

П. А. Воробей
В. К. Матвійчук
В. І. Фелик
І. О. Харь
О. В. Матвійчук

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА МОРЯ**

П. А. Воробей
В. К. Матвійчук
В. І. Фелик
І. О. Харь
О. В. Матвійчук

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ТА МОРЯ

Київ
ДП «Експрес-об'ява»
2022

Авторський колектив:

Воробей Петро Адамович, доктор юридичних наук, професор, академік, віце-президент НАН вищої освіти України; **Матвійчук Валерій Костянтинович**, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, академік НАН вищої освіти України; **Фелик Василь Іванович**, доктор юридичних наук, професор, ректор Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений юрист України, академік НАН вищої освіти України; **Харь Інна Олексіївна** кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент НАН вищої освіти України; **Матвійчук Олександр Валерійович**, кандидат юридичних наук

Рецензенти:

Кузнецов Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Київського регіонального центру Національної академії правових наук України;

Кваша Оксана Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою, вчений секретар Інституту держави і права імені В. М. Корецького, заслужений юрист України;

Бабаніна Вікторія Вікторівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 18 травня 2022 р.)

Т 11 Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря / П. А. Воробей, В. К. Матвійчук, В. І. Фелик, І. О. Харь, О. В. Матвійчук; за заг. ред. В. К. Матвійчука : монографія. Київ : ДП «Експрес-Об'ява», 2022. 480 с.

ISBN 978-617-7389-22-3

DOI 10.51587/9786-1773-89223-2022-04

У монографії проведено комплексне наукове дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження як глобальна, соціальна і правова проблема сучасності. На підставі глибокого та всебічного вивчення досліджуваних відносин розкриваються теоретико-методологічні засади, витоки, генезис та сучасний стан проблеми, досліджуються об'єктивні і суб'єктивні ознаки цих діянь, відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України від суміжних діянь, здійснюється компаративістське дослідження кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав, пропонується вдосконалення чинного законодавства та практики застосування правових приписів у зазначеній сфері.

Видання буде корисним для студентів, аспірантів, викладачів юридичних ЗВО і факультетів, практичних працівників, а також всіх, хто цікавиться проблемами кримінально-правової охорони водних об'єктів і моря.

УДК 343.775

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	5
Вступ.....	6

РОЗДІЛ I

Теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження.....	15
1.2. Поняття кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря.....	27
Висновки до першого розділу.....	37

РОЗДІЛ II

Витоки та генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря і сучасний стан проблеми. Поняття кримінальних правопорушень забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів, моря та соціально-правова обумовленість цих заборон

2.1. Витоки та генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми.....	39
2.2. Витоки та генезис кримінально-правової охорони моря і сучасний стан проблеми.....	65
2.3. Поняття і суспільна небезпечність кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів.....	74
2.4. Поняття кримінального правопорушення, забруднення, засмічення та виснаження моря і соціально-правова обумовленість цієї заборони.....	100
Висновки до другого розділу.....	123

РОЗДІЛ III

Дослідження об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень, передбачених стст. 242 і 243 КК України

3.1. Об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення, виснаження та інша зміна природних властивостей водних об'єктів..	133
---	-----

3.2. Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України	200
3.3. Кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України.....	219
3.4. Об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України.....	252
3.5. Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України.....	304
3.6. Кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України.....	335
Висновки до третього розділу.....	358

РОЗДІЛ IV

Відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК від суміжних діянь та аналогічного адміністративного делікту, а також відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від суміжних діянь. Компаративістське дослідження кримінальних правопорушень передбачених стст. 242 і 243 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав.

4.1. Відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України від суміжних діянь та аналогічного адміністративного делікту	369
4.2. Компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав	379
4.3. Компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК з аналогічним злочином за законодавством про кримінальну відповідальність деяких зарубіжних держав	402
Висновки до четвертого розділу.....	411
ВИСНОВКИ.....	421
Список використаних джерел	451

Перелік умовних скорочень

Абз. –	абзац;
АРК –	Автономна Республіка Крим;
БСЭ –	Большая Советская Энциклопедия;
ВК України –	Водний кодекс України;
ВР АРК –	Верховна Рада Автономної Республіки Крим;
ВРД –	Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 жовтня 2000 р., «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики (Водна Рамкова Директива);
ВРУ –	Верховна Рада України;
ДЕІ України –	Державна екологічна інспекція України;
ГПК України –	Господарський процесуальний кодекс України;
ЗУ –	Закон України;
КАСУ –	Кодекс адміністративного судочинства України;
КК України –	Кримінальний кодекс України;
КУпРАП –	Кодекс України про адміністративні правопорушення;
КК УСРР 1922 року –	Кримінальний кодекс Української соціалістичної Радянської Республіки 1922 року;
КК УСРР 1927 року –	Кримінальний кодекс Української соціалістичної Радянської Республіки 1927 року;
КК УРСР 1960 року –	Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року;
КМУ –	Кабінет Міністрів України;
КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України;
КТМ –	Кодекс торговельного мореплавства;
Основи 1958 р. –	Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.;
п. –	пункт;
п.п. –	підпункт (підпункти);
ПВСУ –	Пленум Верховного Суду України;
РФ –	Російська Федерація;
СРСР –	Союз Радянських Соціалістичних Республік;
ст. –	стаття (і);
УРСР –	Українська Радянська Соціалістична Республіка;
ЦК України –	Цивільний кодекс України;
ЦПК України –	Цивільний процесуальний кодекс України;
ч. –	частина (и).

ВСТУП

Актуальність теми. У системі глобальних викликів сучасна екологічна проблема характеризується найвищим ступенем складності зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків. Тому на це спрямоване положення ст. 50 Конституції України, яка проголошує право кожного на безпечне навколишнє природне середовище, що належить до основних прав людини, оскільки безпечний стан навколишнього природного середовища є передумовою збереження життя і здоров'я людини як найважливішої соціальної цінності, основи сприятливого існування та розвитку будь-якого суспільства та людства в цілому. Екологічні явища кризового характеру в Україні, що в першу чергу стосуються забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів і моря, як найбільш вразливих природних ресурсів, викликають їх кримінально-правову охорону. Крім того, проголошується ст. 13 Конституції України від 28 червня 1996 року, що право власності українського народу на природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу¹. Визнається, що кожний громадянин має право користуватися природними ресурсами відповідно до чинного законодавства¹. Це визнається і Водним кодексом України від 06.06.1995 р. (в редакції на 17. 03. 2021 р.), згідно з яким ст. 47, 48 юридичним особам і громадянам надано право загального та спеціального водокористування². Тому, відповідно до ст. 13 Конституції, ми можемо стверджувати, що право на водокористування є в Україні конституційним.

До водних ресурсів відносять щорічно поновлювані поверхневі води та запаси підземних вод, які поповнюються дуже повільно. Відомо, що поверхневий середньовічний стік вод на землі становить 47 тис. км куб., у тому числі в Україні (без стоку прикордонних рік Дунаю, Тиси, Пруту, Бугу) – 83, 5 км куб., а маловодних рік – 53, 2 км куб.³ Понад 47 % поновлюваних водних ресурсів формується за межами України⁴. Із загальної кількості водних ресурсів України близько 4 км куб. припадає на вікові запаси підземних прісних вод⁵. На одного жителя в Україні припадає 1 тис. м куб. прісної води, тоді як у Росії 18 тис. м куб.⁶ Дефіцит зазначеного природного об'єкта актуалізує проблему комплексного використання водних ресурсів. Вона активізується і тим, що організм людини складається із 80 % води, яка є середовищем, де відбуваються процеси обміну речовин і при її нестачі

1 Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 № 30, ст. 141. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text).

2 Водний кодекс України : Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995 № 24, ст. 189. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95- %D0 %B2 %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95-%D0%B2%D1%80#Text).

3 Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2020. С.2–3.

4 Там само. С. 3.

5 Там само. С. 3.

6 Там само. С. 4.

порушуються процеси життєдіяльності людини, рослин, тварин і мікроорганізмів. Тому вода є одним з найважливіших природних ресурсів, бо є складовою будь-яких природних об'єктів, в тому числі й живих організмів та людини. Про це свідчить і те, що лише 4,0 % (24, 2 тис. кв. км) загальної території України займають водні об'єкти, а щорічна забезпеченість річним стоком на одну особу в 5 разів нижче, ніж у Великій Британії, у 3,5 раза ніж у Франції та у 2,5 раза ніж у Швеції та Німеччині⁷.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває кримінально-правове монографічне дослідження у цьому напрямку. Про це свідчить Закон України від 11.07.2001 р. 2623-III (в ред. на 20.02.2021 р.) «Про пріоритетні напрями розвитку науки й техніки», з якого вбачається, що дослідження у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища посідають провідне місце, і є одним з напрямів реалізації екологічної політики в Україні⁸. У цьому аспекті в юридичній літературі як головне питання розглядається насамперед вдосконалення нормотворчої діяльності та практики застосування чинного законодавства щодо розв'язання проблем кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів і моря. У Постанові Верховної Ради України від 14. 01. 2001 р. «Про концепцію розвитку водного господарства України»⁹, в Постанові Кабінету Міністрів України від 25. 08. 2004 № 1107 (в ред. на 31. 01. 2020 р.) «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання»¹⁰ тощо.

За ступенем гостроти проблеми щодо охорони навколишнього природного середовища і, зокрема, водних об'єктів та моря – необхідно вважати найбільш напруженими й катастрофічними. У Постанові Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР (в ред. на 05. 03. 98 р.) «Про Основні напрями державної політики у галузі довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», визначені найбільш актуальні екологічні проблеми природних вод на теренах України, в ній зазначається про: 1) суттєве забруднення водних об'єктів внаслідок непорядкованого відведення стічних вод населених пунктів, господарських об'єктів, сільськогосподарських угідь; 2) широкомасштабне радіаційне забруднення водних об'єктів у результаті Чорнобильської катастрофи; погіршення якості питної води, внаслідок незадовільного стану джерел такої води тощо¹¹.

-
- 7 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. 454 с.
 - 8 Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001р. № 2623-III. Відомості Верховної Ради України від 30.11.2001, № 48, ст. 253. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>.
 - 9 Про Концепцію розвитку водного господарства України: Постанова Верховної Ради України : Концепція від 14 січня 2000 року N 1390-XIV. Відомості ВР України. 2000. N 8. ст.54. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14#Text>.
 - 10 Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004р. N 1107 (в ред. на 31.01.2020). Офіц. вісник України від 10.09.2004 — 2004 р. № 34, с. 75, ст. 2272, код акта 29883/2004. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2004- %D0 %BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2004-%D0%BF#Text).
 - 11 Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13. 10. 1998, № 38, ст. 248 (в ред. на 5. 03. 1998 р.). URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98- %D0 %B2 %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text).

Названі екологічні проблеми є актуальними для всіх водних об'єктів України. Це стосується також і Дніпра, водні ресурси якого становлять 80 % водних ресурсів України й забезпечують 32 мільйони населення та 2/3 господарського потенціалу країни. У Дніпро в 2019 році скинули 757 тисяч тонн забруднювальних речовин (23 % від усіх скидів)¹². Не в кращому, а подекуди й в гіршому стані перебувають басейни інших річок України. Наприклад, у 2019 р. скинуто забруднюючих речовин: у Сіверський Донець – 558 тисяч тонн (18 % від загальної маси), Дністер – 78 тисяч тонн (2,4 %); Чорне море – 661,6 тисячі тонн (19 %) та Азовське море – 148 тисяч тонн (4,6 %). Ще в гіршому стані знаходяться інші водні об'єкти¹³.

Враховуючи те, що екологічна ситуація у сфері охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення водних об'єктів та моря формується під впливом закономірностей розвитку природи та суспільства в процесі природокористування, то це ще раз переконує нас, що відношення щодо використання водних об'єктів та моря є далеко не прості. Зазначене сприяє тому, що в останні роки під впливом громадськості у всіх країнах, в тому числі й в Україні, розробляються державними органами організаційні, економічні, екологічні, правові та освітні заходи щодо подолання забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів та моря. Цілком зрозуміло, що для своєчасного й правильного спрямування зусиль щодо організаційних, економічних, екологічних, правових, освітніх заходів у зазначеній сфері діяльності необхідне набуття достатніх наукових, практичних засобів, які б дали можливість діяти, спираючись на фундаментальні напрацювання, в тому числі в кримінальному, кримінальному процесуальному праві та кримінології, та надбання інших держав.

Переважає більшість правових вимог, в тому числі й кримінально-правових та кримінальних процесуальних щодо охорони, відтворення, раціонального використання та оздоровлення водних об'єктів, як складової частини всього природного комплексу України, знаходила свій відбиток у Водному кодексі України від 06.06.1995 р.¹⁴, у Законі України від 25. 06.1991 р. «Про охорону навколишнього середовища» № 1264 – XIII (в ред. на 01. 01. 2021 р.)¹⁵, в Законі України від 14. 01. 2000 р. №1393 – XIV (в ред. на 16. 10. 1010 р.) «Про вилучення з обігу, перероблювання, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної або небезпечної продукції»¹⁶, в Законі України від 24.05.2012 р. № 4836 – VI (в ред. на 01.01.2013 р.) «Про затвердження

12 Баранівський В. А., Бардов В. Г., Омельчук С. Т. Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екол. освіти та інформації, 2019. С. 3.

13 Там само. С. 3–4.

14 Див. Водний кодекс України.

15 Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25. 06. 1991 № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991, № 41, ст. 546 (в редакції на 01. 01. 2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

16 Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14. 01. 2000 № 1393-XIV. Відомості Верховної Ради України від 24.03.2000, № 12, стаття 95 (в редакції на 16. 10. 2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14#Text>

Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року»¹⁷. Затверджені 28. 02. 2019 р. Постановою Верховної Ради України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»¹⁸ та 14 вересня 2020 року Указом Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», містить висновки щодо нераціонального водокористування, погіршення екологічного стану річкових басейнів, забруднення підземних вод, територіальних і прибережних Азовського та Чорного морів внаслідок антропогенних факторів сприятимуть певною мірою охорони водних об'єктів та моря¹⁹.

Враховуючи також і те, що відсутні досконалі наукові дослідження щодо складових біосфери, біотехнічних заходів, а також для населення все ще властивий правовий нігілізм, відношення варварського забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів та моря, то це призводить до катастрофічного їх стану, що загрожує існуванню всього живого. Не дивлячись на це кримінальні правопорушення у сфері охорони водних об'єктів та моря традиційно характеризуються невисокою облікованістю, – протягом останніх 15 років було виявлено 375 кримінальних правопорушень, більшість з яких належало до порушення водних об'єктів (ст. 242 КК України) – 87,5 %. Решту становило забруднення моря (ст. 243 КК України) – 12,5 %. Простежується стійка тенденція до зростання кількості виявлених досліджуваних діянь. Так, якщо у 2003 р. було виявлено 8 таких кримінальних правопорушень, то у 2018 р. – 57. Питома вага кримінальних правопорушень у сфері охорони водних об'єктів та моря у структурі злочинності у сфері навколишнього природного середовища становить 1,1 %.

У новому Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – КК України) закріплені спеціальні норми, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення правил охорони вод та забруднення моря. Зазначені норми стали надто ускладненими як для розуміння їх обов'язкових ознак, так і для застосування в практичній діяльності. У зв'язку з цим актуальним є науковий аналіз кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України.

В юридичній літературі питанню кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів та моря приділялася певна увага. Відповідні проблеми тією чи іншою мірою досліджували такі вчені, як: В. І. Андрей-

17 Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України; Програма, Паспорт, Заходи від 24. 05. 2012 № 4836-VI. Відомості Верховної Ради України від 26.04.2013, № 17, стор. 882, ст. 146 (в редакції на 01. 01. 2013 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#Text>

18 Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України від 19. 04. 2019, № 16, стор. 8, стаття 70 (в редакції на 28. 02. 2019 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

19 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. Офіційний вісник України від 25. 09. 2020, № 75, стор. 127, стаття 2377, код акта 100870/2020 (в редакції на 14. 09. 2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

цев, В. І. Антипов, О. Л. Дубовик, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, А. М. Комісаров, Е. М. Жевлаков, З. Г. Корчева, М. Й. Коржанський, О. В. Кришевич, Б. М. Леонтєв, Н. О. Лопашенко, Ю. І. Ляпунов, В. Л. Мунтян, В. О. Навроцький, В. С. Плугантир, П. Ф. Повеліцина, О. Я. Светлов, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, С. В. Трофімов, Ю. С. Шемшученко та ін.

Істотний вклад у дослідження цієї проблеми внесли в рамках докторських дисертацій: С. Б. Гавриш «Основні питання відповідальності за злочини проти навколишнього середовища» (1994 р.); В. К. Матвійчук «Кримінально-правова охорона навколишнього середовища: проблеми законодавства теорій та практики» (2008 р.); Т. В. Корнякова «Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля» (2011 р.); Ю. А. Турлова «Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади» (2018 р.); І. В. Берднік «Кримінально-правова охорона водних ресурсів» (2020 р.). Крім того значний внесок безпосередньо по темі належить авторам кандидатських дисертацій на теми: О. О. Плотніковій «Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для здоровья людей или живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР» (1987 р.); В. М. Присяжному «Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів» (2006 р.); В. П. Олійнику «Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)» (2018 р.).

Наукові положення, сформульовані зазначеними дослідниками, мають важливе теоретичне і практичне значення. Разом з тим значна кількість питань концептуального характеру, змісту та основних напрямів кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення та виснаження в Україні залишається невирішеною. Крім того, сучасний стан забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів та моря, що зумовлений масштабною злочинністю в означеній сфері, а відтак – потреба в запобіганні їй, викликає необхідність комплексного дослідження цих кримінальних правопорушень. Крім того, автори існуючих праць мають розбіжності в поглядах щодо суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність, на структуру об'єкта, стосовно предмета кримінальних правопорушень і предмета відносин, їх місце в складі кримінальних правопорушень щодо складоутворюючих цього діяння та їх ознак.

Значні прогалини існують у теорії та на практиці у відмежуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України від суміжних діянь та адміністративних правопорушень. Потребує належного аналізу компаративістське дослідження норм, що передбачають кримінальну відповідальність за ст. 242 та 243 КК України від аналогічних діянь за законодавством деяких закордонних держав. Крім того, існує нагальна потреба в розробленні ґрунтовних пропозицій з удосконалення положень, передбачених ст. 242 та 243 КК України та врахування приписів міжнародного законодавства.

Це буде свідченням того, що запропонована читачам монографія являє собою надзвичайно показовий зразок наукової продукції, яка пройшла, як заведено говорити, апробацію, що має істотне теоретичне і практичне значення та, безумовно, присвячена одній з найбільш актуальних глобальних екологічних, соціальних та правових проблем сучасності. Ця оцінка аж ніяк не є перебільшенням а – констатація факту. Вона легко може бути підтверджена наступними міркуваннями: по-перше, міжнародна спільнота і Європейський союз (європейська спільнота) завжди приділяли й приділяють пильну (прискіпливу) увагу боротьбі з екологічною злочинністю. Слід нагадати основні віхи цього процесу.

Ще в 1979 році в прийнятій на Конгресі Міжнародної асоціації кримінального права (AIDP) в Гамбурзі резолюції вказувалося, що у випадку серйозних порушень кримінальна відповідальність повинна застосовуватися незалежно від того, чи використовувалися інші засоби інших галузей права. Для забезпечення ефективної охорони навколишнього природного середовища належить визнати предметом посягання не тільки життя і здоров'я людей, але як мінімум воду, повітря і землю як правові об'єкти, які підлягають кримінально-правовій охороні. Крім того, слід покращити кримінально-правову охорону фауни й флори та звернути увагу на значення захисту від шуму і вібрації. Таке формулювання задач з кримінального права вимагає введення в національне законодавство спеціальних ознак екологічних злочинів (у нашому випадку в ст. 242 та 243 КК України).

Наступним найважливішим кроком у формуванні кримінального права, що стосується навколишнього природного середовища (в нашому випадку водних об'єктів та моря) і боротьби з цими кримінальними правопорушеннями були, звичайно, рішення Конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). В одній із резолюцій, прийнятих на цій найважливішій для навколишнього природного середовища Конференції, вказувалося, що поряд з іншими важливими мінімальними вимогами до національних законодавств є розуміння екологічного злочину (на наше переконання краще – кримінального правопорушення проти навколишнього природного середовища), як діяння, яке призводить до істотної шкоди навколишньому природному середовищу чи як дії або бездіяльність, що порушують установлені екологічні стандарти й такі, які створюють реальну і безпосередню (конкретну) загрозу (небезпеку) для навколишнього природного середовища. Суб'єктивною умовою відповідальності є вина, причому в серйозних порушеннях достатньо вини у формі необережності. Якщо доказано, що обвинувачений вчинив дії або бездіяльність з усвідомленням того, що вони можуть спричинити істотну шкоду навколишньому природному середовищу, необхідно раціональним чином обмежити значення обставин, що усуюють проти-правність, пом'якшуючи відповідальність і покарання, наприклад, таких як дотримання норм, умов дозволу або адміністративних розпоряджень. Мова йшла про те, щоб суб'єкт, який свідомо допустив виникнення істотної шкоди навколишньому

природному середовищу, не уникне відповідальності тільки тому, що дотримувався нормативів викидів або інших формальних адміністративних вимог.

Згідно з принципом «ultima ratio» (мінімального втручання, тобто застосування кримінального права лише як останнього засуду) кримінально-правові засоби повинні використовуватися лише в тих випадках, коли санкції іншого роду (цивільноправові й адміністративно-правові) були не відповідними або неефективними. Тут, на наше переконання, не повинен допускатися перегин, коли при реформуванні кримінального законодавства допускається перенесення екологічних кримінальних правопорушень до адміністративних деліктів, що є недопустимим за їх суспільною небезпечністю.

Резолюція не нав'язує введення кримінальної відповідальності юридичних осіб, але містить цю ідею, підкреслюючи, що діяння, які заслуговують покарання, можуть бути вчинені як фізичними, так і юридичними особами, а також публічними «органами».

Також в Резолюції відмічено, що основні злочини проти навколишнього природного середовища, тобто такі, що є кримінальними правопорушеннями *sui generis*, ознаки яких визначаються незалежно від інших законів, повинні бути сформульовані в національних кримінальних кодексах. В Резолюції також порушено питання про Міжнародний кримінальний трибунал з пропозицією включити злочини проти навколишнього природного середовища глобального значення до його підсудності. Крім того, зазначається, що як що прийняті міжнародні конвенції не підлягають прямому застосуванню, держави, які підписали їх, повинні здійснити відповідні зміни національного законодавства.

Надалі, вже європейський законодавець зробив ще більш рішучі дії, які ознаменувалися прийняттям Конвенції про захист навколишнього природного середовища засобами закону про кримінальну відповідальність (Страсбург, 4 жовтня 1998 р.). Цей документ зіграв саму істотну роль в уніфікації кримінально-правової реформи у сфері відповідальності за кримінальні правопорушення навіть в країнах, що не є її учасниками. У більшості випадків реформування закону про кримінальну відповідальність у Кодексах були виділені окремі глави, розділи про злочини проти довкілля (проти навколишнього природного середовища), введені нові склади кримінальних правопорушень, диференційовані й посилені санкції.

19 листопада 2008 року Європейським парламентом і Радою була прийнята Директива 2008/99/ЄС про охорону довкілля кримінальним правом. У ній не тільки міститься значна кількість новел, які повинні бути враховані законодавцями країн-учасниць ЄС.

Згідно з абз. 2 ст. 174 Договору про утворення ЄС перед спільнотою була поставлена мета досягти високого рівня охорони довкілля, оскільки Європейський союз надто стурбований ростом злочинів проти навколишнього природного середовища і їх наслідками, які у все більшому ступені долають кордони держав, де такі кримінальні

правопорушення були вчинені, являють собою загрозу навколишньому природному середовищу й у зв'язку з цим потребують відповідної реакції. Досвід показує, що чинна система санкцій не є достатньою для повного дотримання приписів про охорону навколишнього природного середовища. Ця система може бути вдосконалена кримінально-правовими санкціями, сильнішим показником соціального осуду кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища.

У п. 5 Преамбули до Директиви сформульовано найважливіше положення: «З метою досягнення ефективної охорони довкілля виникає особлива потреба в застосуванні більш суворих санкцій до небезпечних екологічних злочинів, які спричиняють або можуть спричинити істотну шкоду атмосферному повітрю, в тому числі стратосфері, надрам, водам, тваринам або рослинам, чи справляти негативний вплив на збереження видів». Це свідчить про те, що директива вводить два види складів: матеріальні й поставлення в небезпеку, а також розширює коло охоронюваних кримінальним правом об'єктів.

Друга важлива вказівка зазначена в пп. 6 і 7 Преамбули, де йдеться про те, що недотримання покладених правом обов'язків може мати ті самі наслідки, як і активні дії, а тому підлягають відповідному покаранню. У зв'язку з цим поведінка, будучи умисною, або як наслідки грубої необережності слід вважати на території Європейського Союзу кримінально караними.

Усе це є свідченням актуальності обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (прийнята Верховною Радою України 18. 03. 2004 р. № 161629 – IV) та виконана в межах науково-дослідної роботи Національної академії наук вищої освіти України.

Мета і задачі дослідження. Метою монографічної роботи є формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм ст. 242 та 243 КК та підвищення ефективності регулятивної сутності кримінального права у сфері кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження як глобальної, соціальної та правової проблеми сучасності. Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язувати наступні задачі:

- з'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження;
- дослідити витоки та генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря і сучасний стан проблеми;
- розробити поняття і суспільну небезпечність кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів;
- сформулювати поняття кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження моря і соціально-правової обумовленості цієї заборони;

- встановити об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів;
- дослідити кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України;
- з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України;
- дослідити кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України;
- здійснити відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України від суміжних діянь та аналогічного адміністративного делікту;
- провести компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України від аналогічних злочинів деяких закордонних держав;
- здійснити компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України з аналогічними злочинами за законодавством про кримінальну відповідальність деяких закордонних держав;
- розробити пропозиції щодо внесення змін і доповнень до законодавства про кримінальну відповідальність з метою вдосконалення ст. 242 та 243 КК України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини з належної охорони водних об'єктів та моря від їх забруднення, засмічення та виснаження.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення засмічення та виснаження як глобальна соціальна і правова проблема сучасності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження в роботі використано наступні загальнонаукові й спеціально-наукові методи: *діалектичний* – застосовувався у всіх розділах монографії, в їх взаємозв'язку, а також формування висновків і пропозицій за темою дослідження; *історико-правовий* – використовувався для розкриття джерел та генези кримінально-правових заборон, передбачених ст. 242 та 243 КК України (підрозділи 2.2 та 2.3); *порівняльно-правовий* – використовувався у порівнянні вітчизняних кримінально-правових норм, що регламентують відповідальність за досліджувані кримінальні правопорушення, передбачені ст. 242 та 243 КК України, з відповідними нормами законодавства окремих зарубіжних держав (підрозділ 4.2 та 4.3); *логіко-семантичний* – застосовувався для проведення поглибленого вивчення понятійного апарату (підрозділ 1.1, 1.2; 2.1, 2.2, 2.3, 2.4; 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6; 4.1, 4.2, 4.3); *догматичний* – використовувався для виявлення можливостей удосконалення положень ст. 242 та 243 КК (розділи 3.4.); *соціологічний* – застосовувався під час проведення анкетування з питань кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6); *системного аналізу* – допоміг з'ясувати внутрішню структуру і місце кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК (розділ 3).

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження
кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря
від забруднення, засмічення та виснаження

Теоретико-методологічним засадам дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря певною мірою приділяється увага, але до цього часу ці положення не отримали свого належного дослідження. Починаючи дослідження питання кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження, варто передусім визначити теоретико-методологічні засади нашого дослідження, тобто вихідні принципи на яких і базується ця робота. Необхідність визначення теоретико-методологічних засад цієї праці пояснюється тим, що вони є реальним підґрунтям, яке формулює той базис, без якого неможливе жодне дослідження. У цьому сенсі необхідно акцентувати на тому, що теоретико-методологічні засади дослідження обов'язково повинні показувати такі наступні моменти: ступінь розробленості теми; подальші перспективи та напрямки проведення наукового пошуку з обраної тематики; окреслення таких питань, які будуть розглянуті в роботі та доведення необхідності саме їх вивчення; визначення та обґрунтування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, використання яких, власне, і забезпечить досягнення поставленої мети та завдань.

Стосовно з'ясування ступеня наукової розробленості теми, то воно охоплює вивчення тих наукових досліджень, які певною мірою стосуються обраної тематики, а також проведення аналізу питань, які в них розглядаються. Це є свідченням того, що необхідним є не тільки окреслення положень наявних наукових досліджень, які так чи інакше стосуються кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення і виснаження, але й аналіз положень висвітлених у таких напрацюваннях.

З'ясування ступеня наукової розробленості теми охоплює дослідження тільки наукових джерел, у тому числі й з'ясування джерел, особливостей генезису кримінально-правових заборон, передбачених ст. 242 та 243 КК України. Разом з тим окремо розглядаються поняття цих кримінальних правопорушень і соціально-правова їх обумовленість. Вбачається, що поняття «кримінально-правова охорона» в кримінальному праві є фундаментальною засадою нашого дослідження, однак вона повинна знаходити своє окреме висвітлення, оскільки ступінь розробленості

теми передбачає характеристику наявних різнопланових джерел, які прямо або опосередковано стосуються питань кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення і виснаження.

Отже, теоретико-методологічні засади дослідження, на наше переконання, повинні охоплювати тільки вивчення ступеня розробленості теми, використуваних методів наукового пошуку та зумовлення межі тих питань, які потребують аналізу в роботі. У контексті з'ясування ступеня наукової розробленості теми варто звернути увагу на те, що у вітчизняній науці кримінального права в 1987 р. О. О. Плотнікова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 КК УРСР». Авторка запропонувала: 1) виділити в системі кримінальних кодексів окрему главу екологічних злочинів, де розмістити й ст. 228-1 КК УРСР; 2) необхідність виділення основного безпосереднього об'єкта як соціальні відносини із забезпечення здоров'я людей і збереження, раціональної експлуатації водних ресурсів моря і додаткового безпосереднього об'єкта як відносин рекреації або інших законних видів використання моря; 3) положення, що безпосередній об'єкт тут має кумулятивний характер (школа завдається й одночасно і соціальним відносинам, що забезпечують здоров'я людей, охорону і раціональне використання живих ресурсів моря і зон відпочинку й іншим законним видам використання моря; 4) узгодити зміст ст. 228-1 КК УРСР з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 лютого 1984 р. «Про економічну зону», оскільки іноземці, згідно з ст. 228-1 в нинішній редакції, притягуються до відповідальності лише у випадку скиду в межах внутрішніх і територіальних вод СРСР, а згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 лютого 1984 р. – в межах економічної зони, яка внутрішніми та територіальними водами не перекривається; 5) у зв'язку з тим, що Чорне море за його гідрологічним режимом відноситься до замкнутих і напівзамкнутих морів і включено п. 7 Правила I Додатку II до Конвенції МАРПОЛ – 73/78 до складу Особливого району, де необхідно використання особливих методів перешкоджання забрудненню шкідливими речовинами зміст ст. 228-1 змінити – єдиним об'єктом посягання вважати в цілому води Чорного моря; 6) повністю виключити можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб з екіпажу судна, якщо скид відбувся внаслідок крайньої потреби або дефектності технічних систем, які виникли не з вини екіпажу і якщо скид при цьому не міг бути відвернутий силами екіпажу; 7) виходячи з того, що соціальна небезпека скиду з метою поховання шкідливих речовин завжди є діяння з прямим умислом, у той час, як забруднення внаслідок незаконного скиду чи неприйняття необхідних заходів до відвернення втрат шкідливих речовин є діянням, як правило, вчиненим з необережності та в той час санкції за скид з метою поховання є м'якшими, ніж незаконний скид, чи неприйняття необхідних заходів –

пропонується узгодити санкції ст. 228-1 відповідно тяжкості передбачених статтею злочинів; 8) що коло службових осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 228-1 має визначатися в кожному конкретному випадку; 9) наступне, що капітани можуть бути притягнені до відповідальності за ст. 228-1 в наступних випадках: а) коли вони беруть на себе пряме керівництво проведенням робіт; б) коли вони допускають до керівництва роботами або до безпосереднього здійснення операцій некомпетентних, спеціально до цього не підготовлених осіб; в) коли виконання робіт не забезпечується необхідними з технологічної точки зору комплексом керівників і виконавців; г) коли до виконання робіт з їх відома допускається особа, яка за психічним або фізичним станом не може забезпечити безпеку робіт: в алкогольному сп'янінні, хворі, втомлені тощо; д) у випадку неприйнятті негайних заходів з припинення, що стали їм відомих порушень технологічних правил виконання робіт; 10) в тих випадках, коли у винного був умисел у відношенні до шкідливих наслідків, які настали, суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 228-1 КК УРСР повинні розглядатися як умисні. Якщо ж у відношенні до шкідливих наслідків у винної особи мала місце необережність, то злочин, ним учинений, повинен кваліфікуватися як вчинений з необережності: 11) коли злочини, – передбачені ч.1 ст. 228-1 є умисними у відношенні до дії, що виразилися у скиді. Завдання шкоди здоров'ю або живим ресурсам моря, шкода зонам відпочинку або іншим видам використання моря тут, як правило, є наслідком непрямого умислу або необережності. Тут може мати місце те, що в спеціальній літературі отримало найменування змішаної вини; 12) стосовно категорії злочинів, що нас цікавлять, слід передбачити додаткові заходи покарання у вигляді: позбавлення права замінятися діяльністю, поєданого з відповідальністю за забруднення моря, позбавленням права займати відповідні посади, звільнення із займаної посади роботи²⁰. В той самий час, як зазначає сама О. О. Плотнікова, що методологічною основою її дослідження є метод матеріалістичної діалектики²¹. Її робота спирається на методологічний принцип історизму, де найважливіше значення для дослідження має той елемент історизму, який виражається в конкретному підході до фактів, до аналізу нормативного матеріалу, керуючись методологічним принципом партійності²². Цей підхід є суперечливим та несприйнятливим.

Крім того, О. О. Плотнікова не дослідила: витоки, генезис кримінально-правової охорони моря та техніко-юридичні способи конструювання цих правових заборон в ретроспективі; поняття цього кримінального правопорушення; соціально-правову обумовленість цієї заборони. Ця науковиця, досліджуючи родовий об'єкт злочинів,

20 Плотникова Е. А. Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР. Диссертация на соискание учен. степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. К. : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. С. 11–14.

21 Там само. С. 5.

22 Там само. С. 5–6.

передбачених ст. 228-1 КК заявляє, що «його слід інтерпретувати широко, не зв'язуючи себе межами гл. X КК «...це дія або бездіяльність, що посягає на економічну систему СРСР, соціалістичну власність, особу, її права, на соціалістичний правопорядок, суспільну безпеку і народне здоров'я»²³. З цього визначення не слід, що об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини. Щодо безпосереднього об'єкта діяння, передбаченого ст. 228-1 КК, то О. О. Плотнікова наполягає на тому, що «основним безпосереднім об'єктом «...є соціальні відносини із забезпечення здоров'я людей і збереження, раціональної експлуатації живих ресурсів, а додатковим безпосереднім об'єктом цих злочинів є відносини рекреації або інші законні види використання моря»²⁴. Дещо громіздким є визначення безпосереднього об'єкта цього діяння, яке не спирається на структуру досліджуваних суспільних відносин. Крім того, аналіз класифікації загальних і спеціальних ознак запропонованих О. О. Плотніковою свідчить, що вона відштовхується від конкуренції предмета кримінального правопорушення, як складової об'єкта діяння, що на наше переконання є недостатньо обґрунтованим та суперечливим²⁵. Також застосування термінів для позначення предмета цього кримінального правопорушення «внутрішні морські й територіальні води СРСР або відкрите море» є необґрунтованим²⁶. Аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 228-1 КК свідчить, що ст. 228-1 визначає обсяг належної поведінки, в цьому випадку забороненої, в іншому - яка приписує накладати певні обов'язки, які є найважливішим компонентом механізму управління якістю прибережних вод і вод відкритого моря²⁷. Авторка заявляє, що «в об'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. 228-1 КК УРСР, входять наступні ознаки: а) забруднення внутрішніх морських і територіальних вод СРСР, а також відкритого моря; б) реальна небезпека завдання шкоди або істотної шкоди здоров'ю людей, живим ресурсам моря, зонам відпочинку або перепони іншим законним видам використання моря»²⁸. Акцентується увага, що води можуть забруднюватися як шляхами дій, так і бездіяльності²⁹. Стверджується, що ч. 2 і 3 ст. 228-1 передбачає порушення правил при здійсненні робіт із забруднювальними речовинами, правила перевезення цих речовин, бункерування, транспортування і зливу в спеціальні берегові місткості, які можуть відбуватися шляхом дії, або бездіяльності та при неналежному виконанні працівником своїх обов'язків, а ч. 4 ст. 228-1 передбачає відповідальність за бездіяльність³⁰. Разом з

23 Плотнікова Е. А. Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР. Диссертация... С. 31.

24 Там само. С. 34-37

25 Там само. С. 35.

26 Там само. С. 48.

27 Там само. С. 50.

28 Там само.

29 Там само.

30 Там само. С. 56.

тим в роботі не з'ясовані всі форми прояву цього діяння та момент закінчення цих злочинів. Не визначені склади цього діяння за конструкцією об'єктивної сторони та за структурою побудови складів. Має вади й розуміння істотної шкоди – наслідок як ознака об'єктивної сторони. Оперування оцінювальним поняттєвим апаратом має істотні дискусійні моменти. У цій роботі є суперечливі положення, які стосуються суб'єкта та суб'єктивної сторони.

У 2006 році В. М. Присяжний захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів».

Науковець розглянув наступне: 1) досліджено джерела та зроблено послідовний огляд кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів в історичному аспекті, що необхідно для вдосконалення чинного законодавства; 2) сформульовано поняття і визначено суспільну небезпечність забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів; 3) проведено ґрунтовний аналіз обов'язкових ознак складу злочину забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів; 4) здійснено послідовне й аргументоване відмежування складу злочину забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів від суміжних складів злочинів та аналогічного адміністративного делікту; 5) оцінено чинне кримінальне законодавство стосовно забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, показані його можливості в боротьбі з названими соціальним явищем та виявлені наявні істотні та деякі другорядні недоліки; 6) досліджений та з'ясований дійсний стан практики застосування кримінально-правових норм про забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів; 7) сформульовані рекомендації щодо розвитку кримінально-правових норм про забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів у межах удосконалення чинного Кримінального кодексу України; 8) проведено порівняльно-правовий аналіз законодавства України та деяких закордонних країн щодо кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів; 9) запропоновано практичні рекомендації з досудового розслідування справ щодо забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів; 10) розроблені рекомендації щодо запобігання злочинам, передбаченим ст. 242 КК України; 11) висвітлена діяльність із запобігання забрудненню, засміченню та виснаженню водних об'єктів; 12) з'ясований стан міжнародного співробітництва стосовно боротьби зі злочинним забрудненням, засміченням та виснаженням водних об'єктів³¹.

У цій роботі є вади з періодизацією суспільства і державності. Відсутність дослідження соціально-правової обумовленості заборони, передбаченої ст. 242

31 Присяжний В. М. Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. К. : Українська академія внутрішніх справ, 2006. С. 5

КК України. Існують недоопрацювання стосовно об'єктивних і суб'єктивних та кваліфікуючих ознак цього кримінального правопорушення. Не з'ясовані теоретико-методологічні засади дослідження. Не повністю використана емпірична база дослідження.

У 2018 році В. П. Олійник захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)». Автор розв'язав наступні задачі: 1) досліджено витоки, генезу злочину забруднення моря та сучасний стан проблеми; 2) розроблене поняття злочину, передбаченого ст. 243 КК України та з'ясована соціальна обумовленість такої заборони; 3) встановлені об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину забруднення моря; 4) з'ясовані кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 243 КК України; 5) проведено відмежування злочину, передбаченого ст. 243 КК України від суміжних злочинів; 6) здійснено компаративістське дослідження злочину забруднення моря за кримінальним законодавством України та деяких закордонних держав; 7) розроблені пропозиції щодо внесення змін і доповнень до кримінального законодавства, передбаченого ст. 243 КК України³². Проте в дисертації В. П. Олійника є дискусійні та суперечливі положення, які стосуються наступного: 1) трапляється неповнота в становленні кримінально-правової охорони моря; 2) неповноти чинників соціально-правової обумовленості цієї заборони; 3) вибіркковість вирішення дискусійних положень об'єктивних, суб'єктивних і кваліфікуючих ознак цього кримінального правопорушення; 4) неповнота використання емпіричної бази для обґрунтування положень дисертації В. П. Олійника.

У 2020 році Л. В. Гбур захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Адміністративна відповідальність з правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів України»; за спеціальністю 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право³³. У ній авторка з'ясувала наступне: визначила поняття державної політики у сфері використання та охорони водних ресурсів України та виявила сучасні тенденції її розвитку; 2) визначила особливості охорони державою використання водних ресурсів шляхом аналізу адміністративної відповідальності у сфері водних ресурсів; 3) розкрила юридичний склад адміністративних правопорушень у сфері використання та охорони водних ресурсів; 4) проаналізувала систему органів публічної влади як суб'єктів адміністративно-правового регулювання відносин адміністративної відповідальності у сфері використання та

32 Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (Ст. 243 КК України): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. К. : ВНЗ «Національна академія управління» 2018. (252 с.) С. 4–5.

33 Гбур Л. В. Адміністративна відповідальність з правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів України: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : за спец. 12.00.07- адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К.: Національний університет біоресурсів і природокористування, 2020. С. 6–7.

охорони водних ресурсів; 5) схарактеризувала адміністративну відповідальність фізичної особи у сфері використання та охорони водних ресурсів та сформулювала пропозиції до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо її осудності; 6) розглянула інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері використання та охорони водних ресурсів; 7) визначила індивідуальні ознаки адміністративного провадження у сфері використання та охорони водних ресурсів та сформулювала рекомендації щодо вдосконалення законодавства України про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів України³⁴.

У цій роботі не проведено відмежування адміністративного правопорушення від кримінальних правопорушень, які стосуються водних об'єктів.

У 2020 році І. В. Берднік захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Кримінально-правова охорона водних ресурсів»; за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право³⁵. У цій дисертації: 1) досліджено поняття та загальна характеристика водних ресурсів; 2) розкрито вплив механізму заподіяння шкоди водним ресурсам на забезпечення його цілісної кримінально-правової охорони; 3) виділено етапи нормативної регламентації кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на водні ресурси; 4) визначено основні типи посягань на водні ресурси і проаналізовано вплив таких посягань на «обсяг» кримінально-правової охорони водних ресурсів; 5) здійснено характеристику норм кримінального права, що забезпечують охорону водних ресурсів; 6) досліджено зміст об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів, що посягають на водні ресурси; 7) проаналізовано зміст суб'єктивних ознак складів злочинів, що посягають на водні ресурси; 8) розкрито проблеми кваліфікації злочинів, що посягають на водні ресурси, їх розмежування між собою та іншими злочинами; 9) визначено основні орієнтири розмежування злочинів, що посягають на водні ресурси з суміжними адміністративними правопорушеннями, та на їх основі запропоновано зміни до законодавчих актів, що регулюють відповідальність за водні ресурси; 10) визначено заходи кримінально-правового характеру за злочини, що посягають на водні ресурси, які застосовуються в межах кримінальної відповідальності особи; 11) схарактеризовано заходи кримінально-правового характеру за злочини, що посягають на водні ресурси, які застосовуються поза межами кримінальної відповідальності особи; 12) внесено окремі пропозиції щодо поліпшення правозастосовчої практики, яка стосується злочинів, що посягають

34 Гбур Л. В. Адміністративна відповідальність з правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів України: Дисертація... С. 6–20.

35 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право. Дніпро : Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 1–454.

на водні ресурси³⁶; 13) вперше комплексно досліджено теоретичні та прикладні проблеми цілісності кримінально-правової охорони водних ресурсів та у зв'язку з цим запропоновані шляхи розв'язання даних проблем в науці кримінального права; 14) здійснено історичний аналіз кримінальної відповідальності за водні ресурси; 15) визначено родовий і безпосередній об'єкти складів кримінальних правопорушень, що посягають на водні ресурси, визначено екологічну шкоду, шкоду людині; 16) досліджено окремі проблеми кримінальних правопорушень, що посягають на водні ресурси; 17) здійснено аналіз кримінально-правових заходів за кримінальні правопорушення, що посягають на водні об'єкти³⁷.

Проте слід визнати деякі положення дисертації І. В. Берднік дискусійними, а наше переконання суперечливими та такі, що не мають належного обґрунтування. Надто категоричним є твердження І. В. Берднік, що, у наукових дослідженнях учених-правників проблеми кримінально-правової охорони водних ресурсів системно не розглядалися, а їх вирішення зводилось, переважно, до з'ясування історико-правових і порівняльно-правових аспектів кримінальної відповідальності за посягання на окремі компоненти довкілля, аналізу змісту складів злочинів, особливостей кваліфікації таких злочинів, їх розмежування між собою та з відповідними правопорушеннями³⁸. Таке судження не має під собою належного обґрунтування. Крім того, зосереджуючи увагу на тому, що «головна відмінність дисертації від попередніх робіт інших авторів вбачається у формуванні теоретичних і прикладних аспектів, що забезпечують цілісність кримінально-правової охорони водних ресурсів, механізму заподіяння їм шкоди, а також з'ясування особливостей впливу регуляторного законодавства на бланкетний зміст кримінально-правових норм, що забезпечують охорону водних ресурсів»³⁹. Крім того, як стверджує ця авторка, що «у наукових працях відсутній комплексний підхід у визначенні основних напрямів удосконалення кримінальної відповідальності за посягання на водні ресурси, що прямо впливає на цілісність кримінально-правової охорони водних ресурсів в Україні»⁴⁰.

Таку категоричність у судженнях І. В. Берднік можна пояснити тим, що вона, наполягаючи на системності дослідження, обходить систему кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища, що завжди обумовлена суспільними відносинами, що охороняються нормами даного інституту. У цій системі виділені кримінальні правопорушення, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та

36 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Дніпро: Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 1–454.

37 Там само. С. 2–3.

38 Там само. С. 17.

39 Там само. С. 39.

40 Там само. С. 18.

оздоровлення водних об'єктів (ст. 242 КК України. Порушення правил охорони вод; ст. 243 КК України. Забруднення моря), а інші кримінальні правопорушення, які стосуються ресурсів водних об'єктів, займають іншу нішу в системі кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища.

Водночас пропозиція І. В. Берднік, що «під водними ресурсами як компонентом кримінально-правової охорони розглядати такий елемент довкілля, який утворюється природним та (або) неприродним способом і охоплює: 1) підземні, поверхневі, внутрішні морські води та територіальне море, які мають межі, об'єм, та водний режим водокористування; 2) природні багатства, які перебувають у невіддільному зв'язку з водними об'єктами (зокрема, водні біологічні ресурси, земельні ділянки, що перебувають під водними об'єктами, природні ресурси континентального шельфу, надра та інші»⁴¹ – свідчить про те, що шановна авторка відірвано від системи кримінальних правопорушень намагається з'ясувати водні ресурси та змішує їх з ресурсами водних об'єктів і недостатньо обґрунтовує свою позицію. Таке ж випадіння із системи інституту кримінальних правопорушень свідчить твердження І. В. Берднік, що «на різних історичних етапах здійснювалася лише кримінально-правова охорона окремих компонентів водних ресурсів»⁴². Суперечливим є п. 3 також положення новизни «вперше», яке не ґрунтується на системі кримінальних правопорушень проти довкілля та розумінні водних ресурсів або водних об'єктів. Окремого з'ясування потребують п. п. 4, 5, 6, 7 новизни, які не такі вже однозначні. Цікавими, і одночасно дискусійним є положення щодо шкоди⁴³. Не зрозумілим є положення про типові та не типові норми посягань (п. 4 «Висновків»)⁴⁴. Також дискусійними є положення щодо кримінально-правової охорони водних ресурсів, яка забезпечується на трьох рівнях (п. 5 «Висновків»)⁴⁵. Суперечливим є визначення щодо родового і видових об'єктів та предметів кримінальних правопорушень в системі, побудованій І. В. Берднік. До дискусійних відносяться положення авторки стосовно суб'єктів та суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, які посягають на водні об'єкти⁴⁶. Неоднозначно можна оцінювати критерії розмежування кримінальних правопорушень, що посягають на водні ресурси та відмежування злочинів від інших правопорушень⁴⁷. Неоднозначність пропозиції щодо вдосконалення законодавства в цій дисертації потребують окремого дослідження⁴⁸.

41 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Дніпро: Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 20.

42 Там само. С. 21.

43 Там само. С. 371.

44 Там само. С. 372.

45 Там само. С. 374.

46 Там само. С. 377–379.

47 Там само. С. 379–380.

48 Там само. С. 382–393.

У цих працях відсутні теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження. Існують значні розходження щодо розуміння поняття кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря. Потребує дослідження джерел та генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря, а також поняття кримінальних правопорушень забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів і моря. Нагальною є потреба в дослідженні об'єктивних, суб'єктивних, кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 ККУ України; соціально-правової обумовленості цих заборон; відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 ККУ України від суміжних діянь та інших правопорушень. Не знаходить належного з'ясування компаративістський аналіз кримінальних правопорушень, описаних в ст. 242 та 243 ККУ України від аналогічних діянь деяких закордонних держав тощо. У межах поточного підрозділу необхідним є обґрунтування загальних принципів дослідження. Говорячи про загальні принципи дослідження, ми маємо на увазі насамперед ті положення, які є вихідними для всієї роботи. До них, зокрема, відносяться: 1) кримінально-правова охорона, яка стосується не лише цих окремих складів кримінальних правопорушень, тобто не одиничної кримінально-правової охорони, а як поняття, яке може відноситись до різних кримінальних правопорушень; 2) «кримінально-правова охорона» має розглядатись як тлумачення ключового слова «охорона» в цій смисловій інтерпретації означає: «1. Дія за значенням охороняти, охорона вод – система заходів спрямованих на запобігання, обмеження... система заходів та способів спрямованих на підтримання раціональної взаємодії між діяльністю людини та довкілля і забезпечення збереження та відтворення природних багатств, раціонального використання природних ресурсів та ін.»⁴⁹. Більш детально це характеризується задачами дослідження; 3) ознаки складу кримінального правопорушення мали б розглядатися через їх розподіл на об'єктивні ознаки (ознаки об'єкта, об'єктивної сторони, предмета) та суб'єктивні (ознаки суб'єкта та суб'єктивної сторони); 4) додатково мали б визначатися ознаки відмежування та порівняння правового дослідження⁵⁰. У сенсі з'ясування теоретико-методологічних засад дослідження необхідно було з'ясувати коло та послідовність розгляду питань у цій роботі. Ми впевнені, що обґрунтування саме цієї позиції дасть змогу чітко визначити та прокоментувати проведену нами рубрикацію та послідовність висвітлення підрозділів змісту майбутньої монографії й кола питань, які будуть розглянуті в межах кожного розділу такої роботи. Отже, як зазначалося вище, першочерговим має бути застосування теоретико-методологічних засад дослідження, а тому вони повинні розглядатися в підрозділі 1.1. монографії. У підрозділі 1.2. буде розглянуто поняття кримінально-пра-

49 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 870.

50 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія]. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

вової охорони водних об'єктів і моря. Крім того, в розділі 2, зокрема, підрозділах 2.1 та 2.2 не менш важливим є з'ясування питання джерел та генезису кримінально-правових заборон, передбачених ст. ст. 242 та 243 КК на теренах нашої держави та сучасного стану проблеми. Дослідження цього питання дає змогу з'ясувати підходи щодо законодавчого визначення цієї проблеми в кримінальному законодавстві України в певні історичні періоди, а також це дозволяє дещо ширше подивитися на зміст цих кримінальних правопорушень, орієнтуючись не тільки на наявні законодавчі дефініції та способи вчинення цих діянь, але й на попередній історичний досвід, який знаходить відбиток у джерелах кримінального права різних періодів.

Важливо акцентувати, що поняття кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України та соціально-правова обумовленість цих заборон має розглядатися у підрозділах 2.3 та 2.4 монографічної роботи, оскільки вони повинні, по-перше, виходити за межі теоретико-методологічної основи дослідження і, по-друге, не можуть розглядатися в межах інших підрозділів розділу другого монографії, оскільки вони тісно пов'язані між собою, та не можуть бути зрозумілими окремо, хоча в поняття цього кримінального правопорушення, може повноцінно з'ясовано після дослідження об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак діянь, передбачених ст. ст. 242 та 243 КК України. Стосовно сутнісного дослідження об'єктивних і суб'єктивних та кваліфікуючих ознак, то таке з'ясування має виділятися в окремий розділ третій та відповідно зв'язуватися в підрозділах 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6.

Важливо звернути увагу на питання стосовно кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України від суміжних діянь та аналогічних адміністративних правопорушень, потрібно розглядати у підрозділі 4.1. розділу четвертого. Зазначене дослідження дає змогу з'ясувати: у чому полягає їх відмінність та як необхідно кваліфікувати такі діяння, розуміння конкуренції кримінально-правових норм, послідовно окремо стосовно кожної складоутворюючої ознаки. Підрозділами 4.2 та 4.3 розділу 4 монографії має досліджуватися питання порівняльно-правового дослідження кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України та аналогічних злочинів, передбачених кримінальним законодавством деяких закордонних держав. Методологічну основу потрібно розглядати як інтегроване поняття, яке охоплює світоглядні та фундаментальні теоретичні концепції, діалектичні закони та категорії, загальні та приватно-наукові методи (при цьому метод дозволяє з'ясувати одну зі сторін явища, а методологія дозволяє з'ясувати зміст самого явища)⁵¹. За переконанням В. В. Кузнецова⁵² та А. В. Савченка⁵³, є спільною позиція, яка полягає в тому, що кримінально-правові дослідження з питань Особливої частини кримі-

51 Философия уголовного права / Сост. ред. вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. СПб : Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 34.

52 Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в Українському вимірі: монографія. Київ: ТОВ НВП «Інтерфакс», 2012. С. 38

53 Савченко А. В. Специфічні риси методології порівняльного права // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених: додаток до журналу «Міліція України». 2009. №78. С. 10–13.

нального права охоплюють такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання: діалектичний, історико-правовий, догматичний, системний, соціологічний, статистичний, моделювання, правового прогнозування, математичний і кібернетичний. Ми переконані, що такий підхід і повинен слугувати методологічною основою дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів і моря. Очевидно, що при цьому необхідно виходити не тільки із загального (спільного) уявлення про використовувані методи наукового пізнання, але й враховувати особливості предмета нашого дослідження та використання для цього відповідних наукових методів, які обрані відповідно до теми, мети й завдань дослідження, кола питань, що повинні розглядатися в монографії та приведеної рубрикації: діалектичний, історико-правовий, логіко-семантичний, формально-логічний та метод системного аналізу, філологічний, формально-догматичний, соціологічний, порівняльно-правовий. Так, діалектичний метод є необхідним як універсальний метод наукового пізнання, який повинен застосовуватися під час роботи над кожним розділом, що дозволить проаналізувати об'єкт і предмет дослідження за допомогою категорій діалектики, розглянути питання передбачені окремими ч. 1, 2 ст. 242 КК, а також ч. 1, 2, 3 ст. 243 КК в контексті їх взаємозв'язку регулюванням і охороною досліджуваних відносин. Натомість історико-правовий метод дозволить з'ясувати генезис та особливості формування кримінального законодавства, що стосуються заборон, передбачених ст. 242 та 243 КК України. Це забезпечить ґрунтовне дослідження ознак цих кримінальних правопорушень у певні історичні проміжки часу, відтак і можливість удосконалення законодавчого та наукового опису цих діянь. Логіко-семантичний метод допоможе поглибленому дослідженню поняттєвого апарату, але ці поняття, які є основоположними для цієї монографічної роботи, повинні досліджуватися передусім через призму загальноприйнятого розуміння цього слова в українській мові. Крім того, у цьому випадку з'ясування змісту категоріально-поняттєвого апарату передбачає використання основних законів юридичної логіки, які в поєднанні з семантикою слів і дають поглиблене сутнісне уявлення про зміст тих чи інших понять, які з'ясовуються в цій роботі. Формально-логічний та метод системного аналізу повинні бути основою для аналізу ознак кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України, виявлення зв'язків між ними, розкриття місця цих діянь в системі кримінальних правопорушень, що стосуються навколишнього природного середовища, а також для визначення критеріїв відмежування цих кримінальних правопорушень від суміжних. Філологічний та формально-догматичний методи мають допомогти у з'ясуванні дійсного змісту кримінально-правових заборон, а також повинно ґрунтуватися тлумачення чинного законодавства про кримінальну відповідальність, його розгляд з точки зору відповідності вимогам законодавчої техніки, вивірності та логічності. При цьому з'ясування вказаних у ст. 242 та 243 КК України кримінально-правових норм має досліджуватися з позиції буквального

та однозначного розуміння, що забезпечить визначення шляхів удосконалення норм, передбачених ст. ст. 242 та 243 КК. Водночас соціологічний метод є важливим для проведення соціологічного опитування (анкетування) для з'ясування думки респондентів щодо проблем кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря. Застосування цього методу дасть змогу: сформулювати висновки та пропозиції, які будуть відбивати не тільки авторську позицію чи позицію окремих вчених, але й позицію значного кола респондентів; допоможе вивчити думку осіб, які безпосередньо стикаються з практичними проблемами кримінально-правової відповідальності за це і діяння і мають власне бачення щодо розв'язання цих проблем. Натомість порівняльно-правовий метод є невіддільним з огляду на необхідність та доцільність проведення порівняльно-правового дослідження кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України, з аналогічними злочинами за кримінальним законодавством деяких закордонних держав.

Аналіз кримінально-правових джерел свідчить про те, що автори опублікованих праць часто звертаються до понять «кримінально-правова охорона», але це не є спробою вияснити його суть. Проте з'ясування суті кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря має важливе теоретичне і прикладне значення. З цією метою необхідно звернутися до довідкової літератури, як ми вже зробили в підрозділі 1.2 монографії та поглядів на це явище. Це дало поштовх для розкриття питань, що знаходяться у відповідних розділах і підрозділах монографії.

1.2. Поняття кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря

Виходячи з положень монографічного дослідження та на підставі лібертарно-юридичного праворозуміння, де право, в тому числі й на якісний стан водних об'єктів та морських вод, є нагальною і необхідною умовою буття свободи людей, визначено стрижневі засади, на яких має формуватися сучасний стан кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей. Ці засади передбачають, що: 1) людина (відповідальна за інше життя, з яким мешкає поряд), її життєвий простір є лише частиною природного простору, а не суто людським простором, який потрібно захищати, тому кримінальне право має охороняти все навколишнє природне середовище, зокрема водні об'єкти, моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей. Виконання цього завдання можна досягти, використовуючи філософський підхід до проблеми, в якому визначатиметься належність людини до природи та значення нашого життя в природі в цілому. Світ буде кращим, коли поважатиметься самоцінність навколишнього природного середовища. Згідно з таким підходом, людина (суспільство) відповідальна, як уже зазначалося, за інше

життя, з яким вона знаходиться поряд; 2) дотримання поєднання біоцентричного й антропоцентричного наукового поглядів на проблему. Антропоцентричний підхід (прикладний аспект, що наголошує на негативних наслідках, які вносить людина у водні об'єкти й моря, а також у навколишнє природне середовище) до кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря, в цілому до навколишнього природного середовища сконцентрував зусилля широкого кола вчених, практичних працівників, державних діячів і населення на цій проблемі в цілому. Він виправданий у сучасних умовах кризового стану біосфери. Але з часом прикладний аспект кримінально-правової охорони зазначеної сфери витіснив дослідження її фундаментальних проблем на другий план, тому в наш час існує загроза «виродження» положень кримінального права і кримінального законодавства у цій сфері в систему природоохоронних і санітарних заходів. Це пояснюється тим, що негативні ефекти стихійного розвитку промисловості, транспорту, сільського господарства та інших сфер діяльності людини мають ширше значення. Йдеться про порушення функціонування природних товариств живих організмів (їх екосистем), сукупна діяльність яких забезпечує саму можливість існування життя як глобального явища. Тому вплив людства на всю взаємопов'язану сукупність живих істот є найбільшою небезпекою в системі екологічних проблем. Законодавець, користуючись екологічною політикою і виробленою на її основі науковою концепцією кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища (має відійти від хибного шляху, який ґрунтується на застарілих підходах до проблеми, де він постійно займається уточненням, доопрацюванням чи перероблюванням чинних законодавчих актів, в тому числі й кримінально-правових норм, які стосуються цієї сфери), повинен приймати закони, які сприятимуть усуненню фундаментальної небезпеки, оскільки вона не припиняється навіть в умовах усунення прямих форм погіршення навколишнього природного середовища, зокрема, якості водних об'єктів та моря. Налогодити ефективні взаємини з природними процесами, а отже, ефективну кримінально-правову охорону водних об'єктів, моря, а в цілому навколишнього природного середовища, що забезпечує стійке підтримання життя на нашій планеті (в тому числі й в Україні), можна лише на основі знання законів формування і підтримання активного функціонування біологічної системи, яка забезпечує глобальний колообіг речовин. Такий біоцентричний підхід буде показувати найбільш фундаментальний аспект у теорії кримінального права стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря, а отже навколишнього природного середовища; 3) переорієнтація заходів кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря, а отже навколишнього природного середовища з окремих компонентів (об'єктів природи) на створення інтегральної системи кримінально-правової охорони зазначеної сфери (де Верховна Рада України має скористатись створенням цілісної системи такої охорони, яка б ґрунтувалася на концепції кримінально-правової охорони зазначеного середовища,

де не було б суми розрізнених норм, які змушують законодавця постійно змінювати чи доопрацьовувати кримінально-правові норми). Це свідчить про те, що потрібно розробити цілісну екологічну політику, яка б надійно сприяла кримінально-правовій охороні водних об'єктів, моря, і в цілому навколишнього природного середовища.

В контексті вищезазначеного слід звернути увагу на те, що кримінальні правопорушення, які стосуються водних об'єктів, моря, а отже проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, суспільна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними показниками, а спирається на авторитетні експертні оцінки.

Одним із видів злочинного забруднення навколишнього природного середовища є кримінальне правопорушення у сфері охорони водних об'єктів та моря, що традиційно характеризуються невисокою облікованістю, – протягом останніх 15 років було виявлено 386 кримінальних правопорушень, більшість з яких належить до порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України) – 87,4 %. Решту становить забруднення моря (ст. 243 КК України) – 12,6 %. Простежується стійка тенденція до зростання кількості виявлених кримінальних правопорушень. Питома вага кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України у структурі екологічної злочинності становить 1,1 %. Ці статистичні дані свідчать про певну активізацію боротьби з кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 242 та 243 КК України. Водночас за оцінками експертів, латентність цих кримінальних правопорушень вважається однією з найвищих. Про це, на думку фахівців, свідчить, наприклад, дисонанс між екоситуацією, що погіршується, і рівнем зареєстрованих аналізованих нами кримінальних правопорушень, співвідношення фіксованих діянь та аналогічних адміністративних правопорушень, різниця в офіційних даних злочинності проти навколишнього природного середовища по регіонах України, що мають подібну екологічну ситуацію. Головним свідченням суспільної небезпечності посягання на відносини, що забезпечують умови з охорони водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення і виснаження, є їх суттєва шкідливість. Шкода, яка завдається людині, суспільству від вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України, неможливо обрахувати. Загальний вплив людського господарювання на глобальну екосистему перевищує допустимі межі в десятки разів, що є загальним фактом. За останні 10 років захворюваність в Україні збільшилася більш ніж у 2 рази. За кожен рік фіксується 160 тис. нових випадків захворювання на рак. Із забрудненням води за даними ВООЗ пов'язано 80 % захворювань. Існує ціла низка й інших негативних екологічних показників, які негативно впливають на існування людини, різних екосистем. Все це свідчить про те, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 242 та 243 КК України, завдають суттєвої шкоди суспільним відносинам, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, і якщо з ними не вести послідовну боротьбу, вони зведуть нанівець існування людського генофонду.

Аналіз кримінально-правових джерел свідчить про те, що автори опублікованих праць занадто часто звертаються до поняття «кримінально-правова охорона». Це властиво для праць з охорони окремих сфер навколишнього природного середовища.

Намагання вчених використовувати зазначене поняття ще не є спробою визначити його суть. Проте з'ясування суті кримінально-правової охорони водних об'єктів чи моря від забруднення, засмічення та виснаження має важливе теоретичне і практичне значення. З цією метою необхідно звернутися до довідкової літератури та публікацій, які так чи інакше стосуються зазначеної проблеми. Так, поняття «охороняти» означає: «що, кого стерегти, берегти, сторожити; боронити, захищати, відстоювати, заступати, тримати в цілісності, рятувати»⁵⁴; «охороняти кого, чого, оберігати, стерегти»⁵⁵; «оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху, оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди, захищати від чого-небудь»⁵⁶. Водночас «охорона» щодо навколишнього природного середовища означає: «1) зберігання від знищення, пошкодження, небезпеки»⁵⁷; «оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. інше»⁵⁸. Словник синонімів розкриває вказані поняття як синоніми, – слова, що залежно від контексту можуть взаємно змінюватись. Поряд з тим, деякі тлумачні словники наголошують, що захист чого-небудь здійснюється в процесі охорони, а термін «охороняти» визначається як «ставитися з обережністю, берегти». Це свідчить, що у тлумаченні вказаних понять наявні розбіжності, але окремі мовознавці наполягають на тотожності цих термінів, і, як наслідок роблять висновок про можливість визначення одного через іншого. Натомість інші – вважають, що захист є одним зі складових елементів охорони. На переконання І. В. Берднік, що «охорона є більш змістовним поняттям, що за певних обставин охоплює в собі й захист»⁵⁹.

Дослідження зазначених вище точок зору свідчить, що поняття “охорона” в тлумачних словниках не знайшло свого безпосереднього вираження, його зміст мотивується поняттям «охороняти», що означає: берегти, оберігати, боронити, захищати, тримати в цілісності, рятувати, оберігати від небезпеки, від руйнування, знищення, завдання шкоди, чому-небудь, кому-небудь тощо. З певною умовністю поняття «охорона» можна зрозуміти з тлумачення охорони різних окремих сфер дійсності, зокрема: охорона праці, охорона водних живих ресурсів, охорона державної таємниці, охорона здоров'я,

54 Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. Даль. М. : Рус. яз., 1999. Т. 4. С. 779.

55 Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 19 изд., испр. М. : Рус. яз., 1987. С. 392.

56 Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / уряд.: Богачова О. В., Винокуров К. С., Крусь Ю. І., Менюк О. А., Менюк С. А.; відп. ред.: Сіренко В. Ф., Станін С. Р. К. : «Оріяни», 1999. С. 170.

57 Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2005. С. 534.

58 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 692.

59 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право. Дніпро : Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 29.

охорона тваринного світу тощо. Така функція щодо зазначених сфер означає систему (комплекс) різних заходів і засобів, спрямованих на їх охорону⁶⁰.

Деяко ближче до досліджуваної проблеми знаходяться такі поняття, як: «правова охорона атмосферного повітря», «правова охорона земель», «правова охорона надр», «правова охорона лісів та іншого рослинного світу», «правова охорона тваринного світу, заповідної охорони природи» тощо. Ці поняття передбачають визначену законодавством сукупність державних і суспільних заходів, спрямовану на збереження перерахованих природних об'єктів, раціональне їх використання, відтворення й оздоровлення⁶¹. Слід звернути увагу на те, що зміст правової охорони зазначених вище об'єктів природи включає систему попереджувальних, заборонювальних, відтворювальних, контрольних, каральних і заохочувальних законодавчих заходів, спрямованих на збереження оптимальної якості названих сфер⁶².

Варто зазначити, що найбільш прийнятним є визначення охорони навколишнього середовища, а в нашому випадку охорони водних об'єктів та моря, у виданні «Экологический энциклопедический словарь»: «...це комплекс міжнародних, регіональних, державних і локальних заходів, включаючи адміністративні, політичні, технологічні, соціальні, юридичні й суспільні, спрямовані на збереження в необхідному обсязі природної біоти на землі, що забезпечує стійкість навколишнього середовища: 1) при цьому на локальних і регіональних рівнях можливий нестійкий стан навколишнього середовища; 2) комплекс адміністративних, економічних, соціальних, політичних, технологічних, юридичних і суспільних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-економічного, культурно-історичного, фізичного, хімічного і біологічного комфорту, що забезпечує здоров'я людини (він включає попередження, обмеження і зменшення негативного впливу наслідків стихійного лиха, аварій, катастроф чи господарської й виробничої діяльності людей на здоров'я і добробут людини та природного середовища, що її оточує)»⁶³.

На відміну від поняття «правова охорона» термін «кримінально-правова охорона», а також зміст такої охорони не знайшли послідовного дослідження в працях

60 Советский энциклопедический словарь./ Гл. ред. А. М. Прохоров. М.: Сов. энциклопедия, 1984. С. 9.

61 Иванов Г.В. Понятие правовой охраны животного мира в СССР. Правовая охрана природы; под ред. В. В. Петрова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 128–130, 196–197.; Колотинська Э.Н. Поняття і зміст правової охорони вод. Правовая охрана природы / Под ред. В. В. Петрова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 141–143, 159–160; Базелин В. П. Понятие и содержание правовой охраны недр. Правовая охрана природы: Учебник под ред. В. В. Петрова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 170–171; Гусев Р. К. Понятие и содержание правовой охраны лесов. Правовая охрана природы: под ред. В. В. Петрова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 183–186.

62 Петров В. В. Понятие и содержание заповедной охраны природы. Правовая охрана природы: Учебник / Под ред. В. В. Петрова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 214–217; Магилевський П. С., Кобзаренко П. В. Завдання кримінального права. Кримінальне право України. Заг. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Магилевського та ін. К.: Юрінком Інтер, 1997. С. 10–11; Бажанов М. І. Поняття, завдання та система кримінального права. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 1997. С. 3–6.

63 Экологический энциклопедический словарь. М.: Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 46.

як вітчизняних, так і закордонних учених, не зважаючи на те, що багато праць, у тому числі й дисертаційних, мають назви: «Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку законодавства України)»⁶⁴; «Уголовно-правовая охрана природы в УССР»⁶⁵; «Основные теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР»⁶⁶ тощо. Проблема кримінально-правової охорони взагалі й кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря, зокрема, має розглядатися, враховуючи завдання закону про кримінальну відповідальність. При цьому необхідно зазначити, що кожна галузь знань має свою власну термінологічну базу (поняття, категорії, інститути). Головний інститут у нашому дослідженні – це закон про кримінальну відповідальність, спрямований на охорону суспільних відносин у сфері охорони водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення і виснаження як соціальної та правової проблеми сучасності. З метою дослідження цієї проблеми розглянемо наявні точки зору: одні автори вважають, що основне завдання (функція) кримінального закону – охорона суспільних відносин⁶⁷; інші – що кримінальне право і закон виконує певні завдання, здійснює свою основну функцію – охорону, оскільки воно охороняє притаманними йому заходами ті суспільні відносини, які регулюються іншими галузями права⁶⁸.

Важливо звернути увагу на те, що всі автори, з наведених суджень стверджують, що завданням (основною функцією) закону про кримінальну відповідальність є охоронна функція. Отже, кримінально-правова охорона суспільних відносин, наприклад відносин у сфері охорони водних об'єктів та моря, також ґрунтується на охоронній функції. Це питання не викликає сумніву і цілком відповідає дійсності. Водночас неоднозначно вирішується питання щодо охоронної функції кримінального права (закону) або, інакше кажучи, кримінально-правова охорона, в тому числі й водних об'єктів, моря. Так, М. І. Бажанов вважав, що «охоронна функція кримінального права виражена: у каральних санкціях за конкретні злочини; у завданні кримінального права (ч. 1 ст. 1 КК) охороняти від злочинних посягань найважливіші соціальні цінності; у кримінальній політиці, тобто діяльності органів держави у боротьбі зі злочинністю, реалізації завдань кримінального права: 1) в посиленні боротьби, застосуванні суворих заходів до організаторів і активних учасників організованих злочинних

64 Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 1994. С. 1–23

65 Корчева Г. З. Уголовно-правовая охрана природы в УССР. Харьков : Вища школа, 1975. С. 1–83.

66 Лапунов Ю. И. Основные теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР: автореф. дис. на соискание научн. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. М., 1974. С. 1–39.

67 Наумов А. В. Задачи Уголовного кодекса. Уголовный закон опыт теоретического моделирования / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, С. Г. Келина. М. : Наука, 1987. С. 13–15; Наумов А. В. Задачи уголовного права. Учебник уголовного права. Общая часть / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др.; В. Н. Кудрявцев, А. В. Наумов (ред.). М. : Изд-во «Спартак», 1996. С. 11–13.

68 Бажанов М. І. Поняття, завдання та система кримінального права. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х. : Право, 1997. С. 5–6.

утрупувань, до осіб, які вчиняють тяжкі й особливо тяжкі злочини, рецидивістів; 2) у застосуванні покарань більш м'яких, не пов'язаних із позбавленням волі, або навіть звільненні від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочин, який не має великої суспільної небезпеки»⁶⁹. Цікавим є трактування охоронної функції П. С. Матишевського і П. В. Кобзаренка, які вважають, що «охоронна функція передбачає: 1) регулювання кримінально-правових відносин (як форма вияву завдання закону), які виникли під час вчинення злочину; 2) застосування відповідного покарання до особи, яка вчинила злочин; 3) заборону вчинення злочинного діяння; 4) загрозу покарання стосовно тих осіб, які можуть вчинити таке діяння (загальна превенція); 5) застосування покарання до особи, яка вчинила злочин (спеціальна превенція)»⁷⁰.

Новий науково обґрунтований підхід до охоронної функції, її складової пропонує А. В. Наумов. Він вважає, що «вона являє собою: 1) загальну превенцію кримінального закону, тобто запобігання вчиненню злочину громадянами під впливом кримінально-правової заборони (вона сприяє існуванню не тільки самих кримінально-правових заборон, але й виділених уповноважувальних і дозвільних норм про необхідну оборону і крайню потребу, звільнення від кримінальної відповідальності у випадку позитивної, після злочинної поведінки винного, є підставою звільнення від кримінальної відповідальності); 2) приватну превенцію (досягається шляхом застосування мір кримінального покарання, примусових заходів медичного й виховного характеру, а також застосування умовного засудження та відстрочки виконання вироку)»⁷¹.

Зазначені підходи до розв'язання цього питання свідчать, що кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища є важливою соціальною і правовою проблемою. Тому і дослідження її має бути лише з позицій такого підходу. В цьому контексті правильним є підхід до досліджуваної проблеми лише крізь призму суспільних відносин. Як відомо, суспільні відносини розглядаються в теорії кримінального права і в кримінальному законі як об'єкти охорони і як об'єкти злочину. При цьому іноді помилково стверджують, що терміни «об'єкт кримінально-правової охорони» та «об'єкт злочину» – ідентичні поняття⁷². Варто погодитися з позицією Ю. А. Демидова, що категорія «об'єкт кримінально-правової охорони» в нашому дослідженні ширша за обсягом і за змістом, тому що, по-перше, поставивши в ч. 1 ст. 1 КК України та ст. 2 КК РФ суспільні відносини під егіду закону, держава має

69 Бажанов М. І. Поняття, завдання та система кримінального права. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х. : Право, 1997. С. 5–6.

70 Матишевський П. С., Кобзаренко П. В. Завдання кримінального права. Кримінальне право України. Заг. частина : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського та ін. К. : Юрінком Інтер, 1997. С. 10–11.

71 Наумов А. В. Задачи уголовного права. Учебник уголовного права. Общая часть / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др.; В. Н. Кудрявцев, А. В. Наумов (ред.). М. : Изд-во «Спартак», 1996. С. 12.

72 Уголовное право России. Общая часть : учебник / Под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. В. Лунева, А. В. Наумова. М. : Юристъ, 2004. С. 11.

на увазі завдання охорони наявних суспільних відносин не тільки від злочинів, але й від суспільно небезпечних діянь неосудних або малолітніх і небезпек, що створюють стан крайньої потреби; по-друге, і це, мабуть, головне, що громадянське суспільство і держава зацікавлені в тому, щоб суспільні відносини, в тому числі й ті, які виникають з приводу охорони, раціонального використання, відтворення, оздоровлення водних об'єктів та моря, які взяті під охорону закону про кримінальну відповідальність, залишалися, за загальним правилом, об'єктами охорони та найменше підлягали злочинним посяганням⁷³. Але, як свідчить наше дослідження, в реальній дійсності такі посягання достатньо поширені, вони підривають суспільні відносини й таким чином перетворюють їх в об'єкти кримінальних правопорушень, стаючи водночас соціальною і правовою проблемою сьогодення.

Кримінально-правова охорона водних об'єктів, моря і в цілому навколишнього природного середовища заснована на положеннях Конституції України. Згідно зі ст. 13 «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, використовуються й охороняються в Україні як основа життя і діяльності народу»⁷⁴. ст. 16 Конституції констатує, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (катастрофи планетарного масштабу), збереження генофонду українського народу є обов'язком держави⁷⁵. Згідно зі ст. 50 Конституції України, гарантується право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди⁷⁶. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення⁷⁷. Зазначені положення містяться в Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» (зі змінами та доповненнями), в преамбулі якого зазначається: «Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невіддільна умова сталого економічного та соціального розвитку України»⁷⁸. Цей Закон формулює основні принципи охорони навколишнього природного середовища, серед яких названі пріоритет охорони життя і здоров'я людини, забезпечення безпечних екологічних умов для життя, праці й відпочинку населення, науково обґрунтоване поєднання екологічних та економічних інтересів суспільства,

73 Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю. А. Демидов. М. : Юрид лит, 1975. С. 32.

74 Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р., № 30, стаття 141 (в редакції на 01.01.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

75 Там само.

76 Там само.

77 Там само.

78 Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. Відомості Верховної Ради України від 08. 10. 1991, № 41, ст. 546 (в редакції на 01. 01. 2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

раціональне використання природних ресурсів з урахуванням законів природи, потенційних можливостей навколишнього природного середовища, необхідності відтворення природних ресурсів і недопущення невідворотних наслідків для навколишнього природного середовища і здоров'я людини, дотримання вимог природоохоронного законодавства, невідворотність настання відповідальності за їх порушення тощо. Цими принципами має керуватися і кримінальне законодавство, що встановлює кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 242 та 243 КК України.

Для формулювання поняття «кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря» необхідно взяти все позитивне з визначень і тлумачень, які запропоновані авторами та різними джерелами. До цього позитиву необхідно віднести такі положення: 1) берегти, захищати, охороняти, оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди; 2) систему (комплекс) різних засобів, спрямованих на охорону; 3) встановлену законодавством сукупність міжнародних, державних, регіональних і локальних заходів, включаючи адміністративні, політичні, технологічні, соціальні, юридичні та суспільні заходи, спрямовані на збереження таких природних об'єктів, як водні об'єкти, море, їх раціональне використання, відтворення й оздоровлення, що забезпечують стійкість навколишнього природного середовища; 4) систему попереджувальних, заборонних, відтворювальних, контрольних, каральних і заохочувальних законодавчих заходів, спрямованих на збереження оптимальної якості названих сфер; 5) каральні санкції за конкретні кримінальні правопорушення; 6) охороняти від злочинних посягань найважливіші соціальні цінності; 7) кримінальну політику (діяльність органів держави у боротьбі зі злочинністю, реалізацію ними завдань кримінального права, в посиленні боротьби з тяжкими злочинами та в застосуванні покарань більш м'яких, не пов'язаних з позбавленням волі тощо); 8) регулювання кримінально-правових відносин, що виникли при вчиненні злочину; 9) застосування відповідного покарання до винної особи; 10) заборона вчинення злочинного діяння; 11) загальна превенція; 12) індивідуальна превенція; 13) охорона існуючих об'єктів не лише від злочинів, але й від суспільно небезпечних діянь неосудних, малолітніх і небезпек, що створюють стан крайньої необхідності; 14) суспільні відносини, взяті під охорону закону про кримінальну відповідальність, якомога довше залишилися за загальним правилом об'єктами охорони і як можна менше зазнавали злочинних посягань; 15) що це соціальна і правова проблема.

У зв'язку з тим, що кримінальне право (законодавство) покликане здійснювати кримінально-правову охорону відносин, які забезпечують умови з охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення системою засобів, які притаманні тільки йому як галузі права, то їх необхідно виокремити із низки, запропонованих авторами. Це полегшить нам у формулюванні визначення кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря й окреслити зміст цього поняття. Користуючись таким підхо-

дом у з'ясуванні пошукового поняття, слід визначитися зі складовими кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря. Варто зазначити, що це поняття має включати такі ознаки або складові: 1) система (комплекс) кримінально-правових заходів і засобів, спрямованих на збереження, раціональне використання, відтворення й оздоровлення водних об'єктів та моря, які забезпечують стійкість цього середовища; 2) чинне законодавство про кримінальну відповідальність (норми «заборони», «заохочувальні» приписи), що стосується водних об'єктів та моря; 3) кримінально-правові санкції у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 242 та 243 КК України; 4) удосконалення законодавства і правозастосовної діяльності в цій царині; 5) засоби запобігання вчиненню досліджуваних складів кримінальних правопорушень; 6) кримінально-правова політика щодо охорони водних об'єктів та моря; 7) охорона наявних відносин не лише від кримінальних правопорушень, але також від суспільно-небезпечних діянь неосудних, малолітніх і небезпек, що створюють стан крайньої потреби; 8) мета: щоб суспільні відносини, які взяті під охорону закону про кримінальну відповідальність, залишалися, за загальним правилом, об'єктами охорони і якомога менше підлягали злочинним посяганням; 9) кримінально-правова охорона водних об'єктів та моря є соціальною та правовою проблемами.

Більш компактно складові кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря можна викласти таким чином: 1) це система (комплекс) кримінально-правових засобів (законодавство про кримінальну відповідальність і кримінально-правова політика); 2) це позитивні суспільні відносини у сфері охорони водних об'єктів та моря; 3) це суспільні відносини у сфері охорони водних об'єктів та моря, на які відбулося посягання злочинного діяння; 4) це водні об'єкти та море.

Крім зазначеного вище, для з'ясування дефініції кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря, та для розвитку Концепції національної екологічної політики необхідно запропонувати основні ідеї кримінально-правової охорони аналізованої сфери. Концепція кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря має передбачати: 1) комплексне дослідження такої сфери на основі сучасного праворозуміння й останніх досягнень наук, пов'язаних із проблемою, що розглядається; 2) оптимальне поєднання у законотворчій діяльності напрямів криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації (спираючись на сучасні досягнення кримінально-правової доктрини); 3) застосування біоцентричного й антропоцентричного підходів до кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря; 4) врахування позитивного і негативного досвіду кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря в Україні та за кордоном; 5) надання пріоритету приписам міжнародно-правових актів (згоду на застосування яких надано Верховною Радою України) над національним законодавством у подоланні зазначених діянь; 6) досягнення достатньої зрозумілості кримінально-правових заборон; 7) врахування при криміналізації та декриміналізації трьох складових розвитку держави (економіч-

ної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтацію на сталий розвиток; 8) надання переваг запобіганню цим кримінальним правопорушенням.

З урахуванням вищевикладеного можна сформулювати визначення поняття «кримінально-правова охорона водних об'єктів та моря»: «це система (комплекс) кримінально-правових засобів (законодавство про кримінальну відповідальність і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни природних властивостей, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону закону про кримінальну відповідальність) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань».

Таке розуміння кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря як соціальної й правової проблеми, дає поштовх для послідовного вивчення і розкриття питань, що знаходяться у відповідних розділах і підрозділах цієї монографії; створює струнку систему нашого дослідження, яке має відмінність у підходах і напрямках стосовно досліджень інших вчених у розкритті проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря.

Висновки до першого розділу

На підставі проведеного дослідження положень розділу першого цієї праці можна зробити наступні висновки:

– теоретико-методологічні засади дослідження обов'язково мають показувати наступні моменти: ступінь розробленості теми; подальші перспективи та напрямки проведення наукового пошуку з обраної тематики; окреслення питань, які будуть розглянуті в роботі та доведення необхідності саме їх вивчення; визначення та обґрунтування загальнонаукових та спеціально наукових методів, використання яких, власне, і забезпечують досягнення поставленої мети та завдань цього дослідження;

– стрижневі засади, на яких має формуватися сучасний стан кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей передбачають, що людина відповідальна за інше життя, з яким мешкає поряд, її життєвий простір є лише частиною природного простору, а не суто людським простором, який потрібно захищати, тому кримінальне право має охороняти все навколишнє природне середовище, зокрема, водні об'єкти, моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей. Виконання цього завдання можна досягти, використовуючи філософський підхід до проблеми, в якому визначатиметься належність людини до природи та значення нашого життя в природі в цілому;

– ефективна кримінально-правова охорона водних об'єктів, моря, а в цілому навколишнього природного середовища, що забезпечує стійке підтримання

життя на нашій планеті (в тому числі й в Україні), можлива лише на основі знання законів формування системи, яка забезпечує глобальний колообіг речовин. Такий біоцентричний підхід буде показувати найбільш фундаментальні аспекти у теорії кримінального права стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря, а отже навколишнього природного середовища в цілому;

– питання кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, зокрема й водних об'єктів та моря є важливою соціальною і правовою проблемою. Це означає, що дослідження цієї проблеми має відбуватися крізь призму суспільних відносин (які в теорії кримінального права розглядаються як об'єкти охорони, так і об'єкти складу кримінального правопорушення);

– концепція кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря має передбачати: 1) комплексне дослідження такої сфери на основі сучасного праворозуміння й останніх досягнень науки, пов'язаних із проблемою, що розглядається; 2) оптимальне поєднання у законотворчій діяльності напрямів криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації (спираючись на сучасні досягнення кримінально-правової доктрини); 3) застосування біоцентричного та антропоцентричного підходів до кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря; 4) врахування позитивного і негативного досвіду кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря в Україні й за кордоном; 5) надання пріоритету приписам міжнародно-правових актів (згоду на застосування яких надано Верховною Радою України); 6) досягнення достатньої зрозумілості кримінально-правових заборон; 7) врахування криміналізації та декриміналізації трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтацію на сталий розвиток; 8) надання переваг запобіганню цим кримінальним правопорушенням;

– під поняттям «міжнародно-правова охорона водних об'єктів та моря» слід розуміти систему (комплекс) кримінально-правових засобів (законодавство про кримінальну відповідальність і кримінально-правову політику), що забезпечують охорону водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань.

2.1 Витоки та генезис кримінально-правової охорони
водних об'єктів і сучасний стан проблеми

Історико-правовий метод уже давно й міцно увійшов до методологічного ряду вітчизняної кримінально-правової науки. Значущість його використання була визначена в перших підручниках з кримінального права. А. Ф. Кістяновський, зокрема, відмічав, що «тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану в його попередні періоди»⁷⁹. Слід зазначити, що не змінилася оцінка історичного методу й до нашого часу після наведеного нами висловлювання. Видатний російський історик Л. В. Черепін відзначав, що «історія завжди сучасна і злободенна. Яким би віддаленим відрізком часу вона не займалася, через нього вона бачить шлях до сьогодення, а через сьогодення у майбутнє»⁸⁰. Важливим у цьому сенсі є висловлювання Р. Л. Хачатурова, що «історія...більш за інші науки сприймає в себе сучасні ідеї»⁸¹. Тому, якою б великою кількістю наукової літератури з історії кримінально-правової охорони водних об'єктів від їх забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей сьогодні не користувалися, неможливо вважати цю тему завершеною. У цьому контексті є слушною думка В. К. Грищука про те, що історія української кримінально-правової науки (а в нашому випадку історії кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей) залишається зовсім не вивченою⁸². Їх поглиблене осмислення необхідне для розвитку не тільки для історії держави та права, але й для теорії кримінального права, в тому числі й теорії кримінально-правової охорони водних об'єктів від їх забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей.

У сучасній кримінально-правовій науці історія вітчизняної кримінально-правової охорони водних об'єктів і законодавства про кримінальну відповідальність та

79 Кістяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев: Типография университета св. Владимира. 1875. С. 10

80 Черепин Л. В. Вопросы методологии исторического исследования: теоретические проблемы истории феодализма. АН СССР. Отделение истории, Институт истории СССР. М.: Изд-во «Наука», 1981. С. 272.

81 Хачатуров Р. Л. Предисловие. Раздел 1. Русская Правда, Раздел V. Договоры Руси с Византией. Памятники российского права. В 35 Т. 1. Памятники права Древней Руси: учебно-научное пособие / под общ. ред. докт. юрид. наук. проф. Р.Л. Хачатурова. М.: Юрлитинформ, 2013. С. 4

82 Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми теорії і методології. Львів: Світ. 1992. С. 8.

права представлена недостатньо повно. Напрацювання, які мають місце, присвячені переважно біологічним ресурсам водних об'єктів, або з'ясуванню хронології та загальним закономірностям еволюції кримінального права. Належно опрацьованих праць, в яких би аналізувалася кримінально-правова охорона водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження ті іншої зміни їх природних властивостей в історичному екскурсі на теренах нашої держави Україна в Х-XXI стст. на сьогодні немає.

Виходячи із викладеного вище, перейдемо до з'ясування витоків та генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей на теренах України в ХХ-ХІ ст. Ретроспективний аналіз кримінально-правової охорони водних об'єктів дає нам можливість позбавитися поверхневого нашарування, однобічних або емоційних оцінок, що в усі віки супроводжують доктрину в цій сфері, та дозволяє виявити закономірності розвитку таких напрямків у кримінальному праві, як кримінально-правова охорона названих природних об'єктів, передбачити практичну необхідність змін такої охорони у майбутньому, напрямок і конкретні кроки таких змін, або навпаки – виявити певні регресивні тенденції й запропонувати спосіб їх усунення. Вивчаючи історико-правові питання законодавства, що діяло на теренах України, слід звернути увагу на найважливіші пам'ятки стародавньої Русі-України та феодального права, а в наступному численних законодавчих актів Російської імперії, що стосувалися кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження. При цьому важливість і цінність джерел кримінального права, що стосуються, в тому числі кримінально-правової охорони водних об'єктів, має аналізуватися стосовно періодів (етапів) розвитку суспільства і державності так, як найбільш глибоко і змістовно можна зрозуміти будь-яке явище, подію, зміни, що відбувалися в суспільному і державному ладі, а тим більше в законодавстві про кримінальну відповідальність і право (стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів, в нашому випадку), лише з'ясувавши витoki та генезис їх походження, виникнення та розвитку.

Для висвітлення джерел та генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів, звернемося до етимології понять що використовуються в цій монографії. Термінами, що цікавлять нас з цього приводу, є «витоки», «генеза» та «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення можна з'ясувати в довідникових джерелах. У «Словаре русского языка» С. І. Ожегова таке поняття, як «витоки» означає «початок, першоджерело чого-небудь»⁸³. Подібне пояснення терміна «витоки» пропонується і в юридичній літературі⁸⁴. Ці визначення, тлумачення, з певною умовністю можна перенести й на проблему, яку ми досліджуємо, і тоді межа нашого з'ясування буде

83 Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 19 изд., испр. М. : Рус. яз., 1987. С. 209.

84 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного (кримінально-правове кримінологічне дослідження) середовища та Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005. С. 45.

початок існування кримінально-правової охорони водних об'єктів і генезис цього явища на теренах України. Друге поняття, яке ми застосовуємо, це «генеза», тлумачиться як – «у. ч. Походження, виникнення, становлення»⁸⁵. Наступне поняття, яке ми використовуємо в монографії – це «сучасний стан проблеми», який можна зрозуміти із дослідження трьох термінів, що складають це поняття – «сучасний», «стан», «проблема». Так, «сучасний» означає, «той, що належить до нинішнього часу (теперішній стан доктрини кримінального права в означеній проблемі)»⁸⁶, а «стан» – це «становище, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться (в нашому випадку дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів в історичному аспекті)»⁸⁷. Натомість термін «проблема» свідчить – «- и, ж. складне теоретичне питання, що потребує вирішення, вивчення, дослідження»⁸⁸.

Маючи таку теоретичну базу, ми можемо розпочати аналіз витоків та генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів на теренах України та сучасного стану проблеми. Така кримінально-правова охорона має глибоке історичне коріння (витоки). Аналізуючи розвиток законодавства про кримінальну відповідальність щодо забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів та іншої зміни їх природних властивостей в історико-правовому аспекті та походження цієї проблеми, бо така не підлягала належному самостійному дослідженню на теренах України, на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей та оцінювання, проведемо вивчення цієї проблеми, дотримуючись загальноновизначеної історіографії. Історіографія нам необхідна, оскільки допоможе виявити й пояснити витоки та зміну кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів та іншої зміни їх природних властивостей. Проте, до цього часу це питання в Україні не знайшло, як ми вже зазначали, свого фундаментального, комплексного дослідження. Це зумовлено тим, що: «1) ці питання намагалися розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства та державності; 2) Україна йшла в найскладніших історичних умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності»⁸⁹. Про це цілком справедливо писав В. К. Грищук, відзначивши, що «історія науки кримінального права (а ми акцентуємо, що і положення, які стосуються кримінально-правової охорони водних об'єктів на теренах України) залишається зовсім не вивченою»⁹⁰. Як відомо, наука кримінального права України до теперішнього часу не коментувала та не досліджувала витоки, історію кримінально-правової охорони водних об'єктів в історичних періодах, що мали й мають значення в історії кримінального права та наявної

85 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. її голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 230.

86 Ожегов С. И. С. 605; Матвійчук В. К. С. 45.

87 Ожегов С. И. С. 605.

88 Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 1143.

89 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : [монографія]. Київ: Національна академія управління, 2011.-368 с. 46.

90 Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми теорії і методології. Львів: Світ. 1992. С. 8.

практики на теренах України. Важливість наукового вивчення витоків, історії кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасного стану цієї проблеми – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря, і з'ясування сучасного стану означеної проблеми. Важливою в цьому плані, має бути періодизація розвитку суспільства, державності та права, що даватиме нам можливість дослідити становлення кримінально-правової охорони водних об'єктів від їх забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, розуміючи при цьому те, що в науці існують різні періодизації розвитку кримінального права. Це викликає необхідність розгляду етапів (періодів) розвитку права, в тому числі й кримінального права, про які йдеться в історико-правових дослідженнях. Перш за все зупинимося на юридичних джерелах, що існували на межі X–XI ст. Ці джерела, як описується в історичній та правовій літературі, визначали наступні три періоди історії російського права: 1) Земський (або Княжий); 2) період Московський (двох держав: Московської та Литовської XIV–XVII ст.); 3) період імперії XVIII–XIX ст.⁹¹. Натомість А. Ф. Бернер стверджував, що історія розвитку російського кримінального права була поділена на такі головні періоди: 1) з найдавніших часів до Уложення 1649 року; 2) від «Уложення» до видання Зведення законів; 3) до сучасних часів⁹².

Нам уявляється, що перша точка зору щодо періодизації, автором якої є М. Ф. Владимирський-Буданов, стосується лише російського права, але вона корисна тим, що вказує на період, який охоплює XVIII–XIX ст., який стосувався кримінального законодавства, яке мало чинність на території нашої держави. Водночас друга точка зору, автором якої був А. Ф. Бернер стосовно періодизації, стосувалася також російського кримінального права, але була поверхневою і не вносила ясності в періодизацію права, що діяло на теренах України.

Певну спробу щодо періодизації розвитку кримінального права, але стосовно поняття злочину, зробив П. К. Кривошеїн: 1) етап зародження ознак злочину (початок X – початок XVIII ст.); 2) етап становлення і законодавчого закріплення поняття злочину; 3) соціалістичний етап розвитку поняття злочину⁹³. Зазначена періодизація надто загальна і стосується лише поняття «злочину» та не може допомогти нам певною мірою в поетапному з'ясуванні витоків та генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів. Це зумовлено також і тим, що така періодизація відірвана від розвитку суспільства і державності, а тому не дає можливості для обґрунтування того чи іншого явища, у тому числі становленню кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів та іншої зміни їх природних властивостей. Своєю чергою Г. С. Фельдштейн

91 Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1995. С. 119–120, 121–238, 239–272.

92 Бернер А.Ф. Учебник уголовного права : Части общая. СПб. : 1865. 260 с. С. 149.

93

виділяє наступні періоди розвитку кримінально-правової науки в Росії: 1) кримінальна юриспруденція дореформеної Росії («кримінальне право не тільки не відокремлюється ще в окрему дисципліну, але й не диференціюються, з одного боку, не виходить зі сфери навчальної моралі, а з іншого боку, не виходить за межі простого опису кримінально-правової практики та часто показує окремі природно-правові вивчення західної науки»); 2) етап зовнішньої рецепції західноєвропейської науки кримінального права, як складової частини єдиної системи юриспруденції (епоха Петра I, яка розтягується на ціле століття до початку XIX ст., коли з'являються перші праці присвячені кримінальному праву, як відокремленого предмета дослідження); 3) період підготовки матеріалу для догматичної розробки російського законодавства; 4) епоха реформаторського завершення кодифікації законодавства про кримінальну відповідальність (поява Зведення законів 1832 р.); 5) епоха злиття філософських та догматичних течій, узагальнення і розвитку кримінального права (збігається з початком судової реформи та введення Університетського Статуту 1863 р.)⁹⁴

С. Ф. Денисов запропонував наступні етапи розвитку законодавства про кримінальну відповідальність України: 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.; 2) період Київської держави XI–XV ст.; 3) Литовсько-польська доба XV–XVI ст.; 4) доба Козацька XVI–XVIII ст.; 5) занепад козаччини й українського життя з XVIII ст. до 1917 року; 6) радянський період 1917–1991 роки; 7) українське відродження з 1991 р. по сьогоднішній день⁹⁵.

Запропонована періодизація С. Ф. Денисовим є більш вдалою стосовно попередніх авторських позицій, але й вона містить дискусійні положення. Так, зокрема, перший період не міг стосуватися законодавства про кримінальну відповідальність, адже він міг стосуватися первіснообщинного та родового ладу при відсутності державних утворень. Крім того, занепад козаччини, ще не означав занепаду українського життя, про що свідчать історичні джерела, побут та культура, література тощо. Проте й така періодизація є важливою для розуміння проблеми становлення кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Цікавою є позиція О. В. Козаченка стосовно історії вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність. Він переконаний, що становлення законодавства про кримінальну відповідальність на теренах України слід розглядати в контексті розвитку українського суспільства і при цьому виділяє наступні етапи його розвитку: давньоруський; середньовічний та постсередньовічний (Польсько-литовський період; період входження українських земель до складу Російської держави; період радянської доби)⁹⁶. Проте така періодизація потребує певного пояснення постсеред-

94

95 Денис С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (стст. 210, 211, 2110) КК України): автореф. канд. дис. спец. 12.00.08. - К., 1996. 20 с.

96 Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція: автореф. канд. дис. спец. 12.00.08.-К., 2012. С. 11-13.

новітньої доби, оскільки польсько-литовська доба також відноситься до феодалного суспільного ладу. Це також стосувалося й Російської держави. Крім того, в цій періодизації відсутній сучасний період держави Україна. Не дивлячись на зазначені нами дискусійні положення стосовно цієї періодизації, вона є важливою для розуміння витоків та генези у кримінально-правовій охорони водних об'єктів.

Професор П. Л. Фріс виокремлює наступні періоди розвитку національної кримінально-правової політики, яка відповідає періоду становлення законодавства про кримінальну відповідальність і права України: «1) період феодалної роздробленості (IX– середина XI ст.); 2) період козацької держави (середина XVII–середина XVIII ст.); 3) період створення Української незалежної держави (1917–1922 рр.); 4) період законодавства про кримінальну відповідальність Української РСР (1917–1991 рр.); 5) період законодавства про кримінальну відповідальність незалежної України до схвалення Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 6) сучасний період – період після прийняття Першого національного Кримінального кодексу (5 квітня 2001 р. і по теперішній час)»⁹⁷.

Нам уявляється, що періодизація запропонована П. Л. Фрісом має наступні недоліки та дискусійні проблеми: 1) за історичними джерелами XXII ст. це «час ...найбільшого розвою київського-дружинного... розвою, що стосувалося найбільшого інтенсивного політичного життя, час розквіту староруської культури...», а період (стан) повного ослаблення, агонії Давньої Руської держави закінчився вже в середині XIII ст.; 2) між першим і другим періодами (XVII–XVIII ст.) є упущення семи століть, тобто «випала» історія Галицько-Волинської держави (XIII–XIVст.), що була політичною і культурною спадкоємицею Київської держави і протягнула самостійне державне життя українсько-руських земель ще на століття по занепаду Києва⁹⁸, а також автор обійшов увагою Польсько-литовську добу (XIV–XVI ст.). У той же час заслуговує на увагу період козацької держави (середина XVII–XVIII ст.). Інші періоди мають нашу підтримку можливо з деякими уточненнями.

Наша позиція має підтримку в роботі А. В. Савченка, який стверджує, що «між пп. 1 і 2, 2 і 3 спостерігається випадіння цілих століть, хоча в часи, про які не говориться П. Л. Фрісом, кримінальне право і законодавство України також певним чином розвивалося і мало свою специфіку»⁹⁹. Цю думку слід прийняти, але лише стосовно законодавства.

Важливою з огляду історіографії та деталізації є періодизація суспільства і державності запропонована М. С. Грушевським: 1) додержавний період; 2) три етапи в історії Київської держави – процес творення (IX–X ст.); процес розкладу

97 Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. с. 67-68.

98 Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 Т. 12 кн. / Редкол: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1992. С. 1.

99 Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис... д-ра юрид наук: 12.00.08, К. 2008. с. 46.

й занепаду Київської держави (XI–XII ст.); етап удільної роздробленості, аж до повного ослаблення державного життя Київщині середини XII ст. та історія чорноморських степів, що стоїть у різних досить тісних зв'язках в історії України¹⁰⁰; 3) період (історія) Галицько-Волинської держави (XIII–XIV ст.), що була політичною і культурною спадкоємицею Київської держави й протягнула самостійне державне життя князівсько-дружинного режиму, виробленого Київською державою, Україно-руських земель ще на століття по занепаду Києва (середина XIII до середини XIV ст.)¹⁰¹; 4) перехід українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польщі (XIV–XV ст.) та «збирання українських земель Королівством Польським (XV–XVI ст.)»¹⁰²; 5) часи козацькі (XVII–XVIII ст.), що включають Гетьманат аж до ліквідації інституту гетьманства у 1764 році¹⁰³; 6) віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях (до 1860-х років включно), а також останні десятиліття української історії (1870-х років)¹⁰⁴.

Нам уявляється, що періодизація суспільства та державності, запропонована М. С. Грушевським, є найбільш досконалою, оскільки вона побудована на перевірених історичних джерелах. Проте в ній відсутній початок XX століття.

Наступна періодизація належить перу професора Ореста Субтельного. Минуле України цей автор поділяв на шість великих періодів: 1) найдавніші часи; 2) Київська Русь; 3) Польсько-литовська доба; 4) Козацька ера; 5) під Імператорською владою; 6) Україна у XX ст.¹⁰⁵. Ця періодизація є сприятливою. Проте в ній не вистачає періоду створення Української незалежної держави 1917–1921 рр., а також періоду, що охоплював початок XX ст. до 1991 року – «Україна в радянський період» та період з 1991 року до нашого часу.

А. В. Наумов поділяє історію кримінального права на три періоди: 1) радянський період; 2) радянське соціалістичне кримінальне право; 3) постсоціалістичне кримінальне право¹⁰⁶. Критерії цієї періодизації, на наше переконання, не визначені. Крім того, слід погодитися з думкою Н. Ф. Кузнецової, що такий підхід дещо політизований¹⁰⁷.

Н. Ф. Кузнецова виділяє десять етапів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність: 1) законодавство про кримінальну відповідальність в період переходу до буржуазної монархії (1901 р. – лютий 1917 р.); 2) законодав-

100 Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Редкол: П. С. Сохань (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1992. С. 1.

101 Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.-К. Наук. думка. 1992. Т.3. 1993. С.1.

102 Там само. Т.5. 1994. С.585

103 Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. -К. Наук. думка, 1995. т. VII. С.562–580.

104 Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Редкол.: І.С. Сохань (голова) та ін.-К.: Наук. думка, 1991. Т.9. Кн. 2. 1997. С.111.

105 Субтельний О. Україна : Історія (Перекл. з англ. Ю. І. Шевчука. Вст. ст. С. В. Кульчицького). Київ : Либідь, 1991. С. 112.

106 Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций в трех томах. Т. 1. Общая часть, 4-е изд. перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер. 2007. С. 62–143.

107 Кузнецова Н. Ф. История российского уголовного законодательства X- начала XXI в. Полный курс уголовного права : В 5 т./ Под ред. докт. орид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А. И. Коробева. Т. 1: Преступление и наказание. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. С. 140–192.

ство про кримінальну відповідальність у період переходу від буржуазно-демократичної республіки (лютий – жовтень 1917 р.); 3) законодавство про кримінальну відповідальність в період становлення Радянської держави та права (жовтень 1917 р. – 1922 р.); 4) перші кримінальні кодекси РСФСР (1922 і 1926 рр.); 5) перше загальносоюзне законодавство про кримінальну відповідальність; 6) законодавство про кримінальну відповідальність в період грубих порушень законності (1927–1941 рр.); 7) воєнне (1941–1945 рр.) і післявоєнне (1945–1953 рр.) законодавство про кримінальну відповідальність; 8) законодавство про кримінальну відповідальність періоду лібералізації суспільних відносин (1953–1965 рр.); 9) законодавство про кримінальну відповідальність періоду уповільнення розвитку суспільних відносин (1965–1985 рр.); 10) законодавство про кримінальну відповідальність періоду перебудови (1985–1996 рр.) і новітнє законодавство (1991–2006 рр.)¹⁰⁸.

Н. Ф. Кузнецова охоплює періодизацію російського законодавства про кримінальну відповідальність лише за ХХ–ХХІ ст., беручи за основу класифікації особливостей державної влади, а в інших випадках джерела кримінального права тощо. У цьому сенсі слід погодитися з думкою А. В. Наумова, що «позиція Н. Ф. Кузнецової звелася лише до історії ХХ ст. ... надлишкової... дробленості періодизації...»¹⁰⁹. Проте така деталізація допоможе нам акцентувати на становленні кримінально-правової охорони водних об'єктів.

У розвиток попередніх поглядів на етапи становлення кримінального права професор А. В. Савченко виокремив наступні періоди розвитку українського закону про кримінальну відповідальність: 1) законодавство про кримінальну відповідальність Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX початок XIII ст.); 2) законодавство про кримінальну відповідальність в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) законодавство про кримінальну відповідальність козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської і Російської імперій (друга половина XVII – початок ХХ ст.); 4) законодавство про кримінальну відповідальність в період утворення Української незалежної держави (1917–1921 рр.); 5) законодавство про кримінальну відповідальність Української РСР (1917–1991 рр.); 6) законодавство про кримінальну відповідальність незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991–2000 рр.); 7) сучасне законодавство про кримінальну відповідальність (2001 р. і дотепер)¹¹⁰.

108 Кузнецова Н. Ф. История российского уголовного законодательства X- начала XXI в. Полный курс уголовного права : В 5 т./ Под ред. докт. орид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А. И. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. С. 140–192.

109 История Российского (советского) уголовного законодательства: Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. СПб.: Изд. проф. Малинина. 2005. С. 448.

110 Див. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис... д-ра юрид наук: 12.00.08, К. : 2008. С. 46.

Нам уявляється, що в періодизації законодавства про кримінальну відповідальність на теренах України, запропонованій А. В. Савченком, є положення, які можуть бути, у переважній більшості, використані для побудови етапів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в нашій роботі. Проте в ній містяться наступні дискусійні положення, адже кримінальне право було, починаючи з XIX ст. Пункт 2 періодизації має бути розділений, оскільки Польсько-Литовська доба відноситься на підставі історіографії до періоду від середини XIV до XVI ст. Крім того, автор в одних випадках за критерій поділу періодів використовує, як це й має бути, суспільний лад та державність, а в інших – джерела кримінального права. У цьому сенсі слід погодитися з думкою В. Кузнецова, що «третій період охоплює два етапи ... Об'єднання їх в один період не відповідає не тільки змісту джерел кримінального законодавства, але й різним суспільно-політичним формам відповідних держав»¹¹¹.

Також в наявних публікаціях є позиція, де виділяються певні періоди становлення та розвитку Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність на теренах України: 1) третій період розвитку суспільства на території нашої держави¹¹², який охоплював час, коли українська держава була під управлінням князів (X–XIV ст.), тобто коли почалося становлення законодавства та держави; 2) четвертий період (XIV ст. і до початку XVIII ст.) має назву «Козацька Ера»; 3) 5-й період (XVIII ст. – початок XIX ст.) – «Під імператорською владою»; 4) шостий період охоплює кінець XIX– початок XX ст.; 5) сьомий період охоплює початок XX століття до 1991 року – «Україна в радянський період»; 6) восьмий період з 1991 р. до нашого часу¹¹³.

Ця періодизація щодо Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність на теренах нашої держави побудована на становленні суспільного ладу та державності, що охоплює первіснообщинний суспільний лад первісного суспільства, родовий лад, феодальне суспільство, капіталістичне, соціалістичний лад, та період суверенної незалежної, соціальної правової держави¹¹⁴. Проте й ця періодизація потребує більшої деталізації, яка б сприйняла позитивні положення думок з цього приводу: М. С. Грушевського, О. Субтельного, А. В. Савченка, П. Л. Фріса, що допоможе нам визначитися з періодизацією законодавства про кримінальну відповідальність і, своєю чергою, з'ясувати витоки та генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів на теренах України.

В. Кузнецов пропонує періодизацію національного законодавства та права за критерієм чинності основних правових джерел: 1) період Руської правди (1017–

111 Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в Українському вимірі. Монографія. К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс». 2012. С. 639.

112 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове кримінологічне дослідження) Монографія. Київ: «АЗМУТ Україна». 2005. С. 70

113 Матвійчук В. К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України. Форум права. 2011. No 2. С. 603–608. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_97

114 Харь І. О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К.: Національна академія управління, 2021. С. 28.

1054 рр.); 2) період церковного права (статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут Великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві, тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення (1649 р.); 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави (1648–1654 рр.); 7) період Російського Артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться Малоросійський народ» (1743 р., Проект); 9) період «Наказу комісії про складання Проекту Уложення Катерини II (1767 р. Проект); 10) період «Уставу благочиния, или поліцейського» (1782 рік); 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845 р.); 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями (1864 р.); 14) період Уложення про покарання кримінальні та виправні (1885 р.); 15) період Уголовного уложення (1903 р.); 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 року¹¹⁵.

Нам уявляється, що періодизація кримінального права та законодавства, що запропонована В. В. Кузнецовим, є важливою з точки зору джерел законодавства про кримінальну відповідальність і буде корисною для з'ясування витоків та генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів. В той самий час побудова періодизації кримінального права і законодавства у відриві від розвитку суспільства та державотворення не дає можливості належного з'ясування становлення кримінального права і законодавства. Крім того, кримінальне право, на відміну від законодавства про кримінальну відповідальність, своїми витокami на теренах України, в тому числі й Росії, відноситься до ХІХ століття. Привертає до себе увагу перший та другий періоди, які суперечать загальновизнаній історіографії. Також автор заявляє про критерії чинності основних правових джерел національного законодавства та права, а використовує проекти нормативно-правових актів і навіть «Наказ комісії про складання проекту Уложення», тобто розпорядчого документа. Проте, й така періодизація, як спосіб узагальнення, має право на існування, в залежності від того, яку мету перед дослідженням ставить автор. Цінність історичного дослідження В. В. Кузнецова полягає у тому, що він глибоко проаналізував наявні погляди на періодизацію законодавства про кримінальну відповідальність і права, яке є важливим для теорії кримінального права.

І. В. Берднік в цьому питанні належним чином підходить до розвитку науки кримінального права на сучасному етапі, яка передбачає детальне дослідження історії його розвитку стосовно водних ресурсів (але чомусь називає його історією

115 Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в Українському вимірі. Монографія. К. ТОВ НВП «Ітерсервіс». 2012. С. 143.

водних об'єктів)¹¹⁶. Цілковитим справедливо стверджує, що основною метою при проведенні такого дослідження є виявлення тенденцій у розвитку й зміні законодавства, техніко- юридичних особливостей при конструюванні кримінально-правових норм, а також визначення конкретних періодів, для яких характерні ці особливості. Розглядаючи питання про зародження кримінально-правового захисту водних ресурсів від забруднення, автор повинен чітко визначати «сутність кримінально-правового захисту як виняткових заходів державного примусу, без дотримання яких цивілізоване суспільство взагалі неможливе»¹¹⁷. Тому вона вважає за необхідне досліджувати зародження кримінально-правової охорони водних ресурсів в давнину»¹¹⁸. Крім того, І. В. Берднік цілком вірно заявляє, що «історія розвитку кримінального законодавства в українських землях пов'язується з чинністю і застосуванням у певний період розвитку української державності конкретних нормативно-правових актів у галузі кримінального права»¹¹⁹. Також вірним є підхід, що «впродовж розвитку державності в українських землях (але чомусь І. В. Берднік використовує вираз «розвитку державності українських земель», можливо це технічна помилка) нормативно-правових актів: що включали положення кримінально-правового характеру були досить різноманітними. Тому систематизація таких нормативно-правових актів передбачає їх поділ в залежності від: 1) території застосування, пов'язаної із відповідними етапами розвитку української державності; 2) часу, впродовж якого застосовувалися такі акти на конкретному етапі розвитку української державності»¹²⁰.

Проте надалі І. В. Берднік не пропонує періодизацію розвитку суспільства і державності, відповідно й кримінального законодавства до такої періодизації запевняє, що «враховування такої систематизації дає можливість наступним чином висвітлити зміст актів кримінального законодавства, які передбачали відповідальність за злочини проти водних ресурсів та застосовувалися в українських землях (авторка наполягає – на українських землях) у різні періоди становлення державності. Врахування таких критеріїв поділу нормативно-правових актів, які регулювали кримінальну відповідальність у сфері використання та охорони водних ресурсів, при систематизації дозволяє у загальних рисах «показати» історію кримінального законодавства у сфері водних ресурсів, як нормативно-правових актів, які в різний час застосовувалися на українських землях»¹²¹.

На підставі викладеного вище, зроблених зауважень стосовно наявних періодизацій, розвитку суспільства та державності та ґрунтовної історіографії сформульо-

116 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: Дис...на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Чернігів: Чернігівський Національний технічний університет, 2020. С. 61.

117 Там само.

118 Там само.

119 Там само.

120 Там само.

121 Там само.

ваної Грушевським, можна запропонувати наступну періодизацію законодавства про кримінальну відповідальність на теренах України: 1) перший період первіснообщинний лад на теренах України; 2) другий період – це часи родового ладу на теренах України (до X-го ст.); 3) третій період – це часи Київської держави під управлінням князів, яка проходить у своєму існуванні три етапи: а) процес створення (X – середина XI ст.); б) поступовий розпад (XI – середина XII ст.); в) удільна роздробленість, аж до загрози загрози Київської держави (початок XIII ст.); 4) четвертий період – історія Галицько-Волинської держави, що була політичною і культурною спадкоємицею Київської держави та простягнула самостійне державне життя князівського дружинного режиму, виробленого Київським князівством з середини XIII до середини XIV ст.; 5) п'ятий період – часи переходу українських земель під владу Великого Князівства Литовського і Польського XIV–XV ст. та збирання українських земель Королівством Польським – XV – середина XVI ст.; 6) шостий період – епоха козацької ери, що включають гетьманат, ліквідація інституту гетьманства в 1764 році (XVI–XVIII ст.); 7) сьомий період – це віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останнє десятиліття української історії з 1870-х років до початку XX ст.; 8) восьмий період – цей період охоплює часи створення Української незалежної держави в 1917–1921 роки; 9) дев'ятий період – цей період охоплює початок XX ст. до 1991 року, який мав назву «Україна в радянський період»; 10) десятий період – цей період охоплює час 1991 року і дотепер¹²².

Маючи таке теоретичне підґрунтя і запропоновану нами періодизацію суспільства та державності на теренах України, перейдемо до її висвітлення, а також витоків і генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Нам уявляється, що витоки та генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря необхідно з'ясувати в наступній послідовності: 1) відносно водних об'єктів; 2) відносно моря.

Витоки та генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів. На проблемі кримінально-правової охорони водних об'єктів ми зупинимося в межах запропонованої історіографії. Як ми вже зазначали, що для такого дослідження було і є недостатньо друкованих матеріалів. Ці джерела існують у сирому, розкиданому, в не добутому і в несистематизованому вигляді. Важливість наукового вивчення кримінально-правової охорони водних об'єктів в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може донести точність свідчення відносно генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів та походження ознак і понять, що входять до неї. Як свідчить наше дослідження, до цього часу залишається невирішеним питання чи є наші поняття з кримінально-правової охорони водних об'єктів природженими переконаннями людини як виду, чи вони є надбан-

122 Харь І. О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К. : Національна академія управління, 2021. С. 15.

ням як здобуток розвитку суспільства, виразом удосконалення й покращення людини (у розумінні роду). Дослідження таких віддалених періодів, про які йде мова, дало б можливість розв'язати це питання не на підставі бажаних умовиводів, що взяті на віру, а на підставі точних даних і висновків, доведених на фактах, що дійсно існували.

Важливим у цьому аспекті повинні бути провідні чинники, що визначали становлення й характер взаємодії людини з навколишнім природним середовищем на ранніх етапах розвитку. Загальні природні обставини та геоморфологічні, кліматичні та екологічні зміни, які відбувалися, свідчать, що людям доводилось не тільки пізнавати кожен елемент природи, навпаки шукати причину та взаємозв'язок між ними, пристосовуватись до них, відшукувати засоби для запобігання забруднення, засмічення і виснаження, але й узагальнювати ці знання для визначення свого місця у навколишньому природному середовищі. Поштовхом для активізації таких процесів були різні зміни клімату, водної й земної поверхні та негативної діяльності людини.

Одним із перших компонентів, із яким мали справу люди, була вода, яка на найраніших етапах становлення людини перш за все цікавила її як засіб споживання та купання. Тому відштовхуючись від викладеного, спробуємо прослідкувати генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів на території України. Вивчення нами різних джерел показує, що поява людини на землі визначила подальше її виживання та існування. Тривалий час вплив її на водні об'єкти був незначний, і антропогенного фактора, як такого, що істотно впливав на складові водойми (водних об'єктів), не існувало. Проведеним дослідженням як історичних, так і правових джерел, що діяли на території України, було встановлено, що в історичні періоди розвитку суспільства, починаючи від першого (первіснообщинного ладу), а також другого періоду – це часи родового ладу на теренах України (до X ст.) до третього періоду – це Часи Київської Русі під управлінням князів (X – початок XIII ст.) кримінально-правової охорони водних об'єктів, як об'єктів природи не існувало¹²³. Це обумовлено, перш за все тим, що до нас не дійшло ніякого писаного закону, ані навіть і згадки про нього. Будь-якого конкретного закону до X століття не було¹²⁴. Тому пошук витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів на території нашої держави, на наш погляд, оскільки іншого не доведено на науковому рівні, необхідно здійснювати з X століття. Таке положення знаходить своє підтвердження тому, що з утворенням родового ладу все більше відбувалося відчуження об'єктів природи (угідь) за окремими сім'ями, в тому числі й водних об'єктів. Ще більше такі тенденції проявилися при утворенні держави¹²⁵. Закріплення

123 Бернер А. Ф. Підручник кримінального права: Частина загальна. Санкт-Петербург, 1865. С. 29–42; Гричук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Львів : Світ, 1992. С. 20–21; Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие. К. : НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 29–30; Січинський В. Чужинці про Україну. Львів : Фірма «Довіра», 1992. С. 26–27.

124 Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград : Из-во ЛГУ, 1980. С. 37.

125 Бернер А. Ф. Підручник кримінального права: Частина загальна. Санкт-Петербург, 1865. С. 29–40; Памятники Русского права / Под. ред. С. Ю. Юшкова. М. : Юрид. лит., 1952. Вып. 1. С. 50.

утідь (водних об'єктів) породжувало законодавчі акти, що охороняли їх. Порушники правових приписів суворо мали бути покарані. Проте російські літописи та юридичні джерела того часу нічого не згадують про забруднення, виснаження чи засмічення водних об'єктів. Вивчення нами юридичної та соціально-політичної літератури показує, що феодалізм майже не вніс нічого принципового з досліджуваного питання. Деяке посилення й пошвавлення охорони водних об'єктів, як власності, на нашу думку могло пояснюватися намаганням феодалів зберегти водні об'єкти (ставки) не тільки для себе, але й для своїх спадкоємців. Це впливало на посилення законів, що карали людей нижчих станів, навіть до смертної кари, за проникнення у володіння аристократів, в тому числі й на їх водойми. Послідовно продовжуючи нашу думку щодо правового забезпечення охорони водних об'єктів, звернемося до важливої законодавчої пам'ятки нашої держави – збірника стародавніх законів «Руської Правди», тому що в ньому охоплені майже всі галузі тодішнього права, в тому числі й законодавства про кримінальну відповідальність. Наше дослідження свідчить, що в ньому відсутні положення про кримінальну відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. У цьому сенсі І. В. Берднік, використовуючи висловлювання стосовно охорони вод, поширює ці положення на ресурси водних об'єктів заявляє, що в цей час «існувала відповідальність про заборону рибальства у період нересту. Також досить детально врегульовувалися відносини з охорони бобрів»¹²⁶. Цей підхід авторки викликаний тим, що вона водні ресурси розуміє інакше, ніж це передбачено в «Екологічній енциклопедії» та в «Экологическом энциклопедическом словаре», що призвело до помилкового змішування термінів та змісту «водні ресурси» та «ресурси водних об'єктів», або їх ще називають узагальненим терміном «водні біологічні ресурси». На цих питаннях в подальшому нашому монографічному дослідженні ми детально зупинимося. В українських землях було чинним «Саксонське зеркало» (1220 р.). Ця збірка правових норм містила приписи щодо використання водних ресурсів для громадських і приватних потреб і охороняла їх як власність¹²⁷. Цей документ не передбачав кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів.

Підбиваючи підсумки дослідженню третього періоду розвитку нашого суспільства і держави, можна констатувати, що питання кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, виснаження або ж засмічення в цьому відрізку часу було відсутнє, але як власність вони охоронялися.

Четвертий період (середина XIII ст. до середини XIV ст.) іменується як історія Галицько-Волинської держави, що була політичною і культурною спадкоємницею

126 Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: Дис...на здобуття наукового ступеня докт.юрид.наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Чернігів: Чернігівський Національний технічний університет, 2020. С. 62.

127 Дроваль О. М. Правовий режим земель водного фонду України: дис... канд.юрид. наук: 12.00.06. Харків, 216. С. 38; Булгаков М. Б., Ялбуганов А. А. Российское природоохранное законодательство XI – XX вв. Москва : изд-во «ЛЕГАТ», 1997. С. 42.

Київської держави. На цих теренах діяла Руська Правда і Князівські статuti, а тому кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, як свідчить їх дослідження, не існувало.

П'ятий період – часи переходу українських земель під владу Великого Князівства Литовського і Польського XIV–XV ст. та збирання українських земель Королівством Польським – XV ст. середина XVI ст.. Названий період відзначається застоєм до XIV ст., що пов'язаний з навалою Батия і наступними вторгненнями військ Золотої Орди в наші землі. В цей час на Україні не діяли Судебник 1497 року, Судебник 1550 року, акти місцевого управління, «Стоглав», Акти Земських соборів, Законодавство про державний лад, Соборне уложення 1649 р. Вони діяли на землях, що входили до складу Московської держави (1478–1712 рр.). Тут слід зробити застереження, що чинні на той час норми права Судебників 1497, 1550 рр. не стосувалися кримінально-правової охорони водних об'єктів, як об'єктів природи, а також біоресурсів водних об'єктів, оскільки в багатьох місцях Московської держави мала силу Руська Правда і статутні грамоти.

У цей час в українських землях, що входили до складу Великого Князівства Литовського, використовувалися окремі положення щодо охорони навколишнього природного середовища та мали місце у статутах цього князівства 1529, 1566, 1588 рр. Так, у першому Литовському статуті (1529 р.) містився розділ 9 арт. 5, де йшлося про ловлю в чужих озерах, «той має платити»¹²⁸, тобто мова йшла про водні біологічні ресурси. У другому Литовському статуті (1566 р.) в розділі 10 також йшлося «Про ловлю, про пушу та про дерево бортне», тобто йшлося про водні біологічні ресурси¹²⁹. Подібні положення мали місце і в третьому Литовському статуті¹³⁰.

Аналіз цих статутів свідчить, що в них не йшлося про кримінальну відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, в тому числі і про іншу зміну їх природних властивостей.

Шостий період – епоха козацької ери, що включають гетьманат, ліквідацію інституту гетьманства в 1764 році XIV–XVIII ст. За доби Мазепи чинність царського законодавства, поширилася на територію України¹³¹. Стверджувати, що у питанні охорони водних об'єктів вони мали негативну сторону, було б хибним, адже досвід народів у цьому плані, в тому числі й наших сусідів, має вивчатися і найкращі правові та законодавчі ідеї використовуватися для реформування нашого законодавства, в тому числі й для кримінально-правової охорони водних об'єктів. Під час перетворення Росії в абсолютну монархію влада Гетьмана була істотно обмежена царською владою, в тому числі й законодавством. У цей час на теренах України почало діяти

128 Перший (Старий) статут Великого князівства Литовського 1529 р. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2012/II/T529> (дата звернення: 01.02.2020)

129 Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. [Статут Вялікага княства Літоускага 1566 года]. Мінськ, 2003. С. 35–263. За виданням 1855 року.

130 Статут Великого княжества Литовского 1588 года / Подг. О. Лицкевич. Мн., 2002–2003. URL : <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.

131 Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Т.3. М. : Юрид. лит., 1985. С. 30.

Соборне Уложення 1649 р., яке було результатом першої великої кодифікації російського права. Цей кодифікаційний акт відрізнявся не лише за обсягом, але і в частині використання техніко-юридичних прийомів, правил і методів його побудови. Так, Уложення містило глави, кожна з яких була забезпечена заголовком, а глави підрозділялися на статті, їх нумерація здійснювалася в межах кожного розділу.

На відміну від попередніх нормативно-правових актів у Соборному уложенні 1649 р. мав місце видобуток водних біоресурсів, але також не передбачалося кримінально-правової охорони водних об'єктів¹³².

30 березня 1716 р. у затвердженому Військовому статуті Петра I¹³³ в ст. 90 було встановлено відповідальність за забруднення джерел питної води у вигляді обов'язку винного «вичистити» забруднення і визначено санкції «жорстоко наказаним бути»¹³⁴.

Для цього періоду також характерні витоки складу злочину засмічення водних об'єктів. Так, в 1718–1819 рр. були видані акти, що забороняли вивозити сміття в річки, канали, протоки, обробляти колоди й дошки на берегах річок, викидати баласт у гаванях, річках і на рейдах. За порушення цих указів передбачалося покарання – заслання на каторгу¹³⁵. Тому не можна погодитися з зауваженням Г. П. Новоселова, що як об'єкт кримінально-правової охорони навколишнє природне середовище бере початок з XIX ст.¹³⁶, виходячи навіть з кримінально-правової охорони водних об'єктів від засмічення, яка бере свій початок з XVIII ст.

Досить детально кримінально-правова охорона ресурсів водних об'єктів розглядалася у збірці феодального права Лівобережної України «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Так, у п. 2 Арт. 2 встановлювалася кримінальна відповідальність за надмірне використання водних ресурсів, розташованих на чужій земельній ділянці, що спричинило шкоду власнику таких водних ресурсів¹³⁷, норми цього акту не вступили в законну силу.

Підбиваючи підсумки зазначеному вище, то витоками кримінально-правової охорони водних об'єктів було таке злочинне діяння, як засмічення водних об'єктів.

Сьомий період – це віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останнє десятиліття української історії з 1870-х років до початку XX століття. Продовжуючи наше дослідження ми маємо за мету, спираючись на витоки кримінально-правової

132 Соборное уложение 1649 года. Российское законодательство X-XX веков. В 9 т. Т.3. Акты Земских соборов. М. : Юридическая литература, 1985. С. 75–42.

133 Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период: учебное пособие; под ред. Ю. П. Титова, О. М. Чистякова. М., 1990. С. 123.

134 Артикул воинский, 1715 г. Апреля 26. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М. : Юрид. лит. 1986. С. 343.

135 Мунтян В. Л. Правова охорона природи Української РСР. Київ : Вид-во Київського державного університету, 1966. С. 12.

136 Уголовное право. Особенная часть : підручник / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселова. М. : «Прогрес», 2001. С. 624.

137 Кистяковский А. Ф. Права по которым судится малороссийский народъ. Киевъ: Университетская типография (И. И. Завадскаго), 1879. С. 536.

охорони водних об'єктів, показати як в історичному плані змінювалася кримінально-правова охорона цих життєво важливих об'єктів природи. Такий історичний екскурс ми зможемо зробити користуючись методами аналізу й синтезу об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного нами складу кримінального правопорушення, який змінювався історично з обґрунтуванням таких змін цього злочину, який змінювався історично, з обґрунтуванням таких змін конкретними соціально-економічними та екологічними умовами. Це допоможе нам з'ясувати суть, природу кримінально-правової охорони водних об'єктів, та спрямувати зусилля на вдосконалення законодавства та практики його застосування і не повертатися в майбутньому до помилок у зазначених сферах людської діяльності.

Для кращого висвітлення проблеми й глибшого усвідомлення природи змін, ознак складу злочину (кримінального правопорушення) будемо розглядати історичні зміни стосовно цих об'єктів природи та складу діяння, що аналізується. Зазначений нами аспект проблеми потрібний тому, що в Україні нині немає цілісного літопису, який би виніс на поверхню дійсну й правдиву історію кримінально-правової охорони водних об'єктів. Відбиток історичної істини відносно кримінально-правової охорони цих природних об'єктів в Україні вимагає, на наш погляд, самостійного й критичного аналізу минулих історичних явищ без будь-якого упередження ідеологізації та політичної кон'юнктури¹³⁸.

Отже, наше завдання полягає в тому, щоб з історичної й кримінально-правової точок зору проаналізувати найбільш суттєві кількісні і якісні характеристики розвитку кримінально-правової охорони цих об'єктів природи та запропонувати вдосконалення чинного законодавства. Разом із тим було б перебільшенням твердження про те, що кримінально-правова охорона водних об'єктів була одним із пріоритетних напрямків того часу у правових інститутах. Це видно з того, що до 80-х років ХХ ст. в Україні вона не досліджувалася на дисертаційному та монографічному рівнях, а історичний аспект – і до цього часу. Певною мірою це також засвідчує і стан чинного законодавства про кримінальну відповідальність України, що стосується зазначеної сфери.

Виходячи з цього підходу і, маючи витоки складу злочину засмічення водних об'єктів, прослідкуємо генезис об'єктивних і суб'єктивних ознак цього асоціального явища. Так, в зазначених вище нормативних положеннях, об'єктом указанного злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів від засмічення. В той самий час предметом цього складу злочину були води рік, каналів, води гаваней та рейдів. Щодо об'єктивної сторони цього складу злочину, то необхідно відзначити, що вона характеризувалася такими активними діями, як засміченням. Поняття засмічення не розкривалося, але на нашу думку це виражалось в насиченні водних об'єктів нерозчинними речовинами. Місцем

138 Рогожин О. Й., Гончаренко В. Д. Держава і право на Русі в період зародження і становлення феодалних відносин (VI ст. – початок XII століття). Історія держави і права України. Частина 1. Харків : Основа, 1993. С. 400.

учинення цього злочину були ріки, канали, гавані, рейди. Під засобами вчинення цього злочину називалося сміття, стружка, кора, баласт.

Суб'єктами цих злочинів були фізичні особи. Виходячи з об'єктивної сторони, яка була сформульована як з формальним складом, можна констатувати, що цей злочин учинявся лише умисно й умисел був прямий.

Як свідчить наше дослідження, що значна кількість норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, були відомі з Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року. В основному вони належали до кримінальних проступків і так званим «маловажним проступленням» і розміщувалися в різних розділах і главах Уложення. Більшість проступків і незначних злочинів, що посягали на відносини, які стосувалися навколишнього природного середовища, були надалі перенесені з Уложення в «Статут про покарання, які накладаються мировими суддями, 1864 г.». До них слід віднести, наприклад, «засмічення рік, каналів, джерел або криниць киданням у них каміння, піску і т. п., речовин від яких не може бути псування води» (ст. 52; покарання – грошове стягнення не більше 10 рублів); порушення правил, що передбачені для судноплавства і сплаву лісу по ріках і канавах (ст. 77; покарання – грошове стягнення не більше 50 рублів); скидання баласту на рейді, фарватері або в гавані, в ріках і каналах (ст. 78; покарання, грошове стягнення не більше 100 рублів, у разі повторного вчинення – арешт не більше трьох місяців, або грошове стягнення не більше 300 рублів); засмічення риболовами рік і каналів, або псування берегів (ст. 85 – покарання не більше 20 рублів); псування води в місцях, де її беруть для внутрішнього споживання, мочення льону або коноплі, звалювання або виливання нечистот, або кидання шкідливих речовин без умислу на спричинення шкоди народному здоров'ю (ст. 111, покарання – арешт не більше семи днів, або грошове стягнення не більше 25 рублів)¹³⁹.

Характерним для цього нормативного акта було розширення бази такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину як засоби вчинення злочину: каміння, пісок, речовини від яких не може бути псування води, деревина, льон, коноплі, нечистоти, шкідливі речовини. Крім того, був розширений перелік такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце вчинення діяння, а саме: криниці, моря, фарватери, береги водних об'єктів. Також у цьому Уложенні міститься розділ VIII «Про злочини та проступки проти суспільного благоустрою і благ», зокрема у відділенні V «Про порушення правил охорони чистого повітря і безпеки води» біли передбачені злочини, які стосувалися водних об'єктів це: 1) будівництво фабрики, мануфактури або заводу в місті однак, хоча і не в місті, але вище за течією річки чи протоки, яке визначалося за законами шкідливими для чистоти повітря чи безпеки води (п. 1 ст. 1053); 2) псування води в містах чи поселеннях в ріках, каналах, джерелах чи колодязях, з яких жителі

139

міста беруть воду для внутрішнього споживання шляхом мочення конопель чи льону або будь-яким іншим способом (п.1 ст. 1053); 3) забруднення води отруйними чи сильнодійними речовинами з метою заподіяння шкоди громадському здоров'ю незалежно від умислу (п. 2 ст. 1057); 4) забруднення води отруйними чи сильнодійними речовинами з метою позбавити життя особи (п. 3 ст. 1057)¹⁴⁰.

Аналіз означених вище злочинів свідчить, що для діяння, передбаченого п. 1 ст. 1053 об'єктом злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів (ріки чи протоки) від забруднення. Предметом цього діяння були води, ріки чи протоки. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася діями та засобами вчинення злочину – забруднювальними речовинами чи стічними водами. Суб'єктом цього злочину могла бути лише фізична осудна особа, в тому числі й посадова особа. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом. Щодо другого злочину (п. 1 ст. 1053), то об'єктом складу злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів (води в містах чи населених пунктах, джерелах чи колодязях, з яких жителі брали воду для внутрішнього споживання). Предметом цього злочину була вода міст, поселень, вода джерел, вода колодязів. Об'єктивна сторона даного складу злочину характеризувалася активними діями – моченням конопель чи льону будь-яким іншим способом. Крім того, засобами вчинення цього злочину були коноплі, льон. Місцем вчинення цього злочину була вода в містах, в поселеннях, вода в джерелах, вода в колодязях. Суб'єктом цього злочину була фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона цього діяння характеризувалася виною у формі у виді умислу. Злочини, які відносяться до п. 2 ст. 1057 та п. 3 ст. 1057 посягали, відповідно на відносини, що забезпечували умови з охорони здоров'я або життя, хоча поміщені не в той розділ, виходячи із сучасного розуміння.

Щодо глави VII цього Уложення, то за п. 1 ст. 1323 об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони чистоти рік, джерел, а предметом цього діяння були води рік, джерел. Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася діями такими як, забруднення та засобами – нечистотами. Місцем вчинення цього злочину були ріки, джерела. Суб'єктом цього складу злочину була завжди фізична особа. Умисел для цього злочину був лише прямим. На відміну від названого вище складу злочину, діяння, передбачене п. 2 ст. 1323, відрізнялося предметом – водами колодязя. П.3 ст. 1323 стосувався вод колодязів та джерел, над якими влаштовані міста і села, які піддавалися забрудненню внаслідок скидання нечистот. Місцем вчинення цього злочину були води в колодязях та джерелах. Проте п. 1 ст. 1331 хоча й називається дія – забруднення піском, але в сучасному розумінні це була така дія, як засмічення¹⁴¹.

140 Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург. В типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1845. С. 432.

141 Там само. С. 537–539.

Цікавим і таким, що заслуговує на сприйняття, є проміжні висновки І. В. Берднік, що стосуються характеристики: 1) предмета злочину; 2) самого діяння (його різновидів); 3) механізму заподіяння таким діянням шкоди (за Уложением 1845р.); а) залежно від предмета посягання їх поділяють на декілька різновидів: посягання, вчинені стосовно водних об'єктів, утворених природним способом (ріки, озера та ін.); посягання, вчинені стосовно водних об'єктів, утворених штучним способом (канал, колодязь, струмок води й т. ін.); посягання, вчинені стосовно питної води. (Проте посягання на рибні ресурси викликає дисонанс, оскільки це ресурс водних об'єктів); б) залежно від ознак діянь, передбачених названим законодавчим актом, вони поділялися на наступні різновиди: різноманітні форми забруднення води (забруднення питної води; забруднення води отруйними чи сильнодіяними речовинами; забруднення колодязів, кидаючи нечистоти будь-якого роду; забруднення струмків води й т. ін.); псування води в містах чи поселеннях каналах, джерелах чи колодязях; будівництво фабрики, мануфактури або заводу в місті, що є шкідливими для безпеки води (проте вилов риби в ріках і каналах сітками без належного дозволу або самовільна ловля звірів, риби, устриць, перлів, тюленів у вигляді промислу стосувалися біоресурсів водних об'єктів; 3) в окремих випадках у тексті цього законодавчого положення прямо вказувалось на спрямованість діяння та заподіяння шкоди певного виду; залежно від цього можна виділити наступні найбільш типові різновиди втрат, що утворюються окремими із зазначених вище діянь: забруднення води, тому числі питної, в річках, колодязях та ін.; псування води (проте знищення риби у водних об'єктах; заподіяння шкоди суспільному здоров'ю; позбавлення життя знову ж стосувалися не водних об'єктів, а ресурсів водних об'єктів, здоров'я і життя)¹⁴². Крім того, правильно було б вести мову не про діяння, спрямовані на водні ресурси, а про діяння, спрямовані на суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони водних об'єктів.

У Кримінальному Уложенні 1903 р., який так і не набув чинності стосовно деяких положень, екологічні злочини та проступки передбачалися, в основному, у главах 9–11. До тих, що нас цікавлять у цьому дослідженні відносилися, наприклад, псування води, що слугувала для пиття, або для водопою, киданням, звалюванням, влиттям, спуском у неї або змочуванням у ній речовин, що роблять воду непридатною для пиття чи водопою (п. 1 ст.220 Розділу IX «Про порушення постанов, які забезпечують народне здоров'я»; покарання – арешт на строк не більше одного місяця, якщо внаслідок подібних дій вода стала шкідливою для здоров'я людей, покарання було арештом, або в грошовій пені не більше 500 рублів); 2) псування питної води або водопою шляхом скидання, виливання, спуском у неї чи мочіння у неї речовин, які є небезпечними для здоров'я людей (п. 2

142 Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: Дис...на здобуття наукового ступеня докт.юрид.наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Чернігів: Чернігівський Національний технічний університет, 2020.С. 68–69.

ст. 220 Розділу IX)¹⁴³. Необхідно звернути увагу на те, що зазначений нормативний акт значно звужував суспільні відносини щодо водних об'єктів, лише захищаючи їх від забруднення. Крім того, окреслене лише таке діяння як забруднення, що було кроком назад в кримінально-правовій охороні водних об'єктів. Також був звужений предмет цього складу злочину.

Важливо також констатувати, що зазначений склад злочину відносився до так званого злочину з формальним складом, оскільки в ньому зазначалася лише дія – забруднення. Тому цей злочин, виходячи з означеного, міг вчинятися лише умисно.

Крім того, слід акцентувати на тому, що в ст. 3 цього Уложення передбачені ним злочинні діяння поділяються на: 1) злочинні діяння, за які в законі визначені такі покарання, як смертна кара, каторга або заслання на поселення, називалися тяжкими злочинами (ч. 1); 2) злочинні діяння, за які в законі передбачені певні покарання, як ув'язнення у виправний будинок, фортецю або тюрму, називалися злочинами (ч. 2); 3) злочинні діяння, за які в законі передбачалися такі покарання, як арешт або грошова пеня, називалися проступками (ч. 3)¹⁴⁴. 4) не забезпечення закладу пристроєм, передбаченого законом чи обов'язковою постановою для запобігання небезпеці зараження повітря, води чи ґрунту, вчинене господарем заводу, фабрики, ремісничого, торгового чи іншого закладу (п. 1 ст. 311 розділу XVI «Про порушення постанов про нагляд за промислами та торгівлею»¹⁴⁵.

Подальше дослідження зазначеної нами проблеми потребує порівняння положень, які стосуються охорони водних об'єктів, що передбачені Уложенням 1845 р. і Уложенням 1903 р. Так, на відміну від Уложення 1845 р., для Уложення 1903 мала місце більша конкретизація ознак злочинних діянь у сфері охорони водних об'єктів. Разом з тим порівняння цих нормативно-правових актів свідчить, що такі злочини й проступки, які були передбачені в Уложенні 1845 р., як: забруднення води отруйними й сильнодійними речовинами, забруднення колодязів, кидаючи нечистоти будь-якого роду, забруднення стоків води й т. ін., не увійшли до змісту Уложення 1903 р.; в Уложенні 1903 р. з'явилися нові проступки, що посягали на відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів, зокрема, за самовільне і без встановлених правил спорудження каналів та інших водопровідних споруд на чужих землях осушувальних, зрошувальних цілей і т. ін.¹⁴⁶

Восьмий період – цей період охоплював часи становлення Української незалежної держави в 1917–1921 рр. Для цього періоду було характерним те, що Кримінальне уложення 1903 р., застосовувалося в українських землях, які входили не лише до складу Російської імперії, але й таких державних утворень, які існували

143 Уголовное Уложение. СПб.: Сенатская типография, 1903. С. 100–115, 214.

144 Там само. С. 213.

145 Там само.

146 Там само. С. 214.

на теренах України після розпаду Російської імперії впродовж 1917–1920 рр. (УНР, ЗУНР, Польської Республіки – Другої Речі Посполитої)¹⁴⁷.

Після припинення існування Російської імперії в Києві демократичним шляхом було утворено Українську Центральну Раду - перший легітимний представницький політико-законодавчий орган українського народу. Вона ухвалювала політико-правові акти конституційного характеру – універсали. 9 січня відбулися Установчі збори, які 9 січня 1918 р., які проголосили Українську Народну Республіку. Про те будь-яких нормативно-правових актів, що стосувалися забруднення водних об'єктів в УНР не було.

Дев'ятий період – цей період охоплював початок ХХ ст. до 1991 року, який мав назву «Україна в радянський період». У Кримінальному Кодексі Української РСР від 23. 08. 1922 р. та Кримінальному Кодексі Української РСР 1927 р. статей, які були спрямовані на охорону водних об'єктів, не було¹⁴⁸.

Подальше вдосконалення заходів кримінально-правової охорони водних об'єктів ми знаходимо в Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.06.1960 р. «Про охорону природи», де знову ми бачимо увагу держави до водних об'єктів. Так, у ст. 23 цього джерела зазначалося, що лісові, земельні й водні простори, природні багатства, які мають особливу наукову, історичну або народногосподарську цінність, оголошуються державними заповідниками, заносяться до спеціального реєстру і беруться під особливу охорону держави¹⁴⁹.

Зазначений нами Закон дав поштовх для внесення до Кримінального кодексу Української РСР від 28. 12. 1960 р. ст. 228 КК «Забруднення водойм». Ця стаття мала таку редакцію:

«Забруднення рік, озер і інших водойм і водних джерел неочищеними й незараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових і комунальних підприємств, що можуть завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасам»¹⁵⁰.

В зазначеній статті об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони рік, озер і інших водойм та водних джерел від їх забруднення неочищеними й незараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових і комунальних підприємств, що можуть завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасам. Предметом цього складу злочину були води рік, озер та інших водойм та водних джерел (узагальнювальним терміном для предмета цього складу злочину можуть бути «води водних об'єктів»).

Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася діянням (дією або бездіяльністю) – забрудненням водойм. Зазначений склад злочину був побудований за

147 Фрис П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія, Київ : Атіка, С. 84

148 Уголовный кодекс УССР. 1922 г. Харьков: Типография Виконспілки № 879. Издания наркомгоста УССР. 1922. С. 14; Уголовный кодекс УССР. 1927 г. М. : Государственное издательская юридическая литература, 1950. С. 1–70

149 Про охорону природи Української РСР від 30.06.1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 23. ст. 175.

150 Кримінальний кодекс України 1960 р.

конструкцією об'єктивної сторони як діяння з формальним складом, оскільки забруднення – діяння лише могло завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасом, тобто цей склад так званої загрози настання наслідків. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину були засоби вчинення злочину (неочищені й не знезаражені стічні води, покидьки та відходи). Ці засоби мали бути скинуті з промислових і комунальних підприємств (джерел забруднення). Місцем вчинення цього складу злочину передбачалося місце, територія річки, озера, інших водних об'єктів (місце, територія того чи іншого водного об'єкта).

Суб'єктом цього складу злочину могла бути фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), що досягла 16-річного віку до моменту вчинення злочину. У тому випадку, коли цей злочин вчиняла службова особа, то її дії слід було кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 228 та за відповідний службовий злочин. Щодо суб'єктивної сторони, то зазначений склад злочину міг вчинятися з прямим умислом, оскільки він належав до діянь з формальним складом.

Подальше вдосконалення кримінально-правової охорони водних об'єктів ми знаходимо в цьому ж Кримінальному кодексі, але в редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12.01.1983 р.¹⁵¹, яким були внесені зміни до ст. 228 КК УРСР. Редакція ст. 228 КК набула такого змісту:

«Ст. 228. Забруднення водойм і атмосферного повітря.

Забруднення рік, озер і інших водойм, водних джерел і підземних вод неочищеними й не знезараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних і інших підприємств, установ, організацій, що завдало чи могло завдати шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву або рибним запасам, а рівно...

Ті ж діяння, якщо вони завдали значну шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або потягли за собою масову загибель риби».

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони рік, озер, інших водойм, водних джерел і підземних вод (водних об'єктів) від їх забруднення неочищеними й знезараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних і інших підприємств, установ, організацій, що завдало б чи могло завдати шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву або рибним запасам. Таким чином розширилося коло відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Необхідно відзначити, що цими змінами розширено перелік предметів цього складу злочину підземними водами. Дещо ширше описуються джерела забруд-

151 Про внесення змін і доповнень до ст. 228 КК УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1983. № 4. ст. 50.

нення: ними вже є промислові, сільськогосподарські, комунальні та інші підприємства, установи й організації. Відбувалося також розширення переліку засобів вчинення цього злочину відходами інших підприємств, установ, організацій.

Частина 1 ст. 228 КК описувала два склади злочину: перший – з матеріальним складом («що завдало шкоду...»). Для нього характерні додатково такі ознаки об'єктивної сторони, як діяння (дії або бездіяльність) наслідки – завдана шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або рибним запасам та необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали; другий – з формальним складом («могло завдати шкоду...»). Натомість ч. 2 ст. 228 КК передбачала такі наслідки, як значна шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або потягли за собою масову загибель риби, тобто злочин з матеріальним складом.

Суб'єктом цього складу злочину могла бути фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16-ть років. У тому випадку, коли такий злочин вчиняла службова особа з використанням свого службового становища, то її діяння підлягало кваліфікації за сукупністю складів злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 228 КК та статтею за відповідний службовий злочин.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 228 КК з матеріальним складом характеризувалася подвійною формою вини. До діяння мала місце умисна вина, а до наслідків лише необережна форма вини. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 228 КК України характеризувалася подвійною формою вини: до діяння властива умисна вина, а до наслідків – необережна форма вини.

Десятий період охоплює період незалежної держави України до нинішнього часу.

Стаття 228 КК України знову зазнає істотних змін у зв'язку з внесеними законами від 08.02.1995 р.¹⁵² та від 06.03.1996 р.¹⁵³ доповненнями. Перш за все розширилося коло відносин – це суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів, перелік яких розширився. До предмета цього складу злочину законодавець додатково відніс води: водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків.

Деяко зазнала змін об'єктивна сторона цього складу злочину. Законодавець передбачив лише дію – забруднення, що була кроком назад в охороні водних об'єктів. Крім того, був розширений перелік такої ознаки об'єктивної сторони, як засоби вчинення цього злочину. До засобів крім неочищених і не знезаражених стічних вод, покидьків та відходів, відносили продукти виробництва, паливно-мастильні матеріали, сировину.

152 Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 8 лютого 1995 р. Відомості Верховної Ради України.-1995.№ 8. ст. 53.

153 Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 6 березня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 15. ст. 70.

Вперше в зазначеній статті як ч. 1 ст. 228, так і ч. 2 ст. 228 КК злочин сформульований з ознаками, що передбачають матеріальні склади та наслідки, які отримали формалізовану оцінку – це за ч. 1 ст. 228 КК шкода – розмір якої перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати. Необхідно акцентувати, що наслідки, зазначені нами в ч. 2 ст. 228 КК, також на той час дещо змінилися. Вони отримали таке описання як такі, що викликали захворювання людей, масове знищення об'єктів тваринного й рослинного світу, якщо розмір завданої шкоди, розрахованої на підставі відповідних нормативних актів, затверджених в установленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати¹⁵⁴.

Суб'єктом цього складу злочину могла бути фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років. У тому випадку, коли цей злочин учинявся службовою особою, то дії такої особи підлягали кваліфікації за сукупністю злочинів за ст. 228 КК та відповідний службовий злочин. Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ч. 1 та 2 ст. 228 характеризувалася подвійною формою вини до дій – умисною формою вини, а до наслідків лише необережною формою вини.

Згідно зі ст. 242 чинного КК України від 05. 04. 2001 р. передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод. Ця стаття викладена в такій редакції:

«Стаття 242. Порушення правил охорони вод

1. Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, – карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк»¹⁵⁵.

У ст. 242 КК були внесені зміни, згідно із Законом № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р., які стосувалися санкцій. Так, санкція ч. 1 цієї статті набула такого змісту: «карається штрафом від однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною

154 Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 6 березня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 15. ст. 70.

155 Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. ст. 131.

діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк¹⁵⁶, а санкція ч. 2 цієї ж статті набула наступного змісту: «караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк¹⁵⁷.

Зазначена редакція статті 242 КК України свідчить про те, що законодавець не скористався історичним досвідом кримінально-правової охорони водних об'єктів, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак, досліджуваного складу кримінального правопорушення. Вдався до ускладненого, не зрозумілого для практичного застосування, описання сформульованих в ньому ознак, породивши цілу низку проблем, які необхідно вирішити та обґрунтувати в цьому монографічному дослідженні.

Таким чином сучасний стан проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів, частину із яких ми маємо вирішити, а щодо іншої частини підняти їх як постановку проблеми, оскільки вони заслуговують на самостійні монографічні дослідження і не можуть бути охоплені одним дослідженням такого рівня внаслідок обмеженого обсягу роботи, є наступним: 1) пасивність у використанні історичного досвіду в законотворчій діяльності щодо кримінально-правової охорони водних об'єктів; 2) відсутність кінцевого розуміння суспільної небезпечності указанного кримінального правопорушення; 3) невирішеність проблеми об'єкта, досліджуваного діяння; 4) дискусійність і ускладнення розуміння предмета складу кримінального правопорушення, відсутність обґрунтування юридично значущих його ознак; 5) наявність помилок щодо розуміння і визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони указанного складу кримінального правопорушення; 6) необґрунтована підміна і використання законодавцем суперечливих термінів і понять «порушення правил охорони вод (водних об'єктів)», «забруднення», «виснаження», «зміна... природних властивостей...», які не створюють повної системи суспільно-небезпечних діянь; 7) проблемність назви складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України; 8) невирішеність конструктивних особливостей складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України; 9) ставлення щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб; 10) спірні позиції щодо суб'єкта і суб'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення; 11) невирішеність щодо кваліфікуючих ознак, які мають оціночне формулювання тощо.

Зазначений склад діяння не отримав відповідного аналізу об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення та спеціальних питань кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод. Такий на сьогодні стан проблеми охорони водних об'єктів. Зазначені проблеми будуть досліджені та висвітлені в розділі 3 монографії.

156 Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. ст. 131.

157 Там само.

2.2 Витоки та генезис кримінально-правової охорони моря і сучасний стан проблеми

Наше дослідження слід розпочати з понять, що використовуються в назві цього підрозділу монографії. Це викликано необхідністю з'ясування термінів, які є у підрозділі 2.2 та з метою уникнення розбіжностей, які існують у різного роду довідниках. Такими термінами є «витоки», «генеза». Певною мірою, їх тлумачення можна знайти в «Словаре руського язика» С. І. Ожегова. Таке поняття як «витоки», яке означає початок, першоджерело чого-небудь¹⁵⁸.

Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить термін «початок», як: «...Перший момент (перші моменти) вияву якої-небудь дії, явища, процесу; прот. кінець. 3. Те, з чого починається твір, фільм, спектакль і т. ін. 4. перев. ми. Зародок, першоджерело чого-небудь... 5. Основа, першоелемент чого-небудь»¹⁵⁹. Цей же словник термін «першоджерело» трактує, як «...1. Те, що дає початок чому-небудь, є основою чогось...»¹⁶⁰.

Українсько-російський словник термін «початок» роз'яснює так: «...начало; лит. зачин. первопричина зарождения, исток... в самом начале... первоначально...»¹⁶¹. Російсько-український словник термін «исток» роз'яснює наступним чином «1. (действие) витік, -току; вихід, -ходу; ср. истекать 1; 2. «начало реки, ручья» початок, -тку, витік... 3. Перек. джерело, початок; у -ков цивілізації; ~коло (біля) джерел (початків) цивілізації; ~ки первобытной культури»¹⁶².

Зазначене вище свідчить, що таке поняття, як «витоки» означає початок, першоджерело, перший момент вияву якої-небудь дії, явища тощо. Виходячи з цього дослідженням має охоплюватися початок кримінальної відповідальності за забруднення моря на теренах нашої держави. У цьому сенсі ми дотримуємося періодизації, яку пропонують історики та юристи, тобто про існування шести загальнолюдських, різних за часом періодів¹⁶³, а для нашої країни – десяти періодів розвитку суспільства та державності¹⁶⁴. Маємо погодитися з твердженням, яке є в

158 Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 тыс. слов / Под ред. член.-корр АН СССР Н. Ю. Шведовой.-19 изд. испр. Москва : Рус. языка.. 1987. С. 209.

159 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. її голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1096

160 Там само.

161 Українсько-російський словник: видання четверте [В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко, С. П. Левченко Відповідальний редактор та Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник. Київ : Изд-во «Наукова думка», 1976. С. 617.

162 Русско-украинский словарь. Т. 1: А-М/ Под ред. С. В. Головащук. Київ : Изд-во «Наукова думка», 1968. С. 521.

163 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного (кримінально-правове кримінологічне дослідження) середовища та Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005.С. 45.; Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 Т. 12 кн. / Редкол: П. С. Сохань (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1991. С. 1-136; Субтельний Орест. Україна : Історія (Перекл. з англ. Ю. І. Шевчука. Вст. ст. С. В. Кульчицького). Київ : Либідь, 1991. С. 112.

164 Харь І. О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К. : Національна академія управління, 2021. С. 15.

публікаціях, що питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства, права і кримінально-правової охорони моря від забруднення не має фундаментальних розробок¹⁶⁵. Цьому можуть бути властиві різні фактори. Зупинятися на поглядах стосовно періодизації кримінального законодавства ми не будемо, оскільки в підрозділі 2.1 монографії ми її дослідили.

Спираючись на викладене, спробуємо прослідкувати кримінально-правову охорону моря від забруднення. На підставі дослідження різних історичних та правових джерел можна констатувати, що в IX-X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права (це другий період). Частина цих норм, пізніше не була зафіксована у збірниках і літописах, які були складені у X-XII ст., тому й не дійшла до нас.

Третій період – це Часи Київської держави під управлінням князів, яка проходить у своєму існуванні три етапи: а) процес створення (X ст. – середина XI ст.); б) поступовий розпад Київської держави (XI – середина XII ст.); в) удільна роздробленість, але до занепаду Київської держави (XIII ст.).

Як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, але навіть і згадки про будь-який писаний закон до X ст.¹⁶⁶. Тому необхідно зосередитися на пошуку витоків кримінально-правової охорони моря від забруднення на теренах України з X ст. Як свідчить аналіз різних джерел, у тому числі й нормативних, що відомостей про кримінально-правову охорону моря від забруднення в цей період на теренах України не існувало¹⁶⁷.

Четвертий період – історія Галицько-Волинської держави, що була політичною і культурною спадщиною Київської держави та простягнула самостійне державне життя князівського дружинного режиму, виробленого Київським князівством з середини XIII до середини XIV століття. На цих теренах діяла Руська правда і Князівські статuti, а тому кримінальної відповідальності за забруднення моря не існувало.

П'ятий період – часи переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польського (XIV - XV ст.) та збирання українських земель Королівством Польським (XV ст. - середина XVI ст.). Необхідно акцентувати, що названий період характеризувався застоєм до XIV ст., пов'язаним з татаро-монгольським ігом¹⁶⁸. У розвиток дослідження слід звернутися до того, які нормативні джерела в той самий

165 Фроянов І. Я. Київська Русь: Нариси соціально-політичної історії. Л. : Вид-во ЛДУ, 1980. С. 47.

166 Харь І. О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К.: Національна академія управління, 2021. С. 15; Фроянов І. Я. Київська Русь: Нариси соціально-політичної історії. Л. : Вид-во ЛДУ, 1980. С. 47; Греков Б. Д. Киевская Русь. Москва : Госполитиздат, 1953. 568 с.; Прокопий из Кесарии. Война с готами. Кв. VII (1), гл. 14, 522. Памятники Русского права. / Под. ред. С. Ю. Юшкова : Сост. А. А. Зимин. Москва : Юрид. лит., 1952. Вып. 1. С. 10–11; Мунтян В. Л. Правова охорона природи Української РСР. К. : Вид-во Київського державного університету, 1996. С. 4; История Российского (советского) уголовного законодательства: Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. СПб. : Изд. проф. Малинина. 2005. С. 447.

167 Прокопий из Кесарии. Война с готами. Кв. VII (1), гл. 14, 522. Памятники Русского права. / Под. ред. С. Ю. Юшкова : Сост. А. А. Зимин. Москва : Юрид. лит., 1952. Вып. 1. С. 10–11; Мунтян В. Л. Правова охорона природи Української РСР. К. : Вид-во Київського державного університету, 1996. С. 4.

168 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове криминологічне дослідження). Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005. С. 58.

час діяли на території України, а ще краще, які не мали поширення на територію України. До таких нормативних актів, які не діяли на нашій території слід віднести: Судебник 1497 р.¹⁶⁹; Судебник 1550 р.¹⁷⁰; Акти місцевого управління¹⁷¹; «Стоглав»¹⁷²; Акти Земських соборів¹⁷³; Законодавство про правовий статус населення; Законодавство про державний лад, Соборне уложення 1649 р. Вони мали чинність в землях, що входили до складу Московської держави (1478–1712 рр.). В той самий час в Українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, використовувалися окремі положення стосовно охорони навколишнього природного середовища в статутах цього князівства 1529, 1566, 1588 рр. Проте кримінальної відповідальності за забруднення моря не існувало¹⁷⁴. Крім того, Артикул Військовий та Уложення 1649 р. мало поширення на теренах України в шостому періоді¹⁷⁵.

Аналіз джерел права, що діяли на теренах України, свідчить, що сила та їх значення змінювались. Виходячи з цього необхідно погодитися з думкою професора А. П. Ткача, що їх краще класифікувати за походженням: 1) звичаєве право; 2) польсько-литовське законодавство; 3) законодавчі акти автономної влади України; 4) царське законодавство і судова практика; 5) нормативні акти церковного права; 6) джерела права Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття¹⁷⁶.

Не викликає сумніву, що лише деякі з них мали відношення до кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища. Для цього часу характерна відсутність витоків кримінально-правової охорони моря від забруднення.

Шостий період – епоха козацької ери, що включають Гетьманат, ліквідація інституту гетьманства в 1764 р. (XV–XVIII ст.). За доби Мазепи чинність царського законодавства поширилось на територію України. У цей час почало в Україні діяти Соборне уложення 1649 р., Військовий статут Петра I¹⁷⁷. Проте й до цього періоду не належить витoki кримінальної відповідальності за забруднення моря.

169 Российское законодательство X–XX веков: Текст и комментарии: В 9 т. / Тод ред. и с предисловием О. И. Чистякова. Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. Судебники 1447 и 1550 гг. Акты местного управления. Стоглав (Отв. ред. А. Д. Горский). Москва : Юридлит., 1985. С. 54–96.

170 Там само. С. 97–174.

171 Там само. С. 179–239.

172 Там само. С. 241–403.

173 Акты Земских соборов конца XVI – начала XVII века. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 3.. М. : Юридическая литература, 1985. С. 5–74.

174 Перший (Старий) статут Великого князівства Литовського 1529 р. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2012/П/Т529> (дата звернення: 01.02.2020); Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. [Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года]. Мінськ, 2003. С. 35–263. За виданням 1855 року; Статут Великого князівства Литовського 1588 года. /Подг. О. Лицкевич. Мн., 2002–2003. URL : <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.

175 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного (кримінально-правове кримінологічне дослідження) середовища та Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005. С. 58–59.

176 Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. Київ : Вид-во Кивського ун-ту, 1968. С. 1–170.

177 Соборное уложение 1649 года. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т.3. Акты Земских соборов. М.: Юридическая литература, 1985. С. 75–442; Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период: учебное пособие; под ред. Ю. П. Титова, О. М. Чистякова. М. : 1990. С.55

Сьомий період – це віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останнє десятиліття української історії з 1870-х років до початку ХХ століття. Для цього періоду характерна розробка цілої низки складів злочину, що стосувалися навколишнього природного середовища, проте й в цей час не була встановлена кримінальна відповідальність на теренах України за забруднення моря.

Восьмий період – цей відрізок часу охоплював часи створення Української незалежної держави в 1917–1921 рр. у цей період не існувало витоків кримінально-правової охорони моря на теренах України від забруднення, засмічення та виснаження.

Дев'ятий період – цей відрізок часу охоплював початок ХХ ст. до 1991 р., мав назву «Україна в радянський період». У цей період був прийнятий перший радянський Кримінальний кодекс – КК РРФСР 1922 р.¹⁷⁸, який в регламентації злочинів проти навколишнього природного середовища був кроком назад, у тому числі й за охопленням відносин, що ним охоронялися. Таке ж становище характерне для українського законодавця. Так, ВУЦВК 23 серпня 1922 р. затвердив Кримінальний кодекс УСРР, де в Особливій його частині досліджувана норма не знайшла місце¹⁷⁹. В КК УСРР 1927 року цей склад злочину також був відсутній¹⁸⁰. З прийняттям КК УРСР 1960 р. також на початку його дії норми, що передбачала кримінальну відповідальність за забруднення моря не було¹⁸¹.

З метою посилення боротьби з забрудненням морських і територіальних вод, вод відкритого моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, Рада Міністрів СРСР прийняла постанову від 14 лютого 1977 р. № 118 «Про посилення боротьби з забрудненням моря або живих ресурсів моря»¹⁸². З цією метою Президія Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. прийняла Указ «Про посилення боротьби із забрудненням моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря»¹⁸³. Цим Указом доповнено КК УРСР 1960 року ст. 228-1. Забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або іншими відходами та матеріалами¹⁸⁴. Таким чином, витоками кримінально-правової охорони моря від забруднення слід вважати дату прийняття ст. 228-1 КК УРСР. Ця стаття знаходилася в розділі Х Особливої частини

178 Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. История права. Сер. «Юриспруденция»: Учебное пособие. Вып. 13. / Сост. Р. Л. Хачатуров. Тольятти : 2000. С. 3–40.

179 Уголовный кодекс УССР. 1922 г. Харьков : Типография Виконспілки № 879. Издания наркомгоста УССР, 1922. С. 1–35

180 Уголовный кодекс УССР. 1927 г. М. : Государственное издательская юридическая литература, 1950. С. 1–70.

181 Про затвердження кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 січня 1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. №2. ст. 14.

182 Про посилення боротьби із забрудненням моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. № 118. ЗУ СРСР. 1974. № 6. ст. 26.

183 Про посилення боротьби із забрудненням моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1974. № 44. ст. 445.

184 Про затвердження кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 січня 1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. №2. ст. 14.

КК «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» і складалася з чотирьох частин. ст. 228-1 КК містила такий зміст: «Незаконне скидання з метою поховання в межах внутрішніх морських і територіальних вод СРСР з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само незаконне скидання з метою поховання у відкритому морі з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій, зазначених речовин, відходів і матеріалів, – караються...

Забруднення внутрішніх морських, територіальних вод СРСР внаслідок незаконного скидання в цих водах з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій або невжиття необхідних заходів для відвернення втрат ними речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само забруднення вод відкритого моря внаслідок незаконного скидання з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій або невжиття необхідних заходів для відвернення втрати ними зазначених речовин, сумішей, відходів і матеріалів на порушення міжнародних договорів СРСР, – караються...

Ті самі дії, що завдали істотної шкоди здоров'ю людей або живим ресурсам моря, зонам відпочинку чи іншим законним видам використання моря, – караються...

Неподання відповідальними за те службовими особами суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій адміністрації найближчого радянського порту, а у випадках скидання з метою поховання і організації, яка видає дозволи на скидання, відомостей про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод СРСР речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само неповідомлення адміністрації найближчого радянського порту, а у випадках скидання з метою поховання, і організації, яка видає дозволи на скидання, відповідальними за те службовими особами суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших

споруджених у морі конструкцій відомостей про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання зазначених речовин, сумішей, відходів і матеріалів у відкритому морі, –

караються...»¹⁸⁵.

Об'єктом цього злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони внутрішніх морських вод СРСР, вод відкритого моря, територіальних морських вод, а також живих ресурсів моря і здоров'я людей від заподіяння їм шкоди забрудненням. Предметом цього злочину були морські води внутрішнього моря, води територіального моря СРСР, морські води відкритого моря.

До внутрішніх морських вод належали води портів, обмежені лінією, що проходить через найбільш віддалені в бік моря точки гідротехнічних і інших споруд портів; води заток бухт, губ і лиманів, береги яких повністю належать СРСР, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше (утворюється один чи декілька проходів, якщо ширина кожного із них не перевищує 24 морських миль. Територіальні води України – це морський пояс, що приминає до сухопутної території або внутрішніх морських вод, шириною 12 морських миль. Відкрите море – це весь морський простір, який не входить у територіальні й внутрішні води СРСР або іншої держави та на які не поширюється суверенітет жодної держави.

Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 228-1) характеризувалась діями – незаконним скиданням з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин шкідливих для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим видам використання моря (та засобами вчинення злочину). Під місцем цього злочину розуміють територіальне море, відкрите море, внутрішнє море. До засобів цього злочину належать речовини шкідливі для здоров'я людей або живих ресурсів моря або інші відходи та матеріали, які можуть завдати шкоди відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, крім того, для цього злочину характерна така ознака, як джерела вчинення злочину: повітряні та морські судна, інші плавучі засоби, платформи, штучно споруджені у морі конструкції. Злочин вважається закінченим з моменту вказаних дій, тобто злочин був з формальним складом та містить таку ознаку, як місце вчинення злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 228-1 КК, характеризувалась також діями – забруднення внутрішніх морських, територіальних вод СРСР шляхом скидання речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим закон-

185 Про затвердження кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 січня 1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. №2. ст. 14.

ним видам використання моря або бездіяльністю (невжиття необхідних заходів для відвернення втрат зазначених речовин, сумішей, відходів і матеріалів) і засобами вчинення злочину та місцем вчинення злочину. Злочин передбачений ч. 2 цієї статті належав до діяння з формальним складом за описанням ознак об'єктивної сторони, засобами вчинення цього злочину були речовини, шкідливі для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, що містять такі речовини, понад встановлені норми або інші відходи й матеріали. Крім того, для цього злочину за означальною частиною характерна така ознака об'єктивної сторони як джерела вчинення злочину (повітряні та морські судна, платформи, штучно споруджені конструкції у морі). Також обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину було місце вчинення злочину (внутрішнє море, територіальне море, відкрите море).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 228-1 КК, включала ті самі дії, що завдали істотну шкоду здоров'ю людей або живим ресурсам моря, зона відпочинку чи іншим законним використанням моря. (наслідки), необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали. Крім цього для об'єктивної сторони цього злочину відносяться засоби вчинення цього діяння, джерела вчинення злочину та місце вчинення цього діяння. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 4 ст. 228-1 КК – це бездіяльність (неповідомлення про скидання з метою поховання – організації, яка видає дозволу на скидання відомостей про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотні втрати ними в межах внутрішніх і територіальних вод шкідливих засобів, а так само у відкритому морі), засоби вчинення злочину та місце вчинення злочину, джерела вчинення злочину.

Суб'єктами злочинів могли бути за ч. 1, 2, 3 ст. 228-1 КК капітани та інші члени команди повітряних чи морських суден, чи іншого плавучого засобу або працівники платформ та інших штучних споруд, у службові обов'язки яких входило недопущення скидання шкідливих засобів, а також командири повітряних суден. Натомість суб'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 228-1 КК, могли бути лише службові особи суден і інших плавучих засобів, платформ або інших штучних споруд у морі, які зобов'язані повідомити адміністрація порту або організацію, яка видає дозвіл на заховання шкідливих засобів.

З суб'єктивної сторони при вчиненні цих злочинів з формальним складом ч.1, 2, 4 ст. 228-1 КК характерна умисна вина і вид умислу прямиий. Для злочину з матеріальним складом (ч. 3 ст. 228-1 КК) властива подвійна форма вини. до діяння характерні умисли, а до наслідків лише необережна форма вини.

Десятий період – цей період охоплює час з 1991 р. по теперішній час і має назву «Українська незалежна держава». 17 червня 1992 р. були внесені зміни до ст. 228-1 КК, де замість СРСР: «радянська держава» замінено на «Україна»¹⁸⁶. Законом Укра-

186 Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально- процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Українського РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України: Закон України від 17 червня 1992р. 2468-ХІІ. Відомості Верховної Ради України.1992. № 35. Ст. 511.

їни від 8 лютого 1995 р. були внесені зміни до ст. 228-1 КК до санкцій¹⁸⁷. Законом України від 9 квітня 1996 р. були внесені зміни до ч. 1 ст. 228-1 КК після слів «відходів і матеріалів» доповнено словами «якщо розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати; до ч. 2 ст. 228-1 КК після слів «договорів України» доповнено «якщо розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати»; до ч. 4 ст. 228-1 КК після слів «у відкритому морі» доповнено словами «якщо за такі самі дії протягом року було застосовано адміністративне стягнення»¹⁸⁸. Фактично злочини, передбачені ст. 228-1 КК отримали форму діянь з матеріальними складами.

З прийняттям КК 2001 р. в ньому передбачена ст. 243 КК, яка отримала наступний зміст: «1. Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів, –

караються штрафом від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у

187 Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу: Закон України від 8 лютого 1995 р. № 41/95 – ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 8. ст. 53

188 Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища: Закон України від 4 квітня 1996 р. № 41/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 15. Ст.70.

відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря, –

карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років»¹⁸⁹.

Відповідно до Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. до ст. 243 КК були внесені зміни, які стосувалися змісту санкції, передбаченої ч. 3 ст. 243 КК, яка отримала наступний зміст: «карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк»¹⁹⁰.

Зазначена редакція ст. 243 КК України свідчить про те, що український законодавець не скористався історичним та компаративістським досвідом кримінально-правової охорони моря, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного складу кримінального правопорушення. Вдався до надто ускладненого, недостатнього зрозумілого для практичного застосування, описання сформульованих в ньому ознак, породивши цілу низку проблем, які необхідно вирішити та обґрунтувати в цьому монографічному дослідженні.

Таким чином, сучасний стан проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів, частину із яких ми маємо вирішити, а щодо деяких інших положень підняти їх в якості постановки проблеми, оскільки вони можуть заслуговувати на самостійне монографічне дослідження, а тому не можуть бути охоплені в межах одного дослідження внаслідок обмеженого обсягу роботи, продиктований наступним: 1) пасивність у використанні історичного досвіду в законотворчій діяльності стосовно кримінально-правової охорони моря від його забруднення засмічення та виснаження; 2) відсутність кінцевого розуміння цієї соціально правової заборони; 3) невирішеність проблеми об'єкта досліджуваного злочину; 4) дискусійність і ускладнення розуміння предмета складу кримінального правопорушення, відсутність належного обґрунтування юридичного значущих його ознак; 5) наявність помилок щодо розуміння і визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони указаного складу кримінального правопорушення; 6) необґрунтована підміна і використання законодавцем суперечливих термінів

189 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

190 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України от 22.11.2018 № 2617-VIII. Офіційний вісник України от 03.05.2019, № 34, стр. 83, стаття 1198, код акта 94254/2019 (в редакції на 20. 12. 2019 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19?lang=uk#Text>

і понять «скид», «забруднення», «засмічення», «виснаження», «спеціальні правила» тощо, які не створюють повної системи суспільно-небезпечних діянь; 7) проблемність назви складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України; 8) невіршеність конструктивних особливостей складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України; 9) ставлення щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб; 10) спірні позиції щодо суб'єкта і суб'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України; 11) невіршеність стосовно кваліфікуючих ознак, які мають оціночне формулювання тощо.

Аналіз її об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також кваліфікуючих ознак буде здійснено в розділі третьому монографії.

2.3 Поняття і суспільна небезпечність кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів

Визначившись із витокami, історико-правовим нарисом кримінально-правової охорони водних об'єктів та сучасним станом проблеми, перейдемо до розкриття змісту підрозділу 2.3 розділу другого монографії. В цьому підрозділі нам необхідно дослідити поняття злочинного забруднення, виснаження, засмічення водних об'єктів та схарактеризувати соціально-правову обумовленість цієї заборони (ст. 242 КК). Нам потрібно акцентувати на тому, що вирішення цього завдання буде обтяженим, якщо ми не дослідимо поняття, які використовує законодавець у ст. 242 КК, зокрема, «порушення правил охорони вод...», «зміна природних властивостей...», «створило небезпеку». В унісон розкриття зазначеної проблеми необхідно відзначити, що нині важливими функціями незалежної держави Україна є охорона навколишнього природного середовища, забезпечення гарантії раціонального використання природних ресурсів, зокрема, водних об'єктів, як одного з основних компонентів середовища, в якому проживає людина. Гарантії й захист прав користувачів водних угідь, передбачені ст. 43 Водного кодексу України, де роз'яснюється, що права користувачів водних об'єктів охороняються законами й припинення права використання водних об'єктів може мати місце лише у випадках, передбачених ст. 55 цього ж систематизованого нормативного акта¹⁹¹. Про це свідчить також і Закон України від 21. 09. 2000 р. № 1990-III (в редакції на 21. 09. 2000 р.) «Про внесення змін до Водного кодексу України»¹⁹². Разом з тим необ-

191 Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 N 213,95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995-1995 р. N 24, стаття 189. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%av2%4D1%80+Text> (17.03.2021).

192 Про внесення змін до Водного кодексу України: Закон України від 21.09.2000 № 1990-1. Відомості Верховної Ради України від 10.11.2000 2000 р., № 45, стаття 390. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/lawsshow/1990-14:Text> (21.09.2000).

хідно відзначити, що турбота держави й широкої громадськості щодо збереження водних об'єктів недостатні. Природа існування водних об'єктів ще недостатньо вивчена. Більш того, зникнення будь-якого водного об'єкта може стати фатальним для життєвого циклу. Виходячи із зазначених чинників, біологи, гідрологи та екологи дійшли висновку, що сьогодні охорона водних об'єктів в Україні – одна з найбільш актуальних проблем, яку необхідно вирішувати нашому народу та різним інституціям держави негайно. Тому, що до цього часу ведення водного господарства здійснюється переважно екстенсивним шляхом, що є недоліком і призводить до скорочення водних об'єктів, їх знищення, забруднення, засмічення часткового або повного виснаження, до ухилення відповідних служб від проведення очисних заходів, послаблення охорони водних об'єктів. З цією метою слід інтенсифікувати вивчення стану різних водних об'єктів, а також здійснити заходи, спрямовані на відпрацювання екологічної стратегії, покликаної запобігати порушенню природної гідрологічної рівноваги. Деякі спроби визначення вказаної Стратегії знайшли відбиття в: Законі України від 25. 06. 1991 р. № 1264-ХІІ (в редакції на 01. 01. 2021 р.) «Про охорону навколишнього природного середовища»¹⁹³; закони України: Програма від 21. 09. 2000 р. № 1989-ІІІ (в редакції на 10. 06. 2012 р.) «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»¹⁹⁴; Закон України; програма, паспорт, заходи від 24. 05. 2012 № 4836-VI (в редакції на 24. 05. 12) «Про затвердження загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро» на період до 2021 р.»¹⁹⁵; Закон України від 21. 09. 2000 р. № 1990-ІІІ (в редакції на 21. 03. 2000 р.) «Про внесення змін до Водного кодексу України»¹⁹⁶; Закон України від 10.01.2002 р. № 2918-ІІІ (в редакції на 16. 10 2020 р.) «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення»¹⁹⁷; закон України від 18 листопада 2004 р. №2196-VI «Про внесення змін до Закону України «Про питну воду та водопостачання»¹⁹⁸; Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2004 р. № 1731 «Про затвердження програми реформування та розвитку водопровід-

193 Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 N 1264-ХІІ. Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991, № 41, стаття 546. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (01.01.2021 р.).

194 Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : Закон України; Програма від 21.09.2000 № 1989-І. Відомості Верховної Ради України від 24.11.2000. № 47. стаття 405. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text> (10.06.2012 р.).

195 Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України; Програма, Паспорт. Заходи від 24.05.2012 N 4836-VI. Відомості Верховної Ради України від 26.04.2013, 17, стор. 882, стаття 146. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#Text> (24.05.2012 р.).

196 Про внесення змін до Водного кодексу України: Закон України від 21.09.2000 № 1990-І. Відомості Верховної Ради України від 10.11.2000 2000 р., № 45, стаття 390. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1990-14#Text> (21.09.2000р.).

197 Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2002 № 2918-ІІІ. Відомості Верховної Ради України від 19.04.2002, № 16, стаття 112. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text> (16.10.2020 р.).

198 Про внесення змін до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання»: Закон України від 18 листопада 2004 р. № 2196-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 50. ст. 3259.

но-каналізаційного господарства Донецької області на 2005–2009 роки й період до 2015 року»¹⁹⁹; Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, заходи від 13. 07. 2004 р. № 919 «Про затвердження програми реформування та розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Луганської області на 2004–2006 роки й період до 2010 року»²⁰⁰; Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, перелік від 29. 04. 2004 р. № 576 «Про затвердження Порядку підготовки та оприлюднення національної доповіді про якість питної води та стан водопостачання в Україні»²⁰¹ та нормативно-правових актах. Проте, як відомо, без контролю за станом зміни водних об'єктів неможливе не тільки розв'язання екологічних проблем, а також і проведення широкомасштабних організаційних і правових заходів щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів. Адже, на наше глибоке переконання, яке ґрунтується на дослідженні, встановити контроль можна лише за тим, що достатньо вивчено.

Водним кодексом України главою 20, передбачена охорона вод від забруднення, засмічення й вичерпання. Так, зокрема, статтею 95 цього Кодексу, яка має назву «Охорона вод (водних об'єктів)», регламентується охорона водних об'єктів від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення водних біоресурсів і т. ін., а статтею 99, яка має назву «Заборона скидання у водні об'єкти відходів і сміття» забороняється скидання у водні об'єкти виробничі, побутові, радіовідходи та інші види відходів і сміття і т. ін.²⁰² Крім того, охорона водних об'єктів регламентується законом України від 10.01.2002 р. № 2918-III «Про питну воду, водопостачання та водовідведення»²⁰³. Також деякі положення з охорони водних об'єктів містяться в: Постанові Кабінету Міністрів України; Порядок, перелік від 19. 09. 2018 р. № 758 «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод»²⁰⁴; Постанові Кабінету міністрів України від 25. 03. 1999 р.

199 Про затвердження Програми реформування та розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Донецької області на 2005–2009 роки і період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 23.12.2004 № 1731. Офіційний вісник України офіційне видання від 14.01.2005, № 52, том 1, стор. 238, стаття 3441, код акта 31148/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-2004-%D0%BF#Text> (07.07.2011 р.).

200 Про затвердження Програми реформування та розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Луганської області на 2004–2006 роки і період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 13.07.2004 № 919. Офіційний вісник України від 30.07.2004, № 28, том 1, стор. 201, стаття 1898, код акта 29466/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/919-2004-%D0%BF#Text> (3.07.2004 р.).

201 Про затвердження Порядку підготовки та оприлюднення Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 29.04.2004 № 576. Офіційний вісник України від 21.05.2004, № 18, стор. 54, стаття 1286, код акта 28803/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2004-%D0%BF#Text> (19.02.2021 р.).

202 Водний кодекс України : Закон від 06.06.1995 № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995, № 24, ст. 189. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

203 Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III. Відомості Верховної Ради України від 19.04.2002, № 16, стаття 112. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text> (16.10.2020 р.).

204 Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.07.1996 № 815 (в редакції на 01.01.2019 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-96-%D0%BF#Text>.

№ 465 (в редакції на 30. 10. 2013 р.) «Про затвердження правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами»²⁰⁵; Постанові Кабінету Міністрів України від 11. 09. 1996 р. № 1100 (в редакції на 17. 09. 2020 р.) «Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднювальних речовин у водні об'єкти та перелік забруднювальних речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується»²⁰⁶; Постанові Кабінету Міністрів України від 08. 05. 1996 р. № 486 (в редакції на 17. 09. 2020 р.) «Про затвердження порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них»²⁰⁷ та ін. Ці положення є позитивним кроком щодо охорони, але як завжди прогалиною є механізм контролю та відсутність наукових методик його організації.

Вивчення довідкової та спеціальної літератури, що видавалась у нашій країні за останні десять років, а також практики в справах про забруднення водних об'єктів, дає нам підстави стверджувати, що до цього часу повного, всебічного й своєчасного вивчення водних об'єктів, їх класифікації, в тому числі й тих, які зникають, в Україні не здійснювалася та не координувалася Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України та державним агентством водних ресурсів України²⁰⁸. Надалі зазначена робота цим відомством дещо послаблена, а зараз майже запущена внаслідок організаційних, екологічних проблем та відтоку наукових кадрів що займалися цим напрямком діяльності. Тому Міністерству, відповідній агенції необхідно разом здійснити з Національною Академією Наук України, відповідними кафедрами навчальних закладів і науковими центрами відповідні дослідження і стати координаційним центром, або створити на громадських засадах такий координаційний центр із метою дослідження проблем оздоровлення водних об'єктів.

Водні об'єкти України дуже забруднені. Ці забруднення впливають на гідрохімічний і гідрологічний режими водойм, а також на живі системи – гідробіоти. Ці зміни можуть впливати на людину прямо або через сільськогосподарські ресурси, через воду чи інші біологічні продукти (речовини). Вони також можуть

205 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>

206 Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 11.09.1996 № 1100 (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-%D0%BF#Text>

207 Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.05.1996 № 486. (в редакції на 17.09.2020 р.). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF#Text>

208 Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водний фонд України : довідниковий посібник / за ред. В. М. Хорева, К. А. Алієва. К.: Ніка-Центр, 2001. С. 5–9.; Яцик А. В. Екологічна безпека в Україні. К.: Генеза, 2001. С. 77–78.; Яцик А. В. Водопостачання. Екологічна енциклопедія у 3 т. (Редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т. 1: А-Е. С. 170.

впливати на людину, погіршуючи фізичні властивості предметів, які перебувають у її власності, умови відпочинку на природі і спотворювати її саму²⁰⁹.

Із забраної з природних джерел води від 12 до 34 % втрачається під час транспортування чи скидається без використання. У 1980–1990 роках використовувалось 85–88 % забраної води, в 1995–1999 рр. – 69–79 %, а 2001–2019 рр. – 78–81 %. Значна частина забраної води після використання скидалась у водні об'єкти. Так, 1980 р. із забраних 33,7 млрд куб. м було скинуто 19,8 млрд куб. м, або 58,7 %; 2019 р. – відповідно 35,6 і 20,3 (56,9 %); 1995 р. – 25,8 і 15,0 (57,9 %) і 1990 р. – відповідно 19,7 і 13 (66 %) ²¹⁰. Зі скинутих вод було забруднених: 1980 р. – 11,2 %, у середньому за 1981–1990 рр. – 9,1 %, в 1990 р. – 15,8 %, в 1995 р. – 31,1 %, в 1998 р. – 40,4 % і у 2019 р. – 37,7 % ²¹¹. Як видно, з 1998 р. по 2019 роки, зменшилося використання води поряд зі зменшенням на 2,7 % об'ємів скинутих стічних вод при одночасному збільшенні на 2,7 % на скидання забруднювальних вод не сприяло зменшенню забрудненості річкових вод, та покращенню їх екологічного стану ²¹². Цікаво, що у 2000–2018 рр. скидання стічних вод і забруднювальних речовин в абсолютних величинах в Одеському регіоні становила 1,4 % ²¹³.

Зведені вище дані свідчать про те, що вказані об'єкти значно забруднені, також істотно зменшилися. Проте, не дивлячись на таке катастрофічне становище з водними об'єктами з вини людини, їх облікованість є невисокою, – протягом останніх 15 років було виявлено 366 кримінальних правопорушень, більшість з яких належить до порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України) – 87,4 % , а решту становить забруднення моря (ст. 243 КК України) – 12,6 % ²¹⁴.

Одна з причин низького відсотка притягнення до кримінальної відповідальності за забруднення водних об'єктів полягає в тому, що органи водного нагляду та правоохоронні структури не завжди ведуть точний облік порушників і, як наслідок, винні не притягуються до кримінальної відповідальності за ознаками, зазначеними в диспозиції статті. Подібні недоліки, як показує нами вивчення інформаційного забезпечення зазначеного аспекту охорони навколишнього природного середовища, саме завдяки цьому стають можливі. І цю прогалину слід негайно усунути. Частково до 2012 р. вона знімалася наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 18. 12. 2003 № 169 «Про затвердження положення про порядок надання екологічної інформації» ²¹⁵. Цей наказ втра-

209 Барановський В. А., Бардов В. Г., Омельчук С. Т., Україна. Екологічні проблеми природних вод. К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2000. С.40

210 Григор'єв І. П. Водоохоронна діяльність та екологічне нормування якості водного середовища. Кривий Ріг : 2020. С. 34.

211 Там само. С. 35.

212 Там само. С. 37.

213 Україна. Екологічні проблеми природних вод. К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2018. С. 3.

214 Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 91.

215 Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003р. № 169 (Мін'юст 4 лютого 2004 р. за № 156/8755) Офіційний вісник України. 22004. № 6.С. 358.

тив чинність на підставі наказу Міністерства екології та природних ресурсів від 02. 04. 2012 р. № 217 «Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації»²¹⁶. На даний час потрібно керуватися наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 01 листопада 2005 р. № 397 «Про затвердження Положення про щоквартальне інформування населення через ЗМІ про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища»²¹⁷. Це Положення розроблено з метою забезпечення широкого доступу до екологічної інформації відповідно до Конституції України, законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28. 11. 2002 № 254-IV (254-15), «Про охорону навколишнього природного середовища» (1264-12), «Про інформацію» (2657-12), «Про місцеве самоврядування в Україні» (280/97-ВР), участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосується довкілля (пп. 1.1 п.1).

Така інформація має бути централізованою та більш доступною. Це викликано тим, що якщо не здійснювати такі обліки і не боротися з цим злом більш суворими методами, то протизаконні діяння матимуть імідж безкарності і призведуть до виснаження та забруднення водних об'єктів, що прослідковується в даний час і призводить до кризових станів. Тому суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів в наш час поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність (ст. 242 КК України).

З'ясування суті та визначення понять: «порушення правил охорони вод», «зміна їхніх природних властивостей», «забруднення водних об'єктів», «виснаження водних об'єктів», «засмічення водних об'єктів», а також наукові розробки з проблем суспільної небезпечності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, соціально-правова обумовленість цієї заборони мають велике значення для правильної кваліфікації діяння винного і зміцнення законності, відіграють важливу роль у боротьбі із зазначеними діяннями.

Як уже ми оговорювали, що в існуючих джерелах недостатньо розроблені питання, які стосуються поняття «порушення правил охорони вод», його ознак. У деяких наукових працях висвітлюються окремі питання тією чи іншою мірою пов'язані із порушенням правил охорони вод. Серед авторів опублікованих робіт, що стосуються цього питання існують певні розбіжності щодо змісту пошукованого поняття. Для його з'ясування зупинимося на вивченні поняття «порушення правил охорони вод», що вказане у диспозиції ст. 242 КК України й ширшому, яке ми можемо знайти в юридичній і спеціальній літературі та нормативних актах. Так,

216 Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації: Наказ міністерства екології та природних ресурсів від 02.04.2012 р. № 217. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-04#Text>

217 Про затвердження Положення про щоквартальне інформування населення через ЗМІ про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища від 01.11.2015 р. № 397 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 196 (z0794-11) від 09.06.2011. Офіційний вісник України. 04.06.2006 № 51 ст. 3223, URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1510-05#Text>

С. Б. Гавриш «під порушення правил охорони вод розуміє, дію або бездіяльність, що є невиконанням вимог спеціальних нормативних актів щодо екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод (така дія чи бездіяльність проявляється: у порушенні умов розміщення, проектування, будівництва, реконструкції та введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; введення в дію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями та очисними спорудами, що запобігають забрудненню, засміченню вод або їх шкідливій дії; скиданні у водні об'єкти відходів, сміття; забрудненні добривами й хімічними речовинами тощо)»²¹⁸. В. І. Антипов «під порушеннями правил охорони вод визнає – дію або бездіяльність, яка проявляється у невиконанні нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки, які регулюють охорону вод (перевищення лімітів та нормативів ГДС забруднювальних речовин у воді; використання води як сировини основного виробничого призначення; застосування пестицидів, добрив і т. ін. у прибережних смугах тощо)»²¹⁹. О. О. Дудоров «під порушенням правил охорони вод розуміє це поняття як дію або бездіяльність що полягає у невиконанні водокористувачем обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану на території, де розташовані його об'єкти; скиданні у водні об'єкти шламів, інших технологічних і побутових твердих відходів; митті на водних об'єктах транспортних засобів; скиданні забруднювальних речовин у водні об'єкти; тощо»²²⁰. І. В. Берднік заявляє, що «порушення правил охорони вод (водних об'єктів) за змістом положень ст. 242 характеризує об'єктивну сторону цього складу злочину як діяння»²²¹. В. С. Плугатир, О. В. Кришевич під «порушенням правил охорони вод (водних об'єктів) розуміють дію або бездіяльність, яка проявляється у невиконанні чи неналежному виконанні вимог чинного законодавства щодо екологічної безпеки поверхневих і підземних вод. Зокрема до таких порушень слід відносити понаднормове скидання забруднювальних речовин у води, порушення правил складування та фільтрації побутових і промислових відходів; недодержання правил транспортування нафтопродуктів, що призвело до їх вилиття у води; ухилення водокористувача від вжиття заходів, спрямованих на запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дошовими, сніговими) водами, що відводяться з прилеглої території; неналежне здійснення контролю за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти забруднювальних вод і забруднювальних речовин; порушення правил вжиття технологічних, лісомеліоративних, агротехнічних, гідротехнічних, санітарних та інших заходів

218 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 673.

219 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. К.: АСК, 2002. С. 540.

220 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К.: Каннон, 2001. С. 645–646.

221 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: Дис...докт. юрид. наук; спеціальність 12.00.08 Чернігів; Чернігівський Національний технологічний університет, 2020. С. 165.

щодо охорони від вичерпання, поліпшення їх стану; самовільне захоплення водних об'єктів; руйнування річища річок, струмків і водогонів; забруднення відходами промисловості, сільського господарства стічними водами та сміттям тощо»²²².

Аналіз теперішніх точок зору стосовно поняття «порушення правил охорони вод» свідчить, що вказані автори єдині в тому, що це є дія або бездіяльність. Проте С. Б. Гавриш і В. І. Антипов вважають, що вона проявляється у невиконанні вимог спеціальних нормативних актів щодо екологічної безпеки²²³, а О. О. Дудуров заявляє, що таке діяння проявляється у невиконанні обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану²²⁴. Крім того, В. С. Плугатир, О. В. Кришевич вбачають таке діяння в невиконанні чи неналежному виконанні вимог чинного законодавства щодо екологічної безпеки поверхневих і підземних вод²²⁵. Натомість усі вказані вище автори вбачають також порушення правил у скиданні у водні об'єкти відходів, сміття, шлаків, забруднювальних речовин тощо^{226[4]}. Разом з тим наполягання В. С. Плугатиря, О. В. Кришевич на використанні хибного висловлювання щодо «екологічної безпеки поверхневих і підземних вод» неприпустимо, оскільки про безпеку можна вести мову стосовно відносин, людини, а не предмета кримінального правопорушення.

Таким чином указані автори поряд з поняттям «порушення правил охорони вод», використовують як діяння поняття «забруднення водних об'єктів», яке засвідчує нашу думку, що поняття «порушення правил охорони вод» законодавець поспішив використати, адже воно роз'яснюється через такі поняття, які є діянням як «забруднення», «виснаження» і «засмічення» та «зміна природних властивостей вод», а це суперечить логіці та правилам філології. Наше дослідження і переконання підтверджується також тим, що нормативи, нормування заборон не є правилом, а нормами чи нормативами. Крім того, правила стосуються лише поверхневих і зворотних вод, а всі інші нормативно-правові акти не стосуються правил. Тому при застосуванні

- 222 Плугатир В. С., Кришевич О. В., Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К. : Юрінком Інтер, 2016. С. 552.
- 223 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 673.; Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 540.
- 224 Дудуров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Каннон, 2001. С. 645–646.
- 225 Плугатир В. С., Кришевич О. В., Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К. : Юрінком Інтер, 2016. С. 552.
- 226 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С.673; Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 540.; Дудуров О.О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / за ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Каннон, 2001. С. 165; Плугатир В. С., Кришевич О. В., Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К. : Юрінком Інтер, 2016. С. 552; Про затвердження Правил охорони поверхневих від забруднення зворотними водами: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999 № 13. стор. 34, стаття 518, код акта 7/891999 (в редакції на 30. 10.2013 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-9190 %BP#Text>.

ст. 242 КК України необхідно внаслідок того, що диспозиція цієї статті відносяться до бланкетних, звертатися до чинного законодавства та підзаконних актів, що регулюють охорону, використання, відтворення водних об'єктів, і користуватися діями чи бездіяльністю, яка в них показана, а не поняттям, яке їх не узагальнює.

У ствердженні цієї позиції ми не єдині. Так, автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під загальною редакцією М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка наполягають на тому, що «об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК України, характеризується діянням трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміни їх властивостей, виснаження водних джерел»²²⁷. Проте вони зміщують акцент на спосіб діяння.

На підставі зазначеного вище та аналізу чинного законодавства під кримінально-правовим порушенням охорони водних об'єктів слід розуміти умисну або необережну, заборонену кримінальним законодавством дію чи бездіяльність суб'єкта, що реалізується такою поведінкою як забрудненням, іншою зміною природних властивостей, засміченням та виснаженням водних об'єктів і призводить до загрози небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, або спричинило такі наслідки, як загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Щодо іншого поняття «зміна їхніх природних властивостей», то автори його пояснюють таким чином: 1) С. Б. Гавриш зазначає, що це втрата чи значне погіршення їх лікувальної, питної, іншої екологічної цінності внаслідок змін їх фізичних, хімічних, біологічних, лікувальних показників²²⁸; 2) О. О. Дудоров наполягає на тому, що це негативні зміни їх біологічного стану, фізичних чи інших характеристик (електромагнітних, хімічних, радіаційних, лікувальних, теплових тощо) і що зазначеним поняттям охоплюється і засмічення вод²²⁹; інші наполягають на тому, що це погіршення щодо попереднього стану їх хімічного, фізичного чи біологічного складу²³⁰.

Аналіз зазначених точок зору свідчить, що зміна природних властивостей можлива шляхом антропогенного впливу і властива ознакам забруднення водних об'єктів і тому законодавець не використав гідрологічних знань, розділивши необґрунтовано забруднення і зміну природних властивостей, яке є лише результатом забруднення тобто реакцією на забруднення.

З метою з'ясування понять «забруднення вод (водних об'єктів)» звернемося до довідкових джерел. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови

227 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2 ч. К.: Форум, 2001. ч. 2. С. 427.

228 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 673.

229 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / за ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К.: Каннон, 2001. С. 645–646.

230 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2 ч. К.: Форум, 2001. ч. 2. С. 427.

термін «забруднення» трактує: «1. Дія за знач. забруднити 2. Насичення природного об'єкта (атмосфери, води, земель і т. ін.) речовинами, що порушують його природний стан... Забруднення вод – надходження до водного об'єкта фізичних, хімічних, біологічних речовин чи енергії, що спричиняє погіршення якості води...»²³¹. Р. С. Трусовецький термін «забруднення» тлумачить таким чином: «1) Надходження до природного середовища або утворення в ньому твердих, рідких, газоподібних речовин, мікроорганізмів або енергій (у вигляді звуків, шумів, електромагнітного та радіоактивного випромінювання) у кількості, що зумовлює зміну складу і властивостей компонентів природи і є шкідливою для людини, флори й фауни; 2) збільшення концентрації фізичних, хімічних, чи біотичних агентів у навколишньому середовищі, що може спричинювати негативні наслідки»²³². «Экологический энциклопедический словарь» термін «загрязнение» тлумачить як «1) Привнесение в природную или непосредственно в антропогенную среду или возникновение в ней новых, обычно не характерных для этой среды физических, химических или биологических агентов, или превышение в рассматриваемое время естественного среднесноголетнего уровня (в пределах его крайних колебаний) концентрации перечисленных агентов в среде, оказывающих вредное воздействие на человека, флору и фауну...»²³³.

Аналіз наведених тлумачень вище дає нам можливість стверджувати, що вони взаємодоповнюють одне одного. Водночас для забезпечення нашої мети слід використати терміни, що свідчать про дію або бездіяльність людини. Такими термінами можуть бути: «привнесення», «насичення», тобто діяння з вини людини.

Надалі необхідно ще звернутися до термінів «забруднення вод (водних об'єктів)». Так, під забрудненням поверхневих вод слід розуміти «надходження у водні об'єкти речовин та енергії, що змінюють властивості та якість природних вод, є наслідком екологічно неконтрольованої промисловості, сільськогосподарської, військової, діяльності некомунальної сфери. Основні джерела забруднення: води стічні промислових підприємств та міст (промислово-урбаністичний стік), сільськогосподарський стік, що містить залишки мінеральних добрив і отрутохімікатів, та стік з тваринницьких ферм; річковий транспорт та теплові електростанції... Розрізняють такі основні типи з. п. в.: органічне (сапробізація) – переважно шляхом побутових і тваринних стоків, евтрофування (евтрофікація) – забруднення сполуками азоту і фосфору (нітратами, фосфатами), які знаходяться з сільськогосподарськими міськими стоками та зумовлюють надмірний розвиток водоростей тощо...»²³⁴. Крім того, термін «загрязнение (природных вод)» означає

231 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) (Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005, С. 377.

232 Трусовецький Р. С. Забруднення. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / Редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. Т. 2. Є–Н. С. 23.

233 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 239.

234 Брагинський Л. П. Забруднення поверхневих вод. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / редколегія: А. В. Толстоухов (голов. ред. та ін.) К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». 2007. Т.2. С. 31–32.

«привнесение в воду, накопление и преобразование в ней физических, химических и биологических агентов, неблагоприятно воздействующих на водную биоту, среду жизни, здоровье человека или наносящие урон материальным ценностям. Загрязнение происходит путем прямого сброса различных веществ в природные воды, смыва веществ с сельскохозяйственных полей и территории городов и т. д.»²³⁵.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що забруднення відбувається діями (дією або бездіяльністю) з вини людини. У цій монографії це найбільше нас цікавить, виходячи з предмета нашого дослідження.

Як ми зазначали, в юридичній літературі недостатньо розроблені питання, що стосуються поняття «забруднення водних об'єктів», його змісту й ознак. А ні в енциклопедіях, а ні в різного роду юридичних словниках не міститься навіть довідкової статті про кримінально-правове поняття забруднення водних об'єктів. В деяких наукових дослідженнях висвітлюються окремі питання, тією чи іншою мірою пов'язанні із забрудненням водних об'єктів. Запропоновані при цьому визначення, на наш погляд, недостатньо розкривають це поняття. Крім того, серед авторів опублікованих робіт з даної тематики немає єдиної думки про зміст поняття «забруднення водних об'єктів». Автори висловлюють різні погляди щодо кола суспільних відносин, що становлять його суть.

У цьому випадку, як нам здається, необхідно для глибшої деталізації пошукового поняття звертатися до його дослідження. З цією метою звернемося до вивчення поняття «забруднення», що вказане в ст. 242 Кримінального кодексу України 2001 р., і до того, яке описане в кримінально-правовій та спеціальній літературі, з метою удосконалення чинного законодавства (ст. 242 КК України). Його використовують у своїх обґрунтуваннях І. В. Берднік, С. Б. Гавриш, Н. П. Грабовська, А. Н. Ігнатів, Е. М. Жевлаков, Н. Ф. Кузнецова, Б. М. Леонтьев, П. С. Матишевський, О. О. Дудоров, В. Пакутін, Б. А. Широков, Н. О. Лопашенко та ін.

У роз'ясненні такого поняття, як «забруднення» автори опублікованих робіт мають деякі розбіжності й неточності. Ознайомлення з наявними в кримінально-правовій і спеціальній літературі поглядами й судженнями про це явище і поняття, що мають місце під впливом негативної діяльності людини, засвідчує, що: 1) нерідко вчені при описанні змін властивостей водних об'єктів виходять з антропогенного впливу суб'єкта кримінального правопорушення на відносини стосовно використання водоймища і пов'язують їх тільки з суспільно-небезпечними наслідками, які показані законодавцем у ст. 242 КК України, аналогічними складами діянь, передбаченими в інших країнах ближнього зарубіжжя, але тлумачать їх розширено або більш обмежено, залежно від своїх поглядів, не враховуючи правового значення діяння як ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення в поєднанні з джерелами та засобами, за допомогою яких і вчиняється

235 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 239.

досліджуване нами діяння; 2) одні автори необґрунтовано ототожнюють зазначену зміну води з наслідками антропогенного впливу людини як соціальної істоти, а не як передбачене ст. 242 КК України ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення діяння (дію або бездіяльність) в необхідному взаємозв'язку з іншими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони – засобами й джерелами вчинення діяння, які використовуються суб'єктами цього кримінального правопорушення для злочинного забруднення, виснаження, іншої зміни природних властивостей та засмічення водних об'єктів; 3) часом дослідники, як свідчить аналіз опублікованих джерел, пов'язують забруднення, засмічення, виснаження та іншу зміну природних властивостей з діянням, але не показують, чим воно відрізняється від такого діяння, яке криміналізує вчинене в ст. 242 КК України, що саме лежить в основі криміналізації такого діяння; 4) деякі автори ототожнюють забруднення зі способами вчинення кримінального правопорушення.

Безсумнівно, що в цьому контексті, велике наукове значення має запропонована дефініція Н. П. Грабовської. Вона певним чином звернулася до такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення, як засоби вчинення діяння, і назвала неповний перелік цих засобів. Проте в її визначенні названа ознака має неповний перелік і чомусь знаходиться відокремлено від більш важливих ознак зовнішньої сторони діяння – дії або бездіяльності (забруднення), що, на наш погляд, є суттєвим упущенням зазначеної автором думки. Тому позиція вказаної науковиці зводиться не до кримінально-правового, а тільки до загального поняття «забруднення водою», але й це визначення не позбавлено істотних недоліків. Ці упущення насамперед стосуються відсутності вказівки при забрудненні водних об'єктів на зміну природних властивостей вод, використання декількох надто загальних понять, наприклад, «гігієнічних норм» та «господарських інтересів», «біологічних властивостей», які не розкривають змісту досліджуваного визначення, а навпаки породжують дискусію²³⁶. Дещо неточним та не вичерпним, є визначення забруднення водних об'єктів, яке запропонували такі вчені, як М. А. Рєвазов, В. І. Матанцев, М. Є. Повзнер та ін.²³⁷.

Проаналізуємо вище описані нами точки зору, на яких зупинилися автори опублікованих праць та спробуємо з'ясувати більш повно їхні погляди. Так, перша точка зору, прихильниками якої є Н. П. Грабовська, О. С. Колбасов, Є. Н. Колотинська, А. Н. Комісаров, Є. М. Кондратюк, В. А. Львов, В. І. Матанцев, Г. В. Миرون, М. Е. Повзнер, М. А. Рєвазов, І. М. Тяжкова, В. А. Широков, Д. Ю. Юровський, О. М. Юшманов, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та деякі інші, не має одностайності.

236 Грабовская Н. П. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья. Советское уголовное право. Часть особенная. Киев : РИО МВД СССР. 1986. С. 578.

237 Рєвазов М. А., Повзнер М. Е., Матанцев В. И. Охрана природы. М. : Недра, 1986. С. 6.

Слід зазначити, що В. А. Широков спробував дати певне роз'яснення поняття «забруднення водних об'єктів», з позиції законодавства про кримінальну відповідальність, але й він у своєму поясненні значно відійшов від його кримінально-правового значення як діяння, дії або бездіяльності, які пов'язані з такими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як засоби та джерела вчинення цього діяння. Це певним чином вплинуло на дії та рішення сучасного законодавця. Отже, В. А. Широков звертає увагу на ті речовини та суміші, що можуть попадати у водний об'єкт, або зливатися до водного об'єкта, але він помилково не вказує на зміну властивостей водних об'єктів, як результат забруднення, тобто на приведення їх (водних об'єктів) в непридатний для використання стан²³⁸. Іншої точки зору дотримується І. М. Тяжкова, яка зосереджує повністю свою увагу лише на зміну властивостей вод (як стан), але, як видно з її дефініції, чомусь не звертає увагу на зміну складу води, що має в цьому плані важливе значення²³⁹. Разом з тим, необхідно врахувати, що вона не торкається кримінально-правового значення забруднення як діяння – обов'язкової ознаки об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, що є певним недоліком в дослідженні цього асоціального явища.

Невичерпним є визначення забруднення водних об'єктів, якого дотримуються такі вчені, як В. І. Матанцев, М. Є. Повзнер, М. А. Ревазов, оскільки вони не показали такої кримінально-правової ознаки забруднення, як кримінальна протиправність діяння та не звернули увагу на засоби та джерела вчинення зазначеного кримінального правопорушення, без яких неможливе розуміння досліджуваного діяння. В їх поглядах зосереджена увага тільки на погіршення якості водних об'єктів, але це є лише відбиток питання, що стосується загального тлумачення терміну «забруднення вод», а не кримінально-правового визначення²⁴⁰. На наш погляд у цьому визначенні є певні істотні недоліки та упущення, що відносяться лише до посилання авторів на зміну властивостей води та її здатності до самоочищення, а це є лише частиною проблеми. Уособлене визначення загального поняття «забруднення водойм» запропонував професор В. М. Смітєнко. Він, розкриваючи це поняття, торкнувся вірно, на наш погляд, питання, що належить до складу й властивостей води, яка внаслідок забруднення обмежує означені види та форми використання водних об'єктів²⁴¹. Нам здається, що і вказане визначення не є повним. Це стосується, зокрема, відсутності у його визначенні такої кримінально-правової характеристики як діяння, та таких обов'язкових ознак, які мають

238 Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды. Учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР. 1985. С. 18.

239 Тяжкова И. М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право, Особенная часть. М. : Изд-во МГУ. 1982. С. 267.

240 Ревазов М. А., Повзнер М. Е., Матанцев В. И. Охрана природы. М. : Недра, 1986. С. 6.

241 Смитиенко В. А. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР К. : Высшая школа, 1989. С. 182.

назву засоби та джерела вчинення кримінального правопорушення, без яких неможливо вести мову про таке забруднення, виснаження, яке зазначено в ст. 242 КК України. Натомість простим і доступним для розуміння є загальне поняття «забруднення водних об'єктів», яке запропонував професор О. С. Колбасов, що є значним кроком для досягнення нашої мети в дослідженні. Цей вчений доповнив всі попередні визначення посиланням на засоби, тобто на речовини та суміші, якими насичуються водойми, які розчиняються або утримуються в них²⁴². Але й в цьому визначенні відсутні вказівки на джерела забруднення водойм.

Звичайно, не дивлячись на всі позитивні міркування в судженнях названих вище авторів все ж таки необхідно показати деякі неточності та дискусійні проблеми. В них відсутнє посилання на протиправність, яка властива лише людині, як соціальній істоті, і свідчить про її діяльність в противагу природним процесам, що й впливає на зміну властивостей і складу вод, а також, на гранично допустимі концентрації, здатність до самоочищення тощо. Крім того, їх визначення не розкривають за змістом кримінально-правового розуміння забруднення вод як діяння і пов'язаних з ним інших ознак об'єктивної сторони – засобів та джерел учинення злочинного забруднення водних об'єктів.

Д. Ю. Юровський, пропонуючи визначення «забруднення водойм» пов'язує забруднення зі зміною певного складу води, що є прийнятним на нашу думку²⁴³. Проте ці новели, стосуються лише загального (гідрологічного) поняття забруднення водних об'єктів і не повною мірою (як це потрібно) розкривають його кримінально-правову характеристику, яка описується в законі, як діяння, а також тісним взаємозв'язком із засобами та джерелами злочинного забруднення водних об'єктів неочищеними й незешкодженими стічними водами, покидьками й відходами в попередньому КК України 1960 р., а нині ці засоби та джерела мають значно ширший діапазон в чинному КК України 2001 р.

Необхідно зазначити, що у нас є певні побажання до покращення вищезазначеного загального поняття забруднення водних об'єктів. В ньому відсутнє посилання на такий процес, як зміна властивостей води, погіршення здатності вод до самоочищення та відтворення тощо. Такі ж побажання повинні мати місце і щодо погляду про забруднення водних об'єктів, яке запропонував Є. М. Кондратюк, що має певний науковий сенс²⁴⁴.

Більш вдале визначення забруднення водних об'єктів пропонує В. А. Львов, оскільки він торкається таких процесів, як зміни складу води та гранично допустимих концентрацій, які визначаються в залежності від видів і форми

242 Колбасов О. С. Правовой режим использования и охраны вод. Природноресурсное право и правовая охрана окружающей среды. М. : Юрид. лит, 1988 С. 257.

243 Юровский Д. Ю. Кментарий к ст. 228 УК УССРФ Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. К. : Политиздат Украины. 1978. С. 600–601.

244 Кондратюк Е. М., Хорхота Г. І. Словник-довідник з екології. К. : Урожай, 1987. С. 63.

водокористування, що не враховується іншими дослідниками (це видно з дослідження в нашій монографії)²⁴⁵. Але і його надто загальне визначення забруднення водних об'єктів не показує, що воно стосується поведінки стосовно людини, зміни властивостей води (як це видно з дослідження) і не розкриває ознак забруднення як діяння, не пов'язує його з засобами та джерелами забруднення водних об'єктів, а це є кроком назад в дослідженні (особливо з джерелами, що не враховано жодним з авторів). Певну позицію з досліджуваного питання має Є. М. Колотинська. Характерним для неї в цьому питанні є відсутність посилання на забруднення, як діяння та як на результат поведінки людини, а не як на природний процес. Крім того, вона не вказує на зміну властивостей чи складу води, а також не пов'язує це з порушенням певних нормативів, положень і правил з видами та формами водокористування²⁴⁶. Має позитивні моменти й погляд А. М. Комиссарова щодо забруднення та виснаження водних об'єктів. Він пов'язує забруднення, виснаження водних об'єктів зі зміною властивостей води, але не вказує на зміну її складу частковою або повною непридатністю їх для певних видів водокористування в цьому важливому природному об'єкті. Натомість у його визначенні дійсно не розкривається кримінально-правова характеристика такого явища як діяння, а також зв'язок цього діяння із засобами та джерелами вчинення цього кримінального правопорушення²⁴⁷.

На наше переконання, як подібне до попередніх поглядів слід віднести визначення О. Л. Юшманова. В той самий час слід зазначити, що він істотно доповнює порівнюване визначення такими факторами, як зміна складу вод, вказує на безпосередній або опосередкований вплив людської діяльності на цей природний об'єкт, але це не виводить його з кола осіб, які стоять на позиції антропогенного забруднення до діяльності людини²⁴⁸. Аналогічного міркування з досліджуваної проблеми дотримуються автори «Статистичного словника»²⁴⁹. Надто загальне визначення забруднення водних об'єктів пропонує В. І. Антипов, як надходження до водних об'єктів забруднювальних речовин²⁵⁰. Таке визначення приводить до думки, що це не результат діяльності суб'єкта, а якийсь природний процес.

Повнішим є визначення О. О. Дудорова. Він акцентує на надходження до водних об'єктів забруднювальних речовин, тобто речовин, які вносяться у такі об'єкти в результаті господарської діяльності людини (відходів і викидів, виробничої сировини, напівфабрикатів, готових продуктів виробництва: отрутохімікатів,

245 Львов В. А., Лодыженский В. Н., Кузин А. Н. и др. Справочник по охране водных ресурсов. К.: Урожай, 1989. Т.2. С. 77.

246 Колотинская Е. М. Правовая охрана вод в СССР. Правовая охрана природы. М.: Изд-во МГУ, 1980. С. 144–145.

247 Комиссаров А. М. Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха. Советское уголовное право: Особенная часть. М.: Юрид лит., 1988. С. 329.

248 Юшманов О. Л., Шаибанов В. В., Галямина И. Г. и др. Комплексное использование и охрана водных ресурсов. М.: Агропромиздат, 1985. С. 243.

249 Статистический словарь. М.: Финансы и статистика, 1989. С. 135.

250 Антипов В. И. Комментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. К.: АСК, 2002. С. 541.

мінеральних добрив, нафтопродуктів, неочищених стічних вод)²⁵¹. Тут видно, що це діяння людини, яке відбувається з допомогою будь-яких засобів.

Зазначеними вище авторами зроблена спроба пояснити поняття «забруднення вод» за допомогою окремих правових ознак, зокрема, засобів вчинення цього кримінального правопорушення (скид стічних вод), але вони чомусь обмежились лише цим. Ці науковці у своїх визначеннях не показали такі ознаки об'єктивної сторони, як діяння (дія або бездіяльність), джерела забруднення, що з правової сторони могли б давати тлумачення поняттю «забруднення».

Пропонують своє авторське визначення поняття «забруднення водних об'єктів», А. В. Гордецький, К. М. Ситник, А. В. Брайон. Проте, не можна погодитися з їхньою точкою зору, що водний об'єкт може забруднюватися виключно речовинами, які не є властивими для даного середовища, це необґрунтовано звужує засоби забруднення цього природного об'єкта²⁵². Втручання людини в процес стимулювання водного середовища також, безумовно, може забруднити всі, без виключення, водні об'єкти. Крім того, у їх визначенні не зазначаються положення щодо властивостей та структури води, які можуть змінюватися в результаті такого забруднення викликаного діяльністю людини. Це визначення, як і попередні, також не розкриває поняття «забруднення водних об'єктів» з кримінально-правових позицій. Такий підхід має характер констатації та не показує протиправності такого діяння, що явно впливає з дослідження. Крім того, праці цих авторів мають правове і кримінально-правове спрямування, що зобов'язує їх до такого підходу.

Протилежних поглядів дотримується ціла когорта авторів, зокрема, С. А. Дьомін, Е. М. Жевлаков, В. Пакутін, П. Ф. Повеліцина, В. Я. Тацій, В. В. Петров та ін. Так, В. Пакутін розкрив поняття «забруднення водних об'єктів» із позиції антропогенного впливу людини через суспільні відносини на водойми, пов'язавши таке діяння тільки з правовими наслідками, показаними в кримінальному законодавстві, але замість такого наслідку, як шкода у сфері сільськогосподарського виробництва, він назвав оцінювальне поняття «інші інтереси суспільства», що є більш вірним і має ширше охоплення²⁵³. Неточним, а на наш погляд, неправильним і необґрунтованим слід визнати те, що автор не вдався до правової характеристики самого поняття «забруднення водних об'єктів» – до діяння, засобів та джерел вчинення такого кримінального правопорушення, як обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного діяння. Позитивним в його міркуванні є положення, що належать до загального поняття «забруднення водних об'єктів» – це, зокрема, слухна вказівка

251 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / за ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Каннон, 2001. С. 646.

252 Ситник К. М., Брайон А. В. Гордецький А. В. Биосфера. Экология. Охрана природы. К. : Наукова думка, 1987. С. 410.

253 Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений. Соц. законность. 1977. С. 40.

на зміну властивостей і складу вод, а також залежність якості води від перевищення встановлених норм (ГДК), що також має сенс та всіляку підтримку.

Суттєво доповнюють попередні загальні поняття такого забруднення Е. М. Жевлаков та П. Ф. Повеліцина такими положеннями, як значне зниження спроможності водойм при забрудненні до самоочищення, оздоровлення та відтворення²⁵⁴. Отже, і пояснення указаних авторів мають багато неточностей, які носять загальний, а не правовий чи кримінально-правовий характер. Зокрема, вони не посилаються на гранично допустимі концентрації, які є критерієм забруднення водних об'єктів. Крім того, в їх визначенні не вбачається зміна складу води у водних об'єктах. Натомість С. А. Дьомін, пропонуючи поняття «забруднення вод», спирається лише на антропогенний вплив людини, на водні об'єкти та на наслідки, вказані в законодавстві про кримінальну відповідальність. Крім того, він не зв'язує забруднення з діянням, засобами та джерелами вчинення кримінального правопорушення як ознаками об'єктивної сторони складу діяння, що підлягає дослідженню²⁵⁵.

Нам імponує своєю переконливістю, з наукової точки зору, визначення «забруднення водойм», яке було запропоноване професором В. Я. Тацієм. В ньому, як позитивне, на мій погляд, вбачається зміна складу водойм, погіршення чистоти вод, що є безсумнівною перешкодою для певних видів водокористування, а отож бажаним для науки та практики боротьби з цим асоціальним явищем²⁵⁶. Зазначена точка зору потребує певного доповнення і уточнення вказівкою на зміну властивостей, на діяльність людини, на гранично допустимі концентрації, на засоби та джерела забруднення, що важливе для кримінально-правової охорони водних об'єктів. Крім того, як нам здається, слід підкреслити те, що це поняття, яким В. Я. Тацій оперує, притаманне загальному поняттю «забруднення водойм», а не кримінально-правовому визначенню. В названому судженні є і правові характеристики, але вони стосуються лише наслідків забруднення водних об'єктів, а не діяння, засобів і джерел вчинення кримінального правопорушення. Близької характеристики забруднення водойм дотримується і професор В. В. Петров. Він, як свідчить вивчення його роботи, не посилається на зміну біологічного складу й властивостей води, що є кроком у зворотному напрямку. В. В. Петров не робить застереження відносно гранично допустимої концентрації, як критерію забруднення, що є також значним недоліком²⁵⁷.

Існує ще одна, відмінна від попередніх дослідників, позиція в цьому питанні. Зокрема, професор В. О. Навроцький, який більш глибоко підійшов до дослідження цієї проблеми (на дисертаційному та монографічному рівнях), доповнює

254 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность : учебное пособие. М. : Белье альвы, 1996. С. 64; Повеліцина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит, 1981. С. 31.

255 Демин С. А. Закон на страже природы. М. : Юрид. лит, 1987. С. 31.

256 Тацій В. Я. Преступления против природных богатств СССР. Уголовное право УССР. Особенная часть : учебник / под ред. М. И. Бажанова и др. К. : Виша школа. Головное изд-во, 1989. С. 292.

257 Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит., 1984. С. 193.

визначення всіх попередніх авторів, вказуючи на такі обов'язкові характеристики, як: протиправність насичення водою речовинами, що є забруднювачами; на те, що таке насичення вчиняється шляхом дії чи бездіяльності, що це не процес природи²⁵⁸. Але і з даного визначення не видно, що ж собою все-таки являє кримінально-правове забруднення водних об'єктів, яке він так і не пропонує.

Всі ці дискусійні моменти та неточності викликали потребу всебічного вивчення досліджуваної проблеми, як з правового, так і кримінально-правового аспекту, а також є надто актуальним і в чинному КК України (ст. 242). Отже, усе зазначене вище викликає необхідність звертатися у пошуках істини до різного виду довідкової, спеціалізованої літератури, а також до чинного національного законодавства та законодавства деяких зарубіжних держав тощо. Враховуючи зазначене, звернемося до «Словника російської мови» С. І. Ожегова. В ньому терміна «забруднення» ми не знайдемо, а є тільки «забруднювати», що має теж значення, що і «бруднити» або «бруднитися», що викликає наше зацікавлення в аспекті дослідження²⁵⁹. Послідовно досліджуючи його етимологічне значення, розглянемо у цьому ж словникові термін «бруднити», який означає те ж саме, що і «робити брудним, маститися, розводити бруд», що є поштовхом до глибшого дослідження суті досліджуваного поняття²⁶⁰. Отже, тлумачення, яке дане в названому словникові, не розкриває повністю поняття «забруднення водою», в тому числі й в правовому сенсі, але у ньому є положення, які будуть сприяти нашому дослідженню.

На нашу думку, більш привабливим є тлумачення терміну «забруднення», який запропоновано в «Енциклопедичному словнику» російського бібліографічного інституту Гранат: «...забруднення – це забруднення води, брудні води, що призводить до неможливості подальшого споживання води населенням, що важливо з позиції сьогодення...»²⁶¹.

Таким чином, роз'яснення означених понять, які запропоновані у словниках та довідниках, переконують нас, що термін «забруднення водних об'єктів» повинен вказувати на зміну складу води, її властивостей та гранично допустимих концентрацій, що виключають можливість використання води населенням за певним призначенням.

Більш повно може спонукати проясненню у дослідженні названого вище поняття тлумачення терміну «забруднення біосфери», що запропоноване авторами й упорядниками «Біологічного енциклопедичного словника», яке, на наш погляд, є найбільш вдалим: «Забруднення біосфери як комплекс різноманітного впливу на

258 Навроцкий В. Л. Уголовная ответственность за загрязнение водоёмов: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1982. С. 10.

259 Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Рус. язык, 1987. С. 120

260 Там само. С. 120.

261 Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. М.: Тверской бульвар, 1982. Т. 10. С.578.

біосферу, що призводить до збільшення рівня вмісту шкідливих речовин, сумішей у біосфері, появи нових хімічних сполук, частинок і чужорідних предметів, надмірного підвищення температури (термічне забруднення), шуму (шумове забруднення), радіоактивності (радіоактивне забруднення) і т.п., що загрожує здоров'ю людини та стану навколишнього середовища, обмежує подальший розвиток людської спільноти...»²⁶². З указаного тлумачення забруднення біосфери ми знаходимо такі позитивні моменти, які мають для нас важливе значення у роз'ясненні поняття «забруднення водних об'єктів», які є суттєвими для нашого дослідження в межах об'єкта і предмета монографії. Ця дефініція доповнює попередні характеристики забруднення, які не були показані, з тих чи інших причин, у попередніх авторів. Це стосується, зокрема, небезпеки шумового, теплового забруднення для водних біогеоценозів, радіоактивного забруднення, обмеження можливості подальшого розвитку людського суспільства тощо²⁶³.

Посильний внесок у роз'яснення поняття «забруднення водних об'єктів» може зробити ґрунтовний аналіз міжнародно-правової практики та міжнародного права. Перш за все, із поняття «забруднення моря» як одного з предметів – води моря, яке є об'єктивною ознакою злочинного забруднення водних об'єктів, що було запропоноване у 1969 р. Об'єднаною групою експертів із наукових аспектів забруднення морів (ГЕСАМП)²⁶⁴. З нього яскраво видно, що воно пояснюється як «введення людиною, прямо або опосередковано, якихось речовин чи енергії у морське середовище (включаючи естуарії), що викликають такі шкідливі наслідки, як шкода живим ресурсам, моря, небезпека для здоров'я людей, втручання в морську діяльність, включаючи рибальство, погіршення якості морської води та зменшення її корисних властивостей». Це визначення є новим стандартом і було прийняте Стокгольмською конференцією з навколишнього середовища людини 1972 р., а після цього повністю включене до Конвенції 1982 р., яким слід керуватися²⁶⁵.

Отже, аналіз зазначеного вище визначення дає можливість виділити такий позитив: 1) використання засобів забруднення – введення людиною, безпосередньо чи опосередковано, шкідливих речовин, матеріалів, готової продукції чи енергії у морське середовище; 2) отримання внаслідок діяння певних наслідків – як шкода живим ресурсам, судноплавству, перешкоди діяльності на морському просторі, включаючи рибальство, погіршення якості морської води її структури та зменшення її корисних властивостей для всього живого; 3) джерела забруднення – виробнича і невиробнича сфера.

262 Биологический энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1986. С. 205-206

263 Там само. С. 205–206.

264 Тарханов И. С., Рошин Н. И., Блищенко И. П. Охрана морской среды. Международное морское право. М. : Изд-во УДН, 1988. С. 193–194.

265 Там само. С. 194.

Ми переконані, що вдосконаленню зазначеного вище визначення і ст. 242 чинного Кримінального кодексу України допоможуть міркування І. П. Бліщенко, І. Є. Тарханова та І. Рощина на цю проблему, де вони, зазначають, що найістотнішим у понятті «забруднення» є не сам факт введення у морське середовище забруднених речовин чи сумішей, а заподіяна цими діями шкода суспільним відносинам. Вони вказують також і на те, що інше розуміння привело б до криміналізації навіть незначного забруднення, що суперечить задуму сучасного законодавця²⁶⁶.

Отже, враховуючи наше дослідження, запропонуємо таке визначення забруднення водних об'єктів: «Під загальним поняттям забруднення водних об'єктів слід розуміти протиправне їхнє наповнення речовинами у твердому, рідкому та газоподібному стані, енергією або шумом, а також теплом у результаті прямого або непрямого впливу людської діяльності з певних джерел, коли вони у кількісному і якісному відношеннях перевищують встановлені нормативи, що призводить до зміни їх фізичних, хімічних і біологічних властивостей та складу, а також до істотного зниження їхньої спроможності до самоочищення, відтворення та погіршення чистоти вод, тягне за собою часткову або повну непридатність для певних видів водокористування і стану різноманітних водних біогеоценозів, згубно впливає на формування гігієнічно чистого поверхневого або підземного або зворотного водного стоку, загрожує відносинам, що забезпечують життя, здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища, всього живого, обмежує можливість подальшого розвитку людського суспільства, генофонду людини, як основи життєдіяльності суспільства».

На нашу думку, таке загальне поняття «забруднення водних об'єктів», з нашим доопрацюванням, може бути корисним для вдосконалення водного законодавства, а також для кримінального в цій сфері. Маючи такий дослідницький фундамент, спробуємо сформулювати кримінально-правове визначення забруднення водних об'єктів, що допоможе нам розкрити об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України й насамперед діяння, засоби та джерела вчинення означеного кримінального правопорушення.

Отже, маючи таке дослідження, використовуючи найсуттєвіші та другорядні моменти із загального поняття «забруднення водних об'єктів» і кримінально-правовий аспект, на підставі аналізу складу кримінального правопорушення, його формулювання, запропонуємо дефініцію такого забруднення для складу діяння, передбаченого ст. 242 КК України: «Під кримінально-правовим забрудненням водних об'єктів шкідливими для здоров'я засобами й з певних джерел, в межах ст. 242 КК України, слід розуміти умисну або необережну, заборонену кримінальним законодавством дію чи бездіяльність суб'єкта, що полягає у забрудненні водних об'єктів, що призводить до модифікації фізичних, хімічних

²⁶⁶ Там само. С. 194.

чи біологічних властивостей складу вод, призводить до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів тваринного або рослинного світу або інші тяжкі наслідки або створює небезпеку для життя й здоров'я людей чи для навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел». Слід зазначити, що це кримінально-правове визначення забруднення водних об'єктів, яке характерне для складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України в досліджуваній редакції, але воно має бути іншим у запропонованій нами новій редакції, яке ми надалі й сформулюємо.

Сформульоване нами поняття має не тільки теоретичне, а й суто практичне та законотворче значення. Ігнорування такого підходу веде до помилок у правозастосовчій діяльності та в кримінально-правовій доктрині. Так, з 90 % вивчених нами кримінальних правопорушень до відповідальності були притягнені ті особи, хто безпосередньо забруднив водні об'єкти, хоча в забрудненні були винні також особи, які виготовляли труби для очисних споруд, які будували очисні споруди тощо. Це суперечить чинному законодавству і не відповідає обов'язкам правоохоронних органів та суду в регулюванні зазначених кримінально-правових відносин. Таке визначення дозволяє, по-перше, досить чітко усвідомити суспільну небезпеку подібних кримінальних правопорушень і значення боротьби з ними, по-друге, дає можливість глибоко проаналізувати конкретний склад злочину, відмежувати його від суміжних складів кримінальних правопорушень і аналогічного адміністративного делікту, правильно кваліфікувати діяння винної особи.

Щодо поняття «виснаження водних джерел» існують наступні погляди: одні автори стверджують, що під виснаженням водних джерел слід розуміти таке діяння, яке спрямоване на стійке скорочення водних запасів та погіршення якості водних джерел, що створило небезпеку настання наслідків, указану в ч. 1 ст. 242 КК України, або наслідків, зазначених у ч. 2 цієї статті²⁶⁷; другі автори під виснаженням визнають стійке, тобто таке, що не може бути подолане природним шляхом, скорочення запасів і погіршення якості вод, втрата ними здатності до самоочищення, сюди відноситься незворотне зменшення мінімально допустимого стоку вод, що тягне за собою їх повну або часткову непридатність для певних видів водокористування²⁶⁸; треті запевняють, що під виснаження вод слід розуміти зменшення мінімально допустимого стоку вод поверхневих чи запасів вод підземних, за якою змінюються їхні кількість та якість, не забезпечується належний екологічний стан, погіршуються умови водокористування²⁶⁹. Ці погляди взаємодоповнюють одне одного.

267 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове кримінологічне дослідження). Монографія. Київ : «Азімут Україна». 2005. С. 52.

268 Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля. Право та державне управління. 2015. № 3. С. 62.

269 Медведев В. В. Истощение вод. Утраты и решение на пути к сбалансированному развитию. Сб. научных трудов. К., 2003. С. 133.

Отже, під виснаження водних об'єктів слід розуміти таке діяння, яке спрямоване на стійке скорочення водних запасів (зменшення мінімального допустимого стоку вод поверхневих чи запасів вод підземних), що створило небезпеку настання наслідків, указаних в ч. 1 ст. 242 КК, або наслідків, зазначених у частині другій статті 242 КК внаслідок повної або часткової непридатності для певних видів водокористування.

До виснаження призводять наступні діяння: 1) розорювання поверхні водоскиду; 2) вирубування водоохоронних лісів; 3) надмірне знищення боліт; 4) забори (вичерпування) води у розмірах, що перевищують природне їх поновлення; 5) безсистемне розташування водозабірних речовин; 6) неправильний вантаж водних джерел; 7) відсутність обладнання, що закриває самовиливні підземні води; 8) гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво; 9) гірничовидобувна діяльність і т. ін.

Слід зазначити, що якісний стан води і його зміни та стан водних об'єктів не вичерпуються лише забрудненням і виснаженням водних об'єктів. Властивості й склад водних об'єктів змінюються і внаслідок засмічення. В наявних джерелах і на практиці щодо поняття засмічення є різні судження. Зазначене прослідковується навіть з кримінального законодавства держав ближнього зарубіжжя, що передбачає кримінальну відповідальність за забруднення водних об'єктів. Насправді, в жодному з кримінальних кодексів (України, Росії, Казахстану, Таджикистану, Республіки Молдова, Азербайджану, Грузії, Білорусі) не передбачається поряд з поняттям «забруднення» і таке поняття, як «засмічення». В інших, зокрема, Вірменії, Естонії, Латвії називаються такі діяння, як забруднення і засмічення водних об'єктів. З метою усунення прогалин в означеній проблемі необхідно провести дослідження даного питання і дати теоретичні та практичні рекомендації для вирішення цих розбіжностей. З'ясуємо наявні погляди на цю проблему. Наприклад, В. Пакутін, на наш погляд, вірно вважає, що забруднення й засмічення водойм – поняття діаметрально різні²⁷⁰. Він вважає, що засмічення також завдає певної шкоди стану водойм, але не настільки швидко і сильно погіршує якість та структуру води й можливе лише шляхом скидів у водойми різних твердих предметів, сміття, деревини і т.п. Також і В. В. Петров наголошує, що на відміну від забруднення, що стосується якості води у водних об'єктах, поняття «засмічення» характеризує зміни стану русел водойм та являє собою наповнення русел водойм затонулою деревиною та іншими відходами лісосплаву, різного виду нерозчинними у воді предметами виробничих та побутових відходів, готовою продукцією, сировиною тощо²⁷¹. Близькою за змістом до попередніх думок є позиція Ю. П. Беліченко та А. Г. Гусева, які під засміченням розуміють наповнення водних об'єктів тільки нерозчинними відходами (деревини, побутового сміття, шламу, ґрунту, готової продукції, металобрухту та ін.), що приво-

270 Пакутін В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений Соц, законность. 1977. С.41.

271 Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит., 1984. С. 257.

дить до погіршення їхнього зовнішнього виду, несприятливих змін, погіршення гідрологічного режиму водного об'єкта і створює різні перешкоди нормальному водокористуванню тощо²⁷². Такого ж судження щодо цього явища дотримується і Г. В. Миронов, він під засміченням водних об'єктів розуміє наповнення їх різноманітними нерозчинними у воді предметами, відходами та покидьками, навіть внаслідок втрат масел, нафтопродуктів, а також насичення вод готовою продукцією²⁷³. Побутує також думка, що засмічення водних об'єктів – може відбуватися внаслідок потрапляння до них зовсім сторонніх, нерозчинних предметів виробничих чи побутових відходів або їх залишків, що істотно не змінюють і не погіршують якість та структуру води, але негативно впливають на стан русла водойм, що перешкоджає їх використанню за певним призначенням²⁷⁴. Дослідження визначень, що стосуються засмічення водних об'єктів, засвідчує, що всі автори під такими розуміють насичення вод саме нерозчинними речовинами, сумішами чи предметами. Вважається дискусійним судження В. В. Гречка, В. Пакутіна, що засмічення завжди несуттєво змінює та погіршує якість води. Така позиція не отримала підтвердження в матеріалах досудового розслідування та в охоплених вивченням нами кримінальних проваджень. Проте повністю необхідно погодитися з поглядами В. В. Петрова, В. Пакутіна та В. В. Гречка, Г. В. Миронова, що засмічення всіх водних об'єктів істотно може впливати на зміну русла або на його стан та цілісність водного об'єкта.

Насправді як засмічення, так і забруднення, може змінювати склад, структуру і властивості водних об'єктів, в той самий час приводити до зміни стану русла вод, режиму водних об'єктів, створювати істотні перешкоди у певних видах водокористування та заподіювати інші шкідливі наслідки, що зазначені в ч. 2 ст. 242 КК України. Разом з тим не можна погодитися з твердженням Г. В. Миронова про те, що засміченням водойм слід вважати насичення їх маслами, нафтопродуктами²⁷⁵. Названі речовини відносяться до забруднювачів водойм і нещодавні катастрофи на морях і ріках яскраво показують, які екологічні лиха вони приносять.

Враховуючи зазначене дослідження можна запропонувати таке загальне визначення засмічення водних об'єктів: «Це наповнення водних об'єктів нерозчинними предметами, речовинами та матеріалами, з різних джерел, що впливають на погіршення властивостей і складу водних об'єктів, а також можуть призводити до зміни стану русла, його цілісності, режимів водних об'єктів і викликати інші несприятливі наслідки. Натомість під кримінально-правовим визначенням засмічення водних об'єктів (в аспекті запропонованої нами норми ст. 242 КК України) слід розуміти:

272 Беличенко Ю. П., Гусев А. Г. Охрана природы : справочник. М. : Агропромиздат, 1987. С. 18.

273 Миронов Г. В. Правовой режим вод и земли государственного водного фонда и их правовая охрана. Сельскохозяйственное природоресурсовое законодательство и правовая охрана природы. М. : Юрид. лит., 1989. С. 129.

274 Матвийчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступниками загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИИ РИО Украинской академи внутренних дел, 1992. С. 42.

275 Там само. С. 42.

«Умисну або необережну, заборонену цією статтею дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які супроводжуються насиченням вод нерозчинними предметами та речовинами та матеріалами, а також можуть призвести до модифікації стану русла, гідрологічного та гідрогеологічного режимів водних об'єктів і викликати наслідки, передбачені ч. 2 ст. 242 КК». Більш детально стосовно засмічення питання розглядається в розділі третьому монографічного дослідження.

З метою чіткого розкриття таких аспектів, як призначення норми й передбаченої нею відповідальності за забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони водних об'єктів), необхідно визначити суспільну небезпеку кримінального правопорушення, яке викликало існування та застосування вказаної норми. В цьому контексті загально прийнятим є те, що суспільна небезпечність – це головна, найбільш суттєва ознака кримінального правопорушення і досліджуваного, зокрема, його визначальна властивість. Адже дійсно небезпечними для такої системи як біосфера, складовою якої є водні об'єкти, є такі зміни у її звичайному природному функціонуванні, що призводить до протиправного забруднення, виснаження, засмічення цієї складової, чим порушують умови її існування, утворюють загрозу існування суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів. Отже, головною властивістю цього кримінального правопорушення, його негативом є руйнування зазначених суспільних відносин і завдання їм фізичної істотної шкоди.

Правовою й філософськими науками генезис суспільної небезпечності кримінального правопорушення, взагалі, вивчено досить глибоко. В той же час вивчення розвитку суспільної небезпечності такого складу кримінального правопорушення, як забруднення, виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) зовсім не піддавався дослідженню. При цьому слід усвідомлювати, що навіть наявні фрагментарні дослідження цього питання спираються на ті концепції соціальної ролі й походження права, які поділяють ті чи інші автори. Не вдаючись до полеміки щодо точок зору наявних із цього приводу в наш час відносно суспільної небезпечності кримінального правопорушення, оскільки це питання виходить за межі нашого дослідження, констатуємо лише доведену істину, що суспільна небезпечність злочинного діяння лежить в основі криміналізації діяння взагалі й, зокрема, складу такого діяння, як забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод). А оскільки це так, то на неї впливають такі фактори: 1) високий ступінь суспільної небезпечності цього асоціального явища; 2) відносна поширеність цих кримінальних правопорушень; 3) відповідність заборони забруднення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) моральному ґрунту закону про кримінальну відповідальність й запо-

бігання настання серйозних наслідків у природній рівновазі та в соціальному плані (опитування 300 осіб слідчих свідчить, що 93 % респондентів вважає, що заборона таки необхідна і має служити запобіганню серйозних наслідків, і лише 7 % з цього питання не визначилися); 4) процесуальна доказовість цих діянь свідчить, що це явище підвладне кримінальному законодавству і може ним оцінюватися; 5) узгодженість зазначених кримінально-правових заборон з іншими галузями права і міжнародними конвенціями (вивчення інших галузей права, які тією чи іншою мірою стосуються організаційних, правових питань охорони водних об'єктів (порушення правил охорони вод), а також інших міжнародно-правових актів, свідчить, що вони не мають істотних протиріч із зазначеними кримінально-правовими заборонами). Навпаки, Конвенція від 16–18 березня 1998 р. «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», ратифікована Законом України № 832-XVI (832-14) від 06. 07. 1999 р., додатково підтверджує суспільну небезпечність діянь, що стосуються навколишнього природного середовища, в тому числі й водних об'єктів; 6) забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод) як екологічне кримінальне правопорушення належить до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а спирається в основному на авторитетні експертні оцінки (це також посилює їх суспільну небезпечність). Латентність цих кримінальних правопорушень вважається однією з самих високих. Якщо, за статистичними звітами, ці кримінальні правопорушення займають менш як 1 %, фактично, з урахуванням латентності їх кількість серед діянь, передбачених ст. 242 КК України належить 87,4 %. У цьому є один з проявів суспільної небезпечності злочинного забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод).

Головне свідчення суспільної небезпечності злочинного забруднення, виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) – їх величезна шкідливість. Шкода, яка завдається суспільним відносинам із приводу охорони середовища існування людини та самій людині, а також суспільству і, зрештою, державі, просто не піддається підрахуванню. Ось лише деякі статистичні й експертні дані, що свідчать про це. Загальний вплив людини на водну систему та її забрудненість перевищує допустимі межі у 20 разів. За останні роки не покращився жоден водний об'єкт, що є результатом неналежної правоохоронної діяльності держави²⁷⁶.

Як відомо, в основу поняття «злочинне забруднення водних об'єктів» повинні бути покладені сформульовані законом протиправні дії. Дотримуючись цієї логіки, необхідно відзначити, що суспільна безпека, досліджуваного нами кримінального правопорушення визначається перш за все, як посягання на встановлені в суспільстві відносини щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоров-

276 Яцик А. В. Екологічна безпека України. К. : Генеза, 2001. С.4.

лення водних об'єктів. Своєю антигромадською поведінкою особи винні в забрудненні водних об'єктів впливають на всі біогеоценози, до складу яких входять об'єкти тваринного, рослинного світу. Процеси, що відбуваються в екосистемах, спотворюють існуючий загальний стан живої оболонки, порушують екологічну рівновагу тощо.

Суспільна небезпека цього кримінального правопорушення посилюється й тим, що вказані діяння нерідко прямо чи опосередковано пов'язані з іншими протиправними діями. Наприклад, як показує вивчення кримінальних правопорушень (25 % випадків з названого нами масиву), – вчинялися зі зловживанням службовим становищем, службовою недбалістю. Дані цього дослідження, а також періодичні видання, свідчать про те, що вказане кримінальне правопорушення зустрічається досить часто, хоча до суду доходять одиничні справи. Вказані суспільно небезпечні діяння є небезпечними як фактори, які сприяють існуванню живучості проявів егоїзму, споживацького ставлення до природи.

Вивчення досліджуваних нами вироків показало, за деякими із них, що забруднення водних об'єктів вчинялось особами, на яких через службове становище покладалися обов'язки з охорони водних об'єктів від забруднення, виснаження, але вони до кримінальної відповідальності не притягувалися за такою ознакою суб'єктів (у зв'язку з їх службовим становищем, не дивлячись на підвищену суспільну небезпечність їх діяння).

Підсумовуючи, у цьому аспекті дослідження необхідно відзначити, що в основу поняття «злочинного забруднення водних об'єктів» повинні бути покладені сформульовані законом протиправні діяння. Дотримуючись цієї логічної послідовності, можна стверджувати, що суспільна небезпека забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод), як кримінального правопорушення, визначається, по-перше, посяганням на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів; по-друге, перерахованими вище факторами, по-третє, прямим зв'язком з іншими протиправними діями, які самі по собі є тяжкими злочинами; по-четверте, величезною шкідливістю, тяжкими наслідками.

Таким чином, під кримінально-правовим визначенням забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів (в аспекті запропонованої нами кримінально-правової норми (ст. 242 КК України) слід розуміти умисну або необережну, заборонену Кримінальним кодексом України дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які полягають у забрудненні, засміченні, виснаженні водних об'єктів, перерахованих вище засобами та джерелами, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, зменшення мінімально допустимого їх стоку, або створило небезпеку для життя, здоров'я людей, об'єктів тваринного або рослинного світу призводить до

спричинення шкоди здоров'ю людини або людей, або загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, або призводить до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи занесених до Червоної книги України, або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного, або рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдали збитків які в 10 тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2.4. Поняття кримінального правопорушення, забруднення, засмічення та виснаження моря і соціально-правова обумовленість цієї заборони

Поняття кримінального правопорушення забруднення моря. З'ясування суті та визначення кримінально-правового поняття кримінального правопорушення забруднення моря має велике значення для: правильної кваліфікації цього виду діяння; його відмежування від суміжних кримінальних правопорушень; порівняльно-правового дослідження, меж дії закону (ст. 243 КК). В аспекті наведеного вище необхідно зауважити, що в юридичній літературі ще не було вирішено питань, які стосуються кримінально-правового поняття кримінального правопорушення забруднення моря.

Маючи такий дослідницький фундамент, як загальне поняття кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК), аналіз об'єктивних, суб'єктивних та кваліфікуючих ознак спробуємо сформулювати кримінально-правове визначення діяння забруднення моря. Перш за все необхідно звернутися до безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК.

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують умови з встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані теперішніх і майбутніх поколінь. Стосовно предмета кримінального правопорушення забруднення моря слід зазначити наступне: родове поняття цього предмета діяння має назву «води моря» або «морські води», яке охоплює всі предмети, вказані в ст. 243 КК України; 2) перелік предметів цього кримінального правопорушення є таким: води внутрішнього моря України, води територіального моря України; води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, характеризується такими обов'язковими ознаками: діянням (дією або бездіяльністю), засобами, місцем і джерелами вчинення кримінального правопорушення та обставинами вчинення кримінального правопорушення. Кваліфіку-

ючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України є: діяння (дія або бездіяльність), засоби вчинення кримінального правопорушення, місце вчинення діяння, джерела вчинення кримінального правопорушення, наслідки: загибель людей; захворювання людей; інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 243 КК України, може бути фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення діяння виповнився вік кримінальної відповідальності, яка зобов'язана дотримуватися спеціальних правил, зокрема службова особа: капітан морського судна, командир повітряного судна, помічник капітана, третій механік, особи з-поміж командного складу екіпажу, службові особи інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій; неслужбові особи (працівники, які безпосередньо експлуатують механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), які вчинили забруднення моря в межах внутрішніх морських та територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів; 2) суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України є спеціально відповідальні особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, за неповідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря (це можуть бути службові особи – капітани морських суден, командири повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, особи командного складу, які відповідають за цю операцію, власник засобів).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення: за ч. 1 та 3 ст. 243 КК характеризується виною у формі умислу (умисел для цього діяння є лише прямий);

мотив і мета цього кримінального правопорушення можлива різноманітна і не впливає на кваліфікацію діяння забруднення моря (за виключенням ознаки скидання з метою поховання) за ч. 3 ст. 243 КК; кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 243 КК передбачає вину умисну до діянь і необережність до наслідків (за цією частиною статті це діяння характеризується подвійною формою вини).

«Під кримінальним правопорушенням забруднення, засмічення та виснаження моря потрібно розуміти винні (для чч. 1 та 3 ст. 243 КК характерний прямиий умисел, а для ч. 2 цієї статті – подвійна форма вини: щодо діяння (дії або бездіяльності) – прямиий умисел, а стосовно наслідків – необережна форма вини у виді кримінально-протиправної самовпевненості), заборонені КК діяння суб'єкта, який зобов'язаний дотримуватися спеціальних правил – це службові особи: капітани морських чи командири повітряних суден, помічник капітана, службові особи засобів і споруд, які знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських підприємств і організацій; це неслужбові особи: працівники, які безпосередньо експлуатують засоби та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані для теперішніх і майбутніх поколінь, біологічних ресурсів моря, які відбуваються: з використанням засобів (матеріалів, речовин, відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей, біологічних ресурсів моря, з джерел вчинення злочину (морських та повітряних суден, інших засобів чи споруд, які знаходяться в морі, або з підприємств, організацій, що знаходяться на суші), в умовах місця (в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, в межах вод виключної (морської) економічної зони, у межах вод відкритого моря, у всіх формах прояву цього кримінального правопорушення (за ч. 2 ст. 243 КК, вчинених у тих самих проявах цього діяння зазначеними вище особами), характеризуються наслідками (загибеллю або захворюваннями людей, масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу, іншими тяжкими наслідками та необхідним причинним зв'язком між діянням і наслідками, що настали); за ч. 3 ст. 243 КК – вчинені суб'єктами спеціально відповідальними особами (капітанами, власниками морських та повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі) за бездіяльність – це неповідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей (для цієї форми прояву

характерні – бездіяльність, місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення діяння, джерела й обставини вчинення кримінального правопорушення)».

Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 243 КК України, охоплює вивчення тих особливостей соціально-економічних і правових умов життя, що потребують юридичного врегулювання суспільних відносин. Виявляючи потреби суспільства в певному виді правового регулювання, соціальна обумовленість пояснює вибір юридичних засобів їх **задоволенням**, в тому числі й кримінально-правової охорони. У цьому контексті слід погодитися з твердженням К. М. Оробця, що «ефективність кримінально-правових норм (тобто заборон) насамперед визначається ступенем їх відповідності конкретним умовам суспільства, за яких вони діють»²⁷⁷. Криміналізація та декриміналізація, теоретичне і законодавче відмежування злочинів від аналогічних адміністративних правопорушень невід'ємно пов'язані з дослідженням чинників, що характеризують конкретні діяння як суспільно-небезпечні та кримінально-протиправні²⁷⁸.

Кримінально-правова охорона правомірної діяльності, що стосується забезпечення умов із захисту внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах виключної (морської) економічної зони України від забруднення матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, а також від незаконного скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів тощо, включає систему заходів, центральне місце серед яких займають – правові. Серед правових засобів важливим фактором втілення в життя тієї чи іншої кримінально-правової норми є її соціально-правова обумовленість. Тому, на наш погляд, соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за забруднення моря не вичерпує з'явлення кримінально-правової заборони, як це впливає з праць деяких вчених²⁷⁹. На формулювання такої заборони впливають і правові чинники.

На наше переконання, вчені аргументовано вказують на важливість і необхідність дослідження та розробки загальних і спеціальних положень соціально-правової обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Проте, як правильно зазначає К. М. Оробець, що, «ця проблема не може обійтися без урахування суспільної небезпечності злочину, з якою пов'язана мінливість переліку видів діянь, які законодавець визнає кримінально-протиправними та карними»²⁸⁰. Враховуючи те, що суспільна небезпечність є ознакою кримінального правопорушення й особливості юридичної конструкції складу різних діянь також зазнають змін, що є проявом реагу-

277 Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом : монографія. Х. : Право, 2014. С. 9.

278 Там само. С. 2.

279 Там само. С.9.

280 Там само.

вання законодавця на поточні вимоги конкретно-історичного розвитку суспільства, тобто є правовою діяльністю, то потрібно досліджувати не лише соціальну обумовленість норми (ст. 243 КК України), а й правову обумовленість цієї заборони.

Важливо в контексті нашого дослідження звернути увагу на те, що проблема соціально-правової обумовленості кримінально правової заборони розглядається по-різному, і досі це питання залишається не вирішеним. Так, В. І. Борисов наполягає на тому, що «соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними, правовими та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону»²⁸¹. Одночасно В. М. Кудрявцев вказує на те, що «будь-який злочин вчиняється не в порожнечі, а при визначених умовах, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже, ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними й зазвичай і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність обсягів, засобів і способів вчинення задуманого посягання, відносно безпечність для нього і співучасників тощо»²⁸². В. Д. Філімонов стверджує, що «підставою правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння шкоди суспільним відносинам»²⁸³.

На переконання Г. О. Злобіна та С. Г. Келіної, які зазначають, що «мало констатувати факт соціальної обумовленості закону, ще необхідно розкрити спосіб, яким здійснюється «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права»²⁸⁴. Ці вчені впевнені, що суспільна небезпечність не єдина підстава криміналізації й розрізняють підстави криміналізації та криміналізаційні приводи²⁸⁵. Під підставами вони розуміють «процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення тієї, чи іншої кримінально-правової норми, а натомість криміналізаційні приводи розглядають як поодинокі події, що привертають увагу законодавця і впливають на громадську думку»²⁸⁶. В. О. Навроцький наполягає на тому, що «до соціальної обумовленості слід відносити соціальні та соціально-психологічні фактори, що обумовлюють суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння (до них відносять суспільну небезпечність діяння, його значну поширеність, домірність позитивних і

281 Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ...доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Харьков : 1993. С. 28.

282 Кудрявцев В. Н. Популярная криминология. Москва : 1998. С. 117.

283 Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. С. 121.

284 Злобин Г. А., Келина С. Г. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Проблемы правосудия и уголовного права / [редкол. : А. М. Ларин и др.] Москва : ИПАН, 1978. С. 106.

285 Там само. С. 106.

286 Там само. С. 107.

негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації»²⁸⁷. М. Й. Коржанський стверджував, що «соціальна обумовленість кримінально-правової охорони визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони»²⁸⁸. Натомість П. С. Тоболкін переконаний, що «навіть у найбільш короткій характеристиці проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших факторів, що викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті й, так чи інакше, впливають на формування правових норм»²⁸⁹.

Нам імпонує думка В. К. Глистіна, який вважає, що «наука кримінального права не може обмежуватися догматичним аналізом норм, інакше вона буде не здатною правильно вказати на суспільну небезпечність діяння, надати обґрунтовані висновки про застосування норм, їх зміну відповідно до вимог практики»²⁹⁰. На важливості дослідження соціального підґрунтя кримінального права ще більше наголошує В. М. Коган, зазначаючи, що кримінально-правова наука являє собою не більше ніж засіб для досягнення мети, яка поставлена перед суспільством²⁹¹.

Отже, соціальна обумовленість (а, на наше переконання, соціально-правова обумовленість), встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певні кримінальні правопорушення є невіддільною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики²⁹².

Сучасна ситуація у сфері кримінально-правової охорони моря від забруднення потребує підвищення ефективної дії правових норм, передбачених ст. 243 КК, без чого посилення боротьби з цими кримінальними правопорушеннями є надто проблематичним.

На нашу думку, кримінально-правова охорона досліджуваних суспільних відносин є ефективною лише за умов додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, з'ясування передумов заборони. Як переконливо зауважують окремі автори, «...незважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві... проблема криміналізації (декриміналізації) діянь у цій сфері, як показує аналіз чинних норм кримінальних і адміністративно-правових

287 Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : [курс лекцій]. – Київ : Знання, 2000. С.114.

288 Коржанський М. Й. Об'єктивна сторона злочину // Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : [курс лекцій] / За ред. М. Й. Коржанського. – Київ : Атіка, 2001. С.28.

289 Тоболкін П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. Свердловск : Изд-во Свердловского ун-та, 1983. С. 5–7

290 Глистин В. К. Охрана природы по советскому уголовному праву [текст] : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Ленингр. гос. ун-та, 1966. С. 13.

291 Коган В. М. Изучение эффективности уголовно-правовых норм : аспекты и уровни анализа [Текст]: Проблемы правосудия и уголовного права. Москва : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. С. 124.

292 Борисов В. І. Пашенко О. О. До питання про сутність кримінально-правової характеристика злочинів [текст] / Вісн. Акад. прав, наук України. Харків : Право, 2005. С. 181.

норм та інших нормативних актів, їх соціальна обумовленість, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальною»²⁹³. Це ще раз свідчить, що загальновизнаним залишається положення про те, що достатньо ефективною може бути не лише соціально обумовлена правова норма, а саме така, що показує об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних відносин²⁹⁴. Слід звернути увагу про те, що процес віднесення тих або інших діянь до злочинних іменується в науці кримінального права криміналізацією²⁹⁵.

Змістовним ядром науки та галузі кримінального права виступають кримінально-правові норми, у нашому випадку норми, що містяться у ст. 243 КК. Кожна з них являє собою певний стандарт поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин²⁹⁶. Виявлення діянь, які мають типову спільність (спорідненість) і характеризуються суспільною небезпечністю, є одним з основних завдань державної політики²⁹⁷. Цей процес іменується колоритним терміном «криміналізацією діянь», оскільки криміналізація має об'єктивний характер, в якому кримінально-правова норма конструюється таким чином, щоб якнайбільше повно відтворити ту або іншу реально наявну властивість суспільно небезпечних явищ²⁹⁸. Таким чином, правовий феномен діяння слідує за його соціальною правовою основою. Відповідно, злочинність, безсумнівно, феномен соціальний, характерний для суспільства як певна його властивість²⁹⁹.

Виходячи із зазначеного вище та аналізу джерел із кримінального права, можна стверджувати, що в законодавстві України, а також законодавстві майже всіх закордонних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони посягання на відносини, що забезпечують умови з охорони моря від забруднення. Єдиним серед досліджених нами кримінальних кодексів, у якому визначені підстави, приводи, умови та процедура криміналізації діянь, є Кримінальний кодекс Іспанії. Так, у ст. 1 цього Кодексу зазначається, що «суд або суддя, отримавши відомості про які-небудь дії чи бездіяльність, що не є караними за законом, але заслуговують покарання,

293 Магвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища : проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. С. 336.

294 Там само. С. 12.

295 Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. С. 28.

296 Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : [монографія]. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. С. 136.

297 Пудовочкін Ю. Е. Учение об основах уголовного права : [лекции]. Москва : Юрлитинформ, 2012. С.6.

298 Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982, С.20.

299 Горшенков А. Г., Горшенков Г. Г., Горшенков Г. Н. Преступность как социальный феномен / Философия права. 2004. № 2. С.74.

повинні утриматись від провадження у справі та надати на розгляд уряду доводи, за якими дане діяння «вимагає застосування кримінальної санкції»³⁰⁰.

З приводу передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь взагалі, і, зокрема, передбаченого ст. 243 КК, відсутня єдність позицій. Так, на думку Ю. А. Турлової, аналіз передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь належить до сфери досліджень кримінологічної спрямованості, зокрема питань запровадження кримінологічної експертизи чинних та нових кримінально-правових законів³⁰¹. Друга точка зору з приводу передумов криміналізації була озвучена у 1989 р. у рішеннях Всесоюзної науково-практичної конференції з обговорення проблем кримінологічного обґрунтування кримінально-правових норм: «...соціальне обґрунтування кримінально-правової норми за значущістю зумовлюючих його елементів є переважно кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині – предметом кримінології»³⁰². Автори третьої точки зору, зокрема, В. М. Кудрявцев і В. Е. Єминов, вважали, що проблемами криміналізації та декриміналізації діянь повинна займатися не тільки наука кримінального права³⁰³. П. Л. Фріс визначає криміналізацію як «...процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів»³⁰⁴. Дещо подібними за змістом є також визначення криміналізації, що раніше були сформульовані іншими авторами³⁰⁵. Й. Н. Айдаров наполягає на тому, що «криміналізацією є визначення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного і караного діяння»³⁰⁶. Сью Дисинь стверджує, що «криміналізація – це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності

300 Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис.... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : 2007. С. 90.

301 Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. С. 13.

302 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3-х кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 12.

303 Кудрявцев В. Н., Єминов В. Е. Криминология и проблемы криминализации. Журнал российского права. 2004. № 12. С. 46-50.

304 Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія. Київ : Атіка, С.20-21.

305 Дагель П. С. Уголовная политика: управление борьбой с преступностью. Проблемы социологии уголовного права. Москва : 1984. С. 37.; Ключков В. Уголовная политика и уголовное право: Соц. Законность, 1997. № II. С. 62; Назывев Б. И. Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Баку : 2000. С.23; Лопатин В. А. Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис....канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Ленинград : 1991. С. 18.

306 Айдаров Й. Н. О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью. Вопросы борьбы с преступностью. Москва : ВИП, 1988. Вып. 47. С. 106–109.

за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми»³⁰⁷. На наше переконання під криміналізацією слід розуміти як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними та караними³⁰⁸.

Детальний аналіз існуючих точок зору дає нам підстави стверджувати, що потрібно відрізнити поняття «соціально-правової обумовленості криміналізації діянь» від поняття «криміналізації діянь», а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес, так і результат визначення певних видів діянь (у нашому випадку, діяння, передбаченого ст. 243 КК України) злочинним і караним. Ця проблема є предметом науки кримінального права. Натомість соціально-правова обумовленість криміналізації діянь, у тому числі й проаналізованого, є чинниками, причинами криміналізації діянь.

Варто зазначити, що існують різноманітні класифікаційні системи таких передумов. Поряд з терміном «передумова» або «обумовленість» вживаються й інші терміни: «принципи», «критерії», «умови», «підстави», «чинники», «приводи», «зумовлюючі фактори», «соціальні фактори». Слід погодитися з думкою Ю. А. Турлової, що «зазначені терміни виступають у такому вживанні як синоніми, що означають одне й те саме – головні обставини, на яких ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер»³⁰⁹. Її позиція підтверджує те, що зміст даних понять значною мірою збігається.

Не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до розв'язання проблеми соціальної обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників обумовленості закону про кримінальну відповідальність³¹⁰.

Беззаперечно, заслуговують на увагу ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 243 КК. До таких чинників слід віднести: соціально-кримінологічний, який визначає стан розвитку суспільних відносин у сфері охорони моря від забруднення, питому вагу означених цінностей в системі соціальних цінностей та рівень, розвитку наук, об'єктом вивчення яких є аналізовані суспільні відносини. У цьому сенсі слід зазначити, що для забезпечення якості й ефективності досліджуваної кримінально-правової заборони (передбачені ст. 243 КК України) зазвичай найбільше значення

307 Сюй Дисинь. Экологические проблемы Китая : сокр. пер. с кит. [ред. предисл. Л. В. Ушакова]. Москва : Прогресс, 1990. С. 25.

308 Матвійчук В. К. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством : [монографія] : В. К. Матвійчук, Ю. О. Чугаєнко, О. І. Савенков. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. С. 81.

309 Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. С. 14.

310 Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ...доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Харьков : 1993. С. 21.

має її відповідність соціальним і кримінологічним реаліям. Стверджуючи цю загально визнану тезу, потрібно визначитися з тим, що власне потрібно розуміти під поняттям «соціальні й кримінологічні реалії» та чи існують вони як такі. Це питання належить до філософії та методології соціальних наук і не може слугувати предметом даного дослідження, але потрібно визнати, що однією зі значущих характеристик соціальної науки виступає відносність і суб'єктивність у принципі будь-якого знання про суспільство і те, що вважається соціальною і кримінологічною реальністю для одного водночас може бути сферою фантазії для іншого³¹¹. Цю обставину не потрібно розуміти «як відмову від сприйняття суспільства як реальності, як принципової непізнаваності суспільства і ролі кримінального права в ньому (вона лише покликана підкреслити, що роздуми про соціально-кримінологічні передумови досліджуваної кримінально-правової норми завжди з необхідністю мають визначитися та обмежуватися тими знаннями про суспільство, які доступні досліднику на даному рівні розвитку соціальних наук)»³¹².

Враховуючи таке теоретичне підґрунтя, можна стверджувати, що ст. 243 КК України та кримінальне правопорушення, передбачений нею, являють собою два взаємопов'язаних моменти одного і того ж соціального процесу, приватний випадок єдності й боротьби протилежностей³¹³. Проте питання щодо того, що являє собою злочин забруднення моря і як саме він зв'язаний зі ст. 243 КК, не таке просте, як здається на перший погляд. Як елемент соціальної реальності він знаходиться у взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, які виступають як його передумови або наслідки. Принципово важливо зрозуміти, що ст. 243 КК України в системі цих взаємозв'язків повинна розумітися (сприйматися) не стільки як генетичний фактор кримінального правопорушення – забруднення моря, як інструмент, що офіційно визнає це правопорушення злочином і таким, що породжує його як явище (норма), викликане (породжене) цим кримінальним правопорушенням, обумовлене ним. Такий підхід, на наше переконання, змушує визнати, що ст. 243 КК є засобом реакції на кримінальне правопорушення, здатним охороняти такі суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони моря від його забруднення шляхом запобігання посяганням на них. Очевидно, що вона повинна тим більш бути ефективною, чим більш близько, точно і конкретно буде враховувати причини цих кримінальних правопорушень при конструюванні та реалізації цієї статі. В. М. Коган дуже вдало акцентував на тому, що «з'ясування обумовленості заборони передбачає аналіз суперечностей суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки»³¹⁴.

У межах з'ясування питання про соціально-правову обумовленість норми, передбаченої ст. 243 КК України, важливим є розуміння того, що причини цього

311 Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : [лекции]. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 141.

312 Там само. С.341–342.

313 Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва : Изд-во «Наука», 1983. С. 11

314 Там само. С. 12

кримінального правопорушення не обмежуються межами «злої волі» суб'єкта діяння, а включають широке коло обставин, впливати на які кримінальне право, враховуючи обмеженість засобів, що є в його розпорядженні, об'єктивно не в змозі. Тому, на наш погляд, вірно відмічав В. М. Коган, що «як тільки злочинець перестає розглядатися як кінцеву причину кримінального правопорушення, як тільки ретроспектива відходить до обставин, які формують поведінку, так відразу кримінальне право усвідомлюється як недостатнє, як лише один із можливих засобів боротьби з діяннями, що є суспільно небезпечними»³¹⁵. Це стосується й кримінального правопорушення, що нами досліджується. Більш того, сам факт офіційного визнання шкідливого для суспільства правопорушення, в нашому випадку – забруднення моря, й конструювання ст. 243 КК України перетворюється лише в одну з ланок соціальної боротьби з цим кримінальним правопорушенням. Наявність цього діяння визначає необхідність протидіяти йому, але не зумовлює встановлення кримінально-правової заборони (ст. 243 КК України). Така заборона з'явилася лише у випадку, коли суспільним відносинам, яким заподіюється шкода внаслідок того, що відбувається забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, або в межах виключної (морської) економічної зони України матеріалами, речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів або ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, це також стосується і неповідомлення спеціально відповідальними особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлене або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати шкідливих речовин, чи сумішей, в якості найбільш значущій, що загроза завдання їм шкоди стала сприйматися достатнім приводом до застосування кримінальної репресії. Тому є вірною, на наш погляд, думка в наявних джерелах, що «обумовленістю норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних діянь, є небезпека завдання істотної шкоди суспільним відносинам у наслідок поведінки певної категорії людей (ця небезпечність детермінує передбаченою нормою склад злочину і розмір покарання, що слідує за його вчинення)»³¹⁶.

315 Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва : Изд-во «Наука», 1983. С. 31.

316 Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. С. 15–16.

Згідно з твердженням В. Д. Філімонова, що «небезпечність порушення суспільних відносин як безпосередньої обумовленості норм кримінального права, визначається двома групами явищ: 1) характером самих суспільних відносин, яким загрожує небезпека, їх станом; 2) обставинами, що характеризують безпосередньо джерело небезпеки (стан, структура, динаміка злочинності, її причини та умови, особа злочинця, що дає змогу визначати ці обставини як кримінологічні передумови кримінально-правової норми)»³¹⁷. Можна погодитися, що «в першій групі явищ, що визначають величину небезпеки, порушення суспільних відносин, містяться самі відносини, їх стан, а також ймовірні наслідки дезорганізації цих відносин для забезпечення безпечного і гармонійного розвитку особи, суспільства і держави»³¹⁸. Проте це питання потребує окремого аналізу.

Отже, передумова криміналізації (соціально-правова обумовленість) кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК, полягає у наявності в діянні достатньо високого рівня суспільної небезпечності, є найголовнішим чинником криміналізації та вирішальним для віднесення цього діяння до злочинного. Суспільна небезпека забруднення моря показу.

Сутність цього кримінального правопорушення свідчить «про заподіяння ним істотної шкоди або створення загрози завдання такої шкоди охоронюваним суспільним відносинам»³¹⁹. Це об'єктивна риса цього кримінального правопорушення, реальне порушення суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони моря від його забруднення. Виразником об'єктивності суспільної небезпеки аналізованого діяння є об'єктивний характер шкоди, яка ним заподіюється.

У юридичній літературі обґрунтовано зазначається, що «суспільна небезпека злочинного посягання визначається об'єктивними та суб'єктивними ознаками неоднаково, а саме: визначальними з них є об'єктивні – об'єкт злочину, об'єктивна сторона – небезпека та характер діяння, тяжкість заподіяної шкоди тощо»³²⁰. Тобто суспільна небезпека аналізованого діяння визначається і тим, що воно порушує встановлені принципи й форми діяльності суспільного співжиття, діяльності, що стосується використання (користування) моря.

Дослідники проблем криміналізації справедливо зауважують, що «суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та від інтенсивності посягання»³²¹. Так, М. І. Панов слушно стверджує, що «спосіб вчинення злочинів відображає якісну своєрідність виконання посягання і багато в чому визначає характер шкоди, що може бути заподіяна суспільним відносинам, а інтенсивність

317 Філімонов В. Д. Кримінологические основы уголовного права. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. С. 18–19.

318 Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : [лекции]. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 148.

319 Марцева А. И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. Красноярск : Изд-во Красноярск, ун-та, 1990. С. 30.

320 Там само. С.30.

321 Сабитов Р. А. Общественная опасность как критерий криминализации. Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний : Сб. научных трудов. Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. С. 20–25.

способу значною мірою позначається на інтенсивності посягання в цілому, що безпосередньо впливає на розмір завданої шкоди, а через неї – на тяжкість наслідків, які настали»³²².

Суспільну небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, зумовлюють і суб'єктивні ознаки, але їх вплив відбувається не безпосередньо, а через об'єктивні ознаки, формуючи зміст діянь особи, яка їх вчиняє³²³. Так, одним із критеріїв, що дає змогу оцінити ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, забруднення моря, слугує характеристика суб'єкта такого посягання, в тому числі й службової особи. Певні ознаки суб'єкта цього кримінального правопорушення, впливають на оцінку ступеня небезпеки цього діяння. Такими ознаками є вік, службове становище, стійкість злочинної установки (судимість) та ін.

Вирішуючи проблему щодо передумов (підстав) чи факторів криміналізації діянь, в тому числі й передбачених ст. 243 КК, важливо навести визначення, запропоноване В. М. Кудрявцевим: «Підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей»³²⁴.

Вивчаючи цю проблему, необхідно сприйняти за належне, що «соціально-правова обумовленість будь-якої кримінально-правової норми у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність визначається різними за значущістю соціальними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дає змогу аргументувати необхідність кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з встановленої чинним законодавством України раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, внутрішнього моря України, вод виключної (морської) економічної зони України у сприятливому стані для життєдіяльності, прогнозувати розвиток його норм, підвищувати наукову обґрунтованість змісту закону»³²⁵.

Як свідчить наше дослідження, в юридичній літературі існують різні підходи до проблем соціальної обумовленості кримінально-правових заборон (різні варіанти систем передумов криміналізації). Так, колектив авторів В. М. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобін та ін. систему таких передумов запропонували у праці «Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация»³²⁶.

322 Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. С.127–143.

323 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления [текст]. Москва : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. С. 100.

324 Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982, С. 204.

325 Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : [лекции]. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 123.

326 Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982, С. 151.

Свій підхід ця група авторів вбачає в системі принципів (передумов), які в загальному вигляді можна сформулювати таким чином:

«1) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (це соціальні та соціально-психологічні принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість із погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівня, характеру суспільної свідомості та стану громадської думки);

2) принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права (несуперечності між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, а також інших галузей права – конституційного, господарського, адміністративного, цивільного земельного та ін.)»³²⁷.

Першу групу принципів із названої системи утворюють принципи: суспільної небезпечності; відносної поширеності діяння; помірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; кримінально політичної адекватності криміналізації³²⁸. Натомість другу групу принципів (передумов криміналізації) складають такі передумови: конституційної адекватності; системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння; міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації; процесуальної здійсненності переслідування (загальноправові передумови); відсутності прогалин в законі й надмірності заборони; визначеності, єдності термінології та повноти складу (соціально-правової передумови)³²⁹. Точку зору з цього питання ми вище висвітили³³⁰. Цікавою є, на наш погляд, позиція Ю. Е. Пудовочкина щодо системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, до якої він відносить: «соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборони; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони»³³¹. О. В. Зражевський, О. І. Габро до чинників соціальної обумовленості заборон відносять: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий³³².

327 Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация. Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982, С. 210.

328 Там само, С. 210–220

329 Там само. С. 228–240.

330 Коржанський М. Й. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : [курс лекцій] / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. С. 171.

331 Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : [лекции]. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 146.

332 Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. Київ : 2007. № 17. С. 13–22; Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. 254–255.

Стосовно розв'язання проблем принципів (чинників, засад, підстав тощо) соціальної обумовленості заборон слід підтримати наступну думку, що «з усієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння повинні бути виділені насамперед ті, які безпосередньо викликали необхідність встановлення в законі даної кримінально-правової норми й обумовили її необхідність і важливість сьогодні»³³³.

Таким чином, враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що рівень суспільної небезпеки цього кримінального правопорушення, є цілком достатнім для криміналізації таких діянь.

Сутність відносної поширеності діяння як другої передумови криміналізації (соціально-правової обумовленості) норми – ст. 243 КК України полягає у тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку, достатньо поширеним, тобто мати загальносоціальні закономірності, з другого – не повинно бути надзвичайно поширеним. Досліджуючи таку передумову криміналізації, у науковій літературі загальноприйнято виділяти верхню та нижню межу криміналізації, зокрема це властиво і для досліджуваного кримінального правопорушення. Значення нижньої межі цього процесу полягає в тому, що такі діяння повинні бути відносно поширеними³³⁴.

Стосовно кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, поширеність якого є очевидною, можна стверджувати, що така форма асоціальної поведінки не є випадковою чи одиничною. Складнішою є оцінка відповідності цього кримінального правопорушення верхній межі криміналізації, зокрема її стан, що потребує додаткового аналізу.

Наука кримінального права стверджує, що марно криміналізувати те, що стало масовою повсякденністю³³⁵. Наявна в юридичній літературі думка підтверджує цю тезу, що «криміналізація за «запитом» порушує відразу три принципи кримінально-правової політики, а саме: принцип врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології – тому, що такий закон не сприймається як відповідний і доцільний; принцип економії кримінально-правової репресії, оскільки до відповідальності притягується невинувато велике число громадян; принцип невідворотності кримінальної відповідальності – оскільки частіше всього такий закон перестає застосовуватися на практиці»³³⁶.

333 Воробей П. А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність : [монографія]. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1996. С. 9.

334 Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. С. 218.

335 Лунев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции /В. В. Лунев; предисл. В. Н. Кудрявцева. Москва : НОРМА, 1997. С. 16.

336 Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 20–21.

Саме тому, за умов, коли б кримінальне правопорушення, передбачене ст. 243 КК України, стало б повсякденним явищем для значної частини населення України, визначення такої поведінки як злочинної привело б, по-перше, до дискредитації кримінально-правової заборони, оскільки органи кримінальної юстиції не мали б реальної можливості забезпечити його виконання; по-друге, до розмивання меж між злочинною і незлочинною поведінкою, оскільки фактично значна частина членів суспільства була б визнана злочинцями³³⁷. Для кримінально-правової заборони (ст. 243 КК України) цього не сталося.

Отже, ґрунтуючись на викладеному вище, можна підсумувати, що злочинне забруднення моря (у розумінні чинності ст. 243 КК України) перебуває у наведених межах: воно має хоча і незначну, але тенденцію до поширення, його прояви не є поодинокими та випадковими й водночас їх не можна віднести до загальновикористовуваних.

Зміст такої передумови криміналізації, як помірність позитивних і негативних наслідків криміналізації полягає у домінуванні позитивних соціально-правових результатів застосування норм кримінального права, передбачених ст. 243 КК України, в нашому випадку, над негативними соціальними наслідками, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь³³⁸.

Як уже зазначалося, в переліку передумов (соціально-правової обумовленості кримінально-правової норми (ст. 243 КК України)) криміналізації, є ще й кримінально-політична адекватність цього процесу, яка містить вимоги щодо її відповідності основним напрямам соціальної та кримінально-правової політики держави Україна, характеру правосвідомості та стану громадської думки. У цьому контексті слід зазначити, що інститут криміналізації суспільно-небезпечних діянь є однією зі складових кримінально-правової політики держави, у рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю за допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і кримінально-виконавчого права, що встановлюють криміналізацію і пеналізацію, а коли у цьому є потреба – декриміналізацію і депеналізацію діянь³³⁹.

Заперечуючи політичну домінанту в процесах криміналізації діянь, А. Ф. Зелінський наполягає на тому, що «проблема криміналізації та декриміналізації, посилення та пом'якшення санкцій за деякі види злочинів повинні вирішуватись не в руслі політики, що постійно змінюється, а відповідно до визнаних у цивілізованому суспільстві загальнолюдських моральних цінностей, принципів гуманізму, справед-

337 Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. С. 217–218.

338 Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982. С.220-224.

339 Загородников Н. И. Направление изучения советского уголовного права. Сов. Государство и право. 1981. № 7. С. 49.

ливості, законності та милосердя»³⁴⁰. Саме тому «чіткі чинники соціально-правової обумовленості кримінально-правових заборон, а також критерії криміналізації повинні безповоротно припинити практику штучного створення нових злочинів, оскільки діяння мають власну правову природу, яку повинен виразити, а не створити законодавець, а протилежне приведе до того, що покарання застосовуватиметься без злочину, буде відбуватися державне свавілля, безглуздо посилюватиметься репресія»³⁴¹.

Розглядаючи *кримінально-політичну адекватність* криміналізації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, потрібно врахувати те, що кримінально-правові норми, цієї статті, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, забруднення моря, зважаючи на їх бланкетність, є частиною кримінально-правової політики держави Україна, яка є системою принципів, підходів та заходів і визначає ставлення держави, а також суспільства до досліджуваної сфери. Тому правильно розроблена і впроваджена кримінально-правова політика призводить до істотного поліпшення ситуації й дає можливість зменшити негативний вплив на стан досліджуваних відносин.

Нормативний чинник показує обумовленість кримінально-правової заборони забруднення моря нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері. Тому важливе значення має аналіз нормативного чинника, який пов'язує аналізоване діяння з кримінально-правовою заборонаю. Цей чинник визначається нормами Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону наголошує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»³⁴². ст. 50 Конституції України передбачає, що «Кожному гарантується право до вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена»³⁴³. Крім того, ст. 8 Конституції України визначено, що вона «...має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй...»³⁴⁴. Конституція України, в контексті нашого дослідження, закріплює загальні правові положення з охорони навколишнього природного середовища; галузевий рівень – акти щодо охорони окремих

340 Зелинский А. Ф. Криминальная психология : [науч. практ. изд.]. Киев : Юринком Интер, 1999. С. 15–16.

341 Вицин С. Е. О научно-правовых предпосылках ограничения преступности как негативно отклоняющегося поведения. URL : <http://sartraccc.ru/i.php?oper=read>

342 Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.

343 Там само. ст. 50.

344 Там само. ст. 8.

сфер цього середовища; інституціональний – охоплює нормативно-правові акти, що встановлюють принципи, порядок користування морем і відтворення безпосередньо водних живих ресурсів. Ці чинники обумовлюють подальше вдосконалення екологічного та кримінального законодавства в досліджуваній царині.

Крім того, ці норми (чинники) визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечливості заборони, передбаченої ст. 243 КК України, нормам Конституції України. Це системно-правова обумовленість (передумова криміналізації) з'явлення досліджуваної нами норми. Тобто це найважливіша передумова, а саме: конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості криміналізації зазначеного нами діяння. Зміст принципу конституційної адекватності, на наш погляд, полягає в тому, як ми вже зазначали, що відповідно до ст. 8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу³⁴⁵. Закони та інші нормативні акти приймаються на підставі Конституції України та мають відповідати їй. Аналогічні положення закріплені й у кримінальному законодавстві, зокрема, у ч. 1 ст. 3 КК України зазначається, що Кримінальний кодекс ґрунтується на Конституції України³⁴⁶.

Оцінюючи характер конституційного регулювання та забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища для людини, слід зазначити, що ці питання займають вагоме місце у тексті Основного Закону України як серед основних засад конституційного ладу України, так і серед інших положень, що стосуються навколишнього природного середовища, відповідають передумові конституційної адекватності.

Сутність нормативного чинника існування кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК України, а саме: системно-правової несуперечливості криміналізації цього діяння полягає в з'ясуванні міжгалузевого характеру охорони суспільних відносин, що забезпечують умови зі збереження моря від забруднення. Аналіз правових норм, передбачених ст. 243 КК України, свідчить про надання законодавцем, у такому випадку, переваги бланкетній диспозиції, що в цілому відповідає частковій тенденції розвитку чинного законодавства. Про бланкетність диспозиції вказаної статті свідчить відсутність у ній конкретного змісту за наявності посилань на норми інших галузей законодавства і (або) інші нормативні правові акти, в яких цей зміст розкривається³⁴⁷.

Кримінально-правові норми, передбачені ст. 243 КК України, вказують на діяння (в загальних рисах на об'єктивну сторону, на предмет кримінального правопорушення), але їх конкретизація має з'ясуватися (розкривається) в інших нормативно-правових актах не кримінально-правового характеру, зокрема,

345 Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.

346 Там само.

347 Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория практика – [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва : А.О. «Центр. Юр. Инфор.», 2003. С. 245.

до тих, які встановлюють правові основи охорони навколишнього природного середовища це: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища»³⁴⁸, Закон України від 07 лютого 2002 р. № 3055-ІІІ (в редакції на 8. 12. 2017 р.) «Про Червону книгу України»³⁴⁹, Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-ІІІ (в редакції на 17. 03. 2021 р.) «Про тваринний світ»³⁵⁰, Закон України від 09 квітня 1999 р. № 591-ХІV (в редакції на 17. 03. 2021 р.) «Про рослинний світ»³⁵¹, Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VІІІ (в редакції на 23. 04. 2021 р.) «Про національну безпеку України»³⁵², Наказ, Положення від 07. 04. 2020 № 230. (в редакції на 26. 01. 2021 р.) «Про затвердження Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції Міненергетики, захисту довкілля»³⁵³, Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29. 02. 1996 № 269 (в редакції на 05. 02. 2020 р.) «Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення»³⁵⁴, Закон України від 16. 05. 1995 р. № 163/95 ВР (в редакції на 09. 12. 2017 р.) «Про виключну (морську) економічну зону України»³⁵⁵ та ін. Це також свідчить про таку обумовленість ст. 243 КК України й зазначених нормативних актів, як внутрішньої системно-правової несуперечливості, а отже, й обумовленості криміналізації проаналізованого діяння.

Наведене дає змогу зробити висновок, що ст. 243 КК України знаходиться в єдиному блоці з багатьма нормами законодавства, одні з яких регулюють позитивні відносини у досліджуваній сфері, а інші встановлюють відповідальність за порушення цих відносин.

Етичний чинник соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони забруднення моря (ст. 243 КК України). Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової

348 Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991, № 41, ст. 546 (в редакції на 01.01.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> .

349 Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 № 3055-ІІІ. Відомості Верховної Ради України від 26.07.2002, № 30, стаття 201 (в редакції на 18.12.2017 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text> .

350 Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-ІІІ. Офіційний вісник України від 25.01.2002, № 2, стор. 40, стаття 47, код акта 21098/2002 (в редакції на 17.03.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> .

351 Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV. Офіційний вісник України від 21.05.1999, № 18, стор. 23, код акта 7449/1999 (в редакції на 17.03.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> .

352 Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VІІІ. Відомості Верховної Ради України від 03.08.2018, № 31, стор. 5, стаття 241 (в редакції на 23.04.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> .

353 Про затвердження Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції Міненергетики, захисту довкілля; Наказ, Положення від 07.04.2020 № 230. Офіційний вісник України від 28.04.2020, № 33, стор. 25, стаття 1116, код акта 98845/2020 (в редакції на 25.05.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-20#Text> .

354 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269 (в редакції на 05.02.2020 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text> .

355 Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995 № 162/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.05.1995, № 21, стаття 152 (в редакції на 09.12.2012 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text> .

заборони, передбаченої ст. 243 КК України. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюваннях і застосуваннях. Це питання безпосередньо пов'язане з проблемою вибору цінностей і нормативів, якими повинна бути обумовлена, на наш погляд, та яким має відповідати кримінально-правова заборона.

У науці кримінального права загально визнаним є те, що ефективність кримінально-правової політики знаходиться у прямій залежності від того, наскільки при її реалізації враховується система культурних цінностей, і якщо ця відповідність не дотримується суспільство, яке поділяє заперечувану кримінально-правовою політикою систему культурних цінностей, стає в цій справі не союзником держави, а, скоріше, його противником, що робить безглуздою спробу держави боротися зі злочинністю³⁵⁶. Неможливо належним чином мобілізувати громадян на боротьбу зі злочинністю, якщо населення не дотримується тих критеріїв оцінки діянь як злочинних, які прийняті законодавцем³⁵⁷. Тому криміналізація діянь, внесення інших змін у норми закону про кримінальну відповідальність повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставлені ним під охорону³⁵⁸.

Співвідношення норм моралі та аналізованої кримінально-правової заборони свідчить, що саме із норм моралі можна вимагати підтвердження заборон ст. 243 КК України. Аспектом взаємодії моралі та аналізованої кримінально-правової заборони, на якій доцільно зупинитися, є роздуми про те, чи етично взагалі впливати кримінально-правовими засобами на порушника закону. В наявних джерелах з кримінального права це питання традиційно висвітлюється та обговорюється в сенсі моральних меж покарання як головного засобу кримінально-правового впливу на особу³⁵⁹. Ця проблема С. В. Познишевим була названа як перше основне питання, з яким наука кримінального права повинна починати свої побудови й від вирішення якої залежить саме її існування³⁶⁰. Дослідження його насамперед виходить з дилеми, чи покарання, в тому числі й за кримінальне правопорушення, що нами досліджується, благо чи зло, то вибір повинен бути очевидним. Звісно, що покарання – це зло, застосування якого держава, в особі відповідних органів, намагається мінімізувати або розв'язувати проблему злочинності. Цю тезу поділяють фахівці з етики, які стверджують, що «покарання – це завжди позбавлення, обмеження, страждання, які одні люди завдають іншим, водночас воно містить моральні характеристики, а тому може

356 Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании. URL : <http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnyx-cennostei-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>.

357 Там само.

358 Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Москва : 1907. С. 28.

359 Блюхер А. Ф. Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Москва, 2009. С. 122.

360 Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Москва : 1907. С. 28.

бути злом»³⁶¹. При цьому етичне обґрунтування покарання утверджується через цілі, які повинні бути досягнуті внаслідок його застосування. Так, у тому випадку, коли йдеться про загальнопопереджувальні аспекти такої міри, то його етичною основою виступає ідея загального блага, яке захищається й охороняється шляхом обмеження інтересів окремих осіб, і якщо за основу ставиться індивідуально-попереджувальна мета покарання, то воно виправдовується необхідністю морального удосконалення особи³⁶².

Слід погодитися з думкою, що «покарання може вважатися морально виправданим тільки в тому випадку, коли воно розглядається як засіб досягнення моральних цілей»³⁶³.

Отже, підсумовуючи цю обумовленість можна стверджувати, що мораль здатна детермінувати окремі види кримінально-правових заборон, у тому числі й передбаченої ст. 243 КК України.

Культурно-історичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК України. Кримінально-правова заборона повинна також розглядатися як продукт історії та культури конкретного суспільства (вона завжди культурно-історично обумовлена).

Слід погодитися з твердженням, що «кримінально-правова заборона сягає своїм генетичним корінням в табу і звичаї, які вироблялися як форми реакції соціуму на шкідливу поведінку деяких її членів, і які були покликані до того, щоб забезпечити необхідні для виживання і розвитку суспільства підпорядкування одних осіб інтересам колективу»³⁶⁴. У наш час відбувається підкорення (підпорядкування) особи, що вчиняє кримінальне правопорушення, цьому закону через реалізацію покарання та запобігання вчиненню цього діяння (загальна превенція). Важливо зауважити, що якби не змінювався зміст досліджуваної нами кримінально-правової заборони в кожний конкретний відрізок часу, то не було б удосконалення її, він є таким, яким саме і може бути, виходячи з культурно-історичного розвитку суспільства (бути оптимальним у даних умовах).

Отже, культурно-історичний чинник, обумовлюючи кримінально-правову заборону – забруднення моря, охоплює вказані вище чинники (передумови) і розглядає їх з точки зору поступального об'єктивно обумовленого певними відрізками історії та суспільно-економічними формаціями, змінами на час прийняття відповідних норм, зміст яких ми досліджуємо в іншій статті.

361 Блюхер А. Ф. Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва, 2009. С. 122.

362 Там само. С. 10.

363 Благоев Е. В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях : [курс лекций]. Москва : Юрлитинформ, 2012. 344 с.

364 Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : [монографія]. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. 192 с.

Міжнародно-правовий чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК України. Слід звернути увагу на те, що у низці чинників цієї заборони не останнє місце займають і міжнародно-правові акти, дозвіл на застосування яких дала Верховна Рада України. У цьому контексті слід акцентувати на тому, що загальновизнані принципи та норми міжнародного права, значущість яких зростає в наш час, мають пріоритет над національним законодавством. А тому відповідність кримінального права України міжнародно-правовим стандартам, в тому числі й норм, передбачених ст. 243 КК забезпечує:

1) міжнародне політико-правове визнання кримінально-правової системи України, а отже, і кримінально-правових заборон, у тому числі передбачених ст. 243 КК України;

2) можливість організації ефективного міжнародного співробітництва в кримінально-правовій протидії кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 243 КК України;

3) належну якість національних кримінально-правових норм, зокрема ст. 243 КК України та практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародним стандартам.

У цьому сенсі важливо взяти за основу запроповану в літературі класифікацію міжнародно-правових норм, що мають відношення до чинного кримінального законодавства України: – норми, що складають у своїй сукупності стандарти прав людини (гуманітарний стандарт); – норми, що складають стандарт безпеки³⁶⁵.

Серед міжнародно-правових актів, що стосуються зазначеної проблеми, слід особливо виділити: Конвенція, Міжнародний документ, від 19. 09. 1979 р. (в редакції на 29. 10. 1996 рр.) «Конвенція про охорону дикої флори та фауни й природних середовищ існування в Європі Ради Європи»³⁶⁶, Конвенція, Міжнародний документ від 05. 06. 1992 р. (в ред. на 29. 10. 2010 р.) «Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 11 червня 1992 року (укр/рос)³⁶⁷, Конвенція, Міжнародний документ від 23. 03. 1989 р. (в редакції на 01. 07. 1999 р.) «Базельська конвенція про контроль за трансграничним перевезенням небезпечних відходів і їх видаленням ООН»³⁶⁸, Конвенція, Міжнародний документ від 29. 04. 1958 р. (в редакції на 30. 09. 1962 р.) Женевська конвенція

365 Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 19.09.1979 (в редакції на 29.10.1996 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text.

366 Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року (укр/рос) ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 05.06.1992. Офіційний вісник України від 06.04.2007, № 22, стор. 229, стаття 932, код акта 39219/2007 (в редакції на 29.10.2010 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text.

367 Базельська конвенція про контроль за трансграничним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Перелік від 22.03.1989. Офіційний вісник України від 04.12.2018, № 93, стор. 106, стаття 3092, код акта 92354/2018 (в редакції на 01.07.1999 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022#Text.

368 Конвенція про відкрите море ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29.04.1958 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180#Text.

про відкрите море ООН»³⁶⁹, Конвенція про територіальне море та прилеглу зону ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29. 04. 1958 (в редакції на 29. 04. 1958 р.)³⁷⁰, Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16. 05. 1995 № 162/95-ВР. (в редакції на 09. 12. 2012 р.)³⁷¹, Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьби з ним та співробітництва ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 30. 11. 1990³⁷², Міжнародна конвенція про контроль суднових баластних вод й осадів та управління ними 2004 року (Правила контролю суднових баластних вод й осадів та управління. Міжнародна морська організація; Конвенція, Правила, Форма від 13.02.2004 (в редакції на 13. 02. 2004 р.)³⁷³, Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року (укр/рос) Міжнародна морська організація; Конвенція, Протокол, Міжнародний документ від 02. 11. 1973.³⁷⁴, Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 29. 11. 1969 (в редакції на 17. 12. 1993 р.)³⁷⁵.

Ці та інші міжнародно-правові акти зобов'язують Україну передбачити кримінальну відповідальність за аналізоване нами кримінальне правопорушення.

Чинні міжнародно-правові акти зв'язані забезпеченням легітимності обмеження прав людини за допомогою покарання, в тому числі й передбаченого санкцією ст. 243 КК, мають під собою міцний міжнародно-правовий фундамент, що: 1) містить стандарти легітимності покарання – приписи відносно суб'єкта підстав і меж такого обмеження (це лише держава в особі її компетентних органів); 2) передбачає положення, що тільки державі належить виключне повноваження на обмеження прав і свобод людини при формуванні, як і в нашому випадку, і застосуванні кримінально-правової заборони; 3) враховуючи специфіку структури

369 Конвенція про територіальне море та прилеглу зону ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29.04.1958 (в редакції на 29.04.1958 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_178#Text.

370 Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995 № 162/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.05.1995, № 21, стаття 152 (в редакції на 09.12.2012 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

371 Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьби з ним та співробітництва ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 30.11.1990 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_366#Text.

372 Міжнародна конвенція про контроль суднових баластних вод й осадів та управління ними 2004 року (Правила контролю суднових баластних вод й осадів та управління [...] Міжнародна морська організація; Конвенція, Правила, Форма [...] від 13.02.2004 (в редакції на 13.02.2004 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_050#Text.

373 Конвенція по запобіганню забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами СРСР, Мексика, Великобританія [...]; Конвенція, Міжнародний документ від 29.12.1972 (в редакції на 29.12.1972 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text.

374 Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року (укр/рос) Міжнародна морська організація; Конвенція, Протокол, Міжнародний документ [...] від 02.11.1973. Офіційний вісник України від 17.06.2005, № 22, стор. 254, стаття 1251, код акта 32507/2005 (в редакції на 26.09.1997 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text.

375 Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 29.11.1969 (в редакції на 17.12.1993 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text

кримінально-правової заборони (передбаченої ст. 243 КК), дає можливість констатувати, що міжнародно-правові вимоги, дотримання яких її легітимізують, звернені як до змісту забороненої поведінки, так і до санкції; 4) будь-яке порушення прав людини в рамках так званих вертикальних відносин особа – держава, але і як будь-яке посягання, у тому числі зі сторони приватних осіб у рамках так званих горизонтальних відносин людина – людина, правомірно розглядати як протиправну поведінку, що допускає кримінально-правову реакцію; 5) будь-які обмеження права людини може складати зміст покарання.

Висновки до другого розділу

На підставі проведеного дослідження проблем, які підіймаються в розділі другому цієї монографії, можна зробити наступні висновки:

Стосовно водних об'єктів:

– значення історико-правового методу дослідження полягає в наступному: 1) через нього кримінально-правова наука бачить шлях до сьогодення, а через сьогодення у майбутнє; 2) більш за інші науки приймає в себе сучасні ідеї; 3) поглиблене осмислення історії кримінально-правової охорони водних об'єктів необхідне для розвитку не тільки історії держави та права, але для теорії кримінального права, у тому числі теорії кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей;

– важливість і цінність джерел кримінального права, що стосуються кримінально-правової охорони водних об'єктів, має аналізуватися стосовно періодів (етапів) розвитку суспільства і державності так, як найбільш глибоко і змістовно можна зрозуміти будь-яке явище, подію, зміни, що відбулися в суспільному і державному ладі, а тим більше в законодавстві про кримінальну відповідальність і праві стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів, лише з'ясувавши виклики та генезис їх походження, виникнення та розвитку;

– тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів та з'ясування сучасного стану означеної проблеми. Важливою у цьому плані має бути періодизація розвитку суспільства, державності та права, що даватиме нам можливість дослідити становлення кримінально-правової охорони водних об'єктів від їх забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, розуміючи при цьому те, що в науці існують різні періодизації розвитку кримінального права і законодавства;

– пропонується наступна періодизація законодавства про кримінальну відповідальність на теренах України: 1) перший період – це первіснообщинний лад на теренах України; 2) другий період – це час родового ладу на теренах України (до X-го

століття); 3) третій період– це часи Київської держави під управлінням князів, яка проходить у своєму існуванні три етапи: а) процес створення (X– середина XI ст.); б) поступовий розпад (XI– середина XII ст.); в) удільна роздробленість, аж до занепаду Київської держави (початок XIII ст.); 4) четвертий період– історія Галицько-Волинської держави, що була політичною і культурною спадкоємицею Київської держави та простягнула самостійне державне життя князівського дружинного режиму, виробленого Київським князівством в середині XIII до середини XIV ст.; 5) п'ятий період– часи переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польського XIV–XV ст. та збирання українських земель королівством Польським– XV середина XVI ст.; 6) шостий період– епоха Козацької ери, що включає гетьманат, ліквідацію інституту гетьманства в 1764 році XVI–XVIII ст.; 7) сьомий період– це віковий процес українського відродження в Російській та Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останнє десятиліття української історії з 1870-х років до початку XX ст.; 8) восьмий період– цей період охоплює часи створення Української незалежної держави в 1917–1921 роки; 9) дев'ятий період– цей період охоплює початок XX ст. до 1991 року, який мав назву «Україна в радянський період»; 10) десятий період– цей період охоплює час 1991 року і дотепер;

– у шостому періоді вперше в 1718 році були видані акти, що забороняли вивозити в річки, канали, протоки сміття. За порушення цих указів передбачалося покарання– заслання на каторгу, тобто мали місце витоки кримінально-правової охорони водних об'єктів за їх засмічення. Об'єктом указанного злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів від їх засмічення. Предметом цього злочину були води рік, каналів, буди гаваней та рейдів. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася дією– засміченням. Під місцем учинення цього злочину були місця вчинення цього злочину– ріки, канали, гавані, рейди. Під засобами вчинення цього злочину називалося сміття, стружка, кора, баласт. Суб'єктом цього злочину була фізична особа, а суб'єктивна сторона цього діяння характеризувалася виною у формі прямого умислу;

– у сьомому періоді проступки й незначні злочини, що стосувалися водних об'єктів, були перенесені з «Уложення про покарання кримінальні та виправні» до «Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р.: наприклад «засмічення рік, каналів, джерел або криниць киданням в них каміння, піску і т.п., речовин, від яких не може бути порчі води» (ст. 52); порушення, правила, що передбачені для судноплавства і сплаву лісу по ріках і каналах (ст. 77); скидання баласту на рейді, фарватері, або в гавані, в ріках і каналах (ст. 85); порча води в місцях, де її беруть для внутрішнього споживання, мочення льону (ст. 111). Для цього нормативно-правового акта було розуміння суспільних відносин (об'єкт злочину) в забезпеченні умов з охорони водних об'єктів від засмічення та забруднення, порчі, кидання предметів. Значно збільшилось коло

предметів злочину – це води рік, каналів, гаваней і рейдів, води криниць то що. Крім таких дій, як засмічення, законодавець вводить такі дії, як кидання засобів і забруднення. Доповнені засоби вчинення злочину: каміння, пісок, деревина, льон, коноплі, нечистоти, шкідливі речовини. Для діяння, передбаченого п. 1 ст. 1053 об'єктом були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів (рік чи протоків) від забруднення. Предметом цього злочину були води рік чи протоки. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася діями та засобами вчинення злочину – забруднювальними речовинами чи стічними водами. Суб'єктом цього злочину могла бути фізична особа, в тому числі посадова особа. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом. Щодо другого злочину (п. 1. ст. 1053), то його об'єктом були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів (води в містах чи населених пунктах, джерелах чи колодязях, з яких мешканці брали воду для внутрішнього споживання). Предметом – була вода зазначених водних об'єктів. Об'єктивна сторона характеризувалася діями. Засобами цього злочину були коноплі, льон. Суб'єктом злочину була фізична особа. Суб'єктивна сторона характеризувалася прямим умислом тощо;

– на відміну від Уложення 1845 р., для Уложення 1903 р. мала місце більша конкретизація ознак злочинних діянь у сфері охорони водних об'єктів. Такі злочини та проступки, які були передбачені Уложенням 1845 р., як: забруднення води отруйними та сильнодійними речовинами, забруднення колодязів, шляхом кидання нечистот будь-якого роду, забруднення стоків води, і т.ін., не увійшли до змісту Уложення 1903 р., а з'явилися нові проступки, які посягали на відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів, зокрема: за самовільне і без встановлених правил спорудження каналів та інших водопровідних споруд в чужих землях;

– в КК УРСР 1960 р. кримінальна відповідальність була передбачена ст. 228 КК. Об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, які забезпечували охорону рік, озер й інших водойм та водних джерел від їх забруднення. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася як дією, так і бездіяльністю, засобами вчинення злочину, місцем вчинення діяння та джерелами вчинення злочину. Предметом цього злочину були води рік, озер та інших водойм та водних джерел. Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 18 років.

У редакції ст. 228 КК від 12. 01. 19183 р. розширилося коло суспільних відносин та предмету злочину, збільшилася кількість джерел вчинення злочину (іншими підприємствами, установами та організаціями). У ч. 1 цієї статті мали місце діяння з матеріальними й формальними складами. Для них характерні додатково такі ознаки об'єктивної сторони, як наслідки (шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або рибним запасам) та необхідний причинний зв'язок між діянням

і наслідками, що настали. Натомість ч. 2 цієї статті передбачала такі наслідки, як значна шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або масова загибель риби, а також наслідки отримали формалізовану оцінку;

– у десятому періоді ст. 228 зазнала змін: розширилося коло відносин, поставлених під охорону закону, а також перелік предметів (води водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків). Засоби вчинення цього злочину були доповнені продуктами виробництва, паливно-мастильними матеріалами, сировиною. Уперше ч. 1 та 2 ст. 228 КК були сформульовані з ознаками, які передбачали матеріальні склади й наслідки отримали формалізовану оцінку. Діяння, передбачені цими частинами характеризувалися подвійною формою вини до діяння умисно, а до наслідків – лише необережною формою вини. Суб'єктом цього злочину могла бути фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років;

– згідно зі ст. 242 КК України передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод. Цю статтю викладено в наступній редакції:

«Стаття 242. Порушення правил охорони вод

1. Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, – карається...

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки, – караються ...».

Ця редакція свідчить про те, що законодавець вдався до ускладненого описання в ній ознак, породивши низку проблем, які необхідно вирішити в цій монографії. Такий сучасний стан кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Стосовно моря:

– у дев'ятому періоді (охоплює початок ХХ ст. – 1991 р.), який мав назву «Україна в радянський період», Указом Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. «Про посилення боротьби із забрудненням моря» КК УРСР 1960 р. було доповнено ст. 228-1 «Забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або іншими відходами та матеріалами». Вона мала чотири частини. Об'єктом цього злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони внутрішні морські води СРСР, води відкритого моря, територіальних вод, а також живих ресурсів моря і здоров'я людей від заподіяння їм шкоди забрудненням. Предметом злочину були води внутрішніх морських вод; води територіального моря СРСР, води відкритого моря. Об'єктивна сторона злочину (ч.

1 ст. 228-1 КК) характеризувалась діями– незаконним скиданням з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин шкідливих для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим видам використання моря (та засобами вчинення злочину). Злочин вважався закінченим з моменту вказаних дій, тобто був з формальним складом та містив таку ознаку, як місце вчинення злочину. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 228-1 КК, характеризувалася також діями– скидання речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, сумішей, що містили такі речовини понад встановлені норми або інших відходів і матеріалів, які могли завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря і засобами вчинення злочину, або бездіяльністю (невжиття необхідних заходів для відвернення втрат зазначених речовин, сумішей, відходів і матеріалів) і засобів вчинення злочину та місцем вчинення злочину. Зовнішня сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 228-1 КК, включала ті самі дії, що завдали істотної шкоди (наслідки), необхідний причинний зв'язок між діями й наслідками, що настали. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 4 ст. 228-1 КК– це бездіяльність (неповідомлення про скидання з метою поховання – організації, яка видає дозволи на скидання, відомостей про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотні втрати ними в межах внутрішніх і територіальних вод шкідливих засобів, а так само у відкритому морі), засоби вчинення злочину та місце вчинення злочину. Суб'єктами злочинів могли бути за ч. 1, 2, 3 ст. 228-1 КК капітани та інші члени команди суден чи іншого плавучого засобу або працівники платформ та інших штучних споруд, у службові обов'язки яких входило недопущення скидання шкідливих засобів, а також командири повітряних суден. Натомість суб'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 228-1 КК, могли бути лише службові особи суден й інших плавучих засобів, платформ або інших штучних споруд у морі, які зобов'язані повідомити адміністрацію порту або організацію, яка видає дозвіл на захоронення шкідливих засобів, про підготовлюване або здійснене вимушене скидання чи невідворотну втрату шкідливих речовин. З суб'єктивної сторони при вчиненні цього злочину можлива була як умисна, так і необережна вина;

– восьмий період (з 1991 р. і до нашого часу): Україна– незалежна держава. 17 червня 1992 р. були внесені зміни до ст. 228-1 КК, де СРСР: «радянська держава» замінено на «Україна». Законом України від 8 лютого 1995 р. були внесені зміни до ст. 228-1 КК щодо санкцій. Законом України від 9 квітня 1996 р. були внесені зміни до ч. 1 ст. 228-1 КК: після слів «відходів і матеріалів» доповнено словами: «якщо розмір заповідяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати»; до ч. 2 ст. 228-1 КК після слів «договорів України» доповнено: «якщо

розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати»; до ч. 4 ст. 228-1 КК після слів «у відкритому морі» доповнено словами: «якщо за такі самі дії протягом року було застосовано адміністративне стягнення». Фактично злочини, передбачені ст. 228-1 КК, отримали форму діянь з матеріальними складами.

– з прийняттям КК 2001 р. передбачена ст. 243 КК, яка отримала наступний зміст: «Стаття 243. Забруднення моря

1. Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів, –

караються...

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, – караються...

3. Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря, –

караються...»;

– відповідно до Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. до ст. 243 КК були внесені зміни, які стосувалися змісту санкції, передбаченої ч. 3 ст. 243 КК, яка отримала наступний зміст: «карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк»;

– зазначена редакція ст. 243 КК України свідчить про те, що український законодавець не скористався історичним та компаративістським досвідом криміналь-

но-правової охорони моря, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного складу кримінального правопорушення. Вдався до надто ускладненого, недостатнього зрозумілого для практичного застосування цієї статті, породивши значну кількість проблем, які мають бути вирішені в цій праці.

Таким є сучасний стан проблеми, яку необхідно вирішити;

– під загальним поняттям забруднення водних об'єктів слід розуміти «проти-правне їхнє наповнення речовинами у твердому, рідкому та газоподібному стані, енергією або шумом, а також теплом у результаті прямого або непрямого впливу людської діяльності з певних джерел, коли вони у кількісному і якісному відношенні перевищують встановлені нормативи, що призводить до зміни їх фізичних, хімічних і біологічних властивостей та складу, а також до істотного зниження їхньої спроможності до самоочищення, відтворення та погіршення чистоти вод, тягне за собою часткову або повну непридатність для певних видів водокористування і стану різноманітних водних біогеоценозів, згубно впливає на формування гігієнічно чистого поверхневого або підземного або зворотного водного стоку, загрожує відносинам, що забезпечують життя, здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища, всього живого, обмежує можливість подальшого розвитку людського суспільства, генофонду людини, як основи життєдіяльності суспільства»;

– під кримінально-правовим забрудненням водних об'єктів, в рамках ст. 242 КК України, слід розуміти умисну або необережну заборонену кримінальним законодавством (дія чи бездіяльність суб'єкта, що полягає у забрудненні водних об'єктів, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, призводить до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів тваринного або рослинного світу або інші тяжкі наслідки або створює небезпеку для життя й здоров'я людей чи для навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел)». Це визначення характерне для чинної ст. 242 КК України та потребує нового формулювання при її вдосконаленні;

– дано визначення поняття «кримінально-правового забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів» (в аспекті запропонованої нами кримінально-правової норми ст. 242 КК України). Під цим поняттям слід розуміти умисну, або необережну заборонену Кримінальним кодексом України дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які полягають у забрудненні, засміченні, виснаженні водних об'єктів перерахованими вище засобами та джерелами, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, зменшення мінімально допустимого їх стоку, призводить до загибелі людини або людей, спричинення шкоди здоров'ю людини, або людей, або загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, або призводить до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи занесених до Червоної книги

України, масової загибелі людей або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного, або рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдали збитків, які в 10 тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або створило небезпеку для життя, здоров'я людей, об'єктів тваринного або рослинного світу;

– під поняттям засмічення водних об'єктів розуміють їх наповнення нерозчинними предметами й речовинами з різних джерел, що впливають на погіршення властивостей і складу водних об'єктів, а також можуть приводити до зміни стану русла, його цілісності, режимів водних об'єктів і викликати інші несприятливі наслідки;

– наведено кримінально-правове визначення засмічення водних об'єктів (в аспекті, запропонованої нами ст. 242 КК України), як умисну або необережну, заборону цією статтею дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які супроводжуються насиченням водних об'єктів нерозчинними предметами та речовинами з різних джерел, а також можуть призводити до модифікації стану русла, гідрологічного та гідрогеологічного режимів водних об'єктів і викликають наслідки, передбачені ч. 2 ст. 242 КК України;

– під виснаженням водних об'єктів слід розуміти таке діяння яке спрямоване на стійке скорочення водних запасів (зменшення мінімального допустимого стоку поверхневих вод чи запасів вод підземних), що створило небезпеку настання наслідків, указаних у ч. 1 ст. 242 КК або наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 242 КК внаслідок повної або часткової непридатності для певних видів водокористування;

– на суспільну небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України впливають наступні фактори: 1) високий ступінь суспільної небезпечності цього антисуспільного явища; 2) відносна поширеність цих кримінальних правопорушень; 3) відповідність заборони забруднення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) моральному ґрунту закону про кримінальну відповідальність й запобігання настання серйозних наслідків у природній рівновазі й в соціальному плані; 4) процесуальна доказовість цього явища; 5) узгодженість зазначених кримінально-правових заборон з іншими галузями права і міжнародними конвенціями; 6) соціальна небезпечність цього діяння, яка за латентністю вважається однією з самих високих; 7) їх (цих діянь) величезна шкідливість;

– під кримінальним правопорушенням забруднення, засмічення та виснаження моря потрібно розуміти винні (для ч. 1 та 3 ст. 243 КК характерний прямий умисел, а для ч. 2 цієї статті – подвійна форма вини: щодо діяння (дії або бездіяльності) – прямий умисел, а стосовно наслідків – необережна форма вини у виді кримінально-протиправної самовпевненості), заборонені КК діяння суб'єкта, який зобов'язаний дотримуватися спеціальних правил – це службові особи:

капітани морських чи командири повітряних суден, помічник капітана, службові особи засобів і споруд, які знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських підприємств і організацій; це неслужбові особи: працівники, які безпосередньо експлуатують засоби та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані для теперішніх і майбутніх поколінь, біологічних ресурсів моря, які відбуваються: з використанням засобів (матеріалів, речовин, відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей, біологічних ресурсів моря, з джерел вчинення злочину (морських та повітряних суден, інших засобів чи споруд, які знаходяться в морі, або з підприємств, організацій, що знаходяться на суші), в умовах місця (в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, в межах вод виключної (морської) економічної зони, у межах вод відкритого моря, у всіх формах прояву цього кримінального правопорушення (за ч. 2 ст. 243 КК, вчинених у тих самих проявах цього діяння зазначеними вище особами), характеризуються наслідками (загибеллю або захворюваннями людей, масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу, іншими тяжкими наслідками та необхідним причинним зв'язком між діянням і наслідками, що настали); за ч. 3 ст. 243 КК – вчинені суб'єктами спеціально відповідальними особами (капітанами, власниками морських та повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі) за бездіяльність – це неповідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей (для цієї форми прояву характерні – бездіяльність, місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення діяння, джерела й обставини вчинення кримінального правопорушення);

– основними чинниками соціально-правової обумовленості заборони, передбаченої ст. 243 КК України, є: 1) соціально кримінологічний, який визначає стан розвитку суспільних відносин у сфері охорони моря від забруднення; питому вагу означених цінностей та рівень розвитку наук, об'єктом вивчення яких є аналізовані суспільні відносини; врахування причин цих кримінальних правопорушень; визначення шкідливості для суспільства цих кримінальних

правопорушень; необхідність протистояти цим правопорушенням; небезпека завдання істотної шкоди суспільним відносинам, що поставлені під охорону закону; наявність високого рівня суспільної небезпечності; відносна поширеність цього діяння; 2) нормативний чинник показує обумовленість кримінально-правової заборони забруднення моря нормами Конституції України та іншими галузями законодавства в указаній сфері; внутрішня несуперечливість іншим нормативно-правовим актам; 3) етичний чинник. Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК, а також свідчить про дотримання етичних норм при конструюванні цієї заборони; 4) культурно-історичний чинник соціальної обумовленості заборони, передбаченої ст. 243 КК свідчить, що це заборона розглядається як продукт історії та культури конкретного суспільства; 5) міжнародно-правовий чинник забезпечує відповідність заборони, передбаченої ст. 243 КК України міжнародно-правовим стандартам.

3.1. Об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення, виснаження та інша зміна природних властивостей водних об'єктів

Об'єкт і предмет складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення, виснаження та інша зміна природних властивостей водних об'єктів. Визначившись із поняттям та суспільною небезпечністю кримінального правопорушення забруднення, засмічення, виснаження та інша зміна природних властивостей водних об'єктів перейдемо до об'єктивних ознак досліджуваного діяння. В контексті зазначеного слід визнати, що кожне кримінальне правопорушення посягає на певний об'єкт, заподіює йому істотної шкоди або ставить його під загрозу заподіяння такої шкоди. Виходячи з цього, необхідно констатувати загальновизнаний факт, що злочинне діяння, неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване. Тому, користуючись триступеневою класифікацією об'єктів кримінальних правопорушень, якої ми дотримуємося, приступимо до визначення місця норми, що досліджується (ст. 242 КК України) у системі Особливої частини КК України, її значення, точної кваліфікації вказаного діяння. Це все стає можливим, якщо ми вірно встановимо родовий і безпосередній об'єкти складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України.

З приводу родового об'єкта кримінальних правопорушень, які стосуються навколишнього природного середовища можна зустріти твердження, що ним є відносини: порушення правил виробництва, промислів³⁷⁶, соціалістичної власності, матеріалізовані в природних багатствах³⁷⁷; порядок використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання³⁷⁸; самі природні багатства³⁷⁹; є блага, що охороняються кримінальним правом: сама природа,

376 Трайнин А. Н. Должностные и хозяйственные преступления. М. : Юриздат, 1938.

377 Красс А. В. Право государственной социалистической собственности. М. : Госюриздат, 1954. С. 57–58; Мунтян В. Л. Правовая охрана рыбных богатств. Правовая охрана природы. М. : Изд-во МГУ, 1961. С. 17; Сергеева Т. Л. Охрана природы по советскому уголовному законодательству. Правовые вопросы охраны природы в СССР. М. : Госюриздат, 1963. С. 169.

378 Богомянов Ю. С. Уголовно-правовая охрана природической собственности. Автореф. Дис. ... канд. Юрид. наук: за спец. 12.00.08 – уголовное право и криминалистика; уголовно-исполнительное право. Свердловск, 1972. С. 5; Глистин В. К. Охрана природы по советскому уголовному праву: Авторефер. дис. канд. юр. наук. Ленинград: ЛГУ, 1966. С. 3; Кригер Г. Л. Хозяйственные преступления. Курс советского уголовного права. Часть особенная. Т. 5. М. : Наука, 1971. С. 515; Пионтковский А. А. Курс советского права. М. : Изд-во «Наука», 1959. Т. 2. С. 117.

379 Леонтьев Б. М. Преступления против природных богатств СССР. Советское уголовное право. Часть особенная. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. С. 262.; Некипелов П. Т. Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1963. С. 17; Полян-ская Г. Н. Примечание к сборнику «Правовые вопросы охраны природы в СССР». М. : Госюриздат, 1963. С. 1–3.

природні об'єкти, екологічна безпека – як особливо важливі та неперехідні цінності³⁸⁰; соціалістичні суспільні відносини, що забезпечують раціональне використання і охорону природних багатств³⁸¹; природоохоронні відносини спрямовані на охорону навколишнього природного середовища людини, його покращення і оздоровлення, а також на науково обґрунтоване, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану біосфери³⁸²; суспільні відносини, що забезпечують безпечні природні умови з метою задоволення їх різнобічних потреб³⁸³; і деякі інші інтереси соціалістичного господарства в різних його сферах – лісового господарства, рибальства, мисливства та інші³⁸⁴; відносини з охорони природного середовища, його використання в інтересах соціалістичного суспільства³⁸⁵; суспільні відносини, що виражаються у використанні, збереженні та покращенні природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входять і охорона народного господарства, порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів³⁸⁶ тощо.

В кримінально-правовій літературі є й інші думки з приводу родового об'єкта кримінального правопорушення, що стосуються навколишнього природного середовища. Так, О. Л. Дубовик вважає об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень комплекс фактичних, а не абстрактних, суспільних відносин, їх правової форми та матеріальної оболонки, здійснення яких забезпечує життєдіяльність людини, використання нею навколишнього середовища як безпосереднього базису існування, задоволення розумних потреб і гарантує її безпеку³⁸⁷. В той самий час Т. В. Корнякова під родовим об'єктом кримінально-правової охорони у сфері екологічних відносин розуміє: 1) «навколишнє природне середовище як єдине ціле, комплексна інтегрована, багаторівнева екосистема; 2) окремі компоненти цього середовища та 3) певні природні території та об'єкти, що внаслідок особливого господарського, культурно-історичного, естетичного та іншого значення підлягають особливій охороні»³⁸⁸. К. М. Оробець заявляє, що доквілля,

-
- 380 Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 1994. С.11–12.
- 381 Тяжкова И. М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : изд-во МГУ, 1982. С. 254.
- 382 Тацій В. Я. Преступления против природных богатств СССР. Уголовное право УССР. Особенная часть : учебник / под ред. М. И. Бажанова и др. К. : Вища школа, Головное изд-во, 1989. С. 286.
- 383 Вишинская З. А. Советское уголовное право. Часть особенная. М. : Госюриздат, 1963. 82 с.
- 384 Анашкин Г. З. Уголовно-правовые проблемы охраны окружающей среды в СССР. Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 30. М. : ВИП, 1979. С. 47.
- 385 Бушуева Т. А., Дагель П. С.. Обэкт уголовно-правовой охраны природы. Советское государство и право. 1977, № 8. С. 80; Мынбаев Р., Орымбаев М. Судебная практика по делам о преступлениях в областях охраны природы в Казахской ССР: Соц. законность. 1979. № 8–9. С. 22.
- 386 Корчева Г. З. Уголовно-правовая охрана природы в УССР. Харьков: Вища школа, 1975. С. 6–7.
- 387 Дубовик О. Л. Экологическое правонарушение: понятие и виды: Окружающая среда под охраной закона. М. : Юрид. лит., 1989. С. 177.
- 388 Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ : Ін Юре, 2011. С.171–172.

як родовий об'єкт – це комплекс поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільних відносин, що забезпечують в усіх екосистемах раціональне використання та охорону природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги й підтримання природного відтворення й екологічної безпеки, а також захист життєдіяльності людини від негативного екологічного впливу»³⁸⁹. Ю. А. Турлова під родовим об'єктом екологічних злочинів розуміє «суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки охорони навколишнього природного середовища як сукупності природних і природно-соціальних умов та ресурсів, а також охорони, використання, зберігання й відтворення природних ресурсів»³⁹⁰. І. В. Берднік заявляє, що родовим об'єктом посягання в розділі VIII Особливої частини є довкілля (навколишнє природне середовище)³⁹¹.

Всі зазначені вище визначення родових об'єктів кримінальних правопорушень, що стосуються навколишнього природного середовища, є або надто складними для їх розуміння, або не охоплюють кола всіх відносин, які стосуються зазначеної сфери, або призводять до помилкового ототожнення об'єкта кримінального правопорушення з його предметом, а іноді стосуються діяння та стану.

Як бачимо, прихильники першої точки зору, зокрема А. Н. Трайнін та інші, помилково визначають родовий об'єкт досліджуваних кримінальних правопорушень як виробництво промислів, а не відносин, що не відповідає призначенню такої охорони.

Автори іншої точки зору, зокрема, А. В. Крас, В. Л. Мунтян, Т. Л. Сергеева та інші, помилково зводять об'єкт досліджуваних складів кримінальних правопорушень до власності. Це зумовлено тим, що в авторів були відсутні намагання дослідити внутрішню структуру і зміст відносин, які є об'єктом складів кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища, визначити їх співвідношення із суміжними групами суспільних відносин. По-друге, це спричинено тим, що не існує єдиного розуміння власності як об'єкта кримінально-правової охорони. Прибічники третьої точки зору А. А. Піонтковський, Г. Л. Кригер, Ю. С. Богомяков, В. К. Глистин без достатніх підстав вважають родовим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень порядок використання природних ресурсів, оскільки це нормативістський підхід до об'єкта (порядок використання не може бути відносинами з приводу природних багатств, а лише регламентує їх використання). Автори четвертої точки зору Б. М. Леонтьев, Н. Т. Некіпелов, Г. Н. Полянська та інші, всупереч загальноновизнаній у кримінально-правовій літературі позиції стверджують, що об'єктом кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища є самі природні багатства (природні ресурси), а не суспільні відносини. Це, можливо, спри-

389 Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом : монографія. Х. : Право, 2014. С. 69.

390 Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 223.

391 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: Дис... докт. юрид. наук; спеціальність 12.00.08 Чернігів; Чернігівський Національний технологічний університет, 2020. С. 117.

чинено тим, що філософське розуміння об'єкта означає те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній пізнавальній діяльності. Але не слід забувати, що кримінальне право виробило і свій поняттєвий апарат, яким необхідно користуватися. П'яті, зокрема, С. Б. Гавриш, ототожнює об'єкт кримінальних правопорушень з різними благами, що охороняються чинним КК України, тобто повторює помилки попередньої групи авторів і, до того ж доповнює їх екологічною безпекою, що зовсім суперечить послідовності й вибору благ. Перелічені предмети та стан належать до різних порядків. Крім того, екологічна безпека – це лише незначна частина відносин у сфері «людина (суспільство) і природа». Шості просто називають, що всі соціалістичні суспільні відносини – це ті, які забезпечують раціональне використання й охорону природних багатств (І. М. Тяжкова). Це визначення неповне, оскільки воно охоплює лише консервативну і другу форму охорони навколишнього природного середовища, яке отримало назву «раціональне використання природних ресурсів». Своєю чергою, у визначенні об'єкта З. А. Вишинської відносини підміняються категорією «інтерес», який є лише збудником відносин – складовою соціального взаємозв'язку суб'єкта відносин. Судження Г. З. Анашкіна, Т. А. Бушуєвої, Т. С. Дагеля, Р. Мінбаєва та М. Оринбаєва надто загальні і не сприяють з'ясуванню суті родового об'єкта кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища, а Г. З. Корчевої є надто проблематичним, оскільки в ньому враховано і народне господарство, і порядок управління, і громадську безпеку тощо. Переконання О. Л. Дубовик щодо родового об'єкта аналізованих кримінальних правопорушень не розкриває ці однорідні відносини й зводяться також до безпеки. Не відрізняється оригінальністю судження Т. Корнякової, оскільки ця науковиця також пояснює родовий об'єкт, тобто ототожнює його з предметом злочину в родовому розумінні останнього. Натомість К. М. Оробець запропонував визначення родового об'єкта, частково поєднавши його з предметом – «довкілля як родовий об'єкт» та з суспільними відносинами. Разом з тим Ю. А. Турлова, формулюючи визначення родового об'єкта екологічних злочинів, правильно веде мову про суспільні відносини, але схиляється до забезпечення екологічної безпеки, а також про охорону навколишнього природного середовища як сукупності природних і природно-соціальних умов і процесів тощо. І. В. Берднік під родовим об'єктом розуміє довкілля, а це означає, що вона змішує об'єкт з предметом злочину. Ці визначення родового об'єкта є надто ускладненими та не спираються на дослідження структури суспільних відносин, які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. На наш погляд, родовий об'єкт передбачає однорідні відносини, тому оптимальним є визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи (що складає навколишнє природне середовище), її охорону, оздоровлення, раціональне викори-

стання і відтворення такої єдиної системи для теперішніх і майбутніх поколінь. Тому ми не претендуємо на інше розв'язання цієї проблеми, а лише більш детально зупинимося на дослідженні безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів.

У наявних наукових публікаціях, на превеликий жаль, не завжди чітко визначають безпосередній об'єкт досліджуваного складу кримінального правопорушення. Так, одні автори під об'єктом злочинного забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) розуміють встановлений порядок раціонального, науково обґрунтованого використання водних об'єктів з метою зниження шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливу на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ³⁹²; другі – встановлений порядок раціонального і науково обґрунтованого використання, відтворення та охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження, а також життя й здоров'я особи, власність, інші блага осіб³⁹³; треті – суспільні відносини в галузі охорони вод (водних об'єктів) та екологічної безпеки в Україні³⁹⁴; четверті – водно-екологічний правопорядок і екологічна безпека населення України, а також відносини щодо забезпечення більш ефективного, науково обґрунтованого використання вод та їх охорони від забруднення, засмічення та виснаження³⁹⁵; п'яті – це водойми та ґрунтові води³⁹⁶; шості – відносини у сфері водокористування та охорони водних об'єктів³⁹⁷; сьомі – екологічна безпека при долученні до вод, природноресурсний потенціал останніх³⁹⁸; восьмі – науково обґрунтоване раціональне використання та охорона водних об'єктів від забруднення, зміни їх природних властивостей, виснаження³⁹⁹; дев'яті – суспільні відносини з охорони водного і повітряного басейну як природних умов життєдіяльності людей (відносини екологічної безпеки), функціонування і розвитку сільського господарства і рибальства⁴⁰⁰; десяті – це суспільні відносини, які охороняються кримінальним зако-

-
- 392 Миколенко А. Н. Преступления против окружающей природной среды : Уголовный кодекс Украины. Комментарии: Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 512.
- 393 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / за ред. Мельника М.І., Хавронюка М. І. К. : Каннон, 2001. С. 645.
- 394 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2 ч. К. : Форум, 2001. ч. 2. С. 427.
- 395 Антипов В.І. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 540.
- 396 Крупко Д. И. Преступление против окружающей среды. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2002. С. 411.
- 397 Ваулина Т. И. Нарушение правил охраны неживой природы. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. Н. Новоселов. М. : Издательская группа ИНФРА М-Норма, 1997. С. 502.
- 398 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарии к гл. 26 УКРФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 101.
- 399 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Беулін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 672.
- 400 Жевлаков Э. Н. Преступления против природных богатств СССР. М. : Юрид. лит., 1983. С. 39–40.

ном, що забезпечують певний ступінь чистоти водних об'єктів, необхідний для збереження життя і здоров'я людей, повноцінного господарського використання водних ресурсів і нормального існування водних біогеоценозів⁴⁰¹; одинадцять – це соціальні зв'язки, що забезпечують використання водних ресурсів на дотримання вимог спеціальних правил охорони вод (водних об'єктів)⁴⁰².

Існують і інші точки зору з приводу безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, але вони тією чи іншою мірою повторюють вище зазначені судження з елементами певної модифікації конкретних авторів⁴⁰³.

Ми вважаємо, що з метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта цього складу кримінального правопорушення необхідно врахувати всі позитивні підходи до розуміння досліджуваних суспільних відносин. З вище зазначених суджень, як нам здається, можна зупинитися на тому, що: 1) об'єктом складу діяння порушення правил охорони вод (забруднення водних об'єктів) слід визнати суспільні відносини; 2) ці відносини існують у сфері охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів; 5) такі відносини стосуються водних об'єктів; 6) ці суспільні відносини забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відновлення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження (з метою покращення їх стану).

Суть же розбіжностей і негативних моментів у зазначених вище точках зору полягає в тому, що деякі автори під об'єктом : 1) вбачають не відносини, а порядок і пов'язують його з використанням водних об'єктів (А. М. Миколенко); 2) зводять тільки до порядку, а не до відносин та до благ (предмета) (О. О. Дудоров); 3) змішують різні об'єкти та лише розглядають охорону водних об'єктів чим звужують суть відносин (М. О. Потебенько, В. Г. Гончаренко); 4) відносять до них не суспільні відносини, а правопорядок і безпеку населення, а поряд з цим і відносини з охорони та ефективного використання вод від забруднення, засмічення й виснаження, що не відповідає чинному законодавству ст. 242 КК України (В. І. Антипов); 5) вбачають не відносини, а предмет кримінального правопорушення і змішують відносини з предметом діяння (Д. І. Крупко); 6) звужують межу суспільних відносин (Т. І. Вауліна); 7) розуміють не відносини, а стан – екологічна безпека (Н. О. Лопашенко); 8) зводять до благ (предмета), а не відносин і взагалі заперечують відносини як об'єкт кримінального правопорушення (С. Б. Гавриш); 9) призводять до змішування двох об'єктів

401 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: Автореф. дис. канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминалистика; уголовно-исполнительное право. Харьков, 1982. С. 4.

402 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: дис. На здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук: за спец. 12.00.08 – кримінальне право і криміналістика; кримінально-виконавче право. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет, 2020. С. 133.

403 Кримінальне право України: практикум: навч. посібник / П. П. Андрушко, П. С. Берзін, С. Д. Шапченко та ін.; під ред. С. С. Яценка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. С. 120.

(Е. М. Жевлаков); 10) побудували свою позицію щодо безпосереднього об'єкта на законодавстві 1982 р. (В. О. Навроцький).

Натомість І. В. Берднік, виходячи з концепції «об'єкт злочину – соціальні цінності», зробила спробу розібратися зі змістом безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України з урахуванням різновидів соціально-правових явищ, що визнаються об'єктом цього кримінального правопорушення, до яких відносяться: 1) права, свободи й правоохоронювані інтереси фізичних осіб, юридичних осіб, суспільства, територіальних громад, об'єднання громадян, органів місцевого самоврядування та держави; 2) потерпілі (фізичні та юридичні особи, суспільство і держава); 3) соціальні зв'язки членів суспільства щодо реалізації належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі й у формі правовідносин у випадку їх врегулювання нормами права, посилаючись на відповідне джерело⁴⁰⁴. На переконання цієї науковиці до потерпілих від цього кримінального правопорушення (ст. 242 КК) слід віднести фізичних і юридичних осіб, об'єднання громадян, за умови, що передбачені положення чинного Законодавства України їх потреби та інтереси, не були реалізовані в результаті злочинних діянь, що формують об'єктивну сторону складу конкретного діяння, в результаті чого було спричинено шкоду, окреслену законодавцем у диспозиції (при цьому права і свободи потерпілих реалізуються через соціальні зв'язки у сфері водокористування), що набувають форми правовідносин, в процесі їх взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування⁴⁰⁵. Так, на переконання, І. В. Берднік, «при вчиненні злочину, передбаченого ст. 242 КК, розрив соціальних зв'язків, що забезпечують використання водних ресурсів відбувається тоді, коли винна особа, всупереч вимогам спеціальних правил охорони вод (водних об'єктів), здійснює щодо них внутрішній вплив, порушує правила їх охорони, що з одного боку тягне за собою забруднення поверхневих і підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або виснаження водних джерел, а з іншого – створюється небезпека для життя здоров'я людей чи довкілля (потерпілим тут є фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян, чії законні потреби й інтереси не були задоволені внаслідок злочинних дій)⁴⁰⁶. Крім того, І. В. Берднік відносить до предмета у складі цього кримінального правопорушення, як обов'язкового компонента об'єкта злочинного діяння: водні об'єкти (поверхневі та підземні води, водоносні горизонти, джерела питних та лікувальних вод)⁴⁰⁷. Такий підхід до безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення не забезпечує його належного розуміння, а також свідчить, що інтереси

404 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: дис. На здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук: за спец: 12.00.08 – кримінальне право і криміналістика; кримінально-виконавче право. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет, 2020. С. 454.

405 Там само. С. 35–48

406 Там само. С. 133–134

407 Там само. С. 38.

є лише збудниками суспільних відносин. Крім того, І. В. Берднік змішує предмет відносин з предметом кримінального правопорушення.

Разом із тим, викладене ще не дає нам можливості дати вичерпну відповідь відносно безпосереднього об'єкта складу діяння порушення правил охорони вод (забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів). Необхідно ще розглянути структурні елементи відносин і предмет цього кримінального правопорушення, який належить до складу кримінального правопорушення, а не до об'єкта складу кримінального правопорушення і є окремим ознакою⁴⁰⁸. Тому загальновизнаним є той факт, що винний при вчиненні кримінального правопорушення впливає на предмет відносин та своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, тобто завдає їм істотної шкоди або ставить їх під загрозу завдання такої шкоди. Візьмемо за основу структуру суспільних відносин, що запропонована в кримінально-правовій літературі, яку пропагує переважна більшість вчених: 1) це – суб'єкти (носії) відносин; 2) це – предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це – соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність як захист відносин)⁴⁰⁹. Маючи такі вихідні положення, проведемо дослідження безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення, скориставшись його структурою.

В юридичній літературі звичайно відсутня якась позиція чи дослідження стосовно того, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінально-правової охорони водних об'єктів, а точніше – цьому питанню увага взагалі не приділялась. Це дає нам можливість говорити про те, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта діяння порушення правил охорони вод зовсім не підлягали дослідженню. А він, на наш погляд, істотно має вплинути на розв'язання питання, що є безпосереднім об'єктом досліджуваного складу кримінального правопорушення. Визначення суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дозволить нам визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього кримінального правопорушення⁴¹⁰. Цю властивість суб'єктів у суспільних відносин використовує інколи законодавець як для визначення меж дій закону про кримінальну відповідальність, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом конкретного складу кримінального правопорушення (скажімо, порушення правил охорони водних об'єктів)⁴¹¹. На превеликий жаль, законодавець цей підхід до складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, не застосував, чим ускладнив наше завдання у дослідженні зазначеної

408 Матвійчук В. К. Відмежування майнових цінностей від природних багатств. Актуальні проблеми економіки. Київ: ВІЗ «Національна академія управління», 2001. № 7–8. С. 31–32.

409 Кузнецова Н. Ф. Преступление, состав преступления уголовно-правовой нормы. Вестник МГУ. Право. 1967. № 4. С. 35–48.

410 Уголовное право УССР. К.: Вища школа, 1989. С. 79.

411 Іщенко О. М., Матвійчук В. К., Єрсова І. Ю. Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: навчальний посібник. К.: РВВ НАВСУ, 1994. С. 8–9.

проблеми, а також у застосуванні цієї статті в практичній діяльності правоохоронних органів та судів. Проведеним нами вивченням кримінальних правопорушень цієї категорії встановлено, що у всіх випадках (100 % справ) одним із суб'єктів відносин обов'язково була фізична особа (людина).

З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу зазначених відносин ми звернулися до законодавчих і підзаконних актів, а також до досудового розслідування та судової практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 25. 03. 1999 № 465 (в редакції на 30. 10. 2013 р.) «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами»⁴¹²; Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 15. 12. 1994 № 116 (в редакції на 11. 11. 2020 р.) «Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти зі зворотними водами»⁴¹³; Гранично допустимі концентрації (ГДК) та орієнтовні допустимі рівні (ОДР) шкідливих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового... Органи влади СРСР; Правила, Норми від 21. 10. 1991 № 6025-91⁴¹⁴; Наказ Мінекобезпеки України від 18. 05. 1995 р. № 37 (в ред. 25. 08. 2009 р.) «Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів»⁴¹⁵; Постанова КМУ від 08.05.1996 № 486 (в редакції на 24. 07. 2021 р.) «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них»⁴¹⁶.

Так, аналіз законодавчих та підзаконних актів, що стосуються регулювання відносин із приводу водних об'єктів засвідчив, що іншою стороною суб'єктивного складу таких відносин, що є елементом об'єкта складу діяння порушення правил охорони водних об'єктів, виступають юридичні особи⁴¹⁷. Цю суб'єктну сторону

-
- 412 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>.
- 413 Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами МОНПС; Наказ, Інструкція від 15.12.1994 № 116 (в редакції на 11.11.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0313-94#Text>.
- 414 Гранично допустимі концентрації (ГДК) та орієнтовні допустимі рівні (ОДР) шкідливих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового [...] Органи влади СРСР; Правила, Норми від 21.10.1991 № 6025-91 (в редакції на 21.10.1991 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6025400-91#Text>.
- 415 Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів; Мінприроди України; Наказ, Методика від 20.07.2009 № 389. Офіційний вісник України від 28.08.2009, № 63, стор. 128, стаття 2242 (в редакції на 27.11.2015 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09#Text>.
- 416 Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.05.1996 № 486 (в редакції на 24.07.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF#Text>
- 417 Матвійчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологической преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні. К. : Вид-во «Українська академія внутрішніх справ», 1992. С. 62; Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1960. С. 416.

суспільних відносин підтверджує і вивчення кримінальних проваджень (100 % вивчених проваджень, з них 15 % такими суб'єктами виступають органи загальної компетенції, 25 % – спеціальної компетенції та 60 % – окремі водні господарства). Проте це не ставить під сумнів того, що учасниками відносин можуть бути з обох сторін і фізичні особи. Але таке судження, на жаль, не знайшло фактичного підтвердження на практиці.

Нам здається, що робити детальний перелік цих суб'єктів суспільних відносин нема потреби. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які тією чи іншою мірою можуть впливати на зміст відносин і межі кримінальної відповідальності, щодо досліджуваного складу кримінального правопорушення. Це положення є, на нашу думку, визначальним і прийнятним.

Вивчення кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить, що суди, в основному, правильно кваліфікували діяння, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у досліджуваних відносинах. Як показує ознайомлення з кримінальними провадженнями про порушення правил охорони вод, а раніше – за забруднення водойм, по 75 % кримінальних правопорушень, охоплених нашим вивченням, такі суб'єкти встановлювались інтуїтивно. Таке становище дає нам підставу спрямувати зусилля судів та правоохоронних органів на обов'язкове дослідження за кожним кримінальним провадженням таких суб'єктів відносин, складової безпосереднього об'єкта досліджуваного складу кримінального правопорушення.

В контексті продовження дослідження структури об'єкта складу діяння порушення правил охорони вод, для з'ясування змісту цих відносин величезне значення має предмет досліджуваних відносин. В цьому аспекті ми дотримуємось думки, що предметом суспільних відносин є явище природи, суспільства, свідомості, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта⁴¹⁸. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є усе те, з приводу чого й у зв'язку з чим існують ці суспільні відносини⁴¹⁹, а не матеріалізація (фізичне тіло), що не самі речі й фізичні тіла є предметом відносин, а саме відносини, з приводу яких люди вступають між собою в той чи інший соціальний зв'язок. Тому, маючи таку теоретичну базу, ми бачимо, що предмет кримінального правопорушення й предмет відносин у цьому складі кримінальному правопорушенні не одне і те ж. Для складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, предметом відносин є можливість (умови) для охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів. Наш підхід до дослідження предметів

418 Тацій В. Я. Преступления против природных богатств СССР. Уголовное право УССР. Особенная часть: учебник / под ред. М. И. Бажанова и др. К.: Вища школа. Головное изд-во, 1989. С. 502.

419 Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М.: Академия МВД СССР, 1980. С. 25; Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1960. С. 7.

відносин полегшить аналіз третього структурного елемента відносин, що нами вивчається, а саме: вивчення соціального взаємозв'язку, що справедливо розглядається як засіб самих відносин⁴²⁰. Цей зв'язок може проявлятися на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, у взаємодії людських спільнот, а також індивідуумів зі спільнотами. Зовні цей соціальний зв'язок проявляється, як показує вивчення названих кримінальних проваджень і нормативної бази, в таких формах діяльності: науково обґрунтованому раціональному використанні водних об'єктів; в їх охороні; в їх відтворенні тощо. Наше твердження має і практичне підґрунтя. Так, вивчення кримінальних проваджень свідчить, що по 20 % кримінальних проваджень соціальний зв'язок (взаємодія суб'єктів) характерний для охорони водних об'єктів, а по 65 % кримінальних проваджень – для раціонального використання водних об'єктів, 12 % – для відтворення водних об'єктів, 3 % – для оздоровлення водних об'єктів.

Нас цікавить, як видно з дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів відносин, тобто їх взаємодії. Взаємозв'язок (соціальний зв'язок) зумовлений потребами (інтересами), які є рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин, як свідчить про це наше дослідження⁴²¹. Викладене свідчить, що інтерес – це певна форма прояву, вираження, реалізація суспільних відносин, тобто через поведінку суб'єктів відносин, а не самі суспільні відносини як результат. Тому для визначення безпосереднього об'єкта складу діяння порушення правил охорони вод – повинні враховуватись лише суспільні відносини, що відповідають інтересам всього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи впадобання. Такими повинні бути позитивні відносини, що поставлені під охорону Кримінального кодексу України.

Але суть досліджуваних суспільних відносин не буде повною, якщо ми не вивчимо предмет складу діяння порушення правил охорони вод. Питання про предмет цього складу кримінального правопорушення має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки ступінь відповідальності особи знаходиться в певній залежності від того, що буде визначено предметом такого злочинного діяння. На превеликий жаль, у чинному Кримінальному кодексі України (ст. 242) у загальних рисах згадується предмет цього кримінального правопорушення – це води, водні об'єкти, поверхневі, підземні води, водоносні горизонти, джерела питних, лікувальних вод, водні джерела. Такий законодавчий базис, на наш погляд, надто мізерний для розуміння такої ознаки складу кримінального правопорушення, як предмет. Користуючись тим, що загальні питання предмета кримінального

420 Жевлаков Э. Н. Понятие экологических преступлений. Объект и системы // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. М. : ВЮЗИ, 1990. С. 24; Тацкі В. Я. Об'єкт і предмет злочину у кримінальному праві України : навчальний посібник. Харків: Українська юридична академія, 1994. 80 с.

421 Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1960. С. 69.

правопорушення досить глибоко вивчені в кримінально-правовій літературі⁴²². Ми візьмемо їх за основу і зупинятися на них не будемо, а перш за все розкриємо основні засади екології води, що свідчатиме про надто важливу значущість вод і той взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем, який впливає на її якість, а потім перейдемо до аналізу предмета цього кримінального правопорушення.

З означеного приводу слід роз'яснити ряд основних термінів і ключових взаємозв'язків, які постійно зустрічаються в контексті забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Коло цих питань покликано покращити розуміння основних проблем злочинного діяння стосовно відносин, які стосуються водних об'єктів. Так, стосовно проблеми значення води, то слід вказати на те, що вода – це найбільш поширена в усі часи й важлива хімічна сполука, що зустрічається на поверхні землі, якій до цього часу немає достойного замітника. Щодо циклу колообігу води, то необхідно відзначити наступне: 1) сумарні запаси води на планеті становлять близько 1,400 мільярдів км³, з яких лише близько 36 мільйонів км³ – це прісна вода⁴²³. Знову ж таки, з цих запасів прісної води лише близько 0,02 % міститься в річках і озерах і близько 0,06% – у підземних джерелах⁴²⁴. Решта перебуває в інших зв'язаних формах (пар тощо); 2) усі зазначені запаси води проходять через єдиний гідрологічний цикл, – свого роду так звану «водопровідну систему землі», – який становить собою безперервний процес змін її фізичного стану та географічного місця, що ми сприймаємо як опади, стікання до водойм, а також випаровування; 3) волога атмосферного повітря повертається на землю у вигляді опадів. Певна частина їх перетворюється на пару (наприклад, шляхом просочування, затримання, випаровування); інша частина або стікає потоками до поверхневих водойм (рік, озер, ставків тощо), або всмоктується у ґрунт (ґрунтові води), вливаючись до підземних водних потоків; 4) ґрунтові води можуть зрештою також вийти на поверхню через джерела й знову бути введеними до системи колообігу. Це ще раз нашоухує нас на те, що вода в різних фізичних станах виступає носієм значного спектра різноманітних речовин; 5) рекреаційні ґрунтові води – це певна частина атмосферних опадів, поверхневі води, що всмокталися у ґрунт (поверхневий стік), і поповнення підземних вод через водоносні шари різних ґрунтів.

Щодо властивості води, то необхідно показати наступне: 1) вода на землі виступає в трьох різних агрегатних станах – твердому, рідкому та пароподібному (газовому). Конкретні температури, при яких відбувається перехід води з одного стану до іншого, залежать від географічного місця пункту, де проводилося

422 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003, С. 8; Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятие, виды и значение для квалификации): Учебное пособие. Волгоград: НИИ и РИО Волгоградской следственной школы МВД СССР, 1976. С. 9; Кравцов С. Ф. Предмет преступления: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Ленинград, 1976. С. 60; Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М.: Наука, 1966. С. 36–37.

423 Гришаев П. И. Объективная сторона состава преступления: Учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1961. С. 108.

424 Там само. С. 8–9.

вимірювання, та від наявних у воді домішок. На центральноєвропейській частині ці температури дорівнюють 0°C і 100°C ; 2) вода у всіх трьох агрегатних станах функціонує як носій різноманітних речовин. Поза чисто природними домішками вода може переносити й речовини, внесені до неї людиною; 3) різні домішки переносяться різними шляхами, залежно від їхніх фізичних і хімічних властивостей. Так, речовини (рідини) з меншою ніж у води питомою вагою переносяться на її поверхні. При цьому немає значення, чи мова йде про поверхневі чи про підземні води. Просочування крізь глибинні шари ґрунту лише передують появі цих речовин на поверхні підземних вод. Речовини ж з більш ніж у води, питомою вагою пронизують усю товщу води. Ця обставина відіграє істотну роль в оцінці масштабів розповсюдження у воді внесених людиною речовин; 4) не завжди можна провести чітку різницю між легшими й важчими за воду речовинами, тобто тут відбувається коливання з приводу цього питання то в одну, то в іншу сторону. Залежно від категорії тієї чи іншої домішки, існують значні розбіжності в характері її розповсюдження та перенесення водними потоками.

Щодо класифікації водойм і типів води, то слід зазначити таке. За походженням води поділяються на поверхневі, ґрунтові, опади, стічні води.

Поверхневі води – це струмки, річки, озера, ставки, моря тощо. До поверхневих вод входять водойми та водні потоки, що постійно чи сезонно протікають у руслах або заповнюють заглибини земної поверхні, або ж води, що самочинно витікають з природних джерел. Як правило, поверхневі та ґрунтові води сполучаються між собою. Під час повеней річкові води можуть проникати до підземних потоків (інфільтрат) у посушливий період, підземні води можуть підсичувати річку (фільтрат).

Ґрунтові води – це підземні води, що заповнюють порожнини (пори, щілини та каверни) земних надр, являючи собою взаємопов'язану систему. Їхній рух цілком або майже цілком зумовлений силами тяжіння та тертя, породженими цим же рухом.

Здатність ґрунту за певних умов пропускати воду називається вологопровідністю. Вона передусім залежить від наявності порожнин у товщі ґрунту. На основі конкретних характеристик тієї чи іншої ділянки ґрунту ми можемо в цілому провести різницю між водощільними та водоносними породами. До водощільних порід належить глина. Водоносні породи розрізняються за структурою чи типами ґрунтів (пористі, щілисті або карстові водоносні породи). Ті ґрунти, що складаються лише з сипучих порід, називають пористими водоносними ґрунтами, оскільки вода в них протікає скрізь пори поміж твердими часточками.

Коли водоносний пласт не до кінця заповнений ґрунтовими водами, тоді є в наявності так званий вільний рівень ґрунтових вод. У протилежному випадку слід говорити про артезіанські (напірні) ґрунтові води.

Джерельна вода – це локальний природний вихід на поверхню ґрунтових вод на межі між водоносним і водощільним пластом.

Атмосферні опади – це дощ, снігова, крижана вода, туман, роса, іній, град.

Стічні води – це води, що включають усі відпрацьовані стоки зі змінним унаслідок використання хімічним складом, а також воду, що надходить до каналізаційних систем. Найважливіші наступні категорії стічних вод: 1) каналізаційна вода (побутові стоки); 2) промислова вода (комерційні та промислові стоки); 3) мішана вода (суміш каналізаційних і дощових стоків тощо); 4) вода з невідомих джерел.

Щодо свого призначення, то вода поділяється на: 1) питну воду; 2) технічну воду; 3) воду спеціального призначення.

Питна вода належить для безпосереднього споживання людиною або в цілях, які вимагають питної якості води (зокрема, у харчовій або фармацевтичній промисловості, у харчуванні тощо). Споживання такої води не повинно призводити до жодних негативних наслідків для здоров'я людини. Максимальні показники вмісту всіх сторонніх домішок (компонентів) установлюється кожною країною на основі затверджених ВООЗ «Нормативів якості питної води». Перевищення таких показників неприпустиме.

Технічна вода – це вода, що використовується в різних галузях промисловості з різними вимогами щодо якості (вона не відповідає якостям питної води за одним чи кількома критеріями).

Вода спеціального призначення – для лабораторних експериментів, хімічних аналізів.

Маючи зазначену характеристику води, перейдемо до аналізу предмета досліджуваного складу кримінального правопорушення.

В наявних публікаціях є такі погляди на предмет досліджуваного кримінального правопорушення: 1) це водні об'єкти на території України (поверхневі чи підземні води й водоносні горизонти, джерела питних та лікувальних вод), але внутрішні морські води та територіальне море України до предмета цього злочину не відносяться⁴²⁵; 2) це всі водні об'єкти на території України⁴²⁶; 3) це всі водні об'єкти, конкретні різновиди яких перераховано у диспозиції частини першої ст. 242 (спільним для них є те, що вони належать до материкових вод, тобто є водними об'єктами суші, пов'язані з біосферою, а їхні води беруть участь у природному колообігові вод)⁴²⁷; 4) це води як елемент природного середовища (це води рік, озер, водосховищ, каналів, підземні води, льодовики)⁴²⁸; 5) це усі води – крім морських, води (поверхневі, підземні), що входять до складу природних ланок колообігу води

425 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг.ред. Потєбенька М.О., Гончаренка В.Г., у 2-х ч. К. : Форум, 2001. Ч. 2 С. 427.

426 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Наумашина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2001. С. 512.

427 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавроненка. К. : Канон, 2001. С. 645.

428 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность : учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. С. 40.

(водні об'єкти – природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води – це річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт)⁴²⁹; 6) це всі водні об'єкти на території України, що беруть участь в колообігу вод і нерозривно пов'язані з довкіллям (ріки, озера, водосховища, канали, ставки, підземні води, джерела, морські затоки, протоки, лимани та інші водоймища, що знаходяться на поверхні або під землею, включені та невключені до господарського обороту)⁴³⁰; 7) це води, як хімічні сполуки водню і кисню, що існують у рідкому, твердому і газоподібному стані, як і вся вода знаходиться у водних об'єктах⁴³¹; 8) це всі водні об'єкти на території України у твердому, рідкому, газоподібному стані, що беруть участь у колообігу вод і невідривно пов'язані з довкіллям⁴³²; 9) це розміщені на суші природні і штучні водні об'єкти, що зберігають екологічні зв'язки зі всією біосферою⁴³³; 10) це всі природні водні об'єкти на території України, що входять до складу природних ланок колообігу води та невід'ємно пов'язані із довкіллям, крім морських (оскільки відповідальність за забруднення моря настає за ст. 243 КК)⁴³⁴. І. В. Бердник до предмета у складі кримінального правопорушення, що «виступають обов'язковими «компонентами» об'єкта злочину, відносить водні об'єкти (поверхневі та підземні води, водоносні горизонти, джерела питних і лікувальних вод (ст. 242 КК)»⁴³⁵.

Існують й інші точки зору, але вони збігаються з перерахованими нами.

Нам здається, що перша точка зору не дає повної характеристики предмета досліджуваного кримінального правопорушення, а саме, випали з поля зору авторів водні джерела. Друге судження, на наш погляд, є надто загальним і не може мати практичного значення. Страждає неповнотою й думка з приводу предмета досліджуваного кримінального правопорушення і третьої групи авторів, оскільки в диспозиції ст. 242 КК України відсутній вичерпний перелік предметів цього складу діяння. Таке ж становище і з четвертою точкою зору. Крім того, В. І. Антипов помилково виключає з переліку об'єктів морські води. Помилково є думка і С. Б. Гавриша та І. В. Бердник, де вони вказують, що водні об'єкти пов'язані з довкіллям, оскільки довкілля це також будівлі, криті басейни тощо. Страждає

429 Антипов В.І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за заг.ред. С.С. Луанка. К.: АСК, 2002. С. 540

430 Гавриш С.Б., Корчева З.В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер Право, 2002. С. 221.

431 Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УКРФ. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 102.

432 Гавриш С.Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар/Ю.В. Беулін, В.У. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг.ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 672.

433 Навроцкий В.А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: Автореф. дис. канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминалистика; уголовно-исполнительное право. Харьков, 1982. С. 4.

434 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг.ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г., у 2-х ч. К.: Форум, 2001. Ч.2 С.151.

435 Бердник І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: дис. На здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук: за спец. 12.00.08 – кримінальне право і криміналістика; кримінально-виконавче право. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, 2020. С. 138.

недоліком із приводу предмета й думка Н. О. Лопашенко, оскільки до водних об'єктів не можуть відноситися криті басейни тощо.

Більш сприйнятливим, на наш погляд, є думки В. О. Навроцького та І. В. Берднік, вони є найповнішими за визначенням висловлювання І. В. Берднік ніж, де вона використовує термін довкілля. Проте, щоб вичерпним чином визначити предмет злочинного забруднення, засмічення чи виснаження водних об'єктів, необхідно виявити зміст понять, за допомогою яких він описаний у законодавстві про кримінальну відповідальність. Розглянемо названі поняття, спробуємо зупинитись на наявних точках зору та спірних моментах, а також висловимо наші судження про них більш детально. Згідно зі ст. 1 Водного кодексу України видами вод є: водні об'єкти – природні, або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (в контексті ст. 242, зокрема – це річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт); поверхневі води – це води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; підземні води та джерела – води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід поверхневої частини земної кори в усіх фізичних станах; водоносний горизонт – це однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води; води лікувальні – це водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, якщо їх включено до спеціального переліку (технічні водні об'єкти, що не мають екологічного значення, тобто ізольовані резервуари, колектори, градирні і т. ін. не є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України⁴³⁶.

Стосовно поверхневих вод, то слід звернути увагу на те, що А.Н. Миколенко дає дещо інше визначення – це ті води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області та не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення⁴³⁷. Але, відносячи їх до вод місцевого значення, в цьому ж джерелі А.Н. Миколенко під поверхневими водами дає таке саме визначення, яке сформульоване у Водному кодексі України. Нам імпонує таке визначення вод як різні види фізичного стану води, що знаходяться тимчасово або постійно на поверхні суші у вигляді водних об'єктів (постійні й тимчасові водотоки, озера, водосховища, льодовики, наледеніння, снігове покриття, ріки, болота)⁴³⁸. Це визначення більш точне і є науково обґрунтованим. Тому його доцільно було б використати у Водному кодексі України.

Як ми зазначали вище, що до підземних вод ст. 1 Водного кодексу України відносять води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах. Аналогічне визначення

436 Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1985 р. № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13. 06. 1995 р. №24. Ст. 189 (в ред. на 17.03.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

437 Миколенко А. Н. Преступления против окружающей природной среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарии: Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С.513.

438 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 492.

підземних вод дають О. О. Дудоров, А. М. Бойко⁴³⁹; А. Н. Миколенко⁴⁴⁰, С. Б. Гавриш⁴⁴¹. З деяким уточненням намагається дати визначення підземних вод А. Н. Миколенко, характеризуючи води місцевого значення, а саме, що підземні води – це такі, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання, а мають інше призначення. Крім того, на наше переконання, законодавче визначення поверхневих і підземних вод найбільш вірне, а обмеження О. О. Дудоровим і А. М. Бойко користуванням цих вод, яке має також певні неточності, є недостатньо обґрунтованим.

Під джерелами питних і лікувальних вод слід розуміти зосереджені виходи (зокрема, ключі, гейзери, джерела тощо) підземних вод, які використовуються або можуть використовуватися для забору питної води або лікувальної води з різною технологією її обробки або фільтрування (перелік водних об'єктів, що відносяться до лікувальних, затверджується Кабінетом Міністрів України). Крім того, слід погодитися з твердженням, яке є в юридичній літературі, що джерелом питного водопостачання визнається водний об'єкт, вода якого використовується для питного водопостачання після відповідної обробки або без неї⁴⁴².

Для повнішого визначення вод необхідно в пошуках істини звернутися до довідкової та спеціальної літератури. Виходячи з указаної літератури під підземними водами розуміють води, що знаходяться нижче земної поверхні в товщі гірських порід і в ґрунті в будь-яких фізичних станах. До складу підземних відносять: ґрунтові води; артезіанські води; верховодку, води зони аерації (зона між поверхнею й рівнем ґрунтових вод), які у вигляді лінз нагромаджуються на включеннях водонепроникних або слабопроникних ґрунтів під час відтавання снігу або сильних дощів і зникають під час засухи та взимку, а також внаслідок стоку з гір чи іншого водозабору⁴⁴³. Інші види підземних вод виділяються залежно від умов залягання, існування, походження, якості тощо. Прісні підземні води широко використовуються як джерела питного водопостачання для населення. Термальні води – води з температурою 20° С і вище використовуються для різних цілей: з температурою 30° С і вище – для лікувальних цілей, а з температурою 100° С і вище – для опалювання й енергетики та інших господарських цілей. Мінеральні води – води з підвищеним вмістом окремих біологічно активних компонентів використовуються як столові й лікувальні води. Деякі високомінеральні підземні води служать джерелами промислових та сільськогосподарських вод з прямим їх

439 Дудоров О. О., Бойко А. М. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавроненка. К. : Канон, 2001. С. 645.

440 Миколенко А. Н. Преступления против окружающей природной среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарии: Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С.513.

441 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриша та ін.; за ред. В. П. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім Ін Юре», 2003. С. 672–675.

442 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під загред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2-х ч. К. : Форум, 2001. Ч.2. С. 834.

443 Экологический энциклопедический словарь. М : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 493.

призначенням⁴⁴⁴. Зазначене визначення підземних вод є повним і навіть називає складові цих вод. Це визначення доцільно було б використати в ст. 1 Водного кодексу України, що значно сприяло б розумінню цих положень.

Стаття 1 Водного кодексу України дає визначення водоносного горизонту – як однорідну пластову товщу гірських порід, де постійно знаходяться ці води⁴⁴⁵. Аналогічні визначення пропонують О. О. Дудоров і А. М. Бойко, А. Н. Миколенко, С. Б. Гавриш та ін.

Ми вважаємо, що повнішим є таке визначення водоносного горизонту – товща гірської породи, насичена водою, що залягає між двома водонапірними пластами геологічної системи або, що лежить на водонапірному пласті (в останньому випадку вода володіє вільною водною поверхнею)⁴⁴⁶. Тому таке визначення має знайти місце при реформуванні Водного кодексу України.

До джерел питних, лікувальних, оздоровчих вод належать зосереджені виходи (наприклад, ключі, гейзери, джерела) підземних вод, які використовуються для забору питної або лікувальної, сировинної води з різною технологією її обробки та зберігання⁴⁴⁷. Водним джерелом, зрозуміло, є водний потік, що тече з глибини (зі свердловини) землі, ключ⁴⁴⁸.

З метою послідовного і повного дослідження предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, зупинимося на кожному з них і висловимо наші судження про них. Наприклад, щодо річок у літературі існує чотири точки зору: 1) тлумачення їх як водних потоків, які протікають в природних руслах, і живляться шляхом поверхневого та підземного стоку з їхніх русел⁴⁴⁹; 2) річки – це водні об'єкти, що належать до класу водотоків, тобто певного скупчення води, яка переміщується в напрямку схилу⁴⁵⁰; 3) це водні потоки, що течуть в розробленому ними лінійно продовженому рельєфі та живляться шляхом стоку з різних площ наявного водозбору⁴⁵¹; 4) річка – значний водотік, що служить природним дренажним каналом водозбору і живиться як шляхом поверхневого, так підземного стоку і свого водозбору, важлива ланка колообігу води на землі, служать основним джерелом питного водопостачання, зрошення, а також використовуються для отримання енергії, риборозведення, рекреації⁴⁵².

444 Экологический энциклопедический словарь. М : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 493.

445 Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1985 р. № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995 р. №24. Ст. 189 (в ред. на 17.03.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

446 Экологический энциклопедический словарь. М : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 493.

447 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р.; за ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Канон, 2001. С. 645.

448 Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Рус. язык, 1987. С. 556.

449 Большая советская энциклопедия. М. : Изд-во «Энциклопедия», 1975. Т. 9. С. 609.

450 Навроцкий В. О. Предмет злочинного забруднення водойм (ст. 228 КК УРСР). Радянське право. 1982. № 3. С. 64.

451 Украинская советская энциклопедия. К. : Главная редакция УСЭ, 1981. Т. 7. С. 393.

452 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 493.

З проаналізованих нами визначень найбільш прийнятні є перше та четверте, які свідчать, що складовою частиною ріки є навіть місце де вона формується⁴⁵³.

Наступне поняття, що використовується під терміном «водні об'єкти», називається таким терміном, як «озера». З цього приводу в теоретичних джерелах існують три точки зору: автори першої – під озерами розуміють природні водойми у заглибленнях суші (котловинах), заповнених у межах озерної чаші різноманітними водними масами, які не мають одностороннього ухилу⁴⁵⁴; автори другої – називають озерами такі природні водойми, які заповнені в межах тільки озерної чаші водою і не мають безпосереднього зв'язку з морем⁴⁵⁵; автори третьої – вважають, що озеро – природна водойма, яка знаходиться лише на поверхні суші, що не має безпосереднього водообміну зі Світовим океаном, вони особливо численні й різні за зовнішнім виглядом, водним, термічним, хімічним і біологічним режимами. Для їх виникнення й існування необхідні такі умови: наявність на земній поверхні «негативної» форми рельєфу – котловини й достатнє або надлишкове зволоження, котловини або водозбору⁴⁵⁶.

Водосховище, відповідно до ч. 1 Водного кодексу України, – це штучна водойма місткістю понад 1 млн кубічних метрів, збудована для створення запасу води та регулювання її стоку.

Ми вважаємо, що всі вищезазначені визначення доповнюють одне одного і дозволяють ці водні об'єкти виділити з-поміж інших та мають як наукове, так і практичне значення.

Не менш значні ускладнення виникають у практичній діяльності судів при визначенні водойм (у ст. 242 – це води) і складові цієї ознаки. Наприклад, В.О. Навроцький вважає, що цим поняттям завжди має охоплюватися скупчення безстічних або з уповільненим стоком вод (плинних) у природних чи штучних впадинах як на поверхні землі, що є особливістю цих водойм (озера, річкові затоки та лимани, болота), так і під землею (глибинні водні горизонти та пласти ґрунтових вод)⁴⁵⁷. Натомість Н. П. Грабовська та А. Н. Миколаєнко вважають, що до водойм (вод), крім річок та озер, відносяться також затоки, штучні водосховища, протоки тощо⁴⁵⁸. В Радянському енциклопедичному словнику та Екологічному енциклопедичному словнику це поняття трактується як скупчення безстічних

453 Большая советская энциклопедия. М. : Изд-во «Энциклопедия», 1975. Т. 9. 986 с.; Экологический энциклопедический словарь. М : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 7567.

454 Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. С.916.

455 Украинская советская энциклопедия. К. : Главная редакция УСЭ, 1981. Т. 7. С. 507.

456 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С.430.

457 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 6–7.; Навроцький В. О. Предмет злочинного забруднення водойм (ст. 228 КК УРСР). Радянське право. 1982. № 3. С. 64.

458 Грабовская Н. П. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья. Советское уголовное право. Часть особенная. Киев : РИО МВД СССР. 1986. С. 191; Миколенко А. Н. Преступления против окружающей природной среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарии: Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С.12.

чи з уповільненим стоком вод у природних чи штучних естуаріях, впадинах (озера, водосховища, ставки, копанки тощо)⁴⁵⁹. Нам здається, що найбільш прийнятне визначення водоймища пропонує В. О. Навроцький, але і його міркування деякою мірою конкретизує це поняття, що дане у довідковій літературі. Це робить його більш зрозумілим, але і воно має однобічний характер.

Ми згодні з позицією тих авторів, що не слід укладати в межі предмета кримінального правопорушення тільки безстічні чи з уповільненим стоком водойми, тому що ріки, як правило, мають швидкий стік, а інші води знаходяться у газоподібному стані, де про стік вод взагалі мови бути не може. Здається, що було б більш правильним підійти до поняття водойм і його складових шляхом роз'яснення цього поняття та виключення з нього положення слів «водні джерела»⁴⁶⁰.

Стосовно водних джерел існують такі погляди: 1) що всі водні джерела характеризує зосереджений вихід підземних вод на земну поверхню та джерела, гейзери, ключі тощо⁴⁶¹; 2) це підземні води, напірні та безнапірні⁴⁶²; 3) це те що поповнює поверхневі води⁴⁶³. Аналіз означених висновків показує, що вони є протилежні, а отже є суперечливими. Якщо один з них під джерелами має на увазі зосереджений вихід підземних вод і джерела, ключі, то інший – самі лише підземні води, а не що-небудь інше, то це все, що поповнює поверхневі води. Не вдаючись в дискусію стосовно визначення водних джерел, ми приєднуємося до тих авторів, які в повному обсязі пропонують таке визначення: «Це є зосереджений вихід підземних вод, зокрема, джерел, ключів, гейзерів, водотоків»⁴⁶⁴. Виходячи з цього, ми можемо певним чином конкретизувати зміст поняття «водні об'єкти» і, запропонувати їхнє остаточне визначення. До водних об'єктів, як це відомо, можна віднести: водосховища, річки, води каналів, води ставків, підземні води, води озер, льодовики, притоки річок, внутрішні моря та інші внутрішні морські води, територіальні води, тимчасові водотоки, балки, яри, розщелини, каньйони. Слід погодитися з твердженням, що ці водні об'єкти можуть знаходитися у рідкому, твердому (у вигляді льоду, снігу) і газоподібному стані (у вигляді пару), як бути залученими, так і не бути залученими у господарський обіг, що свідчить про невизначений їх перелік⁴⁶⁵. Звісно слід розуміти, що не всі водні запаси залучаються до господарського використання, значний обсяг водних запасів на даному

459 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 120; Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. С.232.

460 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИН РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 7.

461 Бурчак Ф. Г., Фесенко Е. Ф. Объективная сторона состава преступления. Уголовное право УССР на современном этапе: Часть общая. К. : Наукова думка, 1995. С. 64–65.

462 Грабовська Н. Т. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. С. 191.

463 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИН РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 80.

464 Там само. С. 8.

465 Там само. С. 8–9.

історичному відтинку часу поки ще не можна віднести до реальних, практично доступних для господарського впливу⁴⁶⁶. Ці водні об'єкти лише можуть бути потенційно можливі до такого використання і той масив водних запасів, який існує в природі при даному рівні розвитку виробничих сил і може бути залучена до господарського обігу, тобто до прикладення трудових ресурсів, і називаються водними ресурсами. Слід погодитися з тим, що таке поняття як «водні ресурси», хоч воно і покладене в основу чинного водного законодавства, не може, як це видно з дослідження, служити узагальнювальним поняттям, для водних об'єктів, яке б мало знайти застосування в ст. 242 КК України⁴⁶⁷. Тому має бути використаний термін який запропонований В. О. Навроцьким – «водні об'єкти», а не водойми. Як бачимо, поняття водойми дане Н. П. Грабовською та іншими авторами, також, на наш погляд, дуже звучує предмет кримінального правопорушення. Адже річки, озера, затоки та штучні водосховища не вичерпують водний фонд, поставлений під охорону ст. 242 КК України. Так, згідно ст. 3 чинного Водного кодексу України водний фонд України включає: 1) поверхневі води; природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти; 2) підземні води та джерела; 3) внутрішні морські води та територіальне море. Своєю чергою ст. 1 Водного кодексу України під водним об'єктом розуміє природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, лиман, струмок, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт).

На практиці постає питання: чи можуть бути предметом названого в ст. 242 КК України кримінального правопорушення такі штучні водні об'єкти, як каналізаційні колектори, колодязі, свердловини, басейни, охолоджувачі. Законодавство до цього часу не дає відповіді на зазначені питання, що зустрічаються в сучасній застосовній діяльності. Щоб дати кваліфіковану відповідь на запитання теорії та практики, необхідно уточнити, чи зберігають означені штучні водойми, зв'язок з іншими природними об'єктами та чи беруть вони участь у природному колообігу вод, або чи не є вони метою товарних відносин. Якщо це так, то їх необхідно відносити до предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, а не іншими статтями КК України. Ті водні об'єкти штучного походження, що ізольовані у замкнутий цикл від зовнішнього природного середовища, або є метою товарних відносин не можуть бути предметом забруднення, виснаження та засмічення вод, наприклад, закриті басейни, резервуари зворотного водопостачання тощо. При забрудненні води, яка знаходиться у замкнутих від природи системах, відповідальність настає не згідно зі ст. 242 КК України, а кваліфікується залежно від обставин справи

466 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИН РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 9.

467 Там само. С. 8.

як службове кримінальне правопорушення, або кримінальне правопорушення проти особи або діяння проти власності тощо⁴⁶⁸.

Виходячи з означеного, доцільно запропонувати таке визначення водних об'єктів: це скупчення, зосередження води (у рідкому, твердому та газоподібному стані) у природних чи штучних западинах як на поверхні землі, так і в землі (підземні води), залучених і не залучених до господарчого обігу, але які можуть бути в майбутньому залучені до трудових ресурсів.

Це дає нам підстави сформулювати поняття предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Ним є всі водні об'єкти, що знаходяться на території нашої країни, як у твердому, рідкому, так і газоподібному стані, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем і не віддільні від нього, які можуть бути в господарському (залучені до трудових ресурсів), так і в іншому обігові.

Маючи визначення предмета складу злочинного забруднення та виснаження водних об'єктів, тобто те, з приводу чого створюються умови і виникають суспільні відносини, можна запропонувати формулювання об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Цим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів на території нашої держави, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем, з метою протидії їх забрудненню, виснаженню, засміченню та іншій зміні їх природних властивостей, а також додаткові безпосередні об'єкти – це суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я, життя, власність. Враховуючи зазначене таке визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є послідовним, науково обґрунтованим, має істотне значення для теорії кримінального права, законодавчої діяльності та для правильного застосування чинного законодавства.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод). Як відомо, є загальноприйнятим визнання, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного посягання. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння знаходять свій відбиток частково в законі. Вважаємо, що чіткий їх опис є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів та судів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з

468 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 10.

встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі.

Як показує вивчення вітчизняної та закордонної кримінально-правової літератури, проблемам об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення присвячена значна кількість праць⁴⁶⁹. Це деякою мірою полегшує нам завдання. Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння знайшли достатній ступінь розробки, то ми на них не будемо зупинятися, а відразу перейдемо безпосередньо до проблеми нашого монографічного дослідження, де потрібно вирішувати значне коло важливих питань.

Ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, котрі розглядаються, відтворено частково в законі (ст. 242 КК України). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення передбачені: діяння (дія або бездіяльність), злочинні наслідки, необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що мають місце в діянні (коли мова йде про завдану шкоду), місце вчинення кримінального правопорушення та засоби вчинення цього діяння. Встановлення їх має важливе не тільки наукове, але й прикладне значення.

Зовнішня сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна для сприйняття, має істотні дискусійні в юридичному плані моменти та проблеми, які так чи інакше впливають на практику застосування норм і законотворчу діяльність та теорію кримінального права. Ми вважаємо, що багато понять, якими користуються в наявних джерелах для визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу діяння порушення правил охорони вод, мають цілком зрозумілі підстави: 1) це – спроба механічного перенесення заборон зі спеціального нормативного акта про користування водними об'єктами в кримінальний закон; 2) це – безпідставний відхід від аналізу об'єктивної сторони вказаного складу кримінального правопорушення і замість цього прикре спрямування до трактування форм і видів забруднення та виснаження водних об'єктів, без аналізу в них об'єктивних ознак; 3) це – відсутність в роботах, присвячених цій темі, критеріїв відмежування знарядь від засобів вчинення кримінального правопорушення тощо. Отже, завдання нашого дослідження в межах, визначених підрозділом, полягає в тому, щоб: а) врахувати позитивні моменти, котрі стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони досліджуваного нами складу кримінального правопорушення, послідовно їх проаналізувати; б) користуючись загальним поняттям об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, вказати ті, які передбачені ст. 242 КК України.

469 Бажанов М. И. Объективная сторона преступления. Уголовное право УССР: Часть общая. К.: Изд-во «Вища школа», 1984. С. 81; Бурчак Ф. Г., Фесенко Е. Ф. Объективная сторона состава преступления. Уголовное право УССР на современном этапе: Часть общая. К.: Наукова думка, 1995. С. 101–141; Гришаев П. И. Объективная сторона состава преступления : учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1961. с. 5; Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.; Пионтковский А. А. Объективная сторона состава преступления. Курс советского уголовного права: в 6 т. М.: Изд-во «Наука», 1970. Т. 2. С. 131–138.

Цілковито покладаючись на встановлену нами послідовність висвітлення та опрацювання проблеми, зупинимося на визнанні позитивних міркувань. Вони проявляються в наступному: 1) не потрібно механічно переносити загальноправові заборони зі спеціального нормативного акта про користування водними об'єктами в чинний закон про кримінальну відповідальність; 2) необхідно уникнути абстрагування в трактуванні ознак об'єктивної сторони складу означеного кримінального правопорушення і відхилень в аналізі форм забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, що нами досліджуються; 3) слід відрізнити знаряддя від засобів вчинення кримінальних правопорушень та від способів їх вчинення, а також від джерел цього кримінального правопорушення; 4) важливо в разі наявності наслідків встановлювати в кожному кримінальному провадженні необхідний причинний зв'язок між діями та викликаними ними шкідливими наслідками, що є передумовою кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 242 КК України.

Вище згадані міркування і його форми стануть нам в пригоді для виявлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу діяння порушення правил охорони вод. До них відносяться: 1) діяння; 2) злочинні наслідки прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК України); 3) необхідний причинний зв'язок між діяннями (дією і бездіяльністю) і викликаними ними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України); 4) засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) місце вчинення кримінального правопорушення; 6) джерела вчинення кримінального правопорушення; 7) наслідки – загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Враховуючи зазначені вище недоліки та визначені під час аналізу положення об'єктивної сторони діяння порушення правил охорони вод і необхідності окреслення меж дослідження, запропонуємо визначення зовнішньої сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) характеризується як активними діями, так і бездіяльністю, які мають місце у визначених об'єктивних умовах: в певному місці, з використанням певних засобів та джерел, а також діяннями для ч. 1 ст. 242 КК України й діяннями та наслідками для ч. 2 ст. 242 КК України (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки) і необхідного причинного зв'язку між діянням і зазначеними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України), з застосування засобів учинення кримінального правопорушення.

Проведений нами вище аналіз хоча і вказує напрямки подальшого дослідження, але, на нашу думку, не може бути вичерпним для усвідомлення змісту ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Тому ми прийшли до висновку, що надалі нам стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути такі питання: погляди в кримінально-

правовій літературі на поняття об'єктивної сторони порушення правил охорони вод (забруднення та виснаження водних об'єктів; термінологію, якою користуються автори наявних досліджень (як вони її розуміють і тлумачать, як вона вписується в чинне законодавство про кримінальну відповідальність – ст. 242), а також в сучасну судову практику. Це викликано тим, що зовнішня сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, не має достатнього обґрунтування, дуже важка для сприйняття особами, які застосовують, досліджуване законодавство в практичній діяльності.

В досліджуваній нами літературі існує безліч часом однакових, а іноді суперечливих поглядів на об'єктивну сторону складу діяння порушення правил охорони вод як діяння. Одні автори, характеризуючи ознаки об'єктивної сторони означеного складу кримінального правопорушення, зазначають, що вона проявляється у забрудненні водних об'єктів, але не називають засмічення та виснаження таких об'єктів (наприклад, А. Н. Комісаров⁴⁷⁰, П. С. Матишевський⁴⁷¹, В. Пакутін⁴⁷², М. І. Якубович⁴⁷³); другі – чомусь використовують поняття «насичення», але не називають це забрудненням (наприклад, Б. А. Куринов⁴⁷⁴); треті – обмежуються при цьому такими термінами, як «отруєння» та «зараження» (наприклад, І. М. Тяжкова)⁴⁷⁵; четверті, даючи визначення, говорять про дію чи бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення (наприклад, А. Н. Ігнатов⁴⁷⁶, Н. Ф. Кузнецова⁴⁷⁷); п'яті – вважають, що об'єктивна сторона забруднення водойм може виражатися в забрудненні рік, озер, інших водойм і водних джерел неочищеними, не знезараженими стічними водами чи відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних, і інших підприємств, установ і організацій, суб'єктом кримінального правопорушення, що завдали, чи могли завдати шкоду здоров'ю людей, чи сільськогосподарському виробництву, або рибним запасам (наприклад, Е. М. Жевлаков)⁴⁷⁸; шості – вважають, що «об'єктивна сторона цього злочину включає в себе діяння не в одній, а в декількох можливих формах, може мати наслідки декількох видів і причинний зв'язок між першими й другими, а

470 Комисаров А. М. Преступления посягающие на рациональное использование и охраны воды и воздуха. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Юридлит., 1988. С. 328–333.

471 Матишевский П. С. Должностные преступления. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. К. : Изд-во «Фита», 1995 с. 529–530.

472 Пакутін В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений. Соц. Законность. 1977. № 6. С. 40.

473 Якубович М. И. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Советское уголовное право. Часть Особенная. М. : Юрид. лит., 1973. С. 500.

474 Куринов Б. А. Комментарий к ст. 223 УК РСФСР: Комментарий к уголовному кодексу РСФСР. М. : Юрид. лит., 1980. С. 423–424.

475 Тяжкова И. М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : изд-во МГУ, 1982. С. 267.

476 Игнатов А. Н. Преступления против здоровья населения: Курс советского уголовного права. М. : Наука, 1971. Т. VI. С. 433.

477 Кузнецова Н. Ф., Кригер Г. А. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения : Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Изд-во МГУ, 1971. С. 403.

478 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. С. 41.

також проявлятися забрудненням, засміченням, виснаженням поверхневих або підземних вод, джерел, питного водопостачання чи іншою зміною їх природних властивостей, якщо ці діяння потягли за собою завдання істотної шкоди тваринному чи рослинному світу, рибним запасам, лісовому або сільському господарству (наприклад, Н. О. Лопашенко)⁴⁷⁹; сьомі – до об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення відносять забруднення, засмічення, виснаження поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання чи інша зміна їх природних властивостей, якщо це потягло за собою завдання істотної шкоди тваринному або рослинному світу, рибним запасам, лісовому або сільському господарству (наприклад, Т. І. Вауліна)⁴⁸⁰; восьмі – вважають, що об'єктивна сторона зазначеного кримінального правопорушення полягає в дії або бездіяльності, що відбувається порушенням правил охорони водних об'єктів і спричиненні цим забрудненням водних об'єктів неочищеними та не знезараженими стічними водами, відходами та викидами виробничої діяльності підприємств, установ і організацій, комунальних установ, а також відходів використаних у невиробничій сфері (наприклад, С. Б. Гавриш)⁴⁸¹; дев'яті – говорять про діяння (порушення правил охорони вод); настання наслідків у вигляді забруднення вод, зміни їхніх природних властивостей або виснаження водних джерел; створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; причинного зв'язку між діянням, забрудненням вод, зміною їхніх природних властивостей, виснаження водних джерел і станом небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля (В.І. Антипов)⁴⁸².

Існує думка, що об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується діянням; дією (забруднення, засмічення поверхневих водозборів, льодового покриву водойм, водотоків, а також морів, їх заток і лиманів виробничими, побутовими і іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними й іншими забруднювальними речовинами; скиданням у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних і інших видів відходів і сміття тощо) або бездіяльністю (невстановлені зони санітарної охорони водних об'єктів, незабезпечена охорона вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастильних речовин, палива, хімічних, нафтових і інших забруднювальних речовин і таке ін.), наслідками та причинним зв'язком між діянням і наслідками (М. М. Панько)⁴⁸³.

479 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УКРФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 105.

480 Ваулина Т. И. Нарушение правил охраны неживой природы. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов. / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. Н. Новоселов. М. : Издательская группа ИНФРА М-Норма, 1997. С. 502-503.

481 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. / Ю. В. Беулін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг.ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 672–675.

482 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за ред. С. С. Яценка. Н. : А.С.К., 2002. С. 540.

483 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Наумазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2001. С. 496–541.

Цікавою є думка щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК авторського колективу Науково-практичного коментарю до Кримінального Кодексу України, під загальною редакцією М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка, які вважають, що зовнішня сторона цього кримінального правопорушення характеризується діянням трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел⁴⁸⁴. І. В. Бердник запевняє, що «за змістом положень ст. 242 КК об'єктивну сторону цього складу злочину характеризує діяння у вигляді порушення правил охорони вод (водних об'єктів). Отже, діяння у вигляді дії або бездіяльності як протиправний активний або пасивний, усвідомлений вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільно небезпечного посягання, розкриває характеристику об'єктивної сторони цього злочину»⁴⁸⁵. П. В. Мельник вважає, що «поряд з тим до ознак об'єктивної сторони вказаного злочину відносять діяння, що вчиняються трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел»⁴⁸⁶.

Необхідно зазначити, що А. Н. Комісаров, П. С. Матишевський, В. Пакутін, М. І. Якубович обмежують об'єктивну сторону досліджуваного кримінального правопорушення лише забрудненням водних об'єктів, а не використовують виснаження та засмічення, що не відповідає її описанню в Законі. Не можна погодитися з думкою Б. А. Курінова щодо об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, оскільки насичення – це можливий спосіб забруднення водних об'єктів під час їх забруднення і не характеризує інші ознаки об'єктивної сторони вказаного кримінального правопорушення, як засмічення та виснаження. Не є переконливою позиція також і І. М. Тяжкової, адже отруєння та зараження також не охоплює всіх ознак об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення. Повнішою і переконливою є позиція щодо об'єктивної сторони цього асоціального явища А. Н. Ігнатова та Н. Ф. Кузнецової оскільки вони уже називають основну ознаку цього складу кримінального правопорушення – діяння. Слід зазначити, що у визначенні об'єктивної сторони зазначеного діяння далі пішов Е. М. Жевлаков. Він виділяє із зовнішніх ознак: забруднення, засоби забруднення і перераховує наслідки, що є позитивним. Проте нам більше подобається позиція Н. О. Лопашенко щодо об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення, адже вона називає діяння і декілька можливих їх форм (забруднення, засмічення, виснаження, а також наслідки декількох видів і причинний зв'язок, але змішує наслідки з діянням.

484 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під загред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2-х ч. К.: Форум, 2001. Ч.2.

485 Бердник І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. С. 165–176.

486 Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. 2012. № 6, С. 133.

Подібне, в основному, до зазначеної точки зору і судження Т. І. Вауліної, де вона також використовує позицію законодавця Російської Федерації, а саме – іншу зміну природних властивостей, розділяє тваринний світ та рибні запаси, що суперечить науковому підходу, адже рибні запаси та тваринний світ – це одне ціле. В цьому контексті слід зазначити, що має певні вади думка С. Б. Гавриша щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення передбаченого ст. 242 КК України (позитивним є те, що він виділяє дію або бездіяльність), але як наслідки вважає забруднення водних об'єктів помилково, оскільки такі наслідки законодавцем не зазначені, оскільки в ч. 1 цієї статті йде лише мова про загрозу настання наслідків. До позитивного з позиції цього вченого слід віднести перерахування засобів вчинення кримінального правопорушення та вказівка на можливі джерела забруднення, хоча він з точки зору об'єктивної сторони їх ніяк не називає. Непереконливою є точка зору В. І. Антипова щодо об'єктивної сторони злочинного забруднення водних об'єктів, який вірно називаючи основні ознаки зовнішньої сторони як діяння, проте діяння зводить до порушення правил охорони вод слідом за Законодавцем, а настання наслідків змішує з формами діяння, хоча в загальному переліку дає і наслідки, які передбачені законом. Також важко погодитися з визначенням об'єктивної сторони яке дається авторами Науково-практичного коментаря під редакцією Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г., оскільки вони діяння і способи необґрунтовано змішують.

Найбільш вдалою з перерахованих є думка М. М. Панька щодо зовнішньої сторони, оскільки він чітко називає дії та приблизний перелік бездіяльності та засоби забруднення, указує, що для об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення мають бути наслідки та причинний зв'язок, але не називає наслідки, які чітко зазначені в ч. 2 ст. 242 КК України.

Заслугує уваги стосовно об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, висловлені І. В. Берднік в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Ця науковиця зазначає, зазначає, що «за змістом положень ст. 242 КК України об'єктивну сторону цього складу злочину характеризує діяння у вигляді порушення правил охорони вод (водних об'єктів)»⁴⁸⁷. Таке судження не відповідає вченню про об'єктивну сторону кримінального правопорушення, оскільки об'єктивна сторона того чи іншого діяння характеризується чітко визначеними ознаками. Крім того, вона посилається на твердження П. В. Мельника, який до ознак об'єктивної сторони вказаного кримінального правопорушення відносить три способи його вчинення: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел⁴⁸⁸. Таке

487 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернівці : Чернігівський національний ун-т. 2020. С. 165.

488 Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. 2012. № 6, С. 133.

судження призводить до підміни діяння способом, як ознакою об'єктивної сторони. Крім того, під способами вчинення кримінального правопорушення слід розуміти прийоми та методи того чи іншого діяння. Надалі І. В. Берднік зазначає частково правильно, що «діяння у вигляді дії або бездіяльності як протиправна, активна або пасивна дія, усвідомлена вольова або зовнішня поведінка суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільно небезпечного посягання, розкриває характеристику об'єктивної сторони цього злочину»⁴⁸⁹. Проте в цьому судженні неповний перелік ознак об'єктивної сторони цього діяння.

І. В. Берднік слушно зазначає, що «в науковій літературі висловлюються різні, деколи протилежні думки щодо форми діяння, передбаченого диспозицією ст. 242 КК⁴⁹⁰. У той же час вона суперечить своєму попередньому висновку стверджуючи, що «аналіз наукових підходів щодо визначення поняття дає підстави зробити висновок про єдність думок при погляді порушення правил охорони вод (водних об'єктів) як дії або бездіяльності, що полягає у невиконанні вимог спеціальних нормативно-правових актів, що стосуються екологічної безпеки та тих, що регулюють питання охорони вод (водних об'єктів)»⁴⁹¹, але, посилаючись на авторів «Уголовного кодекса Украины. Научно-практического комментария; отв. ред. С. С. Яценка. К. : А.С.К., 2003. 1088 с.» – дещо некоректно⁴⁹².

Крім того, І. В. Берднік помилково відносить для позначення утворення наслідків для складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК, посилаючись на формулювання: «... створило небезпеку для життя здоров'я людей чи для довкілля»⁴⁹³. Авторка не врахувала положення Загальної частини кримінального права стосовно структури побудови складу кримінального правопорушення. Крім того, за ч. 2. ст. 242 КК України зазначається, що «ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки»⁴⁹⁴. За твердженням І. В. Берднік якщо в ч. 1 ст. 242 КК є така ознака, як наслідки, то тоді б йшлося про такий ускладнений злочин, який кваліфікується за наслідками, але тут відсутній проміжний наслідок, оскільки в ч. 2 ст. 242 КК України наслідки викликані не

489 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. С. 166

490 Там само. С. 166.

491 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. С. 166

492 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за ред. С. С. Яценка. Н. : А.С.К., 2002. С. 501.

493 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. С. 177.

494 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

проміжними наслідками, а самими діяннями, які позначені в ч. 1 ст. 242 КК. Отже, в ч. 1 ст. 242 КК України діяння відноситься до так званих діянь з формальним складом, за побудовою ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Це свідчить про те, що термін «створило» в ч. 1 ст. 242 КК і термін «створювати» означає 1) давати життя, існування чому-небудь, формувати що-небудь...»⁴⁹⁵, а термін «спричиняти» або «спричинювати» означає: «1) служити, бути причиною чого-небудь, викликати, зумовлювати щось... 2) Бути наслідком чого-небудь...»⁴⁹⁶ не належать до критерію «синонімічності» оскільки мають самостійне смислове навантаження, істотно відмінне одне від одного. Так, перший термін свідчить про «робити можливим, наявним, підготувати що-небудь», а другий термін означає «бути наслідком чого-небудь», іншими словами, перший термін означає лише створення загрози настання наслідків від діяння, а другий – стає причиною наслідків від тих самих діянь, що передбачені ч. 1 ст. 242 КК України. Крім того, вживання І. В. Берднік таких виразів як «наслідки як елемент складу злочину»⁴⁹⁷ суперечить розумінню елементів (складових) складу злочину, оскільки тут лише йдеться про таку ознаку об'єктивної сторони як наслідок. У той же час шановна науковиця правильно зазначає, що «класифікацію наслідків... у складі окремих злочинів слід здійснювати на підставі врахування їх (наслідків) взаємозв'язків з іншими елементами (на наш погляд за ознаками краще)»⁴⁹⁸. І вона це робить з посиланням на професора П. С. Берзіна⁴⁹⁹. Надалі І. В. Берднік правильно починає свою думку, що «у злочинах, що посягають на водні ресурси, наслідки... відображаються у формі результату єдиного за своїм змістом діяння...»⁵⁰⁰, але надалі помилково заявляє про «одного (єдиного) обов'язкового наслідку (конструктивного наслідку)» і знову, посилаючись при цьому на П. С. Берзіна. Крім того, вона знову, під порушеннями правил охорони вод (водних об'єктів), вважає діяння, підміняючи такі діяння як забруднення, засмічення та і приходиться до висновку, що «останні є (першим конструктивним наслідком) (ч. 1 ст. 242 КК), який поєднується з альтернативними (обов'язковими) наслідками – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; порушення правил охорони вод (водних об'єктів), яке в кваліфікованому складі порушення правил охорони вод, якщо це спричинило забруднення поверхневих і підземних вод і водоносних горизонтів (перший конструктивний

495 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2005. С. 1388.

496 Там само. С. 1377.

497 Берднік І.В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Дніпро: Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 179.

498 Там само. С. 179.

499 Берзін П. С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання: автореф.дис. ... докт. юрид.наук: 12.00.08, Київ, 2010. С. 27.

500 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Дніпро : Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 179.

наслідок) (ч. 2 ст. 242 КК України) поєднується з альтернативними (обов'язковими) наслідками – спричинення загибелі або захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки; порушення спеціальних правил, яке в основному складі... спричинило забруднення...»⁵⁰¹. Такий підхід суперечить кваліфікації за наслідками, оскільки другі (в ч. 2 ст. 242 КК України) мали бути викликані першими (в ч. 1 ст. 242) наслідками, але законодавець передбачив наслідки в ч. 2 ст. 242 КК, які викликані тими самими діями.

Ми вважаємо, що така різноманітність понять, яка використовується для позначення авторами обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу діяння порушення правил охорони вод має таку підставу: 1) вони по-різному названі в диспозиціях статей кримінальних кодексів різних країн; 2) неоднозначне сприйняття означених у законі ознак «забруднення», «засмічення», «виснаження» як діяння, або як наслідки, що ускладнює застосування ст. 242 КК України; 3) різне тлумачення самого поняття «забруднення водних об'єктів», «виснаження водних об'єктів», «засмічення водних об'єктів» у юридичній та спеціальній літературі; 4) відхід законодавця від необхідності включення до ст. 242 КК України такого діяння як засмічення.

Першу підставу ми розглянемо після трьох подальших підстав із методологічних міркувань. В контексті зазначеного ми впевнені, що вище згадані питання і напрямки, а також точки зору та чинна судова практика допоможуть нам вірно вказати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України та їх зміст. Такими є: 1) діяння; 2) злочинні наслідки, прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК України); 3) необхідний причинний зв'язок між діянням і викликаними ними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК); 4) засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) місце вчинення кримінального правопорушення; 6) джерело вчинення кримінального правопорушення.

Перш за все, у своєму дослідженні ми зупинимося на таких ознаках об'єктивної сторони вказаного складу кримінального правопорушення, як на дії, так і бездіяльності. Загальновизнаним на наш погляд, є те, що це протиправний активний або пасивний, усвідомлений вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ст. 242 КК України, є діяння. Аналіз понять, що використані у диспозиціях ч. 1, 2 ст. 242 КК України, а також названого вище визначення зовнішньої сторони злочинного порушення правил охорони вод дає нам підставу говорити про те, що поняття «забруднення», «виснаження», які впливають зі змісту диспозиції ст. 242 КК України, асоціюється з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони названого складу

501 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Дніпро: Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 181.

кримінального правопорушення: дією або бездіяльністю. Наше твердження має під собою підставу. Воно спирається на описання об'єктивної сторони, яка передбачає у названому складі настання наслідків, з якими законодавець зв'язує момент закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України. Названі наслідки є ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та виключний перелік: 1) загибель або захворювання людей; 2) масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу; 3) інші тяжкі наслідки. Наша думка підтверджується зазначенням у ч. 1 ст. 242 КК України, що діяння, які передбачені в ній, лише створили небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Тобто в ч. 1 ст. 242 КК України означена лише загроза настання наслідків, з якою законодавець пов'язує криміналізацію діяння. Тому помилковим, на наш погляд, є міркування, що саме діяння забруднення водойм є наслідком вчиненого кримінального правопорушення⁵⁰². Наша позиція спирається на п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10. 12. 2004 р. № 17, де створення небезпеки є лише можливість настання наслідків, а не самі наслідки⁵⁰³.

Забруднення водних об'єктів (діяння) у юридичній літературі розуміють по різному: 1) як надходження до водних об'єктів забруднювальної речовини, розчинів, які привносяться у такі водойми в результаті господарської діяльності людини (відходів, викидів, напівфабрикатів, неочищених стічних вод)⁵⁰⁴; 2) як надходження до водних об'єктів лише забруднювальних речовин⁵⁰⁵; 3) це скидання або надходження іншим способом у водні об'єкти засобів, а також утворення в них речовин, що погіршують якість поверхневих і підземних вод, обмежують їх використання чи негативно впливають на стан дна і берегів водних об'єктів⁵⁰⁶; це скидання, вилив або інше надходження до водних об'єктів шкідливих речовин, а також утворення в них шкідливих речовин (одержаних додатково до їх природного стану домішок), що значно погіршує природний стан та ускладнює використання вод, створює небезпеку для життя та здоров'я людей, а також для тваринного й рослинного світу, довкілля⁵⁰⁷.

Усі зазначені дефініції діяння мають право на існування, але, на наш погляд, повніша та, яку ми дали в підрозділі 3.1 третього розділу. Головний висновок з цього, що забруднення водних об'єктів – це діяння. Як свідчить судова практика, що

502 Кримінальне право України: практикум: навч. посібник /П. П. Андрушко, П. С. Берзін, С. Д. Шапченко та ін.; під ред. С. С. Яценка. Київ : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. С. 179–180.

503 Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Вісник Верховного суду України. 2005. № 1 (53). С. 26–29.

504 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за загал. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003, с. 673.

505 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за ред. С. С. Яценка. Н. : А.С.К., 2002. С. 541.

506 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УКРФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 111.

507 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг.ред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2-х ч. К. : Форум, 2001. Ч.2 С. 427.

зі 100 % проваджень за 2002–2021 рр. кримінальні правопорушення, передбачені ст. 242 КК України, вчинялися внаслідок такого діяння, як забруднення водних об'єктів.

Другою формою діяння є виснаження водних джерел. Під виснаженням водних джерел розуміють – стійке скорочення водних запасів та погіршення якості водних джерел, що створило небезпеку настання наслідків, що могли б настати ч. 1 ст. 242 КК України⁵⁰⁸. Як видно з нашого дослідження, що розходження щодо таких дій немає.

Нам більш імпонує визначення виснаження водних об'єктів, яке дається в Екологічному енциклопедичному словнику «зменшення мінімально-допустимого стоку поверхневих вод, при якому не забезпечується екологічне благополуччя водного об'єкта, відбувається зміна кількості і якості води та погіршуються умови водокористування»⁵⁰⁹. Виходячи з цього, можна дати кримінально-правове визначення виснаження водних об'єктів: «Під виснаженням водних об'єктів слід розуміти умисну або необережну, заборонену Кримінальним кодексом України дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини з охорони, раціонального використання, оздоровлення та відтворення водних об'єктів, які полягають в зменшенні мінімально допустимого стоку поверхневих вод при якому не забезпечується благополуччя водного об'єкта, відбувається зміна кількості і якості води, погіршуються умови водопостачання, що призводить до спричинення загрози в настанні шкоди здоров'ю людей, їх життю або об'єктам тваринного чи рослинного світу, або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного чи рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдало збитків, які в десять тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Таке визначення сприятиме вдосконаленню чинного кримінального законодавства.

Необхідно враховувати, що досліджуване кримінальне правопорушення може вчинятися як шляхом певної дії, так і відбуватися у формі бездіяльності. Загальнозстановленим є той факт, що дія у кримінально-правовому значенні – це лише активний, протиправний, усвідомлений вольовий акт поведінки людини, що виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, в нашому випадку передбаченого ст. 242 КК України. Отже, під дією розуміються не рефлекторні, інстинктивні рухи тіла, а лише свідомо регульований вольовий акт суб'єкта досліджуваного складу кримінального правопорушення. Наприклад, скажімо якщо в результаті рефлекторного руху тіла та чи інша особа зачепила регулятор заслінки, чи скидного механізму і відбувся залповий скид неочищених та не

508 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за загал. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003, с. 673; Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УКРФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 296; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг.ред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г., у 2-х ч. К. : Форум, 2001. Ч.2. С. 427.

509 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 296.

знешкоджених стічних вод, покидьків або відходів, що викликало заподіяння шкоди здоров'ю людей, або довкіллю, то її не можна притягнути до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 242 КК України, бо була відсутня його воля на вчинення цього кримінального правопорушення.

Водночас необхідно знати, що забруднення водних об'єктів може бути вчинене різноманітними прийомами та методами, наприклад, одночасним – залповим скидом стічних вод та покидьків або поступовим, з дозуванням у часі тощо, таке ж судження слід віднести й до виснаження водних об'єктів. В законодавстві відсутнє посилання на спосіб не тому, що він буде відсутній, а тому, що для кваліфікації діяння це не має значення, та й описати всі способи забруднення, виснаження та засмічення в рамках закону неможливо через велику їхню різноманітність та багатоплановість. Виходячи з цього не можна погодитися з поглядом В. О. Навроцького, що для відповідальності за вказане діяння важливо встановити, що застосування способу обов'язково викликає і впливає на насичення водного об'єкта забруднювальними стічними водами, речовинами чи сумішами⁵¹⁰. Не можна погодитися, також, із думкою Е. М. Жевлакова, що стічні води, відходи, покидьки та забруднення за допомогою останніх водоймищ, є такою ознакою об'єктивної сторони, як способи вчинення кримінального правопорушення⁵¹¹. Аналогічної думки дотримується і В. А. Широков⁵¹².

На нашу думку, на таке помилкове змішування способів вчинення кримінального правопорушення і засобів виявляє вплив теоретична основа, що ґрунтується на неправильному визначенні поняття «спосіб учинення кримінального правопорушення», а в нашому випадку – ознака об'єктивної сторони. Наприклад, М. І. Ковальов під способом вчинення кримінального правопорушення має на увазі прийоми, методи або сукупність певних засобів, що використовуються для вчинення того чи іншого суспільно небезпечного діяння⁵¹³. Натомість Г. Г. Зуйков вважає, що «під способом слід розуміти систему дій з підготовки, готування, вчинення та приховання тих чи інших кримінальних правопорушень»⁵¹⁴. Для ліквідації цих розбіжностей ми можемо спиратися на цілком перевірене обґрунтування М. І. Панова про те, що «спосіб указує на прийоми та методи, які особа застосувала для вчинення злочину»⁵¹⁵. Його міркування відповідає етимологічному тлумаченню поняття способу як образу дій⁵¹⁶.

510 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водных водоёмов: Автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук. Харьков, 1982. С. 9.

511 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. М.: Белье альвы, 1996. С.64

512 Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды: учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД ССР, 1985, С. 18.

513 Ковалев М. И. Объективная сторона преступления : Советское уголовное право: Часть общая. М. : Юрид. лит., 1977. С. 166.

514 Зуйков Г. Г. К вопросу об уголовно-правовом понятии и значении способа совершения преступления : Труды ВШ МВД СССР. М., 1969. Вып. 24. С. 25.

515 Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовной ответственности. Харьков : Вища школа, 1982. С. 20.

516 Даль В. Толковый словарь великорусского языка. М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. Т. 4. С. 297.

Слід погодитися з думкою, що визначення Г. В. Бушуєвим способу кримінального правопорушення як способу негативної поведінки певної особи, що вчиняє певний вид кримінально-протиправного суспільно небезпечного діяння, є вірним і відбиває правильне розуміння нами позиції законодавця, яка показана у ст. 242 КК України⁵¹⁷. На нашу думку, слід було б відзначити, що засоби вчинення цього діяння властиві цьому кримінальному правопорушенню, а спосіб є лише факультативною ознакою цього кримінального правопорушення.

Враховуючи, що зараз в ст. 242 КК України засоби, як ознака складу кримінального правопорушення, не перераховані, але вони мають встановлюватися по кожній справі, тому що вони впливають зі змісту статті, а також, що вони впливають на суспільну безпеку діяння і набули обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, то їх необхідно досліджувати. Останні, за висловлюванням Я. М. Брайніна, є такою умовою відповідальності, яка не припускає будь-яких відхилень від закону⁵¹⁸. Натомість хоча і спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, не вказаний у диспозиції зазначеної статті, він усе ж відіграє важливу роль при встановленні форми злочинної поведінки особи та виду вини. Від того, яким способом було вчинене забруднення, виснаження та засмічення водних об'єктів, можна правильно зрозуміти та визначити поведінку суб'єкта злочину. З наведеного вище видно, що такий спосіб забруднення, як розвантаження або скид (безпосередньо) у водойму отруйних відходів свідчить також про таку форму злочинної поведінки, як дія. Натомість забруднення водних об'єктів може вчинюватися і шляхом бездіяльності. Як відомо з «Огляду судової практики про розгляд судами справ про порушення законодавства про охорону природи», що має велике поширення таке джерело забруднення як стічні води з тваринницьких комплексів або з промислових підприємств при бездіяльності⁵¹⁹.

Проілюструємо за допомогою прикладу, як спосіб забруднення визначає форму такої злочинної поведінки – бездіяльність. Так, громадянин В. Л., відповідальний за утилізацію відходів на Чернігівському камвольно-суконному комбінаті, не вжив заходів щодо ремонту очисних споруд, що викликало витік забруднювальних речовин в озеро⁵²⁰. Наведений типовий приклад переконливо показує, що такий спосіб, як метод не запобігання аварії, викликає таку форму (схему) злочинної поведінки, як бездіяльність. Бездіяльність може проявлятися, як свідчить судова

517 Бушуев Г. В. Способ совершения преступления и его влияние на обусловленную опасность содеянного: Высшая школа милиции ВМД СССР, 1988. С. 54; Матвейчук В. К. Борьба с получением незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ, связанных с обслуживанием населения. Уголовно-правовой и криминологический аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1984. С. 24.

518 Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. М. : Юрид. лит., 1963. 275 с.

519 Матвейчук В. К. Борьба с получением незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ, связанных с обслуживанием населения. Уголовно-правовой и криминологический аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1984. С. 30.

520 Заброда К. До чого призводить бездіяльність : Сільські вісті. 2001. 11 жовтня. С. 16.

практика, наприклад: у порушенні умов проектування, будівництва, введення в дію об'єктів тощо.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України має таку конструкцію, яка свідчить, що вчинити забруднення, засмічення чи виснаження водойм неможливо без допомоги засобів вчинення кримінальних правопорушень та джерел забруднення. До них можна віднести: неочищені та незнешкоджені стічні води, покидьки чи відходи підприємств, установ та організацій виробничої чи невиробничої сфери, сировину, готову продукцію, матеріали, суміші тощо.

Враховуючи зазначене вище, слід зазначити, що неможливо розкрити об'єктивну сторону складу означеного кримінального правопорушення без з'ясування змісту поняття «стічні води», як засобу вчинення кримінального правопорушення. Слід погодитися з думкою, що стічні води не можна віднести до предмета кримінального правопорушення, бо не з приводу останніх виникають відносини у сфері раціонального використання й охорони водних об'єктів⁵²¹. Виходячи з цього, що це те, за допомогою чого забруднюються водні об'єкти, – засоби вчинення кримінального правопорушення, то вказана ознака кримінального правопорушення – під стічними водами охоплює води, використані як для промислових, комунальних, сільськогосподарських так і побутових потреб, у результаті чого істотно змінився їх первісний хімічний, фізичний чи біологічний склад⁵²². В цьому контексті В. А. Широков наполягає на тому, що стічні води повинні бути такими, що використовуються як для виробничих, так і комунально-побутових потреб або інших потреб, які отримали відповідні додаткові шкідливі домішки, що змінили їх первісні хімічні, фізичні чи біологічні властивості і склад та підлягають вилученню з території підприємств або населених пунктів у встановленому законодавством порядку⁵²³. Інші погляди з цього питання мають К. П. Мітрошкін, М. Є. Берлянда, Ю. П. Беліченко. Вони переконані, що стічними водами мають бути такі, які використані на побутові, виробничі або інші потреби і які отримали при цьому додаткові домішки, суміші, що змінили їхній первісний хімічний, біологічний склад або фізичні властивості, а також води, які стікають з територій населених пунктів, промислових підприємств і сільськогосподарських полів та індивідуальних господарств у результаті випадання атмосферних осадів⁵²⁴. Натомість інші наполягають на тому, що стічні води – це води, які використані на побутові, виробничі, лікувальні або інші потреби та забруднені різноманітними

521 Матвейчук В. К. Борьба с получением незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ, связанных с обслуживанием населения. Уголовно-правовой и криминологический аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1984. С. 26.

522 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. М.: Белье альвы, 1996. С. 64; Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: учебное пособие. К.: ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 26.

523 Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская Высшая школа МВД СССР, 1985. С. 18.

524 Митрошкин К. П., Берлянда М. Є., Беліченко Ю. П. и др. Водные ресурсы. Охрана природы: справочник. М.: Агропромиздат, 1987. С. 90.

домішками, речовинами, що змінили їхній первісний хімічний, біологічний склад та фізичні властивості, а також води, що стікають із територій населених пунктів та промислових підприємств у результаті атмосферних опадів або поливання вулиць та проведення санітарних заходів⁵²⁵. В цьому аспекті корисні міркування В. О. Навроцького, де він до стічних вод відносить різноманітні води, використані у промисловості, сільському господарстві, для безпеки виробництва, для комунальних потреб або інших потреб, які підлягають відведенню в ріки, озера, ставки інші водойми⁵²⁶.

Приступимо до аналізу наявних суджень, які мають багато спільного. Цим подібним є: 1) це, зокрема, вода, використана на будь-які потреби під час водокористування; 2) це така вода, що додатково отримала певні домішки, речовини, матеріали; 3) це те, що названі води, які змінили свій склад; 4) це води, які змінили свої хімічні, фізичні властивості. Натомість потрібно наголосити, що означені визначення мають деякі відмінності, зокрема, звертаючись до визначень, ми бачимо, що стічні води – це води, використані на певні потреби, можна констатувати різний ступінь і рівень конкретизації цих потреб у різних авторів, про що також зазначає і В. О. Навроцький⁵²⁷. Скажімо Ю. П. Беліченко, М. Є. Берлянд, К. П. Мітрошкін та інші пов'язують їх із виробничими, побутовими та іншими потребами, а В. А. Широков – з виробничими чи комунально-побутовими, або Е. М. Жевлаков – з промисловими, комунальними, сільськогосподарськими чи побутовими, В. О. Навроцький – промисловими, сільськогосподарськими та комунальними потребами тощо.

Погоджуємося з думкою, що обмежувати стічні води межами виробничих, промислових, комунальних, побутових або сільськогосподарських потреб недоцільно та й не вірно. Крім того, цей перелік стічних вод, на наш погляд, лише приблизний, не має вичерпного переліку. Ми покладаємося на міркування, що існує ще невиробнича сфера, яка не охоплюється тільки побутовою, виробничою або комунальною діяльністю, а має ще інший обсяг. Тому недоцільно (та й неможливо) перерахувати всі види стічних вод та й в цьому потреби немає, адже життя може викликати необхідність створення нових галузей людської діяльності, які також будуть формувати та викидати стічні води⁵²⁸. Ми згодні з позицією авторів, що стічні води – це води, використані як у виробничій, так і у невиробничій сфері (або у різноманітних сферах людської діяльності)⁵²⁹.

Аналіз змісту наявних понять «стічні води» та міркувань показує: 1) що одні автори, зокрема, К. П. Мітрошкін, М. Є. Берлянд, Ю. П. Беліченко, І. Ф. Ливчак, В. В. Воронов,

525 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 26.

526 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: Автореф.дис.канд.юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминалистика; уголовно-исполнительное право. Харьков, 1982. 16 с.

527 Там само. С. 5.

528 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. Киев : НИ РИО Украинская кадемия внутренних дел, 1992. С. 27.

529 Там само. С. 37.

вказують, що названі води отримали певні додаткові домішки, суміші що змінили їх первісний хімічний склад та фізичні властивості; 2) інші, наприклад, Е. М. Жевлаков, засвідчують, що ці води після їхнього використання за призначенням, забору змінюють свій первісний хімічний, фізичний чи біологічний склад; 3) деякі, наприклад, В. А. Широков, пов'язують їх зі зміною своєї первісної хімічної, фізичної чи біологічної властивостей, що є повнішим визначенням⁵³⁰. Натомість В. О. Навроцький, на противагу перерахованим авторам, стічні води з будь-якими змінами ніяким чином не пов'язує, що можна вважати недостатньо обґрунтованою думкою.

Ми переконані, що посилення авторів лише на зміну властивості або складу води, а також деяких властивостей чи складів спірне за своєю суттю і формою тому та не вичерпує саме забруднення. В судженні, що в цілому характеризує стічні води, необхідно вказувати не тільки на можливість зміни фізичних, хімічних, біологічних властивостей, але й складу води, і це істотно доповнить цей феномен⁵³¹. Проте, в кожному конкретному випадку може змінитися одна, дві чи три властивості або якийсь склад стічних вод, що також потрібно враховувати. Також заслуговує на увагу та обставина, що до стічних вод відносять і води, які стікають з території населених пунктів, промислових підприємств, сільськогосподарських угідь в результаті випадання атмосферних осадів або поливання вулиць, посипання вулиць сіллю та піском або проведення санітарних заходів.

Отже, враховуючи викладене, ми переконані, що названі вище автори, використовуючи (кожний окремо) свою класифікацію, тобто маючи хибну посилку, намагалися надати їй вичерпного, завершеного характеру, тобто отримати задуманий результат. Натомість їхнє прагнення заздалегідь було приречене на невдачу, бо воно не виключає змішування промислових із комунальними або з побутовими стічними водами та водотоками та має зарання закладену логічну помилку. В той самий час, слід зазначити, що названа класифікація не охоплює та й не може охопити всі стічні води, в які в результаті безпосередньої або опосередкованої діяльності внесені шкідливі домішки речовини або суміші. Позиція авторів монографії підтверджується конкретизацією стічних вод, запропонованою нами. Ці засоби залежно від походження, виду і складу поділяють їх на такі основні категорії: 1) по-перше, побутові – від туалетних кімнат, душових, кухонь, лазень, пральних, їдалень, лікарень; вони надходять від житлових і та громадських будинків, а також від побутових приміщень промислових підприємств; 2) по-друге, виробничі (води, використані у технологічних процесах, що не відповідають більше вимогам, що пред'являються до їхньої якості). До цієї категорії вод відносять води, що відкачують на поверхню землі при видобуванні корисних копалин; 3) по-третє, атмосферні (дощові й талі)⁵³². Разом з тим, поряд з атмосфер-

530 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. Киев : НИ РИО Украинская академия внутренних дел, 1992. С. 27.

531 Там само. С. 38–39.

532 Там само. С. 28.

ними відводяться води від поливу вулиць, від фонтанів і дренажів, використані на промислові та інші цілі тощо⁵³³. Подібне розв'язання питання можна знайти й в інших авторів наявних публікацій. Тому неважко визначити, що всі стічні води, перераховані авторами, можна віднести або до виробничої або до невиробничої сфери. Цей підхід дійсно дозволить нам охопити всі стічні води, на які прямо чи опосередковано може впливати людина в процесі водокористування. Водночас відносно атмосферних опадів, що можуть утворювати стічні води, то слід також підійти з міркою вод виробничої або невиробничої сфери, бо вони забруднюються в результаті того, що вбирають у себе продукти людської діяльності в названих сферах людської діяльності та техногенних процесах⁵³⁴. Ми вважаємо, що необхідно також акцентувати на тому факті, що людська практика може давати додаткові види стічних вод, але вони будуть повністю вклатися в запропоновану вище класифікацію. Така класифікація звісно, що викликає потребу ще раз уточнити, що ж являє собою виробнича та невиробнича сфери. Слід акцентувати, що до виробничої сфери відносять сукупність галузей народного господарства, що об'єднують матеріальне виробництво і матеріальні послуги; галузі й види діяльності, що створюють матеріальні блага у формі речей, продуктів і перетвореної енергії природи або ж надавати послуги матеріального характеру; що є продовженням процесу виробництва⁵³⁵. Натомість до невиробничої сфери відноситься сукупність галузей народного господарства, що включають нематеріальне виробництво та нематеріальні послуги. Отже, спільною ознакою, що об'єднує їх в одну сферу людської діяльності, є нематеріальний характер результату праці робітників, зайнятих у цих видах діяльності, що має характер послуг.

Ще доцільно звернутися до судження, що стічні води являють собою складні гетерогенні суміші, що містять домішки, суміші органічного та неорганічного походження, що знаходяться у нерозчиненому, колоїдному та розчиненому стані тощо⁵³⁶. Зазначене визначення, як нам здається, повинне бути враховане в остаточному формулюванні поняття «стічні води». Отже, на підставі викладеного, «під стічними водами необхідно розуміти води, використані у виробничій або невиробничій сфері (складні гетерогенні або інші суміші або домішки, що містять в собі речовини органічного та мінерального походження, що знаходяться у нерозчиненому, колоїдному та розчиненому стані) і додаткові домішки, суспензії, що отримали при цьому певні зміни, і які змінили їх первісний хімічний, фізичний, біологічний склад чи властивості, а також води, що стікають із територій населених пунктів, промислових підприємств і сільськогосподарських полів, індиві-

533 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. Киев : НИ РИО Украинская академия внутренних дел, 1992. С. 28–29.

534 Там само.

535 Там само. С. 28; 29; Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. С. 1063.

536 Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. С. 649; Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. 80 с.

дуальних подвір'їв у результаті випадення атмосферних опадів або поливання вулиць чи зрошування полів»⁵³⁷.

Ми згодні з позицією авторів, що неочищені та незнезаражені стічні води – це такі, в яких: 1) перевищені гранично допустимі концентрації (ГДК); 2) перевищені гранично допустимих скидів шкідливих речовин (ГДС); 3) перевищені гранично допустимі шкідливі фізичні впливи (ГДХВ) на воду⁵³⁸.

У постанові Кабінету Міністрів України; Правила від 25. 03. 1995 р. № 465 (в редакції від 30. 10. 2013 р.) «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» приводяться технічні умови відведення стічних вод, вказується, в яких випадках скид їх у водні об'єкти заборонені, наводяться загальні рекомендації щодо розрахунку змішання та розбавлення стічних вод, які скидають та визначений порядок погодження умов відведення їх у водні об'єкти та порядок ефективності очищення, знешкодження стічних вод⁵³⁹. Склад і властивості питної води мають відповідати вимогам чинного державного стандарту «Вода питна», Закон України зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 18. 11. 2004 р. (в редакції від 18. 11. 2004 р.) «Про питну воду та питне водопостачання»⁵⁴⁰, Постановою Кабінету Міністрів України від 25. 08. 2004 р. № 1107 (в редакції на 31. 01. 2020 р.) «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання»⁵⁴¹, які затверджені наказом МОЗ від 23. 12. 1996 р. № 383 (в редакції на 16. 07. 2010 р.) «Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна». Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання»⁵⁴² тощо.

Враховуючи те, що сучасне виробництво майже неможливе без забруднення водних об'єктів, то для зменшення до мінімуму шкідливого впливу такого забруднення встановлені ліміти гранично допустимого скидання забруднювальних речовин – маса речовин у зворотній воді, що є максимально допустимою для відведення за встановленим режимом даного пункту водного об'єкта за одиницю часу⁵⁴³. Цікаво,

537 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 29.

538 Там само. С. 40.

539 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>.

540 Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III. Відомості Верховної Ради України від 19.04.2002, № 16, стаття 112 (в редакції на 16.10.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text>.

541 Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 25.08.2004 № 1107. Офіційний вісник України від 10.09.2004, № 34, стор. 75, стаття 2272, код акта 29883/2004 (в редакції на 31.01.2020 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2004-%D0%BF#Text>.

542 Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» [...] МОЗ України; Наказ, Правила, Норми від 23.12.1996 № 383. Офіційний вісник України від 1997, № 16, стор. 131, код акта 383/1997 (в редакції на 16.07.2010 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0136-97#Text>.

543 Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 11.09.1996 № 1100 (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-%D0%BF#Text>

що такі ліміти розраховуються таким чином, щоб їх сумарна маса не призвела до перевищення гранично допустимої концентрації речовин у воді – рівня концентрації, вище якого вода вважається не придатною для конкретних цілей водокористування⁵⁴⁴.

Судова практика та правові приписи свідчать, що відповідальність за ст. 242 КК України настає лише за перевищення вказаних лімітів без дозволу в результаті скидів зворотних вод або забруднювальних речовин, що призвели до екстремально-високого забруднення водного об'єкта. Цікаво і те, як свідчить дослідження нами матеріалів досудового розслідування та вироків судів, що набули чинності, зі 100 % досліджених кримінальних проваджень 80 % для визначення стану водних об'єктів до їх забруднення користувалися даними державного водного кадастру, який складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів. Водночас за 20 % проваджень ані досудове слідство, ані досудове розслідування не користувалися даними державного водного кадастру, що ставить під сумнів законність вироків.

Слід зазначити, що без звернення до державного водного кадастру обійтися неможливо, оскільки він являє собою систематизований звіт відомостей: про поверхневі води; про підземні води; про внутрішні морські води та територіальне море; про обсяги, режим і якість та використання вод (водних об'єктів); про водокористувачів⁵⁴⁵.

Зі сформульованого нами визначення забруднення водних об'єктів випливає, що воно змінює якість води, тому настала потреба показати, від чого залежить ступінь її забруднення. Як відомо, якість води нормується, виходячи з вимог господарчо-питного, культурно-побутового та рибогосподарського водокористування. Ведеться розробка норм якості води для зрошення. Води вважаються забрудненими (неочищеними та незнешкодженими) у такому разі, якщо їхній склад і властивості, що визначаються за стандартними методиками, не відповідають нормам якості води. До норм якості води належать: загальні вимоги до складу й властивостей води водних об'єктів пунктів господарчо-питного та культурно-побутового водокористування; гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у воді водних об'єктів, що використовуються для рибогосподарських цілей⁵⁴⁶.

Нам здається, що найістотніший недолік вивчених нами публікацій, що стосуються охорони водних об'єктів, а також спеціальної літератури, водного

544 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>.

545 Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.04.1996 № 413 (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-96-%D0%BF#Text>

546 Гранично допустимі концентрації (ГДК) та орієнтовні допустимі рівні (ОДР) шкідливих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового [...] Органи влади СРСР; Правила, Норми від 21.10.1991 № 6025-91 (в редакції на 21.10.1991 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6025400-91#Text>

законодавства і встановлених відповідно до них різних нормативів, в тому, що вони зводяться (зрештою) тільки до якості природних об'єктів. Такий підхід до вказаного питання не зовсім відповідає раціональному використанню та охороні водних об'єктів. Крім того, це ускладнює тлумачення засобів, зокрема неочищених та незнешкоджених стічних вод. З метою з'ясування такої невідповідності доцільно було б розробити зацікавленим відомствам (на які покладається контроль за якістю вод) нормативи, які б пред'являлись до стічних вод і лише при їх дотриманні дозволяти їхній скид. Такий підхід у природоохоронній діяльності держави служив би основою екологічної безпеки. Нам же доведеться в цьому дослідженні спробувати виділити вимогу (у межах чинного законодавства та нормативів) до стічних вод і природних водних об'єктів окремо. При посиланні на Правила охорони поверхневих вод від забруднення стічними водами можна побачити такі неточності, які зазначають випадки, коли забороняється їхній скид, але не називають нормативів забрудненості, за якими повинна бути пов'язана заборона їхнього скиду. Лише можна бачити занадто загальні умови спуску стічних вод у водні об'єкти, що визначаються з урахуванням: 1) ступеня можливого змішання та розведення стічних вод із водою водного об'єкта на шляху від місця точки скиду стічних вод до розрахункового (контрольного) створу найближчих пунктів господарчо-питного, культурно-побутового та рибогосподарського водокористування; 2) якості води водойм і водотоків вище місця проєктованого скиду стічних вод. Сам облік процесів природного самоочищення вод від речовин, сумішей, які до них надходять, допускається, якщо процес самоочищення досить різко виражений та його закономірності достатньо вивчені⁵⁴⁷. При дослідженні умов спуску стічних вод у водні об'єкти та видачі по них висновків, органи з регулювання використання та охорони вод встановлюють, з урахуванням перспективи розвитку для кожного окремого об'єкта, допустиму до скиду зі стічними водами кількість шкідливих речовин (розрахунок при цьому проводиться відповідно до вимог зазначених вище Правил до складу і властивостей води, водних об'єктів господарчо-питного, культурно-побутового та рибно-господарського використання). Але такий підхід до складу і властивостей стічних вод не може врахувати концентрацію домішок на всіх разом взятих джерелах забруднення водойм, що робить беззахисним природний об'єкт. Ми вважаємо, що такий припис Правил та інших нормативних приписів не враховує того, що водний об'єкт являє собою єдине ціле й забруднення його частини призведе до забруднення й іншого водного простору. Крім того, це суперечить вимогам Водного кодексу України, де відзначається, що скид стічних вод допускається лише у випадку, якщо він не призведе

547 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України офіційне видання від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>.

до збільшення вмісту у водному об'єкті забруднювальних речовин понад встановлені норми та за умови очищення водокористувачем стічних вод до меж, встановлених органами з регулювання використання та охорони вод. Враховуючи те, що законодавство і нормативи якості води для певних водних об'єктів були недосконалыми, ними все-таки слід керуватися в практичній діяльності. Отже, від них ми будемо виходити при пред'явленні вимог до стічних вод і в цьому питанні нам можуть допомогти положення Правил охорони поверхневих вод від забруднення стічними водами (зворотними водами). З них видно, що при скиданні стічних вод в межах міста (або будь-якого населеного пункту) першим пунктом водокористування є даний населений пункт; у цих випадках, вимоги, встановлені до складу та властивостей води водойми або водотоку, повинні стосуватись і до самих стічних вод. Посилаючись на Правила, можна назвати найважливіші показники, зокрема у названому випадку стосовно стічних вод: 1) гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин, розроблені Міністерством охорони здоров'я України. Це основний гігієнічний норматив, що покладений в основу сучасного водно-санітарного законодавства. Він розроблений у мг/л для всіх можливих речовин, що попадають у водні об'єкти; наприклад, для свинцю – 0,1, ртуті – 0,05; бензину – 0,1 мг/л і т. п.; 2) біологічна потреба у кисні (БПК) вказує на вміст у воді кисню мг/л, необхідного для надання воді речовин, що забруднюють її; наприклад, при 50 л/добу, споживання води на душу населення БПК становить 600-800 мг/л, при 100 – ця потреба складе 300 мг/л (для промислових стічних вод ця потреба інша і залежить від характеру виробництва); 3) водневий показник (РН) визначає у воді концентрацію іонів водню і показує кислотність чи її лужність. Для питного використання цей показник не повинен перевищувати 6,5-8,5. Такого ж порядку він необхідний для самоочищення природних вод; 4) органолептичні властивості води характеризують запах, смак, а плаваючі домішки несприятливо впливають на людину. Ці властивості оцінюються у балах, наприклад, для питного споживання запах не повинен перевищувати 2 балів, а забарвлення не повинне виявлятися у стовпчику води більше ніж 20 мм; 5) збудники захворювань. Згідно з Правилами, водопостачання не повинно мати збудників захворювань (чистою вода вважається тоді, коли у ній в 1 л води не більш 1 тис. кишкових паличок); 6) завислі речовини. Стічні води містять завислі органічні та мінеральні речовини, що погіршують органолептичні властивості її, а також можуть бути шкідливими для здоров'я людей. Тому Правила передбачають, що завислі речовини не повинні перевищувати норму 0,25 мг/л у водоймищах для питного водопостачання і харчових підприємств і 0,75 мг/л для використання з метою рекреації⁵⁴⁸.

548 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>.

При окресленні підходу до якості стічних вод, що скидають у водні об'єкти господарчо-питного та культурно-побутового водокористування, звернемося ще до Правил, з яких можна логічно визначити, що якість стічних вод повинна бути такою, щоб склад і властивості води (водних об'єктів) відповідали нормативам (що ми вище перерахували) в створі розташованому на водотоках в одному кілометрі найближчого пункту водокористування (водозабір для господарчо-питного водопостачання, в місцях купання, організованого відпочинку, територія населеного пункту і т. д.), а на непроточних водоймах і водосховищах – в одному кілометрі в обидва боки від пункту водокористування⁵⁴⁹. Також до обмежень щодо стічних вод, які скидають у водні об'єкти, що використовуються для рибогосподарчих цілей є специфічні умови. Вони повинні задовольняти згідно з Правилами рибогосподарські вимоги безпосередньо в місці скиду стічних вод при організації їх змішання або за відсутності розсіюючого випуску – в створі, який визначається в кожному конкретному випадку, органами рибоохорони, але не далі, ніж в 500 метрах від місця точки скиду⁵⁵⁰. Вимоги до стічних вод, що впадають у названі водойми, дані в монографії з урахуванням їх змішання із названими водними об'єктами. На означених нормативах ми зупинимося при висвітленні питань, що стосуються якості водних об'єктів. Тепер зосередимося на нормативах (вимогах), які пред'являються до стічних вод, що впадають у водні об'єкти, і використовуються для різних видів водокористування, неможливо через наявний обсяг роботи, та й у цьому немає потреби. Завдання нашого дослідження – показати, що являють собою неочищені та незнешкоджені стічні води. Такий підхід нам по силі, бо ми показали вимоги, що пред'являються до стічних вод перед їхнім скидом у водні об'єкти. Якщо вони не будуть виконані, тобто, нормативи будуть перевищені, то такі стічні води будуть відповідати такій кримінально-правовій ознаці об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченому ст. 242 КК України, як неочищені та незнешкоджені стічні води, бо вони забруднюють водний об'єкт до такого стану, що можуть викликати загрозу настання наслідків ч. 1 цієї статті, або настання наслідків ч. 2 ст. 242 КК України. Аналіз вимог, що пред'являються до стічних вод, хоч і є важливим кроком у їх вивченні, але, на наш погляд, буде ще недостатнім для дослідження такої ознаки об'єктивної сторони «неочищені та незнешкоджені стічні води».

Дослідження стосовно того, що являють собою неочищені та незнешкоджені стічні води, зробили такі вчені, як В. М. Смітєнко та В. О. Навроцький. Зокрема, В. О. Навроцький, посилаючись на ст. 97–99 Водного кодексу України та Правила

549 Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999, № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>

550 Там само.

охорони поверхневих вод від забруднення, стверджував, що неочищеними та незнешкодженими слід вважати будь-які стічні води й так звані умовно чисті, коли їх попадання у водний об'єкт створило шкідливі зміни у складі та властивостях води незалежно від того, чи піддавалися ці стоки обробці чи ні, що є проблематичним⁵⁵¹. Окреме тлумачення неочищених та незнешкоджених вод пропонує В. М. Смітєнко, а саме він їх поділяє на неочищені (що взагалі не піддавалися жодного очищення) і недостатньо очищені (хоч і очищені, але не доведені до чистоти, що відповідає вимогам при скиді стічних вод), що також є неточним положенням⁵⁵².

Ці судження не підкріплюються дослідницькою базою. Вивчення запропонованих проблем свідчить про те, що вони можуть спростовувати або уточнювати названі поняття, якими є засоби вчинення кримінального правопорушення. Наше дослідження, певною мірою, ставить під сумнів твердження В.О. Навроцького про те, що до неочищених та незнешкоджених стічних вод можна віднести й так звані умовно чисті лише на тій підставі, що їх потрапляння у водний об'єкт створило шкідливі зміни у складі та властивостях води, що можна вважати певним недоліком в дослідженні. Зазначене визначення характерне для стічних вод, але тільки не таких, що відповідають кримінально-правовій ознаці, як засіб вчинення кримінального правопорушення для ст. 242 КК України, а й інших, що не криміналізуються. Адже не будь-яка шкідлива зміна складу та властивостей вод викликає наслідки, передбачені у диспозиції ч. 2 ст. 242 КК України досліджуваного нами складу кримінального правопорушення. Не можна погодитися з поглядами В. М. Смітєнко, що неочищені взагалі стічні води завжди будуть відповідати таким, що описані в законі про кримінальну відповідальність. Слід зазначити, що навіть неочищені стічні води можуть не забруднювати будь-який водний об'єкт до такого стану, що він буде небезпечним для життя, здоров'я людей, для довкілля об'єктів рослинного тваринного світу або інших тяжких наслідків, що можуть виникати⁵⁵³.

Для об'єктивного й повного висвітлення зовнішньої ознаки складу кримінального правопорушення неочищені та незнешкоджені стічні води необхідно виявити, що являє собою очищення й знешкодження стічних вод перед їхнім скидом, у водні об'єкти. З цього питання в існуючих джерелах є такі думки та пропозиції, зокрема Ю. П. Беліченко, К. П. Мітрошкін, М. Є. Берлянд та ін. під очищенням стічних вод розуміють їхню обробку з метою руйнування, фільтрації або видалення з них шкідливих речовин та отруйних речовин⁵⁵⁴. Ці ж автори зазначають, що В. В. Дегтяров вважає, що очищення стічних вод полягає у розпаді бруду і шкідливих речовин і

551 Навроцький В. О. Предмети злочинного забруднення водойм (ст. 228 КК УРСР). Радянське право. 1982. № 3. С. 64

552 Смитиненко В. М. Уголовно-правовая охрана здоровья населения СССР. К. : Вища школа, 1989. С.182.

553 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННУ РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 43.

554 Митрошнин К. П., Берлянд М. Є., Беліченко Ю. П. и др. Водные ресурсы. Охрана природы : справочник. М. : Агроиздат, 1987. С. 81.

видаленні їх, а також у ліквідації забруднення та засмічення (тобто знищення патогенних мікроорганізмів)⁵⁵⁵. В. А. Петін, наполягає, очищення стічних водних об'єктів охоплює собою різноманітні методи та прийоми відділення домішок, їх нейтралізацію та інші види обробки води⁵⁵⁶. Цікаві судження А. В. Брайона, А. В. Гордецького, К. М. Ситника та інших. Вони під очищенням стічних вод вони мають на увазі руйнування або вилучення з них визначених забруднених речовин, а також їх фільтрація⁵⁵⁷. Знання вимог, що пред'являються гідрологічною наукою до стічних вод, а також термінів очищення та знешкодження останніх ще не пояснює, що собою представляють очищені та знешкоджені стічні води, які методи та прийоми застосовуються для доведення вод до визначених стандартів⁵⁵⁸.

Цей підхід допомагає зрозуміти, що ж являє собою знешкодження. Указане поняття не досліджене в юридичній літературі й (особливо) при вивченні питань, що стосуються кримінально-правової боротьби із забрудненням, виснаженням та засміченням водних об'єктів. Деякі відповіді на питання, що являє собою знешкодження стічних вод, можна знайти в судженнях О. Л. Юшманова та інших. Вони, розглядаючи методи очищення стічних вод, вказують, що води, які пройшли механічне очищення, як правило, потрібно знешкоджувати шляхом фільтрації та хлорування⁵⁵⁹.

Ми вважаємо, що певну схожість зі знешкодженням має і знезараження, що означає в дійсності зробити щось або когось не заразним⁵⁶⁰. В цьому ми спираємося на таке тлумачення цього терміну, де під знезараженням води мають на увазі санітарно-технічні заходи щодо знищення у воді збудників інфекційних захворювань хімічними й фізичними та біологічними впливами⁵⁶¹.

Зазначене вище, істотно доповнить погляди К. П. Мітрошкіна, М. Є. Берлянда, Ю. П. Беліченка, Б. Ф. Руденка, В. В. Дьожкіна та О. С. Колбасова, які під знезараженням стічних вод мають на увазі обробку їх із метою вилучення з них різних патогенних та санітарно-заразних мікроорганізмів (таке знезараження здійснюється різними способами: хлоруванням, ультрафіолетовим опроміненням, електролізом, озонуванням, ультразвуком та іншими фізичними та хімічними впливами)⁵⁶². Зазна-

555 Митрошнин К. П., Берланд М. Є., Беличенко Ю. П. и др. Водные ресурсы. Охрана природы : справочник. М. : Агроиздат, 1987. С. 54.

556 Петин В. А. Классификация методов очистки производственных сточных вод. Механическая и химическая очистка стоков : Охрана окружающей среды. К. : Вища школа, 1988. С. 304.

557 Ситник К. М., Брайон А. В., Гордецкий А. В. Биосфера. Экология. Охрана природы. К. : Наукова думка, 1987. С. 418.

558 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 36.

559 Там само. С. 37; Юлиманов О. Л., Шабанов В. В., Галямина И. Г. и др. Комплексное использование и охрана водных ресурсов. М. : Агропромиздат, 1985. 303 с.

560 Советский энциклопедический словарь. / Гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Сов. энциклопедия, 1984. С. 341.

561 Там само. С. 904; Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 50.

562 Митрошкин К. П., Берлянд М. Є., Беличенко Ю. П. и др. Водные ресурсы. Охрана природы : справочник. М. : Агропромиздат, 1987. С. 75.

чене свідчить, що знезараження та знешкодження стічних вод спрямоване на досягнення єдиної мети – зробити стічні води нешкідливими, неотруйними та не небезпечними для людини, тварин, рибних запасів та довкілля і т. д.⁵⁶³.

Виходячи з означеного вище можна дати визначення пропонованої нами ознаки досліджуваного складу кримінального правопорушення без якої не можуть настати указані в законі (ч. 2. ст. 242 КК України) наслідки. Такими називають води, що повністю або частково використані у виробничій та невиробничій сферах і які отримали при цьому додаткові домішки, суміші та розчини, що змінили їх первісний склад і властивості, в яких є такі перевищення нормативів, що при змішуванні їх із водними об'єктами вони, з необхідністю, створюють загрозу життю, здоров'ю людей чи для довкілля, або спричинило загибель людей, їх захворювання, масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, або інші тяжкі наслідки⁵⁶⁴.

Також до засобів забруднення водних об'єктів можуть відноситися покидьки й відходи. Названі ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що нами досліджується обов'язкові для усвідомлення, оскільки ними можуть бути забруднені водні об'єкти, що частково названі в ст. 242 КК України. Наприклад, В. А. Широков під покидьками розуміє залишки певного виробництва, що непридатні для подальшого їхнього використання за призначенням, а під відходами розуміють залишки, що не доцільно було б використовувати для виготовлення продукції на даному підприємстві, але можна використовувати на інші господарські потреби або послуги⁵⁶⁵. Таке ж тлумачення даним ознакам пропонують В. Пакутін⁵⁶⁶, Е. М. Жевлаков⁵⁶⁷, К. П. Мітрошкін⁵⁶⁸.

Протилежне пояснення покидькам і відходам (як ознакам складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України), пропонує В. О. Навроцький. Він наполягає, що під такими слід розуміти власне залишки виробництва та життєдіяльності, непридатні для подальшого використання на даному підприємстві, в організації та установі (сюди частково належать також технологічні відходи, сміття, гній, зіпсовані харчові продукти, лікарські препарати, сировина)⁵⁶⁹.

В цілому підтримуючи зазначені погляди з приводу визначених ознак, а також з тим, що «придатність» або «непридатність», «часткова придатність» тощо, тих чи інших речовин, розчинів для визначених цілей залежить від характеру і способу

563 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 37; Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус. Язык, 1987. 750 с.

564 Там само. С.37

565 Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды : учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД ССР, 1985, С. 19–20.

566 Пакутин В. Д. Ответственность за незаконную порубку леса. Соц. Законность. 1978. № 1. С. 7

567 Жевлаков Э. Н. Преступления против природных богатств СССР. М. : Юрид. лит., 1983. 60 с.

568 Митрошкін К. П., Берлянд М. Є., Беличенко Ю. П. и др. Водные ресурсы : Охрана природы : справочник. М. : Агропромиздат, 1987. С. 81.

569 Навроцький В. О. Предмет злочинного забруднення водойм (ст. 228 КК УРСР) : Радянське право. 1982. № 3. С. 65.

виробництва, а головне – від рівня розвитку науки та технології та організації виробництва, не можна все-таки повністю приєднуватися до їх поглядів про те, що відходи й покидьки – лише результати виробництва⁵⁷⁰. Ми погоджуємося з думкою авторів, що зазначене вище твердження Е. М. Жевлакова, В. А. Широкова, В. Пакутіна досить послідовно спростовує думку В. О. Навроцького, вказуючи на відходи й покидьки не тільки як на залишки виробництва, а й – життєдіяльності людей та суспільства в цілому⁵⁷¹. В цьому аспекті, потребує роз'яснення поняття «життєдіяльність». Так, Глумачний словник російської мови Даля, «життєдіяльність» називає майже те ж саме, що і: «сила, животворча плоть, прах, сила орудна, животная и растительная»⁵⁷². Це поняття, на наш погляд, не може бути повністю зрозуміле без з'ясування терміну «життєвість», що означає: «Сила вь комь в чемь, животная или жизненная сила»⁵⁷³. Тому, використовуючи поняття життєвість і враховуючи, що воно означає майже те саме, що і «життєдіяльність», можна цілком впевнено констатувати, що термін «життєдіяльність» означає: силу, що творять плоть і прах, сили орудні, тваринні та рослинні⁵⁷⁴. Своєю чергою поняття «плоть», означає (застаріле) те саме, що і будь-яке тіло⁵⁷⁵, або терміну «прах», означає те ж саме, що тлінне, нікчемне, недовговічне, залишки, те, що залишилося від тіла покійного⁵⁷⁶. Тому, поняття «життєдіяльність», на погляд деяких авторів, не відповідає тому змісту, який вкладає в нього В. О. Навроцький, оскільки покидьки чи відходи можуть утворюватися як у результаті виробництва природним способом, так і у невиробничій сфері: це вірно⁵⁷⁷.

Необхідно уточнити визначення понять «покидьки» і «відходи». Під покидьками слід розуміти залишки виробничої або невиробничої сфери, або їх природного походження непридатні для подальшого використання їх у тому підприємстві, установі чи організації, особистих садибах, з яких вони підлягають видаленню⁵⁷⁸. Відходи – залишки виробничої або невиробничої сфери, які ще частково придатні для будь-якої іншої мети, але які недоцільно використовувати за призначенням (для виготовлення конкретної продукції) на підприємстві, в установі або організації, де вони стали такими, але можливо використовувати на інші

570 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 38.

571 Там само.

572 Даль В. Толковый словарь великорусского языка. М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. Т. 4. С. 541.

573 Там само. С. 541; Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 38.

574 Там само. С. 38.

575 Там само. С. 38; Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус. язык, 1987. С. 424.

576 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 38; Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус. язык, 1987. С. 424.

577 Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 38.

578 Там само. С. 38.

господарчі та не господарчі потреби⁵⁷⁹. Згідно зі ст. 242 КК України водні об'єкти повинні бути незабрудненими (сюди ж слід віднести незаражені та не отруєні води як складові частини не забрудненості)⁵⁸⁰. А на наш погляд, ще такі води звісно повинні бути незасмічені та невиснажені.

Певний ступінь, засмічення водних об'єктів визначається концентрацією у воді шкідливих домішок, сумішей, розчинів і оцінюється вимогами різних галузей народного господарства⁵⁸¹. Такі вимоги, які пред'являються до води, регламентуються Розпорядженням Кабінету Міністрів України; Перелік від 18. 07. 2018 р. № 505 (в редакції 18. 07. 2018 р.) «Про скасування деяких актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади»⁵⁸². У них зокрема, викладені нормативи якості води, що виключають можливість порушення господарського водокористування.

Слід зазначити, що висвітлення тих вимог, які пред'являються до водних об'єктів, з метою щоб вони не були небезпечні для життя, здоров'я людей, довкілля, ще недостатньо для того, щоб повністю розкрити діяння, передбачені ст. 242 КК України. Також необхідно враховувати, що важливими складовими частинами такого поняття як «забруднення» є як зараження, так і отруєння⁵⁸³. Отже, слід погодитися з думкою В. В. Петрова, що через те, що поняття «забруднення» є достатньо широким і охоплює практично всі види погіршення якості природних запасів води та це не може заперечуватися, а законодавство не містить спеціальних вказівок відносно понять зараження чи отруєння води або водних об'єктів⁵⁸⁴. Тому потрібно розкрити такі складові загального поняття «забруднення» як «зараження» та «отруєння», що має практичне та законодавче значення. Означені поняття не були досліджені в кримінально-правовій літературі. Однак їхнє розкриття має не тільки важливе теоретичне, але й прикладне значення. Деякі штрихи цих понять ми знаходимо в багатьох працях В.В. Петрова. Так, він відзначає, що якщо у воді будуть виявлені збудники (стимули) захворювань, вона юридично і фактично визнається забрудненою (а не зараженою) або, якщо у воді будуть виявлені отруйні речовини в кількості більше допустимих концентрацій, вода також визнається забрудненою (а не отруєною)⁵⁸⁵. Ці судження В. В. Петрова дуже цінні, але на наш погляд, не повністю розкривають поняття зараження та отруєння водних об'єктів, крім того, він їх протиставляє забрудненню. З метою їхнього уточнення звернемося до словників та довідників. Зокрема, Радянський енциклопедичний словник поняття «отруєння» роз'яснює дещо своєрідним

579 Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 39.

580 Там само. С. 39.

581 Там само. С. 39.

582 Про скасування деяких актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади Розпорядження Кабінету Міністрів України; Перелік від 18.07.2018 № 505-р. Урядовий кур'єр офіційне видання від 28.07.2018. № 140 (в редакції на 18.07.2018 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2018-%D1%80#Text>.

583 Петров В. В. Правовая охрана вод / Правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит., 1976. С 155–173.

584 Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит., 1984. 384 с.

585 Там само. С.158.

чином: це група захворювань, зумовлених впливом на організм отрути різного походження. Отруєння можуть бути гострими, середніми, харчовими, лікарськими, природними та ін.⁵⁸⁶. Щодо поняття «зараження», то можна відповідно усвідомити з терміну «заразні захворювання»; «захворювання, походження яких пов'язане з проникненням в організм людини або тварини специфічного збудника хвороби; те ж саме, що й інфекційні захворювання»⁵⁸⁷. Погоджуючись з поняттям отруєння, даним В. В. Петровим і в Радянському енциклопедичному словнику, все ж вважаємо, що воно вимагає деяких уточнень та доповнень, а також відповідних роз'яснень та дослідження. Насамперед отруєння викликаються, не тільки отрутами, що знаходяться у воді в гранично допустимій концентрації, але також і токсичними речовинами (сильнодійними) і навіть наркотичними. Тому під отруєнням слід розуміти можливу групу, вид або рід захворювань, зумовлених впливом на організм отрути, токсичних речовин, сильнодійних речовин і можливо наркотичних засобів (це ж стосується й отруєння водних об'єктів) різного походження⁵⁸⁸.

Слід погодитися, що певних уточнень вимагає визначення «зараження», запропонована В. В. Петровим, тому, що його можна усвідомити лише з поняття «заразні захворювання». Таке уточнення стосується питання, хто ж все-таки може занедужати в результаті впливу різних збудників хвороби у водному об'єкті⁵⁸⁹. Отже, такими може бути не тільки людина, звір, птах, але і риба та інші істоти й тому, під зараженням водних об'єктів слід розуміти: «Потрапляння, насичення у воду певних збудників захворювань, що перевищують гранично допустимі концентрації, які можуть викликати захворювання людей, риб та інших живих організмів»⁵⁹⁰.

Законодавці більшості держав ближнього зарубіжжя не врахували такого діяння як засмічення водних об'єктів. Це діяння має дещо спільне щодо забруднення та істотні особливості, які не дають підстав об'єднати їх у єдине ціле, яким на думку деяких авторів і більшості законодавців, може бути забруднення водних об'єктів. Розглянемо те спільне й особливе, що відрізняє засмічення від забруднення. Загальним, що об'єднує засмічення й забруднення: 1) засмічення, як і забруднення, заподіює певну шкоду стану водного об'єкта; 2) засмічення також може, при певних умовах, викликати забруднення водних об'єктів; 3) засмічення може викликати несприятливі погіршення гідрологічного, гідрогеологічного та інших режимів об'єктів та створювати перешкоди водокористуванню; 4) засмічення і забруднення може впливати на можливість водокористування⁵⁹¹.

586 Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. С.496.

587 Украинская советская энциклопедия. К. : Главная редакция УСЭ, 1981. Т. 7. С. 212.

588 Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 40.

589 Там само. С. 40.

590 Там само. С.40–41

591 Там само. С. 43.

Особливостями, що відрізняють такі діяння, як засмічення і забруднення, є: 1) засмічення водних об'єктів відбувається нерозчинними предметами, відходами й покидьками; 2) на відміну від забруднення таке діяння як засмічення, призводить до зміни русла водних об'єктів; 3) засмічення на відміну від забруднення не завжди істотно змінює й погіршує якість води; 4) дещо інші шляхи настання наслідків, передбачених ст. 242 КК України, при засміченні: а) в результаті засмічення водного об'єкта можуть утворюватись затори русел, що призводять до застою води, а потім – до загибелі риби, рибного корму й місць нересту і т. п.; б) в результаті засмічення ускладнюється стік вод, що призводить до вимирання живих організмів у водоймі й створення джерела заразних захворювань і т. п.; 5) засмічення впливає на погіршення судноплавства⁵⁹².

На підставі викладеного, таке діяння, як засмічення, має повноправну основу свого самостійного існування і тим більше законодавчого закріплення, оскільки порушення правил поверхневих і зворотних вод не вичерпує всіх водних об'єктів і такого діяння щодо них. Не повністю можна вважати аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, за відсутністю такого діяння як виснаження водних об'єктів щодо всіх водних об'єктів, крім самих водних джерел. Означений вчинок за своїми наслідками мало чим відрізняється від забруднення та засмічення водних об'єктів (прикладом може служити екологічна катастрофа Аралу та інших водних великих об'єктів)⁵⁹³. В наявних публікаціях з приводу такого діяння, як виснаження водних об'єктів, є несуттєві суперечності. Деякі фахівці під таким розуміють скорочення (зменшення) кількості природних запасів води під впливом безгосподарного водокористування, водної ерозії ґрунтів, проведення лісомеліоративних та інших робіт, що сприяють належному водозбору⁵⁹⁴; інші – під виснаженням мають на увазі скорочення (зменшення) кількості води у водоймах, що відбувається під впливом людської діяльності і носить стійкий характер⁵⁹⁵; існує думка, що – виснаженням вважають скорочення (зменшення) кількості води у водному об'єкті⁵⁹⁶; є погляд, що виснаження трактують як стійке, що не може бути подолане природним шляхом скорочення водних запасів і погіршення вод, втрата ними здатності до самоочищення⁵⁹⁷; є переконання, що виснаження є припинення, або значне зменшення природної регенерації забруднених вод, припинення надходження достатньої кілько-

592 Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 43.

593 Там само. С. 44.

594 Кондратюк Е. М., Хархота Г. И. Словник-довідник з екології. К. : Урожай, 1987. С. 36.

595 Колбасов О. С. Правовой режим использования и охраны вод. Природно-ресурсное право и правовая охрана окружающей среды. М. : Юрид.лит., 1988. С. 240; Колотинская Е. М. Правовая охрана вод в СССР. Правовая охрана природы. М. : Изд-во МГУ, 1980. С. 150.

596 Миронов Г. В. Правовой режим вод и земли государственного водного фонда и их правовая охрана. Сельскохозяйственное природоресурсное законодательство и правовая охрана природы. М. : Юрид.лит., 1989. С. 129.

597 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р.; за ред. М. І, Мельника, М. І. Хавроненка. К. : Канон, 2001. С. 646.

сті чистої води до водних об'єктів⁵⁹⁸; є міркування, що виснаження водних джерел – скорочення запасів, погіршення якості поверхневих і підземних вод⁵⁹⁹.

Існує також погляд, що виснаженням вважається зменшення мінімально допустимого стоку поверхневих вод чи скорочення запасу підземних вод у межах певного регіону (ДГСТ 17.1.1.10 – 77)⁶⁰⁰.

Аналіз зазначеного визначення показує, що спільним для всіх них є те, що під виснаженням мають на увазі скорочення (зменшення) кількості води у водоймах⁶⁰¹. Разом з тим у цих судженнях є деякі розбіжності. Наприклад, В. В. Гречко (прибічник першої точки зору) наголошує на виснаження як на результат людської діяльності, так і певних природних процесів. Натомість О. С. Колбасов, О. Л. Юшманов, Є. Н. Колотінська (прибічники другого судження) визначають виснаження як результат людської діяльності, що носить досить стійкий характер. Г. В. Миронов – прихильник третього судження, лише підтверджує те спільне, що притаманне всім дефініціям, які запропоновані вказаними авторами.

Має іншу думку В.В. Петров, особливо там, де він під виснаженням розуміє зменшення мінімально допустимого стоку. Натомість Дудоров О. О., доповнює визначення тим, що виснаження не може бути подолане природним шляхом. Водночас В. І. Антипов трактує виснаження стосовно тільки джерела, а не всіх водних об'єктів.

Нам здається, що для чинного КК України (ст. 242) з усіх суджень важливе значення має те, що показує виснаження як результат людської діяльності, що має стійкий характер і може викликати такі наслідки, як шкода здоров'ю людей, загибель людей, тваринного або рослинного світу й інші тяжкі наслідки. Які діяння приводять до виснаження, це: 1) розорювання поверхні водоскиду; 2) вирубування водоохоронних лісів; 3) надмірне знищення боліт; 4) забори води у розмірах, що перевищують природне поновлення; 5) безсистемне розташування водозабірних свердловин; 6) неправильний вантаж водних джерел; 7) відсутність обладнання, що закриває самовиливні підземні води; 8) гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво; 9) гірничовидобувна діяльність і т. п.⁶⁰². Натомість людська практика може давати нові й нові причини виснаження водних об'єктів, але головне, що важливо для кримінального законодавства, щоб такі діяння, як виснаження джерел тягли за собою наслідки, передбачені ч. 2 ст. 242 КК України або

598 Грабовська Н. Т. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья. Советское уголовное право. Часть особенная. Киев: РНО МВД СССР. 1986. С. 542.

599 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Беулін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 673; Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 111.

600 Дубовик О.Л. Экологическое правонарушение: понятие и виды : Окружающая среда под охраной закона. М.: Юрид. лит., 1989. С. 158.

601 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 44.

602 Твм само. С. 44.

Враховуючи наші переконання, доводи та наявну практику в Естонії, яка враховує виснаження щодо всіх водних об'єктів нам слід ст. 242 КК України доповнити таким діянням як виснаження всіх водних об'єктів, а не так, як це зроблено в чинному КК України, що буде відповідати екологізації кримінального законодавства нашої країни та збереженню водних ресурсів.

З розширенням і розвитком техногенної сфери з'явилися нові джерела несприятливого впливу на водні об'єкти: хімічні препарати, радіація, енергія, шумовий вплив (ультразвук). Зросла суспільна небезпека наслідків забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Не всі питання вирішив законодавець у ст. 242 КК України. Практично поза полем зору кримінального закону залишилися дії службових осіб, відповідальних за розробку глобальних проєктів, що завдали незворотної шкоди водним об'єктам⁶⁰³. Ст. 242 КК України, на наш погляд, має конструктивні недоліки, що є перешкодою для її правильного застосування на практиці. Це потребує закріпленню в диспозиції таких діянь, як: забруднення, засмічення та виснаження замість невинуватеного – порушення правил охорони вод.

У процесі реформування кримінального законодавства обмеження засобів забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів було знято в ст. 242 КК України, а також зняті такі обмеження щодо джерел такого забруднення, що є позитивним. Це викликано тим, що в процесі технізації, залучення нових ресурсів до виробництва, обслуговування, а також, що нині мають місце непоодинокі випадки забруднення водних об'єктів власниками автомобілів, іншої техніки, присадибних ділянок, колективних господарств тощо.

Слід підтримати погляди авторів про те, що чинний Кримінальний кодекс України не передбачає крайніх форм антропогенного впливу на окремі елементи (сфери) навколишнього середовища, або на навколишнє середовище в цілому (що викликають екологічні катастрофи, зміни клімату, знищення природних об'єктів, здійснення ряду проєктів)⁶⁰⁴. Однак така пропозиція вимагає зваженого підходу. Не можна, наприклад, погодитися з думкою О. Л. Дубовик про формулювання статті «Порушення правил раціонального використання та охорони вод»:

Умисне порушення правил раціонального використання та охорони вод при водокористуванні, розміщенні, проєктуванні, будівництві й експлуатації гідротехнічних, меліоративних споруд та інших об'єктів, що заподіяло, або могло заподіяти істотну екологічну шкоду.

Ті ж дії, що заподіяли особливо істотну шкоду або вчинені суспільно-небезпечним способом, або пов'язані з навмисним перекрученням інформації

603 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 45.

604 Навроцкий В. Л. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1982. С. 10; Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 47.

службовою особою...»⁶⁰⁵. Насамперед забруднення водних об'єктів не обмежується лише діями. З іншого боку, слід погодитися, що запропонованим складом не охоплюється забруднення та засмічення, а тільки може частково охоплюватися виснаження водних об'єктів.

Таким чином, правильно, що різні будівництва, проекти, водні катастрофи будуть охоплюватися діяннями (забруднення, засмічення й виснаження). Інша справа, що наслідки цих діянь повинні оцінюватися по-різному. Щодо такого діяння, як утаювання екологічної ситуації, то його вірно оформили в окрему статтю Кримінального кодексу України.

На підставі проведеного нами дослідження ч. 1 ст. 242 КК України слід викласти в такій редакції: «Стаття 242. Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів.

1. Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи об'єктів тваринного й рослинного світу або для настання інших тяжких наслідків, – карається...».

Діяння, зазначені в ній, предмети кримінального правопорушення, їх повніша систематизація, що запропонована нами, а також засоби, джерела забруднення, засмічення або способи виснаження, що слід мати на увазі виходячи зі змісту диспозиції, що запропонована нами, враховують практику застосування ст. 242 КК України за 2002–2019 роки, що склалася після прийняття цієї статті, а також її перспективу.

На підставі аналізу закону за ч. 1 ст. 242 КК України під створенням небезпеки для здоров'я людей слід розуміти аналогічне формулювання і до можливості заподіяння шкоди здоров'ю людей, яке використовувалося за ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. Це можливість захворювання хоча б однієї особи, що могло потягти за собою короточасний розлад здоров'я або можливість настання незначної стійкої втрати працездатності; можливість зараження епідемічними або інфекційними захворюваннями (однієї-трьох осіб), що належить до категорії легких; можливість заподіяння шкоди здоров'ю окремих людей, так і здоров'ю населення (що може виявитися в підвищенні рівня захворюваності серед населення, у можливості появи шкідливих спадкових змін тощо)⁶⁰⁶. Зазначені доводи не будуть переконливими, якщо ми не звернемося до наявних поглядів у кримінально-правовій літературі щодо ознаки можливості захворювання людей, яка передбачалася ч. 1 ст. 228 КК (1960 р.), оскільки за ч. 1 ст. 242 КК (2001 р.) існує незначна практика, так і матеріали досудового розслідування, а ми маємо спиратися у своєму дослідженні на перевірені факти або ж на кримінально-правову доктрину.

605 Навроцкий В. Л. Уголовная ответственность за загрязнение водоёмов: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1982. С. 10; Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 46–47.

606 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К.у: ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 47

Щодо ознаки можливості заподіяння шкоди здоров'ю людей, яка на нашу думку, є аналогічною ознаці «небезпеці заподіяння шкоди здоров'ю людей», то деякі вчені під таким наслідком мають на увазі можливість захворювання хоча б однієї людини, що могло б потягти за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності⁶⁰⁷; інші вчені – зв'язують такий стан з можливістю отруєння, епідемічним та іншим тяжким захворюванням⁶⁰⁸; деякі вчені вкладають у це поняття такий зміст, як наявність небезпеки отруєння невизначеної кількості людей або можливість розповсюдження інфекційних захворювань і т. п.⁶⁰⁹; інші вчені пов'язують таке становище із можливістю захворювання хоча б однієї людини⁶¹⁰.

Крім того, в наявних публікаціях, що під можливістю заподіяння шкоди здоров'ю людей (в результаті забруднення водойми) розуміють можливість заподіяння шкоди як окремим особам, так і можливість заподіяння такими діями шкоди здоров'ю населення. Вона може полягати у можливості підвищення рівня захворюваності серед населення, у ймовірності появи шкідливих спадкових змін, у ймовірності уповільнення певних темпів розвитку дітей, у можливості зниження тривалості життя тощо⁶¹¹.

Необхідно погодитися з думкою, що А. Н. Комісаров, В. Пакутін, Е. М. Жевлаков та В. В. Петров (автори першої точки зору) при визначенні поняття можливості заподіяння «шкоди здоров'ю людей» лише вказують на той особливий мінімум, із яким законодавець пов'язує назване в законі становище⁶¹². Разом із тим, зазначені автори не називають інші випадки і той максимум, який би характеризував можливість заподіяння шкоди здоров'ю, який передбачався ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. (ст. 223 КК Росії), а в нашому випадку, передбаченому ч. 1 ст. 242 КК України 2001 р.⁶¹³. Натомість автор другої точки зору – Н. П. Грабовська названий стан пов'язує не стільки з можливістю захворювання, але й можливістю отруєння, зараження, все ж не називаючи мінімум, з яким пов'язувала цю ознаку в ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р., а в наш час це стосується ч. 1 ст. 242 КК України 2004 р.⁶¹⁴. Дослідження поглядів П. Ф. Повеліциної також свідчить, що вона не

607 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К.у: ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 41; Антипов В. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 539–543.; Дубовик О. Л. Экологическое правонарушение: понятие и виды : Окружающая среда под охраной закона. М. : Юрид. лит., 1989. С. 329.

608 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. С. 19.; Комисаров А. М. Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха. Советское уголовное право: Особенная часть. М. : Юрид.лит., 1988. С. 329.

609 Грабовська Н. Т. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. С. 31.

610 Украинская советская энциклопедия. К. : Главная Редакция УСЭ. 1979. Т. 4. С. 183.

611 Навроцкий В. Л. Уголовная ответственность за загрязнение водоёмов: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1982. С. 10.

612 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 48.

613 Там само. С. 49.

614 Там само. С. 49.

поділяє таке становище, як загроза завдання шкоди здоров'ю людей з наслідками й це цілком справедливо⁶¹⁵. Проте, ми згодні, що не можна цілком погодитися з позицією Н. П. Грабовської, де вона чомусь протиставляє можливість отруєння, зараження й захворювання, лише тому, що згідно з положеннями Радянського енциклопедичного словника – «отруєння – група захворювань, зумовлених, впливом на організм, або організми чи органи отрути різного походження; можуть бути гострими, хронічними виробничими, харчовими, лікарськими та ін.»⁶¹⁶. Крім того, ми погоджуємося, що В. М. Смітєнко (автор четвертої точки зору) вірно не обмежує можливість шкоди здоров'ю людей лише її мінімальним рівнем. Проте, в названому судженні не вбачається істотної відмінності з попередніми точками зору, хоча його погляд є більш радикальним по відношенні до попередніх авторів⁶¹⁷.

Зазначені вище положення повністю можна перенести на небезпеку заподіяння шкоди здоров'ю людей ч. 1 ст. 242 КК України, що ми і довели. Щодо ознаки небезпеки для життя, то слід розуміти можливості настання смерті хоча б однієї особи. Наше судження підтверджується поглядами С. Б. Гавриша⁶¹⁸, В. І. Антипова⁶¹⁹ та ін.

Відносно такої ознаки як небезпека для довкілля в кримінально-правовій літературі є такі погляди: 1) це загроза заподіяння шкоди рослинному і тваринному світу внаслідок порушення правил охорони вод⁶²⁰; 2) це загроза заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей води⁶²¹.

Ми переконані, що С. Б. Гавриш і В. І. Антипов мають подібні позиції щодо такої ознаки як небезпека для довкілля. Проте зрозуміти повністю її не можливо без аналізу питання щодо можливості завдання шкоди сільськогосподарському виробництву або рибним запасам, що є важливими складовими довкілля.

Щодо уявлення питання забруднення водних об'єктів, що могло завдати шкоду сільськогосподарському виробництву, то з приводу цього можливого наслідку висловилися достатньо повно такі автори: В. Пакутін⁶²², І. М. Тяжкова⁶²³,

615 Повелицина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид.лит., 1981. 88 с.

616 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 48; Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. С. 346.

617 Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 49.;

618 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 642.

619 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 542.

620 Там само. С. 542.

621 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 674.

622 Пакутін В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений. Соц. законность. 1977. С.41.

623 Тяжкова И. М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : изд-во МГУ, 1982. С. 267.

Е. М. Жевлаков⁶²⁴, П. Ф. Повелицина⁶²⁵, Н. П. Грабовська й П. С. Матишевський⁶²⁶, А. Н. Комісаров⁶²⁷, В. О. Навроцький⁶²⁸. При дослідженні цих точок зору ми помітили схожість у змісті поняття «загроза, заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву». Натомість вбачається певна (несуттєва) відмінність у переліку такої шкоди. Зокрема, В. Пакутін не вказує на можливість загибелі худоби, називає інші наслідки, що створює незавершеність переліку. В той самий час І. М. Тяжков акумулює в переліку можливої шкоди – можливість загибелі худоби, а незавершеність переліку замінює словосполученням «інші угіддя», що не додає з'ясуванню суті проблеми. Натомість Е. М. Жевлаков при перерахуванні можливої шкоди використовує такий термін «тварини», який є ширшим, ніж поняття «худоба», що більш повно показує можливу шкоду сільськогосподарському виробництву, а також що це включає і можливість пошкодження берегових лісонасаджень.

Не дивлячись на певну цінність визначень В. Пакутіна, І. М. Тяжкової, Е. М. Жевлакова, в їхніх судженнях є певні недоліки та дискусійні моменти, які полягають у дуже стислому переліку можливості завдання шкоди сільськогосподарському виробництву, що занадто дає малу користь для відповідних органів, які проводять розслідування або розгляд проваджень даної категорії у суді⁶²⁹.

Вважаємо помилковим твердження Е. М. Жевлакова щодо можливості завдання шкоди сільськогосподарському виробництву стосовно пошкодження берегових лісонасаджень, бо вони не включені до сфери сільськогосподарського виробництва, але є як це видно, складовими довілля⁶³⁰. Підтвердженням правильності нашого судження є думка В. Пакутіна про те, що можливість заподіяння шкоди іншим інтересам (дикій тварині, пейзажу, рельєфу і т. п.), яка не була властива ст. 228 КК України 1960 р., а нині – ст. 242 КК України, не охоплювалась цією ознакою⁶³¹. Повніший перелік можливої шкоди сільськогосподарському виробництву дають Н. П. Грабовська і П. С. Матишевський. Важливо, що можливість такої шкоди вони пов'язують не тільки із можливістю загибелі, але й із ймовірністю захворювання або отруєнням звірів і птахів⁶³². Разом з тим, погоджуємося, що і це визначення має недоліки, що насамперед стосуються пере-

624 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. С. 65.

625 Повелицина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит, 1981. С. 31.

626 Грабовская Н. П. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. С. 191; Матишевский П. С. Должностные преступления. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий. К. : Изд-во «Фита», 1995 С. 530.

627 Комисаров А. М. Преступления посягающие на рациональное использование и охраны воды и воздуха. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Юрид.лит., 1988. С. 329

628 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водных водоёмов: Автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук. Харьков, 1982. С. 10.

629 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 50.

630 Там само. С.51.

631 Там само. С.41.

632 Там само. С.51.

ліку, в якому вказані звірі й птахи. З цього переліку не видно, про яких звірів і птахів йдеться: тих, що входять до сфери сільськогосподарського виробництва або тих, що знаходяться в природному середовищі⁶³³. Це й зрозуміло, адже, як відомо, нараховується 1,5–2 млн видів⁶³⁴. Наявні неточності попереднього міркування якимсь чином заповнює П. Ф. Повеліцина. Вона цілком правильно звертає увагу на можливість захворювання або загибелі худоби, свійських птахів. Проте і це визначення має спірні моменти та недоліки, що зводяться до стислості переліку можливої шкоди сільськогосподарському виробництву, а також виділення з тварин тільки худоби (що не охоплює перелік всіх сільськогосподарських тварин). Натомість слід погодитися, що в дефініції А. Н. Комісарова точніша термінологія (наприклад, можливість пошкодження посівів, чагарників, плодкових та інших дерев). Обмежений перелік можливої шкоди сільськогосподарському виробництву притаманний і цьому погляду, що робить його неповним тому він може слугувати практиці застосування ст. 242 КК України. Ми підтримуємо визначення вказаної ознаки, яке дає В. О. Навроцький. Проте і в його судженні також певні недоліки та обмеження. Насамперед вони стосуються того, що автор чомусь під «сільськогосподарським виробництвом» розуміє тільки колективне господарство, що не охоплює в цілому такого напрямку виробництва⁶³⁵.

Для роз'яснення змісту ознаки можливості «заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву» звернемося до довідкової та спеціальної літератури. Зокрема, згідно з положеннями «Української радянської енциклопедії» сільськогосподарське виробництво охоплює, як вирощування сільськогосподарських культур, так і розведення сільськогосподарських тварин для забезпечення населення України харчовими продуктами, а промисловості – сировиною та матеріалами⁶³⁶. Як показує дослідження, під час такої діяльності, як з цього слідує, відбувається – виробництвом предмет споживання і засоби виробництва (вирощується посівний та посадковий матеріал, продуктивна й робоча худоба, багаторічні та однорічні насадження)⁶³⁷.

До зазначеної ознаки входять обов'язково такі сектори виробництва, як: 1) державний (науково-дослідні та експериментальні господарства, птахофабрики тощо); 2) приватний (індивідуальні господарства, фермерські господарства тощо); 3) колективний (агрофірми тощо).

633 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 51.

634 Грабовська Н. Т. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья. Советское уголовное право. Часть особенная. Киев : РНО МВД СССР 1986. С. 527.

635 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 51.

636 Украинская Советская энциклопедия. К. : Главная редакция УСЭ, 1979. Т. 4. С. 187.

637 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. у: НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 52; Украинская Советская энциклопедия. К. : Главная редакция УСЭ, 1979. Т. 4. С. 188.

Викладених положень недостатньо, щоб розкрити поняття створення небезпеки для довкілля, складовою якого є можливість завдання шкоди сільськогосподарському виробництву. Отже, для цього необхідно більш детально вивчити дві основні галузі сільського господарства: рослинництво та тваринництво (що поділяються на більш дрібні). Під рослинництвом розуміють ту галузь сільського господарства, де культивується; вирощування культурних рослин (сільськогосподарських культур) для забезпечення населення харчовими продуктами, тваринництва – кормами, багатьох галузей промисловості – сировиною (включаючи: рільництво, овочівництво, плідництво, бавовнярство, виноградарство, лісівництво, квітництво, садівництво тощо)⁶³⁸. Натомість під тваринництвом розуміють ту галузь сільського господарства, що характеризується розведенням важливих для виробництва різних продуктів тваринного походження та селекцією тварин⁶³⁹.

Таким чином, під створенням небезпеки заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву слід розуміти: 1) небезпеку приведення до непридатного стану сільськогосподарських рослин; 2) небезпеку приведення до непридатного стану чи частково непридатного стану угідь; 3) небезпеку знищення або приведення до часткової непридатності врожаю сільськогосподарських рослин; 4) небезпеку знищення, пошкодження або приведення до непридатності засобів виробництва тощо; 5) небезпеку отруєння, захворювання або падіж невеликої кількості худоби, свиней, овець, коней, птахів, оленів, кролів, бджіл тощо; 6) небезпеку виродження видів звірів, птахів тощо.

Щодо небезпеки заподіяння шкоди рибним запасам, як складової довкілля, як в наявних публікаціях, так і в судовій практиці існують різноманітні судження: деякі фахівці під таким розуміють небезпеку знищення нересту, місць зимування, вигулу промислових риб і їхніх кормових баз тощо⁶⁴⁰; інші – небезпеку загибелі риби; знищення місць нересту; нагульних площ; місць зимівлі тощо⁶⁴¹; інші – небезпеку загибелі риби; виведення з ладу місць нересту; тощо⁶⁴²; деякі – небезпеку захворювання або загибелі риби; зменшення місць нересту та нагульних площ⁶⁴³; є такі, які вбачають небезпеку приведення водойми в стан, непридатний для використання в рибогосподарських цілях; виведення з ладу місць нересту та зимувальних ям, нагульних площ, кормових баз тощо⁶⁴⁴.

638 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К.у: НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 52; Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. С. 111.

639 Там само. С. 52; Там само. С. 436.

640 Грабовська Н. Т. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. С. 191; Матышевский П. С. Должностные преступления. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий. К. : Изд-во «Фита», 1995. С. 530.

641 Заброта К. До чого призводить бездіяльність : Сільські вісті. 2001. 11 жовтня.

642 Пакутін В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений. Соц. Законность. 1977. № 6. С. 41.

643 Большая советская энциклопедия. М. : Изд-во «Энциклопедия», 1975. Т. 9. С. 330.

644 Повелицина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит., 1981. С. 31.

Обособлену думку про небезпеку заподіяння шкоди рибним запасам пропонує В. О. Навроцький, вважаючи, що ним охоплюється можливість завдання шкоди рибним запасам, що використовуються не тільки для промислового, але й для аматорського та спортивного рибальства, а також небезпека шкоди тим природним або штучним умовам, що забезпечують відновлення і саме існування рибних запасів: ікрі та рибному молодняку, місцям нересту, місцям нагулу і зимівлі риби, кормовим угіддям, місцям розведення і т.п.⁶⁴⁵.

Н. П. Грабовська, П. С. Матишевський (автори першої точки зору) необґрунтовано звузили поняття «рибні запаси», які охоплюються тільки промисловими рибами, їхнім нерестом, місцем їхнього нагулу і кормовими базами. Натомість Е. М. Жевлаков (автор наступного судження) частково доповнює попередню думку небезпекою такої можливості шкоди, як можливою істотною зміною смакових якостей риби, в результаті чого вона не може бути використана в їжу, а також можливість знищення місць, де риба розводиться, «місць нересту». Але й тут не видно, про яку саме рибу йдеться (про промислову, для спортивного лову або аматорського), в ній не знаходиться в полі зору і небезпека знищення ікри, молодняку та нагулу риби, місць зимівлі риби й т. п. Подібні недоліки притаманні й визначенню В. Пакутіна.

Розширює межі поняття «небезпека заподіяння шкоди рибним запасам» погляд А. Н. Комісарова, вказівкою на захворювання риби; зменшення місць нересту і нагульних площ, що не знайшло, як нам здається, відбитку в дефініціях попередніх авторів. В їх судженнях говорилося про небезпеку: знищення місць нересту; місць нагулу риби; про загибель названої іхтіофауни (що, на наш погляд, не повною мірою відповідає концепції екологічної та загальної безпеки нашого спільного дому, де знаходиться все природне різноманіття і людина).

Відмінне від попередніх авторів визначення «небезпеки заподіяння шкоди рибним запасам», запропоноване П. Ф. Повеліциною, в якому знайшли відбиток нові фактори, що істотно доповнюють попередні погляди, наприклад, небезпеку: приведення водойми в стан, непридатний для використання в рибогосподарських цілях; виведення з ладу зимувальних ям, кормових організмів, місць нагулу⁶⁴⁶. Проте й вона не враховує тих позитивних моментів, що мають місце в поглядах попередніх авторів, які б могли б значно доповнити означену дефініцію, розв'язати дефіцит знань про цю загрозу у практиці застосування ст. 242 КК України.

Значним поштовхом у пізнанні такої ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що досліджується, «як створення небезпеки заподіяння шкоди рибним запасам», є пояснення В. О. Навроцького. Він пропонує певну вже якусь систему, із якої легко вбачаються можливість настання названих наслідків, або під

645 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водных водоёмов: Автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук. Харьков, 1982. С. 10.

646 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 54.

неї легко підвести перелік можливої шкоди, що характеризує ознаку «небезпека шкоди рибним запасам»⁶⁴⁷. Заслуговує уваги уточнення ним того, що такою можливою шкодою повинна охоплюватися шкода не тільки для промислового, аматорського і спортивного рибальства, але й природним або штучним умовам, що забезпечують відновлення і саме існування рибних запасів, як важливої складової навколишнього природного середовища.

Проте і в цьому судженні є певні недоліки та дискусійні моменти, які можуть бути доповнені з попередніх поглядів, наприклад, небезпека захворювання риби або молодняка; небезпека отруєння їх або загибель.

Розкрити зміст ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, створення небезпеки довіллю через таку складову її як заподіяння шкоди рибним запасам тільки з наявних визначень неможливо. Потрібно дати роз'яснення такого поняття, як «рибні запаси» і що до них відноситься. За допомогою щодо цього звернемося до радянського енциклопедичного словника: до риб відносяться два класи водних хребтових – хрящових риб і кистеперих риб (їх близько 25 тис. видів) тощо⁶⁴⁸. Проте запас риби не вичерпується лише дорослою рибою, він залежить від ікри, від зародків, личинок і мальків, а вже після нього від дорослої риби⁶⁴⁹. Крім того на наявність рибних запасів суттєво впливає така діяльність, як рибальство⁶⁵⁰.

Рибні запаси та створення небезпеки завдання їм шкоди, не можна розглядати в відриві від місця їхнього природного існування: місць нагулу, зимування, нересту і кормових баз, приведення в непридатний стан для рибогосподарських цілей самої водойми, а також від штучних умов.

Отже під змістом терміну «небезпека заподіяння шкоди рибним запасам», який пояснює ознаку створення небезпеки довіллю (ч. 1 ст. 242 КК України) слід розуміти можливість: небезпеки захворювання, отруєння чи загибелі (не масової) промислової риби або риби, призначеної для аматорського (спортивного) лову, ікри, зародків, личинок, мальків; небезпеки зміни смакових якостей риби, що роблять її непридатною до вживання в їжі; небезпеки знищення місць нересту, нагульних площ, зимувальних та кормових баз (зменшення місць нересту, нагульних площ); небезпеки приведення водойми до повної або часткової втрати її господарського значення, а також до реальної можливості настання таких наслідків⁶⁵¹.

Наше дослідження свідчить про те, що небезпека для довілля – ознака, яка передбачена ч. 1 ст. 242 КК України, за змістом набагато ширша, ніж можливість

647 Там само. С. 55.

648 Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1984.С. 1148.

649 Справочник по охране водных ресурсов. В. А. Львов, В. Н. Ладыженский, Н. К. Кузин и др. К. : Урожай, 1989. С. 22–24.

650 Матвейчук В. К. Кримінально-правова боротьба органів внутрішніх справ зі злочинним забрудненням водних об'єктів : навчальний посібник. К. : НДІ РІО Української академії внутрішніх справ, 1992. С. 36.

651 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 56.

завдання шкоди сільськогосподарському виробництву та рибним запасам. До неї мають входити такі складові, які запропонували С. Б. Гавриш і В. І. Антипов, – об'єкти тваринного, рослинного світу. Крім того, забруднення водних об'єктів може створити небезпеку завдання шкоди земельним ресурсам, надрам, територіям взятих під охорону держави та об'єктам природно-заповідного фонду. Це судження не суперечить настанню наслідків, які зазначені ч. 2 ст. 242 КК України, які як загроза, передбачені ч. 1 цієї статті. Це також відповідає спрощеній для розуміння та досконалішій за технікою запропонованій нами диспозиції ч. 1 ст. 242 КК України.

Дослідивши ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України, які стосуються об'єктивної сторони цього діяння, звернемося до форм прояву цього кримінального правопорушення. У ч. 1 ст. 242 КК України вони є наступними: 1) забруднення вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 2) забруднення вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 3) забруднення вод (водних об'єктів) поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 4) забруднення вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 5) забруднення вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 6) забруднення вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 7) забруднення вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для життя людей; 8) забруднення вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 9) забруднення вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для довкілля; 10) забруднення вод (водних об'єктів) – питних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 11) забруднення вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 12) забруднення вод (водних об'єктів) – питних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 13) забруднення вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 14) забруднення вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 15) забруднення вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 16) виснаження вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 17) виснаження вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 18) виснаження вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 19) виснаження вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 20) виснаження вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 21) виснаження вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для

довкілля; 22) виснаження вод (водних об'єктів) – джерел питних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 23) виснаження вод (водних об'єктів) – джерел питних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 24) виснаження вод (водних об'єктів) – джерел питних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 25) виснаження вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 26) виснаження вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 27) виснаження вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 28) виснаження вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для життя людей; 29) виснаження вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 30) виснаження вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для довкілля; 31) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 32) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 33) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – поверхневих вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 34) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 35) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 36) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – підземних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 37) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для життя людей; 38) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 39) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – водоносних горизонтів, якщо це створило небезпеку для довкілля; 40) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – джерел питних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 41) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – джерел питних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 42) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – джерел питних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля; 43) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для життя людей; 44) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для здоров'я людей; 45) зміна природних властивостей вод (водних об'єктів) – лікувальних вод, якщо це створило небезпеку для довкілля.

Зазначені нами вище форми прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України виокремлюють таку обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, як діяння (дію або бездіяльність) – це забруднення, виснаження та зміна природних властивостей

водних об'єктів, а непорушення правил охорони вод (водних об'єктів). Це передбачено доктриною кримінального права, іншої обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення до всіх без виключення діянь наука не винайшла. Тому використання законодавцем у статті 242 КК України слів «порушення правил охорони вод (водних об'єктів)» – є невиправданим та яке лише ускладнює розуміння ознак об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення. В той самий час відвернути увагу на те, що такі діяння (дії або бездіяльність), як забруднення, виснаження, в тому числі і засмічення водних об'єктів приводять до змін природних властивостей водних об'єктів. Про це свідчить як дослідження науковців, так і практика боротьби з досліджуваним нами кримінальним правопорушенням.

Маючи проведене нами вище дослідження, визначимо обов'язкові ознаки для першої – третьої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, це: 1) забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані вище в цьому підрозділі); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місцезнаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулося таке забруднення; предмет кримінального правопорушення – це поверхневі води відповідного водного об'єкта; 2) для четвертої – шостої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення – визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмета кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулося забруднення; предмет складу кримінального правопорушення – це підземні води відповідного водного об'єкта; 3) для сьомої – дев'ятої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмета цього кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місцезнаходження водного об'єкта – водоносного горизонту), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; предмет складу кримінального правопорушення – це води водоносного горизонту; 4) для десятої – дванадцятої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу діяння та предмета цього складу кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього складу

кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта джерел питних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; предмет складу кримінального правопорушення – це води джерел питних вод; 5) для тринадцятої – п'ятнадцятої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення та предмета цього складу кримінального правопорушення, це: забрудненням – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення – це місцезнаходження водного об'єкта – лікувальних вод, де відбулося забруднення цього водного об'єкта; предмет складу кримінального правопорушення – це лікувальні води; 6) для шістнадцятої – вісімнадцятої форм цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмета цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося їх забруднення; предмет цього складу кримінального правопорушення – це лікувальні води; 7) для дев'ятнадцятої – двадцять першої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмета цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місцезнаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; предмет цього складу кримінального правопорушення – це підземні води; 8) для двадцять другої – двадцять четвертої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмета цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані у цьому підрозділі); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося їх виснаження; предмет цього складу кримінального правопорушення – це води джерел питних вод; 9) для двадцять п'ятої – двадцять сьомої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмета цього кримінального правопорушення,

це: виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього кримінального правопорушення – це місцезнаходження водного об'єкта (в нашому випадку це місцезнаходження лікувальних вод), де відбулося виснаження лікувальних вод; предмет цього складу кримінального правопорушення – це лікувальні води; 10) для двадцять восьмої – тридцятої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, це: визначення ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет складу кримінального правопорушення виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта – водоносного горизонту), де відбулося його виснаження; предмет цього складу кримінального правопорушення – це води водного горизонту; 11) для тридцять першої – тридцять третьої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей вод (водних об'єктів – поверхневих вод – дія або бездіяльність); засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта), де стосовно цього об'єкта відбулася зміна його природних властивостей; предмет цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення – це води поверхневих вод; 12) для тридцять четвертої – тридцять шостої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки складу цього кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі роботи); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце, де відбулася зміна природних властивостей підземних вод); предмет цього складу кримінального правопорушення – це води підземних водних об'єктів; 13) для тридцять сьомої – тридцять дев'ятої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей вод водоносних горизонтів – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінальних правопорушень (вони нами перераховані в цьому підрозділі роботи); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце, де відбулася зміна природних властивостей вод водоносного горизонту); предмет цього складу

кримінального правопорушення – це води водоносного горизонту; 14) для сорокової – сорок другої форм цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей вод – джерел питних вод – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це водний об'єкт – джерело питних вод), де відбулася зміна його природних властивостей; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерела питних вод; 15) для сорок третьої – сорок п'ятої форм прояву цього складу (ч. 1 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей лікувальних вод – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в цьому підрозділі монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце, де відбулася зміна природних властивостей лікувальних вод); предмет цього складу кримінального правопорушення – це лікувальні води.

Слід звернути увагу на те, що для описаних нами форм прояву цих кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 242 КК України, має бути характерним створення небезпеки для життя людей, або небезпеки для здоров'я людей, або небезпеки для довкілля, які криміналізують це діяння і роблять його кримінальним правопорушенням. Кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 242 КК України, належать до діянь з формальними складами. Твердження І. В. Берднік та інших, що кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 242 КК, належать до діянь з формальним складом – не мають обґрунтувань. Крім того, намагання І. В. Берднік обґрунтувати свою позицію, що порушення правил охорони вод спричинило забруднення поверхневих і підземних вод і водоносних горизонтів, джерел лікувальних вод, є наслідком в ч. 1 ст. 242 КК України і нібито цей наслідок викликав інший наслідок «створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля», тобто є ускладненим злочином, який кваліфікується за наслідками – також суперечить кримінально-правовій доктрині. Важливо звернути увагу на те, що коли йдеться про одичне ускладнене правопорушення, тут має бути діяння, яке спричинило появу кримінального правопорушення, що зумовило проміжний наслідок, а останній викликав наступний тяжчий наслідок. У ч. 2 ст. 242 КК України наслідки є результатом тих самих діянь, а не проміжного наслідку від попередніх кримінальних правопорушень (за с. 1 ст. 242 КК України). Крім того, як свідчить наше дослідження в якості дій або бездіяльності мають місце зайняти забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів і джерела вчинення цього діяння, предмет.

3.2 Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України

Суб'єкт кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Проблема суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 228 КК України 1960 р., та ст. 242 КК України 2001 р., зокрема, отримала певну теоретичну розробку в юридичній науці⁶⁵². Суб'єктом кримінальне право визнає фізичну, осудну особу, тобто людину, що досягла до моменту вчинення кримінального правопорушення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність⁶⁵³. Відсутність будь-якої із цих ознак виключає склад кримінального правопорушення цього діяння й застосування покарання. Ці вимоги стосуються і кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Така значущість суб'єкта діяння порушення правил охорони водних об'єктів потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема, до класифікації суб'єктів.

Як відомо, в кримінально-правовій літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів кримінального правопорушення. Існує думка, що такими суб'єктами можуть бути як приватні, так і службові особи⁶⁵⁴. Інші – вважають, що суб'єктами кримінального правопорушення можуть бути будь-які особи⁶⁵⁵. Існує думка, що суб'єктом конкретного кримінального правопорушення може бути як громадянин, так і службові особи⁶⁵⁶. В теорії кримінального права суб'єкти кримінального правопорушення також класифікують на загальний і спеціальний⁶⁵⁷.

Така суперечлива класифікація суб'єктів кримінального правопорушення, їх тлумачення в науці кримінального права і в судовій практиці не може надати

652 Абдуразаков С. А., Ахмедов Г. А. Суб'єкт преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР. Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР / [ред. кол. Г. А. Ахмедов и др.]. Ташкент : 1970. С. 137–147.; Ахмедов Г. А., Миренский Б. А. О соотношении криминологических и уголовно-правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления. Обществ. науки в Узбекистане, 1975. № 10. С. 23–28.; Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Суб'єкт по советскому уголовному праву. М. : ВШ МООП РСФСР, 1964 г. 59 с.; Орымбаев Р. Специальный субъект преступления. Алма-Ата: Наука, 1977. 53 с.; Павлов В. Г. Суб'єкт преступления. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 318 с.; Ревазов М. А., Повзнер М. Е., Матанцев В. И. Охрана природы. М. : Наура, 1986. 165 с.; Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. К. : Наукова думка, 1978. 304 с.; Уголовное право УССР. К. : Вища школа, 1989. 530 с. С. 235; Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. К. : Наукова думка, 1976. 189 с.; Шишко И. В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 307 с.

653 Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія. Охрана природы: Словник-довідник. К. : Т-во «Знання», 2002. 550 с.; Советское уголовное право. Часть общая. М. : Юрид. лит., 1982. 412 с.

654 Пионтковский А. А. Преступления в области природных богатств. Курс советского уголовного права. М. : Наука, 1971. С. 522–530.; Тацій В. Я. Суб'єкти злочину. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. С. 130–141.

655 Писарев А. Правовая охрана и защита лесов. Сов. юстиция. 1982. №7. С. 9.

656 Пакутин В. Д. Ответственность за незаконную порубку леса. Соц. Законность. 1978. № 1. С. 42–44

657 Тацій В. Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком Інтер-Право, 2001. С. 130.

допомоги правоохоронним органам у справі боротьби з кримінальними правопорушеннями, в тому числі і тими, що передбачені ст. 242 КК України. Положення, що склалось, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта кримінального правопорушення і, зокрема суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України.

Зцієюметоюпершза всезвернемось до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта. Наприклад, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, А. А. Піонтковський, В. А. Широков, Г. Вольфман, Б. Леонтьев при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення, що стосується навколишнього природного середовища, використовують термін «приватна особа». Нам здається, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відбиває той зміст, який перераховані автори намагаються йому надати або зробити спробу персоніфікації. Перш ніж зробити спробу пояснити нашу точку зору про це поняття, слід зазначити, що в кримінальному праві зміст терміну «приватна особа» до цього часу не отримав розробки та певних роз'яснень. Ним автори наявних підручників із кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів складів кримінальних правопорушень, що стосується навколишнього природного середовища та передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України та кримінальних кодексів країн близького зарубіжжя. При цьому вони не дають пояснення, на відміну від службової особи, якими ж ознаками повинна володіти приватна особа, чим вона має відрізнятися. Проте, розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й практичне та законотворче значення, що ми й спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення, що стосується навколишнього природного середовища. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дати тлумачення терміну «приватна особа», з'ясувати, який зміст у нього вкладається і що власне під ним розуміється на практиці і в теорії кримінального права. Згідно «Словаря русского языка» С. Ожегова «частный, – ое – являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный»⁶⁵⁸. Близьке за значенням, хоча і більш, на наш погляд, обмежене тлумачення терміну «приватний» дає «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «Относящийся к части, общему, исключению»⁶⁵⁹. Тобто як частина чогось, що вивчається.

З наявних тлумачень терміну «приватна», яке є в словниках, ще не можна повністю визначити ознаки приватної особи, як суб'єкта кримінального правопорушення. Нам здається, що для цієї мети необхідно скористатись тими положеннями, що є у кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), а саме ознаками службової

658 Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус.язык, 1987. С. 717.

659 Даль В. Толковый словарь великорусского языка. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. Т. 4. 683 с.

особи, а також ознаками неслужбової особи, що пропонуються в юридичній літературі. Порівнюючи вказані ознаки й правові наслідки, що можуть настати на практиці, які відносяться як до службової особи, так і не службової, спробуємо визначити ознаки приватної особи як суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, використовуючи для пояснення тлумачення терміну «приватна», що дається у словниках.

Найбільш прийнятними, на наш погляд, є визначення й обґрунтування ознак суб'єкта кримінального правопорушення через діяльність і функції суб'єкта, тобто дослідження цього питання в динаміці, а не як статичної особи, відокремленої від діяльності⁶⁶⁰. Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення кримінального правопорушення, то їх діяльність згідно зі ст. 364 КК України зводиться до здійснення постійно або тимчасово функцій представників влади, виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно – господарських функцій або до виконання таких обов'язків за спеціальними повноваженнями. Суть однієї функції виражається в безпосередньому управлінні людьми, колективами, підприємствами, виробничими або технологічними процесами⁶⁶¹. Друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами, знаряддями й т. ін.

У частини суб'єктів функції службової особи, як це очевидно, відсутні. Нам здається, що неможливо дати всебічне й об'єктивне визначення суб'єкта (в частині, що стосується неслужбової особи), без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, які суб'єкт виконує під час учинення кримінального правопорушення. Ними є: виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва, створення благ; професійні функції – відносно постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок, правової свідомості⁶⁶². Крім того, слід мати на увазі, що коло обов'язків працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією, статутами або іншими відомчими чи міжвідомчими нормативними актами⁶⁶³. Вивчення їх змісту не входить до предмета цього дослідження. Але відзначимо: в кожному конкретному випадку правоохоронні органи та суд повинні встановлювати, які обов'язки (який має статус) виконує працівник з тим, щоб не допустити ототожнення функцій виробничо-професійного характеру й функцій

660 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 70–71.

661 Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. М. : Юрид. лит., 1975. С. 30–31; Краснов Н. И., Колбасов О. С. Эффективность юридической ответственности в охране окружающей среды. М. : Наука, 1985. С. 62–63; Никитин Д. П., Новиков Ю. В. Окружающая среда и человек : учебное пособие. М. : Высш. шк., 1986. С. 304.

662 Матвійчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологической преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. К.: Вид-во «Українська академія внутрішніх справ», 1992. С. 62–65.

663 Там само. С. 62–65.

службової особи, а також відсутність як перших, так і других, коли мова йде про суб'єкт кримінального правопорушення, що вчинене приватною особою і зокрема при вчиненні діяння, передбаченого ст. 242 КК України.

Як відзначалося вище, розглядаючи в динаміці поняття службової та неслужбової особи, а також правові наслідки їх діянь, ми можемо приступити до аналізу приватної особи як можливого суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Приватна особа, як показує вивчення нами кримінальних проваджень, вчиняє кримінальне правопорушення у відриві від згаданих вище функцій, обов'язків та прав, тобто не у зв'язку з роботою, послугою, що виконувалась, або зі службовими повноваженнями чи професійними функціями⁶⁶⁴. Така особа вчиняє кримінальне правопорушення за своєю особистою ініціативою, у своїх приватних інтересах на свій розсуд.

Нам уявляється, що поняття «приватна особа» і «службова особа» належать до різних систем відліку, тобто до різних координат. Оскільки це так, то їх не можна порівнювати та протиставляти, відмежовувати. Методично вірним буде, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі певних суспільних відносин) як це вище ми зробили спробу здійснити, і ми переконані – це правильний шлях. При діленні певного поняття (в такому випадку поняття «суб'єкт кримінального правопорушення») сума об'ємів понять – дільників (службова, неслужбова й приватна особа) повинна дорівнювати об'єму діленого поняття об'єму, тобто цілого поняття «суб'єкт кримінального правопорушення».

Таким чином, ми розглянули ознаки приватної, неслужбової й службової особи, спробували довести до несуперечності їх поняттю суб'єкта кримінального правопорушення, як діленого поняття.

Децю іншою термінологією користуються при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення В. Пакутін, П. Повеліцина. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного кримінального правопорушення ними використовується таке поняття як «громадяни», вони не виключають з кола суб'єктів і службових осіб. Нам здається, що використання терміну «громадяни» в поєднанні зі службовими особами як складових суб'єкта кримінального правопорушення не правомірне та й не логічне. Таке поєднання можливих суб'єктів кримінального правопорушення приводять до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, перетину, а це суперечить законам формальної логіки. Адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому співвідношенні вбачається і друга логічна помилка – неповнота поділу цілого на частини й навпаки – складання в ціле, яким є суб'єкт. Так, автори, виходячи з логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають

664 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННУ РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 70–71.

як можливих суб'єктів кримінального правопорушення осіб без громадянства, іноземних громадян, неслужбових і приватних осіб і це очевидно, адже вони іншого не пропонують.

Цікавий підхід до визначення суб'єкта окремого кримінального правопорушення ми бачимо в роботі А. Писарева. Для його висвітлення він використовує поняття «будь-які особи» і тільки це. Ми вважаємо, що таке позначення суб'єкта надто загальне порівняно з перерахованими та не має достатнього ступеня конкретизації, яка необхідна для правоохоронних органів та суддів, які застосовують закон про кримінальну відповідальність. Дійсно, вирішуючи питання про кваліфікацію окремого кримінального правопорушення, орган досудового розслідування чи суд можуть надто широко розуміти можливий суб'єкт кримінального правопорушення і вчинити незаконні дії. Під таким можна розуміти фізичну чи юридичну особу, а також таку особу, яка до моменту вчинення кримінального правопорушення досягла 16-го віку і якій не виповнилося 16 років, неосудну особу тощо (як приватна, так і неслужбова особа, а також службова). Така невизначеність у змісті суб'єкта не може сприяти правильному встановленню суб'єкта конкретного кримінального правопорушення, що ми досліджуємо (ст. 242 КК України).

Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як указує С. Б. Гавриш, для кримінального правопорушення, що стосуються навколишнього природного середовища, дійсно недостатній, бо не відбиває соціального і правового статусу суб'єкта⁶⁶⁵.

Ми вважаємо, що теоретичне розв'язання питання про суб'єкт кримінального правопорушення, що стосується навколишнього природного середовища, повинно перш за все слугувати практиці боротьби зі злочинністю. Розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому разі, якщо вони достатньою мірою конкретизовані і базуються на реальних умовах життя суспільства.

Крім зазначених загальнотеоретичних проблем, актуальним є питання можливої в майбутньому кримінальної відповідальності юридичних осіб за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 242 КК України. Ця проблема активно обговорюється й обговорювалась в юридичній літературі, а також у пропозиціях під час реформування кримінального законодавства.

Слід визнати, що це питання для кримінального права не нове і має свою історію. Так, законодавство, яке діяло на території нашої держави ще за часів Ярослава Мудрого, знало відповідальність юридичних осіб⁶⁶⁶ [63, с. 8]. Велика кількість відомих учених (Ліст, Макаревич, Местр, Хафтер та ін.) підтримали необхідність введення кримінальної відповідальності юридичних осіб. На користь такої відповідальності

665 Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды. Проблемы теории и развитие законодательства. Харьков, 1994. С. 484.

666 Российское законодательство X–XX веков: в 9 томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси. М.: Юрид. лит., 1984. С.8.

вони приводили різні аргументи. Наприклад, Ліст відзначав, що умови дієздатності у кримінальному праві та цивільному такі, що відповідальність за кримінальне правопорушення корпорацій юридично можлива⁶⁶⁷. На цьому наполягає і сучасне право Японії. До юридичних осіб, писав Местр, може застосовуватись смертна кара у вигляді розпуску або закриття юридичної особи, позбавлення волі у вигляді вигнання, висилки, заборони перебувати в якомусь місці, позбавлення різних прав, майнові покарання й опублікування вироку⁶⁶⁸. Хафтер вважав, що до юридичних осіб можна застосовувати майнові покарання, закриття, взагалі припинення його існування, поліцейський нагляд, вирок і т. ін.⁶⁶⁹. В останньому виданні Уложення (1885 р.) ст. 530 була встановлена відповідальність юридичних осіб.

У Кримінальному кодексі України чітко указано, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише фізична особа (ст. 18 КК).

Відступ від названих принципів мав місце в історії колишнього СРСР і його складової – Української РСР, коли вона та інші держави антигітлерівської коаліції підписали Статут Міжнародного військового трибуналу. На підставі цього Статуту Міжнародний військовий трибунал крім справ про головних німецьких військових злочинців розглядав також справи про злочинні організації – гітлерівські партії імперського кабінету, генерального штабу і верховного командування німецьких збройних сил. Усі вони (за винятком генерального штабу і верховного командування) були визнані злочинними організаціями. Визнання трибуналом цих організацій злочинними давало можливість судам при вирішенні конкретних справ оцінювати роль кожної з осіб, які до них відносились. Це покладалось на договірну сторону і кримінальна відповідальність фактично покладалась на юридичну особу, бо вона визнавалась суб'єктом кримінального правопорушення. Наша правова теорія безапеляційно вважала відповідальність юридичних осіб антидемократичною, викликаною «кризою» буржуазної законності. Дещо похитнули цю позицію екологічні проблеми, зокрема Чорнобильська, де дуже доречною й справедливою була б відповідальність юридичних осіб.

У розділі XIV–1 Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб КК України лише передбачені, але за статтями Розділу VIII Особливої частини таких підстав для застосування до юридичних осіб вказаних заходів не передбачено⁶⁷⁰.

Захід випереджав нас і в розумінні екологічної проблеми в цілому, і у кримінально-правовому реагуванні на неї зокрема. Було б очевидно, що кримінально-правові санкції, які застосовуються за ці кримінального правопорушення,

667 Цунэо, Инако. Современное право Японии [пер. с японского В. В. Батуренко]. М.: Прогресс, 1989. С. 1–270.

668 Там само. С. 1–270.

669 Там само. С. 84.

670 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

повинні бути не лише такими, що завдавали б шкоди не тільки керівництву підприємства чи власнику, які забруднюють навколишнє природне середовище, але й були здатні зробити економічно не вигідним заняття екологічно шкідливою діяльністю для всіх працівників відповідного підприємства. Штрафні санкції, які застосовувалися б до юридичних осіб, здатні були реалізувати цю ідею, а штрафи, які застосовуються до фізичних осіб – ні (це видно із нашої судової практики) – через їх істотну, за розміром, різницю. Європейські країни почали розв'язувати цю проблему ще в 70-ті роки. Так, 1978 р. Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи запропонував законодавцям європейських держав стати на шлях визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення. Така рекомендація уже реалізована у законодавстві низки європейських країн.

В кінці квітня 1992 р. ця рекомендація була схвалена на Європейському семінарі, спеціально присвяченому кримінально-правовим проблемам охорони навколишнього природного середовища у європейській перспективі.

Сучасне законодавство деяких закордонних держав допускає кримінальну відповідальність юридичних осіб. Так, Кримінальним кодексом штату Нью-Йорк передбачено покарання юридичних осіб у вигляді штрафу в розмірі 5 тисяч доларів у разі засудження юридичної особи за злочин, за який фізичній особі могло б бути призначене тюремне покарання. У деяких положеннях кримінального права Японії, наприклад, в Законах про податковий делікт 1990 р., про трудові норми, про покарання за кримінальні правопорушення за забруднення навколишнього середовища 1970 р. до відповідальності притягуються юридичні особи поряд із фізичними особами, що їх представляють⁶⁷¹. В англійському праві корпорації можуть переслідуватись за кримінальні правопорушення та каратись штрафом. Тенденція визнання допустимої кримінальної відповідальності юридичних осіб відображена і в рішеннях VI-VII Міжнародних конгресів по кримінальному праву. Так, VI Конгрес визнав можливою відповідальність юридичних осіб і застосування до них покарань, а в резолюції VII Конгресу говориться, що юридичні особи можуть нести відповідальність за кримінальні правопорушення тільки у випадках, передбачених окремими законодавчими системами⁶⁷².

Підтвердження фактів існування в деяких системах права кримінальної відповідальності юридичних осіб, надає можливість нам зупинитися на судженнях, які підтверджують або заперечують необхідність такої відповідальності. В порядку, запропонованому нами, зупинимось на поглядах авторів, що виступають за необхідність кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, В. С. Устінов

671 Современное право Японии. М. : Юрид. Лит., 245 с. С. 69.

672 Кузнецова Н. Ф. Преступления, состав преступления уголовно-правовой нормы. Вестник МГУ. Право. 1967. № 4. С. 40.; VI Международный Конгресс по уголовному праву. Афины, 1957. С. 21.

вважає, що така відповідальність зумовлена наступними факторами: 1) громадською думкою, яка оцінює недостатньо ефективними штрафні санкції, що накладаються на юридичних осіб у порядку цивільної відповідальності; 2) переходом підприємств у приватну власність і необхідністю захисту інтересів суспільства від групового і колективного егоїзму виробників⁶⁷³. А. В. Наумов, ґрунтуючись на науковому підході, запропонував переглянути традиційне уявлення про суб'єкта кримінального правопорушення лише як про фізичну особу, оскільки ринкові відносини дають можливість притягувати до кримінальної відповідальності юридичних осіб з можливим застосуванням штрафних кримінально-правових санкцій⁶⁷⁴. П. Ф. Повелицина пов'язує необхідність кримінальної відповідальності юридичних осіб: 1) зі зростаючою небезпечністю кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням правил охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів; 2) з напливом в державу міжнародних підприємств і створення спільних іноземних підприємств⁶⁷⁵. Е. М. Жевлаков обґрунтовує необхідність такої відповідальності за забруднення та отруєння землі, води, повітря, моря тощо⁶⁷⁶.

Аналіз вище зазначених точок зору дає нам можливість сформулювати й згрупувати судження авторів, які позитивно ставляться до існування кримінальної відповідальності юридичних осіб. До них відносяться: 1) наявність однакових умов дієздатності в кримінальному і цивільному праві; 2) можливість призначення до них покарання; 3) існування кримінальної відповідальності юридичних осіб у багатьох правових системах і їх живучість; 4) економічна не вигідність юридичних штрафів для юридичних осіб; 5) наявність рекомендацій Європейського комітету з проблем злочинності Ради Європи стати на шлях визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення; 6) оцінка громадськості недостатньо ефективними штрафними санкціями, що накладаються на юридичних осіб у порядку цивільної відповідальності; 7) наявність групового і колективного егоїзму робітників; 8) можливість такої (кримінальної) відповідальності до обмеженого числа кримінальних правопорушень; 9) зростаюча небезпечність екологічних кримінальних правопорушень; 10) необхідність ефективної охорони навколишнього природного середовища; 11) зміна способу виробництва (ринкові відносини).

Зазначені чинники й зумовлюють необхідність кримінальної відповідальності юридичних осіб. Крім цього характерним є те, що така відповідальність властива країнам з розвинутою ринковою економікою.

673 Устименко В. В. Специальный субъект преступления (понятие и виды): Учебное пособие. Харьков : Харьковский юридический институт. С. 48.

674 Наумов А. В. Уголовный закон в условиях перехода к рыночной экономике. Сов. гос. и право. 1991. № 2. С. 35.

675 Повелицина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит, 1981. С.28–29.

676 Жевлаков Э. Н. Субъект преступлений против природы. Соц. законность. 1986. № 5. С. 47–49.

Враховуючи послідовність в нашій роботі, звернемося до авторів, які заперечують, або невизначено ставляться до існування кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, у кримінальному законодавстві, зокрема в Уложенні 1845 р. ідея відповідальності юридичних осіб заперечувалась. Кримінальному Уложенню 1903 р. також невідома кримінальна відповідальність юридичних осіб. У кримінально-правовій літературі є юристи, що заперечують кримінальну відповідальність юридичних осіб. Так, Н. Ф. Кузнецова вважає, що така відповідальність: 1) не відповідає принципам особистої й винної відповідальності; 2) штрафні санкції та закриття підприємства можливе в цивільному порядку; 3) за колективною відповідальністю можуть сховатись дійсні кримінальні правопорушення⁶⁷⁷. С. Б. Гавриш вважає за недоцільне введення кримінальної відповідальності юридичних осіб з таких міркувань: 1) недоцільно і неможливо в сучасних умовах прийняти таку концепцію законодавцем України (суспільство не може вчиняти кримінальні правопорушення); 2) кримінальну відповідальність юридичних осіб можна передбачити тільки щодо надто обмеженого числа кримінальних правопорушень (але де знайти ту межу?). Тому в Кримінальному кодексі при введенні кримінальної відповідальності юридичних осіб необхідно: 1) ввести особливі правила і принципи, що забезпечують притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності; 2) але ні наука, ні практика на ці питання до цього часу відповіді не містить; 3) наявна економічна система з її своєрідними державним і колективно-приватними секторами й симбіозами їх не дає можливості дати навіть визначення юридичної особи як суб'єкта кримінального правопорушення; 4) досвід закордонного законодавства неприйнятний, оскільки він надто непослідовний і діє в принципово іншому правовому і соціальному середовищі; 5) суб'єктами кримінального правопорушення можуть бути ті чи інші колективи; 6) правоздатність юридичних осіб не збігається з їх дієздатністю, необхідною для кримінальної відповідальності (таку дієздатність мають їх представники); 7) юридичні особи не мають волі; 8) застосування санкції до юридичної особи – це прихована форма розправи над фізичними особами; 9) покарання можна застосувати до винної особи; 10) двічі не можна відповідати за одне і те ж; 11) нема потреби притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності; 12) не всі заходи можна застосовувати до юридичних осіб; 13) більш доцільна цивільна відповідальність до юридичних осіб; 14) така відповідальність має регресивний характер⁶⁷⁸.

Ми вважаємо, що всі доводи С.Б. Гавриша та інших авторів щодо недоцільності кримінальної відповідальності юридичних осіб непереконливі та не спираються

677 Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : Изд-во МГУ, 1969. С. 82.

678 Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды. Проблемы теории и развитие законодательства. Харьков, 1994. С. 518–530.

на достатню емпіричну законодавчу базу, а також на ґрунтовні дослідження попередників. Деякі ж проблеми, подані в цьому аспекті, потребують ґрунтовного доопрацювання і сприятимуть введенню такого інституту в кримінальному законодавстві України. Крім того, на наш погляд, принцип особистої відповідальності може і повинен співіснувати з іншим принципом – відповідальності юридичних осіб там, де цього вимагає життя. Про цю сторону проблеми також переконливо говорив В. М. Смітєнко, що кримінальна відповідальність юридичної особи не виключає такої щодо фізичної особи, яка безпосередньо брала участь у незаконній діяльності юридичної особи чи сприяла її здійсненню⁶⁷⁹.

В обґрунтуванні необхідності введення кримінальної відповідальності юридичних осіб у порядку постановки проблеми ми спираємось на думку експертів Ради Європи, висловлену на семінарі 5 грудня 1995 р. у м. Києві. Зокрема вона зумовлена тим: 1) що є діяння, які вражають комплексністю проблем, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС і відповідальність фізичної особи не зніме проблеми; 2) кримінальна відповідальність юридичної особи матиме превентивний характер; 3) цей засіб має бути для того, щоб захистити законослухняних громадян від шкоди, що їм завдають юридичні особи; 4) кримінальна відповідальність юридичних осіб (а не цивільна) скорочує час від завдання шкоди до відшкодування збитків⁶⁸⁰.

Таким чином, маючи загальнотеоретичні підходи щодо суб'єкта кримінальних правопорушень, і зокрема кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, проведемо дослідження суб'єкта злочинного порушення правил водних об'єктів.

Відносно суб'єкта кримінального правопорушення забруднення водойм в юридичній літературі висловлені різні й не завжди теоретично і практично обґрунтовані погляди. Деякі дослідники вважають, що такими можуть бути як приватні, так і службові особи⁶⁸¹; інші наполягають на тому, що суб'єктом кримінального правопорушення, що досліджується, можуть бути тільки службові особи промислових і комунальних підприємств (наприклад, головний інженер, головний технолог), а також особи, які безпосередньо несуть відповідальність за обладнання і функціонування очисних споруд⁶⁸²; існує думка, що суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути службові особи, які відповідно до встановлених правил відповідають за знешкодження стічних вод, ліквідацію

679 Смитиненко В. М. Уголовно-правовая охрана здоровья населения СССР. К. : Вища школа, 1989. С. 12–14.

680 Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). М. : Прогресс, 1989. С. 13.

681 Грабовская Н. Т. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья. Советское уголовное право. Часть особенная. Киев : РНО МВД СССР. 1986. С. 527–582; Тацкий В. Я. Преступления против природных богатств СССР. Уголовное право УССР. Особенная часть : учебник под ред. М. И. Бажанова и др. К. : Вища школа, Головное изд-во, 1989. С. 285–503.

682 Игнатов А. Н. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. М. : Наука, 1971. Т. VI. С. 434; Якубович М. И. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Советское уголовное право. Часть Особенная. М. : Юрид. лит., 1973. С. 520.

відходів виробництва⁶⁸³; деякі дотримуються думки, що суб'єктом означеного кримінального правопорушення можуть бути службові особи (керівники підприємств і установ тощо), а також особи, які відповідають за обладнання і експлуатацію очисних споруд або які здійснюють транспортування відходів виробництва⁶⁸⁴. Є дослідники, які дотримуються погляду, з якого вбачається, що суб'єктом складу кримінального правопорушення, що аналізується, можуть бути як службові, так і неслужбові особи⁶⁸⁵.

В наявних публікаціях є також міркування, що за злочинне забруднення водойм несуть відповідальність особи, які є працівниками промислових або комунальних підприємств, установ і організацій, в тому випадку, коли на них покладені спеціальні обов'язки щодо забезпечення чистоти водойм в процесі діяльності таких підприємств (наприклад, головний інженер, змінний майстер, оператор очисних споруд)⁶⁸⁶. Деякі автори вважають, що суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення виступає будь-яка особа, що досягла 16 років⁶⁸⁷. Є думка, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, може бути службова особа, що досягла 16-ти років⁶⁸⁸. Є й таке судження, що суб'єкт цього кримінального правопорушення загальний⁶⁸⁹. Крім того, також існує думка, що суб'єкт цього кримінального правопорушення є особа, що досягла 16-ти років⁶⁹⁰, або – спеціально відповідальна особа на яку покладено обов'язок дотримуватись спеціальних правил⁶⁹¹.

Ця різноманітна палітра поглядів щодо суб'єкта злочинного забруднення водних об'єктів без достатніх обґрунтувань, що підтверджують ці висновки, призводить до неточного застосування закону і не може бути використана, як наукові та практичні рекомендації для правоохоронних органів в їх діяльності. Отже, для вироблення

683 См. Грабовская Н. Т. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и народного здоровья. Советское уголовное право. Часть особенная. Киев : РНО МВД СССР. 1986. С. 527–582; Тацій В. Я. Преступления против природных богатств СССР. Уголовное право УССР. Особенная часть : учебник под ред. М. И. Бажанова и др. К. : Вища школа, Головное изд-во, 1989. С. 579.

684 Цупренко П. Г. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Уголовный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий. К. : Политиздат Украины, 1987. С. 768.

685 Жевлаков Э. Н. Преступления против природных богатств СССР. М. : Юрид. лит., 1983. 80 с. С. 67.

686 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водных водоёмов: Автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук. Харьков, 1982. 16 с.

687 Гавриш С. Б., Корчева З. В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком Інтер Право, 2002. С. 496; Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 113.

688 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 496–541.

689 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К.: Каннон, 2001. С. 647.

690 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Беулін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг.ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 674.

691 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за ред. С. С. Яценка. Н. : А.С.К., 2002. С. 542.

рекомендацій для встановлення кола суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, необхідно провести дослідження указаних поглядів. Наприклад такі вчені, як Н. П. Грабовська, В. Я. Тацій, Н. Ф. Кузнецова, при визначенні суб'єкта цього кримінального правопорушення використовують термін «приватна особа». Ми згодні, що поняття «приватна особа» не зовсім точно показує той зміст, який перераховані автори бажають йому надати⁶⁹². Приєднуємося до судження авторів, що така особа не наділена: а) адміністративно-господарськими функціями; б) виробничо-професійними функціями; в) організаційно-розпорядчими функціями та здійснює забруднення водних об'єктів не у зв'язку з вище зазначеними функціями та становищем⁶⁹³. На жаль, вказані нами автори деякою мірою звужують коло виконавців названого кримінального правопорушення, не враховують осіб, які виконують лише виробничо-професійні функції й при цьому забруднюють водою⁶⁹⁴. Можна погодитися з думкою деяких авторів, що судження попередніх авторів відносно кола виконавців зазначеного кримінального правопорушення доповнюють Е. М. Жевлаков, В. Пакутін, вірно називаючи крім службових і неслужбових осіб⁶⁹⁵. Проте й вони не враховують того позитивного відносно суб'єкта, запропонованого першою групою авторів, а конкретно приватної особи, як можливого виконавця злочинного забруднення водних об'єктів і це є певним кроком у зворотному напрямку.

Наше дослідження свідчить, що В. І. Антипов, А. М. Ігнатов, М. І. Якубович та інші необґрунтовано звужують коло суб'єктів досліджуваного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України 2001 р. лише службовими особами промислових, комунальних і сільськогосподарських підприємств, а також особами, безпосередньо відповідальними за обладнання й функціонування очисних споруд. Вважаємо, що їхні погляди не відповідають чинному законодавству. Також звужує коло суб'єктів цього кримінального правопорушення Н. О. Лопашенко, Н. П. Грабовська. Проведений нами аналіз судової практики в Україні (300 проваджень) показує, що в 65 % за це кримінальне правопорушення притягувалися до відповідальності службові особи, а в інших 35 % – неслужбові та приватні особи.

Важко погодитися з думкою В. О. Навроцького, який чомусь обмежує перелік суб'єктів злочинного забруднення водних об'єктів тільки працівниками промислових, комунальних та сільськогосподарських підприємств, на яких покладені спеціальні обов'язки щодо забезпечення чистоти водних об'єктів в

692 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : НИН РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 70.

693 Матвейчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні. К. : Вид-во «Українська академія внутрішніх справ», 1992. С. 62–63.

694 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К.у: НИН РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 70.

695 Там само. С. 70.

процесі діяльності таких підприємств⁶⁹⁶. І в першу чергу тому, що навіть закон (ст. 242 КК України та ст. 250 КК Росії), як ми уже відмічали вище не обмежується підприємствами. Про це свідчить і те, що водні об'єкти забруднюються, як це слідує з інших нормативних актів до яких відсилає диспозиція вказаної норми, не тільки неочищеними й не знешкодженими стічними водами (через очисні споруди), а й покидьками й відходами, речовинами, готовою продукцією різних підприємств, установ і організацій⁶⁹⁷.

Більш прийнятним на наш погляд, була думка П. Г. Цупренко щодо кола суб'єктів кримінального правопорушення, що досліджується⁶⁹⁸. Також переконливою є його думка, що він крім службових осіб, включає в перелік виконавців названого кримінального правопорушення не тільки тих, хто відповідає за обладнання й експлуатацію очисних споруд, а також осіб, що здійснюють транспортування відходів виробництва. Проте і його міркування має прогалини, адже із нього не видно чи можуть бути суб'єктом кримінального правопорушення, що досліджується, приватні або службові особи, які транспортують відходи, наприклад, водії, що зливають відходи паливно-мастильних матеріалів або інші забруднювальні суміші. Тому в таких випадках забруднення водою також слід розв'язувати питання про притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, які не відносяться до службових осіб.

Вважаємо, що використання поняття «окремі громадяни» при визначенні суб'єкта, в тому числі й забруднення та виснаження водних об'єктів, значно звужує встановлення можливого виконавця названого кримінального правопорушення. Виходячи з буквального тлумачення цього поняття, логічно можна прийти до висновку, що особи без громадянства не можуть нести відповідальність за ці кримінальні правопорушення. Це положення є хибним і це суперечить положенням ст. 6 КК України.

Слід зазначити, що С. Б. Гавриш, Н. О. Лопашенко нічого нового для вивчення суб'єкта не внесли, оскільки вказали, що ним може бути особа, що досягла 16 років. Така позиція ставить лише більше запитань ніж відповідей. Натомість В. І. Антипов пов'язує суб'єкта цього кримінального правопорушення зі спеціальною відповідальністю ще й з дотриманням правил. Дослідження кримінальних проваджень за 2002-2019 роки свідчить, що 65 % випадків це були службові особи, які відповідали за очисні споруди, а в 35 % – приватні особи.

В судовій практиці, як свідчить наше дослідження, бувають випадки, коли забруднення водою виникає в результаті порушення правил транспортування, зберігання, використання мінеральних добрив, препаратів й інших дій.

696 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К.у: НИИ РНО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 71.

697 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М. : Госюриздат, 1960. С. 71.

698 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. К. : ННО РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С. 71–72.

Це питання дуже актуальне на практиці та неодноразово обговорювалось на різних рівнях в нашій країні. В цьому випадку дії особи слід кваліфікувати в залежності від статусу суб'єкта.

Також слід зазначити, що й службова особа також має статус громадянства. На нашу думку, теоретичні міркування повинні надати допомогу правоохоронним органам щодо застосування ст. 242 КК України, а неточність понять, в тому числі тих, якими визначені суб'єкти, не може слугувати правильному застосуванню закону, приведе до засудження невинних або суперечитиме принципу невідворотності покарання.

На підставі вищезазначеного, необхідно дати визначення, в аспекті вдосконалення ст. 242 КК України, суб'єкта кримінального правопорушення забруднення, виснаження водних об'єктів та іншої зміни їх природних властивостей: це повинна бути фізична осудна, приватна, службова та неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнився вік кримінальної відповідальності, яка вчинила це кримінальне правопорушення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Загальновизнаним є положення, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, що являє собою психічне відношення особи до вчиненого нею суспільно-небезпечного діяння і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою кримінального правопорушення⁶⁹⁹.

Проблема суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень і досліджуваного складу кримінального правопорушення, зокрема, належать до числа найменш вивчених⁷⁰⁰. Це робить її надзвичайно актуальною, особливо в сучасний період боротьби з кримінальними правопорушеннями, що стосуються навколишнього природного середовища. Оскільки ця проблема потребує окремого дослідження на рівні дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук і не може бути глибоко досліджена в рамках нашої монографії, тому ми візьемо за основу визнане переважною більшістю визначення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і проведення

699 Уголовное право УССР. К.: Вища школа, 1989. С. 115.

700 Баньківський В. О. Деякі теоретичні питання вини. Держава і право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. Вип. 7 с. 392–396.; Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину. К.: НАВСУ, 1997. 184 с.; Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М.: ООО «Профобразование», 2001. 135 с.; Стрельцов Е. Л. Спеціальний суб'єкт злочину у новому Кримінальному кодексі України. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 жовтня 2001 р.) / Ред. Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 59–60.; Ткачук А. Л. До питання про витоки вини як правової категорії. Актуальні проблеми держави та права / Одеська національна академія. Одеса, 2000. Вип. 13. С. 144–148; Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / Под ред. доктора юрид. наук, проф. В. С. Комисарова. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 278 с.

дослідження в рамках нашої проблеми. Під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення в науці кримінального права розуміють психічну діяльність особи, що безпосередньо зв'язана з вчиненням кримінального правопорушення⁷⁰¹. Проте невирішеність багатьох питань, що стосуються суб'єктивної сторони цього складу діяння, передбаченого ст. 242 КК України, вимагає розгляду деяких загальних питань цієї проблеми, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі та дискусійні моменти. Тому, не претендуючи на їх остаточне вирішення і маючи на увазі обмеження за обсягом роботи, ми зосередимося лише на вивченні тільки тих із них, що безпосередньо пов'язані з висновками по темі нашого дослідження.

В кримінально-правовій літературі суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення і, зокрема, передбаченого ст. 242 Кримінального кодексу України, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків із певною формою вини, мотивом і метою⁷⁰². Таким чином, однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона й вина. Це, на нашу думку, приводить до стирання межі між ними та іншими далекоглядними недоліками. Натомість іноді вказується дещо інше: психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків характеризується виною, мотивом і метою кримінального правопорушення⁷⁰³. Проте і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта являє собою вину в формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона має не лише названі, але й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці.

Не вдаючись до подальшої дискусії з приводу визначення, ми вважаємо, що потрібно взяти все істотне з цих визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони складу діяння порушення правил охорони вод. В цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення в диспозиції ст. 242 КК України визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення. Вина є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення. Без неї відсутній склад кримінального правопорушення, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст. 2 КК України, ст. 7 Конвенції про захист людини та основних свобод)⁷⁰⁴. Такий підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині: кримінальній відповідальності й покаранню повинні підлягати лише винні особи.

701 Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М. : ООО «Профобразование», 2001. 135 с. С. 6.

702 Советское уголовное право: Общая часть. М. : Изд-во МГУ, 1981. С. 115.

703 Светлов А. Я. Субъективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая. К. : Изд-во Наукова думка, 1985. С. 161.

704 Яценко С. С. Ніякого покарання без закону (ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основних свобод): аспекти реалізації. Вісник Конституційного суду України. 2000. № 5. С. 79–88.

Вина, як відомо, виражається в психічному відношенні особи до вчиненого кримінального правопорушення у формі умислу й необережності⁷⁰⁵. Зміст же форми вини розкривається в ст.ст. 24 і 25 КК України. Наука кримінального права розглядає вину особи, виражену в кримінальному правопорушенні як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити дізнавач, слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає «оцінювальний» критерій розуміння вини, що мав місце в працях деяких вчених. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б. С. Утевський запропонував своє визначення, включивши в нього оцінювальний момент⁷⁰⁶. Його концепція про вину як оцінювальну категорію, що виражена в негативному судженні судді про поведінку підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею кримінального правопорушення є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення⁷⁰⁷. Ось чому суб'єктивна сторона кримінального правопорушення повинна встановлюватись через перелік юридично значимих ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, на підставі яких проводиться поділ кримінальних правопорушень із формальним або матеріальним складом. Вони неоднаково відбиваються у свідомості винного. Тому в юридичній науці приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах із формальним складом, до яких відноситься склад кримінального правопорушення передбачений ч. 1 ст. 242 КК України. Як відомо, із цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору. Одні автори стверджують, що у злочинах з формальним складом вина виражається в психічному відношенні не тільки до дій, але й до наслідків⁷⁰⁸; інші вважають, що у формальних складах, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів кримінального правопорушення, психічне відношення до нього не впливає на форму вини та кваліфікацію кримінальних правопорушень (тобто в кримінальних правопорушеннях із формальними складами форма вини визначається психічним відношенням до діяння)⁷⁰⁹.

Ми повністю поділяємо другу точку зору, оскільки вона не ігнорує різницю між матеріальними й формальними складами, що обумовлена їх законодавчою конструкцією.

705 Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов в СССР : учебное пособие. Уфа : Башкирский гос. ун-т, 1976. С. 149; Рапог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М. : ООО «Профобразование», 2001. С. 14.

706 Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. М. : Госюриздат, 1950. С. 103.

707 Дагель П. С., Михеев Р. Н. Установление субъективной стороны преступления. Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1972. С. 8.

708 Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М. : Изд-во АН СССР, 1948. С. 106.; Никифоров Б. С. Об умысле по действующему законодательству. Советское государство и право. 1965. № 6. С. 26–28.

709 Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Ученые записки ДВГУ. Владивосток, 1969. Вып. 21. Ч. 1. С. 74.

Виходячи з таких загальних методологічних передумов, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Як засвідчує аналіз ст. 242 КК України, в ній відсутні будь-які вказівки щодо суб'єктивної сторони цього діяння. Разом з тим, структура об'єктивної сторони діяння порушення правил охорони вод, характер діяння, засоби його вчинення і його наслідки, які характерні для ч. 2 цієї статті, а також небезпека їх настання як кримінального правопорушення з формальним складом (ч. 1 ст. 242 КК України), вказують на те, що це кримінальне правопорушення учиняється як умисно, стосовно діяння, непередбаченого ч. 1 цієї статті, а за ч. 2 цієї статті умисно щодо діяння та з необережною формою вини щодо наслідків, тобто з подвійною формою вини. Мотиви умисних діянь можуть бути різноманітними: неправильно зрозумілі інтереси відомства, організації, підприємства або установи, вузьковідомчі відношення і підхід до вирішення виробничої й невиробничої діяльності й т. п. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а можуть лише бути враховані судом під час призначення певної міри покарання.

Нам здається, що для того, щоб дати будь-які теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до діяння, які винний вчинив під час порушення правил охорони вод. Якщо ми повернемося до описання діяння, викладених у попередньому підрозділі роботи, то можна констатувати, що особа не може здійснювати забруднення з іншими формами вини, ані як умисної або необережної (наприклад, подвійної). Про це свідчить дослідження 100% кримінальних проваджень. З яких 60 % проваджень свідчать, що вони вчинялися з необережною формою вини й 40 % – умисною. Отже, такі форми діяння як забруднення, засмічення і виснаження можуть вчинятись умисно або з необережності виходячи з конструкції об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України.

В цьому контексті необхідно зазначити, що вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України, що відноситься за конструкцією об'єктивної сторони до формальних складів кримінальних правопорушень можливе лише з прямим умислом. Ці висновки підтверджуються проведеним нами опитуванням працівників правоохоронних органів та судів, що займалися розслідуванням, або розглядом кримінальних проваджень в суді стосовно порушення правил охорони вод (97 % зі 100 опитаних указаних працівників вказали на прямий умисел вчинення цих кримінальних правопорушень, а 3 % не визначилися в цьому питанні). Це витікає з того, що в цьому випадку особа усвідомлює суспільну небезпечність порушення Правил і бажає їх вчинити, тому що інших складових ознак кримінального правопорушення тут немає, окрім засобів і джерел вчинення кримінального правопорушення та місця вчинення кримінального правопорушення.

В практичній діяльності може виникнути питання про форму і види вини внаслідок діянь, що зазначені в нормативних актах з охорони водних об'єктів, а також в диспозиції ч. 2 ст. 242 КК України, де указані наслідки – загибель або захворювання людей або масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, або інші тяжкі наслідки. В цьому питанні наша думка спирається на застосування різних засобів, способів, і джерел забруднення, засмічення та виснаження, форм діяння. Тому ми можемо говорити про те, щодо самих дій або бездіяльності, які виражаються в забрудненні, засміченні та виснаженні (в порушенні правил охорони вод), зміні їх властивостей, особа може діяти умисно, а до наслідків – лише з необережності.

В тому випадку, коли особа діє необережно до діяння, а також необережно до наслідків, то в цілому такий злочин вчиняється з необережною формою вини. Натомість коли в особи було умисне ставлення до діяння і необережне ставлення до наслідків, то необхідно говорити про подвійну форму вини.

Слід зазначити, що думки авторів публікацій щодо суб'єктивної сторони означеного складу кримінального правопорушення дещо інші. Так, В. І. Антипов наполягає на тому, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення може характеризуватися як не прямим умислом, так і необережністю⁷¹⁰. Панько М. М. вважає, що це діяння може вчинятися з прямим умислом і з необережністю⁷¹¹. О. О. Дудоров, С. Б. Гавриш відносять це кримінальне правопорушення до умисних і необережних⁷¹². Як ми бачимо, ці судження сходяться на тому, що це кримінальне правопорушення може вчинятися умисно за ч. 1 ст. 242 КК, а за ч. 2 ст. 242 КК з подвійною формою вини: до діяння умисно, а до наслідків – з необережною формою вини.

Нам здається, що думка В.І. Антипова не збігається з практичними висновками досудового розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень за 2002-2019 роки в Україні. Крім того, передбачення суспільно небезпечних наслідків, що зазначені в ч. 2 ст. 242 КК України, та допуск таких наслідків може свідчити про вчинення особою або умисного вбивства, або умисного завдання певної тяжкості тілесних ушкоджень тощо, а не діяння, що нами досліджується.

Не можна погодитися із судженням М. М. Панька, О. О. Дудорова, С. Б. Гавриша, В. А. Клименка тому, що прямий умисел або побічний щодо наслідків, передбачених у ч. 2 ст. 242 КК України, може лише свідчити про те, що особа вчинила вбивство, кримінальні правопорушення проти здоров'я особи тощо, а не порушення правил

710 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 539.

711 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 514.

712 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Каннон, 2001. С. 647; Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг.ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 647.

охорони вод (засмічення, забруднення, виснаження, зміну природних властивостей вод). Крім того, як Клименко В. А., так і Панько М. М. не дають пояснення, яка форма вини можлива окремо стосовно ч. 1 та ч. 2 ст. 242 КК України.

На підставі викладеного можна стверджувати, що законодавча конструкція об'єктивної сторони діяння порушення правил охорони вод, характер діяння, засобів і джерел його вчинення, а також способів, що застосовуються винними, а також наслідків, які передбачені ч. 2 ст. 242 КК України, що для діяння, передбаченого ч. 2 цієї статті характерний лише прямий умисел, а для наслідків діяння передбаченого цією статтею притаманна лише необережна форма вини.

Мотиви досліджуваного кримінального правопорушення можуть бути різними, однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення покарання. Правильно, на наш погляд, відзначав Б.С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...»⁷¹³. Тому відповідно до п.п. 2 п. 1 ст. 91 КПК України у кожному кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення (в тому числі правил порушення водних об'єктів)⁷¹⁴. Адже, якщо метою цього кримінального правопорушення були егоїзм, безвідповідальність тощо, то це підвищує значно суспільну небезпечність його і має бути враховано судом під час призначення відповідної міри покарання.

Як свідчить вивчення нами юридичної літератури та кримінальних проваджень із забруднення водних об'єктів (порушення правил охорони вод), вихідним моментом учинення цього кримінального правопорушення є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. Без проникнення у психологічну структуру, правова оцінка кримінального правопорушення ускладнюється. Але у відомих працях цей аспект, на жаль, глибоко не досліджувався⁷¹⁵. Тільки С.Б. Гавриш робить спробу сформулювати цю проблему, але лише на постановочному рівні⁷¹⁶.

На підставі аналізу кримінальних проваджень цієї категорії встановлена суть мети та мотиву вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України. Ця суть проявляється: 1) задоволення егоїстичних потреб – 4 %; 2) зневага до суспільства – 46 %; 3) інша мета – 50 %, що нами вивчені із цього масиву

713 Вікторов Б. А. Цель и мотивы в тяжких преступлениях. М. : Госюриздат, 1963. С. 15.

714 Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України від 08.03.2013, № 9-10. Ст. 88 (в редакції на 21.07.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

715 Жевлаков Э. Н. Преступления против природных богатств СССР. М. : Юрид. лит., 1983. С. 26–27.; Повелицина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид. лит., 1981. С. 40; Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды. Учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР. 1985. С. 20–21.

716 Гавриш С. Б., Корчева З. В. Злочини проти довкілля // Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком Інтер Право, 2002. С. 199.

кримінальних проваджень. Мета кримінального правопорушення (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності⁷¹⁷. Вона, як показує вивчення кримінальних проваджень цієї категорії, відбиває уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому, в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, а кілька, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінування.

Що ж до мотиву вчинення кримінального правопорушення, то це завжди психологічна причина вчинку⁷¹⁸. Як такими виступають усвідомлені спонукання, інтереси, емоції тощо. Наше дослідження і вивчення кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить, що мотиви цих кримінальних правопорушень були: 1) егоїзм та безвідповідальність – 45 % вивчених нами кримінальних проваджень; 2) інший мотив – 55 % досліджених нами кримінальних проваджень.

Як свідчать результати дослідження, спектр мети та мотивів досить широкий і різноманітний. Його аналіз та доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме запобігання досліджуваного кримінального правопорушення. Зокрема, не важко бачити, що деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви можна розподілити на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив зазначеного кримінального правопорушення можна визначити як усвідомлене спонукання (потяг) до вчинення порушення правил охорони вод. Саме такий підхід і ставлення до цих ознак матиме вагоме значення для теорії кримінального права та практики.

3.3. Кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України

Перелік обтяжувальних обставин міститься в ст. 67 КК України. Вони виходять за межі складу кримінального правопорушення у, передбаченого ст. 242 КК України, і є підставою для суду в призначенні більш суворого покарання в межах санкції статті цього Кримінального кодексу. Але, буває й так, що певна обтяжувальна обставина знаходить своє закріплення як кваліфікуюча ознака конкретного складу кримінального правопорушення. При застосуванні покарання в таких випадках суд не може враховувати її при призначенні покарання, як таку, що його обтяжує (ст. 67 КК України).

Частина 2 ст. 242 КК України передбачає відповідальність за кваліфікуючі (обтяжувальні) види діяння порушення правил охорони вод (забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів). До них відносяться: а) ті самі діяння,

717 Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М.: ООО «Профобразование», 2001. С. 70.

718 Уголовное право УССР. К.: Вища школа, 1989. С. 64.

якщо вони спричинили загибель людей; б) ті самі діяння, якщо вони спричинили захворювання людей; в) ті самі діяння, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу; г) ті самі діяння, якщо вони спричинили масову загибель рослинного світу; д) ті самі діяння, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки. Тому розглянемо наявні кваліфікуючі ознаки цього складу кримінального правопорушення. Так, діяння, що спричинили загибель людей – такий наслідок юристи тлумачать по-різному: В. І. Антипов, М. М. Панько вважають, що загибель людей означає як смерть хоча б однієї людини⁷¹⁹, О. О. Дудоров, С. Б. Гавриш під загибеллю людей розуміють смерть однієї або декількох осіб⁷²⁰. І. В. Берднік, посилаючись на п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 лютого 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» заявляє, що під загибеллю людей слід розуміти настання смерті хоча б однієї людини. У зв'язку з цим, видається за доцільне у ч. 1 ст. 242 КК замінити термін «людей» на термін «людини»⁷²¹. Як ми бачимо, з цього питання є дві точки зору, які в принципі не суперечать одна одній, а лише доповнюються.

Для обґрунтування своєї позиції звернемося до Словника російської мови С. І. Ожегова, який тлумачить загибель, як знищення, руйнування, смерть від катастрофи, стихійного лиха⁷²². Це тлумачення також не суперечить зазначеним вище поглядам. Разом з тим мова йде про людей, а не про людину. Тому законодавець мав би ці наслідки диференціювати щодо загибелі людини й людей в ст. 242 КК України, оскільки таке формулювання викликає неоднозначне розуміння такого наслідку на практиці. Так, будучи опитаними 300 працівників правоохоронних органів відповіли таким чином: 80 % – що це може бути смерть однієї або більше людей; 20 % – що це може бути смерть двох або більше людей. Судова практика за 2002–2019 роки за такою ознакою також не визначилася.

Під спричиненням захворювання людей як кваліфікуючої ознаки досліджуваного кримінального правопорушення, автори поділилися дещо більше ніж за попередньою ознакою. Одні автори під таким наслідком розуміють захворювання хоча б однієї людини, що потягло за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності⁷²³; другі – зв'язують такий наслідок з отру-

719 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за ред. С. С. Яценка. Н. : А.С.К., 2002. С. 542; Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Наумазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2001. С. 514.

720 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: Дис...докт. юрид. наук; спеціальність 12.00.08 Чернігів; Чернігівський Національний технологічний університет, 2020. С. 143; Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Булін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 672–675.

721 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р.; за ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Канон, 2001. С. 631.

722 Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус. Язык, 1987. С. 106.

723 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность : учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. 96 с.; Комисаров А. М. Преступления посягающие на рациональное использование и охраны воды и воздуха. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Юридлит., 1988. С. 330; Пакутин В. Д. Ответственность за незаконную порубку леса. Соц. Законность. 1978. № 1. С. 42–44.

енням, епідемічними та іншими захворюваннями⁷²⁴; треті – пов'язують цей наслідок із захворюванням хоча б однієї людини⁷²⁵; четверті – характеризують цю ознаку як захворювання, небезпечні для життя або здоров'я великій кількості людей або на великій площі та поєднані з нестійкою або стійкою втратою працездатності⁷²⁶; п'яті – вважають, що це захворювання небезпечні для здоров'я і життя або поєднані з нестійкою або стійкою втратою працездатності, причинно пов'язані з порушенням правил охорони вод; зараження епідемічним чи інфекційним захворюванням, поява видимих відхилень у розвитку дітей та ін.⁷²⁷; шості – наполягають, що це хвороба двох чи більше осіб⁷²⁸; сьомі – стверджують, що це: а) заподіяння шкоди здоров'ю окремих осіб або хоча б однієї людини, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; б) заподіяння шкоди здоров'ю населення (поява спадкових патологій, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо)⁷²⁹; восьмі – заявляють, що «захворювання людей – це погіршення стану здоров'я хоча б однієї людини, поєднане зі стійкою втратою працездатності, зараження епідемічними або інфекційними хворобами кількох осіб, появою відхилень у розвитку дітей, значним зниженням тривалості життя, захисних можливостей імунної системи»⁷³⁰.

Більш прийнятним, на наш погляд, є тлумачення ознаки «захворювання людей», запропоноване В. О. Навроцьким. Ця дефініція виграє перед іншими, бо її автор, пов'язуючи заподіяння шкоди здоров'ю окремим особам і здоров'ю населення, детально перераховує можливий зміст означеного в законі наслідку⁷³¹. Натомість С. Б. Гавриш тільки дає характеристику захворюванням, але ухиляється від відповіді щодо кількісного відношення захворювання людей. В. І. Антипов називає навпаки кількість осіб, що захворіли, але не дає характеристики захворювання, а О. О. Дудоров змішує поняття завдання шкоди здоров'ю людей і здоров'ю населення. Водночас І. В. Берднік у своєму розумінні такого наслідку, як захворювання людей дещо розши-

724 Грабовська Н. Т. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. С. 191.

725 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс». 2002. С. 83.

726 Даль В. Толковый словарь великорусского языка. М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. Т. 4. 683 с.

727 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Беулін, В. У. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003. С. 674.

728 Антипов В. І. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За ред. С. С. Яценка. К. : АСК, 2002. С. 542.

729 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р.; за ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Канон, 2001. С. 647.

730 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу: у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Э. В. Фесенка. К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. С. 34–35; Берднік І. В. Особливості кваліфікації ознак злочину «Забруднення моря». Прикарпатський юрид. Вісник. 2017. №6 (21). Т.2. С. 111.

731 Навроцкий В. Л. Уголовная ответственность за загрязнение водоёмов: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1982. 16 с.

рила його та інші тяжкі наслідки. Таке розмаїття поглядів на цю ознаку свідчить, що це не сприяє правильному застосуванню закону за такою ознакою на практиці.

Вивчення кримінальних проваджень про злочинне забруднення водойм, де в ч. 1 ст. 228 КК використовувався термін «причинившее» в Україні та в деяких областях Росії показує, що за ознакою заподіяння шкоди здоров'ю (ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. і за ч. 1 ст. 223 КК Росії) з 8 % наявних порушених кримінальних проваджень всі закінчені й особи засуджені. Мінімальна межа шкоди здоров'ю, що потягла порушення кримінальної справи за ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. (ч. 1 ст. 223 КК Росії) – захворювання однієї людини, що потягло за собою короточасний розлад здоров'я (3 % справ). Значно менша кількість справ, порушених за ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. (1 % справ) при захворюванні однієї людини, яке потягло незначну стійку втрату працездатності. Незначна частина справ (1 %) порушена по ч. 1 ст. 228 КК України 1960 р. за зараження однієї людини інфекційним чи епідемічним захворюванням. Більша частина справ порушена за означеною частиною (3 % справ) через наявність небезпеки отруєння невизначеного числа людей або загрози розповсюдження інфекційних захворювань.

Судової практики за 2002–2019 роки за ознакою спричинення захворювання людей немає (ч. 2 ст. 242 КК України 2001 р.).

На підставі наявних поглядів, їхнього аналізу та судової практики за ч. 1, 2 ст. 228 КК 1960 р., а також за ч. 2 ст. 242 КК 2001 р. все-таки можна констатувати, що під спричиненням шкоди здоров'ю людей слід розуміти: 1) захворювання хоча б однієї людини, що потягло за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності; або тривалий розлад здоров'я або стійку втрату працездатності; 2) захворювання епідемічними або інфекційними захворюваннями; захворювання більше ніж однієї особи.

Слід зазначити, що цю ознаку не можна переносити на населення, адже прив'язка до місцевості – це вже населення, а останнє потребує такої ознаки завдання шкоди народному здоров'ю.

Ознака спричинення масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу має різне тлумачення; 1) це загибель такої кількості тварин або знищення рослин на таких площах (про поняття тваринного і рослинного світу), які є сумірними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин, всієї або більшої частини риби у водоймі або на значній площі великої кількості цінних порід риби, інших об'єктів тваринного світу, знищення або пошкодження посівів, рослин на значних площах угідь⁷³²; 2) це знищення диких звірів і птахів, бджолосімей, риби інших представників водної фауни, у тому числі мальків, ікри, місць їх розмноження і проживання, кормових угідь, приведення у непридатний стан посівів або врожаю

732 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Наумакина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2001. С. 541.

сільськогосподарських культур, знищення або пошкодження до ступеня припинення росту лісу, інших насаджень тощо (враховується кількість, екологічна цінність, можливість відтворення, вартісне вираження шкоди тощо)⁷³³; 3) це падіж тварин (значної кількості тварин, всієї чи більшості риби у водоймі на значній площі, великої кількості цінних порід риби тощо)⁷³⁴.

Слід зазначити, що означені точки зору не суперечать одна одній, а взаємно доповнюються.

Досліджувані ознаки можна зрозуміти в тому разі, якщо ми звернемося до історії цього питання, а саме до ознаки істотної шкоди сільськогосподарському виробництву або масової загибелі риби за ч. 2 ст. 228 КК України 1960 р. Одні юристи вважають, що при заподіянні істотної шкоди сільськогосподарському виробництву слід враховувати різницю матеріальних збитків⁷³⁵; інші – до такого відносять загибель посівів на значних площах, загибель у великій кількості худоби й т. п.⁷³⁶; треті пов'язують таку шкоду з загибеллю посівів на значних площах, загибеллю великої кількості худоби, висихання лісів на значних площах і т. п.⁷³⁷; четверті – стверджують, що така ознака включає епізоотію, інші наслідки, поєднані з заподіянням значної моральної або матеріальної шкоди⁷³⁸; п'яті – пов'язують таку шкоду з загибеллю посівів на значних площах⁷³⁹; шості – асоціюють означену шкоду зі знищенням посівів або плодкових дерев на значних площах, масовою загибеллю худоби й т. п.⁷⁴⁰; сьомі – вважають, що така шкода пов'язана з загибеллю посівів або врожаю на значних площах, чи загибеллю цінних сільськогосподарських культур (наприклад, елітних культур), або загибеллю худоби, що заподіяло значну матеріальну шкоду підприємствам, організаціям, що займаються сільськогосподарським виробництвом, або загибеллю плодкових дерев на значних площах⁷⁴¹.

Цікаву думку про істотне заподіяння шкоди сільськогосподарському виробництву знаходимо у В. О. Навроцького. Він вважає, що до таких наслідків відносяться загибель або пошкодження великої кількості сільськогосподарської продукції, пошкодження угідь на значних площах або особливо цінних угідь,

733 Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І. К. : Каннон, 2001. 4 С. 647.

734 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін юре», 2003, с. 674.

735 Юровский Д. Ю. Комментарий к ст. 228 УК УССР. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. К. : Политиздат Украины, 1978. С. 601.

736 Пакутин В. Д. Ответственность за незаконную порубку леса. Соц. законность. 1978. №1. С. 42.

737 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: учебное пособие. М. : Белье альвы, 1996. С.66.

738 Грабовская Н. П. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. С. 192.

739 Тяжкова И. М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Изд-во МГУ, 1982. С.267.

740 Комиссаров А. М. Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха. Советское уголовное право: Особенная часть. М. : Юрид лит., 1988. С. 331.

741 Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений. Соц. законность. 1977. С. 42.

посівів, насаджень, загибель або захворювання багатьох голів худоби, птиці, заподіяння сільськогосподарським організаціям і підприємствам великих матеріальних збитків⁷⁴².

З метою опрацювання практичних рекомендацій з визначення наслідків, що досліджуються, а також удосконалення законодавства проаналізуємо наявні погляди.

Нам здається, що роз'яснення Д. Ю. Юровського (автора першої точки зору) про істотну шкоду має загальний характер і не може слугувати орієнтиром для практичних працівників, що ведуть боротьбу з кримінального правопорушення ним забрудненням водойм. Якоюсь мірою конкретизує попередню думку В. Пакутін (автор другого судження). Разом із тим, їх ствердження мають недоліки. Насамперед їх автори, розкриваючи названі наслідки, називають тільки загибель посівів і загибель худоби, що дає далеко не повний перелік такого роду наслідків. Незначною мірою доповнює два попередніх визначення Е. М. Жевлаков. Воно стосується тільки висихання колгоспних лісів на значних площах. Однак автор не націлює практичних працівників на те, що ж слід розуміти під значними площами, на яких висохли або загинули посіви. Це стосується також і загибелі великої кількості худоби (адже можна під таким розуміти загибель п'яти голів худоби, а дехто захоче рахувати й 500 голів). Усе це вимагає обґрунтованого роз'яснення.

Суттєві уточнення вказаної ознаки є в поясненні Н. П. Грабовської. Наприклад, викликані забрудненням водних об'єктів епізоотії, загибель худоби. Однак її твердження про заподіяння значної моральної шкоди, як нам здається, відносяться до моральних, а не юридичних ознак діяння, що досліджується.

Ми вважаємо, що думка І. М. Тяжкової (авторки п'ятої точки зору), що стосується тільки загибелі посівів, не може бути дієвим для правоохоронних органів, що ведуть боротьбу з означеним асоціальним явищем. Цікаве доповнення в погляді на проблему є в А. М. Комісарова (шоста точка зору). Воно належить до знищення плодкових дерев на значних площах. Разом із тим судження вченого має багато дискусійних моментів. Так, наприклад, не видно, що ж він має на увазі під «значними площами», «масовою загибеллю худоби», а також чому у визначенні йде мова лише про плодіві дерева. Усі ці невирішені питання ставлять у безвихідне становище практичних працівників.

На нашу думку, В. Пакутін (автор сьомої дефініції) суттєво доповнює прогалини в поглядах попередніх юристів. Перелік наслідків, що відносяться до досліджуваної нами ознаки, він доповнює і дає великий перелік, що мало важливе значення для застосування ст. 228 КК України 1960 р. (ст. 223 КК Росії). Ці доповнення відносяться: до значної матеріальної шкоди підприємствам, організаціям, що

742 Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: Автореф. дис. канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминалистика; уголовно-исполнительное право. Харьков, 1982. С. 11.

займаються сільськогосподарським виробництвом. Але попри значне просування автора в пізнанні ознаки «заподіяння істотної шкоди сільськогосподарському виробництву», він використовує низку загальних термінів, які по-різному можна сприймати. Наприклад, значні площі, значна шкода фермерським господарствам, підприємствам, організаціям.

Нам імпонує погляд В.О. Навроцького щодо ознаки за ст. 228 КК України «заподіяння значної шкоди сільськогосподарському виробництву» насамперед тим, що в ньому крім загибелі або пошкодження посівів йде мова про готову продукцію сільського господарства, про особливо цінні угіддя, про насадження (слід зазначити, що автор не обмежує їх тільки плодовими деревами), захворювання й загибелі птиці, великій шкоді сільськогосподарським підприємствам і організаціям. Але все ж таки це визначення, і деякі його положення вимагають уточнення насамперед через те, що автор має на увазі під великою кількістю сільгосппродукції? Чому він пов'язує вказану ознаку тільки із загибеллю худоби, а як же інші тварини? Адже вони також є продуктом сільськогосподарського виробництва. Чи відноситься отруєння до названого наслідку? В. О. Навроцький нічого не згадав про особисті присадибні ділянки сільських працівників, робітників і службовців, адже вони беруть участь у сільськогосподарському виробництві. Розв'язання всіх цих питань значно прояснило б зміст ознаки, що досліджується.

З'ясуванню досліджуваної ознаки сприятиме також уточнення поняття «масова загибель риби». Є відсутність єдності поглядів також і за названою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення що було передбачене ч. 2 ст. 228 КК України 1960 р., що досліджується як у кримінально-правовій літературі, так і в судовій практиці. Так, А. М. Комісаров вважає, що масова загибель риби означає знищення її на десять тисяч карбованців і більше⁷⁴³. Е. М. Жевлаков і В. Пакутін пов'язують масову загибель риби з її отруєнням у великій кількості, як правило, на значних водних площах, отруєння цінних порід і інші обставини, тобто пов'язують зі збитками на суму 10 тис. крб і більше⁷⁴⁴.

Цікаве визначення вказаної ознаки пропонує І. М. Тяжкова. До масової загибелі риби вона відносить її отруєння в великій кількості, як правило, на великих площах (при цьому враховується не тільки кількість загиблої риби, але і її цінність для людини, її народногосподарське значення та інші обставини)⁷⁴⁵. Своєрідне тлумачення знаходимо у В. О. Навроцького. Він вважає, що під масовою загибеллю риби слід розуміти знищення всієї або більшої частини риби у водному об'єкті або на

743 Комиссаров А. М. Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха Советское уголовное право: Особенная часть. М. : Юрид. лит., 1988. С. 331.

744 Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. С. 66; Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений. Соц. законность. 1977. С. 42.

745 Тяжкова И. М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Изд-во МГУ, 1982. С. 267–268.

значних його площах чи загибель великої кількості екземплярів риби, втрати значної кількості екземплярів риби цінних видів і ін.⁷⁴⁶

З дефініцій А. М. Комісарова, В. Пакутіна, Е. М. Жевлакова ми бачимо, що вони пов'язують масову загибель риби зі збитками на суму 10 тис. карбованців і більше. На жаль, А. М. Комісаров цим і обмежується.

В. Пакутін, Е. М. Жевлаков, І. М. Тяжкова, В. О. Навроцький солідарні в тому, що масова загибель риби означає її отруєння у великій кількості на великих площах. Інша справа, що при цьому вони використовують різну термінологію, наприклад, В. Пакутін і І. М. Тяжкова «на значних водних площах», Е. М. Жевлаков – «на великих площах» і «у значній кількості», В. О. Навроцький – «на значній площі» і «велика кількість екземплярів риби».

Вважаємо, що під різними термінами означені автори розуміють один і той же зміст. Це можна констатувати тому, що іншого автори не вказують і не заперечують термінологію, яку використовують. Разом з тим, попри багатозначність і багатообразність мови, для права необхідна єдина термінологія, яка не вносила б розбіжність у практику застосування закону за ч. 2 ст. 242 КК України 2001 р.

На наш погляд, прогресивним є включення в обіг для тлумачення ознаки, що досліджується, таких категорій і понять, як народногосподарське значення риби, цінність її для людини, що має вагоме прикладне значення. Разом з тим, слід пояснити названу цінність, наприклад, цінність деяких видів риб, народногосподарське значення (можливість одержання за неї чи її продукти, валюти так необхідної для народного господарства країни). Істотно їх думку збіднюють названі вище дефініції, а саме: відсутність вказівки на захворювання великої кількості риби.

Узагальнюючи викладене, можна запропонувати таке тлумачення ознаки «масова загибель риби»: знищення, отруєння риби на великих площах і великій кількості; знищення більшості або всієї риби у водному об'єкті; отруєння або зараження риби, що має велику цінність для людини та народного господарства; отруєння або зараження риби, що призвело до зміни її якостей і властивостей, що роблять її непридатною для вживання.

Вважаємо, що, використовуючи все позитивне з наявних суджень і указані недоліки, дискусійні моменти можна узагальнити. Що ж слід розуміти під такою ознакою складу кримінального правопорушення, як «масова загибель об'єктів тваринного й рослинного світу»? До такої ознаки відносяться: 1) це загибель такої кількості свійських чи диких тварин (в тому числі бджолосімей, риби, мальків, їх ікри, шовкопрядів, місць їх розмноження, а також рослин, що залучені в сільськогосподарське виробництво, так і не залучених, що знаходяться в дикій природі, які є порівняними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин

746 Навроцький В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водных водоёмов: Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1982. С. 11.

чи рослин); 2) це падіж значної кількості тварин чи всієї кількості, що знаходиться як в приватному, колективному чи мисливському рибному господарстві; 3) це загибель великої кількості цінних порід тварин; 4) це загибель об'єктів тваринного і рослинного світу великої кількості, великої вартості та значних площ.

Необхідно зазначити, що всі без виключення автори припускаються таких помилок: 1) поряд із тваринами називають рибу та інші складові тваринного світу, що не відповідає поняттю тварин, а лише створює їх протиставлення; 2) зводять тварин і рослини тільки ті, що знаходяться в господарському обороті, а це не відповідає змісту досліджуваної ознаки та звучує її; 3) законодавець знову вдався до оцінювальних понять там, де цього не потрібно робити; 4) не враховуються діяння людини, що спричинили екологічну катастрофу.

Під іншими тяжкими наслідками розуміють: 1) С. Б. Гавриш – це заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнування чи значного пошкодження природних територій (водойм тощо), втрата унікальних і рідкісних об'єктів природи занесених до Червоної книги України, масовим захворюванням людей чи їх загибеллю, чи масовим тяжким захворюванням диких тварин на великій території, настання менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха⁷⁴⁷; 2) М. М. Панько – це велика екологічна шкода або велика майнова шкода (захворювання хоча б однієї людини, що потягло наслідки, що відносяться до тяжких тощо)⁷⁴⁸. Їх думці не суперечать роз'яснення ПВС України від 10. 12. 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про кримінального правопорушення и та інші правопорушення проти довкілля», оскільки відповідно до абзаців 2,3, п. 5 цієї Постанови «під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічних обставин в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масова загибель чи інші тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративної територіальної одиниці»⁷⁴⁹.

747 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 674–675.

748 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Наумазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одиссей, 2001. С. 541.

749 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право. Дніпро : Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 197.

На наш погляд, більш сприйнятливою є позиція С. Б. Гавриша, яку можна використовувати для тлумачення досліджуваної ознаки, але законодавець не знайшов оптимальної форми та вніс ознаку, яка породжена недосконалістю ознак як першої, так і другої частини ст. 242 КК України. Має сенс підхід І. В. Берднік, де вона заявляє, що «поряд з тим, за змістом рішення Великої Палати Верховного Суду при розгляді справи №775/10947/17, незалежно від того, чи перераховані усі постанови, в яких викладена правова позиція «від якої відступила Велика Палата, суди під час вирішення тотожних спорів мають враховувати саме останню правову позицію Великої Палати. У зв'язку з цим, видається за доцільне розглянути питання щодо розуміння поняття тяжких наслідків у злочинах проти довкілля та сформулювати наступну правову позицію, де під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель або захворювання людей; істотне погіршення екологічних обставин в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масова загибель чи інші тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу тих чи інших природних об'єктів або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах»⁷⁵⁰. Проте позиція І. В. Берднік та відповідної Постанови Пленуму потребують уточнення. Так, з абзаців 2, 3 п. 5 цієї Постанови – виключити такі положення, як «масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу», оскільки ця ознака законодавцем віднесена в ч. 2 ст. 242 КК до наслідків «масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу»⁷⁵¹. З пропозиції І. В. Берднік стосовно інших тяжких наслідків слід виключити наступні положення: «загибель або захворювання людей», оскільки ця ознака віднесена законодавцем у ч. 2 ст. 242 КК до такого наслідку, як «спричинення загибелі або захворювання людей»

На підставі проведеного нами дослідження пропонується така редакція ч. 2 ст. 242 КК України: «Ті ж діяння, якщо вони спричинили загибель людини або людей, шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель тваринного або рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України».

Зазначену статтю необхідно доповнити частиною 3 такого змісту: «Діяння, передбачені частиною першою або другою, якщо вони викликали масову загибель людей, або спричинили масове захворювання людей, або масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, яке завдало збитків, що в десять тисяч або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або спричинили екологічну катастрофу».

750 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів. Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право. Дніпро : Дніпропетровський державний університет, 2020. С. 198.

751 Там само.

Такий підхід сприятиме екологізації законодавства про кримінальну відповідальність, усуне труднощі в застосуванні ст. 242 КК України, посилить боротьбу з указаним тяжким асоціальним явищем.

Наступною важливою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України, є необхідний причинний зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю) і наслідками, перерахованими законодавцем.

Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі основними положеннями загальної наукової концепції причинності є наступні: 1) причинний зв'язок є активним, дійовим та асиметричним; 2) причинність є об'єктивним зв'язком і не залежить від людської свідомості; 3) причинність є універсальною; 4) причинний зв'язок є необхідним та закономірним; 5) розвиток причинного зв'язку є нескінченним процесом, в якому причина і наслідок постійно міняються місцями; 6) причинний зв'язок здійснюється у часі та просторі⁷⁵².

У складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України, важливе значення має необхідний причинний зв'язок, оскільки він дозволяє: відокремити коло діянь, які повинні розглядатися як об'єктивна передумова кримінальної відповідальності за ч. 2 цієї статті; допомагає більш точно розуміти механізм заподіяння істотної шкоди або загрози завдання такої шкоди об'єкта кримінально-правової охорони; дозволяє також визначити коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 242 КК України, а, виходячи з означеного вище, сприяє з'ясуванню ознак суб'єктивної сторони.

У складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України, спеціально небезпечні наслідки повинні з необхідністю логічно та закономірно виходити саме з цього суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), тобто конкретне діяння (дія або бездіяльність) повинно породжувати конкретний наслідок, передбачений в диспозиції ч. 2 ст. 242 КК України.

Слід звернути увагу на те, що на практиці можуть виникати певні проблеми із встановленням причинного зв'язку у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 2 ст. 242 КК України, коли суспільно-небезпечне діяння вчиняється шляхом бездіяльності. В юридичній літературі висловлені наступні думки стосовно наявності або відсутності причинного зв'язку. Так, одні автори заявляють, що в кримінальних правопорушеннях, які вчиняються шляхом бездіяльності, причинний зв'язок відсутній⁷⁵³, натомість інші – переконують що бездіяльність має причинний зв'язок і тому може виникати матеріальні наслідки (в нашому випадку, за частиною другою статті 242 КК).

752 Уголовное право. Особенная часть : учеб. / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселова. М. : Норма, 2001. С. 159.

753 Пионтковский А.А. Проблемы причинной связи в праве. Учен. зап. ВИОНИВЮА 1949. С. 88–89.; 92. Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М. : Изд-во АН СССР, 1948. С. 34–39.

Для повноти з'ясування кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 242 КК України, необхідно скористатися тими самими діями, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного світу або інші тяжкі наслідки тобто скористатися за допомогою форм прояву цього кримінального правопорушення. Для ч. 2 ст. 242 КК України ми скористаємося обов'язковими ознаками об'єктивної сторони за ч. 1 ст. 242 КК, доповнивши їх наслідками, передбаченими ч. 2 цієї статті та необхідним причинним зв'язком і наслідками, що настали: 1) для першої – третьої форм прояву цього кримінального правопорушення – це забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані вище в підрозділі 3.1 Розділу 3); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місцезнаходження водного об'єкта – поверхневих вод, де відбулося таке забруднення); джерела кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення; предмет кримінального правопорушення – води поверхневих вод; наслідки вчинення кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діям і наслідком, що настав; 2) для четвертої – шостої форм прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення – це обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмет кримінального правопорушення: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані у підрозділі 3.1); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце водного об'єкта, де відбулося забруднення водного об'єкта підземних вод); наслідки вчинення цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діям і наслідками, що настали; джерела кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення; предмет кримінального правопорушення – це води підземних вод; 3) для сьомої – дев'ятої форм прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмета цього кримінального правопорушення: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 нашої роботи); джерела вчинення цього кримінального правопорушення – це звідкіля відбувся Скид засобів забруднення; наслідки вчинення цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діям і наслідками, що настали; місце вчинення кримінального правопорушення – це місце, де відбулося забруднення водного об'єкта – водоносного горизонту; предмет цього кримінального правопорушення – це води водного горизонту; 4) для десятої – дванадцятої форм цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки

об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмета цього діяння, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані у підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерел питних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерело забруднення водного об'єкта – це звідкіля відбувся викид засобів забруднення водного об'єкта; наслідки вчинення цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали; предмет цього кримінального правопорушення – це води джерел питних вод; 5) для тринадцятої – п'ятнадцятої форм прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмета цього кримінального правопорушення та його предмет, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані у підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося забруднення того водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбулося вкидання засобів забруднення; наслідки вчинення цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали; предмет кримінального правопорушення – це води лікувальних вод; 6) для шістнадцятої – вісімнадцятої форм цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначимо обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмета цього складу кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані у підрозділі 3.1 монографії); місце складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місцезнаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діянням та наслідками вчинення цього кримінального правопорушення; предмет цього складу кримінального правопорушення – води поверхневих вод; 7) для дев'ятнадцятої – двадцять першої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони та предмет цього кримінального правопорушення це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного

об'єкта – підземних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбулося забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це захворювання; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього кримінального правопорушення – це води підземних вод; 8) для двадцять другої – двадцять четвертої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначені обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та його предмета це: діяння-дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – водоносного горизонту), де відбувалося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – це звідкіля відбулося скидання засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це води водоносного горизонту; 9) для двадцять п'ятої – двадцять сьомої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення та предмета цього діяння це: засоби забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідок вчинення цього складу кримінального правопорушення – це захворювання людей, необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками вчинення цього кримінального правопорушення – це води джерел питних вод; 10) для двадцять восьмої – тридцятьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та його предмета, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулось забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього криміналь-

ного правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідком цього кримінального правопорушення; предмет цього кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 11) для тридцять першої – тридцять третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього діяння це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – поверхневі води), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це спричинення масової загибелі об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками цього кримінального правопорушення; предмет кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 12) для тридцять четвертої – тридцять шостої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет його діяння: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це спричинення масової загибелі об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками, що настали; предмет кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 13) для тридцять сьомої – тридцять дев'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього діяння це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; предмет складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 14) для

сорокової – сорок другої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення та предмет його діяння: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали, предмет цього складу кримінального правопорушення – це води джерел питних вод; 15) для сорок третьої – сорок п'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки складу об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення та предмет цього діяння це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення складу цього кримінального правопорушення, звідкіля відбувся скид забруднювальних засобів; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це спричинення масової загибелі об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 16) для сорок шостої – сорок восьмої форми прояву складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього діяння це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – це лікувальні води), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення складу цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид забруднювальних засобів; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями цього складу кримінального правопорушення і наслідками, що при цьому настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це води поверхневих вод; 17) для сорок дев'ятої – п'ятдесят першої форми прояву складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального

правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення складу цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діями цього складу кримінального правопорушення і наслідками, що настали; предмет складу цього кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 18) для п'ятдесят другої – п'ятдесят четвертої форми прояву складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення складу цього кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку місце де знаходиться водний об'єкт – водний горизонт), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення звідкіля відбувся скид забруднювальних засобів цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діями вчинення цього кримінального правопорушення і наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 19) для п'ятдесят п'ятої – п'ятдесят сьомої форми прояву складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце, де знаходиться водний об'єкт – джерело питних вод), де відбулось забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувався скид засобів забруднення цього водного об'єкта; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діями вчинення цього кримінального правопорушення і наслідками його вчинення; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерела питних вод; 20) для п'ятдесят восьмої – шістдесятої форми прояву

складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбувалося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – це звідкіля відбувся скид засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діями цього кримінального правопорушення і наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це води лікувальних вод; 21) для шістдесят першої – шістдесят третьої форми прояву складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбувалося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – це звідкіля відбувся скид засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це спричинення інших тяжких наслідків; необхідний причинний зв'язок між діями вчинення цього кримінального правопорушення і наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 22) для шістдесят четвертої – шістдесят шостої форми прояву складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення складу цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбувалося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – це звідкіля відбувся скид засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це настання інших тяжких наслідків; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 23) для шістдесят сьомої – шістдесят восьмої форми прояву цього

складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення цього кримінального правопорушення у водний об'єкт; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це настання інших тяжких наслідків; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту 24) для шістдесят восьмої – сімдесятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення складу кримінального правопорушення – звідкіля відбулося скидання засобів забруднення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками вчинення цього кримінального правопорушення; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерела питних вод; 25) для сімдесят першої – сімдесят третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: забруднення – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося забруднення цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки цього складу кримінального правопорушення – це спричинення інших тяжких наслідків; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 26) для сімдесят четвертої – сімдесят шостої форми прояву цього складу кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) криміналь-

ного правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки цього складу кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 27) для сімдесять сьомої – сімдесять дев'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид джерел вчинення цього складу кримінального правопорушення; наслідки цього складу кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 28) для вісімдесятої – вісімдесять другої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 29) для вісімдесять третьої – вісімдесять п'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального право-

порушення; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 30) для вісімдесят шостої – вісімдесят восьмої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – це лікувальні води), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 31) для вісімдесят дев'ятої – дев'яносто першої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це поверхневі води; 32) для дев'яносто другої – дев'яносто четвертої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в

підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – це підземні води), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це підземні води; 33) для дев'ятого – дев'ятого сьомої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в першому випадку це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 34) для дев'ятого восьмої – сотої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерел питних вод); джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питної води; 35) для сто першої – сто третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки

вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 36) для сто четвертої – сто шостої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – це поверхневі води), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбулося скидання засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це поверхневі води; 37) для сто сьомої – сто дев'ятої шостої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення; наслідки вчинення цього складу кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це поверхневі води; 38) для сто десятої – сто дванадцятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – водоносного горизонту), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – вода водоносного

горизонту; 39) для сто двадцять першої – сто двадцять третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення; місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 40) для сто двадцять четвертої – сто двадцять шостої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 41) для сто двадцять сьомої – сто двадцять дев'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження (дія або бездіяльність); засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення – це місцезнаходження водного об'єкта (в нашому випадку – це поверхневих вод); джерела вчинення цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 42) для сто тридцятій – сто тридцять другої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу

кримінального правопорушення, це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 43) для сто тридцять третьої – сто тридцять п'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – це водний горизонт), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 44) для сто тридцять шостої – сто тридцять восьмої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 45) для сто тридцять дев'ятої – сто сорокової форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення – це: виснаження дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального

правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулося виснаження цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 46) для сто сорок першої – сто сорок третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулася зміна природних властивостей цих вод; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбулося скидання засобів вчинення цього кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 47) для сто сорок четвертої – сто сорок шостої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 48) для сто сорок сьомої – сто сорок дев'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулася зміна

природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водоносного горизонту; 49) для сто п'ятдесятої – сто п'ятдесят другої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулася зміна природних властивостей вод; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками вчинення цього складу кримінального правопорушення; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерела питної води; 50) для сто п'ятдесят третьої – сто п'ятдесят п'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначимось з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це загибель людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 51) для сто п'ятдесят шостої – сто п'ятдесят восьмої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це

місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулася зміна природних властивостей вод; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками вчинення цього складу кримінального правопорушення; предмет вчинення цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 52) для сто п'ятдесят дев'ятої – сто шістдесят першої форм прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод;

53) для сто шістдесят другої – сто шістдесят четвертої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 54) для сто шістдесят п'ятої – сто шістдесят сьомої четвертої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення

(вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод); джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 55) для сто шістдесят восьмої – сто сімдесятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це захворювання людей; необхідний причинний зв'язок між діями і наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 56) для сто сімдесят першої – сто сімдесят третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 57) для сто сімдесят четвертої – сто сімдесят шостої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби

вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 58) для сто сімдесят сьомої – сто сімдесят дев'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – водного горизонту), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 59) для сто вісімдесятої – сто вісімдесят другої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 60) для сто вісімдесят третьої – сто вісімдесят п'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної

сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів тваринного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 61) для сто вісімдесят шостої – сто вісімдесят восьмої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 62) для сто вісімдесят дев'ятої – сто дев'яносто першої форм прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 63) для сто дев'яносто

другої – сто дев'яносто четвертої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – водоносного горизонту), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водного горизонту; 64) для сто дев'яносто п'ятої – сто дев'яносто сьомої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель об'єктів рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 65) для сто дев'яносто восьмої – двохсої форм прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – джерела лікувальних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це масова загибель

об'єктів рослинного світу; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод; 66) для двохсот першої – двохсот третьої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – поверхневих вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це настання інших тяжких наслідків; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода поверхневих вод; 67) двохсот четверта – двохсот шоста форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – підземних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода підземних вод; 68) для двохсот сьомої – двохсот дев'ятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – джерела питних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального право-

порушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода джерел питних вод; 69) для двохсот десятої – двохсот дванадцятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення – це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – водоносного горизонту); джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода водоносного горизонту; 70) для двохсот тринадцятої – двохсот п'ятнадцятої форми прояву цього складу (ч. 2 ст. 242 КК України) кримінального правопорушення, визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та предмет цього складу кримінального правопорушення, це: зміна природних властивостей – дія або бездіяльність; засоби вчинення цього складу кримінального правопорушення (вони нами перераховані в підрозділі 3.1 монографії); місце вчинення цього складу кримінального правопорушення (в нашому випадку – це місце знаходження водного об'єкта – лікувальних вод), де відбулася зміна природних властивостей цього водного об'єкта; джерела вчинення цього складу кримінального правопорушення – звідкіля відбувся скид засобів вчинення кримінального правопорушення; наслідки вчинення складу цього кримінального правопорушення – це інші тяжкі наслідки; необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали; предмет цього складу кримінального правопорушення – це вода лікувальних вод.

3.4 Об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України

Об'єкт кримінального правопорушення забруднення моря. Родовий об'єкт кримінального правопорушення у забруднення моря. У законодавстві України про кримінальну відповідальність за забруднення моря тривалий час були відсутні кримінально-правові норми⁷⁵⁴, а тому в теорії кримінального права і правозастосовній діяльності не вироблено єдиних підходів до визначення як родового, так і

⁷⁵⁴ Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія]. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с. С. 64.

безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України. У цьому контексті аналіз кримінального правопорушення з точки зору системного підходу, визначення його змісту, структурних і деталізуючих одиниць, виділення відповідних елементів і ознак складу є першоосновою формування цього конкретного складу кримінального правопорушення (ст. 243 КК України), описаного і закріпленого в означеній статті як юридичної конструкції, оскільки елементи й ознаки останніх конструюються і закріплюються в законі як логіко-юридичні моделі не самі по собі, не довільно, а на підставі аналогічних структурних одиниць кримінального правопорушення у певного виду як системного утворення (це стосується і нашого пошуку)⁷⁵⁵.

Відповідно до традиційного підходу, що склався у вітчизняній кримінально-правовій науці та в кримінальному праві країн близького зарубіжжя, юридичний аналіз норм, передбачених ст. 243 КК України, почнемо з дослідження родового об'єкта посягання, оскільки саме об'єкт визначає криміналізацію суспільно небезпечного діяння. Він же слугує і відправним критерієм кваліфікації кримінального правопорушення⁷⁵⁶, оскільки кожний кримінальне правопорушення посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завданням такої шкоди ці суспільні відносини⁷⁵⁷. Виходячи з цього, необхідно озвучити, що кримінального правопорушення неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване.

Загальновідомим є те, що вчення про об'єкт складу кримінального правопорушення в науці кримінального права є одним з найбільш важливих і надто складних питань, оскільки як суспільні відносини, він має специфічний структурний склад суб'єктів, зміст і предмет відносин, а також потерпілого від кримінального правопорушення (як змінну структурну частину, тобто таку, що не завжди, не у всіх випадках має місце)⁷⁵⁸.

У науці кримінального права існують різноманітні підходи до розуміння об'єкта та складу кримінального правопорушення. До найбільш поширених історичних концепцій об'єкта кримінального правопорушення В. Г. Грищук відносить такі: 1) об'єкт кримінального правопорушення – суб'єктивне право (В. Д. Спасович); 2) об'єкт кримінального правопорушення – захищений інтерес (Ф. Ієрінг, Ф. Ліст, Б. С. Нікіфоров); 3) об'єкт кримінального правопорушення – блага та інтереси,

755 Панов М. І. Проблеми складу злочину та його функції у доктрині кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 110.

756 Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория практика [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва : А.О. «Центр. Юр. Инфор.», 2003. 448 с.

757 Матвійчук В. К., Присяжний В. М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів : відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання : [монографія]. Київ : КНТ, 2007. 272 с. С. 52; Наумов А. В. Российское уголовное право : [курс лекций] : В 3 т. – Т. 1. Общая часть. [4-е изд., перераб. и доп.] Москва : Волтерс Клувер, 2007. 736 с. С. 302.

758 Панов М. І. Проблеми складу злочину та його функції у доктрині кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 110.

що охороняються законом (правові блага) (А. Н. Круглевський, Г. В. Колоколов, Є. Я. Ними ровський); 4) об'єкт кримінального правопорушення – безпека і добробут громадян (О. Ф. Кістяківський); 5) об'єкт кримінального правопорушення є: а) правові норми й конкретні блага та інтереси (М. Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушений припис, норма, а безпосереднім об'єктом – суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І. Я. Фойницький); в) з формального боку є блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л. С. Білогриць-Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М. С. Таганцев); 6) об'єкт кримінального правопорушення – окремі особи чи групи осіб (П. Д. Калмиков); 7) об'єкт кримінального правопорушення – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А. А. Піонтковський, Є. А. Фролов)⁷⁵⁹. Вони мають належне обґрунтування.

Сприйнятливим також є узагальнення сучасних концепцій об'єкта кримінального правопорушення теорії кримінального права професором В. К. Грищуком, яке він подає у такому вигляді: «об'єкт кримінального правопорушення – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В. Я. Тацій, М. Й. Коржанський, М. І. Бажанов, А. В. Савченко, Б. О. Кирись, В. О. Навроцький, Н. О. Гурторова, Ю. Л. Шевцова та ін.); 2) об'єкт кримінального правопорушення – це соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, С. Б. Гавриш); 3) об'єкт кримінального правопорушення – людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо (Г. П. Новосолов); 4) об'єкт кримінального правопорушення – окремі особи або багато осіб (П. Я. Козаченко, З. А. Незнамова); 5) об'єкт кримінального правопорушення – охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага (А. В. Пашковська, А. В. Наумов); 6) об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленим приписами правових норм, а також соціальні блага (Г. В. Чеботарьова); 7) об'єкт кримінального правопорушення у двоякий – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають в середині цієї оболонки (В. М. Трубніков); 8) об'єкт кримінального правопорушення – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О. М. Костенко, П. П. Андрушко, А. В. Ландіна); 9) об'єкт кримінального правопорушення – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом»⁷⁶⁰.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що цей підхід набув поширення в кримінально-правовій доктрині, до прихильників якого слід

759 Гришук В. К. Кримінальне право України : Загальна частина [навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.]. Київ : Ін Юре, 2006. 586 с.

760 Там само.

віднести В. К. Грищука⁷⁶¹, Я. М. Брайніна⁷⁶², В. М. Кудрявцева⁷⁶³, А. А. Музику⁷⁶⁴, Л. В. Левицьку, Т. О. Мудрака, О. В. Сіренка, П. В. Цимбала⁷⁶⁵, А. В. Савченка, В. В. Кузнецова та О. Ф. Штанька⁷⁶⁶, В. К. Матвійчука⁷⁶⁷, М. І. Панова⁷⁶⁸.

У науці кримінального права існують ще й інші сучасні концепції поняття «об'єкт кримінального правопорушення у»: «1) С. Я. Лихова⁷⁶⁹, Ю. М. Жмур⁷⁷⁰, Ю. І. Гревцов⁷⁷¹ підтримують і, певною мірою, розвивають концепцію об'єкта кримінального правопорушення як правовідносини; 2) В. П. Ємельянов наполягає на тому, що об'єктом кримінального правопорушення є охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які й виступають безпосередніми об'єктами кримінальних правопорушень як реальних явищ дійсності»⁷⁷².

У юридичній літературі пропонується й інша періодизація та класифікація розвитку концепцій об'єкта кримінального правопорушення, за «якою в історії розвитку вчення про об'єкт кримінального правопорушення виділяють декілька етапів: 1) перший етап (друга половина XIX – початок XX ст.) характеризується наявністю різних концепцій, до числа яких іноді відносять так звані «теорії суб'єктивного права», норми права і правові блага»; 2) другий етап розробки вчення про об'єкт кримінального правопорушення – період панування в нашій країні марксистсько-ленінського вчення, керуючись яким вітчизняна кримінально-правова наука взяла на озброєння тезу: «Об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, і тільки вони»; 3) третій етап – це сучасні концепції розвитку об'єкта кримінального правопорушення. Він характеризується тим, що в ньому кримінально-правова теорія вже не декларує єдність думок, оскільки не тільки в науковій, але й у навчальній літературі все більше

-
- 761 Грищук В. К. Кримінальне право України : Загальна частина [навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.]. Київ : Ін Юре, 2006. С.166
- 762 Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. – Київ : Вид-во Київського університету, 1964. 189 с
- 763 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления [текст]. – Москва : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. 244 с.
- 764 Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів [текст]. Київ : Логос, 1998. 323 с.
- 765 Левицька Л. В., Мудрак Т.О., Сіренко О. В., Цимбал П. В. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посібник]. Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2005. 206 с.
- 766 Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. В. Сучасне кримінальне право України : [курс лекцій]. Київ : Вид-во Паливода А. В., 2005. 640 с.
- 767 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : [учебное пособие]. Киев : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. 79 с.
- 768 Панов М. І. Проблеми складу злочину та його функції у доктрині кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 110.
- 769 Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК України) : [монографія]. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський Університет», 2006. С. 79.
- 770 Жмур Ю. М. Кримінально-правовий захист недоторканності житла в Україні : автореф. канд. дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т., 2012. С. 3
- 771 Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Под ред. проф. Марченко. Т. 2 Теория права . Москва : Изд.-во «Зерцало», 1998 г. С. 100–101.
- 772 Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования : уголовно-правовое исследование. СПб : Юридичний центр Пресс, 2002. С. 214–215.

проявляється два основних, концептуальних підходи до трактування поняття об'єкта кримінального правопорушення»⁷⁷³. Привертає увагу й те, що «перший етап має значно більше прихильників та орієнтує на таке розв'язання питання про об'єкт кримінального правопорушення, яке було в радянській науці, тобто на переважне визнання об'єктом кримінального правопорушення суспільних відносин»⁷⁷⁴. Проте останнім часом з'явилося також немало прибічників другого підходу, який їх об'єднує критичним сприйняттям об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин»⁷⁷⁵. П. П. Андрушко робить деякі уточнення до узагальнення концепцій об'єкта В. К. Грищуком, зокрема він уточнює своє ставлення до об'єкта кримінального правопорушення, а саме: що «під таким розуміє соціальні цінності, натомість порядок відносин (взаємовідносин) між суб'єктами розглядає як вид соціальних зв'язків між суб'єктами, які, своєю чергою, є одним із видів соціальних цінностей, що охороняються кримінальним законом»⁷⁷⁶. Крім того, П. П. Андрушко звертає увагу на те, що «С. Б. Гавриш відстоює концепцію об'єкта кримінального правопорушення – як правового блага, а не об'єкт кримінального правопорушення – соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом»⁷⁷⁷.

Звертаємо увагу на те, що питання про об'єкт кримінального правопорушення як проблему загалом, ми не досліджуємо, оскільки предмет дослідження назві монографії сформульований інакше, тому, не вдаючись до деталей аналізу кожної з наведених концепцій об'єкта кримінального правопорушення і виходячи з періодизації, зазначимо, що варто погодитися з дослідниками, які об'єкт кримінального правопорушення розглядають саме з позиції теорії суспільних відносин. Представниками цієї теорії є, зокрема, В. Я. Тацій, В. К. Грищук, В. К. Матвічук, А. А. Музика, М. Й. Коржанський, В. О. Навроцький, М. І. Карпенко, М. І. Панов, І. О. Харь, О. І. Габро та ін.

Беручи за основу триступеневу класифікацію об'єктів складів кримінальних правопорушень, прихильниками якої ми є, визначимо місце норми, що нами досліджується (ст. 243 КК України) у системі Особливої частини КК, її значення, що надасть можливість визначити точну кваліфікацію вказаного кримінального правопорушення. Це може статися, коли ми найбільш точно встановимо як родовий, так і безпосередній об'єкти кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України. Така класифікація ґрунтується на співвідношенні філософських категорій: загального, особливого та окремого і, відповідно, включає

773 Новоселов Е. П. Объект преступления. Полный курс уголовного права : В 5 т. : Под ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. Т. 1 : Преступление и наказание. СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. С. 325–326.

774 Там само. С. 326

775 Там само. С. 326

776 Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: об'єкт і система. Кримінальне право України. 2006. №12. С. 3–63.

777 Там само. С. 5–6.

три рівні об'єктів: загальний, родовий, безпосередній⁷⁷⁸. Таку тричленну класифікацію об'єктів складів кримінальних правопорушень підтримує переважна більшість науковців у галузі кримінального права. Відповідно до цієї класифікації, з позиції прихильників концепції, «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини, що поставлені під охорону законодавства про кримінальну відповідальність; слід зазначити, що загальний об'єкт – вся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність, натомість родовий об'єкт кримінального правопорушення – група суспільних відносин, тождесних або однорідних за своєю сутністю, а безпосередній – конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінально-правовою нормою»⁷⁷⁹.

З приводу родового об'єкта кримінальних правопорушень, що стосуються навколишнього природного середовища, в системі яких знаходяться і досліджувані відносини, на які посягають діяння, передбачені ст. 243 КК України, вважається, що ними є: 1) відносини соціалістичної власності, матеріалізовані в природних багатствах⁷⁸⁰; 2) відносини з порушення правил виробництва, промислів⁷⁸¹; 3) відносини з порядку використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання⁷⁸²; 4) самі природні багатства⁷⁸³; 5) блага, що охороняються кримінальним правом, і сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі і неперехідні цінності⁷⁸⁴; 6) соціалістичні суспільні відносини, що забезпечують раціональне використання й охорону природних багатств⁷⁸⁵; 7) природоохоронні відносини, спрямовані на захист навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також наукове обґрунтування, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологіч-

- 778 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления [текст]. Москва: Гос. изд-во юрид. лит. 1960. С. 81–82; Пионтковский А. А. Объективная сторона состава преступления. Курс советского уголовного права. Часть общая. В 6-ти томах / Редкол.: А. А. Пионтковский и др. Москва: Изд-во Наука, 1970. Т. 2. С. 124–125; Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навчальний посібник. Харків: Українська юридична академія, 1994. С. 60–62; Хохлова І. В., Шем'яков О. П. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти. Донецьк: Норд-Пресс. 2005. С. 56–57.
- 779 Кримінальне право України. Загальна частина: практикум: навч. посібник. / Костенко О. М., Козаченко І. П., Матвійчук В. К. та ін.; за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ: КНТ, 2006. С.56–59.
- 780 Мунтян В. Л. Правова охорона природи Української РСР. Київ: Вид-во Київського державного університету, 1966. С.17.
- 781 Трайнин А. Н. Должностные и хозяйственные преступления. Москва: Юриздат, 1938. С. 119.
- 782 Кригер Г. А. Хозяйственные преступления. Курс советского уголовного права. Часть особенная. В 6 т. А. А. Пионтковский и др. (редкол.). Москва: Наука, 1971. Т. 5. С. 515.
- 783 Леонтьев Б. Преступление против природных богатств СССР. Советское уголовное право. Часть особенная: учебник / В. Д. Меньшагин, В. Н. Кудрявцев, Б. А. Куринов и др.; под ред. В. Д. Меньшагина и др. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1975. С. 262.
- 784 Гаврыш С. Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды: (проблемы теории и развития уголовного законодательства Украины): автореф. дис. на соискание научн. степени докт.юрид.наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Харьков: 1994. С. 11–12.
- 785 Тяжкова И. М. Некоторые вопросы уголовно-правовой охраны природы. Научно-технический прогресс и правовая охрана природы: Проблемы совершенствования природоохранительного законодательства в условиях научно-технического прогресса / Под ред. В. В. Петрова. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1978. С. 102.

ного стану біосфери⁷⁸⁶; 8) суспільні відносини, що забезпечують природні умови людей з метою задоволення їх різнобічних потреб⁷⁸⁷; 9) деякі інші інтереси соціалістичного господарства в різних його сферах: лісового господарства, рибальства, мисливства тощо⁷⁸⁸; 10) відносини з охорони природного середовища, його використання в інтересах соціалістичного суспільства⁷⁸⁹; 11) суспільні відносини, що проявляються у використанні, збереженні й покращенні природного середовища в інтересах соціалістичного суспільства, куди входить і охорона радянського народного господарства, порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів⁷⁹⁰; 12) суспільна безпека, яка частіше всього розуміється як стан захищеності суспільних інтересів⁷⁹¹; 13) комплекс фактичних суспільних відносин, їх правові форми та матеріальні оболонки, здійснення яких забезпечує життєдіяльність людини, використання нею навколишнього середовища як безпосереднього базису існування, задоволення розумних соціалістичних потреб і гарантує її безпеку⁷⁹²; 14) суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого навколишнього природного середовища⁷⁹³.

Як бачимо, прихильники першої точки зору, зокрема В. Л. Мунтян, помилково відносять об'єкт цих кримінальних правопорушень до діянь проти власності. Автори другого судження, зокрема А. Н. Трайнін, необґрунтовано визначають об'єкт досліджуваних кримінальних правопорушень як виробництво промислів, а не відносини, що суперечить призначенню такої охорони. Приблизники третьої точки зору, зокрема Г. А. Кригер, без достатніх на те підстав розуміють під родовим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень порядок використання природних ресурсів. Варто погодитися із Є. М. Жевлаковим і Ю. І. Ляпуновим, які, критикуючи нормативістський підхід до об'єкта, зазначають, що порядок використання не може бути відносинами з приводу природних багатств, а лише регламентує їх використання⁷⁹⁴. Натомість прихильники четвертої точки зору,

786 Тацій В. Я. Преступление против природных богатств СССР. Уголовное право УССР : Особенная часть : учебник; под ред. М. И. Бажанова и др. К : Высшая школа. Главное изд-во, 1989. С. 286.

787 Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов СССР : [учебное пособие]. Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. С. 22.

788 Вышинская З. А. Советское уголовное право. Часть особенная : учебник / З. А. Вышинская, М. М. Исаев, А. А. Пионтковский и др.; общ. ред. А. А. Герцензон, З. А. Вышинская. Москва : Госюриздат, 1951. С. 281.

789 Бушуева Т. А., Дагель П. С. Объект уголовно-правовой охраны природы. Советское государство и право. 1977. № 8. С.80.

790 Корчева Г.З. Уголовно-правовая охрана природы в УССР : учебное пособие. Харьков : Вища школа, 1975. С. 6–7.

791 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ / Н. А. Лопашенко. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С.31.

792 Дубовик О. Л. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. Москва : Спартак, 1998. С.177.

793 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С.121.

794 Жевлаков Э. Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система. Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. Москва : ВЮЗИ, 1990. С. 14; Ляпунов Ю. И. Основные теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Москва : Акад. МВД СССР, 1974. С. 13.

зокрема Б. М. Леонтьєв, всупереч загальноновизнаних в юридичних джерелах позицій, стверджують, що об'єктом кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища є самі природні багатства, а не суспільні відносини, що зводять об'єкт до предмета кримінального правопорушення. Автори п'ятої точки зору, зокрема С. Б. Гавриш, ототожнюють об'єкт цих кримінальних правопорушень з різними благами, тобто повторюють попереднього автора. І. М. Тяжкова називає об'єктом кримінального правопорушення соціалістичні суспільні відносини, які забезпечують раціональне використання й охорону природних багатств. Слід зазначити, що це визначення страждає неповнотою та охоплює лише консервативну другу форму такої охорони, а саме: раціональне використання природних ресурсів.

Більш прийнятним є визначення родового об'єкта цих кримінальних правопорушень, що пропонує В. Я. Тацій (автор сьомої точки зору), але і його визначення потребує уточнення, оскільки має бути спрямоване на охорону позитивних відносин (сприятливе навколишнє природне середовище). Вирізняється певними змістовними неточностями визначення об'єктів цих кримінальних правопорушень. В. Д. Пакутіна, який в основу таких відносин включає господарські стосунки, не враховуючи екологічну складову (восьма точка зору). Натомість в авторів дев'ятої точки зору, наприклад, у З. А. Вишинської, суспільні відносини чомусь підміняються категорією «інтерес», який лише мотивує до створення відносин. Позиція прибічників десятої точки зору, зокрема Т. А. Бушуєвої, надто загальна і не може сприяти з'ясуванню суті об'єкта цих кримінальних правопорушень. Потребує належного упорядкування позиція авторів одинадцятої точки зору, зокрема Г. З. Корчевої, оскільки її визначення є конгломератом значної кількості не зв'язаних між собою відносин. Не можна погодитися із пропозицією стосовно об'єкта досліджуваних кримінальних правопорушень, запропованою Н. О. Лопашенко, оскільки суспільна небезпека є станом, а не суспільними відносинами. Подібну помилку стосовно визначення родового об'єкта кримінального правопорушення робить також О. А. Дубовик.

Найбільш прийнятним є визначення родового об'єкта цих кримінальних правопорушень, запропоноване авторами, яке має бути доповнене гарантуванням безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища.

Отже, під родовим об'єктом кримінального правопорушення проти навколишнього природного середовища необхідно розуміти суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи (до якої належать і людина, що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення забруднення моря. Сприймаючи за основу положення, що під родовим об'єктом кримінального правопорушення проти навколишнього природного середовища (складовими яких є кримінальне правопорушення забруднення моря) є суспільні відносини з приводу умов, що виникають у межах території держави України, створюють сприятливі умови життєдіяльності, є природною умовою життя та забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що й утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище⁷⁹⁵.

Перейдемо до дослідження безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, що нами задекларований. Слід звернути увагу на те, що важливе значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності має розуміння безпосереднього об'єкта конкретного складу кримінального правопорушення (у нашому випадку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України). В кримінально-правовій доктрині загально визнаним є той факт, що під безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення потрібно розуміти конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону закону про кримінальну відповідальність, яким заподіюється істотна шкода кримінальним правопорушенням, що підпадає під ознаки конкретного складу кримінального правопорушення⁷⁹⁶. У цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що не в кожному випадку конкретне кримінальне правопорушення завдає істотної шкоди лише одним суспільним відносинам, але й важливо знати, що існують кримінальні правопорушення, які одночасно посягають на двоє і більше суспільних відносин (це, зокрема, стосується і кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України). Зважаючи на це, в теорії кримінального права поряд з класифікацією об'єктів «по вертикалі» є класифікація їх «по горизонталі». Її сутність полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяють як основний, так і додатковий об'єкти⁷⁹⁷.

У кримінальних правопорушень, які мають два або декілька безпосередніх об'єктів (до них належить діяння, передбачене ст. 243 КК України), законодавець

795 Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : [монографія]. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. С. 38.

796 Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2003. С. 328; Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. С. 82.; Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : ЮринкомІнтер-Право, 2002. С. 99; Кримінальне право України. Теоретичний курс та практикум : посіб. для підгот. до держ. іспитів / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко, В. С. Плугатир; [за заг. ред. В. Я. Горбачевського. Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. С. 48–49.

797 Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве. Харьков : Высшая школа, 1988. С.70–74.

виділяє або зі змісту статті впливає один об'єкт, на який спрямоване злочинне посягання, що й обумовлює місце правової норми у структурі розділів Особливої частини КК України. У джерелах з кримінального права такий об'єкт, зазвичай, називають основним безпосереднім об'єктом, а об'єкт, якому завдається істотна шкода поряд з основним, – додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення⁷⁹⁸. У цьому контексті слід озвучити, що основним безпосереднім об'єктом того чи іншого кримінального правопорушення є завжди конкретні суспільні відносини, що передусім прагнуч поставити під охорону законодавець, визнаючи суспільно небезпечне діяння кримінальним правопорушенням⁷⁹⁹.

Аналіз джерел з кримінального права дає нам підстави стверджувати, що коли йдеться про безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення, то слід зважати на те, що місце конкретної кримінально-правової норми (у нашому випадку ст. 243 КК України) у законодавстві про кримінальну відповідальність визначається з урахуванням захисту не тільки родового, а й основного безпосереднього об'єкта, в тому числі того, який ми й досліджуємо. Крім того, важливо акцентувати на тому, що додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, яким також завдається істотна шкода⁸⁰⁰.

У наукових публікаціях не завжди чітко визначається безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбачений ст. 243 КК України 2001 р. і ст. 228-1 КК 1960 р.: 1) А. І. Коробеев таким вважає відносини, що забезпечують охорону навколишнього морського середовища і безпеку мореплавства⁸⁰¹; 2) М. Т. Куц стверджує, що таким є посягання проти народного здоров'я⁸⁰²; 3) В. Д. Пакутін зазначає, що ним є інтереси охорони атмосферного повітря і вод⁸⁰³; 4) П. Ф. Повелицина впевнена, що таким об'єктом є водні ресурси⁸⁰⁴; 5) В. Широков наполягає на тому, що цим об'єктом є нормальне існування і розвиток живих ресурсів моря, а також здоров'я людини⁸⁰⁵; 6) Н. П. Грабовська зазначає, що таким об'єктом цього кримінального правопорушення є безпека навколишнього середовища (внутрішніх морських і територіальних вод, а також вод відкритого моря)

798 Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Харків : Українська юридична академія, 1994. С. 34

799 Кримінальне право України. Теоретичний курс та практикум : посіб. для підгот. до держ. іспитів / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко, В. С. Плугатир ; за заг. ред. В. Я. Горбачевського. Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. С.76–77.

800 Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве. Харьков : Высшая школа, 1988. С.70–74.

801 Коробеев А. И. Уголовно-правовая охрана безопасности мореплавания в СССР. Владивосток : Дальневосточный ун-т. 1984. С. 113.

802 Советское уголовное право. Часть Особенная : учебное пособие. Київ : Киевская высшая школа Мин-ва внутренних дел СССР, 1972. С. 47.

803 Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов СССР : учебное пособие. Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. С. 61–62.

804 Повелицына П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. Москва : Юрид. лит., 1981. С. 29.

805 Широков В. Субъект преступлений в области окружающей среды. Сов. юстиция. 1985. № 5. С. 7–23.

для здоров'я людей і для живих ресурсів моря⁸⁰⁶; 7) О. О. Плотнікова зазначає, що основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є соціальні відносини із забезпечення здоров'я людей і збереженості, раціональної експлуатації живих ресурсів моря⁸⁰⁷; 8) О. В. Кришевич, В. С. Плугатир наполягають на тому, що основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є екологічна безпека у сфері охорони функціонування та використання людиною морського середовища⁸⁰⁸; 9) існує думка, що основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) екологічної зони України, вод відкритого моря⁸⁰⁹; 10) С. Б. Гавриш заявляє, що основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступає складова частина охоронюваного кримінальним правом природного середовища – моря, живі ресурси моря і здоров'я людей – від заподіяння їм шкоди забрудненням⁸¹⁰; 11) О. О. Дудоров вважає, що основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення є встановлений порядок використання та охорони моря, екологічна безпека морського середовища⁸¹¹; 12) В. А. Клименко основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення називає екологічну безпеку морських вод: внутрішніх, територіальних, в межах виключної (морської) економічної зони України, а у разі скидання зазначених у ч. 1 ст. 243 предметів – і вод відкритого моря⁸¹²; 13) В. І. Антипов називає об'єктом цього кримінального правопорушення екологічну безпеку внутрішніх морських вод України, вод відкритого моря, територіальних вод, яка передбачає охорону водних живих ресурсів моря і здоров'я людей від заподіяння їм шкоди забрудненням, запобігання іншим несприятливим явищам унаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного

806 Грабовская Н. П. Курс советского уголовного права; отв. ред. Н. А. Беляев. Т. V. Ленинград : Издательство Ленингр. гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1981. С. 195.

807 Плотнікова Е. А. Ответственность за загрязнения моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР : Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. Киев : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. С. 34.

808 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 553.

809 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 128.

810 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 243 КК України. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. третє. Харків : ТОВ «Одісей», 2006. С. 659.

811 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. С. 727.

812 Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 309.

і гідрогеологічного режиму⁸¹³; 14) М. М. Панько стверджує, що об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок охорони внутрішніх морських вод України, вод відкритого моря, територіальних вод, а також ресурсів моря і здоров'я людей від спричинення їм шкоди забрудненням⁸¹⁴; автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за ред. М. О. Потебенька та В. Г. Гончаренка безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення називають суспільні відносини в галузі охорони внутрішніх морських вод України, вод відкритого моря та територіальних вод від забруднення, а також життя та здоров'я людей або живих ресурсів моря, зон лікування і відпочинку⁸¹⁵; 16) Н. О. Лопашенко об'єктом складу забруднення морського середовища називає екологічну безпеку в цілому, а також стабільність і природно-ресурсний потенціал морського середовища⁸¹⁶; 17) О. Є. Пономарьова зазначає, що безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступають суспільні відносини у сфері охорони морського середовища і її біоресурсів як складової частини сприятливого навколишнього середовища⁸¹⁷; 18) А. В. Наумов, Ю. В. Надточій безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення називають екологічну безпеку морського середовища і його біологічних ресурсів⁸¹⁸; 19) А. Г. Князев і В. М. Баландюк наполягають на тому, що безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини із забезпечення охорони морського середовища і його природних ресурсів⁸¹⁹.

На основі наукового дослідження родового об'єкта кримінальних правопорушень, що стосується навколишнього природного середовища, в попередній статті і його структури, а також з урахуванням системи (піраміди, що базується на чотирьох її складових – екзосферах), яку запропоновано в юридичній літературі⁸²⁰, проаналізуємо зазначені вище точки зору на безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбачений ст. 243 КК України. З метою оптимального визна-

813 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 543–544.

814 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одисей», 2001. С. 516.

815 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України ; Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. : в 2-х ч. Ч. 2. Київ : «Форум», 2001. С. 429–430.

816 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 456.

817 Пономарева Е. Е. Преступления в области природоохраны (стст. 246-255 УК РФ). Энциклопедия уголовного права. Т. 23. Экологические преступления интересов службы в коммерческих и иных организациях. Издание профессора Малинина. СПб ГКА. СПб., 2013. С. 72-269.

818 Наумов А. В. Российское уголовное право : [курс лекций] : В 3 т. Т. 1. Общая часть. [4-е изд., перераб. и доп.]. Москва : Волтерс Клувер, 2007. С. 104.; Надточий Ю. В. Уголовно-правовая охрана морской природной среды: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность : 12.00.08. – уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право. Владивосток : 2005. С. 74.

819 Князев А. Г. Экологические преступления. Научно-практическое пособие : с постатейными материалами к главе 26 Уголовного кодекса РФ. Москва : Проспект, 2009. С. 59.; Баландюк В. Н. Экологические преступления (понятие, виды, квалификация). Омск : 1998. С. 31.

820 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 125–127.

чення основного безпосереднього та додаткового безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення забруднення моря, а також різноманіття визначень безпосередніх об'єктів цього кримінального правопорушення варто здійснити виокремлення того позитивного (спочатку стосовно основного, а потім – додаткового, що безпосередньо стосується об'єктів цього кримінального правопорушення), що сприятиме дослідженню предмета, задекларованого у нашій публікації. До такого позитиву слід віднести таке: 1) що це є суспільні відносини (як це стверджують А. І. Коробеев, О. О. Плотнікова, В. К. Матвійчук, автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка, а також О. Є. Пономарьова, А. Г. Князева, В. М. Баландюк); 2) що це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря.

Проте аналіз наявних точок на основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбачений ст. 243 КК України, буде неповним, коли ми не з'ясуємо їх негативні або неналежно досліджені положення. До таких негативних положень слід віднести таке: 1) не можна погодитися з твердженням А. І. Коробеева стосовно охорони навколишнього морського середовища, оскільки незрозуміло, що автор вбачає в навколишньому морському середовищі. Крім того, ця стаття не охороняє безпеку мореплавства, адже це кримінальне правопорушення не належить до кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту; 2) не можна сприйняти судження стосовно безпосереднього об'єкта В. Д. Пакутіна, де він зазначає, що такими є інтереси охорони атмосферного повітря і вод, оскільки інтереси є лише рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин; 3) сумнівною є позиція П. Ф. Повеліциної щодо безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення – водні ресурси. Адже водні ресурси можуть бути предметом того чи іншого кримінального правопорушення, а не суспільними відносинами, які підлягають охороні від посягання на них; 4) позиція В. Широкова стосовно об'єкта кримінального правопорушення, що нами досліджується, свідчить про те, що таке визначення не ґрунтується на структурі цього об'єкта (його складових); 5) визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, Н. П. Грабовської охоплює все навколишнє природне середовище, крім того, вона також схиляється до предмета цього кримінального правопорушення, обмежуючись навколишнім середовищем; 6) О. О. Плотнікова основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення зводить до додаткових безпосередніх об'єктів цього кримінального правопорушення, оскільки не досліджувала структуру цього об'єкта кримінального правопорушення; 7) не можна погодитися з визначенням

основного безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення, запропонованого О. В. Кришевич і В. С. Плугатирьом, оскільки вони його зводять до стану (екологічної безпеки) та використання людиною морського середовища; 8) С. Б. Гавриш взагалі вбачає в безпосередньому об'єкті блага, що суперечить концепції об'єкта як суспільним відносинам; 9) сумнівною є також позиція О. О. Дудорова стосовно безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення як встановленого порядку використання й охорони моря, а також екологічної безпеки морського середовища, що свідчить про те, що автор не досліджував структуру цього об'єкта кримінального правопорушення; 10) В. А. Клименко та В. І. Антипов зводять безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення до екологічної безпеки морських вод, тобто належить до цих вод як до живої істоти, для якої може створюватися небезпека; 11) відходом від концепції об'єкта як суспільних відносин є визначення безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення, запропоноване М. М. Паньком; 12) надто загальним є визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, запропоновані Н. О. Лопашенко та А. В. Наумовим, які максимально віддаляються від концепції суспільних відносин; 13) О. Є. Пономарьова, А. Г. Князев та В. М. Баландюк хоча і дотримуються концепції об'єкта цього кримінального правопорушення як суспільних відносин, але не розкривають його через використання структури цього об'єкта.

Для того, щоб визначитися з безпосередніми об'єктами цього кримінального правопорушення, потрібно з'ясувати додатковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбачений ст. 243 КК України, а потім звернутися до структури безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення. Стосовно додаткового безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення у забруднення моря існують такі судження: 1) О. О. Дудоров додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення визначає життя та здоров'я особи, власність та інші блага⁸²¹; 2) В. А. Клименко стверджує, що додатковим безпосереднім об'єктом кваліфікованого складу кримінального правопорушення може бути здоров'я та життя людей, власність, порядок законного використання моря тощо⁸²²; 3) О. В. Кришевич, В. С. Плугатир наполягають, що додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути життя і здоров'я особи, власність, елементи довкілля та інші блага⁸²³; існує думка, що додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального

821 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. С. 748.

822 Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 329.

823 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 553.

правопорушення є відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я людей, живих ресурсів моря, а також відносини, що забезпечують законні види користування морем⁸²⁴.

Аналіз існуючих точок зору на додатковий безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення, передбачений ст. 243 КК України, свідчить, що О. О. Дудоров схиляється до того, що безпосереднім (додатковим) об'єктом цього кримінального правопорушення є блага (життя, здоров'я, власність тощо). Крім того, включає сюди й власність, хоча власність – це суспільні відносини. Такої ж позиції дотримується і В. А. Клименко, О. В. Кришевич та В. С. Плугатир, хоча ще В. А. Клименко до такого включає ще й порядок законного використання моря. Не можна погодитися з тим, що блага є додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення, а також з тим, що таким є порядок законного використання моря. О. О. Плотнікова зазначає, що додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є відносини рекреації або інші законні види користування моря⁸²⁵. Термін «рекреація» означає «-ї, ж. 1 спец. Відпочинок, поновлення сил людини, витрачених на трудову діяльність...»⁸²⁶. Натомість поняття «рекреаційні ресурси – це «об'єкти і явища природного та антропогенного походження, що використовуються для оздоровлення, відпочинку і туризму»⁸²⁷.

Нам більше імпонує визначення додаткового безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення, запропоноване авторами, які виходять для його формулювання з концепції суспільних відносин. Наше ставлення до цього об'єкта підтверджується й тим, що це кримінальне правопорушення (передбачене ст. 243 КК України), поміщене у розділі восьмому Особливої частини КК України під назвою «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а не в розділі дванадцятому за однойменною назвою «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності», і не в розділі дев'ятому та десятому, а також не в розділі першому чинного КК України, оскільки законодавець поставив тут за мету передусім охорону відносин з приводу природних об'єктів.

Отже, зазначені вище підходи до розуміння безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення свідчать про відхід авторів від концепції об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин (за винятком тих, що зазначені нами вище). Крім того, перераховані фахівці ще недостатньо вникли в суть норм, передбачених ст. 243 КК України.

824 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 128.

825 Плотнікова Е. А. Ответственность за загрязнения моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР : Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. Киев : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. С. 34.

826 Великий глумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1211.

827 Там само.

Слід звернути увагу на те, що викладене ще не надає можливості на підставі аналізу, що нами зроблений, дати вичерпну відповідь стосовно безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення забруднення моря. Це свідчить про те, що необхідно більш глибоко проаналізувати структурні елементи цих суспільних відносин. У контексті зазначеного загальновизнаним є той факт, що винний при вчиненні цього кримінального правопорушення впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність, тобто завдає їм істотної шкоди.

Для реалізації запропонованого нами підходу приймемо за основу структуру суспільних відносин, що є в літературі з кримінального права, яку підтримує більшість вчених: 1) це – суб'єкти (носії) відносин; 2) це – предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це – соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність, як зміст відносин)⁸²⁸. На основі цих і вищезазначених теоретичних положень продовжимо дослідження безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України.

Проведене нами дослідження свідчить, що в юридичній літературі зазвичай чітко не визначено, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінально-правової охорони досліджуваних відносин, а точніше, цьому питанню увага взагалі не приділялась. Зазначене надає нам можливість стверджувати, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта цього кримінального правопорушення (ст. 243 КК України) зовсім не підлягали дослідженню, який, на наш погляд, істотно впливає на з'ясування того, що слід визнавати безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення забруднення моря. Належний аналіз наявних джерел, що стосується цієї проблеми, та проведення опитування студентів юридичних факультетів, судів та працівників правоохоронних органів дає нам підстави визначитися з суб'єктами суспільних відносин у сфері забезпечення умов з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. Суб'єктами суспільних відносин, що нами зазначені вище, є окремі фізичні особи, юридичні особи, в тому числі і службові особи, які є, згідно з чинним законодавством України, учасниками цих відносин. З одного боку, це особи, зв'язані з дотриманням спеціальних правил, які забезпечують від забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами, а також – від незаконного скидання чи поховання в межах внутрішніх

828 Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : [монографія] ; за заг. ред. М. І. Мельника, В. В. Сміх. Київ : Атіка-Н, 2012. С. 35–48.

морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів. Крім того, такими суб'єктами можуть бути спеціально відповідальні особи за повідомлення морських чи повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволу на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку настання наслідків, зазначених у ч. 3 ст. 243 КК України. З іншого боку, суб'єктами зазначених відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи органів виконавчої влади, які мають функції контролю за додержанням спеціальних правил із запобігання забрудненню моря, адміністрації найближчих портів України, уповноважені органи або особи, які здійснюють контроль за скиданням з метою поховання засобів забруднення внаслідок крайньої потреби таких речовин і матеріалів, а також організації, які видають дозвіл на таке скидання тощо. Тобто, суб'єктами або учасниками зазначених вище відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Для досягнення мети з охорони умов, зазначених нами вище, є не тільки виявлення осіб, які вчинили це кримінальне правопорушення, притягнення їх до кримінальної відповідальності, але й убезпечення від ухилення від виконання відповідними службовими особами своїх обов'язків, а також й зменшення наслідків забруднення моря. Дослідження суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дасть змогу визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом кримінального правопорушення у, передбаченого ст. 243 КК України. На наш погляд, цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець як для визначення меж дії закону про кримінальну відповідальність, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом відповідного кримінального правопорушення (скажімо, забруднення моря ст. 243 КК України). Як свідчить аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, законодавець такий підхід до кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею, застосував частково, чим дещо послабив труднощі у дослідженні зазначеної проблеми, а також і в застосуванні ст. 243 КК України в практичній діяльності правоохоронних органів та суду. Провівши вивчення кримінальних проваджень цієї категорії, ми встановили, що в одних випадках (60 % справ) одним із суб'єктів цих суспільних відносин, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність, обов'язково була фізична особа (людина), в інших (40 % справ) – юридична особа.

З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу відносин, що аналізуються, ми звернулися до законодавчих і підзаконних нормативних актів, а також до слідчої та судової практики. Так, аналіз законодавчих і підзаконних актів, що стосуються суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря, свідчить, що іншою стороною суб'єктного складу таких відносин, які є елементом об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, виступають як фізичні, так і юридичні особи відповідно до чинного законодавства України.

Аналіз соціальної функції суб'єкта відносин, тобто його прав та обов'язків (статусу), іншими словами, соціального взаємозв'язку в суспільних відносинах, має, на нашу думку, певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, надає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону (ст. 243 КК України). Отже, робити повним перелік суб'єктів суспільних відносин (безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України) немає потреби. Важливо, на наше переконання, лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше впливатимуть на зміст цих відносин і межі кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення. Про це переконливо свідчить і судова практика. Так, суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус і роль у досліджуваних суспільних відносинах.

Отже, виходячи із предмета нашого дослідження, розглянемо такий структурний елемент відносин, як соціальний взаємозв'язок у суспільних відносинах, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. Такий структурний елемент суспільних відносин, що нами досліджується, а саме: соціальний взаємозв'язок, в юридичній літературі справедливо розглядається як засіб самих відносин. Цей зв'язок, як свідчить дослідження, може виявитися як на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, так і у взаємодії людських спільнот, а також індивідуумів із відповідними спільнотами як елементами соціуму. Зовні цей соціальний зв'язок проявляється, як показує вивчення нами кримінальних проваджень і нормативної бази, що стосуються відносин, які нами аналізуються, а також опитування працівників правоохоронних органів та суду в таких формах діяльності, як виконання обов'язків із забезпечення умов з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської)

економічної зони України, вод відкритого моря. Це, зокрема, має відбуватися: 1) на законодавчому рівні – підготовка несуперечливих нормативно-правових актів, які були б зрозумілими населенню та особам, які зобов'язані забезпечувати належне виконання спеціальних правил з метою запобігання забрудненню моря, повідомляти адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, надавати інформацію про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотної втрати таких шкідливих речовин, чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів тощо; 2) в інструктивних заходах; 3) в заходах організаційного характеру; 4) в експертній діяльності для з'ясування екологічного стану морських вод тощо.

Запропоновані нами пропозиції мають практичне значення, адже вивчення кримінальних проваджень, а зараз – оголошенні про підозру з зазначеної категорії проваджень свідчить, що за 65 % справ має соціальний зв'язок (взаємозв'язок суб'єктів), характерний для забезпечення умов з охорони відносин, що нами аналізуються; 35 % – стосувалися запобігання кримінальних правопорушень, передбачених ст. 243 КК України.

Нас цікавить, як це впливає з нашого дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря, тобто їх взаємодії. Проте слід зазначити, що інтерес суб'єктів суспільних відносин – це лише певна форма прояву, вираження реалізації суспільних відносин, яка може відбутися через поведінку суб'єктів відносин, але не самі суспільні відносини як результат, і це є істинним.

Таким чином, для визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення – забруднення моря – мають враховуватися лише ті суспільні відносини, що відповідають інтересам усього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи певні вподобання. Такими можуть бути лише позитивні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, в нашому випадку – суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря.

Дотримуючись концепції, що предмет кримінального правопорушення і предмет суспільних відносин у складі кримінального правопорушення не одне і те ж, а тому для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 України, предметом відносин є умови, що забезпечують належне згідно з чинним

законодавством раціональне використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. У цьому сенсі справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є усе те, з приводу чого й у зв'язку з чим існують суспільні відносини, які нами аналізуються.

Слід звернути увагу ще раз на те, що кримінально-правовою доктриною, як правило, визнається те, що об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, на які посягає те чи інше суспільно небезпечне діяння⁸²⁹. В такому сенсі об'єкт є істотним, обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, і значною мірою визначає небезпеку неправомірної поведінки особи, вказує на її соціальну суть – суспільну небезпеку. Дотримуючись у нашому дослідженні концепції тричленної структури суспільних відносин, яку запропонував О. В. Дроздов: 1) носії (суб'єкти відносин); 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) суспільно-значуща діяльність (соціальний зв'язок як зміст відносин)⁸³⁰, ми переконані, що такий підхід є науковим і має бути використаний у нашому дослідженні.

Дослідивши структуру суспільних відносин, існуючі точки зору, можна запропонувати формулювання основного та додаткового безпосередніх об'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України: 1) основним безпосереднім об'єктом складу цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують умови з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані для теперішніх і майбутніх поколінь; 2) додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я людей, біоресурсів моря, рекреаційних ресурсів моря та інших законних видів використання моря.

Предмет кримінального правопорушення забруднення моря. Як впливає з аналізу змісту безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення забруднення моря, а також з диспозиції ст. 243 КК України, кримінального правопорушення, що розглядається, завжди вчиняється з приводу предметів, які ми попередньо визначили у загальному вигляді як води внутрішнього моря чи води територіального моря України або води виключної (морської) економічної зони України та води відкритого моря. Таким чином, дане кримінальне правопорушення

829 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. – Київ : Національна академія управління, 2011. С. 96.

830 Дроздов А. В. Человек и общественные отношения. Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. Ун-та, 1966. С.22–69.

належить до категорії так званих предметних, обов'язковою ознакою яких є предмет кримінального правопорушення, що безпосередньо вказаний у ст. 243 КК України. Але дослідження цього досить складного предмета кримінального правопорушення неможливе без його загальної характеристики на рівні загального поняття складу кримінального правопорушення, оскільки, безумовно, правильним є те положення, згідно з яким той, хто береться за розв'язання часткових питань без попереднього вирішення загальних, завжди так чи інакше буде наштовхуватися на ці невіршені загальні питання.

Проблема предмета кримінального правопорушення взагалі й, зокрема, передбаченого ст. 243 КК України, – одна з найскладніших і спірних у теорії кримінального права. В науці кримінального права відсутня єдність поглядів стосовно поняття «предмет кримінального правопорушення». Проте вивчення цієї проблеми, на наш погляд, потребує особливої уваги, оскільки предмет кримінального правопорушення вказує на зв'язок його з об'єктом кримінального правопорушення, з об'єктивною стороною кримінального правопорушення, з суб'єктом і суб'єктивною стороною кримінального правопорушення. У цьому контексті слід погодитися з думкою М. М. Панова, що поза з'ясуванням соціально-економічної та правової суті предмета кримінального правопорушення, а, на наше переконання, і екологічної його сутності, іноді може бути суттєво ускладнено правильне встановлення і тих суспільних відносин, на які спрямоване злочинне посягання⁸³¹.

Перш ніж приступимо до з'ясування цієї важливої проблеми, варто зауважити, що ми дотримуємося позиції, згідно з якою предмет кримінального правопорушення є самостійною обов'язковою ознакою лише для предметних складів кримінального правопорушення, до яких відноситься і кримінальне правопорушення, передбачене ст. 243 КК України. Предмет кримінального правопорушення пов'язаний з об'єктом кримінального правопорушення таким же чином, як і з іншими елементами складу кримінального правопорушення, такими як об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона⁸³². Питання про предмет, в тому числі й цього кримінального правопорушення, має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки міра відповідальності особи певним чином залежить від того, що буде визначено предметом такого злочинного діяння. Зокрема, предмет кримінального правопорушення має значення для правильної кваліфікації вчиненого діяння, а також для розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень; предмет кримінального правопорушення може бути критерієм розмежування злочинного та не злочинного діяння тощо.

831 Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення: дис. ... канд. юрид. наук. за спец. 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків: Інститут вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України, 2006. С. 50.

832 Вітко О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 27–28.

Стосовно предмета кримінального правопорушення в юридичній літературі, як уже зазначалося, висловлювалися точки зору, які мають суттєві розбіжності. Так, М. Й. Коржанський наполягає на тому, що предмет кримінального правопорушення – це матеріальна річ, в якій проявляються певні сторони (властивості) суспільних відносин (об'єкта кримінального правопорушення) шляхом фізичного або психічного впливу, якому завдається соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин (тобто предмет – це матеріальна сторона об'єкта, але не сам об'єкт)⁸³³. Натомість П. С. Машишевський та Є. В. Фесенко вважають, що предметом кримінального правопорушення є речі матеріального світу (матеріалізовані утворення), безпосередньо впливаючи (діючи) на які шляхом їх вилучення, створення, знищення, зміни їх вигляду або правового режиму тощо, винна особа посягає на цінності (блага), що належать суб'єктам суспільних відносин та охороняються законом⁸³⁴. В. Я. Тацій зауважує, що предмет кримінального правопорушення – це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення⁸³⁵. На думку М. І. Загороднікова, предметом кримінального правопорушення виступають ті речі матеріального світу, впливаючи на які суб'єкт заподіює шкоду об'єкту кримінального правопорушення⁸³⁶. Згідно з позицією М. І. Бажанова, предмет кримінального правопорушення – це «...та річ (фізичне утворення) матеріального світу, поведження з якою закон пов'язує з певною кваліфікацією а, значить, і з відповідальністю»⁸³⁷. М. І. Панов під предметом кримінального правопорушення розуміє «...предмети, речі матеріального світу, що виступають матеріальною формою вираження (субстратом) суспільних відносин або необхідною умовою, засновником або ж свідченням існування і нормального функціонування суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом від злочинних посягань»⁸³⁸.

С. Ф. Кравцов визначає предмет кримінального правопорушення як матеріальний (речовий) елемент суспільних відносин, який прямо вказує, або природ-

833 Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятия, виды и значение для квалификации) : Учебное пособие. Волгоград : Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. С. 17.; Коржанский Н. И. Уголовное право Украины : Общая часть : курс лекций для студ. высш. учеб. завед. Київ : Наукова думка, 1996. С. 134.

834 Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П. С. Машишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С.132; Фесенко Є.В. Цінності як об'єкт злочину. Право України.1999. № 6. С.75–78.

835 Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве. Харьков : Высшая школа, 1988. С.17.

836 Загородников Н. И. Понятие объекта преступлений в советском уголовном праве. Тр. ВЮА. 1945. Вип. 13. С. 40.

837 Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть : [конспект лекций]. Днепропетровск : Пороги, 1992. С. 33.

838 Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : Монографія / Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПРН України В. І. Борисов. Харків : Право, 2009. С. 72.

ним чином впливає з кримінального закону, і шляхом протиправного впливу на який порушуються ці суспільні відносини⁸³⁹. М. М. Панов до категорії предмета кримінального правопорушення включає не тільки фізичні предмети (речі, майно), але й реально існуючі явища об'єктивного світу, енергію (електричну, теплову та ін.), а також інформацію, у зв'язку з існуванням чи створенням яких або з їх обігом вчиняється кримінального правопорушення⁸⁴⁰. Є. В. Лащук стверджує, що предмет кримінального правопорушення – це факультативна ознака об'єкта кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати своїми органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами з приводу яких та/або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння⁸⁴¹. Істотно доповнює поняття «предмет кримінального правопорушення» позиція О. Ю. Вітка: «... яким можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'яже наявність складу кримінального правопорушення у в діяннях особи»⁸⁴².

З урахуванням наведених вище точок зору, ми приходимо до висновку, що в наш час в науці кримінального права головним чином превалює підхід до визначення предмета кримінального правопорушення як речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'яже наявність у діяннях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення⁸⁴³. При цьому, на наш погляд, акцентується увага на тому, що предметом кримінального правопорушення визнаються лише предмети (в тому числі речі, майно)⁸⁴⁴.

Існує й другий підхід у розумінні предмета кримінального правопорушення та у визначенні його поняття, який пов'язаний з досягненнями науки та

839 Кравцов С. Ф. Предмет преступления : Автореферат дис. канд. юрид. наук : специальность 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Ленинград : 1976. С.3.

840 Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПрН України В. І. Борисов. Харків : Право, 2009. С. 44.

841 Лащук Є. Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. С.6.

842 Вітка О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 32.

843 Уголовное право Украины : Общ. часть: Учебник; под ред. М. И. Бажана, В. В. Сташиса, В. Я. Тацья. Харьков : Право, 1977. С. 35; Тацый В. Я. Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве. Харьков : Высшая школа, 1988. С. 35.

844 Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятия, виды и значение для квалификации) : учебное пособие. Волгоград : Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. С. 17; Коржанский Н. И. Уголовное право Украины : Общая часть : курс лекций для студ. высш. учеб. завед. Київ : Наукова думка, 1996. С. 134; Загородников Н. И. Понятие объекта преступлений в советском уголовном праве. Тр. ВЮА. 1945. Вып. 13. С. 44.; Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть : конспект лекций. Днепропетровск : Пороги, 1992. С.33; Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. Проблемы правоведения : Республ. межведом. научн. сб. Вып. 45. Киев : Вища школа, 1984. С. 73; Кравцов С. Ф. Предмет преступления : Автореферат дис. канд. юрид. наук : специальность 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Ленинград : 1976. С. 3;

техніки, новітніми (зокрема інформаційними) технологіями⁸⁴⁵. У цьому контексті нам імпонує позиція М. М. Панова: він відносить до категорії «предмет кримінального правопорушення» не тільки фізичні предмети (речі, майно), але й реально наявні явища об'єктивного світу, енергію (електричну, теплову та ін.), а також інформацію, з існуванням яких або з їх обігом вчиняється кримінального правопорушення⁸⁴⁶.

Прийнятним і важливим, на наш погляд, є підхід до поняття «предмет кримінального правопорушення» Є. В. Лащука, який зазначає, що «...предмет кримінального правопорушення знаходить свій прояв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами, з приводу яких та/або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння»⁸⁴⁷. Істотно доповнює поняття «предмет кримінального правопорушення» позиція О. Ю. Вітка: «...якими можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу кримінального правопорушення в діянні особи»⁸⁴⁸.

Слід зазначити, що вищенаведені дискусійні положення стосовно поняття «предмет кримінального правопорушення» не розв'язують питання стосовно місця предмета кримінального правопорушення в структурі складу кримінального правопорушення і, зокрема, діяння, передбаченого ст. 243 КК України. Враховуючи вищезазначене, дослідимо питання місця предмета кримінального правопорушення у структурі досліджуваного складу кримінального правопорушення. Існують різні точки зору з приводу цього питання. Прибічники першої точки зору вважають, що предмет кримінального правопорушення знаходиться за межами об'єкта діяння⁸⁴⁹; деякі криміналісти ототожнюють безпосередній об'єкт і предмет кримінального правопорушення⁸⁵⁰; автори третьої точки зору розглядають предмет кримінального правопорушення як складову об'єкта кримінального правопору-

845 Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПРН України В. І. Борисов. Харків : Право, 2009. С. 54;

846 Там само;

847 Лащук Є. Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. С. 6.

848 Вітко О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 27–28.

849 Розенберг Д. Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства). Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. Вып. 3. Харьков : 1948. С. 60–74.; Советское уголовное право. Общая часть : В 18-ти вып. Вып. 3 / Гришаев П. И. Понятие преступления. Причины преступности. Москва : ВЮЗИ, 1960. 68 с.

850 Васильев А. Н. Преступления против социалистической собственности. Советское уголовное право. Часть особенная [в 13-ти вып.] ; под общ. ред. А. Н. Васильева. Вып. 3. Москва : М-во высш. образования СССР. Всесоюзный юрид. заочн. ин-т, 1959. С. 19; Михайлов М. П. Уголовная ответственность за кражу личного имущества и разбой (по советскому праву). Москва : Госюриздат, 1958. С. 42; Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1961. С. 142.

шення⁸⁵¹; прихильники четвертої точки зору зазначають, що предмет злочинного діяння не самостійний елемент складу кримінального правопорушення, а лише факультативна ознака кримінального правопорушення, тісно пов'язана з об'єктом кримінального правопорушення⁸⁵²; В. К. Матвійчук наполягає на тому, що предмет кримінального правопорушення є самостійною ознакою конкретного кримінального правопорушення⁸⁵³. О. Ю. Вітко вважає, що предмет кримінального правопорушення є самостійним і обов'язковим, лише для предметних складів кримінальних правопорушень, елементом та пов'язаний з об'єктом кримінального правопорушення таким же чином, як і з іншими елементами складу кримінального правопорушення, такими, як об'єкт та суб'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна та суб'єктивна сторона кримінального правопорушення⁸⁵⁴.

Погляди авторів першої точки зору, зокрема Д. Н. Розенберга та ін., на наш погляд, містять позитивні моменти, оскільки предмет кримінального правопорушення виноситься за межі об'єкта.

Слід зазначити, що певні властивості предмета кримінального правопорушення зумовлюють необхідність надання їй певної правової значущості в конкретному складі кримінального правопорушення⁸⁵⁵. Так, наприклад, властивості предмета надають можливість розв'язувати питання про відповідальність за забруднення моря, тому виділення предмета кримінального правопорушення в окрему ознаку з наданням йому законодавцем того чи іншого значення, властивостей, функцій визначає його як самостійну і необхідну ознаку конкретного складу кримінального правопорушення (факультативну – загального складу кримінального правопорушення)⁸⁵⁶. Безапеляційність твердження прихильників другої точки зору, зокрема, А. Н. Васильєва, М. П. Михайленка, А. А. Піонтковського та ін. стосовно тотожності об'єкта і предмета кримінального правопорушення є

851 Кудрявцев В. Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления. Труды ВЮА. Вып. 13. М.З. 1951. С. 56; Беляев Н. А. Объект преступления. Курс советского уголовного права; отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Часть общая [Н. А. Беляев, Н. С. Лейкина, В. К. Глистин и др.]. Ленинград : Изд-во Ленинг.ун-та им. А. А. Жданова, 1968. Т. 1. С. 303; Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. Учен. труды сведловск. юрид. ин-та, 1969. Вып. 10. С. 222; Никифоров Б. С. Об умысле по действующему законодательству. Советское государство и право. 1965. № 6. С. 130; Кравцов С. Ф. Предмет преступления : Автореферат дис. канд. юрид. наук : специальность 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Ленинград : учебное пособие. Волгоград : Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. С. 9; Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (Объект и квалификация). Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1979. С. 126; Музика А. А., Лашук Е. В. Предмет злочину : Теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. С. 9.

852 Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Харків : Українська юридична академія, 1994. С. 36–37; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 133.

853 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 136.

854 Вітко О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 27–28.

855 Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве. Харьков : Высшая школа, 1988. С.132.

856 Там само.

проблематичним. Це наочно довів М. Й. Коржанський, звертаючи увагу на те, що об'єктом кримінального правопорушення завжди є суспільні відносини, а предмет – це матеріальна річ, складова частина об'єкта кримінального правопорушення⁸⁵⁷. У цьому контексті слід погодитися з думкою, що автори другої точки зору, які ототожнюють безпосередній об'єкт і предмет кримінального правопорушення, навіть не ґрунтуються на чинному законодавстві⁸⁵⁸. Не можна також погодитися з твердженням третьої групи авторів, які складають абсолютну більшість, і принципово дотримуються того, що предмет кримінального правопорушення може для певної мети мати інші правові функції, має інше призначення і є лише предметом відносин. У цьому запереченні ми покладаємося на позицію авторів, які вважають, що не можна зрозуміти предмет кримінального правопорушення, розглядаючи його за такою лише функцією⁸⁵⁹. Це, як завжди переконливо, підтверджує В. Я. Тацій, вказуючи, що структура будь-яких суспільних відносин є незмінною, оскільки до їх складу поряд з іншими системоутворюючими частинами (елементами) входить предмет суспільних відносин, причому якими б властивостями він не володів і в якій би формі не проявився у складі суспільних відносин, він завжди є їх предметом, і його ніяк не слід називати чимось іншим (наприклад, предметом кримінального правопорушення в або предметом посягання)⁸⁶⁰.

Нам більше імпонує позиція четвертої групи авторів (В. Я. Тація, П. С. Матишевського, Є. В. Фесенка), які вважають, що предмет кримінального правопорушення – не самостійний елемент складу кримінального правопорушення, а лише ознака кримінального правопорушення⁸⁶¹. Однак, думка В. Я. Тація щодо відмінності термінів «елемент» і «ознака» є непереконливою, оскільки ґрунтується лише на тлумаченні «Словаря русского языка» С. І. Ожегова⁸⁶². Ми сприймаємо позицію про те, що судження В. Я. Тація з приводу того, що предмет кримінального правопорушення не може претендувати на роль самостійного елемента складу кримінального правопорушення, є непереконливою, оскільки його висновок спирається лише на судження, що склад кримінального правопорушення утворює сукупність його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта кримінального правопорушення), яке можна вважати дискусійним⁸⁶³.

857 Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятия, виды и значение для квалификации) : учебное пособие. Волгоград : Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. С. 9–10.

858 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 132.

859 Там само.

860 Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: [навчальний посібник]. Харків : Українська юридична академія, 1994. С. 27.

861 Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 133; Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. Право України. 1999. № 6. С. 75–78.

862 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 132.

863 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 132.

На рівні загального складу кримінального правопорушення можливий і такий підхід, але на рівні конкретного складу кримінального правопорушення, передбаченому ст. 243 КК України, таке судження надто суперечливе. Варто підкреслити, що предмет кримінального правопорушення як правове явище має ряд ознак, у тому числі і юридичних⁸⁶⁴. Згідно зі «Словарем русского языка» С. І. Ожегова, під елементом слід розуміти складову частину будь-якого складного цілого⁸⁶⁵. Термін «елемент» визначається як складова частина чого-небудь або як окрема сторона, риса чого-небудь⁸⁶⁶. Своєю чергою, термін «ознака» в різних словниках тлумачаться як риса, особливість, властивість кого-небудь, чого-небудь або те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось⁸⁶⁷.

Проте якщо об'єкт кримінального правопорушення є самостійною ознакою, то предмет – факультативною ознакою складу кримінального правопорушення⁸⁶⁸. У контексті зазначеного слід погодитися з думкою О. Ю. Вітка, що якщо визнавати предмет кримінального правопорушення факультативною ознакою складу кримінального правопорушення, який разом з об'єктом утворює самостійний елемент складу кримінального правопорушення – об'єкт кримінального правопорушення, то очевидним стає певне ототожнення предмета та об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення, що є недостатньо обґрунтованим⁸⁶⁹.

Аналіз зазначених понять свідчить, що вони за своєю суттю майже не відрізняються. Виходячи з цього, важко погодитися з О. Ю. Вітком та Т. Л. Сергеевою стосовно того, що термін «елемент» і «ознака» є різними за своєю суттю поняттями⁸⁷⁰. Більш аргументованою є думка В. Я. Тація, який вважає, що предмет конкретного складу кримінального правопорушення і предмет відносин (складова об'єкту) не є тотожними⁸⁷¹. Таким чином, предметом суспільних відносин, які є об'єктом складу кримінального правопорушення, визнається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини⁸⁷². Важливо також зазначити, що нашу позицію підтримує О. Ю. Вітко: «... можна дійти висновку про те, що дійсно для кримінального права можливо визнати допустимим говорити про те, що склад

864 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 132.

865 Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 тыс. слов / Под ред. член.-корр АН СССР Н. Ю. Шведовой. 19 изд. испр. Москва : Рус. языка., 1987. С. 581.

866 Словник української мови. Т. 2 (г-ж) / [редакційна колегія І. К. Білодід, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. Й. Горещький, Л. Л. Гумецька] ; ред. тому П. П. Дощенко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. С. 473.

867 Словник української мови. Т. 5 (н-о) / [редакційна колегія І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник, Г. М. Гнатюк, П. Й. Горещький] ; ред. тому В. О. Винник, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1974. С. 655.

868 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : «Азімут Україна», 2005. С. 366.

869 Вітко О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 29; Сергеева Т. Л. Охрана природы по советскому уголовному законодательству. Правовые вопросы охраны природы в СССР / Отв. ред. Г. Н. Полянская. Москва : Госюриздат, 1963. С. 168.

870 Там само.

871 Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Харків : Українська юридична академія, 1994. С. 27.

872 Там само. С. 4

кримінального правопорушення має ознаки або елементи»⁸⁷³. Про предмет кримінального правопорушення як ознаку складу кримінального правопорушення слід говорити тільки при посяганні на суспільні відносини, які виражаються в матеріальних предметах⁸⁷⁴.

Значення правової ознаки предмета кримінального правопорушення полягає в тому, що за його допомогою законодавець у диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу вказує на відносини, що виступають об'єктом кримінального правопорушення, тому слід класифікувати предмети кримінального правопорушення залежно від вираження в них тих або інших властивостей. Якщо предмет кримінального правопорушення виражає суспільні відносини, то їх класифікація повинна визначатися властивостями предмета кримінального правопорушення залежно від того, які відносини вони, на думку законодавця, характеризують. У цьому контексті ми приєднуємося до класифікації предметів кримінальних правопорушень В. М. Винокурова, дотримуючись принципів, що характеризують такі суспільні відносини: 1) особисті немайнові відносини; 2) майнові; 3) у сфері суспільної небезпеки; 4) у сфері здоров'я населення і суспільної моралі; 5) у сфері безпеки держави; 6) у сфері правосуддя; 7) у сфері порядку управління. Проте, ця класифікація має бути з певним уточненням, оскільки забруднення моря стосується відносин, які забезпечують охорону і раціональне використання об'єктів навколишнього природного середовища.

Отже, дотримуючись концепції, що предмет кримінального правопорушення перебуває за межею об'єкта та є самостійною ознакою предметних кримінальних правопорушень⁸⁷⁵, оскільки він має певні властивості (ознаки), які відділяють його від об'єкта⁸⁷⁶, то вкотре варто погодитися з твердженням В. Я. Тацій, що предмет кримінального правопорушення і предмет відносин не є тотожними⁸⁷⁷.

Слід наголосити на тому, що предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, має важливе кримінально-правове значення для: 1) встановлення в суспільно небезпечному діянні складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності; 2) правильної кваліфікації кримінального правопорушення; 3) відмежування його від суміжних кримінальних правопорушень та аналогічного адміністративно-правового делікту; 4) оцінки суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

873 Вітко О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 29; Сергеева Т. Л. Охрана природы по советскому уголовному законодательству. Правовые вопросы охраны природы в СССР / Отв. ред. Г. Н. Полянская. Москва : Госюриздат, 1963. С. 168.

874 Винокуров В. Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применения уголовного закона : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 164.

875 Винокуров В. Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применения уголовного закона : монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 172.

876 Там само. С. 176–177.

877 Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Харків : Українська юридична академія, 1994. С. 27.

Згідно з ч. 1. ст. 243 КК України предметом кримінального правопорушення виступають: 1) вода внутрішнього моря; 2) вода територіального моря України; 3) вода виключної (морської) економічної зони України; 4) вода відкритого моря.

Однією з особливостей кримінальних правопорушень, передбачених ст. 243 КК, є те, що тут йдеться не про один, а про декілька предметів кримінального правопорушення: води внутрішнього моря; води територіального моря України; води виключної (морської) економічної зони України; води відкритого моря⁸⁷⁸. При цьому кожен з них має окреме значення та характеристику. Проте насамперед важливо встановити родові ознаки, властиві всім цим предметам кримінального правопорушення, що аналізуються. Такий підхід надасть можливості глибше і повніше встановити видові ознаки, притаманні кожному з указаних предметів. Вирішуючи цю проблему, треба визначити ширше за обсягом поняття (термін), яке охоплювало б усі вказані в ст. 243 КК України предмети цього кримінального правопорушення. Таким терміном, який охоплював би кожен із предметів досліджуваного кримінального правопорушення, може бути «води моря» або «морські води». Оскільки в структурі суспільних відносин, які розглядаються, предмет відносин стосується нематеріальних відносин⁸⁷⁹, то у таких відносинах його функції виконують інші соціальні цінності (наприклад, блага екологічні). В цьому випадку суть відносин полягає в тому, щоб забезпечувати умови з охорони внутрішніх морських чи територіальних вод України або вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря від їх забруднення, що убезпечує від створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря або убезпечити від спричинення загибелі або захворювання людей, масової загибелі або захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки. Причому зазначений нами предмет суспільних відносин і самі суспільні відносини збігаються. Натомість предмет кримінального правопорушення дещо інший.

Але такий підхід до тлумачення предмета досліджуваного кримінального правопорушення є все ж таки надто узагальненим. На наше переконання, необхідно чітко вказати ознаки предмета досліджуваного кримінального правопорушення, і на цій підставі не тільки правильно кваліфікувати вчинене суспільно небезпечне діяння за ст. 243 КК України, але й відмежувати його від суміжних правопорушень. Для з'ясування змісту поняття «предмет кримінального правопорушення», передбаченого ст. 243 КК України, треба виокремити (визначити) ознаки, властиві

878 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

879 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 135.

саме цьому предмету (в його родовій характеристиці). Насамперед це ознаки, які в юридичній літературі розглядаються як загальні (універсальні), властиві кожному предмету кримінального правопорушення⁸⁸⁰: соціальна, фізична, юридична (нормативна)⁸⁸¹ – це ознаки, які в цьому випадку мають своє специфічне відображення. Крім того, необхідно визначитися зі спеціальними ознаками, які відображали б особливості цього предмета в його зв'язку з безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення і доповнювали б його загальні ознаки. Спеціальними ознаками предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, за аналогією, можна назвати такі: інформативність, імперативність і спеціальне функціональне призначення⁸⁸².

Розглянемо детальніше наведені вище ознаки. Перш за все звернемося до загальних ознак. Соціальна ознака вказує на зв'язок предмета з об'єктом кримінального правопорушення. З предметом кримінального правопорушення і предметом суспільних відносин ми визначилися. Саме води внутрішнього моря чи територіального або води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря виступають чинниками, які зумовлюють виникнення та існування суспільно значущої (позитивної) діяльності суб'єктів суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони внутрішніх морських чи територіальних вод України або вод виключної (морської) економічної зони України, вод України у відкритому морі від їх забруднення. Істотна шкода цьому об'єкту спричиняється протиправними діями, які описані в диспозиціях ч. 1, 2 та 3 ст. 243 КК України стосовно суб'єкта суспільних відносин, а саме: умов з охорони та обсягу використання цих предметів. Таким чином створюється реальна загроза існування аналізованих суспільних відносин.

Фізична ознака предмета кримінального правопорушення, як правило, свідчить, що він за загальним правилом є матеріальним вираженням існування тих чи інших суспільних відносин (у нашому випадку, він є субстратом останніх, зокрема, природний об'єкт у відносинах у сфері навколишнього природного середовища, а в інших – матеріальним відтворенням цих відносин або свідченням їх існування)⁸⁸³.

880 Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення: дис. ...канд. юрид. наук. за спец. 12.00.08. кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків : Інститут вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України, 2006. С. 58.

881 Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. Проблемы правоведения : Республ. межведом. научн. сб. Вып. 45. Киев : Вища школа, 1984. С. 67–73; Лашук Є. Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. – Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. С. 8.

882 Панов Н. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення: дис. ...канд. юрид. наук. за спец. 12.00.08. кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків : Інститут вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України, 2006. С. 59.

883 Там само. С. 60.

Юридична (нормативна) ознака вказує на предмет кримінального правопорушення (води внутрішнього моря, води територіального моря України, води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря, які суб'єктами кримінального правопорушення (їх діями) забруднюються), як обов'язкову ознаку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України. Зміст останньої певною мірою розкривається в ст. 243 КК України, в низці інших нормативно-правових актів. Юридична ознака свідчить, що стосовно цих предметів вчиняються певні діяння, описані в диспозиціях ч. 1, 2 та 3 цієї статті⁸⁸⁴.

Спеціальні ознаки. Інформативність як ознака предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, свідчить, що води внутрішнього моря, води територіального моря України, води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря, містять інформацію щодо стану, який відповідає належному екологічному стану, але насправді ці предмети піддані забрудненню матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил.

Імперативність як ознака задекларованого нами предмета кримінального правопорушення (за ст. 243 КК) тісно пов'язана з юридичною (нормативною) його ознакою і вказує на те, що приписи, які за змістом містяться у цих предметах, повинні беззастережно виконуватися суб'єктами цих відносин, що нами досліджуються.

Функціональна ознака предмета цього кримінального правопорушення, об'єднуючи в собі дві попередні, вказує на спеціальне призначення предметів цього кримінального правопорушення для доведення відповідними суб'єктами (які зазначені в законі) до відповідних адресатів. Це означає, що ці предмети, надані в користування на законних підставах і їх використання, є законним, тобто породжують належні права та обов'язки для суб'єктів досліджуваних суспільних відносин.

Спеціальні ознаки предмета досліджуваного кримінального правопорушення надають можливість відмежовувати предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України від предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України тощо.

З метою належного з'ясування предметів кримінального правопорушення забруднення моря розглянемо кожен предмет з названих нами вище окремо. З цією метою нам необхідно з'ясувати існуючі точки зору на предмет цього кримінального правопорушення: 1) С. Б. Гавриш, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. М. Панько предметом цього кримінального правопорушення називають внутрішні морські чи територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України,

884 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

а також відкрите море⁸⁸⁵; 2) Н. О. Лопашенко стверджує, що предметом кримінального правопорушення забруднення морського середовища, є морське середовище, яке включає всі види вод, крім указаних у ст. 250 КК РФ (забруднення вод), а саме і внутрішні морські води РФ, територіальне море РФ, прилеглу зону РФ, виключну економічну зону РФ, відкрите море, а також континентальний шельф РФ⁸⁸⁶; 3) В. І. Антипов заявляє, що предметом цього кримінального правопорушення є морська екосистема, тобто сукупність живих морських організмів і середовища моря (води морів з певними притаманними тільки їм фізико-хімічними властивостями), що взаємодіють між собою⁸⁸⁷; 4) автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка та В. С. Плугатир і О. В. Кришевич переконані, що предмет цього кримінального правопорушення – внутрішні морські води, територіальні води та відкрите море, виключна (морська) економічна зона України, а також живі ресурси моря, зони лікування і відпочинку⁸⁸⁸.

Аналіз наявних точок зору дає нам змогу виокремити такі позитивні моменти стосовно предмета кримінального правопорушення забруднення моря: 1) що предметом цього кримінального правопорушення є води морів з певними, притаманними тільки їм, фізико-хімічними властивостями, що взаємодіють між собою⁸⁸⁹; 2) що предметом кримінального правопорушення є всі види вод, крім указаних у ст. 250 КК РФ (за КК України, крім указаних у ст. 242 КК)⁸⁹⁰; 3) що це води виключної (морської) економічної зони України⁸⁹¹.

- 885 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. С. 429; Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2012. С. 748; Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Атіка, 2008. С. 329; Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одисей», 2001. С. 516.
- 886 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 125.
- 887 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2002. С. 544.
- 888 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг. ред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г.: в 2-х ч. Ч. 2. К.: «Форум», 2001. 944 с.; Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 553.
- 889 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2002. С. 544.
- 890 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 125.
- 891 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. С. 429; Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2012. С. 429; Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Атіка, 2008. С. 329; Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одисей», 2001. С. 516.

Натомість до негативних положень, що мають місце в наявних точках зору, відносяться такі положення: 1) що таким предметом цього кримінального правопорушення є внутрішні морські чи територіальні води України, а також відкрите море⁸⁹², внутрішні морські води РФ, територіальне море РФ, прилегла зона РФ, виключна економічна зона РФ, відкрите море, а також континентальний шельф РФ⁸⁹³, відкрите море, виключна (морська) економічна зона України⁸⁹⁴.

С. Б. Гавриш, В. А. Климентко, М. М. Панько та В. С. Плугатир і О. В. Кришевич предмет кримінального правопорушення замінили місцем вчинення кримінального правопорушення, що є помилковим, оскільки йдеться про територію, де відбулося забруднення моря. Таку ж помилкову позицію стосовно предмета цього кримінального правопорушення зайняла Н. О. Лопашенко; 2) що таким предметом кримінального правопорушення є живі ресурси моря, зони лікування і відпочинку (автори В. С. Полугатир, О. В. Кришевич та науковці, що готували Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України за заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка). Ця позиція є хибною, оскільки, виходячи з положень диспозицій ст. 243 КК України, йдеться: 1) про загрозу (створення небезпеки) настання наслідків забруднення моря для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря (ч. 1 ст. 243 КК); 2) про настання наслідків забруднення моря: спричинення загибелі або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 243 КК); 3) про те, що внаслідок забруднення моря було створено небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкоджати іншим законним видам використання моря (ч. 3 ст. 243 КК), тобто йдеться про прояв кримінального правопорушення зовні⁸⁹⁵.

Проте важливо звернути увагу на те, що з'ясоване нами має дуже важливе значення для встановлення предмета кримінального правопорушення забруднення моря, але існує необхідність додаткового тлумачення закону про кримінальну відповідальність, в нашому випадку ст. 243 КК. Правильне тлумачення закону, як це частково мало місце в нашому дослідженні, є способом належного пізнавального опанування його змістом. Тлумачення законів за загальноприйнятою думкою

892 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментару 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 429; Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. С. 429; Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 329; Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одисей», 2001. С. 516.

893 Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 125.

894 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України; під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г.: в 2-х ч. Ч. 2. К. : «Форум», 2001. 944 с.

895 Там само. С. 27.

слугує цілям їх реалізації, їхньому юридично грамотному застосуванню. Тому можна стверджувати, що розкрити зміст ст. 243 КК – означає, зокрема, використати прийом системного тлумачення. У цьому контексті важливо погодитися з А. С. Піголкіним, що встановлення певного зв'язку (як близького, так і більш віддаленого) з іншими правовими нормами є необхідним і надто важливим елементом тлумачення всіх без винятку правових норм⁸⁹⁶. У процесі системного тлумачення правових норм розкриваються їх зв'язки з іншими правовими нормами, без знання яких неможливо повністю з'ясувати, а, відповідно і застосувати норми, що нас цікавлять⁸⁹⁷. Системне тлумачення дає змогу усунути ті неясності, які виникають у процесі граматичного тлумачення⁸⁹⁸. Але перед цим з'ясуємо, що слід розуміти під поняттям «море». Море «-я, с. 1. Частина океану – великий водний простір із гірко-солonoю водою; відособлений від океану суходолом або островами й має особливий гідрометеорологічний режим // Дуже велике озеро з такою водою. Чорне море. Відкрите море: у міжнародному праві – райони морів і океанів, які не підпадають під суверенітет якої-небудь держави... 2. Дуже велике штучне водоймище, Каховське море...»⁸⁹⁹.

Що стосується ст. 243 КК, то тільки шляхом системного тлумачення можливо розкрити зміст таких понять, як «внутрішні морські й територіальні води України», «води виключної (морської) економічної зони України», «відкрите море». У процесі з'ясування відповідних понять виникає необхідність пізнання того, що таке «внутрішні морські й територіальні води», «води виключної (морської) економічної зони України», «відкрите море» та інші поняття «води внутрішнього моря», «територіального моря», «води відкритого моря».

Згідно з п. 3 Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення, затверджених Постановою КМУ від 29.02.1996 р. № 269 (в редакції на 05.02.2020 р.), до внутрішніх морських вод України відносяться: морські води, розташовані в бік берега від прямих висхідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільш виступають у бік моря; води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до певної лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або декілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі; води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні⁹⁰⁰. Внутрішні морські

896 Піголкін А. С. Толкование нормативных актов в СССР. Москва : Госюриздат, 1962. С. 127.

897 Там само. С. 28.

898 Там само. С. 7.

899 Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 690.

900 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269. (в редакції на 05.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

води є частиною території прибережної держави України, яка поширює на них свій суверенітет, як і на сухопутну територію, без жодних виключень. Правовий режим внутрішніх вод визначається внутрішнім законодавством держави Україна. Це також підтверджується ст. 6 Закону України від 04. 11. 1991 р. № 1777 (в ред. На 03. 07. 2020 р.) «Про державний кордон України»⁹⁰¹. Ці положення свідчать про територію, а отже, місце вчинення кримінального правопорушення, тому про предмет потрібно говорити, як про «води внутрішнього моря», які характеризуються певними фізико-хімічними властивостями, але які знаходяться в межах внутрішніх морських вод. Це підтверджується тим, що Україні, яка має внутрішні морські води, повністю належить поверхні та надра морського дна, покриті внутрішніми водами.

Відповідно до ст. 5 Закону «Про державний кордон України», до територіального моря України «належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а при відсутності договорів – відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права»⁹⁰². Ці положення знайшли своє місце і в «Правилах охорони внутрішніх морських вод і територіального моря України від забруднення та засмічення», затверджених Постановою КМУ України від 29.02.1996 р. № 269⁹⁰³. У цьому сенсі слід звернути увагу на те, що на Женевській конференції 29.04.1958 р. була прийнята Конвенція про територіальне море і прилеглу зону ООН, де було зафіксовано, що на територіальні води поширюється суверенітет прибережної держави, в тому числі цей суверенітет також поширюється на повітряний простір над територіальним морем, на поверхні та надра дна цього моря (зазначалося, що учасники Женевської конференції заявили про те, що прибережна держава здійснює свій суверенітет у своїх територіальних водах з дотриманням норм міжнародного права, тобто з цього випливає, що режим територіальних вод повинен відрізнитися від режимів інших територій держави, зокрема, його сухопутної території, внутрішніх вод і повітряного простору над ним)⁹⁰⁴. Ці положення свідчать про місце

901 Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. Відомості Верховної Ради України від 14.01.1992, № 2, стаття 5 (в редакції на 03.07.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

902 Там само.

903 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

904 Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1982. Ратифікація від 03.06.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

вчинення кримінального правопорушення у, яке в законі ст. 243 КК позначається поняттям «територіальні води України». Системне тлумачення дає змогу визначити предмет кримінального правопорушення таким чином: «води територіального моря України», які забруднюються в межах територіальних вод України, як місце вчинення кримінального правопорушення.

Згідно з положеннями Конвенції ООН з морського права 1982 р., спрямованими на встановлення одноманітного режиму економічних зон⁹⁰⁵. З метою сприяння впровадження в життя цих положень був прийнятий Закон України від 16.05.1995 р. № 162/95 ВР «Про виключну (морську) економічну зону України», який визначає правовий режим виключної (морської) економічної зони України⁹⁰⁶. Відповідно до ст. 2 цього Закону України, під виключною (морською) економічною зоною України слід розуміти «Морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їм належать... Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України»⁹⁰⁷. Згідно зі ст. 4 цього Закону, Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні «має суверенні права щодо розвідки, розробки та збереження природних ресурсів... у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах... юрисдикцію, передбачену відповідними положеннями цього Закону та нормами міжнародного права, щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд, здійснення морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища...»⁹⁰⁸. Також ст. 16 цього Закону містить приписи стосовно того, що «Запобігання забрудненню морського середовища, пов'язаному з діяльністю у виключній (морській) економічній зоні, здійснюється відповідно до законодавства України і міжнародних договорів України...»⁹⁰⁹. Згідно зі ст. 21 цього Закону, «Громадяни України, іноземці та особи без громадянства за порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону України несуть дисциплінарну, цивільноправову, адміністративну або кримінальну відповідальність, встановлену законодавчими актами України...»⁹¹⁰. Крім того, ст. 26 цього Закону передбачає відповідальність за забруднення морського середовища виключної (морської) економічної зони України⁹¹¹.

905 Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1982. Ратифікація від 03.06.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

906 Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995 № 162/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.05.1995., № 21, стаття 152 (в редакції на 09.12.2012 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

907 Там само.

908 Там само.

909 Там само.

910 Там само.

911 Там само.

Викладене вище надає можливість стверджувати, що предметом цього кримінального правопорушення у щодо виключної (морської) економічної зони є води виключної (морської) економічної зони, а місцем вчинення цього кримінального правопорушення у – є межі виключної морської економічної зони, де відбувається забруднення.

Стосовно відкритого моря, то таким є морські території, які не відносяться до територіальних і внутрішніх вод України чи інших держав і користування якими врегульовано міжнародно-правовими нормами, на які не поширюється суверенітет⁹¹². Отже, предметом цього кримінального правопорушення у є води відкритого моря. Певною мірою ці проблеми знайшли своє відображення у закордонному законодавстві.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) родове поняття цього кримінального правопорушення має назву «води моря» або «морські води», яке охоплює всі предмети, вказані в ст. 243 КК України; 2) перелік предметів цього кримінального правопорушення є таким: води внутрішнього моря України, води територіального моря України; води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення забруднення моря. Як відомо, загальноприйнятим є визнання, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це сукупність встановлених законом про кримінальну відповідальність ознак, що характеризують зовнішній процес посягання⁹¹³. Зовнішні риси (ознаки) кримінального злочинного діяння знаходять своє відображення частково в законі. З усіх структурних частин складу кримінального правопорушення найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як кримінального правопорушення, містить його об'єктивна сторона. Чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі (ч. 1 ст. 243 КК України).

Як показує вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури з кримінального права, проблемі об'єктивної сторони кримінального правопорушення присвячена

912 Конвенція про відкрите море ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29.04.1958. Набрання чинності від 30.09.1962. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180#Text; Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1982. Ратифікація від 03.06.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text; Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами СРСР, Мексика, Великобританія [...]; Конвенція, Міжнародний документ від 29.12.1972 (в редакції на 29.12.1972 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text.

913 Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Заред. П. С. Машишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 133.

значна кількість праць⁹¹⁴. Це певною мірою полегшує нам завдання. Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння, є достатньо розробленими, ми одразу перейдемо до проблеми нашого дослідження. Вважаємо лише за необхідне уточнити складові загального вчення стосовно об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, дотримуючись у цьому питанні погляду, що до об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення слід віднести такі ознаки, як діяння (дія та бездіяльність), обставини вчинення кримінального правопорушення, спосіб вчинення кримінального правопорушення, місце, час, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення і джерело злочинного діяння⁹¹⁵.

Диспозиція ч. 1 ст. 243 КК України є бланкетною, оскільки має оцінювальнопоняттєвий склад об'єктивної сторони. У ній відсутній перелік шкідливих матеріалів чи речовин або відходів, не вказуються гранично допустимі концентрації основних (або просто) забруднювальних речовин, не дається конкретне визначення шкоди життю та здоров'ю людей або живим ресурсам моря, містяться такі невизначені конструкції, як «незаконне скидання» чи «незаконне поховання». Крім того, бланкетний характер диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України полягає в тому, що реалізація норм, які містяться в цій диспозиції, неможлива окремо від норм, за наявності яких можна з'ясувати та розкрити ті оцінювальні неоднозначні (невизначені) поняття, які містяться у цій частині статті. Слід погодитися з думкою про те, що оцінювальні поняття відрізняються від звичайних (а, на нашу думку формалізованих) тим, що цим (оцінювальним) поняттям властиві ознаки, які відображають лише соціальну значущість явищ, проте вони не містять ознак,

914 Бажанов М. И. Объективная сторона преступления. Уголовное право УССР. Часть Общая : учебник / Ю. В. Александров, А. Ш. Якупов, М. И. Бажанов и др.; под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. Київ : Изд-во «Вища школа», 1984. С. 81; Бурчак Ф. Г., Фесенко Е. Ф. Объективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая, отв. ред. А. Я. Светлов, В. В. Сташис. Киев : Наукова думка, 1995. С. 106–141; Гришанин П. И. Объективная сторона преступления. Советское уголовное право : Часть общая : учебное пособие. Москва : ВЮЗИ, 1961. С. 5; Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления [текст]. Москва : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. С. 128–143; Коржанський М. Й. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. Київ: Атіка, 2001. С. 189–211; Кудрявцев В. Н. Правовое поведение : Норма и патология. Москва : Изд-во «Наука», 1982. С. 3–268; Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. С. 3–303; Наумов А. В. Объективная сторона преступлений. Российское уголовное право : курс лекций Ч: в 3 т. Т. 1. Общая часть. 4-е изд. перераб. и доп. Москва : Волтерес Клувер, 2007. С. 313–343; Номоконов В. А. Объективная сторона преступлений. [Полный курс уголовного права : В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. Т. 1. : Преступление и наказание. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2008. С. 357–383; Петин И. А. Механизм преступного насилия. СПб. : «Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. С. 1–343; Пионтковский А. А. Объективная сторона состава преступления. Курс советского уголовного права : Часть общая. В 6-ти томах / Редкол. : А. А. Пионтковский и др. Москва : Изд-во Наука, 1970. Т. 2. С. 131–128; Семенцова И. А. Объективная сторона состава преступления. Уголовное право: Общая часть. Серия «Сдаем экзамен». Ростов н/Д : «Феникс», 2003. С. 69–83; Таганцев В. С. Преступная деятельность. Русское уголовное право : лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. Москва : Наука, 1994. С. 265–372; Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. Москва : Институт международного права и экономики А. С. Грибоедова, 2001. С. 213–214.

915 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : «Азімут Україна», 2005. С. 213–214.

які характеризували б формальні емпіричні фінансові властивості даних явищ⁹¹⁶. Тому для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 243 КК України, необхідно з'ясувати істотне значення, змістовне навантаження та обсяг понять, що використовуються в цій частині статті. У нашому випадку мова йде про терміни, що мають юридичне, спеціальне біологічне, хімічне та медичне значення. Описані в диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України терміни загалом мають абстрактний характер, допускають неоднозначне тлумачення, підстави якого лежать за межами кримінального права та його поняттєвого апарату. Це вимагає від нас додаткових досліджень і висновків, зокрема стосовно співвідносності того, що М. І. Ковальов називає формальним і оцінювальним у кримінальному праві⁹¹⁷. Ці підходи ми використаємо до всіх оцінювальних понять у порядку їх з'ясування.

Ознаки об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення відтворено в загальних рисах у Законі (ч. 1 ст. 243 КК України)⁹¹⁸. Встановлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення має важливе не тільки наукове, але й практичне значення.

Зовнішня сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, як свідчить вивчення юридичної літератури, до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна, має багатоаспектний характер та істотні дискусійні в юридичному плані моменти, які так чи інакше впливають на практику застосування норм, передбачених цією статтею, законотворчу діяльність і теорію кримінального права. Низка понять, ознак і норм, які використовуються для визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення забруднення моря, не з'ясовані належним чином.

Насамперед зупинимось на таких ознаках об'єктивної сторони вказаного кримінального правопорушення, як діяння (дія або бездіяльність)⁹¹⁹. Діяння і його структура, як це обґрунтовано зазначається в спеціальній літературі, в структурі об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, надто складні⁹²⁰. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, як стверджує В. М. Кудрявцев, «...є процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом інтереси, який розглядається з його зовнішньої сторони з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ,

916 Плотнікова Е. А. Ответственность за загрязнения моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР : Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. – Киев : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. С. 71.

917 Ковальов М. І. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе. Советское государство и право. 1973. № 11. С. 68.

918 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 — 2001 р., № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

919 Советское уголовное право. Общая часть. Москва : 1977. С. 154.

920 Коробеев А. И. Уголовно-правовая охрана безопасности мореплавания в СССР. Владивосток : Дальневосточный ун-т. 1984. С. 114.

які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються настанням злочинного результату»⁹²¹.

Переходячи безпосередньо до питання, яке нас цікавить, попередньо відзначимо, що всі норми ст. 243 КК України мають перспективний характер, оскільки вони прописують утримання від певних негативних дій (ч. 1 та 2 ст. 243 КК України) або, навпаки, вчинення певних дій (ч. 3 ст. 243 КК України). У першому випадку забороняють, у другому – зобов'язують, але цим інформаційна сторона норм ст. 243 КК України не вичерпується, вони також містять відомості про шкідливі наслідки невиконання приписів, які в них містяться. Ч. 1 ст. 243 КК України визначає обсяг належної поведінки, в даному випадку забороненого, і покладає певні обов'язки. Вона є найважливішим компонентом механізму управління якістю вод внутрішнього моря чи вод територіального моря України, вод відкритого моря, а також вод виключної (морської) економічної зони України.

Маючи такі загальнотеоретичні положення, дослідимо першу ознаку об'єктивної сторони в цьому кримінального правопорушенні (ч. 1 ст. 243 КК України) – діяння: 1) одні автори зазначають, що об'єктивна сторона першого різновиду кримінального правопорушення складається з: а) діяння (порушення спеціальних правил); б) настання наслідків у вигляді забруднення моря; в) створення цим самим небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, для законних видів використання моря; г) причинного зв'язку між діянням забруднення моря і станом небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, для законних видів використання моря⁹²²; другою формою вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, є незаконне скидання (викачування, змивання, зсіпання тощо) чи поховання (закопування, складування на морському дні в контейнерах тощо) в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі матеріалів чи речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей, або відходів⁹²³; 2) другі стверджують, що об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення (першого його різновиду) полягає: а) в порушенні спеціальних правил; б) забруднення моря, яке створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, для законних видів використання моря; в) наявності причинного зв'язку між порушенням спеціальних правил та забрудненням моря і станом небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, для законних видів використання моря (порушення спеціальних правил може виражатися в невиконанні або неналежному виконанні вимог ВК і Правил охорони

921 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления [текст]. Москва : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. С. 9.

922 Антипов В. І. Коментар до ст. 236–246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 546.

923 Там само. С. 546.

внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення і засмічення); друга форма прояву кримінального правопорушення незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів може проявлятися у незаконному викачуванні, змиванні, зсипанні, закопуванні, складуванні на морському дні в контейнері таких речовин⁹²⁴; 3) треті зазначають, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, визначається законом як забруднення моря і проявляється в таких двох формах: а) порушення спеціальних правил поводження зі шкідливими матеріалами та речовинами, якщо це створило небезпеку для життя та здоров'я людей або живих ресурсів моря чи може перешкодити законним видам використання моря; б) у незаконному скиданні чи похованні в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (порушення спеціальних правил – це дія або бездіяльність, тобто невиконання вимог нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони моря від забруднення, Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення. (Бездіяльність проявляється у невжитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забруднення моря)⁹²⁵; 4) четверті зазначають, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 243 КК України характеризуються такими ознаками: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке полягає у порушенні спеціальних правил або незаконному скиданні чи похованні шкідливих для життя чи здоров'я людей, матеріалів чи речовин і відходів; суспільно небезпечні наслідки – забруднення моря; причинний зв'язок між порушенням спеціальних правил та наслідками (обов'язковою ознакою кримінального правопорушення є створення у зв'язку із забрудненням моря небезпеки для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря (довкілля). (Порушення спеціальних правил – це діяння, вчинене всупереч чинному законодавству (Водний кодекс України, Правила охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення))⁹²⁶; 5) п'яті стверджують, що з об'єктивної сторони кримінального правопорушення можливе у таких формах: а) порушення спеціальних правил, що потягло забруднення моря шкідливими матеріалами, речовинами, а також відходами, і створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря; б) незаконне скидання чи поховання

924 Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 33-35.

925 Гавриш С. Б. Злочини проти довкілля. Кримінальний право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. С. 430.

926 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля / В. С. Плугатир, О. В. Кришевич. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 554.

зазначених матеріалів, речовин чи відходів (порушення спеціальних правил при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, може полягати у діях або бездіяльності)⁹²⁷.

Аналіз існуючих точок зору, зокрема В. І. Антипова (перша точка зору), В. А. Клименка (друга точка зору), В. С. Плугатиря та О. В. Кришевич (четверта точка зору), свідчить, що, аналізуючи об'єктивну сторону, автори не з'ясували види складів кримінального правопорушення за конструкцією об'єктивної сторони, передбачені ч. 1 ст. 243 КК України, а тому прийшли до висновку, що кримінальні правопорушення, описані в частині першій цієї статті, відносяться до діянь з матеріальними складами. Крім того, всі автори, у тому числі С. Б. Гавриш (автор третьої точки зору) та О. О. Дудоров (автор п'ятої точки зору, не точно тлумачать положення ч. 1 ст. 243 КК України, а також приписи, які надають можливість характеризувати об'єктивну сторону. Також слід зазначити, що автори перерахованих нами точок зору стосовно об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, характеризуючи об'єктивну сторону, захоплюються формами прояву кримінального правопорушення, які вони повністю не висвітлюють, а не характеристикою ознак об'єктивної сторони цього діяння. Крім того, вони неточно формують і форми прояву цього діяння (за ч. 1 ст. 243 КК України).

Що стосується таких ознак об'єктивної сторони, як дія або бездіяльність, то загально визнаним, на наш погляд, є те, що це протиправний активний або пасивний, усвідомлений вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, що виражається у здійсненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, який є діяннями. Це свідчить про те, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, може виразитися: в забрудненні моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами або речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи могло перешкоджати законним видам використання моря; незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів⁹²⁸. У цьому контексті слід зазначити, що однією з необхідних умов притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 243 КК України є встановлення змісту порушених правил, характеру діяння (дії або бездіяльності) особи (або осіб), ким ці правила порушені, ким

927 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля / В. С. Плугатир, О. В. Кришевич. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 554.

928 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

це діяння вчинене. Крім того, при цьому необхідно також установити все те конкретне, в чому виразилося вчинене кримінальне правопорушення. Проте, В. П. Олійник, зазначаючи правильно ознаки об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, помилково зводить до першої форми цього кримінального правопорушення різні форми прояву цього діяння. Так, він заявляє, що до першої форми прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, де в диспозиції цієї частини статті знайшло відображення: діяння (дія або бездіяльність), місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення кримінального правопорушення та зі змісту випливають і джерела вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони, які позначено таким чином: «Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря...»⁹²⁹. Характер діяння (дії або бездіяльності), а саме: забруднення моря, засвідчує першу ознаку об'єктивної сторони внаслідок порушення спеціальних правил. У цьому сенсі звернемося до наявних публікацій, де є визначення забруднення. Так, О. Є. Пономарьова заявляє, що забруднення морського середовища – це привнесення людиною прямо або побічно (непрямо) речовин чи енергії у морське середовище, яке призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як завдання шкоди водним біоресурсам і життю в морі, у тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку⁹³⁰; О. О. Дудоров стверджує, що забруднення моря, поєднане із порушенням спеціальних правил, буде і в тому разі, коли: під час відпливу на прибережну смугу скидаються відходи або шкідливі речовини та матеріали; без дозволу уповноважених органів здійснюється залповий, аварійний викид шкідливих речовин у море; порушується порядок проведення навантажувальних і розвантажувальних робіт⁹³¹; В. І. Антипов вважає, що забруднення моря – це привнесення людиною безпосередньо чи побічно речовин, мікроорганізмів у морське середовище, включаючи гирлові райони рік, які призводять або можуть призвести до згубних наслідків; завдати шкоди живим ресурсам та життю в морі; створити небезпеку для здоров'я людини, перешкоди для діяльності на морі, погіршити якість морської води та умови відпочинку

929 Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України). дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ "Національна академія управління", 2018. С. 110.

930 Пономарева Е. Е. Преступления в области природоохраны (стст. 246-255 УК РФ). Энциклопедия уголовного права. Т. 23. Экологические преступления интересов службы в коммерческих и иных организациях. Издание профессора Малинина. СПб ГКА. СПб., 2013. С. 72–269.

931 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. С. 720–783.

(відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України забруднення моря відбувається в результаті привнесення у морське середовище не будь-яких забруднювальних речовин, а саме матеріалів чи речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей, або відходів)⁹³²; В. А. Клименко переконаний, що під забрудненням моря як ознаки складу кримінального правопорушення, що розглядається, треба розуміти привнесення людиною безпосередньо чи побічно у морське середовище будь-яких небезпечних, отруйних або інших речовин чи мікроорганізмів, здатних викликати таке забруднення моря, яке створює загрозу загибелі чи захворюванню людей, живих ресурсів моря, перешкоду для законних видів використання моря (це можуть бути радіоактивні матеріали, господарсько-фекальні стічні води, нафта, пестициди, солі важких металів тощо)⁹³³.

Слід звернути увагу на те, що поняття «забруднення моря», які пропонуються авторами, є прийнятними та не суперечать одне одному. Що стосується ознак об'єктивної сторони, зокрема такої обов'язкової ознаки, як діяння (дії або бездіяльності), то існують суттєві розбіжності, які проявляються в тому, що відбувається підміна ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення поняттям «забруднення моря», яке не збігається з конструкцією побудови складів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України.

З метою упорядкування нашого дослідження, виокремимо зі ч. 1 ст. 243 КК України форми прояву цього кримінального правопорушення та першу ознаку об'єктивної сторони цього діяння: 1) діяння – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря (перша форма прояву кримінального правопорушення); 2) діяння – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей (друга форма прояву кримінального правопорушення); 3) діяння – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод матеріалами чи речовинами шкідливими для життя, чи здоров'я людей внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для живих ресурсів моря (третья форма прояву цього кримінального правопорушення); 4) діяння – забруднення внутрішніх морських вод відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для живих ресурсів моря (четверта форма прояву цього кримінального правопорушення); 5) діяння – забруднення внутрішніх морських вод матеріалами

932 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 519–554.

933 Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 301–353.

чи речовинами, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення); 6) діяння – забруднення внутрішніх морських вод відходами, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (шоста форма прояву цього кримінального правопорушення); 7) діяння – забруднення вод територіального моря України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей (сьома форма прояву кримінального правопорушення); 8) діяння – забруднення вод територіального моря України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей унаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей (восьма форма прояву цього кримінального правопорушення); 9) діяння – забруднення вод територіального моря України матеріалами чи речовинами, шкідливими для живих ресурсів моря, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для живих ресурсів моря (дев'ята форма прояву цього кримінального правопорушення); 10) діяння – забруднення вод територіального моря відходами шкідливими для живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для живих ресурсів моря (десята форма прояву цього кримінального правопорушення); 11) діяння – забруднення вод територіального моря України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (одинадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 12) діяння – забруднення вод територіального моря відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (дванадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 13) діяння – забруднення вод в межах виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей (тринадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 14) діяння – забруднення вод в межах виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для живих ресурсів моря (чотирнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 15) діяння – забруднення вод в межах виключною (морської) економічної зони України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (п'ятнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 16) діяння – незаконне скидання в межах внутрішніх морських вод зазначе-

них матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей (шістнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 17) діяння – незаконне скидання в межах внутрішніх морських вод зазначених речовин, матеріалів і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для живих ресурсів моря (сімнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 18) діяння – незаконне скидання в межах внутрішніх морських вод зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (вісімнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 19) діяння – незаконне скидання в межах територіального моря України зазначених матеріалів, речовин і відходів, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей, чи живих ресурсів моря (дев'ятнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 20) діяння – незаконне скидання в межах територіального моря України зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, що могло перешкодити законним видам використання моря (двадцята форма прояву цього кримінального правопорушення); 21) діяння – незаконне скидання у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря (двадцять перша форма прояву цього кримінального правопорушення); 22) діяння – незаконне скидання у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (двадцять друга форма прояву цього кримінального правопорушення); 23) діяння – незаконне поховання в межах внутрішніх морських вод зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря (двадцять третя форма прояву цього кримінального правопорушення); 24) діяння – незаконне поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів в межах внутрішніх морських вод внаслідок порушення спеціальних правил, якщо самого перешкодити законним видам використання моря (двадцять четверта форма прояву цього кримінального правопорушення); 25) діяння – незаконне поховання в межах територіального моря України зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря (двадцять п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення); 26) діяння – незаконне поховання в межах територіального моря України зазначених матеріалів, речовин і відходів, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (двадцять шоста форма прояву цього кримінального правопорушення); 27) діяння – незаконне поховання в межах відкритого моря зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя

чи здоров'я людей або живих ресурсів моря (двадцять сьома форма прояву цього кримінального правопорушення); 28) діяння – незаконне поховання в межах відкритого моря зазначених матеріалів, речовин і відходів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це могло перешкодити законним видам використання моря (двадцять восьма форма прояву цього кримінального правопорушення).

Аналіз понять, використаних у диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України надає можливість говорити про те, що підстави для криміналізації забруднення (діяння – дія або бездіяльність) моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення цих правил – наступні: 1) якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи могло перешкодити законним видам використання моря стосовно відповідних форм прояву цього кримінального правопорушення; 2) щодо скидання чи поховання (дії) в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (як це впливає зі змісту положень ч.1 ст. 243 КК) – то такими криміналізуючими підставами є створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, що могло перешкодити законним видам використання моря. Це підтверджується тим, що матеріали, речовини та відходи, зазначені вище, шкідливі для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, або відходи стосовно відповідних форм прояву цього кримінального правопорушення (це означає що вони створили такі ж небезпеки)⁹³⁴. Це свідчить про те, що термін «забруднення моря» в диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України асоціюється з такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, як діяння (дія або бездіяльність), а терміни «скидання», «поховання» в диспозиції ч. 1 цієї ж статті відповідають такій обов'язковій ознаці об'єктивної сторони, як дія, адже скидати чи поховати неможливо шляхом бездіяльності.

Наше твердження має під собою підстави, тому що спирається на описання об'єктивної сторони у ч. 1 цієї ж статті, яка передбачає дії або бездіяльність – забруднення моря внаслідок порушення спеціальних правил, які викликали лише загрозу настання наслідків, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів, яка передбачає дії (за ч. 1 ст. 243 КК йдеться про кримінальне правопорушення, яке належати до діянь з формальними складами). Натомість ч. 2 ст. 243 КК України містить описання кримінального правопорушення з матеріальним складом, а саме: ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів

934 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки. Діяння, передбачені частиною 1 ст. 243 КК, лише створили небезпеку, тобто загрозу можливості для настання наслідків, тому помилковим, на наш погляд, є міркування, що саме діяння забруднення моря є наслідком вчиненого кримінального правопорушення⁹³⁵. Крім того, у своєму твердженні ми спираємось на розуміння складу кримінального правопорушення за його структурою. Протилежне свідчило б, що наслідки в ч. 2 ст. 243 КК України кваліфікувалися такими ускладненими кримінальними правопорушеннями за наслідками, але ж на ділі вони походять від тих самих діянь⁹³⁶. Також наше твердження спирається на Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 29. 02. 1996 р. № 269 (в редакції на 05. 02. 2020 р.), де зазначається, що забруднення вод – надходження до водних об'єктів забруднювальних речовин, логічно, що це результат дії або бездіяльності певних осіб⁹³⁷. Також наше судження знаходить підтвердження й у визначенні забруднення, запропонованого О. О. Плотніковою, «...скид речовин, шкідливих для здоров'я людей або живих ресурсів моря чи інших відходів і матеріалів, які можуть задати шкоди здоров'ю людей, живим ресурсам моря, зонам відпочинку або перешкоджати іншим законним видам використання моря⁹³⁸. М. Д. Дурманов, на наш погляд, переконливо стверджує, що можливість завдання шкоди не може визнаватися видом кримінального правопорушення, а є властивістю кримінального правопорушення⁹³⁹. Тому намагання О. О. Плотнікової стверджувати, що наслідки в цьому випадку (мається на увазі забруднення моря, що може викликати й далі по тексту – загрози) слід розуміти як результат, наслідок кримінального правопорушення, як дещо породжене цим діянням, по часу наступне, як правило, за ним, про що свідчить префікс «по»⁹⁴⁰. Це свідчить

935 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 554; Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 330–331; Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля / В. С. Плугатир, О. В. Кришевич . Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за ред. О. М. Джузи, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 530–578.

936 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001. 2001 р., № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

937 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269. (в редакції на 05.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

938 Плотнікова Е. А. Ответственность за загрязнения моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР : Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. Киев : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. 163 с.

939 Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1955. 512 с.

940 Плотнікова Е. А. Ответственность за загрязнения моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР : Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. Киев : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. 163 с.

про ігнорування кримінальних правопорушень з матеріальним чи формальним складами, що підтверджує О. О. Плотнікова: «Заметим, что сама классификация преступлений на формальные и материальные является весьма проблематичной, на что обоснованно обращается внимание в специальной литературе»⁹⁴¹. При цьому вчена посилається на позицію Н. Ф. Кузнецової⁹⁴², проте не з'ясовує зміну її позиції в цьому сенсі.

Отже, забруднення моря з порушенням спеціальних правил (ч. 1 ст. 243 КК України) може полягати в таких діях: 1) які прямо заборонені (застосування стійких і сильнодіючих пестицидів; влаштувати полігони побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; будівництво промислових об'єктів; влаштувати вигреби для накопичення господарсько-побутових, стічних вод об'ємом більше одного кубічного метра на добу тощо); 2) бездіяльності, що проявляється у невжитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забруднення моря, зокрема скидання у море стічних вод, які містять збудників інфекційних захворювань, за обсягом скидання забруднювальних речовин перевищують гранично допустимі концентрації⁹⁴³.

Розглянемо наступну обов'язкову ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України у відповідних формах прояву стосовно забруднення моря, а саме місце його вчинення. У цьому випадку місцем вчинення кримінального правопорушення, виходячи з його описання, може бути внутрішнє море, територіальне море України, море в межах виключної (морської) економічної зони України. Натомість стосовно скидання чи поховання, передбаченого ч.1 ст. 243 КК України, у відповідних формах прояву цього кримінального правопорушення місцем вчинення цього діяння може бути: внутрішнє море, територіальне море України, відкрите море. Автори майже всіх опублікованих праць, що аналізують це кримінальне правопорушення, у цих формах прояву, не називають таку обов'язкову ознаку об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, описаного в ч. 1 ст. 243 КК України, як місце його вчинення. Це питання також не висвітлено у справах кримінального провадження. Про необхідність встановлення місця вчинення цього кримінального правопорушення потрібно було б зазначити в постанові Пленуму Верховного Суду України, що стосується зазначеної категорії справ.

Для сформульованих нами форм кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 243 КК) характерна така обов'язкова ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як засоби його вчинення: матеріали чи речовини, шкідливі

941 Плотников А. И. Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам). Оренбург : Основа, 1997. 140 с.

942 Кузнецова Н. Ф. Приступление и преступность. М. : Изд-во, МГУ, 1969. 232 с.

943 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, або відходи⁹⁴⁴. Засоби кримінального правопорушення свідчать про те, які предмети матеріального світу використані особою (або особами для виконання дії або бездіяльності, спрямованої на завдання істотної шкоди об'єкту, що охороняється законом про кримінальну відповідальність⁹⁴⁵. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 243 КК України, має таку конструкцію, яка свідчить, що вчинити забруднення моря неможливо без допомоги засобів вчинення кримінального правопорушення та джерел забруднення. Ми погоджуємося із судженням, яке є в юридичній літературі, що для засобів вчинення кримінального правопорушення властивим є те, що це: а) предмети, які винний використовує не для безпосереднього виконання об'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення; б) предмети, які винний використовує для полегшення виконання основної дії, що спричиняє наслідки або створює загрозу спричинення наслідків; в) предмети, які винний використовує з метою позбутися їх⁹⁴⁶. Отже, те, за допомогою чого забруднюється море, – це засоби вчинення кримінального правопорушення. Це стосується і скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Слід звернути увагу на те, що в диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України відсутній перелік матеріалів чи речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або відходів. Це свідчить, що засоби вчинення кримінального правопорушення мають оцінювально-поняттєвий характер (склад) (ім властиві ознаки, що відображають лише соціальну значущість явищ), не вказуються нормативи гранично допустимих концентрацій основних забруднювальних речовин у внутрішніх морських водах і територіальному морі, а також ті, які скидаються чи хороняться тощо. Це свідчить, як ми уже зазнали, про бланкетний характер диспозиції в ч. 1 ст. 243 КК України. Бланкетний характер диспозиції ч. 1 цієї статті полягає в тому, що реалізація норм у цьому випадку неможлива окремо від норм, при посередництві яких можна розкрити ті невизначені оцінювальні поняття, які містяться в ч. 1 цієї статті. Це надає нам підстави говорити про те, що для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 243 КК України, істотне значення має питання про смислове їх навантаження та обсягу використаних в цій статті понять.

У ч. 1 ст. 243 КК України засоби як обов'язкова ознака об'єктивної сторони названі в загальних рисах, тому вони мають установлюватися в кожному кримінальному провадженні. Так, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1

944 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001. 2001 р., № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

945 Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. с. 21.

946 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 157.

ст. 243 КК України, має таку конструкцію, яка свідчить, що вчинити забруднення моря неможливо без засобів вчинення кримінальних правопорушень і джерел забруднення. Проте в Законі (ч. 1 ст. 243 КК України) їх класифікація неповна. Перш за все з'ясуємо такий засіб, як речовини, шкідливі для життя чи здоров'я людей. Основні забруднювальні речовини та Нормативи гранично допустимих концентрацій, передбачені у нормативно правовому акті «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 296 та Постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2003 року № 431, виходячи з показника: 1) розчинений кисень, мг/куб. дм – не нижче 4; 2) завислі речовини, мг/куб. дм – фонові значення району водокористування; 3) солоність, мг/куб. дм – 12–18; 4) сульфати, мг/куб. дм – 3,5; 5) хлор-іон, мг/куб. дм – 11,9; 6) амоній сольовий, мг/куб. дм – 0,5; 7) нітрати, мг/куб. дм – 40; 8) нітрити, мг/куб. дм – 0,08; 9) нафтопродукти, мг/куб. дм – 0,05; 10) біохімічне споживання кисню, мгОі/куб. дм (БСК повн.) – не більше ніж 3; 11) залізо, мг/куб. дм – 0,004; 12) рівень токсичності води (на основі біотестування) – нетоксична; 13) водневий показник, од. рН – 6,5 – 8,5; 14) колі-індекс, КУО/куб. дм. – 1000 – 10000; 15) індекс колі-фага, БУО/куб. дм. – не більше, ніж 100⁹⁴⁷. Варто зазначити, що автори публікації з даної проблеми помилково включають до забруднювальних речовин і матеріали⁹⁴⁸, хоча їх слід віднести до засобів вчинення кримінального правопорушення окремо, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України. Це підтверджується Правилами охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення⁹⁴⁹; Міжнародною конвенцією щодо запобігання забруднення моря нафтою (1954) з поправками (1962, 1969, 1971 рр.)⁹⁵⁰; Міжнародною конвенцією щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою. Міжнародна морська організація⁹⁵¹; Конвенцією про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами (в редакції на 29.12.1972 р.)⁹⁵², та ін.; Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднювальних речовин у водні об'єкти та перелік забруднювальних речовин,

947 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269. (в редакції на 05.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

948 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 525.

949 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269. (в редакції на 05.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

950 Международная конвенция по предотвращению загрязнения моря нефтью (1954) с поправками (1962, 1969, 1971). Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. Москва : Международных отношений, 1971. С. 110–122.

951 Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою. Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 29.11.1969 (в редакції на 17.12.1993 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text.

952 Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами СРСР, Мексика, Великобританія; Конвенція, Міжнародний документ від 29.12.1972 (в редакції на 29.12.1972 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text.

скидання яких у водні об'єкти нормується: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 11.09.1996 № 1100 (в редакції на 17.09.2020 р.)⁹⁵³. Державні санітарні правила і норми скидання з суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПІН 199-97: МОЗ України; Правила, Норми, Методика від 09. 07. 1997 № 199 (в редакції на 09. 07. 1997 р.)⁹⁵⁴.

Наступний засіб вчинення досліджуваного кримінального правопорушення є відходи – це будь-які речовини, матеріали та предмети, що утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення, та від яких власник намагається позбутися, має намір або повинен позбутися шляхом цивілізації чи видання⁹⁵⁵.

У кримінальному законодавстві України, а також у практиці його застосування зустрічаються випадки, коли в законі прямо називаються зовнішні ознаки, але в теорії кримінального права вони не мають свого визначення і дослідження⁹⁵⁶. Ці випадки зустрічаються поодинокі, тому вони не привернули уваги дослідників. З метою вивчення ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, звернемося до кримінального законодавства України. Так, у ст. 243 КК України ця ознака, виходячи зі змісту статті, розуміється як «...морські та повітряні судна та засоби та споруди, що знаходяться в морі» (ч. 3 ст. 243 КК України)⁹⁵⁷. Вони не належать до засобів вчинення кримінального правопорушення, оскільки засоби – це предмети матеріального світу, використані особою (або особами) для виконання дій (або бездіяльності), спрямовані на завдання шкоди об'єкту, що охороняється законодавством про кримінальну відповідальність⁹⁵⁸. Не можуть вони бути використані як місце вчинення кримінального правопорушення, оскільки остання означає територію, на якій було розпочато або закінчено кримінального правопорушення чи настав кримінального правопорушення наслідок⁹⁵⁹. Цю ознаку ми пропонуємо називати джерело вчинення кримінального правопорушення, виходячи із довідкових джерел: «джерело – це те, що дає початок

953 Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 11.09.1996 № 1100 (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-%D0%BF#Text>.

954 Державні санітарні правила і норми скидання з суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПІН 199-97: МОЗ України; Правила, Норми, Методика від 09.07.1997 № 199 (в редакції на 09.07.1997 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0199282-97#Text>.

955 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269. (в редакції на 05.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>

956 Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [монографія]. Київ : «Азімут Україна», 2005. С. 160.

957 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 — 2001 р., № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

958 Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления [текст]. Москва : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. С. 21.

959 Бурчак Ф. Г., Фесенко Е. Ф. Объективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая, отв. ред. А. Я. Светлов, В. В. Сташис. Киев : Наукова думка, 1985. С. 141.

чому-небудь, відкіля надходить що-небудь»⁹⁶⁰. Джерело вчинення кримінального правопорушення – це сфера діяльності людини (підприємство, установа, організація, транспорт, споруджені у морі конструкції та ємності)⁹⁶¹.

На підставі дослідження можна дійти висновку, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, характеризується такими обов'язковими ознаками: діянням (дією або бездіяльністю), засобами, місцем і джерелами вчинення кримінального правопорушення. Усі ці ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, а також предмет цього діяння мають використовуватися в перерахованих формах прояву цього кримінального правопорушення при кваліфікації діяння.

3.5. Суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК. Проблема суб'єкта кримінального правопорушення загалом, а також суб'єкта діяння передбаченого ст. 243 КК України 2001 р., має певний теоретичний і практичний багаж у науці кримінального права⁹⁶². Питання про суб'єкт кримінального правопорушення протягом багатьох років було дискусійним у теорії кримінального права. Зазначимо, що і на сьогодні в ряді моментів, які характеризують цей елемент складу кримінального правопорушення, немає єдності поглядів серед теоретиків. Суб'єктом кримінального правопорушення кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення певного кримінального

960 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 209; Гавриш С. Б. Злочини проти довкілля. Кримінальний право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. С. 267.

961 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, С. 161.

962 Абдуразаков С. А., Ахмедов Г. А. Суб'єкт преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР. Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР/ ред. кол. Г. А. Ахмедов и др. Ташкент : 1970. С. 137–147; Абшилава Г. В. Некоторые особенности производства допроса с участием переводчика. Российский следователь. 2004. № 10. С. 18–20; Бородин С. В. К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. Москва : 1994. С. 58; Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Суб'єкт преступления по советскому уголовному праву : лекция. Москва : ВШ МООП РСФСР, 1964. С. 20; Наумов А. В. Предприятие на скамье подсудимых. Советская юстиция. 1992. № 17–18. С. 3–4; Орлов В. С. Суб'єкт преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. С. 1–260; Орымбаев Р. Специальные субъекты преступления ; отв. ред. Г. И. Баймурзин. Алма-Ата : Наука Каз ССР, 1977. 152 с.; Павлов В. Г. Суб'єкт преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. С. 1–318; Розенко В. І, Матвійчук В. К. Суб'єкт злочину. Лекція. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 2004. С. 1-36; Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. Київ : Наукова думка, 1978. 304 с.; Протченко Б. А. Понятие невменяемости в советском уголовном праве. Изд. вузов. Правоведение. 1987. С. 82–86; Тацій В. Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Стахиса, В. Я. Тація. К. – Х.: ЮрінкомІнтер-Право, 2001. С. 130–141; Устименко В. В. Суб'єкт преступления (понятие и виды) : Учеб. пособие. Харьков : Харьк. юрид. ин.-т, 1989. 140 с.

правопорушення віку, з якого особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене Законом про кримінальну відповідальність, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність⁹⁶³. Існує й таке визначення суб'єкта кримінального правопорушення – «це фізична осудна особа, яка вчинила кримінального правопорушення у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може настати кримінальна відповідальність⁹⁶⁴.

Нам більше імпонує визначення суб'єкта кримінального правопорушення, яке запропоноване В. Я. Тацієм та іншими авторами, оскільки з нього чіткіше визначається вік кримінальної відповідальності.

Історичний аналіз законодавчого підходу до розуміння цього елемента складу кримінального правопорушення дає нам підстави стверджувати, що вітчизняний Закон про кримінальну відповідальність завжди визнавав суб'єктом кримінального правопорушення виключно людину, зокрема до 1 вересня 2014 р., коли вже й до юридичної особи можна застосувати заходи кримінально-правового характеру⁹⁶⁵. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта кримінального правопорушення: «Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінального правопорушення у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність»⁹⁶⁶, а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта – ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, що вчинила кримінального правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за кримінального правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа»⁹⁶⁷. Відсутність будь-якої ознаки загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і кримінальних правопорушень, передбачених ст. 243 КК України. Така значущість суб'єкта кримінального правопорушення забруднення моря потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема, до класифікації суб'єктів.

963 Полный курс уголовного права : В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2008. Т. 1: Преступление и наказание. 2008. С. 348; Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум : навч. посіб. / Костенко О. М., Козаченко І. П., Матвійчук В. К. та ін. ; за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. С. 74.

964 Шабалин В. А. Методологические вопросы правоведения. В связи с теорией и практикой социалистического управления. Саратов : Саратов. ун-т, 1972. С. 86; Тацій В. Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. – Х.: ЮрінкомІнтер-Право, 2001. С. 130.

965 Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra Юридична газета. № 24, 12 травня. 2013. № 1. С.4

966 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 р., № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

967 Там само.

Аналіз юридичної, філософської, медичної та психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт кримінального правопорушення в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють насамперед звернення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічну організацію, а також щодо методів і засобів цієї діяльності⁹⁶⁸. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В. Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт кримінального правопорушення взагалі, а на нашу думку, і про суб'єкт досліджуваного кримінального правопорушення з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку наявних проблем, виявити та закріпити важливі пріоритети в їх дослідженні⁹⁶⁹. Тому ми переконані в тому, що потрібно в цій роботі зупинитися на деяких теоретичних і методологічних положеннях суб'єкта кримінального правопорушення. Крім того, досконале розв'язання проблеми суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, неможливе без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта кримінального правопорушення та дискусійних питань вчення про суб'єкт кримінального правопорушення.

Насамперед на цьому шляху дослідження зазначимо ще раз, що під методологією розуміють: вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності⁹⁷⁰. Термін «методологія» в літературі в широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання⁹⁷¹. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики⁹⁷². Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати й відповідати об'єктивному знанню⁹⁷³.

Маючи достатньо аргументовані визначення та підходи й провівши аналіз юридичної, філософської, медичної та психологічної літератури, окреслимо основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт кримінального

968 Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Госюриздат, 1963. С. 164.

969 Павлов В. Г. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. С. 12.

970 Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. Т. 9 / [гл. ред. А. М. Прохоров]. 3-е изд. Москва : Сов. Энциклопедия, 1970: ЕВКЛИД-ИБСЕН. 1972. С.164.

971 Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. Энциклопедия, 1983. С. 365–367.

972 Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Госюриздат, 1963. С. 13–14.

973 Шишов О. Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР : Пробл. Общей части : учеб. пособие (1915 – 1936 гг.) : науч. ред. В. А. Владимирова. Москва : Б. и., 1981. Вып. 1 : 1917–1920 гг. 1981. 85 с.

правопорушення в науці кримінального права, а також ті, що стосуються і суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України.

Виходячи з означеного вище, слід констатувати той факт, що формування цілої низки методологічних основ учення про суб'єкт кримінального правопорушення відносяться до теорій і правових поглядів І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, А. Фейербаха, І. Г. Фіхте та інших дослідників права, які мали великий вплив на розвиток правової думки в Україні. Так у філософії І. Канта інтерес викликає: осмислення кримінального правопорушення і особи, що його вчинила; переконання, що кримінального правопорушення вчиняється за бажанням людини (за рішенням її волі); що суб'єкт кримінального правопорушення (як фізична особа) володіє свободою волі⁹⁷⁴. Натомість за кримінально-правовою теорією Г. В. Ф. Гегеля: кримінальне правопорушення – це не просто об'єкт каральної влади держави, а суб'єкт права, воля і мислення якого являють собою щось єдине, оскільки воля не що інше, як мислення, яке перетворює себе в наявне буття і при цьому наявність волі є загальною умовою інкримінування; осудність як властивість особи, що вчинила кримінального правопорушення, свідчить про те, що суб'єкт як мисляча істота, знав і хотів діяти певним чином⁹⁷⁵. А. Фейербах вважав, що кримінального правопорушення вчиняється не з чуттєвих спонукань, а зі свавілля вільної волі (як дія вільної волі злочинця)⁹⁷⁶. І. Г. Фіхте наполягав на тому, що кримінального правопорушення залежить від свободи волі людини⁹⁷⁷.

За дослідженнями А. А. Піонтковського, з якими слід погодитися, що кримінально-правові погляди І. Канта на проблему суб'єкта кримінального правопорушення були ідеалістичними, натомість це ж питання Г. В. Ф. Гегелем розглядалося по суті у сфері абстрактного права, а погляди А. Фейербаха були антиісторичними, тобто мали методологію критичної філософії⁹⁷⁸.

Багато питань, у тому числі що стосуються суб'єкта кримінального правопорушення, показані у філософії І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля. І. Г. Фіхте, надалі розроблялися і досліджувалися різними правовими школами. Так, найвидатнішими теоретиками класичної школи кримінального права, що виникла в Європі у другій половині XVIII – початок XIX століття, поряд з А. Фейербахом були К. Біндінг (Німеччина), Н. Россі, О. Гарро (Франція). В Україні такий напрямок виник у XIX-XX ст. в особі професора А. Ф. Кістяковського, в Росії представниками цього напрямку були М. С. Таганцев, Н. Д. Сергієвський. Ця школа кримінального права базувалася на метафізичній, ніким і нічим не обумовленій свободі волі особи та

974 Кант И. Сочинение в шести томах. Т. 4. ч. 2 / И. Кант. Москва : 1965. С. 137.

975 Гегель Г. В. Ф. Философия права. Москва : Мысль, 199. С. 89–165.

976 Фейербах А. Уголовное право. СПб. : Медицинская тип. ; тип. Гос. комерц-коллегии; тип. Имп. воспит. дома, 1810. С. 16–30.

977 Пионтковский А. А. Уголовно-правовые воззрения И. Канта, А. Фейербаха, И. Фихте. Москва : Профобразование, 1971. С. 165.

978 Там само. С. 17.

відсутності кримінальної відповідальності неосудних. Протилежних поглядів дотримувались представники антропологічної школи кримінального права, що виникла в кінці XIX ст. (засновники: Ч. Лоброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі та ін.) спираючись на методологію вульгарного матеріалізму і позитивізму, заперечуючи повністю вольову діяльність вони обґрунтовували вчення про злочинну людину. Іншими словами, вони стверджували, що кримінальні правопорушення вчиняються, незалежно від суспільних умов, і як правило, природженими злочинцями. Представники соціологічної школи кримінального права (кінець XIX – поч. XX стст.) А. Прінс, І. Я. Фойніцький та інші виступили проти визнання свободи волі злочинця, наполягаючи, що його дії обумовлені соціальними факторами злочинності⁹⁷⁹. По суті вони заперечували інститути кримінального права, вчення про склад кримінального правопорушення, не проводили різниці між поняттями: «осудність» і «неосудність». Злочинне діяння розглядалось як вчинок розумної людини. Методологією цієї школи були філософія прагматизму і позитивізму. Вони вважали, що будь-яке кримінальне правопорушення вчиняється фізичною особою (людиною). Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта кримінального правопорушення з позиції методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то не дивлячись на різне відношення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проблема осудності та неосудності особи, що вчинила кримінального правопорушення, що є однією з основних у теорій кримінального права у відношенні суб'єкта кримінального правопорушення, вирішувались представниками різних шкіл по різному. Що ж стосується віку суб'єкта як однієї із його головних ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій кримінального правопорушення елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позицій особистих особливостей кримінального правопорушення. Звичайно, що вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що зв'язані з поведінкою людини в суспільстві неможливо обґрунтувати та вирішити окремо від проблеми суб'єкта кримінального правопорушення, з якою тісно зв'язані різні інститути кримінального права⁹⁸⁰.

В історичному аспекті, як нам уявляється, представляє інтерес методологічний і теоретичний аналіз суб'єкта кримінального правопорушення в кримінальному

979 Шишов О. Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР: Пробл. Общей части: Учеб. пособие (1915–1936 гг.): науч. ред. В. А. Владимиров. Москва: Б. и., 1981. Вып. 1: 1917–1920 гг. 1981. С. 30.

980 Красиков Ю. А. Доктрина русского уголовного права: источники и тенденции развития. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства: тез. докл. науч. конф., (г. Москва, 27–28 января 1994 г.) / Под. ред. С. В. Бородина и др. Москва: 1994. С. 34–36.

праві й кримінальному законодавстві в радянський період розвитку СРСР і її складової Української РСР. Як, на наш погляд, вірно вважає Ю. А. Красіков, що після жовтневої революції доктрина соціалістичного права увібрала в себе реакційні положення соціологічної школи права, перекутивши багато в чому класичний напрямок⁹⁸¹. У перші роки існування радянської держави увага до вивчення суб'єкта кримінального правопорушення зі сторони юристів майже не приділяється. Це було зв'язане з тим, що кримінальне законодавство потребувало кардинальних змін⁹⁸². У цей період наука кримінального права з нових методологічних позицій стала розв'язувати задачі з переосмисленням кримінально-правових теорій, у тому числі й тих, що стосуються суб'єкта кримінального правопорушення.

В радянський період значний вклад у розвиток теорій і методології з проблем суб'єкта кримінального правопорушення внесли такі вчені як: Я. М. Брайнін, В. С. Орлов, А. А. Піонтковський, А. М. Трайнін, І. І. Карпець, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Н. С. Лейкіна, Р. І. Міхеєв, В. Я. Тацій, С. С. Яценко, П. С. Матишевський, О. Я. Светлов та інші. Але, у зв'язку з відсутністю в теорії кримінального права послідовного, стрункого вчення про суб'єкт кримінального правопорушення, вченими допускалися методологічні помилки в характеристиці його ознак.

Традиційно суб'єкт кримінального правопорушення характеризувався у вигляді одного з елементів складу кримінального правопорушення⁹⁸³. На думку О. Ф. Шишова, в підручнику з кримінального права 1938 р. був допущений ще один методологічний прорахунок, який виразився в тому, що соціальна суть інституту вини розглядалася в розділі «Суб'єкт кримінального правопорушення»⁹⁸⁴.

Загальновизнаною думкою є те, що висвітлення питань методології в кримінально-правовій літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта кримінального правопорушення обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як загальний метод наукового пізнання, а приватно-наукові методи були у затінку і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» мало дослідження радянськими та сучасними фахівцями в галузі кримінального права філософського поняття свободи, волі в її матеріалістичному розумінні, а також ознак суб'єкта кримінального правопорушення як вік, осудність і неосудність.

В науці кримінального права, як зазначалося раніше, склад кримінального правопорушення є необхідною і достатньою підставою притягнення осудної

981 Красіков Ю. А. Доктрина русского уголовного права: источники и тенденции развития. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства: тез. докл. науч. конф., (г. Москва, 27–28 января 1994 г.) / Под. ред. С. В. Бородина и др. Москва : 1994. С. 34–36.

982 Павлов В. Г. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. С. 3–5.

983 Там само. С. 18

984 Шишов О. Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР : Пробл. Общей части : учеб. пособие (1915–1936 гг.) : науч. ред. В. А. Владимиров. Москва : Б. и., 1981. Вып. 1 : 1917–1920 гг. 1981. С. 85.

особи, що вчинила кримінального правопорушення, з врахуванням встановленого законом віку до кримінальної відповідальності. Структурну основу складу кримінального правопорушення складає: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона⁹⁸⁵. Водночас А. М. Трайнін наполягав на тому, що суб'єкт кримінального правопорушення не може розглядатися в системі елементів складу кримінального правопорушення, так як людина не є елементом вчиненого нею злочинного діяння⁹⁸⁶. Позиція А. М. Трайніна не отримала широкого визнання серед теоретиків кримінального права. Було спірним в теорії кримінального права і твердження про те, що осудність і вік суб'єкта кримінального правопорушення не можна розглядати ознакою, що належить до складу кримінального правопорушення (А. Н. Трайнін, Б. С. Никіфоров та ін.). На переконання Н. С. Лейкіної, включення осудності та віку до числа основних ознак суб'єкта не є перетворенням злочинця в елемент вчиненого ним злочинного діяння, а є можливість спробувати дати більшу об'єктивну і всебічну характеристику конкретного складу кримінального правопорушення⁹⁸⁷. Проте на думку В. Г. Павлова, з якою слід погодитися, така позиція Н. С. Лейкіної є сумнівною⁹⁸⁸.

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта кримінального правопорушення є вік, встановлений в законі, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене. Вік як ознака суб'єкта кримінального правопорушення, глибоко вченими практично не вивчена. Складність цієї проблеми зв'язана з тим, що вона зв'язана не тільки з природними, біологічними, але й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. На певних історичних етапах вік, з якого наступала кримінальна відповідальність, встановлювався законодавцем по-різному. Достатньо низькі межі настання кримінальної відповідальності зберігалися тривалий час.

Загальна кримінальна відповідальність за чинним КК України наступає з 16 років, хоча на практиці, і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно⁹⁸⁹. Річ у тому, що за деякі кримінальні правопорушення, не оговорені в законі, кримінальна відповідальність може наступати з 18 років або з 25 років. Дане положення реалізується, коли мова йде про спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. В цьому зв'язку виникає необхідність привести в Законі про кримінальну відповідальність конкретний перелік норм, що передбачають

985 Браїнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. Москва : Госюриздат, 1963. С. 162.

986 Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. С. 191.

987 Советское уголовное право. Часть общая : учеб. пособие / Н. С. Алексеев, Н. А. Беляев, Н. П. Грабовская, С. А. Домахин, И. И. Карпец, Н. С. Лейкина и др. Ленинград : ЛГУ, 1960. С. 229–234.

988 Павлов В. Г. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. С. 19.

989 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

настання кримінальної відповідальності з 18 або з 25 років. Від віку, на нашу думку, залежить і структура складу кримінального правопорушення.

Одним з аспектів дослідження суб'єкта в теорії кримінального права є його осудність, тобто такий психічний стан, коли особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними⁹⁹⁰.

Важливою стороною дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, взагалі, і зокрема, суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт кримінального правопорушення» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинною діяльністю, в тому числі й у сфері охорони навколишнього природного середовища. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» і «особистість злочинця», хоча і близькі, але не збігаються. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме – поняття «суб'єкта кримінального правопорушення» вужче, ніж поняття «особистість злочинця»⁹⁹¹. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у Законі про кримінальну відповідальність, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій⁹⁹², «Суб'єкт кримінального правопорушення» – це термін кримінально-правовий, який, швидше, визначає юридичну характеристику особи, що вчинила кримінального правопорушення, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця»⁹⁹³, натомість «Особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями та життєвими фактами, що лежить в основі злочинної поведінки⁹⁹⁴.

Крім того, стосовно суб'єкта кримінального правопорушення також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів кримінального правопорушення. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи⁹⁹⁵. Другі

990 Полный курс уголовного права : В 5 т. / Под ред. А. И. Коробеева. СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2008. Т. 1: Преступление и наказание. 2008. С. 204.

991 Павлов В. Г. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. С. 23.

992 Там само.

993 Там само.

994 Там само.

995 Пионтковский А. А. Преступление в области природных богатств. Курс советского уголовного права : В 6 т. / редкол. : А. А. Пионтковский и др. Москва : 1971. Т. 5. С. 522; Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Харків : Українська юридична академія, 1994. С. 131–141.

вважають, що суб'єктами кримінальних правопорушень можуть бути будь-які особи⁹⁹⁶. Існує думка, що суб'єктом кримінального правопорушення можуть бути як громадяни, так і службові особи⁹⁹⁷. В теорії кримінального права суб'єкти кримінальних правопорушень також класифікуються на загальний і спеціальний⁹⁹⁸.

Така суперечлива класифікація суб'єктів кримінального правопорушення, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомогу судам та правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта кримінального правопорушення і зокрема, суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України. З цією метою перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так В. Я. Тацій, А. А. Піонтковський, та ін., при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення, що стосується діянь проти навколишнього природного середовища, використовують термін «приватна особа». Ми підтримуємо позицію, яка має в юридичній літературі, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати⁹⁹⁹. Перш ніж зробити спробу пояснити нашу точку зору про це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміну «приватна особа» до цього часу не отримав розробки. Ним на ділі автори наявних підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів кримінальних правопорушень, що стосуються діянь проти навколишнього природного середовища. При цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим, розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, що і ми спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти, як його треба аргументувати¹⁰⁰⁰. Згідно «Словаря русского языка» С. Ожегова слово «частный, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный.

996 Писарев А. Правовая охрана и защита лесов. Советская юстиция, 1982 С. 9.

997 Пакутин В. Д. Ответственность за незаконную порубку леса. Социалистическая законность 1978. № 11. С. 42.

998 Баулін Ю.В. Злочини у сфер обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : 2003. С. 830–899; Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. Київ : Наукова думка, 1978. С. 120.

999 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

1000 Там само.

Личный, не общественный, не государственный»¹⁰⁰¹. Близьке за значенням, хоча і вузькіше тлумачення терміну «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение»¹⁰⁰². Дещо схоже розуміння дається терміну «приватний» Великим тлумачним словником сучасної української мови «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий // перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення... виконується поза державною службовою... який не перебував на державній службі... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою...»¹⁰⁰³.

З наявних тлумачень терміну «приватна», що є в словниках, звичайно ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам здається, що для цієї мети ще додатково, необхідно скористатися тими положеннями, що є в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність (ст. 364 КК України) як це роблять деякі автори у своїх роботах, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи указані ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які відносяться як до службової особи, так і неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміну «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта кримінального правопорушення.

Найбільш прийнятими, на наш погляд, є визначення та обґрунтування ознак суб'єкта кримінального правопорушення через діяльність і функції суб'єкта¹⁰⁰⁴, тобто функціональну діяльність такої особи. Зазначена позиція, що є в юридичній літературі, потребує лише певного уточнення, яке повинне мати таке наповнення: «крім діяльності та функцій суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній динаміці врахування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення кримінального правопорушення або які його вчиняють особисто, то їх діяльність згідно зі ст. 364 КК України належить до здійснення постійно чи тимчасово, чи за спеціальними повноваженнями функції представників влади, чи місцевого самоврядування, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування в державних чи комунальних підприємствах в установах, чи організаціях

1001 Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 тыс. слов / Под ред. член.-корр АН СССР Н. Ю. Шведовой. 19 изд. испр. Москва : Рус. языка., 1987. С. 717; Даль В. Д. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т. Москва : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. Т. 4. 1956. (683) С. 583.

1002 Даль В. Д. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т. Москва : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. Т. 4. 1956. (683) С. 583.

1003 Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 926.

1004 Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. Киев : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. С.70–71.

посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється уповноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, уповноваженим органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом тощо¹⁰⁰⁵.

Суть однієї функції, як це зрозуміло, виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами¹⁰⁰⁶. Друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін. суб'єкта¹⁰⁰⁷.

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Слід погодитися з думкою, що неможливо дати всебічне та об'єктивне визначення суб'єкта кримінального правопорушення (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення кримінального правопорушення¹⁰⁰⁸.

Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами¹⁰⁰⁹.

Ми згодні з позицією авторів, що поняття «приватна особа» і «службова особа» належать до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати та протиставляти, а тому методично буде вірним, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі, досліджуваних суспільних відносин)¹⁰¹⁰, а саме, які охороняються ст. 243 КК України, як це доводиться в указа-

1005 Попов М. И., Харитонов С. О. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : У 2 т. / За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. допов. Харків : Право, 2013, т. 2 Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 791–792.

1006 Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. Москва : Юрид. лит., 1975. С. 30–31; Мельник М. І. Злочини у сфері службової діяльності. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : 2004. С. 491–495.

1007 Матвейчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : 1992. С. 62–63; Мельник М. І. Злочини у сфері службової діяльності. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : 2004. С. 495.

1008 Матвейчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : 1992. С.64.

1009 Там само. С. 62–64

1010 Там само.

ній роботі. Отже повнота поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту об'єму цього поняття (тобто має бути відсутня пустота, відсутність наповнення цього поняття). З цього приводу слід погодитися з позицією, яка є в юридичній літературі, і положень формальної логіки, що при діленні певного поняття, а саме «суб'єкт кримінального правопорушення», сума об'ємів понять – дільників: – «службова», «неслужбова» і «приватна» особа має бути рівною об'єму (обсягу) діленого поняття¹⁰¹¹. Таким чином, можна погодитися з таким визначенням приватної особи як «суб'єкта кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення кримінального правопорушення вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє кримінального правопорушення, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не знаходиться в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності»¹⁰¹².

Дещо іншою термінологією користується при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного кримінального правопорушення ним використовується поняття «громадяни», поряд зі службовими особами¹⁰¹³. Нам здається, що вірну позицію в цьому питанні займають автори, які зазначають що «використання терміну «громадянин» в поєднанні зі службовими особами, як складових суб'єкта кримінального правопорушення, неправомірно»¹⁰¹⁴. Дійсно, що таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу кримінального правопорушення приводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересіченню, перетину¹⁰¹⁵, а на нашу думку, веде до повного відторгнення їх одного від одного, адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка – неповнота ділення¹⁰¹⁶, що є, на наш погляд, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають, як можливих суб'єктів кримінального правопорушення, осіб без громадянства, громадян іноземної держави, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта кримінального правопорушення.

Поділ суб'єктів на загальний та спеціальний, як вірно вказує С. Б. Гавриш, для кримінальних правопорушень проти навколишнього природного середовища

1011 Матвейчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблемы борьбы со злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : 1992. С.64.

1012 Там само.

1013 Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов СССР : учебное пособие. Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. С. 28.

1014 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С.93.

1015 Там само.

1016 Там само.

дійсно недостатній, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта¹⁰¹⁷. На ділі це так, оскільки цей термін є певна абстракція, що позбавлена соціального змісту тобто реальності суб'єкта як такого.

Нам уявляється, що теоретичне розв'язання питання про суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, повинно перш за все слугувати практиці боротьби з цими кримінальними правопорушеннями. Розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому випадку, якщо достатньою мірою конкретизовані й базуються на реальних умовах життя суспільства, мають правові та соціальні основи закону про кримінальну відповідальність.

Таким чином, маючи основні методологічні та теоретичні підходи щодо суб'єкта кримінальних правопорушень і, зокрема щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, і їх позначення (відображення) проведено дослідження цього суб'єкта кримінального правопорушення. Аналіз засвідчив різний підхід законодавця до описання суб'єкта цього кримінального правопорушення. Так у ст. 243 КК (за винятком ч. 3 цієї статті, де зазначені такі особи, як спеціально відповідальні за те особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі), суб'єкт кримінального правопорушення не називається. Таке ставлення законодавця до цих проблем в чинному КК України у кримінально-правових джерелах оцінюється по-різному. Зокрема, одні автори стверджують, що в більшості випадків законодавець спеціально не називає суб'єкта (це дає можливість практично притягти до кримінальної відповідальності осіб, що мають різний правовий статус), а інші зазначають, що законодавець спеціально називає суб'єкта¹⁰¹⁸. Інші просто указують, що в більшості складів кримінального правопорушення проти навколишнього природного середовища, суб'єкт не вказаний, але деякі кримінальні правопорушення вказаної категорії можуть бути вчинені тільки спеціальними суб'єктами¹⁰¹⁹.

Слід погодитися з думкою, яка є в юридичній літературі, що істотне значення для розвитку науки кримінального права і, зокрема, для з'ясування суб'єкта аналізованого кримінального правопорушення мають наступні положення: 1) як залежність таких суб'єктів від виробничої діяльності; 2) відповідальність за такі кримінального правопорушення службових осіб, які мають обов'язок слідкувати за дотриманням певних правил; 3) як спеціально зобов'язана особа¹⁰²⁰. У контексті продовження нашого пошуку слід зазначити, що відносно

1017 Гаврыш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. Харьков : Основа, 1994. С. 484.

1018 Жевлаков Э. Н. Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды : учеб. пособие / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. Москва : ВЮЗИ, 1986. С. .

1019 Широков В. Субъект преступлений в области окружающей среды. Сов. юстиция. 1985. № 5. С. 19–21.

1020 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 204.

суб'єкта кримінального правопорушення забруднення моря, в юридичній літературі висловлена низка поглядів.

Зокрема, В. С. Плугатир і О. В. Кришевич стверджують, що «суб'єкт цього злочину – спеціальний, а саме ці особи, які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил з охорони моря у будь-якій галузі людської діяльності або контролювати їх дотримання. До таких суб'єктів слід віднести службових осіб, на яких покладено відповідні службові обов'язки (наприклад, капітани суден, плаваючих платформ), працівників, які безпосередньо експлуатують установки та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами (помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), а також працівників, які зобов'язані інформувати належних адресатів про виконання форс-мажорних обставин»¹⁰²¹. Натомість О. О. Дудоров і В. М. Комарницький запевняють, що «суб'єкт злочину у першій і другій формах – спеціальний. Ним можуть бути особи, зобов'язані дотримуватися відповідних правил (зокрема, капітани та інші службові особи морських і повітряних суден, інших споруд і засобів, що перебувають у морі), до службових повноважень яких входить забезпечення дотримання спеціальних правил з охорони моря від забруднення, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій, які здійснюють забруднення моря, якщо на цих осіб покладалася службовий обов'язок дотримуватися правил охорони моря і контролювати їх виконання підлеглими»¹⁰²². В той самий час С. Б. Гавриш наполягає на тому, що «суб'єктом злочину можуть бути службові особи суден (українських чи іноземних) портів (у випадку дачі незаконного розпорядження про скидання із суден шкідливих речовин або неприйняття заходів щодо запобігання вказаним діям)»¹⁰²³, тобто «суб'єкт цього злочину – будь-яка особа, в тому числі службова»¹⁰²⁴. Крім того В. А. Клименко повідомляє, що «суб'єктом злочинів передбачених ч. 1 і 2 ст. 243 КК, можуть бути особи, на яких покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил щодо охорони моря. Це зокрема: капітани та члени команди морських і повітряних суден, службові особи інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських підприємств та організацій, які здійснюють забруднення моря з берега»¹⁰²⁵. Водночас цікавою є позиція М. М. Панька стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 243 КК: «ними можуть бути як службова особа (капітан чи інші службові особи судна, іншого плавучого засобу

1021 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 555.

1022 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. С. 770.

1023 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 431.

1024 Там само. С. 432.

1025 Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 301–353.

або платформ з інших споруджених у морі об'єктів, командири повітряних суден, у службові обов'язки яких входило недопущення скиду в море шкідливих речовин, а також ті, що допустили скид з метою поховання без повідомлення організації, яка надає дозвіл на скид...»¹⁰²⁶. Існує думка, що «суб'єкт забруднення морського середовища – спеціальний, ним виступає особа, яка досягла 16 років, на яку покладені обов'язки за дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, в тому числі морського середовища (це може бути й службова особа – капітан судна, наприклад)»¹⁰²⁷. Натомість В. І. Антипов стверджує, що «суб'єктом злочинів, передбачених ч. 1, 2, 3 ст. 243 КК, можуть бути капітани та інші члени команди (працівники) морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, в обов'язки яких входило недопущення скидання в море шкідливих матеріалів, речовин і відходів, а також повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, організації інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати зазначених речовин, сумішей, відходів»¹⁰²⁸. Важливо, що Л. В. Льковець переконує, що «суб'єкт цього злочину – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. В необхідних випадках має ознаки спеціального суб'єкта – спеціально відповідальної особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі. Це можуть бути капітани, члени екіпажу суден та інших плавучих засобів, працівники платформ та інших штучних споруд, у службові обов'язки яких входить недопущення скидання в море шкідливих речовин тощо»¹⁰²⁹. Також І. В. Берднік наполягає на тому, що суб'єктом тут «у ч. 1 та 2 ст. 243 КК є особи, які зобов'язані дотримуватись відповідних правил (зокрема, капітани та інші службові особи морських і повітряних суден, інших споруд і засобів, що перебувають у морі, до службових повноважень яких входить забезпечення дотримання спеціальних правил охорони моря від забруднення, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій, які здійснюють забруднення моря з берега, якщо на цих осіб покладался службовий обов'язок дотримуватись правил охорони моря і контролювати їх виконання підлеглими)»¹⁰³⁰. В. П. Олійник запевняє, що «суб'єкт злочину забруднення моря: за ч. 1 та 2 – це фізична осудна, службова, неслужбова, приватна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16-ть років, які зобов'язані

1026 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одисей», 2001. С. 517–519.

1027 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 202.

1028 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року / відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 546.

1029 Льковець Л. В. Коментар до ст. 243 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. К. : «Форум», 2001. С. 431.

1030 Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виключне право. Чернівці : Чернігівський національний ун-т. 2020. С. 219.

дотримуватися спеціальних правил та вчинили забруднення моря матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил (це може бути капітан судна, командир повітряного судна, помічник капітана, третій механік, вахтові члени екіпажу, особи з-поміж командного складу екіпажу, помпові машиністи, вахтові мотористи тощо...)»¹⁰³¹.

З метою належного з'ясування суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 243 КК України виокремимо з наявних поглядів наступні позитивні положення: 1) це спеціальний суб'єкт, а саме особи, які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил з охорони моря у будь-якій галузі людської діяльності або контролювати їх дотримання (автори В. С. Плугатир, О. В. Кришевич). Проте це судження потребує наступного уточнення: «це спеціальний суб'єкт, а саме особи, які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил з охорони моря або вод виключної (морської) економічної зони України, але допустили забруднення моря в межах внутрішніх морських вод чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (ці положення стосуються і форм прояву цього кримінального правопорушення, передбачених також і ч. 2 цієї статті)»; 2) до таких суб'єктів слід віднести службових осіб, на яких покладено відповідні службові обов'язки (наприклад, капітани суден, плаваючих платформ тощо), працівників, які безпосередньо експлуатують установки та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами (помпові машиністи, вартові мотористи тощо) (автори В. С. Плугатир, О. В. Кришевич). Ці приписи потребують доповнення стосовно службових осіб (та інші службові особи морських і повітряних суден, інших споруд і засобів, що перебувають у морі, до службових повноважень яких входить забезпечення дотримання спеціальних правил з охорони моря від забруднення, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій, які здійснюють забруднення моря, якщо на цих осіб покладался обов'язок дотримуватися правил з охорони моря і контролювати їх підлеглими) (автори О. О. Дудоров, В. М. Комарницький, І. В. Берднік). Це судження стосовно службових осіб може бути доповнене таким переліком як: як помічник капітана, третій механік (автор В. П. Олійник).

Стосовно неслужбових осіб, то цей перелік може бути доповнений наступним переліком: інші члени команди (працівники) морських та повітряних суден або

1031 Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України). дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ "Національна академія управління", 2018. С. 186.

інших засобів і споруд, в обов'язки яких входило недопущення скидання в море шкідливих матеріалів, речовин і відходів (автор В. І. Антипов).

Враховуючи зроблені вище уточнення можна надати наступне визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 243 КК України з відповідним узагальнювальним його переліком: «до таких суб'єктів слід віднести спеціального суб'єкта, а саме: службову особу (наприклад, капітан та інші службові особи морських, повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій); неслужбові особи (працівники, які безпосередньо експлуатують установки та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил з охорони моря або вод виключної (морської) економічної зони України, але допустили забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей, чи живих ресурсів моря, чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (ці положення стосуються і форм прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 цієї статті)».

Зазначене вище знайшло підтвердження під час проведеного нами опитування на предмет – які суб'єкти кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 243 КК України вам відомі? Цим опитуванням було охоплено 340 осіб в містах: Київ, Львів, Ужгород, Харків, Одеса, Запоріжжя. Категорія респондентів: 70 осіб (21,87 %) – співробітники органів досудового розслідування; 70 осіб (21,87 %) – прокурори; 72 особи (22,5 %) – суддів; 28 осіб (8,75 %) – помічники суддів; 80 осіб (25 %) – захисники. У своїх відповідях респонденти розподілилися наступним чином: 2 особи (0,59 %) – вказали, що це особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку; 24 особи (7,06 %) – загальний суб'єкт; 123 особи (36,18 %) – вказали, що це капітан або командир морського чи повітряного судна; 19 осіб (5,59 %) – вказали, що це керівник спорудженої у морі конструкції; 75 осіб (22,06 %) – вказали, що це неслужбова особа; 56 осіб (16,47 %) – вказали, що це службова особа; 38 осіб (11,17%) – заявили, що це приватна особа; 3 особи (0,88 %) – вказали, що не володіють даними.

Певною мірою наше бачення суб'єкта кримінального правопорушення підтверджується приписами Міжнародної конвенції по запобіганню забруднення морського середовища з суден (1973 рік), де зазначається, що будь-яка бункерувальна операція (прийом наливом палива і масел), підготовка,

проведення і закінчення її, а також дії, спрямовані на уникнення забруднення моря під час бункерувальної операції, мають виконуватися під безпосереднім керівництвом та спостереженням відповідальної особи, призначеної капітаном судна¹⁰³². Крім того, певні обов'язки з бункерування покладаються на «вахтових членів екіпажу, а також до робіт з виконання операції можуть бути залучені й інші члени команди (на кожному судні має бути інструкція з проведення бункерування з вказівкою обов'язків відповідальної особи, складу та обов'язків вахтових членів команди на час виконання операції)»¹⁰³³. Також на кожному танкері на період вантажних і баластних операцій і миття танкерів призначається одна або декілька осіб, замінюють один одного, відповідальних за належне виконання цих операцій і запобігання забрудненню моря¹⁰³⁴. Ці відповідальні особи призначаються, як правило, з-поміж осіб командного складу, які мають офіційний дозвіл, який підтверджує їм право працювати на танкері капітаном або помічником капітана¹⁰³⁵. У тому випадку, коли на танкерах, де штатним розписом не передбачена посада капітана з відповідним дипломом, відповідальною особою може бути член екіпажу, спеціально проінструктований судовласник зі всіх питань, зв'язаних з недопущенням забруднення моря»¹⁰³⁶.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України. Звернемося до приписів ч. 3 ст. 243 КК України, що стосуються суб'єкта цього кримінального правопорушення, які убезпечать від помилок на практиці під час кваліфікації цього діяння. З цією метою розглянемо наявні погляди на суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України: 1) В. С. Плугатир, О. В. Кришевич суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, називають «працівників, які зобов'язані інформувати належних адресатів про виникнення форс-мажорних обставин»¹⁰³⁷; 2) С. Б. Гавриш запевняє, що суб'єкт кримінального правопорушення за частиною третьою цієї статті є «особа, спеціально відповідальна за своєчасне і достовірне повідомлення адміністрації про випадки скидання або поховання в морі шкідливих речовин, матеріалів, відходів»¹⁰³⁸; 3) В. А. Клименко заявляє, що суб'єктом кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 243 КК є «особа, спеціально відповідальна за

1032 Международная конвенция по предотвращению загрязнения морской среды с судов (1973 г.) ММФ, 1973. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г. С. Горшков, Г. М. Мелков. М. : Воениздат, 1979. С. 124.

1033 Там само. С. 125.

1034 Там само.

1035 Там само.

1036 Там само.

1037 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 555.

1038 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 658.

повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі чи організації інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби чи невідворотне забруднення моря. Як правило, такими особами є капітани суден, службові особи споруд, що знаходяться у морі»¹⁰³⁹; 4) О. О. Дудоров та В. М. Комарницький під суб'єктом цього кримінального правопорушення розуміють наступне, це «спеціально відповідальні за інформування належних адресатів особи морських і повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться у морі»¹⁰⁴⁰; 5) існує також думка стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК, що «таким є особа, яка не повідомила адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу, або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видала дозвіл на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби, цієї інформації»¹⁰⁴¹. Слід погодитися з твердженням, що одні автори надто обмежують коло суб'єктів цього кримінального правопорушення¹⁰⁴², інші, навпаки, необґрунтовано розширюють перелік таких суб'єктів¹⁰⁴³.

З метою глибшого розуміння суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, виділимо з наявних поглядів їх вдале пояснення: 1) це спеціально відповідальна особа за своєчасне і перевірене повідомлення адміністрації про випадки вкидання або поховання в морі шкідливих речовин, матеріалів, відходів (автор С. Б. Гавриш); 2) це спеціально відповідальна особа за повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі чи організації інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби чи невідворотне забруднення моря (автор В. А. Клименко); 3) спеціально відповідальні особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі (автори О. О. Дудоров, В. К. Матвійчук та В. М. Комарницький).

Приведемо зазначені вище погляди до повнішого розуміння суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України (враховуючи й приписи ч. 3 цієї статті): «суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 цієї статті, є спеціально відповідальні за те особи (громадяни України, громадяни іноземної держави) морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, за повідомлення адміністрації найближчого

1039 Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 332.

1040 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, 2001. С.729.

1041 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 205.

1042 Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України). дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ "Національна академія управління", 2018. С. 47.

1043 Широков В. Уголовная ответственность за загрязнение моря. Соц. законность. 1978. № 12. С. 46–47.

порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а в разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря».

Стосовно подальшого з'ясування суб'єкта кримінального правопорушення (за ч. 3 ст. 243 КК) та конкретизації його, необхідно встановити – хто саме зі спеціально відповідальних осіб несе кримінальну відповідальність за несвоєчасні повідомлення, передбачені ч. 3 цієї статті, а також чи покладений на таких осіб такий обов'язок. Коло спеціально відповідальних осіб, які можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за цією частиною статті, має визначатися при кримінальних провадженнях у кожному конкретному випадку. Тому в установленні кола спеціально відповідальних осіб, що могли бути суб'єктами кримінального правопорушення за цією частиною статті, нам має допомогти звернення до конвенції, що стосуються питань забруднення моря¹⁰⁴⁴.

Виходячи із приписів конвенцій можна стверджувати, що на суднах та на інших плавучих засобах такими суб'єктами можуть бути: капітан судна або інша особа, яка відповідає за судно, а в тому випадку, коли це судно покинуто або повідомлення з судна є неповним чи його не можна отримати, власник, фрахтувальник, управитель, оператор судна або їх агенти, які повинні у можливо повнішому обсязі взяти на себе обов'язки капітана¹⁰⁴⁵. Таким чином, на суднах та інших плавучих засобах суб'єктами цього злочину можуть бути капітан або особа командного складу, що відповідає за цю операцію (скид). Для повітряних суден таким виконавцем кримінального правопорушення є командир екіпажу. Стосовно стаціонарно встановлених платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій такими відповідальними за скид або повідомлення про скид є спеціально відповідальні службові особи, або уповноважені ними відповідальні особи за повідомлення. Слід погодитися з думкою, яка є в юридичній літературі, що «велике

1044 Международная конвенция по предотвращению загрязнения морской среды с судов (1973 г.) ММФ, 1973. Предотвращение загрязнения морской среды : справочник / Г. С. Горшков, Г. М. Мелков. М. : Воениздат, 1979. С. 77–177; Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою. Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 29.11.1969 (в редакції на 17.12.1993 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text; Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами СРСР, Мексика, Великобританія; Конвенція, Міжнародний документ від 29.12.1972. Сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text.

1045 Международная конвенция относительно вмешательства в открытом море в случаях аварий, приводящих к загрязнению нефтью (1969 г.). Предотвращение загрязнения морской среды : справочник / Г. С. Горшков, Г. М. Мелков. М. : Воениздат, 1979. С. 42–48.

практичне значення має питання про кримінальну відповідальність спеціально відповідальних за ці діяння осіб морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, в наступних випадках: 1) коли вони беруть на себе пряме керівництво за проведенням робіт; 2) коли вони допускають до керівництва роботами або до безпосереднього виконання операцій некомпетентних осіб; 3) коли виконання робіт і операцій не забезпечено належними керівниками та виконавцями тощо; 4) коли такі спеціально відповідальні особи, капітани, командири повітряних суден тощо допустили до таких робіт осіб, які за станом здоров'я не можуть забезпечити безпеку робіт або які перебувають в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; 5) коли капітани або командири не прийняли негайних заходів до припинення порушень. У тому ж випадку, коли кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 243 КК, супроводжувалося зловживанням владою чи службовим становищем, дії такої особи, необхідно кваліфікувати за сукупністю складів злочинів – за ч. 3 ст. 243 та 364 КК»¹⁰⁴⁶.

Заслужує уваги складніше питання кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК, якщо воно було вчинене службовою особою, але які не були зазначені суб'єктами в цій частині статті. Це питання має вирішуватися двояко: 1) службова особа, яка використовувала своє службове становище, коли вона могла впливати на вчинення такого діяння за своєю владою і не була вказана як суб'єкт кримінального правопорушення вчинила його при змові зі службовою особою, що вказана в ч. 3 ст. 243 КК, несе відповідальність за статтями 364, 365 КК, за наявності достатніх підстав; 2) натомість діяння службової особи, яка згідно зі своїм службовим становищем не могла впливати на виконавця діяння, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК, але вступила у змову зі службовою особою, яка вказана в цій частині статті, то їх діяння слід кваліфікувати як співучасть у діянні, передбаченому ч. 3 ст. 243 КК.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення забруднення моря. Під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення в науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою кримінального правопорушення¹⁰⁴⁷. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння, ця сторона кримінального правопорушення є його внутрішньою (стосовно зовнішньої об'єктивної сторони кримінального правопорушення) стороною, невіддільною від суб'єкта¹⁰⁴⁸. Проблема суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень і досліджуваного складу, кримі-

1046 Международная конвенция по предотвращению загрязнения морской среды с судов (1973 г.) ММФ, 1973. Предотвращение загрязнения морской среды : справочник / Г. С. Горшков, Г. М. Мелков. М. : Воениздат, 1979. С. 156.

1047 Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 115.

1048 Там само.

нального правопорушення, зокрема, належить до числа найменш вивчених¹⁰⁴⁹. Це робить її надто актуальною, особливою в сучасний період боротьби зі діяннями проти навколишнього природного середовища, зокрема, передбаченого ст. 243 КК України. Невирішеність багатьох питань, що стосуються суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК, вимагає розгляду деяких загальних питань цієї проблеми, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі та дискусійні моменти. У цьому сенсі слід зазначити, що оскільки поведінка людини, в тому числі й злочинна, являє собою органічну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психологічної) сторін, тому кримінальне правопорушення характеризується за допомогою ознак, що відносяться не тільки до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони діяння. Кожна з цих ознак, в тому числі й ознаки суб'єктивної сторони, повинна бути вичерпно досліджена у випадку застосування кримінально-правової норми (ст. 243 КК), щоб, юридична характеристика указаної кримінально-правової норми повністю збіглася з законодавчим її описанням.

Зазначена вище вимога набуває особливої важливості для застосування ст. 243 КК, оскільки найменший відступ від принципу законності в зазначеному питанні може потягти за собою тяжкі наслідки. Між тим в практичній діяльності ще зустрічаються непоодинокі випадки засудження за діяння без вини, а також призначення покарання, що не відповідає ступеню вини особи. Ці помилки кримінального провадження можуть мати різні чинники: 1) складніший процес установлення і доказування ознак суб'єктивної сторони ніж об'єктивної; 2) відсутність, в переважній більшості, повного законодавчого описання юридичної характеристики конкретного діяння (зокрема, в ст. 243 КК); 3) недооцінка значення суб'єктивних ознак і їх поверхнєве дослідження; 4) вільне тлумачення таких інститутів кримінального права: суб'єктивна сторона, вина, мотив і мета (які не збігаються з їх законодавчим описанням) тощо.

Не претендуючи на остаточне розв'язання проблем суб'єктивної сторони, як кримінально-правового інституту і маючи на увазі обмеження за обсягом роботи, ми зосередимося на вивченні лише тих, що безпосередньо зв'язані з висновками за темою вказаного дослідження. В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення і, зокрема, передбаченого ст. 243 КК, визначається

1049 Беньківський В. О. Деякі теоретичні питання вини. Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : 2000. Вип. 7. С. 392–396; Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину. Київ : НАВСУ, 1997. С. 25–30; Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : Профобразование, 2001. С. 6–73; Ткачук А. Л. До питання про витоки вини як правової категорії. Актуальні проблеми держави та права / Одес. нац. акад. Одеса, 2000. Вип. 13. С. 144–148; Фельдблюм В. С. Уголовная ответственность за заведомо ложное показание : автореф. дисс.... канд. юрид. наук : спец. 12.715. «Уголовное право и уголовный процесс». Москва : 1972. С. 11–15; Матвейчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : 1992. С. 62–64.

як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння із певною формою вини, мотивом і метою¹⁰⁵⁰. Таким чином, як вірно вказують С. А. Тарарухін, та інші автори однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона й вина¹⁰⁵¹. Це, на нашу думку, приводить до стирання межі між ними та іншими далекоглядними цілями, а також зв'язано з питанням про зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, точніше – про її співвідношення з виною. Іноді, щодо суб'єктивної сторони, вказується дещо інше, що це є психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та до його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою кримінального правопорушення¹⁰⁵². Проте і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта являє собою вину в формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона охоплює не лише названі, а й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці.

Враховуючи те, що зазначені вище питання залежать від співвідношення суб'єктивної сторони й вини, то, з врахуванням обмеженого обсягу цієї роботи, коротко розглянемо ці загальнотеоретичні константи.

З цієї проблеми висловлені три основні судження: 1) П. С. Дагель вважає, що вина являє собою внутрішню, суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, психічне відношення суб'єкта до свого суспільно небезпечного діяння і його наслідків, виражене в кримінальному правопорушенні¹⁰⁵³. Іншими словами, цей вчений ототожнював суб'єктивну сторону і вину, наголошуючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно зв'язана з мотивацією й емоційною діяльністю¹⁰⁵⁴. Обґрунтовуючи свою думку він зазначав, що точка зору, яка обґрунтовує тезис про те, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а містить поряд з виною мотив і мету кримінального правопорушення, заснована на змішанні суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (вини) і ознак складу кримінального правопорушення, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету, афект, завідомість тощо), а також на змішуванні понять змісту і форми вини¹⁰⁵⁵. У оцінці такої позиції слід погодитися з думкою А. І. Рарога: 1) що ця позиція не переконлива в теоретичному відношенні та несприятлива – в практичному; 2) що ототожнення вини й суб'єктивної сторони

1050 Учебник уголовного права. Общая часть / Бородин С. В., Кудрявцев В. Н., Кузнецова Н. Ф. и др. ; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. Москва : Спарк, 1998. С. 115.

1051 Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона складу злочину : [лекція]. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1994. С. 5

1052 Светлов А. Я. Субъективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе : часть общая. Киев : 1995. С. 166.

1053 Дагель П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве. Изв. вузов. Правоведение. 1969. № 1. С. 78.

1054 Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1974. С. 41.

1055 Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве. Материалы XIII научной конференции ДВГУ. Владивосток, 1968. Ч. IV. С. 123.

не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родове поняття умислу і необережності й інші психологічні моменти до поняття вини не включає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю; 3) у трактуванні П. С. Дагеля вина не конкретизована з позиції юридичної характеристики й включення до вини мотиву, мети, емоцій, завідомості та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення їм нерідко надається); 4) ця концепція страждає логічною непослідовністю, оскільки П. С. Дагель, характеризуючи вину, ставив мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але аналізуючи останні, він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто, що це елемент самого умислу); 5) вона суперечить положенням філософії, тому що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи за його ствердженням на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (що форма вини вужча, ніж її зміст)¹⁰⁵⁶. Отже, ототожнення суб'єктивної сторони та вини є необґрунтованим. Натомість деякі автори розглядають вину як поняття ширше ніж суб'єктивна сторона. Так, Ю. А. Демидов стверджує, що вина не може зводитися до якого-небудь елементу кримінального правопорушення, чи до умислу і необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні кримінального правопорушення)¹⁰⁵⁷. Подібно цьому автору Г. А. Злобін стверджує, що вина, яка складає суб'єктивну сторону злочинного діяння, одночасно виступає як цілісна характеристика кримінального правопорушення в усіх його істотних для відповідальності відношеннях і що ці властивості вини роблять її необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності (в рівній мірі протилежним як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню)¹⁰⁵⁸.

Виходячи з вищевикладеного, Ю. А. Демидов і Г. А. Злобін помилково вважають, що вина є одним з елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, а натомість вона містить як об'єктивну, так і суб'єктивну сторони злочинного діяння. З цього приводу слід погодитися з думкою А. І. Рарога про те, що це є не що інше, як відродження концепції «двох вин» Б. С. Утевського, яка не була сприйнята наукою і судовою практикою¹⁰⁵⁹. Необхідно також погодитися з думкою А. І. Рарога, що такі судження Ю. А. Демидова, Г. А. Злобіна та інших мають під собою ґрунт непорозуміння, що в кримінальному провадженні термін вина застосовується у двох значеннях: а) в науці кримінального права поняття вини означає

1056 Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : Профобразование, 2001. С. 5–8.

1057 Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва : Юрид. лит, 1975. С. 114.

1058 Злобин Г. А. Виновое вменение в историческом аспекте. Уголовное право в борьбе с преступностью. Москва : 1981. С. 20–26.

1059 Протченко Б. А. Понятие невменяемости в советском уголовном праве. Изд. вузов. Правоведение. 1987. С. 9.

наявність в діяннях особи умислу і необережності; б) на практиці про вину говорять як про доказаність факту вчинення кримінального правопорушення конкретною особою¹⁰⁶⁰.

У вітчизняній науці кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення розкривається за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив і мета, що характеризують різні форми психологічної активності людини. Ці ознаки зв'язані між собою, але є самостійними психологічними явищами, не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу, та мають різне значення. Проте, все ж таки слід погодитися з С. А. Тарарухіним та іншими авторами що до суб'єктивної сторони кримінального правопорушення необхідно віднести й таку психологічну ознаку як емоції, адже вони знайшли законодавче закріплення в КК України¹⁰⁶¹.

Не вдаючись в подальшу дискусію з приводу визначення суб'єктивної сторони та вини, ми вважаємо, що потрібно взяти все істотне з цих визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони кримінального правопорушення забруднення моря (ст. 243 КК). В цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення або називаються в диспозиції ст. 243 КК, або визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення, так як вина є обов'язковою ознакою досліджуваного складу кримінального правопорушення. Без неї відсутній склад кримінального правопорушення, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст. 2 КК). Такий підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині, за якою кримінальній відповідальності й покаранню повинні підлягати лише винні особи. Проте, вина не вичерпує повністю змісту суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого кримінального правопорушення у формі умислу й необережності¹⁰⁶². Зміст форми вини розкривається в ст. 24 і 25 КК. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка проявляється в кримінального правопорушення, як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити слідчий, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає так званій «оцінювальний» критерій розуміння вини, що мав місце в працях незначної кількості прихильників. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б. С. Утевський запропонував своє, на його думку, більш вдале визна-

1060 Малков В. П. Субъективные основания уголовной ответственности. Государство и право. 1995. № 1. С. 14–16.; Плотников А. И. Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам). Оренбург: Основа, 1997. С. 50.

1061 Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона складу злочину: лекція / В. К. Матвійчук, С. А. Тарарухін. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. С. 6.

1062 Учебник уголовного права. Общая часть / Бородин С. В., Кудрявцев В. Н., Кузнецова Н. Ф. и др.; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. Москва: Спартак, 1998. С. 179.

чення, включивши в нього оцінювальний момент¹⁰⁶³. Його судження про вину як оцінювальну категорію, що виражена в негативному ставленні судді щодо поведінки підсудного, взята на озброєння практиками, могла б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею кримінального правопорушення, зокрема передбаченого ст. 243 КК, є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення¹⁰⁶⁴. Ось чому суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, на наше переконання, повинна встановлюватись через перелік юридично значущих ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення, на основі яких проводиться поділ кримінальних правопорушень із формальними або матеріальними складами. Вони, зрозуміло, неоднаково відображаються у свідомості винного. Тому в кримінально-правовій доктрині приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у діяннях із формальним складом, до яких відносяться склад кримінального правопорушення, передбачений частинами 1 та 3 ст. 243 КК. Як відомо, із цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору. Одні автори стверджують, що у кримінальних правопорушеннях з формальним складом вина виражається в психічному відношенні не тільки до дій, але й до наслідків¹⁰⁶⁵; інші переконані, що у діяннях з формальними складами, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів кримінальних правопорушень, психічне ставлення до нього не впливає на форму вини й кваліфікацію кримінальних правопорушень (тобто в діяннях із формальними складами форма вини визначається психічними ставленнями тільки до діяння)¹⁰⁶⁶.

Автори повністю поділяють другу точку зору, тому що вона не ігнорує різницю між матеріальними та формальними складами, що обумовлена їх законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних передумов цього дослідження, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК. У зазначеній статті КК України відсутні будь-які вказівки на суб'єктивні ознаки. Разом з тим, структура об'єктивної сторони кримінального правопорушення забруднення моря, передбаченого ч. 1 та 3 ст. 243 КК України як діяння з формальним складом, в тому числі й створення небезпеки настання наслідків, свідчить, що це кримінальне правопорушення за названими частинами може вчинятися лише умисно. Проте для більшої впевненості розглянемо наявні

1063 Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. Москва : Госюриздат, 1950. с. 103.

1064 Дагель П. С., Михеев Р. В. Установление субъективной стороны преступления. Владивосток : ДВГУ, 1972. С. 8.

1065 Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М. – Л.: АН СССР, 1948. С. 27; Никифоров Б. С. Об умысле по действующему законодательству. Советское государство и право. 1965. № 6. С. 6.

1066 Дагель П. С., Михеев Р. В. Установление субъективной стороны преступления. Владивосток : ДВГУ, 1972. С. 11–29; Скляров С. В. Вина и мотивы преступного поведения. СПб. : П. Асланов, Юридический центр Пресс, 2004. 326 с.

погляди на суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК: 1) М. М. Панько, О. О. Дудоров – заявляють, що «вчинення цього кримінального правопорушення можливо як з умисною, так і необережною виною. Завдання шкоди здоров'ю конкретних людей з прямим умислом кваліфікується як замах або кримінальне правопорушення проти особи, а при наявності мети – ослаблення національної безпеки України, злочин необхідно кваліфікувати по статтях розділу першого Особливої частини КК України...»¹⁰⁶⁷; 2) С. Б. Гавриш запевняє, що «суб'єктивна сторона забруднення моря передбачає складну (подвійну) вину – щодо забруднення моря, умисел або необережність, щодо наслідків. Незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів вчиняється з прямим умислом, а за ч. 3 суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення може бути у вигляді умислу або необережності»¹⁰⁶⁸; 3) автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу, під редакцією М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка – переконані, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується умисними діями щодо встановлених правил охорони моря і непрямим умислом або необережністю – щодо можливих наслідків забруднення моря»¹⁰⁶⁹; 4) В. С. Плугатир, О. В. Кришевич – запевняють, що «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, характеризується такими ознаками: щодо порушення спеціальних правил – умисною або необережною формою вини, а щодо дій зі скидання чи поховання – прямим умислом; щодо наслідків, зазначених у ч. 1 цієї статті, – непрямим умислом або злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю, а щодо наслідків, зазначених у ч. 2 цієї статті, – тільки необережністю, а стосовно ч. 3 статті 243 КК характеризується умисною формою вини...»¹⁰⁷⁰.

Аналіз наявних поглядів на суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, свідчить: 1) що М. М. Панько та О. О. Дудоров, характеризуючи суб'єктивну сторону цього кримінального правопорушення і не досліджуючи її стосовно ч. 1, 2 та 3 ст. 243 КК, дають необґрунтоване судження стосовно суб'єктивної його сторони, відійшовши від її розгляду

1067 Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одисей», 2001. С. 517; Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. С. 751.

1068 Гавриш С. Б. Злочини проти довкілля. Кримінальний право України : Особлива частина : підручник [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. С. 277.

1069 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України ; Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. : в 2-х ч. Ч. 2. Київ : «Форум», 2001. С. 431.

1070 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 555.

через ознаки об'єктивної сторони; 2) страждає неточністю формулювання суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення також думка С. Б. Гавриша, хоча він намагається розглянути її з позиції кримінального правопорушення з формальними та матеріальними складами, оскільки за ч. 1 об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується діями, засобами вчинення злочину і лише створенням загрози, а не наслідками, тобто за ч. 1 ст. 243 КК це кримінальне правопорушення з формальним складом. Про це свідчить підхід законодавця в ч. 2 ст. 243 КК, де він зазначає «ті самі діяння (а на наш погляд дії), якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель і т. ін. Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 243 КК, відноситься до так званих діянь «з формальним складом», це лише підтверджує нашу позицію, що це кримінальне правопорушення може вчинятися з прямим умислом». Така ж помилка допускається професором С. Б. Гавришем щодо кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України. Проте С. Б. Гавриш не розкриває суб'єктивну сторону стосовно ч. 3 ст. 243 КК; 3) слід звернути увагу на те, що автори названого Науково-практичного коментаря підійшли до проблеми суб'єктивної сторони без її з'ясування стосовно 1, 2 та 3 частин ст. 243 КК, оскільки характеризують внутрішню сторону кримінального правопорушення не через об'єктивну сторону цього діяння; 4) В. С. Плугатир та О. В. Кришевич помилково розуміють положення ч. 1 ст. 243 стосовно забруднення моря як кримінальне правопорушення, що належить до матеріальних складів. Крім того, ці ж автори зв'язують суб'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 цієї статті з ознаками об'єктивної сторони.

Ми переконані, що для того, щоб запропонувати якісь теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам, судам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до дій або бездіяльності, які винний вчинив під час забруднення моря (ст. 243 КК). Вивчення 100 кримінальних проваджень свідчить, що з 50 справ кримінальні правопорушення, вчинені за ч. 1 та 3 ст. 243 КК, були вчинені умисно та умисел був прямим (100 % від вивчених справ за ч. 1 та 3 цієї статті). Натомість за ч. 2 при вивченні 50 кримінальних правопорушень свідчить, що до дій це кримінальне правопорушення вчинялося з прямим умислом, а до наслідків особа ставилася необережно (100 % проаналізованих справ) і необережна вина характерна як злочинна самовпевненість.

Характер та зміст вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, а свідомість і воля людини встановлюється лише стосовно вчиненого нею діяння. Структура кримінальних правопорушень з формальними складами злочину, до яких належить і діяння, передбачені частинами 1 та 3 ст. 243 КК, така, що наслідки в них лежать за межами необхідних ознак об'єктивної

сторони, а отже і складу кримінального правопорушення¹⁰⁷¹. Ще раз стверджуємо, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, що нами досліджується як обов'язкова ознака, включає лише суспільно небезпечні дії, засоби, місце та джерела кримінального правопорушення. Інтелектуальна ознака умислу в кримінальних правопорушеннях, передбачених частинами 1 та 3 ст. 243 КК, включає усвідомлення особою суспільної небезпечності своїх дій, засобів, місця та джерел кримінального правопорушення. Наслідки тут лежать за межами названих складів, тому усвідомлення, передбачення та бажання на кваліфікацію не впливають.

Таким чином, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 та 3 ст. 243 КК України, може бути вчинене тільки з прямим умислом. Це зумовлено тим, що злочинний вольовий акт стає можливим лише тоді, коли спонукання суб'єкта стають дійсними, шлях і засоби їх задоволення знайдені та набувають чітко виражену неправильність у вигляді прагнення до досягнення мети, акумулюючи свідомість і волю індивідуума¹⁰⁷².

Однією з основних ознак, які характеризують кримінальне правопорушення, передбачений ч. 1, 3 ст. 243 КК, є суспільна небезпека. Визначаючи зміст умислу, а точніше, інтелектуального критерію вини, треба встановити й фактор усвідомлення особою вчиненого нею діяння. Таке усвідомлення повинно включати дві складові: по-перше, усвідомлення особою фактичного змісту та характеру події, яка утворює діяння як акт вольової поведінки людини; і, по-друге, усвідомлення особою соціальної корисності або, навпаки, шкідливості її поведінки для охоронюваних законом інтересів суспільства, громади чи окремої людини. Послідовність такого усвідомлення, етапи формування думок особи щодо своєї поведінки, може бути різною. В одних випадках, особа взагалі не зважає на суспільну небезпечність, заборонність, караність свого діяння, зосереджуючи свою увагу лише на своїх бажаннях щодо певних дій, передбачених ст. 243 КК. При цьому, якщо людина не усвідомлює фактичного змісту та характеру свого діяння, то усвідомлення його суспільної небезпечності також виключається. В той самий час, усвідомлення суспільно небезпечного характеру поведінки передбачає розуміння і змісту дій, що описані в ч. 1 та 3 ст. 243 КК. Аналіз змісту умислу кримінальних правопорушень, що досліджуються, дає нам можливість стверджувати, що суспільно небезпечний характер цих діянь охоплюється повним розумінням особи.

Таким чином, особа має можливість у повному обсязі оцінити майбутні наслідки своєї поведінки, її заборону, а отже й усвідомити, що караність діяння означає його підвищену суспільну небезпеку. Це складає, на нашу думку, перший

1071 Гаврыш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. Харьков : Основа, 1994. С. 73.

1072 Тарахун С. А. Квалификация преступлений в следственной судебной практике. Киев : «Юринком», 1995. 208 с.

етап формування умислу винного – інтелектуальний критерій вини. На другому етапі особа приймає рішення діяти у заборонений ч. 1 та 3 ст. 243 КК України спосіб чи утриматись від нього. При вчиненні дій, передбачених ч. 1 та 3 ст. 243 КК, бажання буде підтвержене незаконними діями особи або осіб. У цьому випадку винний усвідомлює, що, вчиняючи дії, передбачені частинами 1 та 3 ст. 243 КК, бажає це вчинити.

Що ж до вчинення цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК, який відноситься до так званих діянь з матеріальним складом, то особа усвідомлює суспільну небезпечність дій, передбачених ч. 1 ст. 243 КК, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, але самовпевнено розраховує на їх відвернення, тобто до наслідків особа ставиться необережно.

Враховуючи те, що мотив не входить в зміст психологічного відношення особи до вчиненого нею діяння за ст. 243 КК, він лежить поза сферою інтелекту і волі як ознак умислу, то вони, таким чином, складають психологічну основу, на якій зароджується вина. Як складові психологічного процесу у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, вони перетворюються (складаються) із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом на відміну від вини. Проведений аналіз судової практики щодо мотивів їх вчинення і підтверджує умисну форму вини для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК. Отже, мотив – це завжди психологічна причина вчинку. В цій якості виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо.

Важливо звернути увагу на те, що хоча мотиви кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК, не вказані в законі (за виключенням у разі скидання з метою поховання ч. 3 ст. 243 КК), однак в практичній слідчій та судовій діяльності вбачається необхідним, при здійсненні кримінального провадження встановити мотив та обґрунтувати його в обвинувальному вироку. Тому правильно, на наш погляд, відзначав Б. С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...»¹⁰⁷³. Тому, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України в кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення. Обґрунтуванню вини, чіткому з'ясуванню мотивів і мети злочину забруднення моря слід більше приділяти уваги, ніж це робиться на практиці. Як свідчить вивчення нами юридичної літератури та кримінальних проваджень, вихідним моментом учинення цього кримінального правопорушення є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. Без проникнення у психологічну структуру, правова оцінка кримінального правопорушення ускладнюється.

Мотиви умисного цього діяння можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час

¹⁰⁷³ Вікторов Б. А. Цель и мотив в тяжких преступлениях. Москва : Госюриздат, 1963. С. 15.

призначення певної міри покарання. Під мотивом кримінального правопорушення розуміють як обумовлено певними потребами внутрішнє спонування, яким винний керувався при вчиненні кримінального правопорушення.

Мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує аналіз кримінальних проваджень справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому, в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант. Загально визначеним є те, що на відміну від мотиву мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне винний, вчиняючи кримінальне правопорушення. Мета та мотив по-різному характеризують вольовий процес, якщо мотив злочину відповідає на питання, чим керується особа, яка вчинює кримінальне правопорушення, то мета кримінального правопорушення визначає направленість дій, тобто – якого наслідку хоче досягти особа. Проте під час кримінального провадження за ст. 243 КК мета не встановлювалася, хоча це є істотним упущенням тому, що мета складає базу, тобто психологічну основу, на якій зароджується вина і мета існує ще до вчинення кримінального правопорушення, до появи вини.

Як свідчать результати нашого дослідження, спектр мети та мотивів цих кримінальних правопорушення досить широкий і різнобарвний. Його аналіз та доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме запобіганню досліджуваного кримінального правопорушення. Зокрема, не важко бачити, що деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви можна розділяти на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив зазначеного кримінального правопорушення можна визначити як усвідомлення спонування (потяг) до вчинення діяння, передбаченого ст. 243 КК України. Крім того, необхідно зазначити, що певною мірою проблема суб'єктивної сторони даного кримінального правопорушення вирішена на законодавчому рівні й в КК деяких закордонних держав.

На підставі дослідження можна визначити такі основні положення: 1) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 3 ст. 243 КК України, характеризується виною у формі умислу. Умисел для цього кримінального правопорушення може бути лише прямий; 2) мотиви та мета цього кримінального правопорушення можлива різноманітна і не впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення забруднення моря (за виключенням ознаки скидання з метою поховання) за ч. 3 ст. 243 КК, але має значення щодо виду і міри покарання; 3) кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 243 КК характеризується виною умисною до дій і необережність до наслідків.

3.6 Кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення забруднення моря

Загально визнаним є те, що склади кримінальних правопорушень розрізняють за ступенем суспільної небезпечності, що фіксується в них законодавцем¹⁰⁷⁴. Виділяють основні та додаткові склади¹⁰⁷⁵. У нашому випадку основним слід називати такий склад кримінального правопорушення, який за допомогою об'єктивних і суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння – забруднення моря, відображений у ч. 1 ст. 243 КК, диференціюється караністю усього суспільно небезпечного діяння є в певних формах його прояву. Натомість серед додаткових виділяють такі склади, як кваліфіковані та привілейовані. У нашому дослідженні до кваліфікованих складів кримінального правопорушення належать ті, що зазначені у ч. 2 ст. 243 КК України, які сформульовані законодавцем за суспільною небезпечністю, де суспільна небезпечність діянь відповідає такому законодавчому формулюванню: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки»¹⁰⁷⁶. Проте більшість з них виходять за межі складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, а такі, як тяжкі наслідки, завдані кримінальним правопорушенням (п. 5 ст. 67 КК), в інтерпретації ч. 2 ст. 243 КК охоплюються цією частиною статті, тому впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення, оскільки знайшли своє закріплення як кваліфікуюча ознака конкретного складу кримінального правопорушення.

При застосуванні покарання в таких випадках суд не може враховувати їх кваліфікуючі ознаки при призначенні покарання як таку, що його обтяжує (ст. 67 КК України). Це положення знайшло своє підтвердження в абз. 2 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24. 10. 2003 р. № 7 (зі змінами й доповненнями, внесеними Постановами Пленуму Верховного Суду України від 10. 12. 2004 р. № 18, від 12. 06. 2009 р. № 8, від 06. 11. 2009 р. № 11)¹⁰⁷⁷.

Отже, ч. 2 ст. 243 КК передбачає кримінальну відповідальність за: «ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки»¹⁰⁷⁸.

1074 Благов Е. В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях : курс лекций. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 52.

1075 Там само.

1076 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1077 Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. (із змінами і доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України № 18 від 10 грудня 2004 року, № 8 від 12 червня 2009 року, № 11 від 06.11.2009 р.). Постанови пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 2-ге видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. с. 68.

1078 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001., № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Для з'ясування кваліфікуючих ознак цього кримінального правопорушення, нам необхідно визначитися з термінологією, яку законодавець використовує у диспозиції ч. 2 ст. 243 КК України. Це стосується термінів «ті самі діяння», «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного світу», «масова загибель об'єктів рослинного світу», «інші тяжкі наслідки»¹⁰⁷⁹. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що ми вже дослідили об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України (у двадцяти восьми формах його прояву), а тому деякі положення можемо використати для розкриття кваліфікуючих ознак у цій статті.

У ч. 2 ст. 243 КК України йдеться про поняття «ті самі діяння», оскільки вони передбачені ч. 1 цієї статті, тому скористаємося термінологією, що в ній використовується. Так, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, вчинена шляхом такої дії або бездіяльності як забруднення моря в межах внутрішніх морських вод матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель людей або захворювання людей (перша форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 2) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (друга форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 3) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (третя форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 4) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (четверта форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 5) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель рослинного світу (п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 6) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод

1079 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001., № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (шоста форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 7) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод матеріалами, речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (сьома форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 8) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах внутрішніх морських вод відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (восьма форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 9) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (дев'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 10) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (десята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 11) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (одинадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 12) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (дванадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 13) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель рослинного світу (тринадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 14) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо

вони спричинили масову загибель рослинного світу (чотирнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 15) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (п'ятнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 16) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах територіальних вод України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (шістнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 17) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (сімнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 18) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (вісімнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 19) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це спричинило масову загибель об'єктів тваринного світу (дев'ятнадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 20) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (двадцята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 21) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (двадцять перша форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 22) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо

вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (двадцять друга форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 23) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (двадцять третя форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 24) дія або бездіяльність – забруднення моря в межах вод виключної (морської) економічної зони України відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (двадцять четверта форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 25) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (двадцять п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 26) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (двадцять шоста форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 27) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (двадцять сьома форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 28) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (двадцять восьма форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 29) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів в моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (двадцять дев'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 30) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (тридцять форма прояву цього кримінального

правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 31) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (тридцять перша форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 32) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (тридцять друга форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 33) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони призвели до загибелі або захворювання людей (тридцять третя форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 34) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (тридцять четверта форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 35) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (тридцять п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 36) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу (тридцять шоста форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 37) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (тридцять сьома форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 38) дія – незаконне скидання відходів, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів рослинного світу (тридцять восьма форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 39) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України

внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (тридцять дев'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 40) дія – незаконне скидання відходів, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (сорокова форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 41) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (сорок перша форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 42) дія – незаконне скидання відходів, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (сорок друга форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 43) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (сорок третя форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 44) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (сорок четверта форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 45) дія – незаконне скидання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (сорок п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 46) дія – незаконне скидання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах відкритого моря, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (сорок шоста форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 47) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод внаслідок порушення спеціальних правил запитав якщо вони спричинили загибель або захворювання людей(сорок сьома форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 48) дія – незаконне поховання відходів, шкідливе для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод внаслідок порушення

спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (сорок восьма форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 49) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (сорок дев'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 50) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (п'ятдесята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 51) дія – незаконне поховання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах внутрішніх морських вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (п'ятдесят перша форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 52) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіальних вод України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (п'ятдесят друга форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 53) дія – незаконне поховання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах територіального моря України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (п'ятдесят третя форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 54) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах територіального моря України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (п'ятдесят четверта форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 55) дія – незаконне поховання відходів за п'яте шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіального моря України внаслідок порушення спеціальних правил запитає якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (п'ятдесят п'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 56) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіального моря України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це спричинило інші тяжкі наслідки (п'ятдесят шоста форма прояву цього кримінального правопорушення,

передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 57) дія – незаконне поховання відходів, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах територіального моря України внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (п'ятдесят сьома форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 58) дія – незаконне поховання матеріалів речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил запитає якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (п'ятдесят восьма форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 59) дія – незаконне поховання відходів, шкідливе для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей (п'ятдесят дев'ята форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 60) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах ах-ах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (шістдесят форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 61) дія – незаконне поховання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах відкритого моря наслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу (шістдесят перша форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 62) дія – незаконне поховання матеріалів, речовин, шкідливе для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (шістдесят друга форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України); 63) дія – незаконне поховання відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей або для живих ресурсів моря в межах відкритого моря внаслідок порушення спеціальних правил, якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки (шістдесят третя форма прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України).

Перш за все слід звернути увагу на те, що для цих форм прояву діяння порушення спеціальних правил відбувається діянням (дією або бездіяльністю) – забруднення моря в межах внутрішніх морських територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами, якщо вони спричинили загибель людей (це засоби вчинення цього кримінального правопорушення в означених формах його прояву). У цих формах це кримінальне

правопорушення відбувається з відповідних джерел забруднення, в перерахованих в законні місцях вчинення кримінального правопорушення, якщо вони спричинили загибель людей, а також, що між діянням та наслідком (загибель людей) був необхідний причинний зв'язок. Щодо дії, то тут йдеться про активний вольовий, протиправний акт поведінки особи, а стосовно бездіяльності, то в цьому випадку йдеться про пасивний, усвідомлений вольовий, протиправний акт поведінки особи, яка не вчинила заходів щодо недопущення забрудненню моря стічними водами з джерел вчинення кримінального правопорушення, які містять збудників інфекційних захворювань, за обсягом забруднювальних речовин, матеріалів, що перевищують гранично допустимі концентрації тощо.

Таким чином, маючи положення стосовно тих самих діянь, передбачених ч. 1 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву кримінального правопорушення), а отже дій або бездіяльності, засоби, місце та джерел вчинення цього кримінального правопорушення, з'ясуємо наслідки вчинення кримінального правопорушення в ч. 2 цієї статті (загибель людей), необхідний причинний зв'язок між діяннями та наслідками, що настали. Стосовно поняття «ті самі діяння», яке використав законодавець, то загально визначеними у теорії кримінального права є те, що діяння – це дія або бездіяльність (дві форми поведінки особи), а тому використання такого поняття в ч. 2 ст. 243 КК України не суперечить наявним обов'язковим ознакам об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, де йдеться, як зазначено в нашому дослідженні щодо ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, саме про дії, бездіяльність. Кримінально-правова кваліфікація за об'єктивною стороною кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 243 КК України) в означених формах прояву також передбачає, окрім з'ясування характеру суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), встановлення визначених шкідливих наслідків¹⁰⁸⁰. У цьому сенсі в ч. 2 ст. 243 КК України зазначаються такі злочинні наслідки (в означених формах прояву), як загибель людей¹⁰⁸¹. Кваліфікуючою обставиною тут є реальна шкода – суспільно небезпечний наслідок – загибель людей. Це свідчить про те, що встановлення цієї обставини (факту) об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України (в цих формах прояву), має велике практичне значення. При цьому підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 243 КК України може слугувати встановлення конкретного наслідку – загибелі людей, зазначеного в диспозиції означеної частини статті.

Під суспільно небезпечними наслідками стосовно ч. 2 ст. 243 КК України (в означених формах прояву) слід розуміти тільки ті, які названі в цій статті, а саме загибель

1080 Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : МГУ, 1965. С. 78

1081 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

людей. Це означає, що інші наслідки, ніж ті, що вказані в законі (в цих формах прояву) при кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 243 КК України не мають юридичного значення і до уваги не беруться при розв'язанні питання про підставу кримінальної відповідальності. Стосовно терміна «наслідок», то необхідно погодитися з думкою, яка є в юридичній літературі, що цей термін не знайшов тлумачення в довідкових джерелах¹⁰⁸². Для його пояснення, на наше переконання, важливо скористатися філософськими категоріями «підстава» і «наслідок»¹⁰⁸³. Ці категорії відображають зв'язок між протилежними моментами дійсності, за якою певне явище (підстава) визначає інше (наслідок)¹⁰⁸⁴, тому справедливо, на наш погляд, стверджують деякі автори, що підстава завжди є цілісною нерозчленованою сутністю, що за своєю природою зумовлює наслідок, який характерний для кримінального правопорушення в означених формах прояву, тобто діяння з матеріальними складами¹⁰⁸⁵.

Як ми вже зазначали вище, що в ч. 2 ст. 243 КК України перераховані такі суспільно небезпечні наслідки: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного світу», «масова загибель об'єктів рослинного світу», «інші тяжкі наслідки»¹⁰⁸⁶.

Для з'ясування кожного з описаних у законі (ч. 2 ст. 243 КК України) наслідків проаналізуємо погляди, наведені у юридичних джерелах стосовно такого наслідку, як «загибель людей», то: 1) В. І. Антипов, А. М. Миколенко, С. Б. Гавриш під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї людини¹⁰⁸⁷; 2) В. С. Плугатир, О. В. Кришевич, О. О. Дудоров під загибеллю людей розуміють смерть двох або більше людей¹⁰⁸⁸; 3) інші стверджують, що під загибеллю людей слід розуміти зазначені діяння, якщо була спричинена загибель як однієї, кількох осіб, так і масова їх загибель¹⁰⁸⁹.

1082 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 153.

1083 Там само.

1084 Там само.

1085 Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. Энциклопедия, 1983. С. 153.

1086 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1087 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 546; Назыев Б. И. Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Баку : 2000. С.18; Гавриш С. Б. Коментар до статей 236–250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 491.

1088 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля . Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 533; Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. С. 772.

1089 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С.153.

Аналіз зазначених точок зору свідчить про те, що позиція В. І. Антипова, А. М. Миколенка, С. Б. Гавриша суперечить терміну «загибель людей», оскільки йдеться про загибель хоча б однієї людини. Нам більше імпонує позиція В. С. Плугатиря, О. В. Кришевича та О. О. Дудорова, оскільки вона не суперечить законодавчому положенню «загибель людей».

В інших формах прояву об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України може вчинитися шляхом такої дії або бездіяльності – забруднення моря з порушенням спеціальних правил, в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, вод виключної (морської) економічної зони України з використанням таких засобів, як матеріали чи речовини або відходи та шкідливі для життя чи здоров'я людей, з відповідних джерел забруднення, в перерахованих у законі місцях (в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, вод виключної (морської) економічної зони України), якщо вони спричинили захворювання людей, а також, що між діями та цим наслідком (захворювання людей) був необхідний причинний зв'язок.

Кримінально-правова кваліфікація за об'єктивною стороною кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 242 КК України), в означених нами формах його прояву також передбачає, окрім з'ясування характеру суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), встановлення визначених законом наслідків. У цьому аспекті ч. 2 ст. 243 КК України зазначаються такі наслідки, як спричинення захворювання людей¹⁰⁹⁰. Це свідчить про те, що встановлення цієї обставини (факту) об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву), має істотне практичне значення. При цьому підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 243 КК України може слугувати встановлення Конкретного наслідку – спричинення захворювання людей, зазначеного в диспозиції означеної статті. Під суспільно небезпечними наслідками стосовно ч. 2 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву) слід розуміти тільки ті, які названі в цій статті, а саме захворювання людей. Це означає, що інші наслідки, ніж ті, що вказані в законі (в означених нами формах прояву) при кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 243 КК України, в цих формах прояву не мають юридичного значення і до уваги не беруться при розв'язанні питання про підставу кримінальної відповідальності.

Стосовно такого наслідку, як «захворювання людей» існують такі судження: 1) С. Б. Гавриш зазначає, що під захворюванням людей слід розуміти захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане із забрудненням моря¹⁰⁹¹; 2) А. М. Мико-

1090 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1091 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 431.

ленко стверджує, що під захворюванням людей слід розуміти захворювання, небезпечні для життя і здоров'я людей, і поєднані з нестійкою або стійкою утратою працездатності¹⁰⁹²; 3) О. О. Дудоров зазначає, що такою ознакою слід вважати заподіяння шкоди здоров'ю окремих осіб або хоча б однієї людини, що відповідає за ступенем тяжкості – тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; заподіяння шкоди здоров'ю населення (поява спадкових патологій, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо)¹⁰⁹³; 4) В. І. Антипов стверджує, що під захворюванням людей слід розуміти хворобу двох або більше осіб¹⁰⁹⁴; 5) інші зазначають, що до ознаки «захворювання людей» слід відносити: а) захворювання не менше як двох осіб на захворювання, небезпечні для життя та здоров'я; б) поява спадкових патологій, потворності та інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення захворюваності населення¹⁰⁹⁵.

Аналіз наявних точок зору стосовно такої ознаки, як «захворювання людей», свідчить про наявність певних неточностей. Так, позиція С. Б. Гавриша не розкриває змісту захворювання. Більш вдалою є позиція А. М. Миколенка, оскільки вона не суперечить припису закону «захворювання людей». Точка зору О. О. Дудорова не враховує положення закону, де зазначається «захворювання людей», а не людини. Крім того, в ній усупереч позиціям закону йдеться про завдання середньої тяжкості й тяжких тілесних ушкоджень, що не відповідає буквальному (граматичному тлумаченню) цієї ознаки та призводить до підміни цієї ознаки іншими тяжкими наслідками¹⁰⁹⁶. Важливо зрозуміти, що поняття «захворювання» визначають медичні науки, а не кримінальне право. Під захворюваністю слід розуміти статистичний показник стану здоров'я населення: кількість зареєстрованих на сто, одну тисячу або десять тисяч населення певної території за один рік¹⁰⁹⁷; захворюваність – це «поява хвороби десь, у когось»¹⁰⁹⁸; захворювати – це «...занедужувати, починати хворіти» тощо¹⁰⁹⁹. Вищезазначене свідчить про те, що захворюваність – це не завдання тілесних ушкоджень, а наявність певної хвороби.

1092 Миколенко А. Н. Преступление против жизни и здоровья личности. Уголовный кодекс Украины [комментарий]; Под. ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрелкова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С.318.

1093 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. С. 647.

1094 Антипов В. И. Комментарий к стст. 163-1, 227-1 УК Украины. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий (по состоянию уголовного законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины на 25 октября 1995 года) ; отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко. Київ : «Фіта», 1995. С. 542.

1095 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 153.

1096 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С.178.

1097 Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С.338.

1098 Там само.

1099 Там само.

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати визначення ознаки «захворювання людей»: «Під захворюванням людей слід розуміти захворювання не менше як двох осіб на захворювання, небезпечні для життя і здоров'я людей; захворювання, що призводить до появи спадкової патології, потворності або інших відхилень, у тому числі у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо».

У наступних формах прояву, що нами виокремлені, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України може вчинятися шляхом такої дії або бездіяльності, як забруднення моря з порушенням спеціальних правил, в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, вод виключної (морської) економічної зони України, з використанням таких засобів, як матеріали чи речовини, відходи, шкідливі для життя чи здоров'я, чи живих ресурсів моря, з відповідних джерел забруднення, в перерахованих у законі місцях (в межах внутрішніх чи територіальних вод України, вод виключної (морської) економічної зони України), якщо вони спричинили масову загибель об'єктів тваринного світу і рослинного світу, а також, що між діяннями та цими наслідками стався необхідний причинний зв'язок.

Кримінально-правова кваліфікація за об'єктивною стороною кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 243 КК України), в означених нами формах його прояву також передбачає, окрім з'ясування характеру суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), встановлення визначених законом наслідків. У цьому сенсі в ч. 2 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву) зазначаються такі наслідки, як спричинення масової загибелі об'єктів тваринного світу і рослинного світу. Це свідчить про те, що встановлення цієї обставини (факту) об'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву), має велике практичне значення. При цьому підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 243 КК України може слугувати встановлення конкретного наслідку-спричинення масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу. Під суспільно небезпечними наслідками стосовно ч. 2 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву) слід розуміти тільки ті, які названі в цій статті, а саме спричинення масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу. Це означає, що інші наслідки, ніж ті, що вказані в законі (в означених нами формах прояву) при кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 243 КК України не мають юридичного значення і до уваги не беруться при розв'язанні питання про підставу кримінальної відповідальності.

Наступна це ознака (наслідки) «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», передбачена ч. 2 ст. 243 КК України, також трактується неоднозначно: 1) А. М. Миколенко зазначає, що цю ознаку слід розуміти як загибель значної кількості риби, великої кількості тварин, живих організмів і рослин, що мешкають і зростають

у водоймах¹¹⁰⁰; 2) В. С. Плугатир, О. О. Кришевич стверджують, що «масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу (оцінювальне поняття) – це знищення значної кількості представників флори й фауни, що тягне за собою неможливість їх відтворення та використання протягом тривалого часу в певному регіоні (з'ясування питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу масовими, слід досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці (п. 5 ППВСУ від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»))»¹¹⁰¹; 3) С. Б. Гавриш упевнений, що «під загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу слід вважати загибель риби або у певній акваторії, або в місцях нересту. Критеріями у такому випадку виступають два моменти: перший – повинна бути встановлена велика кількість загиблої риби одного чи декількох видів; другий – вартість загиблої риби повинна оцінюватися у великих або особливо великих розмірах. Для з'ясування питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці (див. п. 5 ППВСУ від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»))»¹¹⁰²; 4) В. І. Антипов упевнений, що «масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу – це загибель такого числа тварин або знищення рослин на таких площах (про поняття тваринного і рослинного світу див.: пп. 10-11 коментарю до ст. 228 – 1 КК), які є зіставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площами зростання відповідних рослин. Зокрема, це загибель значної кількості тварин, всієї або більшої частини риби у водоймі або на значній площі, великої кількості цінних порід, риб, інших об'єктів тваринного світу...»¹¹⁰³; 5) О. О. Дудоров стверджує, що «під цією ознакою розуміють оцінювальне поняття, яке потрібно у кожному конкретному випадку враховувати, зокрема кількість і екологічну цінність знищених об'єктів флори та фауни, можливість її відтворення, площу виведення з ладу угідь або площу, на якій знищено тварин, рибу чи рослини, вартісне вираження заподіяної довкіллю й обрахованої за

1100 Миколенко А. Н. Преступление против жизни и здоровья личности. Уголовный кодекс Украины : комментарий / Под. ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрелкова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 318.

1101 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 544.

1102 Гавриш С. Б. Коментар до статей 236–250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-ге вид., допов. Харків : Право, 2013. С. 431.

1103 Антипов В. И. Комментарий к стст. 163-1, 227-1 УК Украины. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий (по состоянию уголовного законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины на 25 октября 1995 года) ; отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко. Київ : «Фіта», 1995. С. 542.

відповідними таксами, обсяг і вартість робіт, які необхідно провести для ліквідації негативних наслідків»¹¹⁰⁴.

Аналіз наявних точок зору стосовно наслідків «масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу» дає підстави погодитися з думкою, що автори зазначених точок зору від загибелі зазначених природних об'єктів переходять до їх безпосереднього знищення, що не відповідає буквальному описанню закону (ч. 2 ст. 243 КК України)¹¹⁰⁵. Стосовно інших роз'яснень, то вони взаємодоповнюють одне одного. Оптимальне визначення цієї ознаки запропоновано, що «під масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу потрібно розуміти загибель такої кількості тварин або рослин на таких площах, які є зіставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площею зростання відповідних рослин (наприклад, загибель значної частини тварин, великої кількості цінних порід об'єктів тваринного і рослинного світу на значних площах)»¹¹⁰⁶. При оцінці такої ознаки потрібно в кожному конкретному випадку враховувати такі критерії: 1) велика кількість таких об'єктів; 2) велика екологічна цінність зазначених природних об'єктів; 3) можливість їх відтворення; 4) вартісне велике вираження шкоди; 5) обсяг і вартість робіт, які необхідно провести для ліквідації негативних наслідків.

У п'ятій формі прояву об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України може вчинятися шляхом такої дії або бездіяльності, як забруднення моря з порушенням спеціальних правил, в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, з елементами таких засобів, як матеріали чи речовини для життя, чи здоров'я людей, чи живих ресурсів моря, з відповідних джерел забруднення в перерахованих у законі в місцях (в межах внутрішніх морських чи і територіальних вод України), якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки, а також, що між діями та цими наслідками склався необхідний причинний зв'язок.

Кримінально-правова кваліфікація за об'єктивною стороною кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 243 КК України), в означених нами формах прояву також передбачає, окрім з'ясування характеру суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), встановлення визначених законом наслідків. У цьому сенсі в ч. 2 ст. 243 КК України (в цих формах прояву), зазначаються такі наслідки, як інші тяжкі наслідки. Це свідчить про те, що встановлення цієї обставини (факту) об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України (в цих формах прояву), має важливе практичне значення. При цьому підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 243 КК України

1104 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. С. 705–757.

1105 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 180.

1106 Там само. С. 180.

може слугувати встановлення конкретного наслідку – спричинення інших тяжких наслідків. Під суспільно небезпечними наслідками стосовно ч. 2 ст. 243 КК України (в означених нами формах прояву) слід розуміти тільки ті, які названі цій статті, а саме спричинення інших тяжких наслідків. Це означає, що інші наслідки, ніж ті, що вказані в законі (в названих нами формах прояву) при кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 243 КК України, в цих формах прояву не мають юридичного значення і до уваги не беруться при розв'язанні питання про підставу кримінальної відповідальності.

Стосовно такої ознаки (наслідків) ч. 2 ст. 243 КК України, як «інші тяжкі наслідки» існують різні погляди, які потрібно конкретизувати до діяння, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України: 1) В. С. Плугатир, О. О. Кришевич під іншими тяжкими наслідками розуміють: загибель однієї людини; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам (крім тяжких тілесних ушкоджень, які є небезпечними в момент заподіяння); генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів тощо¹¹⁰⁷; 2) А. М. Миколенко впевнений, що до інших тяжких наслідків можна віднести завдання шкоди зонам відпочинку або перешкоджання іншим законним видам використання моря¹¹⁰⁸; 3) С.Б. Гавриш під іншими тяжкими наслідками розуміє заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього, руйнуванням чи істотним ушкодженням значних природних територій, втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їх загибеллю, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настання менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха (тобто майнова шкода державі, що визначається з урахуванням витрат на ліквідацію наслідків забруднення, загибелі, тваринного і рослинного світу)¹¹⁰⁹; 4) В. І. Антипов до інших тяжких наслідків відносить заподіяння тяжких тілесних ушкоджень двом або більше особам, великих матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць тощо¹¹¹⁰; 5) інші автори зазначають, що під іншими тяжкими наслідками слід розуміти лише ті, які лежать за межами трьох попередніх ознак: а) заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень; б) підвищення рівня захворю-

1107 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 533–534.

1108 Миколенко А. Н. Преступление против жизни и здоровья личности. Уголовный кодекс Украины : комментарий / Под. ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрелкова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 318.

1109 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 243 КК України. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. третє. Харків : ТОВ «Одиссей», 2006. С. 431.

1110 Антипов В. І. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. С. 525.

ваності людей; в) прояв шкідливих спадкових змін у людей; г) скорочення тривалості життя людей; д) порушення статевих функцій у людей; є) масове отруєння; ж) поява виродження або видимих відхилень у розвитку дітей; з) істотне пригнічення імунної системи; і) особливо великі матеріальні збитки, в тому числі пов'язані з відновленням належної якості водних об'єктів та інших природних об'єктів; й) неможливість проживання населення на певній території, і у зв'язку з цим вимушене переселення людей¹¹¹¹.

Аналіз наявних точок зору свідчить, що С. Б. Гавриш у переліку інших тяжких наслідків включає масове захворювання людей, масову загибель диких тварин тощо, які належать до інших наслідків. Перелік інших тяжких наслідків, запропонованих іншими авторами, може бути доповнений таким чином: 1) загибель однієї людини; 2) генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; 3) завдання шкоди зонам відпочинку; 4) руйнування чи інше істотне ушкодження значних природних територій; 5) майнова шкода державі, що визначається з урахуванням витрат на ліквідацію наслідків забруднення моря.

Необхідно звернути увагу на те, що до обов'язкових ознак цього кримінального правопорушення відноситься і причинний зв'язок. Проте не можна погодитися з думкою С. Б. Гавриша, що наслідки й причинний зв'язок завжди обов'язкові при оцінці зовнішньої сторони злочинного посягання¹¹¹². Це, на наш погляд, суперечить і позиції законодавця, який диференціює в нормах КК Особливої частини відповідальність залежно від настання або ненастання злочинних наслідків, а тому вважає причинний зв'язок і злочинні наслідки обов'язковими ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом. Не варто зупинятися на загальній характеристиці такої ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як причинний зв'язок, оскільки ця проблема достатньо опрацьована в опублікованих працях¹¹¹³. Однією з найскладніших проблем є проблема причинного зв'язку при бездіяльності. Це важливо тому, що багато кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища можуть вчинятися тільки шляхом бездіяльності. Як ми вже зазначали, кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 243 КК у названих нами формах його прояву, може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльністю (це стосується забруднення), а отже, якщо за ч. 2 ст. 243 КК ці діяння вчиняються у виокремлених

1111 Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С.172.

1112 Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. Харьков : Основа, 1994. С. 173–174.

1113 Багіров С. А. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : 2005. С. 1–2; Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Госюриздат, 1963. С. 7; Тимчук О. А. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право так криминологія; кримінально-виконавче право. Львів : Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2005. С. 1–16.

нами формах прояву кримінального правопорушення, то це стосується причинного зв'язку при бездіяльності. У джерелах з кримінального права існують розбіжності щодо трактування причинності при бездіяльності. Зокрема, одні автори вбачають причинність у вольовому характері бездіяльності¹¹¹⁴; інші заперечують наявність у природі причинності за бездіяльністю¹¹¹⁵; дехто знаходить причинність бездіяльності у здатності людини використовувати засоби та сили природи і суспільства для завдання шкоди¹¹¹⁶. Зроблений нами аналіз цих точок зору дозволяє стверджувати, що розбіжності існують, в основному, стосовно доказування причинності при бездіяльності. На наше переконання, слід погодитися з С. Б. Гавришем і Г. В. Тимейко, що бездіяльність може стати причиною шкідливих наслідків, оскільки поведінка людини якісно відрізняється від явищ природи своїм усвідомленням, вольовим характером¹¹¹⁷. Слід погодитися з тим, що оскільки поведінка має соціальний характер, не можна не враховувати в цьому процесі та вплив суспільних законів¹¹¹⁸. Тому обставинами, що обумовлюють причинність при бездіяльності, є жорстка прив'язка всіх елементів кримінального правопорушення до ознак складу кримінального правопорушення, який буде відсутнім без якогось елемента.

Кваліфікація за об'єктивною стороною за ч. 2 ст. 243 КК України передбачає встановлення причинного зв'язку, тобто залежності між указаними в ч. 1 ст. 243 КК протиправними діяннями у формах прояву цього кримінального правопорушення, де йдеться про забруднення (діями, бездіяльністю і наслідками, що настали за ч. 2 ст. 243 КК України), а також між діями у наступних формах прояву кримінального правопорушення, де йдеться про скидання або поховання засобів вчинення діяння (ч. 1 ст. 243 КК України) і наслідками, описаними в ч. 2 ст. 243 КК.

У разі необхідності обґрунтування суспільно небезпечних наслідків, що настали, які перераховані в ч. 2 ст. 243 КК України перед досудовим розслідуванням чи судом при кримінальному провадженні постає завдання збору, узагальнення та систематизації доказів. Це свідчить про те, що для настання кримінальної відповідальності за забруднення моря між протиправними діяннями та наслідками, що настали (перерахованими в ч. 2 ст. 243 КК України), необхідно встановити юридично значущий причинний зв'язок (необхідний причинний зв'язок).

Формулювання ознак протиправності містяться у кримінально-правових нормах, передбачених ч. 1 ст. 243 КК України. Поведінка людини, яка підпадає під ці

1114 Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М.– Л.: АН СССР, 1948. С. 34–39.

1115 Пионтковский А. А. Проблемы причинной связи в праве. Учен. зап. ВИОН и ВЮА. 1949. С. 88–89.

1116 Сверчков В. В. Ответственность за экологические преступления по российскому уголовному законодательству. Н. Новгород, 1998. С. 100

1117 Гаврыш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. – Харьков : Основа, 1994. С.173-174; Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1977. С. 130.

1118 Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1977. С. 131.

ознаки, і настання внаслідок цього таких наслідків (перерахованих у ч. 2 цієї статті) повинні виділятися в окрему систему і зіставлятися один з одним. Констатація при цьому прямого безпосереднього, тобто необхідного причинного зв'язку між протиправною поведінкою і наслідками, що настали, є вже підставою для кваліфікації цієї поведінки як причини наслідків, що настали¹¹¹⁹. Причинний зв'язок між забрудненням моря матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, або причинний зв'язок між незаконним скиданням чи похованням в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин відходів і наслідками, які настали (що перераховані в ч. 2 ст. 243 КК), повинен встановлюватися належними особами з використанням відповідної методики й обладнання. Такий причинний зв'язок підлягає документальному відображенню. Засоби вчинення цього кримінального правопорушення можуть бути визнані небезпечними як за ознакою миттєво викликаного інтоксикацією, так і за ознакою наслідків. Це значить, що при кваліфікації діяння і кримінального провадження за ч. 2 ст. 243 КК України завжди треба з'ясувати характер шкоди.

Аналіз публікацій з кримінального права, виданих з моменту прийняття нового КК України 2001 р. (ст. 243 КК), свідчить, що це питання залишилося поза увагою авторів. Необхідно звернути увагу, що у провадженнях із забруднення моря (у виокремлених нами формах прояву цього кримінального правопорушення) необхідно враховувати таке: причинний зв'язок має встановлюватися між діяннями (діями або бездіяльністю) забруднення моря матеріалами чи речовинами, відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, внаслідок порушення спеціальних правил і наслідками загибеллю або захворювання людей, масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу або іншими тяжкими наслідками. Тобто йдеться про необхідний причинний зв'язок. Стосовно наступних форм прояву, виокремлених нами, то тут йдеться про дії – незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин чи відходів якщо вони спричинили ті ж наслідки (ч. 2 ст. 243 КК).

Кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 та 3 ст. 243 КК України, відносяться до так званих формальних складів. Аналіз кримінальних проваджень показав, що в 100 % розслідуваних за ч. 1 та 3 ст. 243 КК України справ ці кримінальні правопорушення відносяться до так званих діянь із «формальними складами». Ч. 3 ст. 243 КК України передбачає відповідальність за бездіяльність. Бездіяльність проявляється у неповідомленні спеціально відповідальними за те особами морських чи повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації

1119 Егоров Н. Д. Причинная связь как условие юридической ответственности. Сов. гос. право. 1981. № 9. С. 126–131.

найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а в разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря¹¹²⁰.

Стосовно об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, існують такі погляди: 1) С. Б. Гавриш зазначає, що «об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого цією частиною статті, установлює відповідальність за неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а в разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря»¹¹²¹; 2) А. М. Миколенко стверджує, що «об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, охоплює обов'язкове неповідомлення спеціально відповідальними за це особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України чи уповноваженому органу або особі, про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря»¹¹²²; 3) В. С. Плугатир і О. О. Кришевич упевнені, що «ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 243 КК України є: бездіяльність, яка полягає у неповідомленні інформації про підготов-

1120 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1121 Гавриш С. Б. Коментар до ст. 243 КК України. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. Т. Малияренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. третє. Харків : ТОВ «Одіссей», 2006. С. 432.

1122 Миколенко А. Н. Преступление против жизни и здоровья личности. Уголовный кодекс Украины : комментарий / Под. ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрелкова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 518.

люване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати шкідливих речовин, чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, особою, яка була зобов'язана і мала можливість здійснити таке повідомлення; створення у зв'язку з неповідомленням такої інформації небезпеки для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи небезпеки завдання шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкоджання іншим законним видам використання моря»¹¹²³; 4) О. О. Дудоров заявляє, що «об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, проявляється у неповідомленні про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря»¹¹²⁴.

Аналіз наявних точок зору свідчить, що С. Б. Гавриш, А. М. Миколенко замість визначення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, відтворюють у повному описанні диспозицію ч. 3 ст. 243 КК України. Натомість В. С. Плугатир, О. О. Кришевич та О. О. Дудоров також замість відображення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, вказують лише на одну обов'язкову ознаку – бездіяльність, а інші не згадують.

Насамперед зупинимось на такій ознаці об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, як бездіяльність. У чинному законодавстві (ч. 3 цієї статті) ця ознака відображена таким чином: 1) неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря; 2) неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи

1123 Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С. 554.

1124 Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2009. С. 749.

на скидання, інформації про скидання з метою поховання в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря¹¹²⁵.

З'ясуємо терміни, які свідчать про бездіяльність у першій і другій формах прояву цих кримінальних правопорушень. Неповідомлення інформації полягає в тому, що спеціально відповідальні особи морських та повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, не надають адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу чи особі, необхідну інформацію про підготовку або скидання шкідливих речовин, матеріалів чи відходів у межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі (при цьому йдеться про скидання, яке вчиняється вимушено, унаслідок крайньої потреби, з тим, щоб запобігти заподіяння іншої шкоди, зокрема зливання палива з літака, який намагається вчинити вимушену посадку, скидання вантажу із судна з метою забезпечити його плавучість під час аварії)¹¹²⁶. Згідно з п. 9 Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України № 953-2015-п від 13.10.2015 р., «у разі будь-якого скидання із суден у внутрішні морські води та територіальне море України забруднювальних речовин, в тому числі вод, що їх містять, та сміття, або їх втрат, а також у разі виникнення загрози такого скидання або втрати капітан судна зобов'язаний терміново повідомити про це капітана найближчого морського порту, вжити заходів до максимального зменшення скидання або втрати та до ліквідації забруднення»¹¹²⁷.

Слід зважити на те, що у другій формі прояву цього кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 243 КК) спеціально відповідальні особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, зобов'язані повідомити адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу, а також у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання зазначених вище шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів.

1125 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1126 Плутатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля . Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 554.

1127 Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269 (в редакції на 05.02.2020 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

Наступною ознакою об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення (ч. 3 цієї статті) є місце його вчинення – межі внутрішніх морських вод і територіальних вод України або відкритого моря¹¹²⁸. Крім того, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є засоби його вчинення – це шкідливі речовини чи суміші, що містять речовини понад встановлені норми, інші відходи. Важливо, що в ч. 3 ст. 243 КК України законодавець позначив таку обов'язкову ознаку, як джерела вчинення кримінального правопорушення, тобто яка означає те, звідкіля видаляються засоби вчинення кримінального правопорушення – це морські, повітряні судна, споруди, ємкості, що знаходяться у морі. Водночас для цього кримінального правопорушення характерна така ознака об'єктивної сторони, як обставини вчинення кримінального правопорушення – скидання та невідворотні втрати внаслідок крайньої потреби (що свідчить про збіг подій чи обставин вчинення кримінального правопорушення).

Певною мірою ці положення вирішуються у закордонному кримінальному законодавстві.

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі судження:

1) автори наявних публікацій змішують ймовірність, можливість, загрозу настання наслідків з реальним настанням наслідків, що є помилковим;

2) кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, є: загибель людей; захворювання людей; масова загибель тваринного світу; масова загибель рослинного світу; інші тяжкі наслідки (які розкриті авторами у тексті монографії);

3) обов'язковими ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, є: бездіяльність, місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення кримінального правопорушення, обставини вчинення кримінального правопорушення, джерела вчинення кримінального правопорушення.

Висновки до третього розділу

На підставі проведеного дослідження розділу третього монографії зроблені наступні висновки:

– під родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища слід розуміти суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованою єдиної системи (що складає навколишнє природне середовище), її охорону, оздоровлення,

1128 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131 (в редакції на 08.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

раціональне використання і відтворення такої єдиної системи для теперішніх і майбутніх поколінь;

– під безпосереднім об'єктом цього складу кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів на території нашої держави, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем, з метою протидії забрудненню, виснаженню, засміченню, та інші зміни їх природних властивостей, а також додаткові безпосередні об'єкти – це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я, власності;

– під предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України слід розуміти всі водні об'єкти на території нашої країни, як у твердому, рідкому, так і газоподібному стані, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем і невіддільні від нього, які можуть бути в господарському обігові (залучені до трудових ресурсів), так і в іншому обігові;

– акцентовано на тому, що під водними об'єктами слід розуміти: скупчення, зосередження води (у рідкому, твердому та газоподібному стані) у природних чи штучних западинах як на поверхні землі, так і в землі (підземні води), залучених і не залучених до господарського обігу;

– під об'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, слід розуміти (забруднення, виснаження та іншу зміну, природних властивостей вод) – діяння (дія чи бездіяльність), місце вчинення цього кримінального правопорушення, засоби вчинення діяння, джерела вчинення кримінального правопорушення (для ч. 1 ст. 242 КК – діяння, а для частини другої цієї статті як діяння, наслідки так і необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками що настали):

– інше більш спрощене визначення об'єктивної сторони діяння порушення правил охорони вод (забруднення, виснаження вод, інша зміна природних властивостей) як діяння, які мають місце у визначених об'єктивних умовах: в певному місці, використання певних джерел (діяннями для ч.1 ст. 242 КК України й діяннями та наслідками для ч. 2 ст. 242 КК України) і необхідного причинного зв'язку між діянням та зазначеними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України), застосуванням засобів вчинення кримінального правопорушення;

– під кримінально-правовим правопорушенням охорони водних об'єктів слід розуміти умисну або необережну, заборонену законодавством про кримінальну відповідальність дію чи бездіяльність суб'єкта, що реалізується такою поведінкою, як забруднення, виснаження водних об'єктів та зміною їх природних властивостей, і призводить до загрози небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля або спричинили такі наслідки, як загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки;

– зазначено, що назва ст. 242 КК України, а також діяння позначається як порушення правил охорони вод, але воно стосується лише поверхневих і зворотних вод (щодо інших водних об'єктів відсутні правила їх охорони), то суть його можна зрозуміти з інших нормативних актів, які передбачають такі діяння, як забруднення, виснаження та засмічення, то надалі потрібно користуватися цими діяннями (на це спонукає бланкетна диспозиція ст. 242 КК України);

– слід звернути увагу на те, що зміна природних властивостей вод є не що інше, як складова забруднення водних об'єктів і виділення його в окреме діяння чи наслідки, що стосується загального поняття забруднення, не є науково обґрунтованим;

– що спроба законодавця сформулювати діяння в ч. 1 ст. 242 КК України як загрозу настання наслідків, не створила кримінального правопорушення з матеріальним складом, то воно так і залишається з формальним складом, оскільки в ньому вказується на створення небезпеки для настання наслідків, але цим законодавець ускладнив застосування закону на практиці;

– зазначено, що твердження – забруднення, виснаження водних об'єктів (дія або бездіяльність), має під собою підстави, оскільки воно спирається на описання об'єктивної сторони (в законі – ч. 1 ст. 242 КК), яка передбачає в названому складі кримінального правопорушення та інших нормативних актах, входить у виключний перелік підстав для цієї кримінально-правової заборони;

– аргументовано, що в юридичній літературі дається помилкове визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення внаслідок того, що: 1) вони по-різному названі в диспозиціях статей кримінальних кодексів колишніх республік, а нині суверенних держав; 2) вони неоднозначно сприймають указані в законі (ст. 242 КК України) ознаки «забруднення», «виснаження»; 3) вони по-різному тлумачать саме визначення «забруднення водних об'єктів» у юридичній і спеціальній літературі. Уточнюється, що забруднення або виснаження водних об'єктів є дією або бездіяльністю, це підтверджується описанням об'єктивної сторони, яка передбачена в названому складі кримінального правопорушення, за допомогою інших нормативних актів; 4) стверджується, що відхід законодавця від необхідності включення до ст. 242 КК України такого діяння, як засмічення, є необґрунтованим, оскільки в багатьох державах таке діяння сприйнято законодавцем;

– засмічення як діяння відрізняється від забруднення наступним чином: 1) засмічення водних об'єктів відбувається нерозчинними предметами, відходами та покидьками; 2) на відміну від забруднення таке діяння як засмічення, приводить до зміни русла водних об'єктів; 3) засмічення на відміну від забруднення не завжди істотно змінює і погіршує якість води; 4) дещо інші шляхи настання наслідків, передбачених ст. 242 КК України, при засміченні: а) в результаті засмічення

водного об'єкта можуть утворюватись затори водних об'єктів, що призводить до застою води, що викликає загибель риби, рибного корму і місць нересту тощо;

б) результати засмічення ускладнюється стік вод, що приводить до вимирання живих організмів у водоймі та створюють джерела заразних захворювань тощо;

5) засмічення впливає на погіршення судноплавства;

– зазначене кримінальне правопорушення характеризується такими діями, як забруднення, виснаження та інша зміна природних властивостей водних об'єктів за допомогою засобів вчинення кримінального правопорушення – це стічні, знезараження води, відходи, покидьки, сировина, готові матеріали, речовини та сировина та пропонується їх визначення. Так, під стічними водами розуміють води, використані у виробничій або невиробничій сфері (складні гетерогенні суміші, що містять домішки органічного та мінерального походження, що знаходяться в нерозчинному, колоїдному стані), які містять додаткові домішки, що отримали при цьому і які змінили їх первісний хімічний, фізичний, біологічний склад чи властивості, а також води, що стікають з населених пунктів промислових підприємств і сільськогосподарських полів у результаті випадіння атмосферних опадів або поливання вулиць, та неочищених і не знешкоджених стічних вод – це такі, в яких: 1) є перевищення гранично допустимої концентрації (ГДК); 2) перевищення гранично допустимих викидів шкідливих речовин (ГДВ); 3) перевищення гранично допустимих шкідливих фізичних впливів (ГДХВ) на воду. Під покидьками слід розуміти залишки виробничої або невиробничої сфери, непридатні для подальшого використання їх у тому підприємстві, установі чи організації, з яких вони підлягають видаленню, а під відходами – залишки виробничої або невиробничої сфери, які ще придатні для будь-якої іншої мети, але які не доцільно використовувати для виготовлення продукції на підприємстві, в установі або організації, де вони стали такими, але можливо використовувати на інші господарські потреби;

– місце вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є місце знаходження забруднення у відповідному водному об'єкті;

– джерело забруднення – це підприємства, установи, організації, споруди, поля, транспорт, з яких поширюється у водні об'єкти забруднювальної речовини, матеріали та стічні води;

– за ч. 1 ст. 242 КК України виокремлено сорок п'ять форм кримінального правопорушення (з урахуванням наявності в ст. 242 КК такого діяння, як інша зміна природних властивостей вод) та визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони для певних форм прояву кримінального правопорушення (за ч. 1 ст. 242 КК);

– під суб'єктом кримінального правопорушення забруднення, виснаження, засмічення іншої зміни природних властивостей водних об'єктів могла бути фізична осудна, приватна, не службова та службова особа (громадянин України,

особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнився вік кримінальної відповідальності;

– найбільш сприйнятливим є визначення й обґрунтування ознак суб'єкта кримінального правопорушення через діяльність і функції суб'єкта, тобто дослідження цього питання в динаміці, а не як статичної особи, відокремленої від діяльності;

– службові особи, які дають вказівку на вчинення кримінального правопорушення, то їх діяльність, згідно зі ст. 364 КК України, зводиться до здійснення постійно або тимчасово функції представників влади, виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або до виконання таких обов'язків за спеціальними повноваженнями. Суть однієї функції виражається в безпосередньому управлінні людьми, колективами, підприємствами, виробничими або технологічними процесами; друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних із розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами, знаряддями тощо;

– неслужбова особа – це особа, в якій функції службової особи відсутні, вона виконує виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва, створення благ; професійні функції – відносно постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок. Крім того, слід мати на увазі, що коло обов'язків працівника регламентуються трудовим договором за контрактом, службовою інструкцією, статутами або іншими відомчими чи міжвідомчими нормативними актами;

– приватна особа, вчиняє кримінальне правопорушення у відриві від згаданих обов'язків та прав, тобто не у зв'язку з роботою, послугою, що виконувалась, або службовими повноваженнями чи професійними функціями. Така особа вчиняє кримінальне правопорушення за своєю особистою ініціативою, у своїх приватних інтересах на свій розсуд;

– в обґрунтуванні необхідності введення кримінальної відповідальності юридичних осіб у порядку постановки проблеми ми спираємося на думку експертів Ради Європи, висловлену на семінарі 5 грудня 1995 року в місті Києві. Зокрема, вона зумовлена тим: 1) що є діяння, які вражають комплексністю проблем, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС, і відповідальність фізичної особи не знімає проблеми; 2) кримінальна відповідальність юридичної особи матиме превентивний характер; 3) цей засіб має бути для того, щоб захистити законослухняних громадян від шкоди, що їм завдають юридичні особи; 4) кримінальна відповідальність юридичних осіб (а не цивільна) скорочує час від завдання шкоди до відшкодування збитків; 5) це має запобігати рейдерству;

– наголошено на тому, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу, оскільки склад кримінального правопорушення,

передбачений цією частиною статті, відноситься до так званих діянь з формальним складом. Це витікає з того, що в цьому випадку особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння і бажає його вчинити, тому що інших складових кримінального правопорушення тут немає, окрім засобів і джерел вчинення кримінального правопорушення та місця вчинення цього діяння;

– аргументовано, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України, може бути вчинена з подвійною формою вини, до діяння, передбаченого ч. 2 цієї ж статті може бути умисною, а до наслідків – лише з необережною формою вини;

– ч. 1 ст. 242 КК України запропоновано викласти в наступній редакції: «Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів, або інша зміна їх природних властивостей, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи об'єктів тваринного або рослинного світу, або настання інших тяжких наслідків –

карається штрафом від двохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі до трьох років із позбавленням права обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років»;

– під спричиненням шкоди здоров'ю людей слід розуміти: 1) захворювання хоча б однієї людини, що потягло за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності, або тривалий розлад здоров'я або стійку втрату працездатності; 2) захворювання епідемічними або інфекційними хворобами; захворювання більше однієї особи;

– під масовою загибеллю об'єктів тваринного світу слід розуміти: 1) це загибель такої кількості свійських і диких тварин (в тому числі риби, мальків, їх ікри, шовкопрядів, місць їх розмноження, а також рослин, що залучені в сільськогосподарське виробництво, так і не залучених, що знаходяться в дикій природі, які є зіставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин чи рослин); 2) це падіж значної кількості тварин чи всієї їх кількості, що знаходяться як в приватному, колективному чи мисливському, рибному господарстві; 3) це загибель великої кількості цінних порід тварин; 4) це загибель об'єктів тваринного і рослинного світу великої кількості, великої вартості на значних площах;

– кваліфікуюча ознака спричинення загибелі людей. Тут йдеться про людей, а не про людину, тому законодавець мав би ці наслідки диференціювати щодо загибелі людини та людей (ст. 242 КК), оскільки таке формулювання викликає неоднозначне розуміння такого наслідку на практиці;

– під іншими тяжкими наслідками слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічних обставин в тому чи іншому регіоні (місцевості); тяжкі захворювання об'єктів тваринного або рослинного світу; неможливість

відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах;

– дається пропозиція, ознаку «захворювання людей» замінити на «спричинення шкоди здоров'ю людей», під яким слід розуміти: 1) захворювання хоча б однієї людини, що потягло за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності, або тривалий розлад здоров'я або стійку втрату працездатності; 2) захворювання епідемічними або інфекційними хворобами; захворювання більше ніж однієї особи, а також завдання тілесних ушкоджень різної тяжкості;

– аргументовані пропозиції щодо редакції ч. 2 ст. 242 КК України: «Ті ж самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини або людей, шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, або вчинені на особливо охоронюваних природних територіях, або вчинені на території державного заповідника або заказника –

карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років»;

– пропонується ч. 3 ст. 242 КК України викласти в такій редакції: «діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони викликали масову загибель людей або спричинили масове захворювання людей, або масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, яке завдало збитків, що в 10000 або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або спричинили екологічну катастрофу, або були вчинені в зоні екологічного лиха чи під час надзвичайної екологічної ситуації, –

карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років»;

– у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України важливе значення має необхідний причинний зв'язок, оскільки він дозволяє: відокремити коло діянь, які повинні розглядатися як об'єктивні передумови кримінальної відповідальності за ч. 2 цієї статті; допомагає більш точно розуміти механізм заподіяння істотної шкоди або загрози завдання такої шкоди об'єкту кримінально-правової охорони; дозволяє також визначити коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за діяння, передбачене ч. 2 ст. 242 КК України, а виходячи із зазначеного вище – сприяє з'ясуванню ознак об'єктивної сторони;

– за ч. 2 ст. 243 КК України виокремлено шістдесят три форми прояву кримінального правопорушення з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони та предметом цього кримінального правопорушення у певній формі його прояву;

– основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення забруднення моря є суспільні відносини, що забезпечують умови з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані для теперішніх і майбутніх поколінь;

– додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я людей, біоресурсів моря, рекреаційних ресурсів моря та інших законних видів використання моря;

– родове поняття предмета кримінального правопорушення забруднення моря має назву «води моря» або «морські води», яке охоплює всі предмети, вказані в ст. 243 КК України, перелік предметів цього кримінального правопорушення є таким: води внутрішнього моря України, води територіального моря України; води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря;

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, характеризується такими обов'язковими ознаками: діянням (дією або бездіяльністю), засобами, місцем і джерелами вчинення кримінального правопорушення;

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, описаного в ч. 2 ст. 243 КК характеризується такими обов'язковими ознаками: діянням (дією або бездіяльністю), засобами, місцем і джерелами вчинення кримінального правопорушення, а також наслідками (загибель людей, захворювання людей, масова загибель тваринного світу, масова загибель рослинного світу, інші тяжкі наслідки), необхідним причинним зв'язком між діяннями та наслідками, що настали;

– обов'язковими ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, є: бездіяльність, місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення кримінального правопорушення, обставини вчинення кримінального правопорушення, джерела вчинення кримінального правопорушення;

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, може виражатися: в забрудненні моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами або речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкоджати законним видам використання моря; незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів;

– стосовно ознак об'єктивної сторони, зокрема, такої обов'язкової ознаки, як діяння (дія чи бездіяльність), то тут існують суттєві розбіжності, які проявляються в тому, що відбувається підміна ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення поняттям «забруднення моря», яке не збігається з конструкцією побудови складів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України. Ці неузгодженості нами усунуті за допомогою форм прояву кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, де нами чітко окреслені в межах форм прояву ознаки об'єктивної сторони;

– використання у диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України надає можливість говорити про те, що підстави для криміналізації стосовно забруднення (діяння – дія або бездіяльність) моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, або відходами внаслідок порушення цих правил, наступні: 1) якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря; 2) щодо скидання чи поховання (дії) у межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (як це впливає зі змісту положень ч. 1 ст. 243 КК), то такими криміналізуючими підставами є також створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, що могло перешкодити законним видам використання моря. Це підтверджується тим, що матеріали, речовини й відходи, зазначені вище, оскільки вони шкідливі для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, або відходи, стосовно відповідних форм прояву цього кримінального правопорушення – створили такі ж небезпеки. Це означає, що термін «забруднення» в диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України асоціюється з такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, як діяння (дія чи бездіяльність), а терміни «скидання», «поховання» в диспозиції ч. 1 ст. 243 КК відповідають такій обов'язковій ознаці об'єктивної сторони, як дія, адже скидати чи поховати неможливо шляхом бездіяльності;

– під місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, у відповідних формах прояву стосовно забруднення, виходячи з його описання, може бути внутрішнє море, територіальне море України, море в межах виключної (морської) економічної зони України. Натомість стосовно скидання чи поховання, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, у відповідних формах прояву цього кримінального правопорушення місцем вчинення цього діяння може бути: внутрішнє море, територіальне море України, відкрите море;

– засобами вчинення цього кримінального правопорушення є матеріали та речовини, відходи шкідливі для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, які мають установлюватися в кожному кримінальному провадженні;

– відходи – це будь-які речовини, матеріали та предмети, що утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та від яких власник намагається позбутися;

– джерело кримінального правопорушення – це сфера діяльності людини – підприємство, установа, організація, транспорт, споруджені у морі конструкції та емності, звідкіля відбувається забруднення;

– виокремлено двадцять вісім форм прояву кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 243 КК України, де сформульовані ознаки об'єктивної сторони для кожної форми прояву цього діяння;

– суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 243 КК України може бути фізична осудна, службова, неслужбова, приватна особа, якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16-ть років і яка зобов'язана дотримуватися спеціальних правил та вчинила забруднення моря в межах внутрішніх морських та територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, а також незаконне скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів в межах внутрішніх морських вод чи територіальних вод України або у відкритому морі (це може бути капітан судна, командир повітряного судна, помічник капітана, третій механік, вахтові члени екіпажу, особи з-поміж командного складу екіпажу, помпові машиністи, вахтові мотористи тощо);

– суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК можуть бути спеціально відповідальні особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі за своєчасне повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлене або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах і територіальних вод України або у відкритому морі, зазначених у ст. 243 КК речовин і матеріалів (це можуть бути службові особи – капітани морських суден, командири повітряних суден, особи командного складу, які відповідають за цю операцію тощо);

– суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 3 ст. 243 КК України, характеризується виною у формі умислу. Умисел для цього кримінального правопорушення може бути лише прямий. Мотиви і мета цього кримінального правопорушення можлива різноманітна і не впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення забруднення моря (за виключенням ознаки скидання з метою поховання) за ч. 3 ст. 243 КК, але має значення щодо виду і міри покарання, а кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 243 КК передбачає вину умисну до дій і необережність до наслідків (подвійну форму вини);

– кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, є: ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей; захворювання людей; масову загибель тваринного світу; масову загибель рослинного світу; інші тяжкі наслідки (які розкриті авторами у тексті монографії);

– у відношенні кримінального правопорушення виокремлено шістьдесят три форми прояву діяння, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, описані ознаки об'єктивної сторони та предмет кримінального правопорушення, що сприяло належному з'ясуванню кваліфікуючих ознак;

– під захворюванням людей слід розуміти захворювання не менше двох осіб на хвороби, небезпечні для життя чи здоров'я людей; захворювання, що призводить до появи спадкової патології, потворності або інших відхилень, у тому числі в розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо;

– під масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу потрібно розуміти загибель такої кількості тварин або рослин на таких площах, які є зіставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площею зростання відповідних рослин (наприклад, загибелі значної частини тварин, великої кількості цінних порід об'єктів тваринного і рослинного світу на значних площах);

– перелік інших тяжких наслідків, запропонованих іншими авторами, може бути доповнений таким чином: 1) загибель однієї людини; 2) генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; 3) завдання шкоди зонам відпочинку; 4) руйнування чи інші ушкодження значних природних територій; 5) майнова шкода державі, що визначається з урахуванням витрат на ліквідацію наслідків забруднення моря.

4.1 Відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України від суміжних діянь та аналогічного адміністративного делікту

Кримінальне право і законодавство України розвивається і вдосконалюється, вирішуючи складні питання у процесі розвитку незалежної держави, у тому числі й питання теорії та практики підвищення ефективності боротьби з кримінальними правопорушеннями та іншими правопорушеннями. Йдеться, зокрема, про кваліфікацію і відмежування кримінальних правопорушень та аналогічних адміністративно-правових деліктів, що має велике значення для охорони інтересів суспільства і прав громадян.

Загальновизнаним є той факт, що будь-яке кримінальне правопорушення має ряд загальних ознак з іншими кримінальними правопорушеннями¹¹²⁹. Задля поглибленого дослідження конкретного складу кримінального правопорушення, а також встановлення його ознак та правильної кваліфікації слід провести чітке відмежування даного складу кримінального правопорушення від суміжних складів діянь.

На наше переконання, спершу потрібно визначити з певним поняттєвим апаратом дослідження, зокрема, з'ясувати наступну термінологію: «відмежування», «розмежування», «суміжні кримінальні правопорушення». Так, термін «відмежування» означає «-я, с. Дія за знач. відмежовувати і відмежовуватися»¹¹³⁰. Натомість слово «відмежовувати» означає «-ую, -уеш, недон., відмежовувати, -ую, -уеш, дон., перех. 1. Відокремлювати собі межею ділянку землі тощо від сусідніх ділянок. // Відокремлювати щось від чогось. 2. перен. Відділяти одне явище від інших»¹¹³¹. У той час термін «розмежування» означає «-я, с. Дія за значенням розмежувати і розмежуватися, розмежування доступу...»¹¹³². Натомість термін «розмежувати» означає «-ую, -уеш, недок., 1. Розділити землю, яку-небудь ділянку і т. ін... Роз'єднати що-небудь... перен. Відділяти одне від одного кого, що-небудь»¹¹³³.

1129 Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: «Юристъ», 2004. 304 с.

1130 Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 174.

1131 Там само.

1132 Там само. С. 1251.

1133 Там само.

Нам уявляється, що більш переконливим для застосування в монографії є термін «відмежування», оскільки він означає виділити одне явище від інших, що стосується таких явищ, як кримінальні правопорушення.

Термін «суміжний» означає «-а, -е. Який межує з ним, чим-небудь, прилеглий до чогось... Нерозривно пов'язаний з чим-небудь, близький до чогось... Нерозривно пов'язаний з чим-небудь, близький до чогось...»¹¹³⁴. На нашу думку, спершу потрібно визначити, що необхідно розуміти під суміжними кримінальними правопорушеннями. Так, Л. П. Брич стверджує, що суміжними діяннями є склади кримінальних правопорушень, які мають одну чи кілька збіжних (подібних) за змістом ознак, а також характеризується наявністю розмежувальних ознак¹¹³⁵. Зокрема для відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень достатньо однієї пари чітко сформованих ознак, які б відмежовували дані склади кримінальних правопорушень (по одній у кожному складі кримінального правопорушення)¹¹³⁶.

Як відомо, кожне кримінальне правопорушення має ряд загальних ознак з іншими кримінальними правопорушеннями. Для того, щоб правильно встановити те чи інше кримінальне правопорушення, необхідно вміти чітко відмежувати його від суміжних складів кримінальних правопорушень. Встановлюючи властиві порушенню правил охорони вод (забруднення водних об'єктів) ознаки, слід виключити ті з них, які йому непритаманні, постійно поглиблюючи аналіз даної правової норми на підставі дослідження фактичних обставин вчиненого. Лише тоді ми прийдемо до цієї сукупності ознак, що дадуть можливість відмежувати кримінальне правопорушення передбачене ст. 242 КК України, від суміжних. Вважаємо, що досить чітко дану думку висловив В. М. Кудрявцев : «По суті справи весь процес кваліфікації обставин, полягає у послідовному відмежування кожної ознаки вчиненого діяння від ознак інших, суміжних злочинів. Можна сказати, що розмежування злочинів є зворотний бік кваліфікації»¹¹³⁷.

Відповідь на запитання, за якими саме ознаками слід відрізнити порушення правил охорони вод від суміжних складів, на наш погляд має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. Виходячи з аналізу ознак складів кримінальних правопорушень, можна виділити чотири основні групи: 1) склади, що не мають між собою жодної загальної ознаки (крім віку суб'єкта й осудності). Відмежування таких складів кримінальних правопорушень не становить жодних труднощів і воно можливе вже при побічному ознайомленні з ними; 2) склади, що мають три загальні ознаки. Відмежування цих складів не викликає труднощів; 3) склади, що мають дві

1134 Там само. С. 1413.

1135 Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2013. С. 223-224.

1136 Там само. С. 228.

1137 Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: «Юристъ», 2004. С. 146.

загальні ознаки і різняться за конструкцією. У цих складах, наприклад, частково збігаються спосіб дій, форма вини, але є й відмінність за предметом посягання, за метою, за об'єктом посягання і віком суб'єкта. І тут відмежування загалом не викликає труднощів, оскільки може бути проведене за декількома ознаками; 4) склади, що мають одну відмінну ознаку й однакові конструкції. Саме такі випадки й викликають при відмежуванні найбільші труднощі. Вважаємо, що найбільш прийнятним є послідовне їх відмежування за окремими елементами об'єктивної сторони, об'єкта, суб'єктивної сторони, суб'єктам і за ознаками кожного з цих елементів. Тому, виходячи з викладених вище методологічних вимог, проведемо відмежування порушення правил охорони вод від забруднення моря. У судово-слідчій практиці при застосуванні кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за порушення правил охорони вод виникає немало труднощів, зокрема, при відмежуванні цього складу кримінального правопорушення від забруднення моря.

Як уже згадувалося, об'єктами складів кримінальних правопорушень є суспільні відносини. При цьому кожний об'єкт злочинного посягання має свою складну внутрішню структуру, в якій можна виділити різні складові, а саме: а) фактичні суспільні відносини між людьми; б) правову форму або «оболонку» цих відносин; в) матеріальні форми, умови й передумови існування суспільних відносин та інші¹¹³⁸.

У диспозиції ж статті закону, передбаченого ст. 242 КК України, наведений тільки один елемент «правової оболонки». Між іншим, судді, слідчому при вирішенні практичних завдань дуже важливо з'ясувати для себе об'єкти будь-якого кримінального правопорушення, у тому числі й з формальним або матеріальним складами у всій його повноті. Якщо до складу кримінального правопорушення, скажімо, включена тільки правова оболонка об'єкта, то іноді може бути не зовсім очевидно, яка сумісність суспільних відносин, що охороняються кримінально-правовою нормою. Потрібно враховувати й те, що однакова «оболонка» може охоплювати різні суспільні відносини. Через неповне і тому неправильне уявлення про об'єкт складу кримінального правопорушення нерідко виникають помилки при кваліфікації кримінальних правопорушень.

Різницю у зіставлених складах кримінальних правопорушень слід проводити насамперед за основним безпосереднім об'єктом посягання, якщо при порушенні правил охорони вод ними є лише суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни природних властивостей, а при забрудненні моря – суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, територіальних морських вод України, вод виключної (морської) економічної зони

1138 Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. С. 137.

України та вод відкритого моря. Крім того, істотна відмінність проводиться за предметом досліджуваних складів кримінальних правопорушень. Оскільки предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, України є водні об'єкти, указані в диспозиції статті, а предметом забруднення моря є води внутрішнього моря, відкритого моря, територіальні морські води України, внутрішні морські води, води в межах виключної (морської) економічної зони України.

Відмежування кримінальних правопорушень за об'єктивною стороною складів кримінальних правопорушень. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – елемент, як правило, що найбільш повно відображений у диспозиції ст. 242 КК України. Тому відмежування кримінальних правопорушень за ознаками цієї сторони, на перший погляд, може видатися не дуже складним. Проте, насправді помилок при застосуванні закону тут, як правило, найбільше. Пояснюється це тим, що при відмежуванні складів кримінальних правопорушень ознаки, що характеризують об'єктивну сторону, зустрічаються частіше, ніж інші.

Правильне встановлення ознак об'єктивної сторони є важливим із багатьох причин. Воно не рідко дає можливість встановити ознаки об'єкта й суб'єкта злочинного посягання. Таке посилення на деякі конкретні суспільні відносини може бути вчинено взагалі обмеженою кількістю способів і лише спеціальним суб'єктом. Як правило, «порушення суспільних відносин, що охороняються, може бути вчинено не будь-якими, а тільки певними діями, характер яких визначається у першу чергу властивостями самого об'єкта»¹¹³⁹. Вірно встановивши спосіб дії, ми в ряді випадків можемо зробити обґрунтований висновок про об'єкт або хоча б про приблизне коло об'єктів злочинного посягання, а часом і про форму вини¹¹⁴⁰.

Відмежувати суміжні склади кримінальних правопорушень за об'єктивною стороною доводиться, як правило, вже тоді, коли встановлено, що обидві дії посягають на один і той же родовий об'єкт і належать до однієї групи кримінальних правопорушень.

Для визначення ознак об'єктивної сторони порушення правил охорони вод, які відмежовують їх від суміжних складів кримінальних правопорушень, необхідно виявити зміст об'єктивної сторони суміжних складів кримінальних правопорушень. З цією метою системно згрупуємо і зіставимо ознаки об'єктивної сторони, зафіксовані в диспозиції ст.ст. 242 і 243 КК України. Так, для ч. 1 ст. 242 КК України характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: 1) діяння (забруднення, засмічення, інша зміна природних властивостей та виснаження); 2) засоби забруднення водних об'єктів (не знезаражені стічні води, покидьки, відходи, сировина тощо); 3) джерела забруднення

1139 Орымбаев В. С. Специальные субъекты преступления / отв. ред. Г. И. Баймурзин. Алма-Ата : Наука Каз ССР, 1977. С. 37.

1140 Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. С. 161.

(підприємства, установи, організації тощо); 4) місце забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, а також зміни їх природних властивостей – це місце знаходження вод – предметів цього кримінального правопорушення (предмет, що в загальному виді називається в диспозиції ст. 242 КК України). Для ч. 1 ст. 243 КК України обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення є: 1) діяння (дія або бездіяльність) (забруднення, незаконне скидання чи поховання матеріалів, речовин і відходів); 2) засоби забруднення моря (матеріали чи речовини шкідливі для життя чи здоров'я людей або відходи, що є небезпечними для життя й здоров'я людей, живих ресурсів моря; матеріали, речовини, відходи); 3) місце вчинення кримінального правопорушення (внутрішнє море, територіальне море України, море в межах виключної (морської) економічної зони, відкрите море); 4) джерела забруднення моря (судна, штучно встановлені в морі платформи, повітряні судна, підприємства, установи і організації тощо).

Таким чином, підбиваючи підсумки з відмежування цих двох складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 243 і ч. 1 ст. 242 КК України за ознаками об'єктивної сторони слід зазначити, що вони відрізняються за діяннями: для ч. 1 ст. 242 КК України характерні такі – забруднення, засмічення та інша зміна природних властивостей, виснаження; для ч. 1 ст. 243 КК України характерні такі – забруднення, скидання, поховання. Щодо джерел забруднення ч. 1 ст. 243 КК України характерним, що їх відмежовує від джерел, передбачених ч. 1 ст. 242 КК України, є морські судна, штучно споруджені у морі конструкції. Крім того, ці два склади кримінальних правопорушень відрізняються, як свідчить проведений нами аналіз цих статей, і місцем вчинення кримінальних правопорушень. На відміну від першого складу злочину місцем вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України є внутрішнє море, територіальне море України, відкрите море, морські території у межах вод виключної (морської) економічної зони України.

Для об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 242 і ч. 2 ст. 243 КК України, характерні такі обов'язкові ознаки: для ч. 2 ст. 242 КК України: 1) діяння (забруднення та зміна природних властивостей, виснаження); 2) наслідки (спричинення загибелі або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, інші тяжкі наслідки); 3) засоби забруднення (не знешкоджені стічні води, покидьки, відходи, шкідливі речовини, матеріали, сировина тощо); 4) місце вчинення злочину теж, що ми зазначили для частини ч. 1 цієї ж статті; 5) необхідний причинний зв'язок між діянням зазначеними й указаними наслідками, що настали; б) ті ж джерела, що нами названі для ч. 1 цієї ж статті. Для ч. 2 ст. 243 КК України характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінальних правопорушень: 1) діяння (забруднення, скидання, поховання); 2) наслідки (загибель або захворювання

людей, масова загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, інші тяжкі наслідки); 3) місце те ж саме, що ми вказали для ч. 1 ст. 243; 4) ті ж самі джерела забруднення, які вказані нами в ч. 1 до цієї ж статті; 5) ті ж самі засоби, що нами вказувалися для ч. 1 цієї ж статті; 6) необхідний причинний зв'язок між діями й наслідками зазначеними в диспозиції цієї ж статті.

Таким чином, підбивати підсумки відмежувальним ознакам об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 242 КК України та ч. 2 ст. 243 КК України, слід зазначити, що для ч. 2 ст. 242 КК України необхідні такі ознаки діяння, як забруднення, скидання, поховання, які властиві ч. 2 ст. 243 КК України. Крім того, для ч. 2 ст. 242 КК не є характерним таке місце вчинення кримінального правопорушення, як внутрішнє море, територіальне море України, відкрите море, море в межах (морської) економічної зони України, що властиве ч. 2 ст. 243 КК України. Для ч. 2 ст. 242 КК України не властиві такі джерела вчинення злочину як штучно споруджені у морі конструкції, платформи, морські судна, які характерні для ч. 2 ст. 243 КК України.

Відмежування кримінальних правопорушень за суб'єктивною стороною. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це відображення у свідомості суб'єкта об'єктивних ознак вчиненого і характеризує ставлення до них суб'єкта¹¹⁴¹. Вивчення матеріалів досудового розслідування і судової практики свідчить про те, що значна кількість помилок при кваліфікації кримінальних правопорушень відбувається або через неправильне розуміння суб'єктивних ознак складів, або з причини неглибокого їх з'ясування. Кримінальне право України не надає пріоритету ані об'єктивним, ані суб'єктивним ознакам. Якщо переоцінка об'єктивних ознак призводить до об'єктивного ставлення в вину, то переоцінка суб'єктивних факторів призвела б до засудження за думки, а не за дії. І те, й інше суперечить вимогам законності, яка має своїм основним завданням боротьбу з різними антисуспільними явищами, забезпечення непохитності суспільного і державного ладу, тому ухил деяких авторів до так званого пріоритету суб'єктивного ставлення у вину має недостатньо обґрунтований, суб'єктивістський підхід до кримінально-правового ставлення в вину і не може бути сприйнятий практикою.

Основний критерій відмежування за суб'єктивною стороною – це форма вини. Але як визначити, чи передбачає той чи інший склад кримінального правопорушення вину умисну або необережну, із чого виходити? Це може бути: а) прямо вказано в законі; б) впливати зі змісту вживаних у ньому термінів, в) із вказівок закону на мотив і мету, що характеризують умисні дії; г) походити із системного тлумачення закону¹¹⁴². У складі умисного кримінального правопору-

1141 Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : Профобразование, 2001. С. 131.

1142 Никифоров Б. С. Применение общего определения умысла и норм особенной части УК. Советское государство и право. 1996. №7. С. 117.

шення кожна об'єктивна ознака усвідомлюється, у складі необережного – хоча б одна ознака не усвідомлюється, але може і повинна усвідомлюватися¹¹⁴³.

Аналіз суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 242 і ч. 1 ст. 243 КК України, свідчить, що їх ознаки суб'єктивної сторони збігаються, оскільки дії винних мають умисну форму вини. Причому для одного, так і для другого складу кримінального правопорушення характерний прямий умисел. Ця форма вини характерна для діянь із формальним складом.

Що ж до ч. 2 ст. 242 і ч. 2 ст. 243 КК України, то для них можливі діяння з подвійною формою вини до діяння властивий умисел, а до наслідків лише необережна форма вини.

Відмежування за суб'єктами кримінальних правопорушень. Відмежування діянь залежно від їх суб'єктів у більшості випадків не викликає труднощів. Це пояснюється тим, що ознаки суб'єкта цих кримінальних правопорушень указані в законі та легко можуть бути встановлені.

Відмежування за суб'єктами кримінальних правопорушень. Відмежування за суб'єктами кримінальних правопорушень у більшості випадків не викликає труднощів. Для ч. 1 та 2 ст. 243 КК суб'єктом кримінального правопорушення може бути фізична осудна, службова, неслужбова, особа, якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років і яка зобов'язана дотримуватися спеціальних правил (це може бути капітан судна, командир повітряного судна, помічник капітана, третій механік, вахтовий член екіпажу, особи з-поміж командного, складу, помпові машиністи, вахтові мотористи), а суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 є спеціально відповідальні особи морських і повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, за своєчасне повідомлення про скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи (це можуть бути капітани морських суден, командири повітряних суден, особи командного складу, що відповідають за цю операцію. Натомість суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України можуть бути фізичні, осудні, службові, неслужбові, приватні особи (громадяни України, громадяни іноземних держав, особи, що мають подвійне громадянство), яким на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

Діяння, передбачене ч. 2 ст. 242 та ч. 2 ст. 243 КК необхідно відрізнити від диверсії за основним об'єктом (ст. 113 КК – стосується відносин, які забезпечують умови з охорони економічної безпеки держави). Крім того, диверсія відрізняється від діянь, передбачених ст. 242 та ст. 243 КК за конструкцією об'єктивної сторони, оскільки вона належить до діянь з усіченим складом злочину і визнається закінченою з моменту здійснення вибуху, підпалів або інших дій, спрямованих

¹¹⁴³ Там само. С. 119.

на досягнення зазначених у законі наслідків, іншими словами, незалежно від фактичного спричинення смерті та інших наслідків¹¹⁴⁴. Також диверсія відрізняється від досліджуваного нами кримінального правопорушення за суб'єктивною стороною, а саме виною у разі прямого умислу як до дій, так і до наслідків, а також наявністю спеціальної мети – ослаблення держави.

Відмежування діяння порушення правил охорони вод від аналогічного адміністративного-правового делікту (порушення правил охорони водних ресурсів – ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення)¹¹⁴⁵. Шкода суспільству, і зокрема, суспільним відносинам, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення об'єктів, заподіюється не тільки злочинними посяганнями, а й іншими правопорушеннями, що тягнуть за собою адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Це питання надто актуальне, про що свідчить поширеність адміністративних правопорушень передбачених ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Нам здається, що відмежування цього адміністративного делікту від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, надто актуальне. Необхідною умовою успішної боротьби з такими правопорушеннями й обґрунтованим застосуванням законів, їх правового впливу є правильна юридична оцінка вчиненого. У зв'язку з цим назріла необхідність розглянути питання про порушення правил охорони вод як кримінального правопорушення, і як адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП, які тією чи іншою мірою посягають на суспільні відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення, оздоровлення водних об'єктів. Питання про кваліфікацію та відмежування кримінального правопорушення та адміністративного правопорушення у загальнотеоретичному плані привертає увагу дослідників-юристів, причому нерідко висловлюються найрізноманітніші думки з даної проблеми. Ряд вітчизняних і закордонних учених вважають, що різниця між кримінальним правопорушенням і адміністративним або дисциплінарним проступком визначається наявністю або відсутністю суспільної небезпечності діяння. Так, Н. Д. Дурманов вважає, що при відмежуванні кримінального правопорушення від інших видів правопорушень вирішальне значення має наявність чи відсутність основної ознаки кримінального правопорушення – суспільної небезпечності діяння¹¹⁴⁶. Аналогічного погляду дотри-

1144 Тацій В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2003. С. 325.

1145 Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984, № 51, стаття 1122 (в редакції на 05.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

1146 Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М.– Л. : АН СССР, 1948. С. 311.

муються І. М. Лисов¹¹⁴⁷, М. С. Строгович¹¹⁴⁸, А. П. Ключниченко¹¹⁴⁹, А. Н. Даньшин¹¹⁵⁰, О. М. Якуба¹¹⁵¹.

Проте, є й інші висловлювання. Так, А. А. Піонтковський вказує, що різниця між кримінальним правопорушенням і адміністративним чи дисциплінарним проступком полягає у ступені їх суспільної небезпечності¹¹⁵².

Як відомо, основна ознака будь-якого соціального явища концентровано виражає найважливіші його властивості в їх органічному взаємозв'язку, без яких саме явище існувати не може. Кримінальні правопорушення й адміністративні чи дисциплінарні проступки характеризуються внутрішньою притаманною їм об'єктивною суспільною небезпечністю, тобто основною ознакою, суть якої полягає у реальному, заподіянні або можливості заподіяння шкоди суспільним відносинам¹¹⁵³. Якщо це так, то, очевидно, саме дана ознака і повинна бути покладена в основу відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, і аналогічного адміністративного делікту. Для конкретного розгляду цього питання необхідно проаналізувати також інші моменти, виходячи з того, що у будь-якому правопорушенні можна виділити два аспекти, які визначають врешті-решт характер і ступінь суспільної небезпечності – якісну й кількісну її характеристики. Якщо говорити про характер суспільної небезпечності, то це насамперед якісна визначеність, відмінна властивість конкретного виду правопорушення¹¹⁵⁴. Саме нею один вид правопорушення відрізняється від іншого (порушення правил охорони вод і забруднення моря). Проте злочинні прояви кожного з таких видів можуть бути найрізноманітнішими. Тому в практичній діяльності виникає необхідність враховувати й кількісні параметри небезпечності правопорушення того чи іншого виду. А роль загального «вимірювача» належить категорії «ступінь суспільної небезпечності».

Ознаки, які різко змінюють ступінь суспільної небезпечності проступку в бік його зростання або повторювання, закладаються в диспозиції кримінально-правової норми, що визначає тим самим конкретний вид правопорушення, як кримінального правопорушення. Наведене має принципове значення при відмежуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, від суміжного проступку (ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

1147 Лысов М. Ограничение преступления от проступка по должности. Сов. юстиция. 1972. №1. С. 13–14.

1148 Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М. : Наука, С.135–148.

1149 Ключниченко А. П. Административно-правовая борьба с мелким хулиганством и злостным пьянством. К. : МООН УССР, 1967. С. 34–36.

1150 Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. М. : Юридлит, 1973. С. 107.

1151 Якуба О. М. Советское административное право: Общая часть. К. : Вища школа, 1975. С. 163–165.

1152 Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права : Москва : Изд-во "Наука", 1959. Т. 2. С. 41.

1153 Кузнецова Н. Ф. Приступление и преступность. М. : Изд-во, МГУ, 1969. С. 60.

1154 Там само. С. 69.

Перш ніж приступити до відмежування названого кримінального правопорушення від суміжного проступку, необхідно з'ясувати, які ознаки закладені законодавцем в основу криміналізації порушення правил охорони вод. Виходячи з цього, можна навести відмежувальні критерії порушення правил охорони вод й аналогічного адміністративного правопорушення. Вважаю, що забруднення водних об'єктів може бути адміністративним правопорушенням або кримінально-карною дією залежно від характеру самої дії або від інших ознак складу кримінального правопорушення.

Якщо ми звернемося до ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення, побачимо, що питання про відмежування цього правопорушення й порушення правил охорони вод ст. 242 КК України ставиться залежно від ознак адміністративного правопорушення (ст. 59) і кримінального правопорушення (ст. 242 КК України). Так, згідно ч. 1 та ч. 2 ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозабірниках, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища або введення в експлуатацію підприємств, комунальних і інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому впливу, тягне адміністративну відповідальність¹¹⁵⁵. А діяння, а саме, забруднення, виснаження (за виключенням засмічення) якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля уже стає кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 1 ст. 242 КК України. Що ж тут змінює суспільну небезпечність діяння, які є адміністративним правопорушенням (ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення) до кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України? Співвідношення цих статей різних законодавчих актів свідчить, що таким фактором є вчинення забруднення і виснаження водних об'єктів, що створює небезпеку для життя, здоров'я людей та довкілля. Тобто зазначене вище діяння криміналізує забруднення, виснаження, що створює небезпеку для життя, здоров'я людей та довкілля. Але і тут є розбіжності, які не сприяють точному застосуванню адміністративної відповідальності за таке правопорушення. Цьому не сприяє відсутність такої ознаки ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення, як виснаження водних об'єктів, а в ч. 1 ст. 242 КК України – як засмічення. Це дає нам підставу пропонувати вказівку на такі діяння в цій статті.

Щодо ч. 2 ст. 242 КК України зазначених у ній кваліфікуючих ознак і діянь, передбачених ст. 59 Кодексу України про адміністративні правопорушення, труднощів у розмежуванні не має, їх чітко видно при висвітленні цих статей,

1155 Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984, № 51, стаття 1122 (в редакції на 05.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

кваліфікуючі ознаки зразу ж криміналізують це правопорушення. Але й тут на практиці немає єдності, адже до таких діянь не відноситься засмічення.

Як бачимо, ступінь суспільної небезпечності істотно змінюється залежно від зміни характеристики виду забороненої поведінки. Закон встановив за названі діяння поряд з адміністративною ще й кримінальну відповідальність, включивши сформульовані ознаки до диспозиції кримінально-правової норми (ст. 242 КК України).

Характер і особливості кримінально-правової боротьби з порушенням правил охорони вод підтверджують, що практичні працівники, як правило, не відчують великих труднощів при встановленні кримінальної протиправності діяння. Так, опитування слідчих, суддів, що проводили розслідування та розгляд кримінальних проваджень про порушення правил охорони вод показує, що 75 % чітко уявляють різницю між кримінально-протиправним порушенням правил охорони вод і аналогічним адміністративним деліктом. В той самий час, 20 % не чітко володіють цим питанням, а 5 % не задумувались взагалі з цього приводу. Аналогічні дані ми отримали й з адміністративних проваджень (з 200 таких проваджень по 20 % справ не вірно кваліфікували адміністративне порушення, 80 % – вірно). Таке становище насторожує й свідчить про доцільність такого роз'яснення у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду.

4.2 Компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України від аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав

Перед правозастосовними органами стоїть завдання підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, в тому числі з посяганнями на відносини з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів. Узагальнення практики правозастосовних органів свідчить про те, що вони зіштовхуються з певними труднощами в застосуванні норм про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 242 КК України. Це обумовлено низкою факторів, до числа яких належать недоліки в конструюванні норм, передбачених ст. 242 КК України, відсутності роз'яснень із застосування вказаної статті. Ціла низка проблем, зокрема, об'єкт, предмет, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 КК України, відмежування цього складу від суміжних і аналогічного адміністративно-правового делікту та кваліфікація, при необхідності за сукупністю складів кримінальних правопорушень, продовжують залишатися дискусійними.

Вирішення цих та інших питань, поставлених перед монографічним дослідженням, потребує поряд з юридично-логічним, історичним, соціологічним,

системним і порівняльно-правового дослідження. Порівняльно-правовий метод дослідження щодо зазначеної проблеми майже відсутній. Разом з тим, відомо, що порівняльно-правове дослідження з цієї проблеми відіграє велику не лише науково-пізнавальну роль, але й має певне практичне значення. Дослідження складу кримінального правопорушення забруднення, або зміну їхніх природних властивостей та виснаження водних джерел (ст. 242 КК України) і відповідних складів злочинів за аналогічне діяння деяких зарубіжних країн в порівняльному аспекті – це один із конкретних засобів застосування діалектичного методу дослідження проблем, що нас цікавлять.

Користуючись вищезгаданим підходом до досліджуваної проблеми, доцільно її розглядати стосовно складноутворюючих ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, і відповідних складів злочинів, що вибрані для компаративістського аналізу. Цей шлях допоможе найповніше показати співвідношення нашого закону (ст. 242 КК України) з відповідними законами зарубіжних держав, а також виявити певні проблеми, що належить вирішити законодавцю з метою вдосконалення ст. 242 КК України, а також сприятиме уявленню про наявні тенденції між вітчизняним і зарубіжним законодавствами з подолання цих суспільно небезпечних явищ.

Продовжуючи наше дослідження стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення або зміни їхніх природних властивостей та виснаження водних джерел, ми це зробимо стосовно кожного елементу складу кримінального правопорушення та їх ознак (ст. 242 КК України). Так, згідно зі ст. 242 КК України об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення або зміни їх природних властивостей та виснаження водних джерел. Натомість ст. 364 КК Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, яка має назву «Забруднення оточуючого середовища», передбачена кримінальна відповідальність «за незаконний скид у довкілля речовин, енергії або відходів..., спричинивши небезпеку для життя або здоров'я людини чи небезпеку завдання істотної шкоди якості води..., особинам видів тварин або рослин чи їх частинам...»¹¹⁵⁶. Тут серед інших об'єктів йдеться про такий основний об'єкт злочину, як суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони якості води від незаконного скиду у довкілля речовин, енергії або відходів, що убезпечило від небезпеки для життя або здоров'я людини чи небезпеки завдання істотної шкоди якості води, особинам видів тварин або рослин чи їх частинам. Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони життя або здоров'я людини. В той самий час за ст. 365 цього кодексу, яка має назву «Забруднення оточуючого середовища з необережності»,

1156 Estonian Penal Code. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>.

передбачена кримінальна відповідальність за «незаконний скид в оточуюче середовище речовин, енергії або відходів з необережності, що потягло небезпеку для життя і здоров'я людини чи небезпеку завдання істотної шкоди якості води... особинам видів тварин або рослин, чи їх частинам...»¹¹⁵⁷. Безпосередній об'єкт аналогічний попередньому. Крім того, за ст. 367 цього кодексу, яка має назву «Порушення вимог поведження з хімікатами», передбачена кримінальна відповідальність за «порушення вимог поведження з хімікатами або відходами, що викликали загрозу для життя або здоров'я людей чи небезпеку завдання істотної шкоди якості води, особинам видів тварин або рослин чи їх частинам...»¹¹⁵⁸. Тут йдеться серед інших об'єктів про суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони якості води від порушення вимог поведження з хімікатами або відходами. Такий же об'єкт злочину, передбачений ст. 368 цього ж кодексу, але за діяння, вчинені з необережності¹¹⁵⁹.

У ст. 182 §1 КК Республіки Польща серед інших злочинів передбачено: «Хто забруднює воду... Речовиною або іонізуючим випромінюванням у такій кількості або у такій формі, що може загрожувати життю або здоров'ю людей або спричинити значне зниження якості води..., або значно пошкодити рослинний або тваринний світ,...»¹¹⁶⁰, а у § 2 цієї статті йдеться «якщо винуватець діяння, зазначеного в § 1, діє ненавмисно»¹¹⁶¹. Діяння, передбачене ст. 182 КК Республіки Польща посягає на суспільні відносини в тій частині, яка забезпечує умови до корони водних об'єктів, що забезпечує якість води лише від забруднення¹¹⁶².

За ст. 185 КК Австрії передбачено, що «Хто... Вчиняє забруднення..., що викликає тривале погіршення стану водойм...», або таке, що створює небезпеку для життя або тілесні ушкодження (розділ (1), або іншим чином є небезпечний для здоров'я великої кількості людей, (2) має значний ризик для популяції тварин або рослин, (3) тривалого погіршення стану водойм¹¹⁶³, стаття 181 цього кодексу передбачає вчинення цього діяння з необережності¹¹⁶⁴. Безпосереднім об'єктом злочинів є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водойм від забруднення.

Згідно зі ст. 96 Латвійської республіки, яка має назву «Порушення правил експлуатації та використання землі, її надр, вод і лісів», що передбачає відповідальність

1157 Estonian Penal Code. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>.

1158 Там само.

1159 Там само.

1160 The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A. I. Lukashov, and Dj, prof. N. F. Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A. I. Lukashov and candidate of law E. A. Sarkisova, translated from Polish by D. A. Barilovitch. St. Petersburg «Yundicheskyy Centei Press», 2001. 234 p.

1161 Там само.

1162 Там само.

1163 Criminal Code of the Republic of Austria. URL : <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/44/Austria/show>.

1164 Там само.

для особи, «яка порушує правила експлуатації або використання... вод..., якщо цим завдано значної шкоди природному середовищу, здоров'ю людей, майну або господарським інтересам»¹¹⁶⁵. Серед інших безпосередніх об'єктів тут виступають суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони та експлуатації вод.

Крім того, за ст. 102 цього ж Кодексу, яка має назву «Забруднення та засмічення землі, лісів та вод», передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «для особи, яка здійснює забруднення та засмічення небезпечними або іншими занечищувальними речовинами, матеріалами або відходами, сміттям...Поверхневі або підземні води будь-яким чином, якщо цим завдано значної шкоди доквіллю, майну чи екологічним інтересам, карається...

(3)ті ж самі діяння..., якщо цим були спричинені тяжкі наслідки...Карається»¹¹⁶⁶. Тут безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони водойм від забруднення та засмічення.

Ст. 229 Республіки Молдова, яка має назву «Забруднення вод», передбачає кримінальну відповідальність за «Зараження або інше забруднення поверхневих або підземних вод стічними водами або іншими відходами промислових сільськогосподарських, комунальних та інших підприємств, установ і організацій, якщо це завдало значної шкоди об'єктам тваринного або рослинного світу, рибним запасам, лісовому господарству, сільському господарству чи здоров'ю населення або спричинило смерть людини»¹¹⁶⁷. Тут основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони раціонального використання та оздоровлення поверхневих або підземних вод від зараження або іншого їх забруднення. Натомість додатковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони біологічних ресурсів, сільського господарства, здоров'я населення, життя людини.

За ст. 352 КК Республіки Болгарія передбачена кримінальна відповідальність, коли «будь-яка особа, яка забруднює або допускає забруднення...джерела вод, басейнів, підземних вод... і цим створює небезпеку для людей, тварин і рослин, і тим самим робить всі води небезпечними для людей або тварин і рослин або робить їх непридатними для використання в культурно-побутових, оздоровчих, сільськогосподарських та інших народногосподарських цілях...»¹¹⁶⁸. Відповідно до ст. 352 КК Республіки Болгарія об'єктом цього злочину є суспільні відносини що забезпечують умови з охорони водних об'єктів їх забруднення.

1165 The Latvian Penal Code / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E. A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A. I. Lukashov. St. Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2001. 313 p.

1166 Там само.

1167 Criminal Code of the Republic of Moldova. URL : <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/14/Malta/show>.

1168 Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf.

За ст. 234 КК Швейцарії, яка має назву «Забруднення питної води», передбачена кримінальна відповідальність «будь-якої особи, яка умисно забруднює питну воду, що призначена для людей або домашніх тварин, шкідливими для здоров'я речовинами, караються..., якщо особа діє з необережності, то карається...»¹¹⁶⁹. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони питної води, призначеної для людей і домашніх тварин, від її забруднення.

Відповідно до ст. 324 КК Федеративної Республіки Німеччини, яка має назву «Забруднення водойм», передбачає кримінальну відповідальність за наступне: «Той, хто забруднює водойми без дозволу або іншим чином змінює її якість, завдаючи їй шкоду, карається...»¹¹⁷⁰. Згідно з § 324 КК ФРН безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони водойм від забруднення або від іншого впливу, що убезпечує їх від зміни її якості (властивості).

За § 329 КК ФРН, який має назву «Створення небезпеки, що загрожує районам (територіям), які потребують захисту», передбачено кримінальну відповідальність у сенсі нашого пошуку: «2) будь-хто, хто порушує правові норми чи примусову заборону, видану для охорони охоронної зони води та мінеральних джерел. 1. Експлуатує експлуатаційні системи поводження з речовинами, небезпечними для води. 2. Експлуатує трубопровідні системи для транспортування речовин, небезпечних для води, або транспорту є такі речовини. (3). Будь-хто, хто порушує законодавче положення або примусову заборону, видано для охорони природного заповідника, території, тимчасово захищеної як заповідник, або національного парку 3. Створює, змінює або ліквідує водойми 4. Осушує болота, тріщини чи інші заболочені ділянки»¹¹⁷¹.

Згідно § 330 КК ФРН, який має назву «Особливо тяжкий випадок караності діяння проти навколишнього природного середовища»¹¹⁷², особливо тяжкий випадок, як правило є, якщо особа 1) спричиняє шкоду водоймам...абз. 3. таким чином, що завдана шкода не може бути усунена, або її усунення вимагає надзвичайних витрат або тривалого часу, 2) загрожують Громадському водопостачанню. (2) Будь-хто, хто через умисний акт відповідно до §§ 324-329 1. ставить іншу особу під загрозу смерті або тяжкої шкоди здоров'ю, або загрожує значній кількості людей, їх здоров'ю, 2. спричиняє смерть іншій людині¹¹⁷³

За ст. 142 КК Японії, яка має назву «Забруднення чистої води», передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Особа, яка забруднює чисту воду, що

1169 Swiss Criminal Code. URL : https://www.legislationline.org/download/id/9949/file/SWITZ_Criminal%20Code_as%20of%202021-07-01.pdf.

1170 German Criminal Code. URL : https://www.legislationline.org/download/id/10003/file/GERM_CC_en.pdf.

1171 German Criminal Code. URL : https://www.legislationline.org/download/id/10003/file/GERM_CC_en.pdf.

1172 Там само.

1173 Там само.

служує людині для життя, внаслідок чого вона стає непридатною до вживання, карається ...»¹¹⁷⁴. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони питної води, придатної для вживання людиною. Щодо ст. 143 КК Японії, яка має назву «Забруднення водопроводу», передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Особа, яка забруднює чисту питну воду, що подається населенню за допомогою водопроводу, або яка забруднює джерело цієї води, внаслідок чого ця вода стає непридатною до вживання, карається ...»¹¹⁷⁵. Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони якісної питної води, що постачається водопроводом. За ст. 144 КК Японії, яка має назву «Отруєння чистої води», передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Особа, яка до чистої води, що слугує людині для життя, підмішувала отруту або іншу речовину, здатну завдати шкоду здоров'ю людині, карається ...»¹¹⁷⁶. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони чистої (питної) води без отруєння. Що до ст. 145 КК Японії, то вона має назву «Викликання смерті або тілесних ушкоджень внаслідок забруднення або отруєння чистої води», то передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Якщо вчинення діянь, передбачених трьома попередніми статтями, викликало смерть або тілесні ушкодження в іншій особі, то підлягає призначенню покарання...»¹¹⁷⁷. За ст. 146 КК Японії, яка має назву «Отруєння водопроводу (водопостачання) і спричинення смерті внаслідок цього діяння» призначена кримінальна відповідальність за наступне: «Особа, яка до чистої питної води, що постачається по водопроводу для громадського користування, або до її джерела підмішувати отруту або іншу речовину, здатну завдати шкоди здоров'ю людини, карається ...»¹¹⁷⁸, але якщо внаслідок цих злочинів завдана смерть іншій особі...»¹¹⁷⁹. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони водопроводу і доставлення чистої питної води. За ст. 147 КК Японії, яка має назву «Пошкодження водопроводу» передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Особа, яка пошкоджує або перекрыла водопровід, по якому чиста вода доставляється для громадського користування, карається ...»¹¹⁸⁰. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови забезпечення цілісності водопроводу та доставлення чистої питної води.

1174 The Japanese Penal code / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A. I. Korobeev. St. Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2002. 226 p.

1175 Там само.

1176 The Japanese Penal code / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A. I. Korobeev. St. Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2002. 226 p.

1177 Там само.

1178 Там само.

1179 Там само.

1180 Там само.

За ст. 287 КК Республіки Вірменія, яка має назву «Забруднення вод», за ч. 1 цієї статті передбачено: «Забруднення, засмічення, закорковування, виснаження поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання чи інша зміна їх природних властивостей або якісного складу, якщо ці діяння спричинили умисно або з необережності істотну шкоду тваринному або рослинному світу, рибним запасам, лісовому або сільському господарству, карається ...

2. Те ж діяння:

1) спричинивши з необережності шкоди здоров'ю людей; 2) викликавши масову загибель тварин; 3) вчинені на особливо охоронюваній природній території, в зоні екологічного лиха або надзвичайної екологічної ситуації, – караються...

3. Діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, що викликали з необережності смерть людини, – карається...

4. Діяння, передбачені цією статтею, що викликали умисно наслідки, передбачені чч. 1 або 2 цієї статті, – караються ...»¹¹⁸¹. Основним безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання, належних їх природних властивостей та якісного складу та убезпечують ці водні об'єкти від їх забруднення, засмічення, закорковування, виснаження чи від іншої зміни їх природних властивостей або якісного складу.

За ст. 250 КК Азербайджанської Республіки, яка має назву «Забруднення вод (джерел води)» передбачена кримінальна відповідальність за: «250.1. Забруднення, виснаження поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання чи зміну їх природних властивостей, якщо ці діяння потягли істотну шкоду тваринному або рослинному світу, риби чи іншим водним ресурсам, Лісовому або сільському господарству, – караються ...

250.2. Ті самі діяння, що потягли спричинення шкоди здоров'ю людині або масову загибель тварин, а рівно вчинені на території заповідника або в зоні небезпечної чи надзвичайної екологічної ситуації, – караються ...

250.3. Ті самі діяння, що потягли з необережності смерть потерпілого, – караються ...»¹¹⁸². Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання, природних властивостей вод та убезпечення їх від забруднення, виснаження, від інших змін їх природних властивостей.

За ст. 193 КК Республіки Хорватія, яка має назву «Забруднення навколишнього середовища», передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «(1) Той, хто всупереч нормам випускає, вносить або впускає у... воду... кількість речовин або

1181 Criminal Code of the Republic of Armenia. URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8872/preview>.

1182 Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8304/file/Azerbaijan_CC_am2018_en.pdf

іонізуючого випромінювання, що може постійно або суттєво загрожувати їх якості або суттєво загрожувати тваринам у ширшій зоні, або можуть загрожувати життю чи здоров'ю людей, –

карається ...

(2) Той, хто викидає, водить або виділяє речовини або іонізуючі випромінювання у..., воду і тим самим загрожує життю чи здоров'ю людей,

– карається ...

(3) Той, хто вчинив злочин, зазначений у пункті 1 цієї статті, з необережності,

– карається...»¹¹⁸³. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони вод від забруднення, кількості речовин або іонізуючого випромінювання, в належному якісному стані.

За § 293 КК Чеської Республіки, який має назву «Шкода та загроза навколишньому середовищу», де передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Хто всупереч іншим правовим нормам, умисно пошкоджує або загрожує... воді або іншим компонентам навколишнього середовища більшою мірою на більшій території, або таким чином, що це може завдати серйозної шкоди здоров'ю або смерті, або якщо для усунення такої поведінки потрібно зробити значні витрати, або хто умисно збільшує або вкладні запобігання або пом'якшення такої шкоди чи загрози компоненти навколишнього середовища,

– карається...

(2) Злочинець карається...(а) якщо що він знову вчиняє діяння, зазначене в п. 1; (б) якщо він вчиняє такий вчинок через те, що порушує важливе зобов'язання запитає що впливає з його трудової діяльності, професії, посади чи функції, які покладені на нього законом; (в) якщо такий вчинок задає постійної або довгострокової шкоди компоненту навколишнього середовища; (г) якщо для подолання наслідків такого вчинку потрібні великі витрати; або якщо він вчиняє такий вчинок з наміром отримати значну Вигоду для себе чи для іншого.

(3) Злочинець карається..., якщо він вчинив такий вчинок з наміром отримати великомасштабну вигоду для себе чи для іншого»¹¹⁸⁴.

«Пошкодження та загроза навколишньому середовищу через необережність».

(1) Хто всупереч іншим правовим нормам через грубу необережність пошкоджує або загрожує... воді або іншим компонентом навколишнього середовища більшою або меншою мірою... або таким чином, що це може спричинити серйозні пошкодження здоров'ю або смерть, або якщо для усунення наслідків такої поведінки необхідно зробити значні витрати, або який через грубу недбалість

1183 Criminal Code of the Republic of Croatia. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf.

1184 Там само.

збільшує або ускладнює запобігання або пом'якшення такої шкоди або загрози компоненту навколишнього середовища, –

карається...

(2) Злочинець карається...

(а) якщо це спричиняє постійну або довгострокову шкоду компоненту навколишнього середовища, або коли для подолання наслідків такого вчинку потрібні великі витрати¹¹⁸⁵.

За § 294-а КК Чеської Республіки, який має назву «Пошкодження джерела води», передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Той, хто навіть з грубої необережності завдасть шкоди водному джерелу, для якого створена охоронна зона, таким чином, що усунеться або значно послаблюється причина особливого захисту водного джерела, буде каратися...»¹¹⁸⁶.

За § 296 КК Чеської Республіки, який має назву «Загальні положення»:

«(1) Більша площа згідно з §§ 293 та 294 означає площу не менше трьох гектарів, а у випадку поверхневих вод у водних об'єктах, за винятком водотоків, щонайменше один гектар акваторії та у випадку водотоку не менше двох км його довжини; окремі уражені ділянки та довжина водостоків складаються...»¹¹⁸⁷.

За § 293 цього Кодексу безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови охорони вод від їх умисного пошкодження або загрози. За § 294 цього Кодексу безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони води від їх необережного пошкодження або загрози.

За § 196 КК Данії передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «Особа, яка за обтяжувальних обставин, що порушують екологічне законодавство, ... – карається...

(1) забруднює... воду, ..., внаслідок цього навколишньому середовищу завдається значна шкода або створюється безпосередньо небезпека, ...

ПК2. Таким чином, будь-хто, хто забруднює... воду... або зберігає, або утилізує відходи або подібні речовини, порушуючи більш систематизований або організований характер... –

карається...»¹¹⁸⁸.

За § 186 КК Данії «Кожен, хто представляє небезпеку для життя чи здоров'я людей, спричиняючи загальну нестачу питної води або додаючи у водойми, водопровідні труби або потоки, речовини, небезпечні для життя, – карається...

1185 Criminal Code of the Republic of Croatia. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf.

1186 Там само.

1187 Там само.

1188 Criminal Code of Denmark (as of 2005). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf

ПК2. Якщо злочин, вчинений з необережності, –
 Карається...»¹¹⁸⁹. Безпосереднім об'єктом цих злочинів є суспільні відносини запитає що забезпечують умови з охорони вод.

Відповідно до ст. 294 КК Грузії, яка має назву «Порушення правил водокористування», передбачена кримінальна відповідальність за: «Самовільне захоплення води або самовільне проведення гідротехнічних робіт на мережах загального користування, а рівно інше порушення водокористування, що спричинило значну шкоду, – карається...»¹¹⁹⁰. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують, відповідно до чинного законодавства, користування водою, проведення гідротехнічних робіт та водокористування.

За ст. 292 КК Грузії, яка має назву «Забруднення вод», де передбачена кримінальна відповідальність за: «Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інший негативний вплив на них, що може спричинити шкоду здоров'ю населення, скоротити рибні запаси, погіршення умов водопостачання, викликати погіршення фізичних, хімічних, біологічних властивостей, пониження природної здатності вод до самоочищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режимів, – ...

2. Ті самі діяння, що викликали спричинення шкоди здоров'ю людини чи масове знищення тваринного або рослинного світу, рівно вчинені на території державного заповідника або заказника, чи під час надзвичайної екологічної ситуації або в зоні екологічного лиха, – ...

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті запитає що викликали смерть людини або інші тяжкі наслідки, – караються...»¹¹⁹¹.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони водних об'єктів від забруднення запитає засмічення запитає виснаження або від іншого негативного впливу на них.

За § 241 КК республіки Угорщина, яка має назву «Шкода навколишньому середовищу», передбачена кримінальна відповідальність за наступне:

«(1) особа, яка спричиняє значне забруднення ... Води... (а) безпеки, (б) збитки до такої міри, що її природний або колишній стан може бути відновлений лише шляхом втручання, (с) збитки до такої міри, що її природний або колишній стан неможливо відновити, – карається...

(2) той, хто завдає екологічної шкоди з необережності, – карається ...

(4) для цілей цього розділу забруднення: забруднення води, що перевищує граничне значення викидів, встановлених законом або офіційним рішенням»¹¹⁹².

1189 Criminal Code of Denmark (as of 2005). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf

1190 Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9995/file/GEO_CC_July%202021_eng.pdf.

1191 Там само.

1192 Criminal Code of the Republic of Hungary (2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/HUngary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови для охорони вод від їх забруднення.

За ст. 179 КК Ісландії передбачена кримінальна відповідальність за: «Забруднення ... Водних об'єктів, щоб завдати значної шкоди навколишньому середовищу або викликати безпосередньо небезпеку такої шкоди, карається ...»¹¹⁹³.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони водних об'єктів від їх забруднення.

За ст. 328 КК Республіки Казахстан, яка має назву «Забруднення, засмічення або виснаження вод» передбачена кримінальна відповідальність за наступне:

«1. Забруднення, засмічення, визначення поверхневих або підземних вод запитає льодовиків, джерел питного водопостачання іншу зміну їх природних властивостей, якщо це потягнуло або могло потягти спричинення значної шкоди оточуючому середовищу або спричинення шкоди здоров'ю людини, – карається ...

2. Ті самі діяння, що спричинили чи створили загрозу завдання великої шкоди оточуючому середовищу, а рівно вчинені на особливо охоронюваних природних територіях чи на територіях з надзвичайною екологічною ситуацією, – карається ...

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що викликали спричинення особливо великої шкоди довкіллю чи смерті людини, чи масове захворювання людей, – караються ...»¹¹⁹⁴.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, умови з охорони поверхневих або підземних вод, льодовиків, джерел питного водопостачання від їх забруднення, засмічення, виснаження чи іншої зміни їх природних властивостей.

За Розділом з §§ 180-267 КК Князівства Ліхтенштейн, який має назву «Умисна шкода навколишньому середовищу», де передбачається кримінальна відповідальність за наступне: «1) будь-хто всупереч законодавчому припису чи офіційному розпорядженню забруднює водойму... або іншим чином впливає на це...

1. Небезпека для життя або серйозні тілесні ушкодження (Розділ 84, пункт 1)... іншого або іншим чином для здоров'я чи фізичного стану. Безпека великої кількості людей...

2. Значний ризик для популяції тварин або рослин. 3. Довгострокове погіршення стану водойм,... або... карається; 2) якщо популяція тварин або рослин серйозно постраждала внаслідок цього, тривале погіршення стану води... – карається...»¹¹⁹⁵.

За §§ 181-270 цього Кодексу за недбалу шкоду довкіллю, передбачена кримінальна відповідальність за наступне: «1) кожен, хто з необережності вчиняє одне з діянь, яким

1193 General Penal Code of Iceland (1940, amended 2015) . URL : <https://www.legislationline.org/download/id/6159/file/General%20Penal%20Code%20of%20Iceland%201940,%20amended%202015.pdf>

1194 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014, amended 2016) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf

1195 Criminal Code of the Principality of Liechtenstein (1987, as amended 2021) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/9572/file/LICH_CC_eng.pdf

загрожує покарання в параграфі 180, суперечить правовим нормам або офіційному розпорядженню, – карається... 2) якщо популяція тварин або рослин серйозно постраждала внаслідок цього, тривале погіршення стану води..., – карається ...»¹¹⁹⁶.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови охорони водойм від забруднення.

За ст. 272 КК Литви, яка має назву «Охорона навколишнього середовища або використання природних ресурсів або споруд, в яких небезпечні речовини використовуються або зберігаються або містять потенційно-небезпечні обладнання чи існує якась небезпечна діяльність, порушення правил технічного обслуговування чи використання», де передбачена кримінальна відповідальність за наступне:

«1. Хто порушив законодавчі вимоги щодо охорони навколишнього середовища або використання природних ресурсів або місць, в яких використовуються або зберігаються небезпечні речовини ..., коли це загрожує життю і здоров'ю людини, або які могли б завдати шкоди воді, тваринам або рослинам... – карається...

4. Злочини, викладені в цій статті, є злочинами, вчиненими в результаті недбалості...»¹¹⁹⁷.

Безпосереднім об'єктом злочину, що нас цікавить, є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони водних об'єктів від забруднення.

За ст. 303 КК Чорногорії, яка має назву «Забруднення навколишнього середовища», передбачена кримінальна відповідальність за наступне:

«(1) Хто, порушуючи норми, що регулюють охорону, збереження та покращення навколишнього природного середовища, скидає, впроваджує або утилізує конкретну кількість речовин або іонізуючого випромінювання у ... воду ..., що створює небезпеку для життя чи здоров'я людини ... воді ... – карається...

(2) Якщо правопорушення, передбачене пунктом 1 цієї статті, вчинене з необережності... карається...

(3) якщо правопорушення, зазначене в п.1 цієї статті, спричинило істотні наслідки забруднення ... води ..., – карається ...

(4) Якщо злочин, зазначений у пункті 3, вчинений з необережності, винний карається...

(5) Якщо правопорушення, зазначене в пункті 1 цієї статті, спричинило тяжке тілесне ушкодження або серйозне погіршення здоров'я однієї або кількох осіб, винний карається...

(6) Якщо правопорушення, зазначене у пункті 1 цієї статті, призводить до смерті однієї або декількох осіб, винний карається ...»¹¹⁹⁸.

1196 Criminal Code of the Principality of Liechtenstein (1987, as amended 2021) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/9572/file/LICH_CC_eng.pdf.

1197 Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2017) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf.

1198 Criminal Code of Montenegro (2003, amended 2018) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/8406/file/Montenegro_CC_am2018_en.pdf.

Безпосереднім об'єктом злочину, що нас цікавить, є суспільні відносини, які забезпечують умови для охорони водних об'єктів від їх забруднення.

За розділом 173 а КК Королівства Нідерланди, зазначається, що «Будь-яка особа, яка умисно та незаконно викинула речовину... або у поверхневій воді, підлягає покаранню ...»¹¹⁹⁹. За розділом 173б «Будь-яка особа, яка з необережності спричинила незаконний викид речовин... в поверхневій воді, несе відповідальність, якщо це може загрожувати здоров'ю людей або життю людини...

Якщо такі діяння можуть загрожувати життю іншої людини, а правопорушення призвело до смерті людини...»¹²⁰⁰. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони поверхневих та підземних вод від їх забруднення.

За ст. 196 КК Республіки Узбекистан, яка має назву «Забруднення оточуючого природного середовища», передбачено кримінальну відповідальність за: «... забруднення вод ..., що викликало масове захворювання людей, загибель тварин, птахів або риби чи інші тяжкі наслідки, – карається...

Ті самі діяння, що викликали смерть людини, – караються»¹²⁰¹.

Безпосереднім об'єктом цього злочину, що становить наш інтерес, є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони вод від їх забруднення.

За ст. 203 КК Республіки Узбекистан, яка має назву «Порушення умов користування водами або водоймами», передбачена кримінальна відповідальність за порушення умов користування водами або водоймами, що потягли тяжкі наслідки.¹²⁰²

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують умови з належного користування водами або водоймами.

Відповідно до ст. 226 КК Республіки Таджикистан, яка має назву «Забруднення вод», передбачена кримінальна відповідальність за наступне:

«1) Забруднення, засмічення поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання чи послідовне виснаження запасів води, чи пониження якості, або іншу зміну їх природних властивостей, якщо ці діяння вчинені протягом року після застосування адміністративного стягнення, – карається...

2) ті самі діяння: а) потягли спричинення істотної шкоди тваринному або рослинному світу, рибним запасам, у лісовому або сільському господарству;

б) потягли з необережності спричинення шкоди здоров'ю людей; в) викликали масову загибель тварин; г) вчинені на території державного заповідника або заказника чи в зоні екологічного лиха, або в зоні надзвичайної екологічної ситуації, –

1199 Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, amended 2012) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf.

1200 Там само.

1201 Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (1994, amended 2002) . URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8931>.

1202 Там само.

Карається...

3) діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, потяги з необережності смерть людини, –

караються...»¹²⁰³. Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечили умови з охорони поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання, запаси води від забруднення, виснаження чи пониження якості води або від іншої зміни їх природних властивостей.

Виокремимо позитивні положення з визначень основного безпосереднього об'єкта злочинів, користуючись законодавством про кримінальну відповідальність деяких зарубіжних держав та кримінально-правовою доктриною України, які нам вдалося сформулювати. Так, позитивним є положення щодо забезпечення якості води (ст. 364 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки; ст. 182 КК Республіки Польща; § 324 КК ФРН; ст. 287 КК Республіки Вірменія; ст. 193 КК Республіки Хорватія). Крім того, позитивним є положення в об'єктах, які стосуються охорони вод від засмічення (ст. 287 КК Республіки Вірменія; ст. 292 КК Грузії; ст. 328 КК Республіки Казахстан; ст. 226 Республіки Таджикистан; ст. 102 КК Латвійської Республіки). Всі положення мають отримати місце при визначенні об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України. Як свідчить аналіз статей наведених законодавчих актів відповідних держав, то об'єктом вони вбачають суспільні відносини з охорони водних об'єктів у різній інтерпретації. Проте, якщо в ст. 242 КК України йдеться про відносини з умов охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів (усіх без винятку) від забруднення, зміни їх природних властивостей, або виснаження водних джерел, то за ст. 364, 365, 367 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, за ст. 182 § 1-го КК Республіки Польща, за ст. 185 КК Австрії, за ст. 352 КК Болгарії, за ст. 243 КК Швейцарії, за ст. 193 КК Хорватії, за ст. 241 КК Угорщини, за ст. 179 КК Ісландії, за ст. 303 КК Чорногорії, за ст. 173 а КК Королівства Нідерландів охороняються суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони вод лише від їх забруднення. Дещо інше відносини охороняються КК Латвійської Республіки, а тут йдеться про відносини з експлуатації та використання водних об'єктів. Водночас ще вужче коло відносин охороняються ст. 234 КК Швейцарії, адже тут існують суспільні відносини стосовно лише питної води. Таке ж становище займають ст. 142, 145, 146 КК Японії, де відносини стосуються питної води та водопостачання такої води.

Таким чином зазначене вище дає нам підстави схилитися до позиції законодавців України, Республіки Вірменія, Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Таджикистан, Республіки Казахстан щодо охорони водних об'єктів.

1203 Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (1994, amended 2002). URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8931>.

Щодо предмета вказаного складу злочину, яким, згідно з чинним законодавством (ст. 242 КК України), є всі води, що містяться у водних об'єктах, що знаходяться на території нашої країни, як у твердому, рідкому, та газоподібному стані, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем і невіддільні від нього, які можуть бути в господарському (залучені до трудових ресурсів), так і в іншому обігові.

Як ми вже зазначали, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є вода (водних об'єктів), а саме вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода водоносних горизонтів, вода джерел підземних вод, вода лікувальних вод (згідно з приписами редакції ст. 242 КК України).

Аналогічне положення щодо предмета цього злочину ми знаходимо в ст. 255 КК азербайджанської республіки (вода поверхневих вод запитає підземних вод запитає джерел питного водопостачання); ст. 226 КК Республіки Таджикистан (вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода джерел питного водопостачання); ст. 287 КК Республіки Вірменія (вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода джерел питного водопостачання); ст. 102 Латвійської Республіки (підземні, поверхневі води). Іншими словами, предмет цього злочину в зазначених кримінальних кодексах, описаний у своєрідній інтерпретації, подібний предмету кримінального правопорушення, описаного в ст. 242 КК України, але за виключенням водоносних горизонтів, лікувальних вод. Проте законодавці цих держав описали водні об'єкти, тобто місце вчинення цих злочинів, що дає нам можливість зрозуміти предмет цього кримінального правопорушення, який ми виділили в своєму дослідженні.

Деяко вужче предмет злочину зазначається в наступних кодексах: за ст. 365 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки (це вода); ст. 182 § 1 Республіка Польща (це вода); за ст. 182 Австрії (це водойма); за ст. 352 Республіки Болгарія (це джерела вод, басейнів, підземних вод); ст. 234 КК Швейцарії (це питна вода); за § 324 ФРН (це водойма); за ст. 142 КК Японії (це чиста вода, водопровід (ст. 143)); ст. 193 Республіки Хорватія (це вода); за § 293 КК Чеської Республіки (це вода), а за § 294 а (це джерела води, поверхневих вод); за § 196 КК Данії (це вода), а за § 186 (це питна вода, водойми, водопровідні труби); за ст. 291 КК Грузії (це вода), а за ст. 292 (водні об'єкти); за розділом § 180 – 267 КК Князівства Ліхтенштейн (це водойма); за ст. 274 КК Литви (це вода); за ст. 304 КК Чорногорії (це вода); за ст. 173 а КК Королівства Нідерландів (це поверхневі води); застати 196 КК Республіки Узбекистан (все води), а за ст. 203 (це водойми, води); за статтею 279 КК Ісландії (це водні об'єкти).

Ми вважаємо, що як деталізація предмета злочину, так і певне його обмеження непотрібне, адже і те й інше шкодить охороні відносин стосовно цього найважливішого природного об'єкта. Тому позиція нашого законодавця стосовно предмета кримінального правопорушення – лаконічна. Проте потрібно врахувати зроблені нами уточнення.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, як ми вже зазначали, характеризується такими обов'язковими ознаками як діянням (діями або бездіяльністю): 1) забруднення поверхневих і підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод; 2) зміна природних властивостей поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод; 3) виснаження водних джерел; 4) які мають місце у визначених умовах – у певному місці: у межах поверхневих вод; у межах підземних вод; у межах водоносних горизонтів; у межах джерел питних вод; у межах джерел лікувальних вод; у межах водних джерел, з використанням певних засобів та джерел, а також діянням для ч. 1 ст. 242 КК і діянням і наслідками для ч. 2 ст. 242 КК (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки) та необхідного причинного зв'язку між діянням і зазначеними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України), із застосуванням засобів і джерел вчинення кримінального правопорушення.

За ст. 364 Пенітенціарного кодексу Естонської республіки об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується діями: 1) незаконним скидом у воду певних засобів: речовин, енергії або відходів, що викликало небезпеку для життя або здоров'я людини чи небезпеку спричинення істотної шкоди якості води, особинам тварин або рослин; 2) ч. 2 цієї статті – ті самі дії, які викликали істотну шкоду якості води, особинами тварин або рослин, чи їх частинам і необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками; 3) для ч. 3 цієї статті ті самі дії, що потягли спричинення великої шкоди якості води, особинам видів тварин або рослин їх частинам та необхідним причини зв'язком між діями та наслідками, що настали. Аналогічна об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 365 цього кодексу, але вчинені дії з необережності¹²⁰⁴.

За ст. 182 КК Республіки Польща об'єктивна сторона цього злочину характеризується таким діянням (дією або бездіяльністю), як забруднення води та засобами – речовиною чи речовиною з іонізуючим випромінюванням у такій кількості або у такій формі, що це може загрожувати життю або здоров'ю людей або спричинити зниження якості води. За ознакою спричинення значного зниження якості води є необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками.

На підставі § 187 КК Австрії об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується діянням (забрудненням, іншим чином завдано шкоду водному джерелу). Зрозуміло, що для цього злочину обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є джерело та засоби вчинення злочину (ч. 1 § 180 КК). Згідно з ч. 2 § 180 КК Австрії обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину є час вчинення злочину тривалий час, спосіб вчинення злочину тяжким чином та

1204 Penal Code of the Republic of Estonia (2001, as of May 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as%20of%20May%202021.pdf.

наслідки значний обсяг. Для складу злочину, який має наслідки, існує ще необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками вчинення злочину.

Згідно ст. 296 КК Латвійської Республіки цей склад злочину характеризується: 1) такими діями або бездіяльністю, яка полягає в порушенні правил експлуатації або використання вод; 2) тяжкими наслідками, як істотна шкода природному середовищу, істотна шкода здоров'ю людей, істотна шкода майновим або господарським інтересам; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками, зазначеними у цій статті. Крім того, діяння за ст. 102 цього Кодексу характеризуються такими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, як діяння (дія або бездіяльність): забруднення та засмічення; засобами вчинення злочину небезпечними або іншим забруднювальними речовинами, матеріалами або відходами, сміттям; джерелами вчинення злочину; наслідками – значна шкода довкіллю, майну чи економічним інтересам; необхідним причинним зв'язком між діянням і наслідками, що настали (за ч. 1 цієї статті); за ч. 3 тяжкі наслідки – тут також властивий необхідний причинний зв'язок.

Для діяння, передбаченого ст. 229 КК Республіки Молдова характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) забруднення, зараження – дія або бездіяльність; 2) місце вчинення цього злочину – це місцезнаходження поверхневих або підземних вод; 3) засоби вчинення цього злочину (стічні води, інші відходи промислових, сільськогосподарських підприємств установ і організацій); 4) джерела вчинення цього злочину; 5) наслідки вчинення цього злочину (завдання значної шкоди об'єктам тваринного або рослинного світу, рибним запасам, лісовому господарству, сільському господарству, здоров'ю людей або спричинення смерті людей; 6) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали¹²⁰⁵.

Для діяння, передбаченого ст. 352 КК Республіки Болгарія об'єктивна сторона цього злочину характеризується наступними обов'язковими ознаками об'єктивної сторони: 1) діяння дія або бездіяльність забруднення; 2) місце вчинення злочину це місце знаходження джерела вод басейнів, підземних вод; 3) засоби вчинення цього злочину; 4) джерела вчинення цього злочину. Це робить такі води небезпечними для людей, тварин, рослин тощо¹²⁰⁶.

Діяння, передбачені ст. 234 КК Швейцарії характеризується наступними обов'язковими ознаками об'єктивної сторони: 1) діянням (дією або бездіяльністю) – забрудненням; 2) місце вчинення злочину – це місцезнаходження питної води; 3) засобами вчинення цього злочину (шкідливими для здоров'я речовинами)¹²⁰⁷.

1205 Criminal Code of the Republic of Moldova (2002, amended 2018) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/8281/file/Moldova_CC_2002_am2018_en.pdf.

1206 Criminal Code of the Republic of Bulgaria (1968, amended 2017) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf.

1207 Уголовный кодекс Швейцарии. Санкт-Петербург: «Юридический центр Пресс» 2002. С. 224–225.

Для діяння, передбаченого § 324 КК ФРН обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є: 1) діяння (дія або бездіяльність) – забруднення водойми або будь-яким чином зміна якості водойми; 2) засоби вчинення злочину – це забруднювальні речовини, відходи тощо; 3) джерела забруднення; 4) місцезнаходження водойми, яку забруднюють.

Для діяння, передбаченого ст. 142 КК Японії характерні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння (дія або бездіяльність) – забруднення чистої води; 2) засоби вчинення цього злочину (шкідливі речовини, відходи тощо); 3) місце вчинення цього злочину – це місцезнаходження водойми чистої води; джерела забруднення¹²⁰⁸. Натомість для діяння, передбаченого ст. 143 КК Японії властиві такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) дія або бездіяльність – забруднення чистої питної води, що доставляється водопроводом; 2) засоби вчинення цього злочину; 3) місцезнаходження водопроводу, де міститься чиста питна вода. Для діяння, передбаченого ст. 144 КК Японії характерні наступні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння – отруєння чистої питної води; 2) засоби вчинення злочину – це отруйна речовина; 3) місце вчинення цього злочину – це місце, де знаходиться чиста питна вода, яка зазнала отруєння. За ст. 149 КК Японії передбачені внаслідок діяння попередніми трьома статтями такі наслідки: смерть або тілесні ушкодження. При кваліфікації всього діяння необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідком, що настав¹²⁰⁹.

За ст. 146 КК Японії властиві такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони як: 1) дії – отруєння водопроводу; 2) засоби вчинення злочину – це отрута чи інша речовина, здатна зашкодити здоров'ю людини; 3) місце вчинення цього злочину. У тому ж випадку, коли мають місце такі дії, що несуть смерть іншій особі, то потрібно встановлювати необхідний причинний зв'язок між дією і наслідком, що настав¹²¹⁰.

Для ст. 287 КК Республіки Вірменія характерні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони, як: 1) дія або бездіяльність – це забруднення, засмічення, виснаження, інша зміна природних властивостей або зміна складу зазначеного в статті предмета злочину; 2) засоби вчинення злочину; 3) джерела вчинення злочину; 4) місце вчинення злочину – це місце впливу на водні об'єкти; 5) наслідки – істотна шкода тваринному або рослинному світу; рибним запасам або сільському господарству; 6) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали (для ч. 1 цієї статті). Для ч. 2 цієї статті характерні наступні наслідки: шкода здоров'ю людей; масова загибель тварин¹²¹¹. Тут же характерна така кваліфі-

1208 The Japanese Penal code / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A. I. Korobejev. St Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2002. 226 p.

1209 Там само.

1210 Там само.

1211 Criminal Code of the Republic of Armenia (2003) . URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8872/preview>.

куюча ознака, як вчинення діяння на особливо охоронюваній природній території чи в зоні екологічного лиха або надзвичайної екологічної ситуації. За ч. 3 цієї статті характерні такі наслідки, як діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, що потягли за собою смерть людини з необережності¹²¹². За ч. 4 цієї статті характерні діяння, передбачені цією статтею, що викликали умисні наслідки, передбачені ч. 1 або 2 або 3 цієї ж статті¹²¹³.

Для ч. 1 ст. 250 КК Азербайджанської Республіки характерні наступні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння дія або бездіяльність – забруднення, виснаження, інша зміна природних властивостей вод; 2) засоби вчинення злочину; 3) джерела вчинення злочину; 4) місце вчинення злочину; 5) наслідки – суттєва шкода тваринному або рослинному світу, риби та іншим водним біоресурсам, лісовому або сільському господарству; 6) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали¹²¹⁴. Для ч. 2 цієї статті властиві такі ознаки: 1) ті самі діяння; наслідки – шкода здоров'ю людини або масова загибель тварин; 2) вчинення таких самих діянь на території заповідника або в зоні небезпеки чи надзвичайної екологічної ситуації; для ст. 250.3. – ті самі діяння що потягли з необережності смерть потерпілого.

За ч. 1 ст. 193 КК Республіки Хорватія містяться такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочину: 1) діяння – це «вносить, випускає або впускає» у воду; 2) засоби – кількість речовин або іонізуючого випромінювання; 3) місце вчинення злочину, де міститься – вода, на яку впливають засобами джерела злочину, що може загрожувати якості води або може суттєво загрожувати тваринам то що. За ч. 2 ст. 193 КК йдеться про діяння, що загрожує життю чи здоров'ю людей¹²¹⁵. Тобто йдеться про діяльність з формальними складами.

За п. 1 § 293 КК Чеської Республіки містяться наступні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) дії – пошкоджує або загрожує воді, збільшує або ускладнює запобігання такої шкоди; 2) засоби вчинення злочину; 3) місце вчинення цього злочину – це місцезнаходження водного об'єкта¹²¹⁶.

За п. 2 ст. 293 цього Кодексу за повторення діяння, зазначеного у п. 1 в порушення, не дивлячись на покладений обов'язок, зобов'язання, чи передбачений професією посади тощо, коли такий вчинок завдає постійної або довгострокової шкоди (мова про час вчинення злочину)¹²¹⁷. Слід звернути увагу на те, що положення §§ 293, 294а, 296 не заслуговують підтримки за структурною побудовою цих складів і положень об'єктивної сторони.

1212 Criminal Code of the Republic of Armenia (2003) . URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8872/preview>.

1213 Там само.

1214 Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (2018). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8304/file/Azerbaijan_CC_am2018_en.pdf.

1215 Criminal Code of the Republic of Croatia (2011). URL : https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf.

1216 Там само.

1217 Там само.

Відповідно до § 196 КК Данії діяння мають наступні ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння – забруднення вод; 2) засоби вчинення злочину; 3) місце вчинення злочину, де забруднюється вода; 4) джерела вчинення злочину; 5) наслідки – значна шкода або створюється безпосередньо небезпека¹²¹⁸. ПК2. Таким же чином: 1) діяння; 2) засоби вчинення злочину; 3) місце вчинення злочину. Приписи §§ 196, 186, КК Данії мають надто складну конструкцію, яка не може сприяти вдосконаленню положень ст. 242 КК України¹²¹⁹.

Ст. 291 КК Грузії містить такі ознаки об'єктивної сторони описаного в ній злочину: 1) дії – самовільне захоплення води або самовільне проведення гідротехнічних робіт на мережах загального користування; 2) наслідки – значна шкода; 3) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали¹²²⁰.

За ст. 292 КК Грузії є наступні ознаки об'єктивної сторони складу злочину: 1) діяння – забруднення, засмічення, виснаження, інший негативний вплив на водні об'єкти; 2) засоби вчинення злочину; 3) джерела вчинення злочину; 4) місце вчинення злочину, де відбувається вплив на водні об'єкти¹²²¹.

За ч. 2 цієї статті – це спричинення шкоди здоров'ю людини чи масове знищення тваринного або рослинного світу, рівно вчинені на території державного заповідника або заказника, чи під час надзвичайної екологічної ситуації або в зоні екологічного лиха. Там, де йдеться про наслідки є необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали. За ч. 3 цієї статті є наступні наслідки – смерть людини або інші тяжкі наслідки¹²²².

За ст. 241 КК Республіки Угорщина містяться наступні ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння (дія або бездіяльність) – значне забруднення вод, що перевищує граничне значення викидів, установлених законом або офіційним рішенням; 2) засоби вчинення злочину, що перевищують граничні значення викидів встановлених законом або офіційним рішенням; 3) джерела вчинення злочину; 4) місце вчинення злочину – це місцезнаходження водного об'єкта¹²²³.

За ст. 179 КК Ісландії містяться наступні ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння (дія або бездіяльність) – забруднення водних об'єктів; 2) засоби вчинення злочину – шкідливі речовини відходи; 3) джерела вчинення злочину; 4) місце вчинення злочину – це місце знаходження водного об'єкта; 5) наслідки завдання значної шкоди водному об'єкту; 6) необхідний причинний

1218 Criminal Code of Denmark (as of 2005) . URL : https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf

1219 Там само.

1220 Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9995/file/GEO_CC_July%202021_eng.pdf.

1221 Там само.

1222 Там само.

1223 Criminal Code of the Republic of Hungary (2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/HUngary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf.

зв'язок між діянням та наслідками, що настали; 7) створення загрози настання такої шкоди¹²²⁴.

За ст. 328 КК Республіки Казахстан містяться наступні ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння (дія або бездіяльність) – це забруднення, засмічення, виснаження, інша зміна природних властивостей поверхневих вод або підземних вод, льодовиків, джерел питного водопостачання; 2) засоби вчинення злочину – речовини відходи тощо; 3) джерела вчинення злочину; 4) місце вчинення злочину – це місце, де піддавався впливу водний об'єкт; 5) наслідки – спричинення значної шкоди довкіллю, шкода здоров'ю людини¹²²⁵.

За ч. 2 ст. 328 цього Кодексу: наслідки завдання великої шкоди довкіллю або загроза настання такого наслідку¹²²⁶, або вчинення діяння на особливо охоронюваних природних територіях чи на територіях з надзвичайною екологічною ситуацією¹²²⁷.

За ч. 3 цієї статті наслідки – завдання особливої шкоди довкіллю або смерть людини, чи масове захворювання людей¹²²⁸.

За розділом § 180-267 КК Князівства Ліхтенштейн містяться обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: «1) діяння (дія або бездіяльність) – це забруднення водойми; 2) засоби вчинення цього злочину; 3) джерела вчинення злочину; 4) загроза настання наслідків – небезпека для життя або серйозні тілесні ушкодження, небезпека великої кількості людей; 2) значний ризик для популяції тварин або рослин; 3) довгострокове погіршення стану водойм...»; 4) місце вчинення злочину – це місцезнаходження водного об'єкта¹²²⁹.

За ст. 270 КК Литви містяться наступні ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння – порушення правил зберігання або використання небезпечних речовин; 2) засоби вчинення злочину – це небезпечні речовини; 3) джерела забруднення; 4) загроза настання наслідків для людини, для її життя чи здоров'я, що могло завдати значної шкоди воді, тваринам або рослинам. А за ч. 2 цієї статті наслідки – значна шкода воді й тваринам, або рослинам або інші серйозні наслідки для навколишнього природного середовища¹²³⁰.

За ст. 303 КК Чорногорії містить наступні ознаки об'єктивної сторони складу злочину: 1) діяння – забруднення вод; 2) засоби вчинення злочину – конкретна кількість речовин або іонізуючого випромінювання; 3) джерела злочину; 4) місце

1224 General Penal Code of Iceland (1940, amended 2015). URL : <https://www.legislationline.org/download/id/6159/file/General%20Penal%20Code%20of%20Iceland%201940,%20amended%202015.pdf>.

1225 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014, amended 2016). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf.

1226 Там само.

1227 Там само.

1228 Criminal Code of the Principality of Liechtenstein (1987, as amended 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9572/file/LICH_CC_eng.pdf.

1229 Там само.

1230 Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf.

вчинення злочину – це місце знаходження води; 5) створення небезпеки життю людини, здоров'ю людини, тваринному або рослинному світу. За частиною третьою цієї статті наслідки – це спричинення істотної шкоди тощо, тоді йдеться про необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали¹²³¹.

Розділ 173 а КК Королівства Нідерландів містить наступні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього діяння: 1) дія – незаконний викид; 2) джерела злочину – це речовина; 3) джерела злочину – це звідкіля викидається така речовина; 4) місце вчинення злочину – це там, де вноситься така речовина в поверхневі води; 4) це загроза настання наслідків смерті здоров'ю людини¹²³².

Ст. 196 КК Республіки Узбекистан містить наступні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння – це забруднення, порча вод; 2) засоби вчинення злочину; 3) джерела вчинення злочину; 4) наслідки – масове захворювання людей, загибель тварин, птиці або риби, чи інші тяжкі наслідки; 5) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали¹²³³, а також наслідки – смерть людини¹²³⁴.

За ст. 203 КК Республіки Узбекистан є наступні ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) дії – порушення умов користування водами; 2) наслідки – це тяжкі наслідки; 3) необхідний причинний зв'язок між діями і наслідками, що настали¹²³⁵.

Ст. 226 КК Республіки Таджикистан містить наступні ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння (дія або бездіяльність) – забруднення засмічення поверхневих або підземних вод, джерел питного водопостачання, виснаження запасів води, пониження якості або зміна природних властивостей їх; 3) засоби вчинення злочину; 4) джерела вчинення цього злочину; 5) вчинення діяння протягом року після застосування адміністративного стягнення¹²³⁶. За ч. 2 цієї статті наслідки – це істотна шкода тваринному або рослинного світу, рибним запасам, рибному або сільському господарству¹²³⁷, або масова загибель тварин¹²³⁸.

Зрозуміло, що ми проводили цей аналіз стосовно кримінально-правової доктрини України. Крім того, коли йшлося про загрозу настання наслідків, то тут йшлося про діяння з формальним складом. У тому випадку коли йшлося про настання наслідків, то йшлося про діяння з матеріальним складом, а отже тоді мають місце такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони як: 1) діяння (дія або

1231 Criminal Code of Montenegro (2015). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8406/file/Montenegro_CC_am2018_en.pdf.

1232 Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, amended 2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf.

1233 Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (1994, amended 2002). URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8931>

1234 Там само.

1235 Там само.

1236 Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан. URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8926>.

1237 Там само.

1238 Там само.

бездіяльність); 2) наслідки що настали; 3) необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками, що настали.

Аналіз положень об'єктивної сторони складу злочинів законодавством про кримінальну відповідальність зарубіжних держав, а також кваліфікуючих ознак дає нам можливість виокремити такі позитивні положення, що мав би сприйняти вітчизняний законодавець для вдосконалення ст. 242 КК України: 1) стосовно діянь (дії або бездіяльності), це: забруднення, засмічення, виснаження, зміна природних властивостей (ст. 287 КК Латвійської Республіки; ст. 292 КК Грузії; ст. 328 КК Республіки Казахстан; ст. 226 КК Республіки Таджикистан); 2) стосовно місця вчинення злочину це: вчинені на особливо охоронюваній природні території в зоні екологічного лиха або надзвичайної екологічної ситуації (ст. 287 КК Республіки Вірменія); вчинені на території заповідника або в зоні надзвичайної екологічної ситуації (ст. 250 КК Азербайджану); вчинені на території державного заповідника, заказника та стосовно часу – під час надзвичайної екологічної ситуації або в зоні екологічного лиха (ст. 292 КК Грузії). Щодо суб'єктивних ознак то вітчизняний законодавець має кращий підхід до розв'язання цієї проблеми в досліджуваному кримінальному правопорушенні.

Ці позитивні положення та ті, що попередньо нами висловлені, дають нам можливість запропонувати нову редакцію ст. 242 КК України:

«Стаття 242. Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інша зміна їх природних властивостей.

1.Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інша зміна їх природних властивостей, що призвело до значного зниження якості води, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи об'єктів тваринного, чи рослинного світу або настання інших тяжких наслідків, –

Карається...

2.Ті ж самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини або людей, шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель тваринного або рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, або вчинені на особливо охоронюваній природній території або на території державного заповідника, або заказника, –

Карається...

3. Діяння, передбачене ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони викликали масову загибель людей, або спричинили масове захворювання людей, або масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, яка завдала збитків що в 10000 або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або спричинили екологічну катастрофу, або вчинені в зоні екологічного лиха чи під надзвичайною екологічною ситуацією, –

Карається...»

4.3 Компаративістське дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК з аналогічним злочином за законодавством про кримінальну відповідальність деяких зарубіжних держав

Порівняльне кримінальне право є складовою частиною (галуззю) науки порівняльного права і являє собою сукупність знань про кримінально правові системи сучасності, їх історії та закономірності розвитку. Пізнавальні задачі порівняльно-правового дослідження сприяють практичним цілям – допомагають гармонізації та вдосконаленню національного законодавства про кримінальну відповідальність, в тому числі що стосується й забруднення моря, полегшують взаємодію органів різних держав у боротьбі з досліджуваним кримінальним правопорушенням (ст. 243 КК України). Компаративістське дослідження, з однієї сторони, допомагає виявити все те корисне, що виправдало себе в зарубіжних державах при розв'язанні подібної проблеми, а з іншої – дає можливість врахувати все те негативне із зарубіжного досвіду, яке не потрібно використовувати у вітчизняному законодавстві, що стосується кримінального правопорушення забруднення моря (ст. 243 КК України).

У нашому дослідженні при порівняльно-правовому з'ясуванні задекларованого питання доцільно застосовувати змішаний спосіб порівняння, який спирається на нормативне і функціональне порівняння. Слід акцентувати на тому, що при нормативному способі порівняння відправним механізмом є подібні або близькі за юридичною побудовою правові норми, інститути та законодавчі акти. У цьому випадку розуміється, що порівнювана правова система має такі ж терміни, поняття, категорії. Цей спосіб, на наш погляд, є найбільш продуктивним для порівняльного дослідження законодавства України про кримінальну відповідальність та законодавства близького зарубіжжя, оскільки вони значною мірою користуються подібними юридичними принципами, нормами та інститутами. Натомість у всіх інших випадках для порівняльно-правового дослідження найбільше підходить функціональний спосіб, який характеризується або проявляється, як дослідження правових способів і засобів розв'язання однакових проблем різними правовими методами. Це є свідченням того, що знайшовши подібності стає можливим аналізувати саму суть проблеми, зокрема порівнювати норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за забруднення моря.

Важливо звернути увагу на те, що законодавство про кримінальну відповідальність інших держав з огляду побудови Особливої частини й визначення в ній місця злочинів проти навколишнього природного середовища можна згрупувати наступним чином:

1) це ті держави, де законодавство про кримінальну відповідальність, в якому норми, що стосуються навколишнього природного середовища, об'єднані в самостійну главу або розділ, то тут забруднення моря, є органічною частиною кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля;

2) це ті держави, де відсутні самостійні розділи або глави, що передбачають злочини проти навколишнього природного середовища. У цьому випадку норми, що стосуються забруднення моря, знаходяться в інших розділах або главах Особливої частини кримінальних кодексів;

3) це ті держави, де в КК не включені норми, що передбачають кримінальну відповідальність за забруднення моря, а тому такі норми можуть міститися в законах про охорону навколишнього природного середовища.

Враховуючи те, що нами в розділі третьому монографії дослідженні об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення забруднення моря (ст. 243 КК України), то не повторюючи їх при кримінально-правовому дослідженні, звернемо увагу на ті відмінності, які є з цього приводу в аналогічних складах злочинів деяких зарубіжних держав. Як ми вже зазначали вище, в цьому пошуку звернемося до законодавства про кримінальну відповідальність близького зарубіжжя. Тут йдеться про аналогічні підхід до структурування норми і деякою мірою термінів, якими користуються законодавці. У ч. 1 ст. 243 КК України йдеться про «Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключною (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів»¹²³⁹.

У ч. 2 цієї статті йдеться про «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки»¹²⁴⁰, а за ч. 3 зазначається «неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотності втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідли-

1239 Кримінальний кодекс України; Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1240 Там само.

вих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад установлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкоджати іншим законним видам використання моря...»¹²⁴¹.

Дещо іншим чином до конструювання ст. 101 Латвійської Республіки віднісся законодавець цієї держави: «Ст. 101. Забруднення моря.

(1) [21 жовтня 2010 р.]

(2) Для особи, яка вчиняє забруднення моря небезпечними або іншими забруднювальними речовинами, матеріалами або відходами, якщо цим завдано значної шкоди довкіллю, здоров'ю людей, власності чи економічним інтересам, – застосовується покарання...

(3) Для особи, яка вчиняє забруднення моря небезпечними речовинами, матеріалами або відходами, якщо це спричинило тяжкі наслідки, – застосовується покарання...»¹²⁴².

На відміну від вітчизняного законодавця, який деталізує в ч. 3 ст. 243 КК неповідомлення про забруднення, а в разі скидання і поховання, організації, законодавець Латвії не передбачив в ст. 101 «Неповідомлення про забруднення морських вод або інших шкідливих впливів транспортних засобів або споруд на морі, якщо вони вчинені особою, яка була зобов'язана повідомити...»¹²⁴³.

Нам уявляється, що український законодавець має переваги в конструюванні ст. 243 КК, виходячи з описання діянь, місця вчинення кримінального правопорушення, наслідків, загроз, адресатів повідомлення, джерел вчинення кримінального правопорушення, обставин вчинення цього кримінального правопорушення.

Цікаве конструювання положень цього злочину містить КК РФ «Ст. 252. Забруднення морського середовища:

1. Забруднення морського середовища із джерел, що знаходяться на суші чи внаслідок порушення правил поховання або скидання з транспортних засобів або споруджених у морі штучних островів, установок або споруд, речовин і матеріалів, шкідливих для здоров'я людини й водних біологічних ресурсів чи перешкоджаючи правомірному використанню морського середовища, – караються...

2. Ті ж самі діяння, що спричинили істотну шкоду здоров'ю людини, водним біологічним ресурсам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам, –

1241 Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001, № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1242 Criminal Law Latvia (1998, as of June 2020). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9122/file/Latvia_Criminal%20Code%20as%20of%202020.pdf.

1243 Там само.

караються...

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що потягли з необережності смерть людини, –

караються...»¹²⁴⁴.

На відміну від вітчизняного законодавця, який описує в ч. 3 ст. 243 КК України неповідомлення про забруднення, а в разі скидання і поховання організації тощо, законодавець РФ не передбачив таке неповідомлення. Крім того, законодавець РФ не передбачив у Законі місце вчинення злочину, в тому числі вод виключної (морської) економічної зони, не назвав такого засобу вчинення злочину, як відходи.

Для вітчизняного законодавця цікавим є положення ст. 252 РФ – це джерела забруднення, що знаходяться на суші, споруджені у морі штучні острови, транспортні засоби, установки, споруди.

Викликають зацікавленість положення в КК Грузії «Стаття 272. Забруднення моря

1. Незаконний скид (злив) у море шкідливих для здоров'я людини або живих організмів моря речовин, інших відходів чи матеріалів з суден, інших плавучих засобів, платформ або інших штучно споруджених у морі конструкцій, а рівно забруднення моря шляхом порушення порядку їх поховання, що створює загрозу для здоров'я людини або живих організмів моря, чи яке перешкоджає правомірному використанню моря, вчинені після накладання адміністративного стягнення за таке ж діяння, –

караються...

2. Незаконний скид (злив) у море шкідливих для здоров'я людини або живих організмів моря речовин чи інших відходів і матеріалів з суші та повітряних суден, а рівно забруднення моря шляхом порушення порядку поховання, що створює загрозу для здоров'я людини або живих організмів моря чи, таке що перешкоджає правомірному використанню моря, –

караються...

3. Діяння, передбачені частинами першою і другою цієї статті, що спричинило значну шкоду здоров'ю людини, рослинному світу, рибним запасам або іншим живим організмам вод, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом благам, –

караються...

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою і третьою цієї статті, що потягли спричинення смерті людини, –

караються...»¹²⁴⁵.

1244 Уголовный кодекс Российской Федерации. Кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ. Собрание законодательства Российской Федерации от 1996 г., №25, с. 2954. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

1245 Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9995/file/GEO_CC_July%202021_eng.pdf.

Нам уявляється, що для вітчизняного законодавця мало б бути цікавими, використання терміну «живих організмів», «скид», «злив», а також «забруднення моря шляхом порушення порядку їх поховання», «значна шкода здоров'ю людини, рослинному світу, рибним запасам або іншим живим організмам. Крім того, положення ст. 294 КК Грузії «неповідомлення службовою особою, якій це ставиться в обов'язки, скиду в море шкідливих для здоров'я людини або живих організмів моря речовин чи інших відходів або матеріалів»¹²⁴⁶, яке є дещо подібним до ч. 3 ст. 243 КК України також може бути корисним для вдосконалення ст. 243 КК. Важливим для сприйняття є також джерела вчинення злочину за КК Грузії. Натомість упущенням законодавця Грузії є відсутність положень стосовно місця вчинення цього злочину.

КК Республіки Казахстан містить: «Ст. 330. Забруднення морського середовища

1. Забруднення морського середовища внаслідок порушення екологічних вимог, якщо це діяння потягло спричинення великої шкоди довкіллю або спричинило шкоду здоров'ю людині, –

карається...

2. Теж діяння, що потягло спричинення особливо великої шкоди довкіллю, чи смерть людини, чи масове захворювання людей, –

карається...»¹²⁴⁷.

Слід відзначити, що положення ст. 330 Республіки Казахстан є цікавим стосовно наслідків «спричинення великої шкоди довкіллю» (ч. 1 цієї статті) та «особливо велика шкода», «масове захворювання людей». Натомість законодавець Республіки Казахстан не вказав на місце вчинення цього злочину, не виокремив засоби вчинення цього діяння, не назвав джерела вчинення цього злочину, не скористався приписами ч. 3 ст. 243 КК України.

Має інтерес у нашому дослідженні положення законодавця Азербайджанської республіки, описані в ст. 252 КК:

«Ст. 252. Забруднення морського середовища

252.1. Забруднення морського середовища із джерел, що знаходяться на суші чи внаслідок порушення правил скиду або поховання з транспортних засобів або споруджених у морі штучних споруд речовин і матеріалів, шкідливих для здоров'я людини та живих ресурсів моря чи перешкоджаючи правомірному використанню морського середовища, –

карається...

252.2. Ті ж діяння, що спричинило істотну шкоду здоров'ю людини, тваринному або рослинному світу, рибі та іншим водним біоресурсам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам, –

1246 Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9995/file/GEO_CC_July%202021_eng.pdf

1247 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014, amended 2016). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf

карається...

252.3. Те ж діяння, що потягло з необережності смерть потерпілого, – карається...»¹²⁴⁸. На наше переконання недовіком цієї законодавчої конструкції є відсутність місця вчинення кримінального правопорушення, відсутність такого засобу вчинення діяння, як відходи. Крім того, законодавець не вказав на положення ч. 3 ст. 243 КК України. Натомість цікавими для вітчизняного законодавця мають такі положення, «істотна шкода здоров'ю людини, тваринного або рослинного світу, риби та іншим водним біоресурсам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам» (ч. 2 цієї статті), а також приписи, які стосуються джерел вчинення злочину.

Викликає інтерес положення законодавця Естонської Республіки, щодо злочину забруднення моря: «Ст. 365-1. Порушення заборони на скид з судна в морі забруднювальних речовин.

(1) Систематичний заборонений скид забруднювальних речовин з судна в морі, якщо відсутній склад винного діяння, встановленого статтею 364 цього Кодексу, – карається...

(2) Те ж діяння, вчинене юридичною особою, – карається...»¹²⁴⁹, а також «Ст. 365-2. Порушення з необережності заборонена на скид з судна в море забруднювальних речовин...»

Систематичний заборонений скид з необережності забруднювальних речовин із судна в море, якщо є відсутнім склад винного діяння, установлений ст. 365 цього Кодексу, –

карається...

Те саме діяння, вчинене юридичною особою, – карається...»¹²⁵⁰. Цікавими є положення законодавця Естонської Республіки, зокрема «систематичний скид забруднювальних речовин із судна в морі», «те ж діяння, вчинене юридичною особою»¹²⁵¹

Мають зацікавити вітчизняного законодавця положення КК Туркменістану, що стосується забруднення морського середовища.

(1) Забруднення внутрішніх морських або територіальних вод Туркменістану, а рівно вод відкритого моря з джерел, що знаходяться на суші чи внаслідок порушення правил поховання або скиду з транспортних засобів або споруджених у морі штучних споруд речовин, відходів і матеріалів, шкідливих для здоров'я людини чи живих ресурсів моря, –

1248 Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (2018). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8304/file/Azerbaijan_CC_am2018_en.pdf.

1249 Penal Code of the Republic of Estonia (2001, as of May 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as %20of %20May %202021.pdf,

1250 Там само.

1251 Там само.

караються...

(2) Те ж діяння, що спричинило істотну шкоду здоров'ю людини, тваринному або рослинному світу, рибним запасам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам, –

караються...»¹²⁵². Вітчизняного законодавця мають зацікавити положення, що стосуються джерел вчинення цього діяння. Недоліком цієї статті є відсутність положення стосовно такого місця вчинення злочину, як води виключної морської екологічної зони.

У КК Вірменії забруднення морського середовища передбачено ст. 288 КК, яка має наступне формулювання: «Стаття 288. Забруднення морського середовища

1. Забруднення морського середовища з джерел, що знаходиться на суші чи внаслідок порушення правил поховання або скиду з транспортних засобів або споруджених у морі штучних споруд речовин або сировини, небезпечних для здоров'я людини або природних ресурсів моря чи, що перешкоджають правомірному використанню морського середовища, що завдало умисно або з необережності істотну шкоду тваринному світу, рибним запасам, довкіллю або іншим охоронюваним законом інтересам, –

караються...

2. Ті ж діяння, що спричинили з необережності шкоду здоров'ю людини, – караються...

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, що потягнуло з необережності смерть людини, –

караються...»¹²⁵³. Тут важливі для вдосконалення ст. 243 КК України у ч. 1 ст. 288 КК приписи, що стосуються суб'єктивної сторони, положень, які стосуються джерел вчинення діяння. Недоліком законодавця Вірменії, на наш погляд, є відсутність положень, які є в ч. 3 ст. 243 КК України.

Ст. 352 КК Республіки Болгарії серед інших екологічних злочинів містить положення, що стосуються забруднення моря: «Хто забруднює чи допускає забруднення... територіальних або внутрішніх морських вод... і цим створив небезпеку для людей, тварин і рослин... або зробив їх не придатними для використання в культурно-побутовому, оздоровчих та інших цілях, –

караються...»¹²⁵⁴.

Це положення має певну схожість із ч. 1 ст. 243 КК України. Натомість ст. 352 а КК Республіки Болгарія, яка стосується досліджуваного питання має наступний зміст: «Ст. 352 а. (1) Хто забруднить нафтовими продуктами або їх

1252 Уголовный кодекс Туркменистана (2010, по состоянию на январь 2021 г.). URL : [https://www.legislationline.org/download/id/9002/file/TURKM_CC %20as %20of %20Aug %202020.pdf](https://www.legislationline.org/download/id/9002/file/TURKM_CC_%20as%20of%20Aug%202020.pdf).

1253 Criminal Code of the Republic of Armenia (2003). URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8872/preview>.

1254 Criminal Code of the Republic of Bulgaria (1968, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf.

похідними територіальні або внутрішні морські води або морські води в зонах, що визначаються міжнародними угодами, в яких бере участь Республіка Болгарія, або допустить їх забруднення, –

караються...

(2) згідно з п. 1 також притягується кожний, хто забруднює або допускає забруднення вод шкідливими речовинами, визначеними міжнародними угодами, стороною яких є Республіка Болгарія, коли діяння, передбачені п.1 або 2 є наслідком необережності винної особи, –

карається...

(3) У маловажливих випадках, передбачених попередніми абзацами, покарання – штраф в адміністративному порядку...

(4) Капітани корабля або іншого плавучого засобу, який не повідомить негайно на найближчий порт про скидання у воду, вказані в абзаці першому нафтопродуктів або їх похідних, або інших речовин, небезпечних для людей, тварин або рослин, –

караються...

(5) Капітан судна або інша особа командного складу корабля, яка не виконає свій обов'язок про внесення в корабельні документи записи про операції з речовинами, небезпечними для людей, тварин або рослин, або внесе в них деякі відомості про такі операції, або відмовиться надати ці документи відповідній службовій особі, – караються ... »¹²⁵⁵. Цікавим для нашого законодавця може бути положення, яке стосується такого засобу вчинення злочину, як нафтові продукти або їх похідні. Крім того, слід зазначити, що ці норми болгарського законодавця, але в певному доопрацюванні, можуть бути корисними для вдосконалення формулювання приписів статті 242 КК України.

Ст. 365-1 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки має наступну конструкцію: «Стаття 365-1. Порушення заборони на скид з судна в море забруднювальних речовин

(1) Систематичний заборонений скид забруднювальних речовин з судна в море, якщо відсутній склад винного діяння, встановленого ст. 364 цього Кодексу, –

карається...»¹²⁵⁶;

(2) Теж саме діяння, вчинене юридичною особою, –

Карається...

Ст. 365-2 цього кодексу «Ст. 365-2. Порушення з необережності заборони на скид з судна в море забруднювальних речовин

1255 Criminal Code of the Republic of Bulgaria (1968, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf

1256 Penal Code of the Republic of Estonia (2001, as of May 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as%20of%20May%202021.pdf

(1) Систематичний заборонений скид з необережності забруднювальних речовин судна в моря, якщо відсутній склад винного діяння, встановленого статтею 365 цього кодексу, –

карається...¹²⁵⁷

(2) Те саме діяння, вчинене юридичною особою, –

карається...»¹²⁵⁸.

Можливо, що цікавим для вітчизняного законодавства може бути припис «систематично заборонено скид... забруднювальних речовин з судна в море»¹²⁵⁹. Негативним слід вважати відсутність у цих статтях наступного: відсутність вказівки на місце вчинення цього злочину.

Відповідно до ст. 194 КК Республіки Хорватія ми маємо наступне формулювання:

«Стаття 194

(1) Той, хто, супереч нормам кидає забруднювальні речовини з морського об'єкта в море з судна у внутрішні води й тим самим погіршує їх якість, –

карається...

(2) Штраф, зазначений у пункті 1 цієї статті, накладається на кожного, Хто б суперечить нормам скидає меншу кількість забруднювальних речовин з морського об'єкта в море або судна у внутрішні води, що призводить до погіршення стану та їх якості.

(3) Той, хто вчинив діяння, зазначені в пункті 1 і 2 цієї статті з необережності... карається...»¹²⁶⁰. Тут йдеться про такі ознаки, як: діяння, джерела вчинення злочину, засоби вчинення злочину та місце вчинення цього злочину. Водночас формулювання цих приписів не сприятиме вдосконаленню ст. 242 КК України.

Стаття 270-3 КК Литви має наступне формулювання: «Стаття 270-3. Забруднення моря з кораблів

1. На порушення статей 1 та 11 Міжнародної конвенції про запобігання забруднення суден (MARPOL. 73/78) забруднення з кораблів у відкритому морі або в іншій місцевості, де не застосовується жодна з вимог юрисдикції держави, економічної юрисдикція Латвійської республіки або інших держав-членів Європейського Союзу територіальне море, протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства під юрисдикцією цих держав, внутрішніх вод, включаючи порти, якщо це призвело до погіршення якості води, –

карається...

1257 Penal Code of the Republic of Estonia (2001, as of May 2021). URL : [https://www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as %20of %20May %202021.pdf](https://www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as%20of%20May%202021.pdf).

1258 Там само.

1259 Там само.

1260 Criminal Code of the Republic of Croatia (2011). URL : https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf.

2. Поведінка, згадана в п. 1 цієї статті, також є кримінальним злочином, коли вона вчинена з необережності.

3. Юридична особа також несе відповідальність за діяння, передбачені цією статтею»¹²⁶¹.

Слід звернути увагу, що формулювання цієї статті ускладнене, а тому не може бути використовуване для вдосконалення ст. 242 КК України.

Компаративістське дослідження злочину, передбаченого статтею 243 КК України та аналогічних злочинів деяких зарубіжних держав дало можливість виокремити наступні позитивні положення, які є необхідними для удосконалення статті 243 КК України: за частиною першої статті 252 КК Російської Федерації – це «джерела забруднення, що знаходяться на суші, споруджені у морі штучні острови, транспортні засоби, установки, споруди; за статтею 330 КК Республіки Казахстан – це наслідки «спричинення великої шкоди довкіллю» (ч. 1 цієї статті) та «особливо велика шкода», «масове захворювання людей»; за ст. 272 КК Грузії – це «порушення порядку поховання»; за статтею 252-1 КК республіки Азербайджан – це «порушення правил скиду або поховання з транспортних засобів...»; за ст. 252-2 – це «ті самі діяння, що спричинили істотну шкоду здоров'ю людини, тваринному або рослинному світу, риби та іншим водним біоресурсам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам»; за ч. 2 ст. 365-1 КК Естонської Республіки – це «теж діяння вчинене юридичною особою»; за статтею 288 КК Вірменії – це «з джерел, що знаходяться на суші чи внаслідок порушення правил поховання або скиду з транспортних засобів», «речовин або сировини».

Висновки до четвертого розділу

На підставі дослідження розділу четвертого монографії можна запропонувати наступні висновки:

– більш переконливими для застосування в підрозділі 4.1 монографії є термін «відмежування», оскільки він означає відділити одне явище від іншого (це стосується таких явищ, як кримінальні правопорушення);

– під суміжними діяннями слід розуміти склади кримінальних правопорушень, які мають одну чи кілька подібних за змістом ознак, а також характеризуються наявністю об'єктивних чи суб'єктивних або кваліфікуючих відмежувальних ознак;

– термін «розмежовувати» означає «... розділити... роз'єднувати що-небудь..., наприклад ділянки», а тому проблем, що стосуються підрозділу 4.1 Монографії, він не може стосуватися;

1261 Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf.

– склади суміжних кримінальних правопорушень слід поділяти на такі основні чотири групи, як: 1) склади, що не мають між собою жодної загальної для них ознаки (крім віку суб'єкта та осудності). Відмежування таких складів кримінальних правопорушень не становить жодних труднощів і воно можливе вже при побічному (поверхневому) ознайомленні з ними; 2) склади, що мають три загальні для них ознаки. Відмежування цих складів кримінальних правопорушень також не викликає труднощів; 3) склади, що мають дві загальні ознаки діяння і різняться між собою за конструкцією. У таких складах кримінальних правопорушень, наприклад, частково зберігаються спосіб дій, форма вини, але є відмінність за предметом посягання, за метою, за об'єктом посягання та віком суб'єкта. І тут відмежування загалом не викликає труднощів, скільки може бути проведено за декількома ознаками; 4) склади, що мають одну відмінну ознаку та основні конструкції їх побудови. Саме такі випадки й викликають при відмежуванні найбільші труднощі;

– найбільш прийнятним є послідовне відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень за окремими елементами складів кримінальних правопорушень: за об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною і за ознаками кожного з цих елементів. Такий методологічний підхід має бути використаний при відмежуванні таких кримінальних правопорушень, як порушення правил охорони вод і забруднення моря;

– основними відмежувальними ознаками складу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 242 та 243 КК України є об'єкт і предмет і діяння, об'єктивна сторона (місце, засоби вчинення та джерела вчинення кримінального правопорушення);

– основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, а діяння, передбачені ст. 243 є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони раціонального використання внутрішніх морських вод, територіальних морських вод України, вод виключеної (морської) економічної зони України, та відкритого моря від їх забруднення матеріалами чи речовинами або відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, а також незаконного скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів;

– предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: вода поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, вода джерел питних, лікувальних вод, а предметом кримінального правопорушення, передбаченого

ст. 243 КК, є: вода внутрішнього моря, вода територіального моря України, вода виключної (морської) економічної зони України, вода відкритого моря;

– для діяння, передбаченого ст. 242 КК характерні такі діяння (дія або бездіяльність) – це забруднення або виснаження відповідних вод, а також в наявній редакції цієї статті – дія – це зміна природних властивостей відповідних вод, а для діяння, передбаченого ст. 243 КК, характерні діяння (дія або бездіяльність) – це забруднення відповідних вод. Водночас коли йдеться про скидання чи поховання відповідних засобів, то можна говорити лише про дії;

– засобами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: не знезаражені стічні води, шкідливі для життя і здоров'я людей та об'єктів тваринного або рослинного світу речовини, матеріали, покидьки, відходи, сировина тощо, а для діяння, передбаченого ст. 243 КК, це шкідливі для життя і здоров'я людей матеріали, речовини, відходи;

– джерелами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: підприємства, установи й організації, різні види виробництва як промислові, сільськогосподарські, поля, транспорт, а для діяння, передбаченого ст. 243 КК – це морські та повітряні судна або інші засоби та споруди, штучно встановлені в морі, підприємства, установи та організації, що знаходяться на суші;

– місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: місце забруднення вод поверхневих і підземних, місце забруднення вод водоносних горизонтів, вод джерел питних, вод лікувальних, а місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК, є: місце, вчинене забруднення: в межах вод внутрішнього моря, в межах вод територіального моря України; в межах вод виключної (морської) економічної зони України або є місцем, де відбулося скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів – це в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі;

– суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, повинні бути фізична осудна, приватна, не службова та службова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яким до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнився вік кримінальної відповідальності, які вчинили це діяння внаслідок порушення правил охорони вод, (ці положення стосуються і форм прояву діяння, передбаченого ч. 2 цієї статті) що спричинило небезпеку для життя і здоров'я людей чи довкілля, а за ст. 243 КК таким суб'єктом кримінального правопорушення з відповідним узагальнюючим його переліком може бути: спеціальний суб'єкт, а саме: службова особа (наприклад, капітан та інші службові особи морських, повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших

підприємств і організацій), неслужбова особа (працівники, які безпосередньо експлуатують установи та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи, а також вантажні частки екіпажу тощо), які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил з охорони моря або вод виключною (морської) економічної зони України, але допустили забруднення моря в межах вод виключною (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських вод чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (ці положення стосуються і форм прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою цієї статті); за ч. 3 ст. 243 КК суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого цією частиною статті, є спеціально відповідальні особи (громадяни України, громадянин іноземної держави) морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі за повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка надала дозвіл на скидання, інформації про підготовку або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або могло перешкодити іншим законним видам використання моря (спеціально відповідальними особами можуть бути: капітан судна або інша особа, яка відповідає за судно, а тому у випадку, коли це судно залишено або повідомлення з судна є неповним чи його не можна отримати, власник, фрахтувальник, управитель, оператор судна або їх агенти, які повинні у можливо повнішому випадку взяти на себе обов'язки капітана);

– у тому випадку, коли кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 243 КК було вчинене службовою особою, але яка не була зазначена суб'єктом за цією частиною статті, то це питання має вирішуватися двояко: 1) службова особа, яка використовувала своє службове становище, коли вона могла впливати на вчинення такого діяння за своєю владою і не була вказана як суб'єкт цього кримінального правопорушення або вчинила його при змові зі службовою особою, що вказана в ч. 3 ст. 243 КК, несе відповідальність за ст. 364, 365 КК

за наявності достатніх підстав; 2) натомість діяння службової особи, яка згідно зі своїм службовим становищем не могла впливати на виконавця діяння, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК, але вступила у змову зі службовою особою, яка вказана в цій частині статті, то й діяння слід кваліфікувати як співучасть у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 3 ст. 243 КК;

– суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 242 і ч. 1 та 3 статті 243 КК збігаються (за виключенням мети в ч. 3 ст. 243 КК). При цьому як для одного, так і для другого складу кримінального правопорушення характерний прямий умисел. Це форма вини характерна до діянь з формальним складом. Стосовно діянь, передбачених ч. 2 ст. 242 та ч. 2 ст. 243 характерна подвійна форма вини до діяння– прямий умисел, а до наслідків– лише необережна форма вини;

– діяння, передбачені ч. 2 ст. 242 КК та ч. 2 ст. 243 КК мають відмінності від диверсії за основним безпосереднім об'єктом (ст. 113 КК– стосується відносин, які забезпечують умови з охорони економічної безпеки держави). Крім того, диверсія відрізняється від діянь, передбачених ст. 242 та 243 КК за конструкцією об'єктивної сторони, оскільки вона належать до діянь з усіченим складом і визнається закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення зазначених у законі наслідків, іншими словами, незалежно від фактичного спричинення смерті та інших наслідків. Також диверсія відрізняється від досліджуваного нами кримінального правопорушення за суб'єктивною стороною, а саме виною у разі прямого умислу– як до дій, так і до наслідків, а також наявністю спеціальної мети– ослаблення держави;

– кримінальні й адміністративні правопорушення чи дисциплінарні проступки характеризуються внутрішньою притаманною їм об'єктивною суспільною небезпечністю– основною ознакою (властивістю), суть якої полягає в реальному заподіянні або можливості заподіяння шкоди суспільним відносинам, а тому ця ознака і повинна бути покладена в основу відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК і адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП;

– забруднення водних об'єктів може бути адміністративним правопорушенням або кримінально караною дією залежно від характеру самого діяння (дії або бездіяльності) залежно від характеру самої дії або від інших ознак складу кримінального правопорушення;

– питання про відмежування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП і кримінального правопорушення ставиться залежно від об'єктивних і суб'єктивних ознак цього адміністративного правопорушення та об'єктивних і суб'єктивних ознак порівнюваного кримінального правопорушення. Так, згідно ст. 59 КУпАП забруднення і засмічення вод, порушення

водоохоронного режиму на водозбірниках, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища або введення в експлуатацію підприємств комунальних і інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому впливу тягне адміністративну відповідальність, а діяння забруднення, виснаження (за виключенням засмічення), якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, уже стає кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 1 ст. 242 КК;

– фактором, що змінює суспільну небезпечність правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП до кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК є небезпека, тобто небезпека для життя і здоров'я та довкілля;

– проведення компаративістського аналізу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України та відповідних складів злочинів, щоб обрані для такого аналізу, слід проводити стосовно складоутворюючих ознак складу діяння, передбаченого ст. 242 КК України та аналогічних діянь, передбачених зарубіжними кримінальними кодексами;

– основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, то за стст. 364, 365, 367 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, за ст. 182 § 1 КК Республіки Польща, за ст. 180 КК Австрії, за ст. 352 КК Республіки Болгарія, за ст. 234 КК Швейцарії, за ст. 193 КК Хорватії, за ст. 241 КК Угорщини, за ст. 179 КК Ісландії, за ст. 303 КК Чорногорії, за ст. 173-а КК Королівства Нідерланди охороняються суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони вод лише від їх забруднення. Натомість, позитивними положеннями з визначень основного безпосереднього об'єкта злочинів, які нами означені, користуючись законодавством про кримінальну відповідальність деяких зарубіжних держав, кримінально-правової доктрини вдалося сформулювати: стосовно забезпечення якості води (ст. 364 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки; ст. 182 КК Республіки Польща; § 324 ФРН; ст. 287 КК Республіки Вірменія; ст. 193 КК Республіки Хорватія). Крім того, позитивним є положення в об'єктах, які стосуються охорони вод від засмічення (ст. 287 КК Республіки Вірменія; ст. 292 КК Грузії; ст. 328 КК Республіки Казахстан; ст. 226 КК Республіки Таджикистан; ст. 102 Латвійської Республіки). Деякі інші відносини охороняються КК Латвійської республіки, бо там йдеться про відносини з експлуатації та використання водних об'єктів. Водночас ще вужче коло відносин охороняється ст. 234 КК Швейцарії, де йдеться про охорону лише питної води. Таке ж становище займають ст. 142, 145, 146 КК Японії, де відносини стосуються питної води та водопостачання такої води;

– предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є: вода поверхневих чи підземних вод; водоносних горизонтів; джерел питних, лікувальних вод. Аналогічні положення ми знаходимо в ст. 255 КК Азербайджанської Республіки (вода поверхневих вод, джерел питного водопостачання, вода підземних вод); ст. 226 КК Республіки Таджикистан (вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода джерел питного водопостачання); ст. 287 КК Республіки Вірменія (вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода джерел питного водопостачання); ст. 102 Латвійської Республіки (вода підземних вод, вода поверхневих вод). Дещо вужче предмет злочину зазначається в наступних кодексах: за ст. 365 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки (це вода); ст. 182 § 1 Республіки Польща (це вода); за ст. 180 КК Австрії (це водойма); за ст. 352 Республіки Болгарія (це джерела вод, басейнів, підземних вод); за ст. 234 КК Швейцарії (це питна вода); за § 324 ФРН (водойма); за ст. 142 КК Японії (це чиста вода, водопровід (ст. 143)); за ст. 193 КК Республіки Хорватія (це вода); за § 293 КК Чеської Республіки (це вода), а за § 294 а (це джерела води, поверхневих вод); за параграфом 196 КК Данії (це вода), а за § 186 (це питна вода, водойми, водопровідні труби); за ст. 291 КК Грузії (це вода), а за ст. 292 (це водні об'єкти); за розділом § 180- 267 КК Князівства Ліхтенштейн (це водойма); за ст. 274 КК Литви (це вода); за ст. 304 КК Чорногорії (це вода); за ст. 173-а Королівства Нідерланди (це поверхневі води); за ст. 196 Республіки Узбекистан (це води), а за ст. 203 (це водойми, води); за § 241 КК Республіки Угорщина (це вода); за ст. 179 КК Ісландії (це водні об'єкти);

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України характеризується такими обов'язковими ознаками як діянням (діями або бездіяльністю): 1) забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод– дія або бездіяльність; 2) зміна природних властивостей поверхневих та підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних і лікувальних вод– дія; 3) виснаження водних джерел; 4) які мають місце у визначених умовах і у межах поверхневих вод; у межах підземних вод; у межах водоносних горизонтів; у межах джерел питних вод; у межах джерел лікувальних вод; у межах водних джерел при виснаженні; 5) з використанням певних засобів та джерел, а для ч. 2 цієї статті ще й додаткового наслідку (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки) та необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідками, що настали. Сторони складів злочинів за законодавством про кримінальну відповідальність зарубіжних держав, а також кваліфікуючих ознак дають нам можливість виокремити такі позитивні положення, які мав би сприйняти вітчизняний законодавець для вдосконалення ст. 242 КК України: 1) стосовно діянь (або безді-

яльності)– це: забруднення, засмічення, виснаження, зміна природних властивостей вод (ст. 287 КК Латвійської Республіки; ст. 292 КК Грузії; ст. 328 КК Республіки Казахстан; ст. 226 КК Республіки Таджикистан); 2) стосовно місця вчинення злочину– це: діяння, вчинені на особливо охоронюваній природній території в зоні екологічного лиха, або надзвичайної екологічної ситуації (ст. 287 КК Республіки Вірменія); вчинені на території заповідника або в зоні надзвичайної екологічної ситуації (ст. 250 КК Азербайджану); вчинені на території державного заповідника або заказника та стосовно часу – під час надзвичайної екологічної ситуації або в зоні екологічного лиха (ст. 292 КК Грузії). Щодо суб'єктивних ознак, то вітчизняний законодавець має кращий підхід до досліджуваної проблеми;

– пізнавальні задачі порівняння правового дослідження сприяють практичним цілям– допомагають гармонізації та вдосконаленню національного законодавства про кримінальну відповідальність, в тому числі стосовно й забруднення моря, полегшує взаємодію органів різних держав по боротьбі з досліджуваним кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 243 КК України;

– при порівняльно-правовому з'ясуванні задекларованого питання доцільно застосовувати змішаний спосіб порівняння, який спирається на нормативне і функціональне порівняння. При нормативному способі порівняння відправним механізмом є подібні або близькі за юридичною побудовою правові норми, інститути та законодавчі акти. Цей спосіб є найбільш продуктивним для порівняльного дослідження законодавства про кримінальну відповідальність за діяння, передбаченого ст. 243 КПК України та аналогічних норм законодавства близького зарубіжжя, оскільки вони певною мірою користуються подібними юридичними нормами та інститутами. Натомість у всіх інших випадках для порівняльного правового дослідження найбільш підходить функціональний спосіб, який характеризується або проявляється як дослідження правових способів і засобів розв'язання однакових проблем різними правовими методами. Знайшовши подібності стає можливим аналізувати саму суть проблеми зокрема порівнювати норми що встановлюють кримінальну відповідальність за Забруднення моря;

Запропонована наступна редакція статті 242 КК України:

«Стаття 242. Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інша зміна їх природних властивостей.

1.Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інша зміна їх природних властивостей, що призвело до значного зниження якості води, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи об'єктів тваринного, чи рослинного світу або настання інших тяжких наслідків, – карається...

2. Ті ж самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини або людей, шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель тваринного або рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, або вчинені на особливо охоронюваній природній території або на території державного заповідника, або заказника, –

карається...

3. Діяння, передбачене ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони викликали масову загибель людей, або спричинили масове захворювання людей, або масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, яка завдала збитків що в 10000 або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або спричинили екологічну катастрофу, або вчинені в зоні екологічного лиха чи під надзвичайною екологічною ситуацією, –

карається...»;

– компаративістське дослідження злочину, передбаченого ст. 243 КК та аналогічних злочинів зарубіжних держав показало, що таке дослідження сприяло вдосконаленню ст. 243 КК України за ознаками об'єктивної сторони (джерелами, засобами, кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками) та дало можливість запропонувати наступну редакцію ст. 243 КК:

«Стаття 243. Забруднення або засмічення моря

1. Забруднення або засміченням моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключною (морською) економічною зоною України із джерел, що знаходяться на суші, з транспортних засобів (морських та повітряних суден) або споруджених у морі штучних островів, інших плавучих засобів, платформ або інших штучного споруджених у морі конструкцій матеріалами, сировиною, речовинами, відходами чи покидьками, шкідливими для життя чи здоров'я людей, водних біологічних ресурсів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря або довкіллю, чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також внаслідок порушення правил скидання чи поховання з транспортних засобів або споруджених у морі штучних споруд, в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, сировини, речовин, відходів чи покидьків, –

караються...

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили істотну шкоду здоров'ю людини, водним біологічним ресурсам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам, –

караються...

3. Діяння передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей, масове захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, –

караються...

4. Неповідомлення спеціально відповідальним за те особам морських та повітряних суден або інших споруджених у морі штучних островів, інших плавучих засобів, платформ, споруд або споруджених у морі конструкцій, що знаходяться в морі адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлення або здійснення внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин, сумішей, відходів, покидьків, що містять такі шкідливі засоби понад встановлені норми, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або біологічних ресурсів моря чи могло завдати шкоду зонам лікування і відпочинку, або перешкодити іншим законним видам використання моря

караються...»

ВИСНОВКИ

У висновках наведено теоретичне узагальнення даного монографічного дослідження, яке полягає у з'ясуванні питань кримінально-правової характеристики задекларованих кримінальних правопорушень. Основними теоретичними й практичними результатами даного дослідження є те, що:

1) на підставі проведеного дослідження положень розділу першого цієї праці можна зробити наступні висновки:

– теоретико-методологічні засади дослідження обов'язково мають відображати наступні моменти: ступінь розробленості теми; подальші перспективи та напрямки проведення наукового пошуку з обраної тематики; окреслення питань, які будуть розглянуті в роботі та доведення необхідності саме їх вивчення; визначення та обґрунтування загальнонаукових та спеціально наукових методів, використання яких, власне, і забезпечують досягнення поставленої мети та завдань цього дослідження;

– стрижневі засади, на яких має формуватися сучасний стан кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей передбачають, що людина відповідальна за інше життя, з яким мешкає поряд, її життєвий простір є лише частиною природного простору, а не суто людським простором, який потрібно захищати, тому кримінальне право має охороняти все навколишнє природне середовище, зокрема, водні об'єкти, моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей. Виконання цього завдання можна досягти, використовуючи філософський підхід до проблеми, в якому визначатиметься належність людини до природи та значення нашого життя в природі в цілому;

– ефективна кримінально-правова охорона водних об'єктів, моря, а в цілому навколишнього природного середовища, що забезпечує стійке підтримання життя на нашій планеті (в тому числі й в Україні), можлива лише на основі знання законів формування системи, яка забезпечує глобальний колообіг речовин. Такий біоцентричний підхід буде відображати найбільш фундаментальні аспекти у теорії кримінального права стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря, а отже навколишнього природного середовища в цілому;

– питання кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, зокрема й водних об'єктів та моря є важливою соціальною і правовою глобальною проблемою сучасності. Це означає, що дослідження цієї проблеми має відбуватися крізь призму суспільних відносин (які в теорії кримінального права розглядаються як об'єкти охорони, так і об'єкти складу кримінального правопорушення);

– концепція кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря має передбачати: 1) комплексне дослідження такої сфери на основі сучасного право-

розуміння та останніх досягнень науки, пов'язаних із проблемою, що розглядається; 2) оптимальне поєднання у законотворчій діяльності напрямів криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації (спираючись на сучасні досягнення кримінально-правової доктрини); 3) застосування біоцентричного й антропоцентричного підходів до кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря; 4) врахування позитивного і негативного досвіду кримінально-правової охорони водних об'єктів та моря в Україні та за кордоном; 5) надання пріоритету приписам міжнародно-правових актів (згоду на застосування яких надано Верховною Радою України); 6) досягнення достатньої зрозумілості кримінально-правових заборон; 7) врахування криміналізації та декриміналізації трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтацію на сталий розвиток; 8) надання переваг запобіганню цим кримінальним правопорушенням;

– під поняттям «міжнародно-правова охорона водних об'єктів та моря» слід розуміти систему (комплекс) кримінально-правових засобів (законодавство про кримінальну відповідальність і кримінально правова політика), що забезпечують охорону водних об'єктів та моря від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань.

2) на підставі проведеного дослідження проблем, які підіймалися в розділі другому цієї монографії, можна зробити наступні висновки:

Стосовно водних об'єктів:

– значення історико-правового методу дослідження полягає в наступному: 1) через нього кримінально-правова наука бачить шлях до сьогодення, а через сьогодення у майбутнє; 2) більш за інші науки приймає в себе сучасні ідеї; 3) поглиблене осмислення історії кримінально-правової охорони водних об'єктів необхідне для розвитку не тільки історії держави та права, але для теорії кримінального права, у тому числі теорії кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей;

– важливість і цінність джерел кримінального права, що стосуються кримінально-правової охорони водних об'єктів, має аналізуватися стосовно періодів (етапів) розвитку суспільства і державності так, як найбільш глибоко і змістовно можна зрозуміти будь-яке явище, подію, зміни, що відбулися в суспільному і державному ладі, а тим більше в законодавстві про кримінальну відповідальність і праві стосовно кримінально-правової охорони водних об'єктів, лише з'ясувавши виклики та генезис їх походження, виникнення та розвитку;

– тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генезису кримінально-правової охорони водних об'єктів та з'ясування сучасного стану означеної проблеми. Важливою у цьому плані має бути періодизація розвитку суспільства, державності та права, що даватиме нам можливість дослідити становлення кримінально-правової охорони водних об'єктів від їх забруднення, засмічення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, розуміючи при цьому те, що в науці існують різні періодизації розвитку кримінального права і законодавства;

– пропонується наступна періодизація законодавства про кримінальну відповідальність на теренах України: 1) перший період – це первіснообщинний лад на теренах України; 2) другий період – це час родового ладу на теренах України (до X-го століття); 3) третій період – це часи Київської держави під управлінням князів, яка проходить у своєму існуванні три етапи: а) процес створення (X – середина XI ст.); б) поступовий розпад (XI – середина XII ст.); в) удільна роздробленість, аж до занепаду Київської держави (початок XIII ст.); 4) четвертий період – історія Галицько-Волинської держави, що була політичною і культурною спадкоємицею Київської держави та простягнула самостійне державне життя князівського дружинного режиму, виробленого Київським князівством в середині XIII до середини XIV ст.; 5) п'ятий період – часи переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польського XIV– XV ст. та збирання українських земель королівством Польським – XV середина XVI ст.; 6) шостий період – епоха Козацької ери, що включає гетьманат, ліквідацію інституту гетьманства в 1764 році XVI–XVIII ст.; 7) сьомий період – це віковий процес українського відродження в Російській та Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останнє десятиліття української історії з 1870-х років до початку XX ст.; 8) восьмий період – цей період охоплює часи створення Української незалежної держави в 1917– 1921 роки; 9) дев'ятий період – цей період охоплює початок XX ст. до 1991 року, який мав назву «Україна в радянський період»; 10) десятий період – цей період охоплює час 1991 року і дотепер;

– у шостому періоді вперше в 1718 році були видані акти, що забороняли вивозити в річки, канали, протоки сміття. За порушення цих указів передбачалося покарання – заслання на каторгу, тобто мали місце витоки кримінально-правової охорони водних об'єктів за їх засмічення. Об'єктом указанного злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів від їх засмічення. Предметом цього злочину були води рік, каналів, буди гаваней та рейдів. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася дією – засміченням. Під місцем учинення цього злочину були місця вчинення цього злочину – ріки, канали, гавані, рейди. Під засобами вчинення цього злочину називалося сміття, стружка, кора, баласт. Суб'єктом цього злочину була фізична

особа, а суб'єктивна сторона цього діяння характеризувалася виною у формі прямого умислу;

– у сьомому періоді проступки та незначні злочини, що стосувалися водних об'єктів, були перенесені з «Уложення про покарання кримінальні й виправні» до «Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р.: наприклад «засмічення рік, каналів, джерел або криниць киданням в них каміння, піску і т.п., речовин, від яких не може бути псування води» (ст. 52); порушення, правила, що передбачені для судноплавства і сплаву лісу по ріках і каналах (ст. 77); скидання баласту на рейді, фарватері, або в гавані, в ріках і каналах (ст. 85); псування води в місцях, де її беруть для внутрішнього споживання, мочення льону (ст. 111). Для цього нормативно-правового акта було розуміння суспільних відносин (об'єкт злочину) в забезпеченні умов з охорони водних об'єктів від засмічення та забруднення, псування, кидання предметів. Значно збільшилось коло предметів злочину – це води рік, каналів, гаваней і рейдів, води криниць то що. Крім таких дій, як засмічення, законодавець вводить такі дії, як кидання засобів і забруднення. Доповнені засоби вчинення злочину: каміння, пісок, деревина, льон, конопель, нечистоти, шкідливі речовини. Для діяння, передбаченого п. 1 ст. 1053 об'єктом були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів (рік чи потоків) від забруднення. Предметом цього злочину були води рік чи протоки. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася діями та засобами вчинення злочину – забруднювальними речовинами чи стічними водами. Суб'єктом цього злочину могла бути фізична особа, в тому числі посадова особа. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом. Щодо другого злочину (п. 1. ст. 1053), то його об'єктом були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів (води в містах чи населених пунктах, джерелах чи колодязях, з яких мешканці брали воду для внутрішнього споживання). Предметом – була вода зазначених водних об'єктів. Об'єктивна сторона характеризувалася діями. Засобами цього злочину були конопель, льон. Суб'єктом злочину була фізична особа. Суб'єктивна сторона характеризувалася прямим умислом тощо;

– на відміну від Уложення 1845 р., для Уложення 1903 р. мала місце більша конкретизація ознак злочинних діянь у сфері охорони водних об'єктів. Такі злочини й проступки, які були передбачені Уложенням 1845 р., як: забруднення води отруйними й сильнодійними речовинами, забруднення колодязів, шляхом кидання нечистот будь-якого роду, забруднення стоків води, і т.ін., не увійшли до змісту Уложення 1903 р., а з'явилися нові проступки, які посягали на відносини, що забезпечували умови з охорони водних об'єктів, зокрема: за самовільне і без встановлених правил спорудження каналів та інших водопровідних споруд в чужих землях;

– в КК УРСР 1960 р. кримінальна відповідальність була передбачена ст. 228 КК. Об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, які забезпечували охорону рік, озер й інших водойм та водних джерел від їх забруднення. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася як дією, так і бездіяльністю, засобами вчинення злочину, місцем вчинення діяння та джерелами вчинення злочину. Предметом цього злочину були води рік, озер та інших водойм та водних джерел. Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 18 років.

У редакції ст. 228 КК від 12.01.19183 р. розширилося коло суспільних відносин та предмету злочину, збільшилася кількість джерел вчинення злочину (іншими підприємствами, установами та організаціями). У ч. 1 цієї статті мали місце діяння з матеріальними й формальними складами. Для них характерні додатково такі ознаки об'єктивної сторони, як наслідки (шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або рибним запасам) та необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали. Натомість ч. 2 цієї статті передбачала такі наслідки, як значна шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або масова загибель риби, а також наслідки отримали формалізовану оцінку;

– у десятому періоді ст. 228 зазнала змін: розширилося коло відносин, поставлених під охорону закону, а також перелік предметів (води водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків). Засоби вчинення цього злочину були доповнені продуктами виробництва, паливно-мастильними матеріалами, сировиною. Уперше ч. 1 та 2 ст. 228 КК були сформульовані з ознаками, які передбачали матеріальні склади та наслідки отримали формалізовану оцінку. Діяння, передбачені цими частинами характеризувалися подвійною формою вини до діяння умисно, а до наслідків – лише необережною формою вини. Суб'єктом цього злочину могла бути фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років;

– згідно зі ст. 242 КК України передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод. Цю статтю викладено в наступній редакції:

«Стаття 242. Порушення правил охорони вод

1. Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, – карається...

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки, –

караються ...».

Ця редакція свідчить про те, що законодавець вдався до ускладненого описання в ній ознак, породивши низку проблем, які необхідно вирішити в цій монографії. Такий сучасний стан кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Стосовно моря:

– у дев'ятому періоді (охоплює початок ХХ ст. – 1991 р.), який мав назву «Україна в радянський період», Указом Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. «Про посилення боротьби із забрудненням моря» КК УРСР 1960 р. було доповнено ст. 228-1 «Забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або іншими відходами та матеріалами». Вона мала чотири частини. Об'єктом цього злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони внутрішні морські води СРСР, води відкритого моря, територіальних вод, а також живих ресурсів моря і здоров'я людей від заподіяння їм шкоди забрудненням. Предметом злочину були води внутрішніх морських вод; води територіального моря СРСР, води відкритого моря. Об'єктивна сторона злочину (ч. 1 ст. 228-1 КК) характеризувалась діями – незаконним скиданням з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин шкідливих для здоров'я людей або живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим видам використання моря (та засобами вчинення злочину). Злочин вважався закінченим з моменту вказаних дій, тобто був з формальним складом та містив таку ознаку, як місце вчинення злочину. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 228-1 КК, характеризувалася також діями – скидання речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, сумішей, що містили такі речовини понад встановлені норми або інших відходів і матеріалів, які могли завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря і засобами вчинення злочину, або бездіяльністю (невжиття необхідних заходів для відвернення втрат зазначених речовин, сумішей, відходів і матеріалів) і засобів вчинення злочину та місцем вчинення злочину. Зовнішня сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 228-1 КК, включала ті самі дії, що завдали істотної шкоди (наслідки), необхідний причинний зв'язок між діями та наслідками, що настали. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 4 ст. 228-1 КК – це бездіяльність (неповідомлення про скидання з метою поховання – організації, яка видає дозволи на скидання, відомостей про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотні втрати ними в межах внутрішніх і територіальних вод шкідливих засобів, а так само у відкритому морі), засоби вчинення злочину та місце вчинення злочину. Суб'єктами злочинів могли бути за ч. 1, 2, 3 ст. 228-1 КК капітани та інші члени команди суден чи іншого плавучого

засобу або працівники платформ та інших штучних споруд, у службові обов'язки яких входило недопущення скидання шкідливих засобів, а також командири повітряних суден. Натомість суб'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 228-1 КК, могли бути лише службові особи суден й інших плавучих засобів, платформ або інших штучних споруд у морі, які зобов'язані повідомити адміністрацію порту або організацію, яка видає дозвіл на поховання шкідливих засобів, про підготовлюване або здійснене вимушене скидання чи невідворотну втрату шкідливих речовин. З суб'єктивної сторони при вчиненні цього злочину можлива була як умисна, так і необережна вина;

– восьмий період (з 1991 р. і до нашого часу): Україна – незалежна держава. 17 червня 1992 р. були внесені зміни до ст. 228-1 КК, де СРСР: «радянська держава» замінено на «Україна». Законом України від 8 лютого 1995 р. були внесені зміни до ст. 228-1 КК щодо санкцій. Законом України від 9 квітня 1996 р. були внесені зміни до ч. 1 ст. 228-1 КК: після слів «відходів і матеріалів» доповнено словами: «якщо розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати»; до ч. 2 ст. 228-1 КК після слів «договорів України» доповнено: «якщо розмір заподіяних збитків, розрахованих на основі відповідних нормативних актів, затверджених у встановленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати»; до ч. 4 ст. 228-1 КК після слів «у відкритому морі» доповнено словами: «якщо за такі самі дії протягом року було застосовано адміністративне стягнення». Фактично злочини, передбачені ст. 228-1 КК, отримали форму діянь з матеріальними складами.

– з прийняттям КК 2001 р. передбачена ст. 243 КК, яка отримала наступний зміст: «Стаття 243. Забруднення моря

1. Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів, –

караються...

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, – караються...

3. Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації

найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря, –

караються...»;

– відповідно до Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. до ст. 243 КК були внесені зміни, які стосувалися змісту санкції, передбаченої ч. 3 ст. 243 КК, яка отримала наступний зміст: «карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк»;

– зазначена редакція ст. 243 КК України свідчить про те, що український законодавець не скористався історичним та компаративістським досвідом кримінально-правової охорони моря, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного складу кримінального правопорушення. Вдався до надто ускладненого, недостатнього зрозумілого для практичного застосування цієї статті, породивши значну кількість проблем, які мають бути вирішені в цій праці.

Таким є сучасний стан проблеми, яку необхідно вирішити;

– під загальним поняттям забруднення водних об'єктів слід розуміти «проти-правне їхнє наповнення речовинами у твердому, рідкому та газоподібному стані, енергією або шумом, а також теплом у результаті прямого або непрямого впливу людської діяльності з певних джерел, коли вони у кількісному і якісному відношеннях перевищують встановлені нормативи, що призводить до зміни їх фізичних, хімічних і біологічних властивостей та складу, а також до істотного зниження їхньої спроможності до самоочищення, відтворення та погіршення чистоти вод, тягне за собою часткову або повну непридатність для певних видів водокористування і стану різноманітних водних біогеоценозів, згубно впливає на формування гігієнічно чистого поверхневого або підземного або зворотного водного стоку, загрожує відносинам, що забезпечують життя, здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища, всього живого, обмежує можливість подальшого розвитку людського суспільства, генофонду людини, як основи життєдіяльності суспільства»;

– під кримінально-правовим забрудненням водних об'єктів, в рамках ст. 242 КК України, слід розуміти умисну або необережну заборонену кримінальним законодавством (дія чи бездіяльність суб'єкта, що полягає у забрудненні водних об'єктів, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, призводить до загибелі людей або їх захворюваності, масової загибелі об'єктів тваринного або рослинного світу або інші тяжкі наслідки або створює небезпеку для життя й здоров'я людей чи для навколишнього природного середовища, або виснаження водних джерел)». Це визначення характерне для чинної ст. 242 КК України й потребує нового формулювання при її вдосконаленні;

– дано визначення поняття «кримінально-правового забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів» (в аспекті запропонованої нами кримінально-правової норми ст. 242 КК України). Під цим поняттям слід розуміти умисну, або необережну заборонену Кримінальним кодексом України дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які полягають у забрудненні, засміченні, виснаженні водних об'єктів перерахованими вище засобами та джерелами, що призводить до модифікації фізичних, хімічних чи біологічних властивостей складу вод, зменшення мінімально допустимого їх стоку, призводить до загибелі людини або людей, спричинення шкоди здоров'ю людини, або людей, або загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, або призводить до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи занесених до Червоної книги України, масової загибелі людей або спричиняє масове захворювання людей, або масову загибель тваринного, або рослинного світу, або екологічну катастрофу, або завдали збитків, які в 10 тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або створило небезпеку для життя, здоров'я людей, об'єктів тваринного або рослинного світу;

– під поняттям засмічення водних об'єктів розуміють їх наповнення нерозчинними предметами й речовинами з різних джерел, що впливають на погіршення властивостей і складу водних об'єктів, а також можуть приводити до зміни стану русла, його цілісності, режимів водних об'єктів і викликати інші несприятливі наслідки;

– наведено кримінально-правове визначення засмічення водних об'єктів (в аспекті, запропонованої нами ст. 242 КК України), як умисну або необережну, заборонену цією статтею дію чи бездіяльність суб'єкта, що посягає на встановлені в суспільстві відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів, які супроводжуються насиченням водних об'єктів нерозчинними предметами та речовинами з різних джерел, а також можуть призводити до модифікації стану русла, гідрологічного та гідрогеологічного режимів водних об'єктів і викликають наслідки, передбачені ч. 2 ст. 242 КК України;

– під виснаженням водних об'єктів слід розуміти таке діяння яке спрямоване на стійке скорочення водних запасів (зменшення мінімального допустимого стоку поверхневих вод чи запасів вод підземних), що створило небезпеку настання наслідків, указаних у ч. 1 ст. 242 КК або наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 242 КК внаслідок повної або часткової непридатності для певних видів водокористування;

– на суспільну небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України впливають наступні фактори: 1) високий ступінь суспільної небезпечності цього антисуспільного явища; 2) відносна поширеність цих кримінальних правопорушень; 3) відповідність заборони забруднення та виснаження водних об'єктів (порушення правил охорони вод) моральному ґрунту закону про кримінальну відповідальність й запобігання настання серйозних наслідків у природній рівновазі й в соціальному плані; 4) процесуальна доказовість цього явища; 5) узгодженість зазначених кримінально-правових заборон з іншими галузями права і міжнародними конвенціями; 6) соціальна небезпечність цього діяння, яка за латентністю вважається однією з самих високих; 7) їх (цих діянь) величезна шкідливість;

– під кримінальним правопорушенням забруднення, засмічення та виснаження моря потрібно розуміти винні (для чч. 1 та 3 ст. 243 КК характерний прямий умисел, а для ч. 2 цієї статті – подвійна форма вини: щодо діяння (дії або бездіяльності) – прямий умисел, а стосовно наслідків – необережна форма вини у виді кримінально-протиправної самовпевненості), заборонені КК діяння суб'єкта, який зобов'язаний дотримуватися спеціальних правил – це службові особи: капітани морських чи командири повітряних суден, помічник капітана, службові особи засобів і споруд, які знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських підприємств і організацій; це неслужбові особи: працівники, які безпосередньо експлуатують засоби та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані для теперішніх і майбутніх поколінь, біологічних ресурсів моря, які відбуваються: з використанням засобів (матеріалів, речовин, відходів, шкідливих для життя чи здоров'я людей, біологічних ресурсів моря, з джерел вчинення злочину (морських та повітряних суден, інших засобів чи споруд, які знаходяться в морі, або з підприємств, організацій, що знаходяться на суші), в умовах місця (в межах внутрішніх морських

чи територіальних вод України, в межах вод виключної (морської) економічної зони, у межах вод відкритого моря, у всіх формах прояву цього кримінального правопорушення (за ч. 2 ст. 243 КК, вчинених у тих самих проявах цього діяння зазначеними вище особами), характеризуються наслідками (загибеллю або захворюваннями людей, масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу, іншими тяжкими наслідками та необхідним причинним зв'язком між діянням і наслідками, що настали); за ч. 3 ст. 243 КК – вчинені суб'єктами спеціально відповідальними особами (капітанами, власниками морських та повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі) за бездіяльність – це неповідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей (для цієї форми прояву характерні – бездіяльність, місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення діяння, джерела й обставини вчинення кримінального правопорушення);

– основними чинниками соціально-правової обумовленості заборони, передбаченої ст. 243 КК України, є: 1) соціально кримінологічний, який визначає стан розвитку суспільних відносин у сфері охорони моря від забруднення; питому вагу означених цінностей та рівень розвитку наук, об'єктом вивчення яких є аналізовані суспільні відносини; врахування причин цих кримінальних правопорушень; визначення шкідливості для суспільства цих кримінальних правопорушень; необхідність протистояти цим правопорушенням; небезпека завдання істотної шкоди суспільним відносинам, що поставлені під охорону закону; наявність високого рівня суспільної небезпечності; відносна поширеність цього діяння; 2) нормативний чинник відображає обумовленість кримінально-правової заборони забруднення моря нормами Конституції України та іншими галузями законодавства в указаній сфері; внутрішня несуперечливість іншим нормативно-правовим актам; 3) етичний чинник. Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 243 КК, а також свідчить про дотримання етичних норм при конструюванні цієї заборони; 4) культурно-історичний чинник соціальної обумовленості заборони, передбаченої ст. 243 КК свідчить, що це заборона розглядається як продукт історії та культури конкретного суспільства; 5) міжнародно-правовий чинник забезпечує відповідність заборони, передбаченої ст. 243 КК України міжнародно-правовим стандартам.

На підставі проведеного дослідження розділу третього монографії зроблені наступні висновки:

– під родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища слід розуміти суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують існування багатофункціональної збалансованою єдиної системи (що складає навколишнє природне середовище), її охорону, оздоровлення, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи для теперішніх і майбутніх поколінь;

– під безпосереднім об'єктом цього складу кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів на території нашої держави, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем, з метою протидії забрудненню, виснаженню, засміченню, та інші зміни їх природних властивостей, а також додаткові безпосередні об'єкти – це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я, власності;

– під предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України слід розуміти Всі водні об'єкти на території нашої країни, як у твердому, рідкому, так і газоподібному стані, що беруть участь у колообігу вод і нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем І невіддільні від нього, які можуть бути в господарському обігові (залучені до трудових ресурсів), так і в іншому обігові;

– акцентовано на тому, що під водними об'єктами слід розуміти: скупчення, зосередження води (у рідкому, твердому та газоподібному стані) у природних чи штучних западинах як на поверхні землі, так і в землі (підземні води), залучених і не залучених до господарського обігу;

– під об'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, слід розуміти (забруднення, виснаження та іншу зміну, природних властивостей вод) – діяння (дія чи бездіяльність), місце вчинення цього кримінального правопорушення, засоби вчинення діяння, джерела вчинення кримінального правопорушення (для ч. 1 ст. 242 КК – діяння, а для частини другої у цієї статті як діяння, наслідки так і необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками що настали):

– інше більш спрощене визначення об'єктивної сторони діяння порушення правил охорони вод (забруднення, виснаження вод, інша зміна природних властивостей) як діяння, які мають місце у визначених об'єктивних умовах: в певному місці, використання певних джерел (діяннями для ч. 1 ст. 242 КК України й діяннями та наслідками для ч. 2 ст. 242 КК України) і необхідного причинного зв'язку між діянням та зазначеними наслідками (ч. 2 ст. 242 КК України), застосуванням засобів вчинення кримінального правопорушення;

– під кримінально-правовим правопорушенням охорони водних об'єктів слід розуміти умисну або необережну, заборонену кримінальним законодавством дію

чи бездіяльність суб'єкта, що реалізується такою поведінкою, як забруднення та виснаження водних об'єктів та зміною їх природних властивостей, і призводить до загрози небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля або спричинили такі наслідки, як загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки;

– зазначено, що назва ст. 242 КК України, а також діяння позначається як порушення правил охорони вод, але воно стосується лише поверхневих і зворотних вод (щодо інших водних об'єктів відсутні правила їх охорони), то суть його можна зрозуміти з інших нормативних актів, які передбачають такі діяння, як забруднення, виснаження та засмічення, то надалі потрібно користуватися цими діяннями (на це спонукає бланкетна диспозиція ст. 242 КК України);

– слід звернути увагу на те, що зміна природних властивостей вод є не що інше, як складова забруднення водних об'єктів і виділення його в окреме діяння чи наслідки, що стосується загального поняття забруднення, не є науково обґрунтованим;

– що спроба законодавця сформулювати діяння в ч. 1 ст. 242 КК України як загрозу настання наслідків не створила кримінального правопорушення з матеріальним складом, то воно так і залишається з формальним складом, оскільки в ньому вказується на створення небезпеки для настання наслідків, але цим законодавець ускладнив застосування закону на практиці;

– зазначено, що твердження – забруднення, виснаження водних об'єктів (дія або бездіяльність), має під собою підстави, оскільки воно спирається на описання об'єктивної сторони (в законі – ч. 1 ст. 242 КК), яка передбачає в названому складі кримінального правопорушення та інших нормативних актах, заходить у виключний перелік підстав для цієї кримінально-правової заборони;

– аргументовано, що в юридичній літературі дається помилкове визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення внаслідок того, що: 1) вони по-різному названі в диспозиціях статей кримінальних кодексів колишніх республік, а нині суверенних держав; 2) вони неоднозначно сприймають указану в законі (ст. 242 КК України) ознаку «забруднення», «виснаження»; 3) вони по-різному тлумачать саме визначення «забруднення водних об'єктів» у юридичній і спеціальній літературі й уточнюється, що забруднення або виснаження водних об'єктів є дією або бездіяльністю, це підтверджується описанням об'єктивної сторони, яка передбачена в названому складі кримінального правопорушення, за допомогою інших нормативних актів; 4) відхід законодавців від необхідності включення до ст. 242 КК України такого діяння, як засмічення, хоча в багатьох державах таке діяння сприйнято законодавцями;

– засмічення як діяння відрізняється від забруднення: 1) засмічення водних об'єктів відбувається нерозчинними предметами, відходами й покидьками; 2)

на відміну від забруднення таке діяння як засмічення, приводить до зміни руслу водних об'єктів; 3) засмічення на відміну від забруднення не завжди істотно змінює і погіршує якість води; 4) дещо інше шляхи настання наслідків, передбачених ст. 242 КК України, при засміченні: а) в результаті засвідчення водного об'єкта можуть утворюватись затору сил, що приводять до застою води, а потім – до загибелі риби, рибного корму і місць нересту тощо; б) результати засмічення ускладнюється стік вод, що приводить до вимирання живих організмів у водоймі й створені джерела заразних захворювань тощо; 5) засмічення впливає на погіршення судноплавства;

– зазначене кримінальне правопорушення характеризується такими діяннями, як забруднення, виснаження та інша зміна природних властивостей водних об'єктів за допомогою засобів вчинення кримінального правопорушення – це стічні, знезараження води, відходи, покидьки, сировина, готові матеріали, речовини та сировина дається їх визначення. Так, під стічними водами розуміють води, використані у виробничій або невиробничій сфері (складні гетерогенні суміші, що містять домішки органічного та мінерального походження, що знаходяться у нерозчинного, колоїдним розчином у стані), які містять додаткові домішки, що отримали при цьому і які змінили їх первісний хімічний запитає фізичний запитає біологічний склад чи властивості, а також води, що стікають з пунктів, промислових підприємств і сільськогосподарських полів у результаті випадіння атмосферних опадів або поливання вулиць, та неочищених і не знешкодження стічних вод – це такі, в яких: 1) перевищення гранично допустимих концентрацій (ГДК); 2) перевищення гранично допустимих викидів, шкідливих речовин (ГДВ); 3) перевищення гранично допустимих шкідливих фізичних впливів (ГДХВ) на воду. Під ними слід розуміти залишки виробничої або невиробничої сфери, непридатні для подальшого використання їх у тому підприємстві установі чи організації, з яких вони підлягають видаленню, а під відходами – залишки виробничої або невиробничої сфери, які ще придатні для будь-якої іншої мети, але які не доцільно використовувати для виготовлення продукції на підприємстві, в установі або організації, де вони стали такими, але можливо використовувати на інші господарські потреби;

– місце вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, й знаходження забруднення у відповідному водному об'єкті;

– джерело забруднення – це підприємства установи організації, споруди, поля, транспорт, з яких поширюються у водні об'єкти забруднювальні речовини, матеріали та стічні води;

– за ч. 1 ст. 242 КК України виокремлено сорок п'ять форм кримінального правопорушення (з урахуванням наявності в ст. 242 КК такого діяння, як інша зміна природних властивостей вод) та визначено обов'язкові ознаки об'єктивної сторони для певних форм прояву кримінального правопорушення (за ч. 1 ст. 242 КК);

– під суб'єктом кримінального правопорушення забруднення, виснаження, засмічення іншої зміни природних властивостей водних об'єктів могла бути фізична осудна, приватна, не службова та службова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнився вік кримінальної відповідальності;

– найбільш сприйнятливим є визначення й обґрунтування ознак суб'єкта кримінального правопорушення через діяльність і функції суб'єкта, тобто дослідження цього питання в динаміці, а не як статичної особи, відокремленої від діяльності;

– службові особи, які дають вказівку на вчинення кримінального правопорушення, то їх діяльність, згідно зі ст. 364 КК України, зводиться до здійснення постійно або тимчасово функції представників влади, виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або до виконання таких обов'язків за спеціальними повноваженнями. Суть однієї функції виражається в безпосередньому управлінні людьми, колективами, підприємствами, виробничими або технологічними процесами; друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних із розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами, знаряддями тощо;

– неслужбова особа – це особа, в якій функції службової особи відсутні, вона виконує виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва, створення благ; професійні функції – відносно постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок. Крім того, слід мати на увазі, що коло обов'язків працівника регламентуються трудовим договором за контрактом, службовою інструкцією, статутами або іншими відомчими чи міжвідомчими нормативними актами;

– приватна особа, вчиняє кримінальне правопорушення у відриві від згаданих обов'язків та прав, тобто не у зв'язку з роботою, послугою, що виконувалась, або службовими повноваженнями чи професійними функціями. Така особа вчиняє кримінальне правопорушення за своєю особистою ініціативою, у своїх приватних інтересах на свій розсуд;

– в обґрунтуванні необхідності введення кримінальної відповідальності юридичних осіб у порядку постановки проблеми ми спираємося на думку експертів Ради Європи, висловлену на семінарі 5 грудня 1995 року в місті Києві. Зокрема, вона зумовлена тим: 1) що є діяння, які вражають комплексністю проблем, наприклад, аварія на Чорнобильській АЕС, і відповідальність фізичної особи не знімає проблеми; 2) кримінальна відповідальність юридичної особи матиме превентивний характер; 3) цей засіб має бути для того, щоб захистити законослухняних громадян від шкоди, що їм завдають юридичні особи; 4) кримінальна відповідальність юридичних осіб (а не цивільна) скорочує час від завдання шкоди до відшкодування збитків; 5) це має запобігати рейдерству;

– наголошено на тому, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу, оскільки склад кримінального правопорушення, передбачений цією частиною статті, відноситься до так званих діянь з формальним складом. Це витікає з того, що в цьому випадку особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння і бажає його вчинити, тому що інших складових кримінального правопорушення тут немає, окрім засобів і джерел вчинення кримінального правопорушення та місця вчинення цього діяння;

– аргументовано, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України, може бути вчинена з подвійною формою вини, до діяння, передбаченого ч. 2 цієї ж статті може бути умисною, а до наслідків – лише з необережною формою вини;

– ч. 1 ст. 242 КК України запропоновано викласти в наступній редакції: «Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів, або інша зміна їх природних властивостей, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи об'єктів тваринного або рослинного світу, або настання інших тяжких наслідків –

карається штрафом від двохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років запитання або обмеженням волі до трьох років із позбавленням права посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або позбавленням волі до трьох років»;

– спричинення шкоди здоров'ю людей слід розуміти: 1) захворювання хоча б однієї людини, що потягло за собою короткочасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності, або тривалий розлад здоров'я або стійку втрату працездатності; 2) захворювання епідемічними або інфекційними хворобами; захворювання більше однієї особи;

– під масовою загибеллю об'єктів тваринного світу слід розуміти: 1) це загибель такої кількості свійських і диких тварин (в тому числі..., риби, мальків, їх ікри, шовкопрядів, місць їх розмноження, а також рослин, що залучені в сільськогосподарське виробництво, так і не залучених, що знаходяться в дикій природі, які є зіставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин чи рослин); 2) це поділ значної кількості тварин чи всієї кількості, що знаходиться як в приватному, колективному чи мисливському, рибному господарстві; 3) це загибель великої кількості цінних порід тварин; 4) це загибель об'єктів тваринного і рослинного світу великої кількості, великої вартості на значних площах;

– кваліфікуюча ознака спричинення загибелі людей. Тут йдеться про людей, а не про людину, тому законодавець мав би ці наслідки диференціювати щодо загибелі людини та людей ст. 242 КК, оскільки таке формулювання викликає неоднозначне розуміння такого наслідку на практиці;

– під іншими тяжкими наслідками слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічних обставин в тому чи іншому регіоні (місцевості); тяжкі захворювання об'єктів тваринного або рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворювальні з тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди особливо великих розмірах;

– дається пропозиція ознаки «захворювання людей» замінити на «спричинення шкоди здоров'ю людей», під яким слід розуміти: 1) захворювання хоча б однієї людини запитає Що потягло за собою короточасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності, або тривалий розлад здоров'я або стійку втрату працездатності; 2) захворювання епідемічними або інфекційними хворобами; захворювання більше ніж однієї особи, а також завдання тілесних ушкоджень різної тяжкості;

– аргументовані пропозиції щодо редакції ч. 2 ст. 242 КК України: «Ті ж самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини або людей, шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, або вчинені на особливо охоронювані природні території, або вчинені на території державного заповідника або заказника –

карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років»;

– пропонується ч. 3 ст. 242 КК України викласти в такій редакції: «діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони викликали масову загибель людей або спричинили масове захворювання людей, або масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, яке завдало збитків, що в 10000 або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або спричинили екологічну катастрофу, або були вчинені в зоні екологічного лиха чи під час надзвичайної ситуації, –

карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років»;

– у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 242 КК України важливе значення має необхідний причинний зв'язок, оскільки він дозволяє: відокремити коло діянь, які мають розглядатися об'єктивною передумовою кримінальної відповідальності за ч. 2 цієї статті; допомагає більш точно розуміти механізм заподіяння істотної шкоди або загрози завдання такої шкоди об'єкту кримінально-правової охорони; дозволяє також визначити коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 242 КК України, а виходячи із зазначеного вище – сприяє з'ясуванню ознак об'єктивної сторони;

– за ч. 2 ст. 243 КК України виокремлено шістьдесят три прояви кримінального правопорушення з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони та предметом цього кримінального правопорушення у певній формі його прояву;

– основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення забруднення моря є суспільні відносини, що забезпечують умови з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані для теперішніх і майбутніх поколінь;

– додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я людей, біоресурсів моря, рекреаційних ресурсів моря та інших законних видів використання моря;

– родове поняття предмета кримінального правопорушення забруднення моря має назву «води моря» або «морські води», яке охоплює всі предмети, вказані в ст. 243 КК України, перелік предметів цього кримінального правопорушення є таким: води внутрішнього моря України, води територіального моря України; води виключної (морської) економічної зони України, води відкритого моря;

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, характеризується такими обов'язковими ознаками: діянням (дією або бездіяльністю), засобами, місцем і джерелами вчинення кримінального правопорушення;

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, описаного в ч. 2 ст. 243 КК характеризується такими обов'язковими ознаками: діянням (дією або бездіяльністю), засобами, місцем і джерелами вчинення кримінального правопорушення, а також наслідками (загибель людей, захворювання людей, масова загибель тваринного світу, масова загибель рослинного світу, інші тяжкі наслідки), необхідним причинним зв'язком між діяннями та наслідками, що настали;

– обов'язковими ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України, є: бездіяльність, місце вчинення кримінального правопорушення, засоби вчинення кримінального правопорушення, обставини вчинення кримінального правопорушення, джерела вчинення кримінального правопорушення;

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, може виражатися: в забрудненні моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами або речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо

це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкоджати законним видам використання моря; незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів запитає речовин і відходів;

– стосовно ознак об'єктивної сторони, зокрема, такої обов'язкової ознаки, як діяння (дія чи бездіяльність), то тут існують суттєві розбіжності, які проявляються в тому, що відбувається підміна ознак об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення поняттям «Забруднення моря», яке не збігається з конструкцією побудови складів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України. Ці неузгодженості нами усунуті за допомогою форм прояву кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, де нами чітко окреслені в межах форм прояву ознаки об'єктивної сторони;

– використання у диспозиції ч. 1 ст. 243 КК України надає можливість говорити про те, що підстави для криміналізації стосовно забруднення (діяння – дія або бездіяльність) моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, або відходами внаслідок порушення цих правил, наступні: 1) якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря; 2) щодо скидання чи поховання (дії) у межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (як це впливає зі змісту положень ч. 1 ст. 243 КК), то такими криміналізуючими підставами є також створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, що могло перешкодити законним видам використання моря. Це підтверджується тим, що матеріали, речовини та відходи, зазначені вище, оскільки вони шкідливі для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, або відходи, стосовно відповідних форм прояву цього кримінального правопорушення – створили такі ж небезпеки. Це означає, що термін «забруднення» в диспозиції ч. 1 ст. 243 ККУ України асоціюється з такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, як діяння (дія чи бездіяльність), а терміни «скидання», «поховання» в диспозиції ч. 1 ст. 243 КК відповідають такій обов'язковій ознаці об'єктивної сторони, як дія, адже скидати чи поховати неможливо шляхом бездіяльності;

– під місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, у відповідних формах прояву стосовно забруднення, виходячи з його описання, може бути внутрішнє море, територіальне море України, море в межах виключної (морської) економічної зони України. Натомість стосовно скидання чи поховання, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК, у відповідних формах прояву цього кримінального правопорушення місцем вчинення цього діяння може бути: внутрішнє море, територіальне море України, відкрите море;

– засобами вчинення цього кримінального правопорушення є матеріали та речовини, відходи шкідливі для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, які мають устанавлюватися в кожному кримінальному провадженні;

– відходи – це будь-які речовини, матеріали та предмети запитає що утворюються в процесі людської діяльності запитає не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та від яких власник намагається позбутися;

– джерело кримінального правопорушення – це сфера діяльності людини – підприємство, установа, організація, транспорт, споруджені у морі конструкції та ємності;

– виокремлено двадцять вісім форм прояву кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 243 КК України, де сформульовані ознаки об'єктивної сторони для кожної форми прояву цього діяння;

– суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 243 КК України може бути фізична осудна, службова, неслужбова, приватна особа, якій до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16-ть років і які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил та вчинили забруднення моря в межах внутрішніх морських та територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, а також незаконне скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів в межах внутрішніх морських вод чи територіальних вод України або у відкритому морі (це може бути капітан судна, командир повітряного судна, помічник капітана, третій механік, вахтові члени екіпажу, особи з-поміж командного складу екіпажу, помпові машиністи, вахтові мотористи тощо);

– суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК можуть бути спеціально відповідальні особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі за своєчасне повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволу на скидання, інформації про підготовлене або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах і територіальних вод України або у відкритому морі, зазначених у ст. 243 КК речовин і матеріалів (це можуть бути службові особи – капітани морських суден, командири повітряних суден, особи командного складу, які відповідають за цю операцію тощо);

– суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 3 ст. 243 КК України, характеризується виною у формі умислу. Умисел для цього кримінального правопорушення може бути лише прямий. Мотиви й мета цього кримінального правопорушення можлива різноманітна і не впли-

ває на кваліфікацію кримінального правопорушення забруднення моря (за виключенням ознаки скидання з метою поховання) за ч. 3 ст. 243 КК, але має значення для виду і міри покарання, а кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 243 КК передбачає вину умисну до дій і необережність до наслідків (подвійну форму вини);

– кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, є: ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей; захворювання людей; масову загибель тваринного світу; масову загибель рослинного світу; інші тяжкі наслідки (які розкриті автором у тексті монографії);

– у відношенні кримінального правопорушення виокремлено шістдесят три форми прояву діяння, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, описані ознаки об'єктивної сторони та предмет кримінального правопорушення, що сприяло належному з'ясуванню кваліфікуючих ознак;

– під захворюванням людей слід розуміти захворювання не менше двох осіб на хвороби, небезпечні для життя чи здоров'я людей; захворювання, що призводить до появи спадкової патології, потворності або інших відхилень, у тому числі в розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо;

– під масовою загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу потрібно розуміти загибель такої кількості тварин або рослин на таких площах, які є вставними з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площею зростання відповідних рослин (наприклад, загибелі значної частини тварин, великої кількості цінних порід об'єктів тваринного і рослинного світу на значних площах);

– перелік інших тяжких наслідків, запропонованих іншими авторами, може бути доповнений таким чином: 1) загибель однієї людини; 2) генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; 3) завдання шкоди зона відпочинку; 3) руйнування чи інші ушкодження значних природних територій; 5) майнова шкода державі, що визначається з урахуванням витрат на ліквідацію наслідків забруднення моря;

4) на підставі дослідження розділу четвертого монографії можна запропонувати наступні висновки:

– більш переконливими для застосування в підрозділі 4.1 монографії є термін «відмежування», оскільки він означає відділити одне явище від іншого (це стосується таких явищ, як кримінальні правопорушення);

– під суміжними діяннями слід розуміти склади кримінальних правопорушень, які мають одну чи кілька подібних за змістом ознак, а також характеризуються наявністю об'єктивних чи суб'єктивних або кваліфікуючих відмежувальних ознак;

– термін «розмежовувати» означає «... розділити... роз'єднувати що-небудь..., наприклад ділянки», а тому проблем, що стосуються підрозділу 4.1 Монографії, він не може стосуватися;

– склади суміжних кримінальних правопорушень слід поділяти на такі основні чотири групи, як: 1) склади, що не мають між собою жодної загальної для них ознаки (крім віку суб'єкта та осудності). Відмежування таких складів кримінальних правопорушень не становить жодних труднощів і воно можливе вже при побічному (поверхневому) ознайомленні з ними; 2) склади, що мають три загальні для них ознаки. Відмежування цих складів кримінальних правопорушень також не викликає труднощів; 3) склади, що мають дві загальні ознаки діяння і різняться між собою за конструкцією. У таких складах кримінальних правопорушень, наприклад, частково зберігаються спосіб дій, форма вини, але є відмінність за предметом посягання, за метою, за об'єктом посягання та віком суб'єкта. І тут відмежування загалом не викликає труднощів, скільки може бути проведене за декількома ознаками; 4) склади, що мають одну відмінну ознаку та основні конструкції їх побудови. Саме такі випадки й викликають при відмежуванні найбільші труднощі;

– найбільш прийнятним є послідовне відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень за окремими елементами складів кримінальних правопорушень: за об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною і за ознаками кожного з цих елементів. Такий методологічний підхід має бути використаний при відмежуванні таких кримінальних правопорушень, як порушення правил охорони вод і забруднення моря;

– основними відмежувальними ознаками складу кримінальних правопорушень, передбачених стст. 242 та 243 КК України є об'єкт і предмет і діяння, об'єктивна сторона (місце, засоби вчинення та джерела вчинення кримінального правопорушення);

– основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, а діяння, передбачені ст. 243 є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони раціонального використання внутрішніх морських вод, територіальних морських вод України, вод виключеної (морської) економічної зони України, та відкритого моря від їх забруднення матеріалами чи речовинами або відходами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря внаслідок порушення спеціальних правил, а також незаконного скидання чи поховання в межах внутрішніх морських, чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів;

– предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: вода поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, вода джерел питних, лікувальних вод, а предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК, є: вода внутрішнього моря, вода територіального моря України, вода виключної (морської) економічної зони України, вода відкритого моря;

– для діяння, передбаченого ст. 242 КК характерні такі діяння (дія або бездіяльність) – це забруднення або виснаження відповідних вод, а також в наявній редакції цієї статті – дія – це зміна природних властивостей відповідних вод, а для діяння, передбаченого ст. 243 КК, характерні діяння (дія або бездіяльність) – це забруднення відповідних вод. Водночас коли йдеться про скидання чи поховання відповідних засобів, то можна говорити лише про дії;

– засобами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: не знезаражені стічні води, шкідливі для життя і здоров'я людей та об'єктів тваринного або рослинного світу речовини, матеріали, покидьки, відходи, сировина тощо, а для діяння, передбаченого ст. 243 КК, це шкідливі для життя і здоров'я людей матеріали, речовини, відходи;

– джерелами вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: підприємства, установи й організації, різні види виробництва як промислові, сільськогосподарські, поля, транспорт, а для діяння, передбаченого ст. 243 КК – це морські та повітряні судна або інші засоби та споруди, штучно встановлені в морі, підприємства, установи й організації, що знаходяться на суші;

– місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, є: місце забруднення вод поверхневих і підземних, місце забруднення вод водоносних горизонтів, вод джерел питних, вод лікувальних, а місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК, є: місце, вчинене забруднення: в межах вод внутрішнього моря, в межах вод територіального моря України; в межах вод виключної (морської) економічної зони України або є місцем, де відбулося скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів – це в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі;

– суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК, повинні бути фізична осудна, приватна, не службова та службова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яким до моменту вчинення кримінального правопорушення виповнився вік кримінальної відповідальності, які вчинили це діяння внаслідок порушення правил охорони вод, (ці положення стосуються і форм прояву діяння, передбаченого ч. 2 цієї статті) що спричинило небезпеку для життя і здоров'я людей чи довкілля, а за ст. 243 КК таким суб'єктом кримінального правопорушення з відповідним узагальнюючим його переліком може бути: спеціальний суб'єкт, а саме: служ-

бова особа (наприклад, капітан та інші службові особи морських, повітряних суден, інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій), неслужбова особа (працівники, які безпосередньо експлуатують установи та механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами та відходами, зокрема – це помпові машиністи, вахтові мотористи, а також вантажні частки екіпажу тощо), які зобов'язані дотримуватися спеціальних правил з охорони моря або вод виключною (морською) економічної зони України, але допустили забруднення моря в межах вод виключної (морською) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських вод чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (ці положення стосуються і форм прояву цього кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою цієї статті); за ч. 3 ст. 243 КК суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого цією частиною статті, є спеціально відповідальні особи (громадяни України, громадянин іноземної держави) морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі за повідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка надала дозвіл на скидання, інформації про підготовку або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або могло перешкодити іншим законним видам використання моря (спеціально відповідальними особами можуть бути: капітан судна або інша особа, яка відповідає за судно, а тому у випадку, коли це судно залишено або повідомлення з судна є неповним чи його не можна отримати, власник, фрахт фрахтувальник, управитель, оператор судна або їх агенти, які повинні у можливо повнішому випадку взяти на себе обов'язки капітана);

– у тому випадку, коли кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 243 КК було вчинене службовою особою, але яка не була зазначена суб'єктом за цією частиною статті, то це питання має вирішуватися двояко: 1) службова особа, яка використовувала своє службове становище, коли вона могла впливати на вчинення такого діяння за своєю владою і не була вказана як суб'єкт цього кримінального правопорушення або вчинила його при змові зі службовою особою, що

вказана в ч. 3 ст. 243 КК, несе відповідальність за ст. 364, 365 КК за наявності достатніх підстав; 2) натомість діяння службової особи, яка з гідно зі своїм службовим становищем не могла впливати на виконавця діяння, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК, але вступила у змову зі службовою особою, яка вказана в цій частині статті, то й діяння слід кваліфікувати як співучасть у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 3 ст. 243 КК;

– суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 242 і ч. 1 та 3 статті 243 КК збігаються (за виключенням мети в ч. 3 ст. 243 КК). При цьому як для одного, так і для другого складу кримінального правопорушення характерний прямий умисел. Це форма вини характерна до діянь з формальним складом. Стосовно діянь, передбачених ч. 2 ст. 242 та ч. 2 ст. 243 характерна подвійна форма вини до діяння – прямий умисел, а до наслідків – лише необережна форма вини;

– діяння, передбачені ч. 2 ст. 242 КК та ч. 2 ст. 243 КК мають відмінності від диверсії за основним безпосереднім об'єктом (ст. 113 КК – стосується відносин, які забезпечують умови з охорони економічної безпеки держави). Крім того, диверсія відрізняється від діянь, передбачених ст. 242 та 243 КК за конструкцією об'єктивної сторони, оскільки вона належить до діянь з усіченим складом і визнається закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення зазначених у законі наслідків, іншими словами, незалежно від фактичного спричинення смерті та інших наслідків. Також диверсія відрізняється від досліджуваного нами кримінального правопорушення за суб'єктивною стороною, а саме виною у разі прямого умислу – як до дій, так і до наслідків, а також наявністю спеціальної мети – ослаблення держави;

– кримінальне й адміністративні правопорушення чи дисциплінарні проступки характеризуються внутрішньою притаманною їм об'єктивною суспільною небезпечністю – основною ознакою (властивістю), суть якої полягає в реальному заподіянні або можливості заподіяння шкоди суспільним відносинам, а тому ця ознака і повинна бути покладена в основу відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК і адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП;

– забруднення водних об'єктів може бути адміністративним правопорушенням або кримінально караною дією залежно від характеру самого діяння (дії або бездіяльності) залежно від характеру самої дії або від інших ознак складу кримінального правопорушення;

– питання про відмежування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП і кримінального правопорушення ставиться залежно від об'єктивних і суб'єктивних ознак цього адміністративного правопорушення та об'єктивних і суб'єктивних ознак порівнюваного кримінального правопорушення. Так,

згідно з ст. 59 КУпАП забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозбірниках, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища або введення в експлуатацію підприємств комунальних і інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому впливу тягне адміністративну відповідальність, а діяння забруднення, виснаження (за виключенням засмічення), якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, уже стає кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 1 ст. 242 КК;

– фактором, що змінює суспільну небезпечність правопорушення, передбаченого ст. 59 КУпАП до кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК є небезпека, тобто небезпека для життя і здоров'я та довкілля;

– проведення компаративістського аналізу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України та відповідних складів злочинів, щоб обрані для такого аналізу, слід проводити стосовно складу утворюючих ознак складу діяння, передбаченого ст. 242 КК України та аналогічних діянь, передбачених зарубіжними кримінальними кодексами;

– основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів від забруднення, виснаження та іншої зміни їх природних властивостей, то за ст. 364, 365, 367 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, за ст. 182 § 1 КК Республіки Польща, за ст. 180 КК Австрії, за ст. 352 КК Республіки Болгарія, за ст. 234 КК Швейцарії, за ст. 193 КК Хорватії, за ст. 241 КК Угорщини, за ст. 179 КК Ісландії, за ст. 303 КК Чорногорії, за ст. 173-а КК Королівства Нідерланди охороняються суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони вод лише від їх забруднення. Натомість позитивними положеннями з визначень основного безпосереднього об'єкта злочинів, які нами означені, користуючись законодавством про кримінальну відповідальність деяких зарубіжних держав, кримінально-правової доктрини вдалося сформулювати: стосовно забезпечення якості води (ст. 364 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки; ст. 182 КК Республіки Польща; § 324 ФРН; ст. 287 КК Республіки Вірменія; ст. 193 КК Республіки Хорватія). Крім того, позитивним є положення в об'єктах, які стосуються охорони вод від засмічення (ст. 287 КК Республіки Вірменія; ст. 292 КК Грузії; ст. 328 КК Республіки Казахстан; ст. 226 КК Республіки Таджикистан; ст. 102 Латвійської Республіки). Деякі інші відносини охороняються КК Латвійської Республіки, бо там йдеться про відносини з експлуатації та використання водних об'єктів. Водночас ще вужче коло відносин охороняється ст. 234 КК Швейцарії, де йдеться про охорону лише питної води. Таке ж становище займають ст. 142, 145, 146 КК Японії, де відносини стосуються питної води та водопостачання такої води;

– предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України, є: вода поверхневих чи підземних вод; водоносних горизонтів; джерел питних, лікувальних вод. Аналогічні положення ми знаходимо в ст. 255 КК Азербайджанської Республіки (вода поверхневих вод, джерел питного водопостачання, вода підземних вод); ст. 226 КК Республіки Таджикистан (вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода джерел питного водопостачання); ст. 287 КК Республіки Вірменія (вода поверхневих вод, вода підземних вод, вода джерел питного водопостачання); ст. 102 Латвійської Республіки (вода підземних вод, вода поверхневих вод). Дещо вужче предмет злочину зазначається в наступних кодексах: за ст. 365 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки (це вода); ст. 182 § 1 Республіки Польща (це вода); за ст. 180 КК Австрії (це водойма); за ст. 352 Республіки Болгарія (це джерела вод, басейнів, підземних вод); за ст. 234 КК Швейцарії (це питна вода); за § 324 ФРН (водойма); за ст. 142 КК Японії (це чиста вода, водопровід (ст. 143)); за ст. 193 КК Республіки Хорватія (це вода); за § 293 КК Чеської Республіки (це вода), а за § 294 а (це джерела води, поверхневих вод); за параграфом 196 КК Данії (це вода), а за § 186 (це питна вода, водойми, водопровідні труби); за ст. 291 КК Грузії (це вода), а за ст. 292 (це водні об'єкти); за розділом § 180- 267 КК Князівства Ліхтенштейн (це водойма); за ст. 274 КК Литви (це вода); за ст. 304 КК Чорногорії (це вода); за ст. 173-а Королівства Нідерланди (це поверхневі води); за ст. 196 Республіки Узбекистан (це води), а за ст. 203 (це водойми, води); за § 241 КК Республіки Угорщина (це вода); за ст. 179 КК Ісландії (це водні об'єкти);

– об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України характеризується такими обов'язковими ознаками як діянням (діями або бездіяльністю): 1) забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод – дія або бездіяльність; 2) зміна природних властивостей поверхневих та підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних і лікувальних вод – дія; 3) виснаження водних джерел; 4) які мають місце у визначених умовах і у межах поверхневих вод; у межах підземних вод; у межах водоносних горизонтів; у межах джерел питних вод; у межах джерел лікувальних вод; у межах водних джерел при виснаженні; 5) з використанням певних засобів та джерел, а для ч. 2 цієї статті ще й додаткового наслідку (загибель або захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки) та необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідками, що настали. Сторони складів злочинів за законодавством про кримінальну відповідальність зарубіжних держав, а також кваліфікуючих ознак дають нам можливість виокремити такі позитивні положення, які мав би сприйняти вітчизняний законодавець для вдосконалення ст. 242 КК України: 1) стосовно діянь (або бездіяльності) – це: забруднення, засмічення, виснаження, зміна природних властивостей вод (ст. 287 КК Латвійської Республіки; ст. 292 КК

Грузії; ст. 328 КК Республіки Казахстан; ст. 226 КК Республіки Таджикистан); 2) стосовно місця вчинення злочину – це: діяння, вчинені на особливо охоронюваній природній території в зоні екологічного лиха, або надзвичайної екологічної ситуації (ст. 287 КК Республіки Вірменія); вчинені на території заповідника або в зоні надзвичайної екологічної ситуації (ст. 250 КК Азербайджану); вчинені на території державного заповідника або заказника та стосовно часу – під час надзвичайної екологічної ситуації або в зоні екологічного лиха (ст. 292 КК Грузії). Щодо суб'єктивних ознак, то вітчизняний законодавець має кращий підхід до досліджуваної проблеми;

– пізнавальні задачі порівняння правового дослідження сприяють практичним цілям – допомагають гармонізації та вдосконаленню національного законодавства про кримінальну відповідальність, в тому числі, що стосується й забруднення моря, полегшує взаємодію органів різних держав по боротьбі з досліджуваним кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 243 КК України;

– при порівняльно-правовому з'ясуванні задекларованого питання доцільно застосовувати змішаний спосіб порівняння, який спирається на нормативне і функціональне порівняння. При нормативному способі порівняння відправним механізмом є подібні або близькі за юридичною побудовою правові норми, інститути та законодавчі акти. Цей спосіб є найбільш продуктивним для порівняльного дослідження законодавства про кримінальну відповідальність за діяння, передбаченого ст. 243 КПК України та аналогічних норм законодавства близького зарубіжжя, оскільки вони певною мірою користуються подібними юридичними нормами та інститутами. Натомість у всіх інших випадках для порівняльного правового дослідження найбільш підходить функціональний спосіб, який характеризується або проявляється як дослідження правових способів і засобів розв'язання однакових проблем різними правовими методами. Знайшовши подібності стає можливим аналізувати саму суть проблеми зокрема порівнювати норми що встановлюють кримінальну відповідальність за Забруднення моря;

Запропонована наступна редакція статті 242 КК України:

«Стаття 242. Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інша зміна їх природних властивостей.

1.Забруднення, засмічення, виснаження водних об'єктів або інша зміна їх природних властивостей, що призвело до значного зниження якості води, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи об'єктів тваринного чи рослинного світу або настання інших тяжких наслідків, –

Карається...

2.Ті ж самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини або людей, шкоду здоров'ю людини або людей, або загибель тваринного або рослинного світу, що завдало збитків, які в тисячу або більше разів перевищують неоподатковуваний

мінімум доходів громадян, або призвели до втрати унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, або вчинені на особливо охоронюваній природній території або на території державного заповідника, або заказника, –

Карається...

3. Діяння, передбачене ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони викликали масову загибель людей, або спричинили масове захворювання людей, або масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, яка завдала збитків що в 10000 або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або спричинили екологічну катастрофу, або вчинені в зоні екологічного лиха чи під надзвичайною екологічною ситуацією, –

Карається...»;

– компаративістське дослідження злочину, передбаченого ст. 243 КК та аналогічних злочинів зарубіжних держав показало, що таке дослідження сприяло вдосконаленню ст. 243 КК України за ознаками об'єктивної сторони (джерелами, засобами, кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками) та дало можливість запропонувати наступну редакцію ст. 243 КК:

«Стаття 243. Забруднення або засмічення моря

1. Забруднення або засміченням моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключною (морською) економічною зоною України із джерел, що знаходяться на суші, з транспортних засобів (морських та повітряних суден) або споруджених у морі штучних островів, інших плавучих засобів, платформ або інших штучного споруджених у морі конструкцій матеріалами, сировиною, речовинами, відходами чи покидьками, шкідливими для життя чи здоров'я людей, водних біологічних ресурсів внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя і здоров'я людей або живих ресурсів моря або довкілля, чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також внаслідок порушення правил скидання чи поховання з транспортних засобів або споруджених у морі штучних споруд, в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, сировини, речовин, відходів чи покидьків, -

караються...

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили істотну шкоду здоров'ю людини, водним біологічним ресурсам, довкілля, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам, -

караються...

3. Діяння передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей, масове захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного або рослинного світу, -

караються...

4. Неповідомлення спеціально відповідальним за те особам морських та повітряних суден або інших споруджених у морі штучних островів, інших плавучих засобів, платформ, споруд або споруджених у морі конструкцій, що знаходяться в морі адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлення або здійснення внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин, сумішей, відходів, покидьків, що містять такі шкідливі засоби понад встановлені норми, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або біологічних ресурсів моря чи могло завдати шкоду зонам лікування і відпочинку, або перешкодити іншим законним видам використання моря караються...».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуразаков С. А., Ахмедов Г. А. Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР. Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР/ [ред. кол. Г. А. Ахмедов и др.]. Ташкент : 1970. С. 137–147.
2. Абшилава Г. В. Некоторые особенности производства допроса с участием переводчика / *Российский следователь*. 2004. № 10. С. 18–20;
3. Айдаров Й. Н. О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью / *Вопросы борьбы с преступностью*. М. : ВИП, 1988. Вып. 47. С. 106–109.
4. Акты Земских соборов конца XVI-начала XVII века. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 3.. М. : Юридическая литература, 1985. 442 с.
5. Анашкин Г.З. Уголовно-правовые проблемы охраны окружающей среды в СССР / *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 30. М. : ВИП 1979. С. 47.
6. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: об'єкт і система. / *Кримінальне право України*. 2006. №12. С. 3–63.
7. Антипов В. И. Комментарий к стст. 163-1, 227-1 УК Украины. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий (по состоянию уголовного законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины на 25 октября 1995 года) ; отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко. Київ : «Фіта», 1995. 542 с.
8. Антипов В. И. Коментар до ст. 236-246 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року; відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. 848 с.
9. Антипов В.И. Коментар до ст. 242 КК України Р Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. К. : АСК, 2002. 540 с.
10. Артикул воинский, 1715 г. Апреля 26. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М. : Юрид. лит. 1986. 365 с.
11. Ахмедов Г.А., Миренский Б.А. О соотношении криминологических и уголовно-правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления / *Обществ. науки в Узбекистане*, 1975. № 10. С. 23–28.
12. Багіров С. А. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримі-нально-виконавче право. Київ : 2005. 23 с.
13. Бажанов М. И. Объективная сторона преступления. Уголовное право УССР. Часть Общая : учебник / [Ю. В. Александров, А. Ш. Якупов, М. И. Бажанов и др.] ; под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. Київ : Изд-во «Вища школа», 1984. 167 с.
14. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть : конспект лекций. Днепропетровск : Пороги, 1992. 33 с.
15. Бажанов М.И. Объективная сторона преступления. Уголовное право УССР: Часть общая. К. : Изд-во «Вища школа», 1984. С. 81.;
16. Бажанов М.И. Поняття, завдання та система кримінального права. Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студентів юрид. вузів і фак.] / М. І.Бажанов, Ю. В.Баулін, В. І.Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 1997. 456 с.
17. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Перелік від 22.03.

1989. Офіційний вісник України від 04.12.2018. 2018 р., № 93, стор. 106, стаття 3092, код акта 92354/2018 (в редакції на 01.07.1999 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022#Text/
18. Баландюк В. Н. Экологические преступления (понятие, виды, квалификация) : Омск : 1998. 71 с.
 19. Базелин В. П. Понятие и содержание правовой охраны недр. Правовая охрана природы: учебник / под ред. В. В. Петрова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 170–171.
 20. Баньківський В. О. Деякі теоретичні питання вини. Держава і право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. Вип.7 с. 392–396.
 21. Баранівський В. А., Бардов В. Г., Омельчук С. Т. Україна. Екологічні проблеми природних вод. К. : Центр екол. освіти та інформації, 2019. С.3.
 22. Барановський В.А., Бардов В.Г., Омельчук С.Т., Україна. Екологічні проблеми природних вод. К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2000. С. 40
 23. Баулін Ю. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : 2003. С. 830-899.
 24. Беличенко Ю. П., Гусев А.Г. Охрана природы : справочник. М. : Агропромиздат, 1987. 296 с.
 25. Беляев Н. А. Объект преступления. Курс советского уголовного права; отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Часть общая / Н. А. Беляев, Н. С. Лейкина, В. К. Глистин и др. Ленинград : Изд-во Ленинг. ун-та им. А. А. Жданова, 1968. Т. 1. 836 с.
 26. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів... Дис. на здобуття наук. Ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виключне право. Чернігів : Чернігівський національний ун-т. 2020. 454 с.
 27. Берзін П. С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання: автореф.дис. ... докт. юрид.наук: 12.00.08, Київ, 2010. 35 с.
 28. Бернер А. Ф. Підручник кримінального права: частина загальна. Санкт-Петербург, 1865. 299 с.
 29. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права : часть общая. СПб., 1865. 260 с.
 30. Биологический энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1986. 831 с.
 31. Благоев Е. В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях : курс лекцій. Москва : Юрлитинформ, 2012. 344 с.
 32. Блюхер А. Ф. Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Москва, 2009. 22 с.
 33. Богомяков Ю. С. Уголовно-правовая охрана природных богатств СССР. Автореф. Дис. ... канд. Юрид. наук: за спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Свердловск, 1972. 23 с.
 34. Большая советская энциклопедия. М. : Изд-во «Энциклопедия», 1975. Т. 9. С. 609.
 35. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. Т. 9 / гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М. : Сов. Энциклопедия, 1970. ЕВКЛИД-ИБСЕН. 1972. С.164.
 36. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ...доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Харьков : 1993. 35 с.

37. Борисов В. І. Пашченко О. О. До питання про сутність кримінально-правової характеристика злочинів [текст] / Вісн. Акад. прав, наук України. Харків : Право, 2005. С. 181.
38. Бородин С. В. К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. Москва : 1994. С. 58.
39. Брагінський Л. П. Забруднення поверхневих вод. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / редколегія: А. В. Толстоухов (голов. ред та ін.) К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». 2007. Т. 2. С. 31–32.
40. Брайтнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. М. : Юрид. лит., 1963. 275 с.
41. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2013. С. 223–224.
42. Булгаков М. Б., Ялбулганов А. А. Российское природоохранное законодательство XI – XX вв. Москва: изд-во «ЛЕГАТ», 1997. 83 с.
43. Бурчак Ф. Г., Фесенко Е. Ф. Объективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая. / отв. ред. А. Я. Светлов, В. В. Сташис. Киев : Наукова думка, 1995. 447 с.
44. Бушуев Г. В. Способ совершения преступления и его влияние на обусловленную опасность содеянного: Высшая школа милиции ВМД СССР, 1988. С. 54.
45. Бушуева Т. А., Дагель П. С. Объект уголовно-правовой охраны природы. Советское государство и право. 1977. № 8. С. 80.
46. Васильев А. Н. Преступления против социалистической собственности. Советское уголовное право. Часть особенная [в 13-ти вып.] ; под общ. Ред. А. Н. Васильева. Вып. 3. Москва : М-во высш. Образования СССР. Всесоюзный юрид. заочн. ин-т, 1959. 48 с.
47. Ваулина Т.И. Нарушение правил охраны неживой природы. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. Н. Новоселов. М. : Издательская группа ИНФРА М-Норма, 1997. 1008 с.
48. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь : Перун, 2005. 1388 с.
49. Викторов Б. А. Цель и мотив в тяжких преступлениях. Москва : Госюриздат, 1963. 48 с.
50. Винокуров В. Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применения уголовного закона : Монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. 288 с.
51. Вицин С. Е. О научно-правовых предпосылках ограничения преступности как негативно отклоняющегося поведения. URL : <http://sartracc.ru/i.php?oper=read>
52. Вишинская З.А. Советское уголовное право. Часть особенная. М. : Госюриздат, 1963. 82 с.
53. Вітко О. Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину. Юридична наука. 2013. № 11. С. 27–28.
54. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект по советскому уголовному праву. М.: ВШ МООП РСФСР, 1964 г. 59 с.
55. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1995. 800 с.
56. Водний кодекс України: Закон від 06.06.1995 N 213,95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 13.06.1995-1995 р. N 24, стаття 189 (в редакції доступу 17.03.2021) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%av2%4D1%80+Text>

57. Воробей П. А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність : монографія. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1996. 187 с.
58. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину. К. : НАВСУ, 1997. 184 с.
59. Вышинская З. А. Советское уголовное право. Часть особенная : учебник / З. А. Вышинская, М. М. Исаев, А. А. Пионтковский и др. ; общ. ред. А. А. Герцензон, З. А. Вышинская. Москва : Госюриздат, 1951. 431 с.
60. Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. Київ : 2007. № 17. С. 13–22.
61. Гавриш С. Б. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. 430 с.
62. Гавриш С. Б. Коментар до ст. 243 КК України. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. Т. Малайренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. третє. Харків : ТОВ «Одіссей», 2006. 659 с.
63. Гавриш С. Б. Коментар до статей 236-250 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар:у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 429 с.
64. Гавриш С. Б. Коментар до ст. 242 КК України Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисова, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 673 с.
65. Гавриш С.Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 1994. 23 с.
66. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. Харьков, 1994. 639 с.
67. Гавриш С. Б., Корчева З. В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : Юрінком Інтер Право, 2002. 496 с.
68. Гаврыш С. Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды : (проблемы теории и развития уголовного законодательства Украины) : автореф. дис. на соискание научн. степени докт.юрид.наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Харьков : 1994. 38 с.
69. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория практика [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва : А.О. «Центр. Юр. Инфор.», 2003. 448 с.
70. Гбур Л. В. Адміністративна відповідальність з правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів України: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : за спец. 12.00.07- адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К.: Національний університет біоресурсів і природокористування, 2020. 209 с.
71. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Москва : Мысль, 1990. 265 с.
72. Глистин В. К. Охрана природы по советскому уголовному праву [текст] : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Ленингр. гос. ун-та, 1966. 23 с.

73. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (Объект и квалификация). Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1979. 127 с.
74. Горшенков А. Г., Горшенков Г. Г., Горшенков Г. Н. Преступность как социальный феномен / Философия права. 2004. № 2. С. 74.
75. Грабовская Н. П. Курс советского уголовного права / отв. ред. Н. А. Беляев. Т. V. Ленинград : Издательство Ленингр. гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1981. 672 с.
76. Грабовская Н. П. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. Т. 5. 390 с.
77. Гранично допустимі концентрації (ГДК) та орієнтовні допустимі рівні (ОДР) шкідливих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового [...] Органи влади СРСР; Правила, Норми від 21.10.1991 № 6025-91 (в редакції на 21.10.1991 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6025400-91#Text>
78. Греков Б. Д. Киевская Русь. Москва : Госполитиздат, 1953. 568 с.
79. Григор'єв І.П. Водоохоронна діяльність та екологічне нормування якості водного середовища. Кривий Ріг, 2020. 125 с.
80. Гришаев П. И. Объективная сторона состава преступления : учебное пособие. М. : ВЮЗИ, 1961. 108 с.
81. Гришанин П. И. Объективная сторона преступления. Советское уголовное право : Часть общая : учебное пособие. Москва : ВЮЗИ, 1961. 192 с.
82. Грищук В. К. Кримінальне право України: загальна частина : навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. 586 с.
83. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми теорії і методології. Львів: Світ. 1992. 438 с.
84. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. / Редкол.: І. С. Сохань (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1991. Т.9. Кн. 2.1997. 736 с.
85. Гусев Р.К. Понятие и содержание правовой охраны лесов. Правовая охрана природы / под ред. В.В. Петрова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 207 с.
86. Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве. Материалы XIII научной конференции ДВГУ. Владивосток, 1968. Ч. IV. С. 123.
87. Дагель П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве. Изв. вузов. Правоведение. 1969. № 1. С. 78.
88. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж : Воронеж. Ун-т, 1974. 243 с.
89. Дагель П. С. Уголовная политика: управление борьбой с преступностью. Проблемы социологии уголовного права. Москва : 1984. С. 30–38.
90. Дагель П. С., Михеев Р. И. Установление субъективной стороны преступления. Владивосток : ДВГУ, 1972. 36 с.
91. Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Ученые записки ДВГУ. Владивосток, 1969. Вып. 21. Ч. 1. 188 с.
92. Дагель П. С., Михеев Р. Н. Установление субъективной стороны преступления. Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1972. 36 с.
93. Даль В. Д. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. Т. 4. 1956. 683 с.
94. Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. М. : Юридлит, 1973. 200 с.
95. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва : Юрид. лит, 1975. 184 с.

96. Демина С.А. Закон на страже природы. М. : Юрид. лит, 1987. 80 с.
97. Денисов С. Ф. Кримінальна відновдільність за злочини проти громадської моралі (стст. 210, 211, 2110) КК України): автореф. канд. дис., спец 12.00.08. К., 1996. 20 с.
98. Державні санітарні правила і норми скидання з суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПІН 199-97: МОЗ України; Правила, Норми, Методика від 09.07.1997 № 199 (в редакції на 09.07.1997 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0199282-97#Text>
99. German Criminal Code. URL : https://www.legislationline.org/download/id/10003/file/GERM_CC_en.pdf
100. Дроваль О. М. Правовий режим земель водного фонду України: дис... канд.юрид. наук: 12.00.06. Харків, 216. 227 с.
101. Дроздов А. В. Человек и общественные отношения. Ленинград : Изд-во Ленингр. гос. Ун-та, 1966. 265 с.
102. Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. [Статут Вялікага княства Літоускага 1566 года]. Мінськ, 2003. 838 с. За виданням 1855 року.
103. Дубовик О. Л. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. Москва : Спартак, 1998. 352 с.
104. Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. 870 с.
105. Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1360 с.
106. Дудоров О. О. Коментар до ст. 242 КК України Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 січня 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Каннон, 2001. 567 с.
107. Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М.– Л. : АН СССР, 1948. 311 с.
108. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1955. 512 с.
109. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М. : Изд-во АН СССР, 1948. 106 с.
110. Егоров Н. Д. Причинная связь как условие юридической ответственности. Сов. гос. право. 1981. № 9. С. 126–131.
111. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования : уголовно-правовое исследование. СПб : Юридичний центр Пресс, 2002. 291 с.
112. Estonian Penal Code. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>
113. General Penal Code of Iceland (1940, amended 2015). URL : <https://www.legislationline.org/download/id/6159/file/General%20Penal%20Code%20of%20Iceland%201940,%20amended%202015.pdf>
114. Жевлаков Э. Н. Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды : учеб. пособие / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. Москва : ВЮЗИ, 1986. 85 с.
115. Жевлаков Э. Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система. Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. Москва : ВЮЗИ, 1990. С. 14.
116. Жевлаков Э. Н. Преступления против природных богатств СССР. М. : Юрид. лит., 1983. С. 39–40.

117. Жевлаков Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность : учебное пособие. М. : Белые альвы, 1996. 190 с.
118. Жмур Ю. М. Кримінально-правовий захист недоторканності житла в Україні : автореф. канд. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т., 2012. 23 с.
119. Заброта К. До чого призводить бездіяльність / Сільські вісті. 2001. 11 жовтня. С. 16–17.
120. Загородников Н. И. Направление изучения советского уголовного права. / Сов. Государство и право. 1981. № 7. С. 49.
121. Загородников Н. И. Понятие объекта преступлений в советском уголовном праве. Тр. ВЮА. 1945. Вип. 13.С. 40.
122. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 2 : Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
123. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. Понятие и квалификация. Москва : Юрид. лит., 1975. 168 с.
124. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч. практ. изд. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.
125. Злобин Г. А. Виновное вменение в историческом аспекте. Уголовное право в борьбе с преступностью. Москва : 1981. С. 20–34.
126. Злобин Г. А., Келина С. Г. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Проблемы правосудия и уголовного права / редкол. : А. М. Ларин и др. Москва : ИГПАН, 1978. С. 102–119.
127. Зражевський О. В. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. 255 с.
128. Зуйков Г. Г. К вопросу об уголовно-правовом понятии и значении способа совершения преступления : Труды ВШ МВД СССР. М., 1969. Вып. 24. С. 25.
129. Иванов Г. В. Понятие правовой охраны животного мира в СССР. Правовая охрана природы / под ред. В.В. Петрова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 128–130, 196–197.
130. Игнатов А. Н. Преступления против здоровья населения. Курс советского уголовного права. М. : Наука, 1971. Т. VI. С. 434.
131. История Российского (советского) уголовного законодательства : энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. СПб. : Изд. проф. Малинина. 2005. 448 с.
132. Иванов. В. М. Історія держави і права України : навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 892 с.
133. Ільковець Л. Б. Коментар до ст. 243 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г. К.: «Форум», 2001. 731 с.
134. Іщенко О. М., Матвійчук В. К., Єрсова І. Ю. Кримінально-правовий захист атмосферного повітря : навчальний посібник. К. : РВВ НАВСУ, 1994. 64 с.
135. Кант И. Сочинение в шести томах. Т. 4. ч. 2. Москва : 1965. 478 с.
136. Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народъ. Киевъ : Университетская типография (И. И. Завадскаго), 1879. 1063 с.
137. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев : Типография университета св. Владимира. 1875. 413 с.
138. Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. 656 с.

139. Ключков В. Уголовная политика и уголовное право / Соц. Законность, 1997. № II. С. 62.
140. Ключниченко А. П. Административно-правовая борьба с мелким хулиганством и злостным пьянством. К.: МООП УССР, 1967. 99 с.
141. Князев А. Г. Экологические преступления. Научно-практическое пособие : с постатейными материалами к главе 26 Уголовного кодекса РФ. Москва : Проспект, 2009. С. 59.
142. Ковалев М. И. Объективная сторона преступления : Советское уголовное право: Часть общая. М. : Юрид. лит., 1977. 190 с.
143. Ковальов М. І. Оптимальне соотношение формального и оценочного в уголовном законе / Советское государство и право. 1973. № 11. С. 68.
144. Коган В. М. Изучение эффективности уголовно-правовых норм : аспекты и уровни анализа: Проблемы правосудия и уголовного права. Москва : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. 124 с.
145. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва : Изд-во «Наука», 1983. 182 с.
146. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984 – 1984 р., № 51, стаття 1122 (в редакції на 05.08.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
147. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурологічна концепція: автореф. канд. дис. спец. 12.00.08. К.. 2012. С. 11–13.
148. Колбасов О. С. Правовой режим использования и охраны вод. Природноресурсное право и правовая охрана окружающей среды. М. : Юрид. лит, 1988. С. 257.
149. Колотинская Е. М. Правовая охрана вод в СССР. Правовая охрана природы. М. : Изд-во МГУ, 1980. С. 150.
150. Колотинська Э.Н. Поняття і зміст правової охорони вод. Правовая охрана природы / под ред. В.В.Петрова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 141–143, 159 – 160.
151. Комисаров А.М. Преступления посягающие на рациональное использование и охраны воды и воздуха. Советское уголовное право. Особенная часть. М.: Юрид.лит., 1988. С. 328–333.
152. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1982. Ратифікація від 03.06.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text
153. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1982. Ратифікація від 03.06.1999. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text;
154. Конвенція про відкрите море ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29.04.1958. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180#Text
155. Конвенція про відкрите море ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29.04.1958. Набрання чинності від 30.09.1962. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180#Text;
156. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами СРСР, Мексика, Великобританія [...]; Конвенція, Міжнародний документ від 29.12.1972 (в редакції на 29.12.1972 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text
157. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року (укр/рос) ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 05.06.1992. Офіційний вісник України від 06.04.2007 – 2007 р., № 22, стор. 229, стаття 932, код акта 39219/2007 (в редакції на 29.10.2010 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

158. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 19.09.1979 (в редакції на 29.10.1996 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text
159. Конвенція про територіальне море та прилеглу зону ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 29.04.1958 (в редакції на 29.04.1958 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_178#Text
160. Кондратюк Е. М., Хорхота Г. І. Словник - довідник з екології. К. : Урожай, 1987. 147 с.
161. Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.
162. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р., № 30, ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
163. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 – 1996 р., № 30, стаття 141 (в редакції на 01.01.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
164. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. 248 с.
165. Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятия, виды и значение для квалификации) : учебное пособие. Волгоград : Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. 56 с.
166. Коржанский Н. И. Уголовное право Украины : Общая часть : курс лекций для студ. высш. учеб. завед. Київ : Наукова думка, 1996. 176 с.
167. Коржанський М. Й. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 289 с.
168. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 407 с.
169. Коробеев А. И. Уголовно-правовая охрана безопасности мореплавания в СССР. Владивосток : Дальневосточный ун-т. 1984. 196 с.
170. Корчева Г.З. Уголовно-правовая охрана природы в УССР. Харьков : Вища школа, 1975. 83 с.
171. Кравцов С. Ф. Предмет преступления: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Ленинград, 1976. 23 с.
172. Красиков Ю. А. Доктрина русского уголовного права: источники и тенденции развития. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства: тез. докл. науч. конф., (г. Москва, 27–28 января 1994 г.) / под. ред. С. В. Бородин и др. Москва : 1994. С. 34–36.
173. Красс А.В. Право государственной социалистической собственности. М. : Госюриздат, 1954.С. 57–58.
174. Кривошеин П. К. Преступление: историческое исследование. Украинская академия внутренних дел. 1993. 175 с.
175. Кригер Г. А. Хозяйственные преступления. Курс советского уголовного права. Часть особенная. В 6 т. / А. А. Пионтковский и др. (редкол.). Москва : Наука, 1971. Т. 5. 572 с.
176. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra / Юридична газета. № 24, 12 травня. 2013. № 1. С.4
177. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 456 с.

178. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум : навч. посібник / Костенко О. М., Козаченко І. П., Матвійчук В. К. та ін. ; за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. 236 с.
179. Кримінальне право України. Теоретичний курс та практикум: посіб. для підгот. до держ. іспитів / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко, В. С. Плугатир ; за заг. ред. В. Я. Горбачевського. Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. 378 с.
180. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків : ЮринкомІнтер-Право, 2002. 480 с.
181. Кримінальне право України: практикум : навч. посібник / П. П. Андрушко, П. С. Берзін, С. Д. Шапченко та ін.; під ред. С.С. Яценка. Київ : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. 393 с.
182. Кримінальний кодекс України 1960 р. Затверджений Законом від 28.12.60 ВВР, 1961, № 2. ст. 14
183. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
184. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 – 2001 р., № 25, стаття 131(в редакції на 08.08.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
185. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України від 08.03.2013. 2013 р., № 9-10. Ст. 88 (в редакції на 21.07.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
186. Criminal Code of Denmark (as of 2005). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf
187. Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9995/file/GEO_CC_July%202021_eng.pdf
188. Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf
189. Criminal Code of Montenegro (2015). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8406/file/Montenegro_CC_am2018_en.pdf
190. Criminal Code of the Czech Republic (2009, amended 2011). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6370/file/Czech%20Republic_CC_2009_am2011_en.pdf
191. Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, amended 2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf
192. Criminal Code of the Principality of Liechtenstein (1987, as amended 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9572/file/LICH_CC_eng.pdf
193. Criminal Code of the Republic of Armenia (2003). URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8872/preview>
194. Criminal Code of the Republic of Austria. URL : <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/44/Austria/show>
195. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (2018). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8304/file/Azerbaijan_CC_am2018_en.pdf
196. Criminal Code of the Republic of Bulgaria (1968, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf

197. Criminal Code of the Republic of Croatia (2011). URL : https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf
198. Criminal Code of the Republic of Hungary (2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf
199. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014, amended 2016). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf
200. Criminal Code of the Republic of Moldova (2002, amended 2018). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8281/file/Moldova_CC_2002_am2018_en.pdf
201. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (1994, amended 2002). URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8931>
202. Criminal Law Latvia (1998, as of June 2020). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9122/file/Latvia_Criminal%20Code%20as%20of%202020.pdf
203. Criminal Code of Georgia (1999, amended July 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9995/file/GEO_CC_July%202021_eng.pdf
204. Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf
205. Criminal Code of Montenegro (2003, amended 2018). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8406/file/Montenegro_CC_am2018_en.pdf
206. Criminal Code of the Czech Republic. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6370/file/Czech%20Republic_CC_2009_am2011_en.pdf
207. Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, amended 2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf
208. Criminal Code of the Principality of Liechtenstein (1987, as amended 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9572/file/LICH_CC_eng.pdf
209. Criminal Code of the Republic of Armenia. URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8872/preview>
210. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8304/file/Azerbaijan_CC_am2018_en.pdf
211. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf
212. Criminal Code of the Republic of Hungary (2012). URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf
213. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2014, amended 2016). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf
214. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан. URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8926>
215. Крупко Д. И. Преступление против окружающей среды. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2002. 411 с.
216. Кудрявцев В. Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления. Труды ВЮА. Вып. 13. М.З. 1951. С. 56.;
217. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: «Юрист», 2004. 304 с.
218. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва : Гос. изд-во юрид. лит. 1960. 244 с.
219. Кудрявцев В. Н. Популярная кримінологія. Москва : 1998. 117 с.

220. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва : Изд-во «Наука», 1982. 287 с.
221. Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Криминология и проблемы криминализации / Журнал российского права. 2004. № 12. С. 46-50.
222. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в Українському вимірі : монографія. К. : ТОВ НВП «Ітерсервіс». 2012. 639 с.
223. Кузнецова Н. Ф. Приступление и преступность. М. : Изд-во, МГУ, 1969. 232 с.
224. Кузнецова Н. Ф. История российского уголовного законодательства X- начала XXI в. Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. орид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А. И. Коробеева. Т.1: Преступление и наказание. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 507 с.
225. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М. : Изд-во МГУ, 1969. 232 с.
226. Кузнецова Н. Ф. Преступление, состав преступления уголовно-правовой нормы / Вестник МГУ. Право. 1967. № 4. С. 35-48.
227. Кузнецова Н. Ф., Кригер Г. А. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения : Советское уголовное право. Особенная часть. М. : Изд-во МГУ, 1971. 464 с.
228. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2005. 848 с.
229. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : МГУ, 1965. 181 с.
230. Куринов Б. А. Комментарий к ст. 223 УК РСФСР: Комментарий к уголовному кодексу РСФСР. М. : Юрид. лит., 1980. 873 с.
231. Лащук Є. Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 23 с.
232. Левицька Л. В., Мудрак Т. О., Сіренко О. В., Цимбал П. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник. Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2005. 206 с.
233. Леонтьев Б. Преступление против природных богатств СССР. Советское уголовное право. Часть особенная учебник / В. Д. Меньшагин, В. Н. Кудрявцев, Б. А. Куринов и др. ; под ред. В. Д. Меньшагина и др. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1975. 507 с.
234. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V Особлива частина КК України) : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський Університет», 2006. 573 с.
235. Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля / Право та державне управління. 2015. № 3. С. 62.
236. Лопатин В. А. Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис....канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Ленинград : 1991. 183 с.
237. Лопашенко Н. А. Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 456 с.
238. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунев; предисл. В. Н. Кудрявцева. Москва : НОРМА, 1997. 516 с.
239. Лысов М. Ограничение преступления от проступка по должности / Сов. юстиция. 1972. №1. С. 13-14.

240. Львов В. А, Лодыженский В. Н., Кузин А. Н. и др. Справочник по охране водных ресурсов. К. : Урожай, 1989. Т. 2. 176 с.
241. Ляпунов Ю. И. Основные теоретические проблемы уголовно-правовой охраны природы в СССР : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право. Москва : Акад. МВД СССР, 1974. 41 с.
242. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. 316 с.
243. Малков В. П. Субъективные основания уголовной ответственности / Государство и право. 1995. № 1. С. 14–16.
244. Марцева А. И. Диалектика и вопросы теории уголовного права. Красноярск : Изд-во Красноярск, ун-та, 1990. 128 с.
245. Матвейчук В. К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов : учебное пособие. Киев: НИ РИО Украинская академия внутренних дел, 1992. 80 с.
246. Матвейчук В. К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства. Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : 1992. С. 62–63.
247. Матвейчук В. К. Кримінально-правова боротьба органів внутрішніх справ зі злочинним забрудненням водних об'єктів : навчальний посібник. К. : НДІ РІО Української академії внутрішніх справ, 1992. 80 с.
248. Матвейчук В. К. Борьба с получением незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ, связанных с обслуживанием населения. Уголовно-правовой и криминологический аспекты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 1984. 31 с.
249. Матвійчук В. К. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством : монографія. / В. К. Матвійчук, Ю. О. Чугаєнко, О. І. Савенков. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. 338 с.
250. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове криминологічне дослідження) : монографія. Київ: «АЗІМУТ Україна». 2005. 464 с.
251. Матвійчук В. К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України. Форум права. 2011. № 2. С. 603–608. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_97
252. Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона складу злочину : лекція / В. К. Матвійчук, С. А. Тарарухін. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1994. 36 с.
253. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ: Національна академія управління, 2011. 368 с.
254. Матвійчук В. К., Присяжний В. М. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів : відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання : монографія. Київ : КНТ, 2007. 272 с.
255. Матвійчук В.К. Відмежування майнових цінностей від природних багатств. Актуальні проблеми економіки. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2001. № 7–8. С. 31–32.
256. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середо-

257. вища : проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. 464 с.
258. Матишевський П. С., Кобзаренко П. В. Завдання кримінального права. Кримінальне право України. Заг. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського та ін. К. : Юрінком Інтер, 1997. 456 с.
259. Матышевский П. С. Должностные преступления. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий. К. : Изд-во «Фита», 1995 с. 728 с.
260. Медведев В. В. Истощение вод. Утраты и решение на пути к сбалансированному развитию. Сб. научных трудов. К., 2003. 428 с.
261. VI Международный Конгресс по уголовному праву. Афины, 1957.
262. Международная конвенция относительно вмешательства в открытом море в случаях аварий, приводящих к загрязнению нефтью (1969 г.). Предотвращение загрязнения морской среды : справочник. / Г. С. Горшков, Г. М. Мелков. М. : Воениздат, 1979. 687 с.
263. Международная конвенция по предотвращению загрязнения моря нефтью (1954) с поправками (1962, 1969, 1971) . Сборник международных соглашений и законодательных актов СССР по вопросам мореплавания. Москва : Международных отношений, 1971. 856 с.
264. Мельник М. І. Злочини у сфері службової діяльності. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : 2004. 495 с.
265. Мельник П. В. Кримінально-правова охорона питної води в Україні / Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. 2012. № 6, С. 133.
266. Миколенко А. Н. Преступление против жизни и здоровья личности. Уголовный кодекс Украины : комментарий. / Под. ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрелкова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. 318 с.
267. Миронов Г. В. Правовой режим вод и земли государственного водного фонда и их правовая охрана. Сельскохозяйственное природоресурсовое законодательство и правовая охрана природы. М. : Юрид. лит., 1989. 129 с.
268. Митрошкин К. П., Берлянд М. Є., Беличенко Ю. П. и др. Водные ресурсы. Охрана природы : справочник. М. : Агропромиздат, 1987. 352 с.
269. Михайлов М. П. Уголовная ответственность за кражу личного имущества и разбой (по советскому праву). Москва : Госюриздат, 1958. 155 с.
270. Міжнародна конвенція по забезпеченню готовності у випадку забруднення нафтою, боротьби з ним та співробітництва ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 30.11.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_366#Text
271. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року (укр/рос) Міжнародна морська організація; Конвенція, Протокол, Міжнародний документ [...] від 02.11.1973. Офіційний вісник України від 17.06.2005 – 2005 р., № 22, стор. 254, стаття 1251, (в редакції на 26.09.1997 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text
272. Міжнародна конвенція про контроль суднових баластних вод й осадів та управління ними 2004 року (Правила контролю суднових баластних вод й осадів

- та управління [...] Міжнародна морська організація; Конвенція, Правила, Форма [...] від 13.02.2004 (в редакції на 13.02.2004 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_050#Text
273. Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 29.11.1969 (в редакції на 17.12.1993 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text
274. Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою. Міжнародна морська організація; Конвенція, Міжнародний документ від 29.11.1969 (в редакції станом на 17.12.1993 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text
275. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 323 с.
276. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину : Теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
277. Мунтян В. Л. Правова охорона природи Української РСР. Київ : Вид-во Київського державного університету, 1966. 232 с.
278. Мунтян В. Л. Правовая охрана рыбных богатств. Правовая охрана природы. М. : Изд-во МГУ, 1961. 232 с.
279. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія. Охорона природи : словник-довідник. К. : Т-во «Знання», 2002. 550 с.
280. Мынбаев Р., Орымбаев М. Судебная практика по делам о преступлениях в областях охраны природы в Казахской ССР / Соц. законность. 1979. № 8–9. С. 22.
281. Навроцкий В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов: Автореф. дис.канд.юрид. наук; спец. 12.00.08 – уголовное право и криминалистика; уголовно-исполнительное право. Харьков, 1982. 23 с.
282. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання, 2000. 771 с.
283. Навроцький В. О. Предмет злочинного забруднення водою (ст. 228 КК УРСР). Радянське право. 1982. № 3. С. 64.
284. Надточий Ю. В. Уголовно-правовая охрана морской природной среды: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность : 12.00.08. – уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право. Владивосток : 2005. 254 с.
285. Назыев Б. И. Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право. Баку : 2000. 22 с.
286. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України, в 2-х ч. Ч. 2. / під заг. ред. Потєбенька М. О., Гончаренка В. Г. Київ : «Форум», 2001. 944 с.
287. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу: у 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Э. В. Фесенка. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
288. Наумов А. В. Объективная сторона преступлений. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т., Т. 1. Общая часть. 4-е изд. перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 496 с.
289. Наумов А. В. Предприятие на скамье подсудимых / Советская юстиция. 1992. № 17-18. С. 3-4;

290. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций: В 3 т. Т. 1. Общая часть. [4-е изд., перераб. и доп.] Москва : Волтерс Клувер, 2007. 736 с.
291. Наумов А. В. Задачи Уголовного кодекса. Уголовный закон: опыт теоретического моделирования / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, С. Г. Келина. М. : Наука, 1987. С. 13–15.;
292. Наумов А. В. Задачи уголовного права. Учебник уголовного права. Общая часть / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др.; В. Н. Кудрявцев, А. В. Наумов (ред.). М. : Изд-во «Спартак», 1996. 412 с.
293. Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций в трех томах. Т. 1. Общая часть, 4-е изд. перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер. 2007. 415 с.
294. Наумов А.В. Уголовный закон в условиях перехода к рыночной экономике / Сов. гос. и право. 1991. № 2. С. 35.
295. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). М. : Прогресс, 1989. С. 13.
296. Некипелов П. Т. Понятие и система хозяйственных преступлений по советскому уголовному праву. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1963. 160 с.
297. Никифоров Б. С. Об умысле по действующему законодательству / Советское государство и право. 1965. № 6. С. 6.
298. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1960. 244 с.
299. Никифоров Б. С. Применение общего определения умысла и норм особенной части УК / Советское государство и право. 1996. №7. С. 117.
300. Новоселов Е. П. Объект преступления. Полный курс уголовного права : в 5 т. : под ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева. Т. 1 : Преступление и наказание. СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. 507 с.
301. Номоконов В. А. Объективная сторона преступлений. [Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. Т. 1. : Преступление и наказание. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2008. 408 с.
302. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. / Под ред. Проф. Марченко. Т. 2. Теория права . Москва : Изд-во «Зерцало», 1998 г. 576 с.
303. Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 тыс. слов / под ред. член.-корр АН СССР Н. Ю. Шведовой.-19 изд. испр. Москва : Рус. языка.. 1987. 816 с.
304. Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (Ст. 243 КК України): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К.: ВНЗ «Національна академія управління» 2018. 252 с.
305. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1958. 260 с.
306. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом : монографія. Х. : Право, 2014. С. 9.
307. Орымбаев В. С. Специальный субъект преступления / отв. ред. Г. И. Баймурзин. Алма-Ата : Наука Каз ССР, 1977. 152 с.
308. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. Москва : Наука, 1982, 303 с.
309. Павлов В.Г. Субъект преступления. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 318 с.

310. Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана вод и воздуха от загрязнений / Соц. законность. 1977. 340 с.
311. Пакутин В. Д. Ответственность за незаконную порубку леса / Социалистическая законность. 1978. № 11. С. 42.
312. Пакутин В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов СССР : учебное пособие. Уфа : Башкирский гос. университет, 1976. 79 с.
313. Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водний фонд України : довідниковий посібник / за ред. В. М. Хорєва, К. А. Алєва. К. : Ніка-Центр, 2001. 320 с.
314. Памятники Русского права / под. ред. С. Ю. Юшкова. М. : Юрид. лит., 1952. Вып. 1. 287 с.
315. Панов М. І. Проблеми складу злочину та його функції у доктрині кримінального права / Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 110.
316. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення: дис. ...канд. юрид. наук. за спец. 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків : Інститут вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України, 2006. 184 с.
317. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПРН України В. І. Борисов. Харків : Право, 2009. 184 с.
318. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. Проблемы правоведения : Республ. межведом. научн. сб. Вып. 45. Киев : Вища школа, 1984. С. 73.
319. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 258 с.
320. Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одисей», 2001. 516 с.
321. Перший (Старий) статут Великого князівства Литовського 1529 р. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2012/II/T529> (01.02.2020)
322. Петин В.А. Классификация методов очистки производственных сточных вод. Механическая и химическая очистка стоков : Охрана окружающей среды. К.: Вища школа, 1988. 304 с.
323. Петин И. А. Механизм преступного насилия. СПб. : «Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 343 с.
324. Петров В. В. Правовая охрана вод / Правовая охрана природы в СССР. М.: Юрид. лит., 1976. 176 с.
325. Петров В.В. Понятие и содержание заповедной охраны природы. Правовая охрана природы : учебник / под ред. В. В. Петрова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 477 с.
326. Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид.лит., 1984. 384 с.
327. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР. Москва : Госюриздат, 1962. 166 с.
328. Пионтковский А. А. Курс советского права. М.: Изд-во «Наука», 1959. Т. 2. 318 с.
329. Пионтковский А. А. Преступление в области природных богатств. Курс советского уголовного права : в 6 т. / редкол. : А. А. Пионтковский и др. Москва : 1971. Т. 5. 522 с.
330. Пионтковский А. А. Проблемы причинной связи в праве. Учен. зап. ВИОН и ВЮА. 1949. 596 с.

331. Пионтковский А. А. Уголовно-правовые воззрения И. Канта, А. Фейербаха, И. Фихте. Москва : Профобразование, 1971. 191 с.
332. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1961. 666 с.
333. Пионтковский А. А. Объективная сторона состава преступления. Курс советского уголовного права : Часть общая. В 6-ти томах / редкол. : А. А. Пионтковский и др. Москва: Изд-во Наука, 1970. Т. 2. 516 с.
334. Пионтковский А. А. Преступления в области природных богатств. Курс советского уголовного права. М.: Наука, 1971. 516 с.
335. Писарев А. Правовая охрана и защита лесов / Сов. юстиция. 1982. №7. С. 9.
336. Плотников А. И. Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам). Оренбург : Основа, 1997. 140 с.
337. Плотникова Е. А.: Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР. Диссертация на соискание учен. степени канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. К. : Киевский госуниверситет им. Т. Г. Шевченка, 1987. 189 с.
338. Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля . Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 553 с.
339. Повелицина П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. М. : Юрид.лит., 1981. 88 с.
340. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. Москва : 1907. 28 с.
341. Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2008. Т. 1: Преступление и наказание. 2008. 348 с.
342. Полянская Г. Н. Примечание к сборнику «Правовые вопросы охраны природы в СССР». М. : Госюриздат, 1963. С. 1–3.
343. Пономарева Е. Е. Преступления в области природоохраны (стст. 246-255 УК РФ). Энциклопедия уголовного права. Т. 23. Экологические преступления интересов службы в коммерческих и иных организациях. Издание профессора Малинина. СПб ГКА. СПб., 2013. 300 с.
344. Попов М. И., Харитонов С. О. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. допов. Харків : Право, 2013, т. 2 Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 820 с.
345. Присяжний В.М. Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 2006. 209 с.
346. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16.05.1995 № 162/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.05.1995 – 1995 р., № 21, стаття 152 (в редакції на 09.12.2012 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>
347. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 № 1393-XIV.

- Відомості Верховної Ради України від 24.03.2000 – 2000 р., № 12, стаття 95 (в редакції на 16.10.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14#Text>
348. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України от 22.11.2018 № 2617-VIII. Офіційний вісник України от 03.05.2019 – 2019 г., № 34, стр. 83, стаття 1198, код акта 94254/2019 (в редакції на 20.12.2019 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19?lang=uk#Text>
349. Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу: Закон України від 8 лютого 1995 р. № 41/95 – ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 8. Ст. 53
350. Про внесення змін до Закону України «Про питну воду та питне водопостачання»: Закон України від 18 листопада 2004 р. № 2196-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 50. Ст. 3259.
351. Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 6 березня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. N 15. Ст. 70.
352. Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 8 лютого 1995 р. Відомості Верховної Ради України.-1995.№ 8. Ст. 53.
353. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища: Закон України від 4 квітня 1996 р. № 41/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 15. Ст.70.
354. Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Українського РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України: Закон України від 17 червня 1992р. 2468-XII. Відомості Верховної Ради України.1992. No 35. Ст. 511.
355. Про внесення змін і доповнень до ст. 228 КК УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1983. No 4.-Ст. 50.
356. Про внесення змін до Водного кодексу України: Закон України від 21.09.2000 № 1990-1. Відомості Верховної Ради України від 10.11.2000 2000 р., На 45, стаття 390 (в редлакції на 21.09.2000р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1990-14#Text>
357. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. Відомості Верховної Ради України від 14.01.1992 – 1992 р., № 2, стаття 5 (в редакції на 03.07.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
358. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : Закон України; Програма від 21.09.2000 № 1989-1. Відомості Верховної Ради України від 24.11.2000- 2000р. No 47. стаття 405 (в редакції на 10.06.2012 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text>
359. Про затвердження Державних санітарних правил і норм «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» [...] МОЗ України; Наказ, Правила, Норми від 23.12.1996 № 383. Офіційний вісник України від 1997 – 1997 р., № 16, стор. 131, код акта 383/1997 (в редакції на 16.07.2010 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0136-97#Text>
360. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України; Програма, Паспорт, Заходи від 24.05.2012 № 4836-VI. Відомості Верховної Ради України від 26.04.2013 – 2013 р., № 17, стор. 882, ст. 146 (в редакції на 01.01.2013.p.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4836-17#Text>

361. Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами МОНПС; Наказ, Інструкція від 15.12.1994 № 116 (в редакції на 11.11.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0313-94#Text>
362. Про затвердження кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 січня 1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. №2. Ст. 14.
363. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: Мінприроди України; Наказ, Методика від 20.07.2009 № 389. Офіційний вісник України від 28.08.2009 – 2009 р., № 63, стор. 128, стаття 2242 (в редакції на 27.11.2015 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09#Text>
364. Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 р. № 169 (Мін'юст 4 лютого 2004 р. за № 156/8755) Офіційний вісник України. 2004. № 6. С. 358.
365. Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації: Наказ міністерства екології та природних ресурсів від 02.04.2012 р. № 217. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-04#Text>
366. Про затвердження Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції Міненергетики, захисту довкілля; Наказ, Положення від 07.04.2020 № 230. Офіційний вісник України від 28.04.2020 – 2020 р., № 33, стор. 25, стаття 1116, код акта 98845/2020 (в редакції на 25.05.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-20#Text>
367. Про затвердження Положення про щоквартальне інформування населення через ЗМІ про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища від 01.11.2015 р. № 397 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 196 (z0794-11) від 09.06.2011. Офіційний вісник України. 04.06.2006 № 51 ст. 3223. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1510-05#Text>
368. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.04.1996 № 413 (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-96-%D0%BF#Text>
369. Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.05.1996 № 486. (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF#Text>
370. Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 08.05.1996 № 486 (в редакції на 24.07.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF#Text>
371. Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.07.1996 № 815 (в редакції на 01.01.2019 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-96-%D0%BF#Text>
372. Про затвердження Порядку підготовки та оприлюднення Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 29.04.2004 № 576. Офіційний вісник України

- від 21.05.2004 – 2004 р., № 18, стор. 54, стаття 1286, код акта 28803/2004 (в редакції на 19.02.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2004-%D0%BF#Text>
373. Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 11.09.1996 № 1100 (в редакції на 17.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-%D0%BF#Text>
374. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08. 2004 р. N 1107 (в ред. на 31.01.2020). Офіційний вісник України від 10.09.2004 – 2004 р. № 34, с. 75, ст. 2272, код акта 29883/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2004-%D0%BF#Text>
375. Про затвердження Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила, Нормативи, Вимоги від 29.02.1996 № 269 (в редакції на 05.02.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>
376. Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 25.03.1999 № 465. Офіційний вісник України від 16.04.1999 – 1999 р., № 13, стор. 34, стаття 518, код акта 7189/1999 (в редакції на 30.10.2013 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text>
377. Про затвердження Програми реформування та розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Донецької області на 2005-2009 роки і період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 23.12.2004 № 1731. Офіційний вісник України офіційне видання від 14.01.2005 – 2004 р., № 52, том 1, стор. 238, стаття 3441, код акта 31148/2004 (в редакції на 07.07.2011 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-2004-%D0%BF#Text>
378. Про затвердження Програми реформування та розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Луганської області на 2004-2006 роки і період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 13.07.2004 № 919. Офіційний вісник України від 30.07.2004 – 2004 р., № 28, том 1, стор. 201, стаття 1898, код акта 29466/2004 (в редакції на 13.07.2004 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/919-2004-%D0%BF#Text>
379. Про Концепцію розвитку водного господарства України: Постанова Верховної Ради України : Концепція від 14 січня 2000 року N 1390-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2000. N 8. ст.54. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14#Text>
380. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України від 03.08.2018 – 2018 р., № 31, стор. 5, стаття 241 (в редакції на 23.04.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
381. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України від 19.04.2019 – 2019 р., № 16, стор. 8, стаття 70 (в редакції на 28.02.2019 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
382. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. Відомості Верховної Ради України

- від 13.10.1998 – 1998 р., № 38, ст. 248 (в ред. на 5.03.1998 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>
383. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України ви 25.06.1991 N 1264-XII. Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991- 1991 р., № 41, стаття 546 (в редакції на 01.01.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
384. Про охорону природи Української РСР від 30.06.1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 23. Ст. 175.
385. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III. Відомості Верховної Ради України від 19.04.2002 – 2002 р., № 16, стаття 112 (в редакції на 16.10.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text>
386. Про посилення боротьби із забрудненням моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 14 жовтня 1974 р. № 118. ЗУ СРСР. 1974. № 6. Ст. 26.
387. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. (із змінами і доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України № 18 від 10 грудня 2004 року, № 8 від 12 червня 2009 року, № 11 від 06.11.2009 р.). Постанови пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. [2-ге видання]. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. с. 68
388. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001р. № 2623-III. Відомості Верховної Ради України від 30.11.2001 – 2001 р., № 48, ст. 253. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>
389. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. Офіційний вісник України від 25.09.2020 – 2020 р., № 75, стор. 127, стаття 2377, код акта 100870/2020 (в редакції на 14.09.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
390. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. Офіційний вісник України від 21.05.1999 – 1999 р., № 18, стор. 23, код акта 7449/1999 (в редакції на 17.03.2021 р.) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
391. Про скасування деяких актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади Розпорядження Кабінету Міністрів України; Перелік від 18.07.2018 № 505-р. Урядовий кур'єр офіційне видання від 28.07.2018 – № 140 (в редакції на 18.07.2018 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2018-%D1%80#Text>
392. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Вісник Верховного суду України. 2005. № 1 (53). С. 26–29.
393. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. Офіційний вісник України від 25.01.2002 – 2002 р., № 2, стор. 40, стаття 47, код акта 21098/2002 (в редакції на 17.03.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
394. Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 № 3055-III. Відомості Верховної Ради України від 26.07.2002 – 2002 р., № 30, стаття 201 (в редакції на 18. 12. 2017 р.). [URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>
395. Прокопий из Кесарии. Война с готами.-Кв. VII (1), гл. 14, 522. Памятники Русско-го права. / Под. ред. С Ю. Юшкова : Сост. А. А. Зимин. Москва : Юрид. лит., 1952. Вып. 1. 496 с.

396. Протченко Б. А. Понятие невменяемости в советском уголовном праве. Изд. вузов. Правоведение. 1987. № 4. С. 82–86.
397. Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : лекции. Москва : Юрлитинформ, 2012. 141 с.
398. Penal Code of the Republic of Estonia (2001, as of May 2021). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9098/file/EST_CC_as%20of%20May%202021.pdf
399. Парог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : Профобразование, 2001. 134 с.
400. Ревазов М. А., Повзнер М. Е., Матанцев В. И. Охрана природы. М. : Наука, 1986. 165 с.
401. Рогожин О. Й., Гончаренко В. Д. Держава і право на Русі в період зародження і становлення феодальних відносин (VI ст. – початок XII століття). Історія держави і права України. Частина 1. Харків : Основа, 1993. 400 с.
402. Розенберг Д. Н. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства). Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. Вып. 3. Харьков : 1948. С. 60-74.; Советское уголовное право. Общая часть : В 18-ти вып. Вып. 3 / Гришаев П. И. Понятие преступления. Причины преступности. Москва : ВЮЗИ, 1960. 68 с.
403. Розенко В. І, Матвійчук В. К. Суб'єкт злочину. Лекція. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 2004. 36 с.
404. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании. URL : <http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnyx-cennostei-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>
405. Российское законодательство X–XX веков : Текст и комментарии: В 9 т. / Тод ред. и с предисловием О. И. Чистякова. Т.2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. Судебники 1447 и 1550 pp. Акты местного управления. Стоглав (Отв. ред. А. Д. Горский). Москва : Юридлит., 1985. 520 с.
406. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Т.3. М. : Юрид. лит., 1985. 520 с.
407. Русско-украинский словарь. Т. 1: А–М. / Под ред. С. В. Головащук. Київ : Изд-во «Наукова думка», 1968. 521 с.
408. Сабитов Р. А. Общественная опасность как критерий криминализации. Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний : Сб. научных трудов. Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. С. 20–25.
409. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис... д-ра юрид наук: 12.00.08, К., 2008. 616 с.
410. Савченко А. В. Специфічні риси методології порівняльного права / Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених: додаток до журналу «Міліція України». 2009. №78. С. 10–13.
411. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. В. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. Київ : Вид-во Паливода А. В., 2005. 640 с.
412. Сверчков В. В. Ответственность за экологические преступления по российскому уголовному законодательству. Н. Новгород, 1998. 100 с.
413. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. Київ : Наукова думка, 1978. 304 с.
414. Светлов А. Я. Субъективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе : часть общая. Киев : 1995. 166 с.
415. Светлов А. Я. Субъективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть общая. К. : Изд-во Наукова думка, 1985. 161 с.

416. Семенцова И. А. Объективная сторона состава преступления. Уголовное право: Общая часть. Серия «Сдаем экзамен». Ростов н/Д : «Феникс», 2003. С. 69–83.
417. Сергеева Т. Л. Охрана природы по советскому уголовному законодательству. Правовые вопросы охраны природы в СССР / отв. ред. Г. Н. Полянская. Москва : Госюриздат, 1963. 168 с.
418. Сергеева Т. Л. Охрана природы по советскому уголовному законодательству. Правовые вопросы охраны природы в СССР. М. : Госюриздат, 1963. 169 с.
419. Ситник К. М., Брайон А.В. Гордецкий А.В. Биосфера. Экология. Охрана природы. К. : Наукова думка, 1987. 410 с.
420. Січинський В. Чужинці про Україну. – Львів : Фірма «Довіра», 1992. 118 с.
421. Скляров С. В. Вина и мотивы преступного поведения. СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2004. 326 с.
422. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / упорядники: Богачова О. В., Винокуров К. С., Крись Ю. І., Менюк О. А., Менюк С. А.; відповідальні редактори – Сіренко В. Ф., Станін С. Р. К. : «Оріяни», 1999. 501 с.
423. Словник української мови. Т. 2 (г-ж) / редакційна колегія І. К. Білодід, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. Й. Горецький, Л. Л. Гумецька ; ред. тому П. П. Дощенко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. 473 с.
424. Словник української мови. – Т. 5 (н-о) / редакційна колегія І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник, Г. М. Гнатюк, П. Й. Горецький ; ред. тому В. О. Винник, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1974. 655 с.
425. Смитиенко В. А. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР К. : Высшая школа, 1989. 242 с.
426. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : монографія ; за заг. ред. М. І. Мельника, В. В. Сміх. Київ : Атіка-Н, 2012. 271 с.
427. Соборное уложение 1649 года. Российское законодательство X-XX веков. В 9 т. Т. 3. Акты Земских соборов. М. : Юридическая литература, 1985. 512 с.
428. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Сов. Энциклопедия, 1984. 1063 с.
429. Советское уголовное право. Общая часть. Москва : 1977. 544 с.
430. Советское уголовное право. Часть общая : учеб. пособие / [Н. С. Алексеев, Н. А. Беляев, Н. П. Грабовская, С. А. Домахин, И. И. Карпец, Н. С. Лейкина и др.]. Ленинград : ЛГУ, 1960. 469 с.
431. Советское уголовное право. Часть особенная : учебное пособие. Київ : Киевская высшая школа Мин-ва внутренних дел СССР, 1972.
432. Советское уголовное право: Общая часть. М. : Изд-во МГУ, 1981. 356 с.
433. Советское уголовное право. Часть общая. М. : Юрид. лит., 1982. 412 с.
434. Современное право Японии. М. : Юрид. Лит., 245 с.
435. Справочник по охране водных ресурсов / В. А. Львов, В. Н. Ладыженский, Н. К. Кузин и др. К. : Урожай, 1989. 176 с.
436. Статистический словарь. М. : Финансы и статистика, 1989. 623 с
437. Статут Великого княжества Литовского 1588 года [Электрон.ресурс]. /Подг. О. Лицкевич. Мн., 2002–2003. URL : <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.
438. Статут Великого княжества Литовского 1588 года / подг. О. Лицкевич. Мн., 2002–2003. URL : <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.

439. Стрельцов Е.Л. Спеціальний суб'єкт злочину в новому Кримінальному кодексі України. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 жовтня 2001 р.) / ред. Сташис В. В, (голов. ред.) та ін. Київ-Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 59–60;
440. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М. : Наука, 252 с.
441. Субтельний Орест. Україна : Історія (перекл. з англ. Ю. І. Шевчука ; вст. ст. С. В. Кульчицького). Київ : Либідь, 1991. 512 с.
442. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. 393 с.
443. Сюй Дисинь. Экологические проблемы Китая : сокр. пер. с кит / ред. предисл. Я. В. Ушакова. Москва : Прогресс, 1990. 228 с.
444. Swiss Criminal Code. URL : https://www.legislationline.org/download/id/9949/file/SWITZ_Criminal%20Code_as%20of%202021-07-01.pdf
445. Таганцев В. С. Преступная деятельность. Русское уголовное право : лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. Москва : Наука, 1994. 380 с.
446. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в следственной судебной практике. Киев : «Юрінком», 1995. 208 с.
447. Тарханов И. С., Рошин Н. И., Блищенко И. П. Охрана морской среды. Международное морское право. М.: Изд-во УДН, 1988. 359 с.
448. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве. Харьков : Высшая школа, 1988. 198 с.
449. Таций В.Я. Преступления против природных богатств СССР. Уголовное право УССР. Особенная часть : учебник / под ред. М.И. Бажанова и др. К. : Вища школа. Головное изд-во, 1989. 445 с.
450. Таций В. Я. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тация. Київ : Концерн «Видавничий дім» «Ін Юре», 2003. 389 с.
451. Таций В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: [навчальний посібник]. Харків : Українська юридична академія, 1994. 596 с.
452. Таций В. Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. К.–Х.: ЮрінкомІнтер–Право, 2001. 596 с.
453. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1977. 216 с.
454. Тимчук О. А. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право так кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів : Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2005. 23 с.
455. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ : Вид-во Кивського ун-ту, 1968. 432 с.
456. Ткачук А. Л. До питання про витоки вини як правової категорії. Актуальні проблеми держави та права / Одес. нац. акад. Одеса, 2000. Вип. 13. С. 144–148.
457. Тоболкин П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. Свердловск : Изд-во Свердловского ун-та, 1983. 177 с.
458. Трайнин А. Н. Должностные и хозяйственные преступления. Москва : Юриздат, 1938. 119 с.

459. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. 363 с.
460. Трусовецький Р.С. Забруднення. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. Т. 2. Є. – Н. С. 23. 301 с
461. Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави та права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, 2011. 218 с.
462. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ: Знання України, 2018. 485 с
463. Тяжкова И. М. Некоторые вопросы уголовно-правовой охраны природы. Научно-технический прогресс и правовая охрана природы : Проблемы совершенствования природоохранительного законодательства в условиях научно-технического прогресса / под ред. В. В. Петрова. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 561 с
464. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / под ред. доктора юрид. наук, проф. В. С. Комисарова. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 278 с.
465. Тяжкова И.М. Преступления против природных богатств. Советское уголовное право, Особенная часть. М. : Изд-во МГУ. 1982. 267 с.
466. The Japanese Penal code / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A. I. Korobeev. St Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2002. 226 p.
467. The Latvian Penal Code / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E. A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A. I. Lukashov. – St. Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2001. 313 p.
468. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A. I. Lukashov, and Dj, prof. N. F. Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A. I. Lukashov and candidate of law E. A. Sarkisova, translated from Polish by D. A. Barilovitch. – St Petersburg «Yundichesky Centei Press», 2001.234 p.
469. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / иод ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. Москва : Институт международного права и экономики А. С. Грибоедова, 2001. 387 с.
470. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. В. Лулева, А. В. Наумова. М. : Юристъ, 2004. 454 с.
471. Уголовное право Украины : Общ. Часть : учебник / под ред. М. И. Бажана, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. Харьков : Право, 1977. 400 с.
472. Уголовное право УССР. К. : Вища школа, 1989. 530 с.
473. Уголовное право. Особенная часть : підручник / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселова. М.: «Прогрес», 2001. 624 с.
474. Уголовное Уложение. СПб. : Сенатская типография, 1903. 437 с.
475. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. История права. Сер. «Юриспруденция»: Учебное пособие. Вып. 13 / сост. Р. Л. Хачатуров. Тольятти : 2000. 230 с.
476. Уголовный кодекс УССР. 1922 г. Харьков: Типография Виконспілки № 879. Издания наркомгоста УССР, 1922. 230 с.
477. Уголовный кодекс УССР. 1927 г. М.: Государственное издательская юридическая литература, 1950. 700 с.
478. Уголовный кодекс Туркменистана (2010, по состоянию на январь 2021 г.). URL : https://www.legislationline.org/download/id/9002/file/TURKM_CC%20as%20of%20Aug%202020.pdf

479. Уголовный кодекс Швейцарии. Санкт-Петербург: «Юридический центр Пресс» 2002. 230 с.
480. Уголовный кодекс Российской Федерации. Кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ. Собрание законодательства Российской Федерации от 1996 г., №25, с. 2954. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
481. Украинская Советская энциклопедия. К.: Главная редакция УСЭ, 1979. Т. 4. 607 с.
482. Украинская советская энциклопедия. К.: Главная редакция УСЭ, 1981. Т. 7. 772 с.
483. Україна. Екологічні проблеми природних вод. К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2020. С.2–3.
484. Українсько-російський словник : видання четверте / В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко, С. П. Левченко Відповідальний редактор та Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник. Київ : Изд-во «Наукова думка», 1976. 617 с.
485. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург. В типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1845. 592 с.
486. Устименко В. В. Субъект преступления (понятие и виды) : учеб. пособие. Харьков : Харьк. юрид. ин.-т, 1989. 140 с.
487. Устименко В.В. Специальный субъект преступления (понятие и виды): учебное пособие. Харьков : Харьковский юридический институт. 1989. 59 с.
488. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. Москва : Госюриздат, 1950. 319 с.
489. Учебник уголовного права. Общая часть / Бородин С. В., Кудрявцев В. Н., Кузнецова Н. Ф. и др.; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. Москва : Спартак, 1998. 507 с.
490. Фейербах А. Уголовное право. СПб. : Медицинская тип. ; тип. Гос. комерц-коллегии; тип. Имп. воспит. дома, 1810. 510 с.
491. Фельдблюм В. С. Уголовная ответственность за заведомо ложное показание : автореф. дисс.... канд. юрид. наук : спец. 12.715. «Уголовное право и уголовный процесс». Москва : 1972. 23 с.
492. Фельдштейн Г.С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. М. : Зерцало, 2003. 542 с.
493. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. Право України. 1999. № 6. С. 75–78.
494. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. 213 с.
495. Философия уголовного права / Сост. ред. вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. СПб. : Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 348 с.
496. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
497. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. 332 с.
498. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія. Київ: Атіка, 124 с.
499. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 154 с.
500. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. Учен. труды сведловск. юрид. ин-та, 1969. Вып. 10. 222 с.
501. Фроянов І. Я. Київська Русь: Нариси соціально-політичної історії. Л. : Вид-во ЛДУ, 1980. 127 с.

502. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис.... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : 2007. 744 с.
503. Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. 192 с.
504. Харь І.О. Витоки та генезис суб'єкта злочину за кримінальним законодавством на теренах України: теоретичне та історико-правове дослідження. К. : Національна академія управління, 2021. С. 28.
505. Хачатуров Р. Л. Предисловие. Раздел 1. Русская Правда, Раздел V. Договоры Руси с Византией. Памятники российского права. В 35 Т. 1. Памятники права Древней Руси : учебно-научное пособие / под общ. ред. докт. юрид. наук.. проф. Р. Л. Хачатурова. М. : Юрлитинформ, 2013. 230 с.
506. Хохлова І. В., Шем'яков О. П. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти. Донецьк : Норд-Пресс. 2005. 218 с.
507. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период: учебное пособие / под ред. Ю.П. Титова, О.М. Чистякова. М., 1990. С. 123.
508. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Госюриздат, 1963. 479 с.
509. Цунэо, Инако. Современное право Японии [пер. с японского В.В. Батуренко]. М. : Прогресс, 1989. 270 с.
510. Цупренко П. Г. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Уголовный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий. К. : Политиздат Украины, 1987. 768 с.
511. Черепнин Л. В. Вопросы методологии исторического исследования: теоретические проблемы истории феодализма. АН СССР. Отделение истории, Институт истории СССР. М. : Изд-во «Наука», 1981. 280 с.
512. Шабалин В. А. Методологические вопросы правоведения. В связи с теорией и практикой социалистического управления. Саратов : Саратов. ун-т, 1972. 226 с.
513. Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. К. : Наукова думка, 1976. 189 с.;
514. Широков В. Субъект преступлений в области окружающей среды / Сов. юстиция. 1985. № 5. С. 7–23.
515. Широков В. Уголовная ответственность за загрязнение моря / Соц. законность. 1978. № 12. С 46–47.
516. Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды : учебное пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР. 1985. 64 с.
517. Шишко И. В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 307 с.
518. Шишов О. Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР : Пробл. Общей части : учеб. пособие (1915–1936 гг.) / науч. ред. В. А. Владимирова. Москва : Б. и., 1981. Вып. 1 : 1917–1920 гг. 1981. 85 с.
519. Экологический энциклопедический словарь. М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. 930 с.
520. Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. М. : Тверской бульвар, 1982. Т. 10. 578 с.

521. Юровский Д. Ю. Комментарий к ст. 228 УК УССРФ Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. К. : Политиздат Украины. 1978. 601 с.
522. Юшманов О. Л. Шабанов В. В. Галямина И. Г. и др. Комплексное использование и охрана водных ресурсов. М. : Агропромиздат, 1985. 243 с.
523. Якуба О. М. Советское административное право: Общая часть. К. : Вища школа, 1975. 464 с.
524. Якубович М. И. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Советское уголовное право. Часть Особенная. М. : Юрид. лит., 1973. 520 с.
525. Якубович М.И. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. Советское уголовное право. Часть особенная. М. : Юрид. лит., 1973. 500 с.
526. Яценко С. С. Ніякого покарання без закону (ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основних свобод): аспекти реалізації / Вісник Конституційного суду України. 2000. № 5. С. 79–88.
527. Яцик А.В. Екологічна безпека в Україні. К. : Генеза, 2001. 216 с.
528. Яцик А.В. Водопостачання. Екологічна енциклопедія 6 у 3 т. / редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т. 1: А–Е. 267 с.